محمد

محمد اشرف فاضلی

محمد اشرف فاضلی

مختصر فہرست کتبخانہ تجارتی محمد عبد اللہ تاجر کتب لکھنؤ چوک و مالک مطبع مجتبائی لکھنؤ

مسافر دمشقی

اس ناول میں شستگی زبان اور محاورات کے دلچسپ ہونے کے علاوہ نتائج شاندار دکھائے گئے ہیں ہم اس ناول کو بہت کوشش کے ساتھ تصنیف کرکے پبلک میں پیش کرکے امید کرتے ہیں کہ یہ ناول یقیناً وقعت کی نظر سے دیکھا جائے گا قیمت

ناول خورشید عالم

برق و باران جسکو کہتے ہیں مرا فسانہ ہے اسکی حقیقت ملکہ کی کچھ حال بتیا ہاندہ ہے کیا آپ جانتے ہیں کہ ہمارے اس چھوٹے سے ناول میں صرف تاریخی واقعات ہیں؟ نہیں بلکہ ایک ایسا البم ہے جس میں طرح طرح کے صدہا فوٹو سچی حالات کے دکھانے والے موجود ہیں پھر وصل حسرت و یاس رنج و حرمان درد و درمان بھی کچھ لوٹ ہے قیمت

ناول ثریا

ایک دلچسپ فسانہ ہے جسکا ہر ایک فقرہ عاشقون کی جان اور معشوقون کا ایمان ہے مؤلف نے نئے رنگ سے پرانے طرز کو تازہ کر دکھایا ہے اور حال کی ناولی زبان کے موافق ایک قصہ مرغوب کہہ سنایا ہے۔ قیمت

مختلف ناول

ملک العزیز و رجنا حضرت شرر تصنیف
لطیف
منصور موہنا ؍
رنگین سندری ؍
دلکش ہر سہ حصہ ؍
بدر النسا کی مصیبت ؍
شہید وفا
حسن انجلینا ؍
ناول دلبر
حاجی بابا اصفہانی
رزم و بزم ہر سہ حصہ
شادی و غم
حادثہ ادا

آرہ دین لیلی
نشتر
انگشتری
دلچسپ ہر دو حصہ مصنفہ شرر
دلفگار
زیاد علاوہ ہر دو حصہ مصنفہ شرر
فردوس بریں
ایام عرب
مقدس نازنین
ڈاکٹر کی بیٹی
تارا ہر دو حصہ
کامنی
رشید زہرہ
کنیز فاطمہ
مہتاب بیگم
وینس کا سوداگر
الف لیلہ دنیازاد
الف لیلہ شہرزاد

ہزار داستان مصور
الف لیلہ با تصویر
ترجمہ اردو

یہ وہ فسانہ لاجواب مرغوب طبائع شیخ و شاب ہے جسکا ترجمہ قریب قریب ہر زبان میں ہو چکا ہے اس نادر افسانہ کے مطالعے سے صرف لطف داستان ہی حاصل نہیں ہوتا بلکہ انسان مکائد زمانہ سے واقف ہو کر طرح طرح کے تجربے حاصل کر سکتا ہے اگر عربی پڑھی ادیب کہلاتا ہے اردو میں دیکھے عجائب و غرائب جہان گھر بیٹھے دیکھتا اور علم مجلس کا سبق پاتا ہے ادنے ثبوت اسکی دلچسپی کا یہ ہے کہ اگر سو بار بھی ملاحظہ فرمائیے گا ہر مرتبہ گھبرائیے گا ہر بار تازہ لطف پائیے گا ہر چند اسکے اردو تراجم دیگر مطابع میں بھی چھپے ہیں لیکن بامحاورہ یا آسان اردو نہ ہونے کی وجہ سے عام پسند نہیں لہذا شائقین کے بیحد اصرار سے خاکسار نے بصرف زر کثیر اصل عربی نسخہ سے ترجمہ کرایا اور اپنے مطبع مجتبائی واقع لکھنؤ میں نہایت خوبی و خوش اسلوبی سے چھپوایا لایق مترجم نے بھی عام فہم شستہ و سلیس زبان میں افسانون کا وہ فوٹو دکھایا کہ جسنے دیکھا پسند فرمایا قیمت

جادوے فرنگ

یہ وہ پر لطف کتاب ہے جسمیں طرح طرح کے شعبدے اور عجیب و غریب طلسم درج ہیں جنکے دیکھنے سے عقل انسانی حیران ہوتی ہے درخت یا چاند ستارونکو دکھانا دریا و جہاز جنگل میں نمودار ہونا زمین و درخت میں سے آدمی نکالنا بھوت پریت کا اتارنا دیو کو شیشہ میں بند کرنا آدمی کو قتل کرنا اور پھر جلانا شیطان کا منہ سے شعلے نکالتے نظر آنا مینہ برسانا بجلی گرانا خالی خنجر میں لال پیدا کرنا قبر سے جواب ملنا آگ کے درخت ظاہر ہونا کٹے ہوئے سر کا سلیح ہوا میں قائم رہنا مداریون کے کھیل اور تماشے وغیرہ ایسے ایسے عجیب و غریب اس کتاب میں درج ہیں کہ ناظرین اسکے دیکھنے اور سمجھنے سے نہایت محظوظ ہونگے معلوم ہو کہ بازیگرون کی شعبدہ پردازیون پر ہرگز ہرگز فریفتہ نہ ہونگے بلکہ تل کی اوٹ پہاڑ کا مضمون سمجھ کے انکی دھوکہ بازی سے محفوظ رہینگے قیمت

رسالہ لاگ بازی

یہ رسالہ اس عمدہ پیرایہ میں لکھا گیا ہے کہ شائقین اسکی سہل الحصول ترکیبون سے تعجب کرینگے قیمت

مقناطیس القلوب

واقعی یہ وہ نادر کتاب ہے جو اپنے پر اثر مضامین و نقوش سے محبوبون کی تسخیر اور معشوقونکی تدبیر کے طریقے عمدہ طور سے بتاتی ہے اور اگر اس کا پڑھنے والا موقع اسکی تدبیر کے کاربند ہو تو برسونکی امید بستہ برلاتی ہے مصنف نے بڑا کام کیا ہے محبت کے طریقونکو کواکب و طالع اور راس وغیرہ کے ذریعہ سے اس مختصر میں بخوبی بیان کیا ہے اور ہر قسم کے نقش نکے بنانے میں پر کرنے کی ترکیب لکھی گئی ہے اور یونانی اور ہندیون دونونکے طریقون کو شامل کرکے کتاب کی ترکیب دی ہے اعمال محبت میں یہ رسالہ قابل دید ہے شائقین کے لیے اسکا ملاحظہ کرنا نہایت ضروری اور مفید ہے قیمت پختہ ۳ مر

مرقعہ لطافت

معروف بہ نکات بیربل و ملا دو پیازہ لطیف پاکیزہ الفاظ میں عقلا کی لطافت و ظرافت کا نادر مجموعہ ہے جسکے دیکھنے سے عقل کو تیزی اور خوش طبعی حاصل ہوتی ہے اور نادر لطیفے ظریفانہ طبیعتونکے کلام ظرافت التیام کا مرقع کہا جائیگا یہ رسالہ چھوٹے چھوٹے بچون کو سکھانے کے لیے بہت مفید ہے کیونکہ اسکے اکثر لطیفے نصیحت آمیز نتیجہ خیز ہیں اور ملا و بیربل کے حکایات و نکات مفصل طور پر لکھے ہیں سب رسالون سے طرز اسکا جدا گانہ ہے قیمت پختہ ۲ مر

اسمٰعیل و زہرہ

معروف بہ عجیب و غریب جسمیں عجیب و غریب حسین اور دلی جذبات حسن و عشق شرم و حیا عصمت و عفت اور ہندوستان کے معزز خاندانوں کا ذکر ہے مصنفہ ابو العلا جناب سید احمد صاحب ناطق لکھنوی قیمت

طلسمات منازل قمر

اس کتاب میں طبایع اور خواص و اسمائے ملائکہ موکلین و بخورات وغیرہ منازل بست و ہشتگانہ بصراحت تمام و وضاحت مالا کلام درج ہیں جسکا ادنی فائدہ یہ ہے کہ اگر سرگردانان وادی محبت و شاہدان دریائے موت و گرفتاران زلف حسینان و کشتگان خنجر ابرو و مہ جبینان اسپر عمل کریں تو انکا شیشۂ دل جو بجر جانانی ہوائے تند کے عہد کی سی گرہ چور چور ہو گیا ہی پھر صحیح و سالم ہو جائے بشرطیکہ عامل حرام کاری کا خیال دل میں نلائے ورنہ بجائے نفع کے ضرر پائیگا نقصان اٹھائے گا قیمت ۳ مر

فتبارک الله احسن الخالقین

درین زمان بہار اقتران بآبیاری نخلبند بوستان کن فکان و بہ گاری خلاق زمین و آسمان

نسخهٔ گلستان

باردوم بحسن اہتمام امیدوار رحمت کبریائی احقر محمد عبد اللہ تاجر کتب و مالک مطبع مجتبائی

در مطبع مجتبائی لکھنؤ مطبوع شد

بسم الله الرحمن الرحیم

منت خدای را عز و جل که طاعتش موجب قربتست و بشکر اندرش مزید نعمت هر نفسی که فرو می رود ممد حیاتست و چون بر می آید مفرح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجودست و بر هر نعمتی شکری واجب

بیت

از دست و زبان که برآید — کز عهدهٔ شکرش بدر آید

اِعمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُکراً وَ قَلِیلٌ مِن عِبَادِیَ الشَّکُور

قطعه

بنده همان به که ز تقصیر خویش — عذر بدرگاه خدا آورد

ورنه سزاوار خداوندیش — کس نتواند که بجا آورد

باران رحمت بیحسابش همه جا رسیده و خوان نعمت بیدریغش همه جا کشیده پردهٔ ناموس بندگان بگناه فاحش ندرد و وظیفهٔ روزی بخطای منکر نبرد

قطعه

ای کریمی که از خزانهٔ غیب — گبر و ترسا وظیفه خور داری

دوستان را کجا کنی محروم — تو که با دشمنان نظر داری

فراش باد صبا را گفته تا فرش زمردین بگسترد و دایهٔ ابر بهاری را فرموده تا بنات نبات در مهد زمین بپرورد و درختان را بخلعت نوروزی قبای سبز ورق در بر گرفته و اطفال شاخ را بقدوم موسم ربیع کلاه شکوفه بر سر نهاده عصارهٔ نخلی بقدرت او شهد فائق شده و تخم خرمائی بتربیت او نخل باسق گشته

قطعه

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند

تا تو نانی بکف آری و بغفلت نخوری	همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار	شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

در خبرست از سرور کائنات و مفخر موجودات و رحمت عالمیان و صفوت آدمیان و

تتمهٔ دور زمان بیت	شفیع مطاع نبی کریم	قسیم جسیم نسیم وسیم
بلغ العلی بکماله	کشف الدجی بجماله	حسنت جمیع خصاله
صلوا علیه و آله	چه غم دیوار امت را که دارد چون تو پشتیبان	چه باک از موج بحر آنرا که باشد نوح کشتیبان

که یکی از بندگان گنهگار پریشان روزگار دست انابت بامید اجابت بدرگاه خداوند جل و علا
بر آرد ایزد تعالی در و نظر نکند بازش بخواند بار دیگر اعراض فرماید بازش بتضرع و زاری بخواند
حق سبحانه تعالی گوید قول یا ملائکتی قد استحییت من عبدی و لیس له غیری
دعوتش را اجابت کردم و امیدش بر آوردم که از بسیاری دعا و گریهٔ بنده همی شرم دارم بیت

کرم بین و لطف خداوندگار	گنه بنده کردست و او شرمسار	عاکفان کعبهٔ جلالش به تقصیر
عبادت معترف که ما عبدناک حق عبادتک		و واصفان حلیهٔ جمالش
به تحیر منسوب که ما عرفناک حق معرفتک قطعه		گر کسی وصف او ز من پرسد
بیدل از بی نشان چه گوید باز	عاشقان کشتگان معشوقند	بر نیاید ز کشتگان آواز

یکی از صاحبدلان سر بجیب مراقبه فرو برده بود و در بحر مکاشفه مستغرق شده حالیکه ازان
معاملت باز آمد یکی از صاحبان گفت ازین بوستان که بودی چه تحفه کرامت کردی اصحاب
را گفت بخاطر داشتم که چون بدرخت گل رسم دامنی پر کنم هدیهٔ اصحاب را چون برسیدم
بوی گل چنانم مست کرد که دامنم از دست برفت بیت

		ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز
		کانرا که خبر شد خبرش باز نیامد قطعه
کان سوخته را جان شد و آواز نیامد	این مدعیان در طلبش بیخبرانند	
ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم	وز هرچه گفته‌اند و شنیدیم و خوانده‌ایم	دفتر تمام گشت و بپایان رسید عمر

همچنان در اول وصف تو مانده ایم

ذکر محامد پادشاه اسلام اتابک ابوبکر بن سعد بن

زنگی نور الله تربته ذکر جمیل سعدی که در افواه عوام افتاده است و صیت سخنش که در بسیط
زمین رفته و قصب الجیب حدیثش که همچو شکر میخورند و رقعه منشآتش که همچو کاغذ زر میبرند
بر کمال فضل و بلاغت او حمل نتوان کرد بلکه خداوند جهان و قطب دائره زمان و قائم مقام
سلیمان و ناصر اهل ایمان اتابک اعظم مظفر الدنیا والدین ابوبکر بن سعد بن زنگی
ظل الله تعالی فی ارضه رب ارض عنه وارضه بعین عنایت نظر کرده است
و تحسین بلیغ فرموده و ارادت صادق نموده لاجرم کافه انام خواص و عوام بمحبت
او گرائیده اند والناس علی دین ملوکهم رباعی

زانگه که ترا بر من مسکین نظر است
آثارم از آفتاب مشهورتر است
گر خود همه عیبها درین بنده در است
هر عیب که سلطان بپسندد هنر است

قطعه

گلی خوشبوی در حمام روزی
رسید از دست محبوبی بدستم
بدو گفتم که مشکی یا عبیری
که از بوی دلاویز تو مستم
بگفتا من گلی ناچیز بودم
ولیکن مدتی با گل نشستم
کمال همنشین در من اثر کرد
وگرنه من همان خاکم که هستم

اللهم متع المسلمین بطول حیاته وضاعف ثواب جمیل حسناته وارفع درجة اودّائه وولاته ودمّر علی اعدائه وشناته بما تلی فی القرآن من آیاته اللهم آمن بلده واحفظ ولده قطعه لقد سعد الدنیا به دام سعده وایّده المولی بالویة النصر کذلک تنشأ لینة هو عرقها وحسن نبات الارض من کرم البذر
ایزد تعالی و تقدس خطه پاک شیراز را بهیبت حاکمان عادل و همت عالمان عامل
تا زمان قیامت در امان سلامت نگهدارد قطعه

اقلیم پارس را غم از آسیب دهر نیست
تا بر سرش بود چو توئی سایه خدا
امروز کس نشان ندهد در بسیط خاک
مانند آستان درت مأمن رضا
بر تست پاس خاطر بیچارگان و شکر
بر ما و بر خدای جهان آفرین جزا
یا رب ز باد فتنه نگهدار خاک پارس

چندانکه خاک را بود و باد را بقا

در سبب تألیف کتاب

یکشب تأمل ایام گذشته میکردم و بر عمر تلف کرده تأسف میخوردم و سنگ سراچهٔ دل بالماس آب دیده می‌سفتم و این بیتها مناسب حال خود میگفتم

مثنوی

هر دم از عمر میرود نفسی / چون نگه میکنم نماند بسی
ای که پنجاه رفت و در خوابی / مگر این پنج روز دریابی
خجل آنکس که رفت و کار نساخت / کوس رحلت زدند و بار نساخت
خواب نوشین بامداد رحیل / باز دارد پیاده را ز سبیل
هر که آمد عمارت نو ساخت / رفت و منزل بدیگری پرداخت
وان دگر پخت همچنین هوسی / این عمارت بسر نبرد کسی
یار ناپایدار دوست مدار / دوستی را نشاید این غدار
ماده عیش آدمی تنگست / تا بتدریج میرود چه غمست
گر ببندد چنانکه نگشاید / گر دل از غم بری کند شاید
در کشاید چنانکه نتوان بست / گو بشو از حیات دنیا دست
چار طبع مخالف و سرکش / چند روزی بوند باهم خوش
گر یکی زین چهار شد غالب / جان شیرین برآید از قالب
لاجرم مرد عارف کامل / ننهد بر حیات دنیا دل
نیک و بد چون همی بباید مرد / خنک آنکس که گوی نیکی برد
برگ عیشی بگور خویش فرست / کس نیارد ز پس تو پیش فرست
عمر برفست و آفتاب تموز / اندکی ماند و خواجه غره هنوز
ای تهیدست رفته در بازار / ترسمت پر نیاوری دستار
هر که مزروع خود خورد بخوید / وقت خرمنش خوشه باید چید
پند سعدی بگوش دل بشنو / ره چنین است مرد باش و برو

بعد از تأمل این معنی مصلحت آن دیدم که در نشیمن عزلت نشینم و دامن صحبت فراهم چینم و دفتر از گفتهای پریشان بشویم و من بعد پریشان نگویم

بیت

زبان بریده بکنجی نشسته صم بکم / به از کسیکه نباشد زبانش اندر حکم

تا یکی از دوستان که در کجاوه همنشین من بودی و در حجره جلیس برسم قدیم از در درآمد چندانکه نشاط ملاعبت کرد و بساط مداعبت گسترد جوابش نگفتم

وسر از زانوی تعبد بر نگرفتم رنجیده نگه کرد و گفت **قطعه**

کنونت که امکان گفتار هست
بگو ای برادر بلطف و خوشی
که فردا چو پیک اجل در رسد
بحکم ضرورت زبان در کشی

کسی از متعلقان منش برحسب واقعه مطلع گردانید که فلان عزم کرده است و نیت جزم که بقیت عمر معتکف نشیند و خاموشی گزیند تو نیز اگر توانی سر خویش گیر و مجانبت پیش گفتا بعزت عظیم و صحبت قدیم که دم بر نیارم و قدم بر ندارم مگر آنگه که سخن گفته شود بعادت مالوف و طریق معروف که آزردن دل دوستان جهلست و کفارت یمین سهل خلاف راه صواب ست و عکس رای اولی الالباب ذوالفقار علی در نیام و زبان سعدی در کام **قطعه**

زبان در دهان ای خردمند چیست
کلید در گنج صاحب هنر
چو در بسته باشد چه داند کسی
که جوهر فروش ست یا پیلور **قطعه**
اگرچه پیش خردمند خامشی ادبست
بوقت مصلحت آن به که در سخن کوشی
دو چیز طیرهٔ عقلست دم فروبستن
بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی

فی الجمله زبان از مکالمت او در کشیدن قوت نداشتم و روی از محادثت بگردانیدن مروت ندانستم که یار موافق بود و محب صادق **بیت**

چو جنگ آوری با کسی برستیز
که ازوی گزیرت بود یا گریز

بحکم ضرورت سخن گفتم و تفرج کنان بیرون رفتیم در فصل ربیعی که صولت برد آرمیده بود و اوان دولت ورد رسیده **قطعه**

اول اردی بهشت ماه جلالی
بلبل گوینده بر منابر قضبان
بر گل سرخ از نم افتاده لآلی
همچو عرق بر عذار شاهد غضبان

شب را به بوستان با یکی از دوستان اتفاق مبیت افتاد موضعی خوش و خرم و درختان دلکش درهم گفتی که خردهٔ مینا بر خاکش ریخته و عقد ثریا از تاکش آویخته **قطعه** رَوْضَةٌ مَاءُ نَهْرِهَا سَلْسَالٌ

دَوْحَةٌ سَجْعُ طَيْرِهَا مَوْزُوْنٌ
آن پر از لالهای رنگارنگ
وین پر از میوهای گوناگون
باد در سایهٔ درختانش
گسترانید فرش بوقلمون
با مادوان که خاطر باز آمدن

برای نشستن غالب آمد و یدش دامنی گل و ریحان و سنبل و ضیمران فراہم آوردہ و آہنگ رجوع کردہ گفتم گل بوستان را چنانکہ دانی بقای و عہد گلستان را وفائی نباشد و حکیمان گفتہ اند ہرچہ نپاید دلبستگی را نشاید گفتا طریق چیست گفتم برای نزہت ناظران و فسحت حاضران کتاب گلستان توانم تصنیف کردن کہ باد خزان را بر ورق او دست تطاول نباشد و گردش زمان عیش ربیعش را بطیش خریف مبدل نکند نظم

بچہ کار آیدت ز گل طبقی	از گلستان من ببر ورقی
وین گلستان ہمیشہ خوش باشد	گل ہمین پنج روز و شش باشد

حالیکہ من این حکایت بگفتم دامن گل بریخت و در دامنم آویخت اِنَّ الکَرِیْمَ اِذَا وَعَدَ وَفٰی فصلی در ہمان روز اتفاق بیاض افتاد در حسن معاشرت و آداب محاورت در لباسے کہ متکلمان را بکار آید و مترسلان را بلاغت افزاید فی الجملہ ہنوز از گلستان بقیتی ماندہ بود کہ کتاب گلستان تمام شد وَاللّٰہُ اَعْلَمُ وَاَحْکَمُ بِالصَّوَابِ ذکر پادشاہزادہ جہان سعد بن ابی بکر بن سعد نور اللہ قبرہ و تمام آنگہ شود بحقیقت کہ پسندیدہ آید در بارگاہ جہان پناہ سایۂ کردگار پرتو لطف پروردگار و ذخر زمان و کہف امان اَلْمُؤَیَّدُ مِنَ السَّمَاءِ اَلْمَنْصُوْرُ عَلَی الْاَعْدَاءِ عَضُدُ الدَّوْلَۃِ الْقَاہِرَۃِ سِرَاجُ الْمِلَّۃِ الْبَاہِرَۃِ جَمَالُ الْاَنَامِ مَفْخَرُ الْاِسْلَامِ سَعْدُ بْنُ اَتَابَکِ الْاَعْظَمِ شَہَنْشَاہُ الْمُعَظَّمُ مَالِکُ رِقَابِ الْاُمَمِ مَوْلٰی مُلُوْکِ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ سُلْطَانُ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَارِثُ مُلْکِ سُلَیْمَانَ مُظَفَّرُ الدِّیْنِ اَبُوْبَکْرِ بْنُ سَعْدِ بْنِ زَنْگِی اَدَامَ اللّٰہُ اَقْبَالَہُمَا وَضَاعَفَ جَلَالَہُمَا وَجَعَلَ اِلٰی کُلِّ خَیْرٍ مَّآلَہُمَا مطالعہ فرماید قطعہ

بکرشمۂ لطف خداوندے	گر التفات خداوندیش بیاراید	امید ہست کہ سعدی ہلال در نکشد
نگارخانۂ چینی و نقش ارژنگیست	ازین سخن کہ گلستان نہ جای دلتنگیست	
علی الخصوص کہ دیباچۂ ہمایونش		

ذکر امیر کبیر فخر الدین ابی بکر بن ابی نصر اطال الله عمره

بنام سعد ابوبکر سعد بن زنگیست

دیگر عروس فکر من از بی جمالی سر بر نیارد و دیده یاس از پشت پای خجالت بر ندارد و در زمره صاحب نظران متجلی نشود مگر آنگه که متحلی گردد بزیور قبول امیر کبیر عالم عادل مظفر منصور ظهیر سریر سلطنت و مشیر تدبیر مملکت کهف الفقرا ملاذ الغربا مربی الفضلا محب الاتقیا افتخار آل فارس یمین الملک ملک الخواص باربک فخر الدولة والدین غیاث الاسلام والمسلمین عمدة الملوک والسلاطین ابی بکر بن ابی نصر اطال الله عمره واجل قدره وشرح صدره وضاعف اجره که ممدوح اکابر آفاق ست و مجموع مکارم اخلاق بیت

هر که در سایه عنایت اوست
گنهش طاعتست و دشمن دوست

بر هر یک از سایر بندگان و حواشی خدمتی معینست اگر در ادای برخی از آن تهاون و تکاسل روا دارند در معرض خطاب آیند و در محل عتاب مگر برین طایفه درویشان که شکر نعمت بزرگان واجبست و ذکر جمیل و دعای خیر و ادای چنین خدمتی در غیبت اولی ترست که در حضور که آن بتصنع نزدیکست و این از تکلف دور باجابت مقرون باد قطعه

پشت دوتای فلک راست شد از خرمی
تا چو تو فرزند زاد مادر ایام را

حکمت محضست اگر لطف جهان آفرین
خاص کند بنده مصلحت عام را

دولت جاوید یافت هر که نکونام زیست
کز عقبش ذکر خیر زنده کند نام را

وصف ترا گر کنند ور نکنند اهل فضل
حاجت مشاطه نیست روی دلارام را

ذکر تقصیر خدمت و موجب اختیار عزلت

تقصیر و تقاعدی که در مواظبت خدمت بارگاه خداوندی میرود بنا بر آنست که طائفه از حکمای هندوستان در فضائل بزرجمهر سخن میگفتند با آخر جز این عیبش ندانستند که در سخن گفتن بطیست یعنی درنگ بسیار میکند و مستمع را بسی منتظر میباید بود تا وی تقریر سخنی کند بزرجمهر بشنید و گفت اندیشه کردن که چه گویم به از پشیمانی خوردن که چرا گفتم نظم

سخندان پرورده پیر کهن

بیندیشد آنگه بگوید سخن

مزن بی تأمل بگفتار دم / نکوگوی گر دیر گوئی چه غم

بیندیش وآنگه برآور نفس / وزان پیش بس کن که گویند بس

بنطق آدمی بهترست از دواب / دواب از تو به گر نگوئی صواب

فکیف در نظر اعیان حضرت خداوندی عز نصره که مجمع اهل دلست و مرکز علمای متبحر اگر در سیاقت سخن دلیری کنم شوخی کرده باشم و بضاعت مزجات بحضرت عزیز آورده و شبه در بازار جوهریان جوی نیارد و چراغ پیش آفتاب پرتوی ننماید و منارهٔ بلند بر دامن کوه الوند پست نماید مثنوی

هرکه گردن بدعوی افرازد / خویشتن را بگردن اندازد

سعدی افتاده ایست آزاده / کس نیاید بجنگ افتاده

اول اندیشه وآنگهی گفتار / پای پیش آمدست و پس دیوار

نخل بندم ولی نه در بستان / شاهدم من ولی نه در کنعان

لقمان را گفتند حکمت از که آموختی گفت از نابینایان که تا جای نه بینند پای ننهند قَدِّمِ الخُرُوجَ قَبْلَ الوُلُوجِ مصرع مردیت بیازمای وانگه زن کن قطعه

گرچه شاطر بود خروس بجنگ / چه زند پیش باز روئین چنگ

گربه شیرست در گرفتن موش / لیک موش ست در مصاف پلنگ

اما باعتماد وسعت اخلاق بزرگان که چشم از عوائب زیردستان بپوشند و در افشای جرائم کهتران نکوشند کلمهٔ چند بطریق اختصار از نوادر و امثال و شعر و حکایات و سیر ملوک ماضی رحمهم الله درین کتاب درج کردیم و برخی از عمر گرانمایه برو خرج موجب تصنیف کتاب این بود وَبِاللهِ التَّوفِیق قطعه

بماند سالها این نظم و ترتیب / ز ما هر ذره خاک افتاده جائی

غرض نقشیست کز ما باز ماند / که هستی را نمی بینم بقائی

مگر صاحبدلی روزی برحمت / کند در کار درویشان دعائی

امعان نظر در ترتیب کتاب و تهذیب ابواب ایجاز سخن را مصلحت دید تا برین روضهٔ غنا و حدیقهٔ غلبا چون بهشت هشت باب اتفاق افتاد ازین سبب مختصر آمد تا بملالت نینجامد وَاللهُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ وَاِلَیْهِ الْمَرْجِعُ وَالْمَآبُ

باب اول در سیرت پادشاهان باب دوم در اخلاق درویشان باب سوم در فضیلت قناعت باب چهارم در فوائد خاموشی باب پنجم در عشق و جوانی باب ششم در ضعف و پیری باب هفتم در تاثیر تربیت باب هشتم در آداب صحبت مثنوی

در آن مدت که ما را وقت خوش بود
ز هجرت ششصد و پنجاه و شش بود
مراد ما نصیحت بود و گفتیم
حوالت با خدا کردیم و رفتیم

باب اول در سیرت پادشاهان

حکایت پادشاهی را شنیدم که بکشتن اسیری اشارت کرد بیچاره در آن حالت نومیدی ملک را دشنام دادن گرفت و سقط گفتن که گفته اند هر که دست از جان بشوید هر چه در دل دارد بگوید بیت

وقت ضرورت چو نماند گریز
دست بگیرد سر شمشیر تیز

شعر

اذا یئس الانسان طال لسانه
کسنور مغلوب یصول علی الکلب

ملک پرسید که چه میگوید یکی از وزرای نیک محضر گفت ای خداوند همی گوید والکاظمین الغیظ والعافین عن الناس ملک را رحمت آمد و از سر خون او در گذشت وزیر دیگر که ضد او بود گفت ابنای جنس ما را نشاید در حضرت پادشاهان جز براستی سخن گفتن این ملک را دشنام داد و ناسزا گفت ملک روی ازین سخن درهم کشید و گفت آن دروغ وی پسندیده تر آمد مرا ازین راست که تو گفتی که روی آن در مصلحتی بود و بنای این بر خبثی و خردمندان گفته اند دروغ مصلحت آمیز به از راستی فتنه انگیز فرد

هر که شاه آن کند که او گوید
حیف باشد که جز نکو گوید

قطعه بر طاق ایوان فریدون نوشته بود مثنوی

جهان ای برادر نماند بکس
دل اندر جهان آفرین بند و بس
مکن تکیه بر ملک دنیا و پشت
که بسیار کس چون تو پرورد و کشت
چو آهنگ رفتن کند جان پاک
چه بر تخت مردن چه بر روی خاک

حکایت یکی از ملوک خراسان سلطان محمود سبکتگین را بخواب دید که جمله وجود او ریخته بود و خاک شده مگر چشمانش که

همچنان در خشمخانه همیگردید و نظر میکرد سائر حکما از تاویل آن فرو ماندند مگر درویشی که بجا آورد و گفت هنوز نگرانست که ملکش با دگرانست قطعه

بس نامور بزیر زمین دفن کرده اند / کز هستیش بروی زمین بر نشان نماند

وان پیر لاشه را که سپردند زیر خاک / خاکش چنان بخورد کزو استخوان نماند

زنده است نام فرخ نوشیروان بخیر / گرچه بسی گذشت که نوشیروان نماند

خیری کن ای فلان و غنیمت شمار عمر / زان پیشتر که بانگ برآید فلان نماند

حکایت ملکزاده را شنیدم که کوتاه بود و حقیر و دیگر برادرانش بلند و خوبروی باری پدر بکراهت و استحقار درو نظر همیکرد پسر بفراست و استبصار بجای آورد و گفت ای پدر کوتاه خردمند به که نادان بلند نه هرچه بقامت مهتر بقیمت بهتر فقره

الشَّاةُ نَظِیفَةٌ وَالْفِیلُ جِیفَةٌ شعر

اَقَلُّ جِبَالِ الْاَرْضِ طُورٌ وَاِنَّهُ / لَاَعْظَمُ عِنْدَ اللّٰهِ قَدْرًا وَمَنْزِلًا

قطعه آن شنیدی که لاغری دانا / گفت روزی بابلهی فربه

اسب تازی اگر ضعیف بود / همچنان از طویلهٔ خر به

پدر بخندید و ارکان دولت بپسندیدند و برادران بجان برنجیدند رباعی

تا مرد سخن نگفته باشد / عیب و هنرش نهفته باشد

هر بیشه گمان مبر نهالیست / شاید که پلنگ خفته باشد

شنیدم که ملک را در آن قرب دشمنی صعب روی نمود چون لشکر از هر دو طرف روی درهم آوردند قصد مبارزت کرد اول کسی که بمیدان در آمد آن پسر بود و گفت قطعه

آن نه من باشم که روز جنگ بینی پشت من / آن منم کاندر میان خاک و خون بینی سری

کانکه جنگ آرد بخون خویش بازی میکند / روز میدان وانکه بگریزد بخون لشکری

این بگفت و بر سپاه دشمن زد و تنی چند مردان کاری بینداخت چون پیش پدر آمد زمین خدمت ببوسید و گفت قطعه

ای که شخص منت حقیر نمود / تا درشتی هنر نپنداری

اسب لاغر میان بکار آید / روز میدان نه گاو پرواری

آورده اند که سپاه دشمن بسیار بود و اینان اندک و جماعتی آهنگ گریز کردند پسر نعره زد

گفت ای مردان بکوشید تا جامهٔ زنان نپوشید سواران را بگفتن او تهور زیاده گشت و بیکبار حمله کردند شنیدم که هم دران روز بر دشمن ظفر یافتند پدر سر و چشم را بوسید و در کنار گرفت و هر روز نظر بیش کرد تا ولیعهد خویش کرد برادران حسد بردند و زهر در طعامش کردند خواهرش از غرفه بدید دریچه برهم زد پسر دریافت دست از طعام باز کشید و گفت محالست که هنرمندان بمیرند و بی هنران جای ایشان بگیرند شعر

کس نیاید بزیر سایهٔ بوم
ور هما از جهان شود معدوم

پدر را ازین حال آگهی دادند برادرانش را بخواند و گوشمال بواجب داد و پس هر یکی را از اطراف بلاد حصهٔ مرضی معین کرد تا فتنه فرو نشست و نزاع برخاست که ده درویش در گلیمی بخسپند و دو پادشاه در اقلیمی نگنجند قطعه

نیم نانی گر خورد مرد خدا
بذل درویشان کند نیمی دگر
ملک اقلیمی بگیرد پادشاه
همچنان در بند اقلیمی دگر

حکایت طایفهٔ دزدان عرب بر سر کوهی نشسته بودند و منفذ کاروان بسته و رعیت بلدان از مکاید ایشان مرعوب و لشکر سلطان مغلوب بحکم آنکه ملاذی منیع از قلهٔ کوهی گرفته بودند و ملجا و ماوای خود کرده مدبران ممالک آن طرف در دفع مضرت ایشان مشاورت کردند که اگر این طایفه هم برین نسق روزگاری مداومت نمایند مقاومت ممتنع گردد رباعی

درختی که اکنون گرفتست پای
بنیروی شخصی برآید ز جای
وگر همچنان روزگاری هلی
بگردونش از بیخ بر نگسلی
سر چشمه شاید گرفتن به بیل
چو پر شد نشاید گذشتن به پیل

سخن برین مقرر شد که یکی بتجسس ایشان برگماشتند و فرصت نگاه میداشتند تا وقتیکه بر سر قومی رانده بودند و مقام خالی مانده تنی چند مردان واقعه دیده جنگ آزموده را بفرستادند تا در شعب جبل پنهان شدند شبانگاهی که دزدان باز آمدند سفر کرده و غارت آورده سلاح از تن بگشادند و رخت غنیمت بنهادند نخستین

دشمنی که بر سر ایشان تاختن آورد خواب بود چندانکه پاسی از شب درگذشت شعر

قرص خورشید در سیاهی شد	یونس اندر دهان ماهی شد

مردان دلاور از کمینگاهی بدر جستند و دست یگان یگان بر کتف بستند بامدادان بدرگاه ملک حاضر آوردند همه را بکشتن فرمود

اتفاقاً در آن میان جوانی بود که میوهٔ عنفوان شبابش نو رسیده و سبزهٔ گلستان عذارش نو دمیده یکی از وزیران پای تخت ملک را بوسه داد و روی شفاعت بر زمین نهاد و گفت

این پسر هنوز از باغ زندگانی برنخورده است و از ریعان جوانی تمتع نیافته توقع بکرم و اخلاق خداوندی آنست که بخشیدن خون او بر بنده منت نهد ملک روی ازین سخن درهم آورد و موافق رای بلندش نیامد و گفت فرد

پرتو نیکان نگیرد هر که بنیادش بد است	تربیت نااهل را چون گردگان بر گنبد است

نسل و بنیاد ایشان منقطع کردن اولی‌تر است که آتش کشتن و اخگر گذاشتن و افعی کشتن و بچه‌اش را نگاه داشتن کار خردمندان نیست

قطعه ابر اگر آب زندگی بارد	هرگز از شاخ بید بر نخوری
با فرومایه روزگار مبر	کز نی بوریا شکر نخوری

وزیر این سخن بشنید و طوعاً و کرهاً بپسندید و بر حسن رای ملک آفرین خواند و گفت آنچه خداوند دام ملکه فرمود عین حقیقت است که اگر در صحبت آن بدان تربیت یافتی طبیعت ایشان گرفتی و یکی از ایشان شدی اما بنده امیدوار است که بصحبت صالحان تربیت پذیرد و خوی خردمندان گیرد که هنوز طفل است و سیرت بغی و عناد آن قوم در نهاد او متمکن نشده و در حدیث است کُلُّ مَوْلُودٍ یُولَدُ عَلَی الْفِطْرَةِ وَاَبَوَاهُ یُهَوِّدَانِهِ اَوْ یُنَصِّرَانِهِ اَوْ یُمَجِّسَانِهِ

قطعه با بدان یار گشت همسر لوط	خاندان نبوتش گم شد
سگ اصحاب کهف روزی چند	پی نیکان گرفت مردم شد

این بگفت و طایفه از ندمای ملک با او بشفاعت یار شدند تا ملک از سر خون او درگذشت و گفت بخشیدم اگرچه مصلحت ندیدم رباعی

دانی که چه گفت زال با رستم گرد	دشمن نتوان حقیر و بیچاره شمرد	دیدیم بسی که آب سرچشمهٔ خرد

چون بیشتر آمد شتر و بار ببرد

فی الجمله پسر را بناز و نعمت برآوردند و استاد ادیب را بتربیت او نصب کردند تا حسن خطاب و رد جواب و آداب خدمت ملوکش در آموختند و در نظر همگنان پسند آمد باری وزیر از شمائل او در حضرت سلطان شمهٔ می گفت که تربیت عاقلان درو اثر کرده است و جهل قدیم از جبلت او بدر برده ملک را ازین سخن تبسم آمد و گفت بیت

عاقبت گرگ زاده گرگ شود	گرچه با آدمی بزرگ شود

سالی دو برین برآمد طائفهٔ اوباش محلت درو پیوستند و عقد موافقت ببستند تا بوقت فرصت وزیر را و هر دو پسرش را بکشت و نعمت بیقیاس برداشت و در مغارهٔ دزدان بجای پدر بنشست و عاصی شد ملک دست تحسر بدندان گرفت و گفت قطعه

ناکس بتربیت نشود ای حکیم کس	باران که در لطافت طبعش خلاف نیست	شمشیر نیک ز آهن بد چون کند کسی
		در باغ لاله روید و در شوره بوم خس

قطعه زمین شوره سنبل برنیارد	در و تخم عمل ضائع مگردان	نکوئی با بدان کردن چنانست
که بد کردن بجای نیکمردان		

حکایت سرهنگ زاده را دیدم بر در سرای اغلمش که عقل و کیاست و فهم و فراستی زائد الوصف داشت هم از عهد خردی آثار بزرگی در ناصیهٔ او پیدا

بالای سرش ز هوشمندی	می تافت ستارهٔ بلندی

فی الجمله مقبول نظر سلطان آمد که جمال صورت و معنی داشت و خردمندان گفته اند توانگری بهنرست نه بمال و بزرگی بعقل است نه بسال ابنای جنس او بر منصب او حسد می بردند و بخیانتی متهم کردند و در کشتن او سعی بیفایده نمودند ع

دشمن چه زند چو مهربان باشد دوست

ملک پرسید که موجب خصمی ایشان در حق تو چیست گفت در سایهٔ دولت خداوندی دام ملکه همگنان را راضی کردم مگر حسودان که راضی نمی شوند الا بزوال نعمت من و دولت و اقبال خداوندی باقی باد قطعه

توانم آنکه نیازارم اندرون کسی	حسود را چه کنم کو ز خود برنج درست	بمیر تا برهی ای حسود کین رنجیست
که از مشقت او جز بمرگ نتوان رست	**قطعه** شوربختان بآرزو خواهند	مقبلان را زوال نعمت و جاه
گر نبیند بروز شپره چشم	چشمهٔ آفتاب را چه گناه	راست خواهی هزار چشم چنان
کور بهتر که آفتاب سیاه		

حکایت یکی را از ملوک عجم حکایت کنند که دست تطاول

بمال رعیت دراز کرده بود و جور و اذیت آغاز تا بجایی که خلق از مکاید ظلمش بجهان برفتند

و از کربت جورش راه غربت گرفتند چون رعیت کم شد ارتفاع ولایت نقصان پذیرفت

و خزینه تهی ماند و دشمنان طمع کردند و زور آوردند **قطعه**

هر که فریادرس روز مصیبت خواهد	گو در ایام سلامت بجوانمردی کوش
بندهٔ حلقه بگوش ار ننوازی برود	لطف کن لطف که بیگانه شود حلقه بگوش

باری بمجلس او کتاب شاهنامه میخواندند در زوال مملکت ضحاک و عهد فریدون وزیر ملک را

پرسید هیچ توان دانستن که فریدون که گنج و ملک و حشم نداشت چگونه برو مملکت مقرر شد گفت

چنانکه شنیدی خلقی برو بتعصب گرد آمدند و تقویت کردند پادشاهی یافت گفت ای ملک چون

گرد آمدن خلقی موجب پادشاهیست تو خلق را برای چه پریشان میکنی مگر سر پادشاهی

کردن نداری **فرد**

همان به که لشکر بجان پروری	که سلطان بلشکر کند سروری

ملک گفت موجب گرد آمدن سپاه و رعیت چه باشد گفت پادشاه را کرم باید تا برو گرد آیند

و رحمت تا در پناه دولتش ایمن نشینند و ترا این هر دو نیست **مثنوی**

نکند جور پیشه سلطانی	که نیاید ز گرگ چوپانی
پادشاهی که طرح ظلم افکند	پای دیوار ملک خویش بکند

ملک را پند وزیر ناصح موافق طبع مخالف نیامد روی ازین سخن درهم کشید و بزندانش فرستاد

بسی برنیامد که بنی عم سلطان بمنازعت برخاستند و بمقاومت لشکر آراستند و ملک پدر خواستند

قومی که از دست تطاول او بجان رسیده بودند و پریشان شده برایشان گرد آمدند

وتقویت کردند تا ملک از تصرف این بدر رفت و بر آنان مقرر شد ابیات

پادشاهی کو روا دارد ستم بر زیردست
دوستدارش روز سختی دشمن زورآور است

با رعیت صلح کن وز جنگ خصم ایمن نشین
زانکه شاهنشاه عادل را رعیت لشکر است

فرد غم زیردستان بخور زینهار
بترس از زبردستی روزگار

حکایت پادشاهی با غلامی

عجمی در کشتی نشست و غلام دیگر دریا را ندیده بود و محنت کشتی نیازموده گریه و زاری در نهاد و لرزه بر اندامش افتاد و ملک را عیش ازو منغص بود که طبع نازک تحمل امثال این صورت ندهد و چاره ندانستند حکیمی دران کشتی بود ملک را گفت اگر فرمان دهی من اورا بطریقی خاموش گردانم گفت غایت لطف و کرم باشد بفرمود تا غلام را بدریا انداختند چند نوبت غوطه خورد ازان پس مویش گرفتند و پیش کشتی آوردند بدو دست در سکان کشتی آویخت چون برآمد بگوشه بنشست و قرار یافت ملک را عجب آمد پرسید که حکمت چه بود گفت از اول محنت غرقه شدن ندیده بود و قدر سلامت کشتی ندانسته و همچنین قدر عافیت کسی داند که بمصیبتی گرفتار آید قطعه

ای سیر ترا نان جوین خوش ننماید
معشوق منست آنکه بنزدیک تو زشتست

حوران بهشتی را دوزخ بود اعراف
از دوزخیان پرس که اعراف بهشتست

فرد فرقست میان آنکه یارش در بر
با آنکه دو چشم انتظارش بر در

حکایت

یکی از ملوک عجم رنجور بود در حالت پیری امید از زندگانی قطع کرده که سواری از در درآمد و بشارت داد که فلان قلعه را بدولت خداوند بگشادیم و دشمنان اسیر آمدند سپاه و رعیت آن طرف بجملگی مطیع فرمان گشتند ملک نفسی سرد برآورد و گفت این مژده مرا نیست دشمنانم راست یعنی وارثان مملکت قطعه

درین امید بسر شد دریغ عمر عزیز
که آنچه در دلم است از درم فراز آید

امید بسته برآمد ولی چه فایده زانک
امید نیست که عمر گذشته باز آید

کوس رحلت بکوفت دست اجل
ای دو چشم وداع سر بکنید

ای کف دست و ساعد و بازو
همه تودیع یکدگر بکنید

بر من اوفتاده دشمن کام
آخر ای دوستان گذر بکنید

روزگارم بشد بنادانی | من نکردم شما حذر بکنید | حکایت هرمز را گفتند از

وزیران پدر چه خطا دیدی که بند فرمودی گفت خطائی معلوم نکردم ولیکن بیقین دانستم که
مهابت من در دل ایشان بیکرانست و بعهد من اعتماد کلی ندارند ترسم که از بیم گزند خویش آهنگ
هلاک من کنند پس قول حکما را کار بستم که گفته اند قطعه

دگر با چو او صد برآئی بجنگ	از آن مار بر پای راعی زند	از آن کز تو ترسد بترس ای حکیم
نه بینی که چون گربه عاجز شود	برآرد بچنگال چشم پلنگ	که ترسد سرش را بکوبد بسنگ

حکایت بر بالین تربت
یحیی پیغمبر علیه السلام معتکف بودم در جامع دمشق که یکی از ملوک عرب که به بی انصافی منسوب بود
در آمد و نماز و دعا کرد و حاجت خواست | فرد درویش و غنی بندهٔ این خاک درند | و آنانکه غنی ترند محتاج ترند

آنگاه مرا گفت از آنجا که همت درویشانست و صدق معاملهٔ ایشان خاطری همراه من کنید که از دشمنی
صعب اندیشناکم گفتمش بر رعیت ضعیف رحمت کن تا از دشمن قوی زحمت نه بینی نظم

ببازوان توانا و قوت سردست	خطاست پنجهٔ مسکین ناتوان بشکست	نترسد آنکه بر افتادگان نبخشاید
که گر ز پای در آید کسش نگیرد دست	هر آنکه تخم بدی کشت و چشم نیکی داشت	دماغ بیهده پخت و خیال باطل بست
زگوش پنبه برون آر و داد خلق بده	وگر تو می ندهی داد روز دادی هست	مثنوی بنی آدم اعضای یکدیگرند
که در آفرینش ز یک جوهرند	چو عضوی بدرد آورد روزگار	دگر عضوها را نماند قرار
تو کز محنت دیگران بیغمی	نشاید که نامت نهند آدمی	حکایت درویشی مستجاب الدعوة

در بغداد پدید آمد حجاج یوسف را خبر کردند بخواندش و گفت دعای خیری بر من کن گفت خدایا
جانش بستان گفت از بهر خدا این چه دعاست گفت این دعای خیرست ترا و جمله مسلمانانرا

مثنوی ای زبردست زیردست آزار	گرم تا کی بماند این بازار	بچه کار آیدت جهانداری
مردنت به که مردم آزاری	حکایت یکی از ملوک بی انصاف پارسائی را پرسید که	

کدام عبادت فاضلتر است گفت ترا خواب نیمروز تا در آن یک نفس خلق را نیازاری قطعه

ظالمی را خفته دیدم نیمروز / گفتم این فتنه است خوابش برده به

وانکه خوابش بهتر از بیداری است / آنچنان بد زندگانی مرده به

حکایت یکی را از ملوک شنیدم که شبی در عشرت روز کرده بود و در پایان مستی همی گفت بیت

ما را بجهان خوشتر ازین یکدم نیست / کز نیک و بد اندیشه و از کس غم نیست

درویشی برهنه بسرما برون خفته بود گفت بیت

ای آنکه باقبال تو در عالم نیست / گیرم که غمت نیست غم ما هم نیست

ملک را خوش آمد صره هزار دینار از روزن بیرون کرد و گفت دامن بدار ای درویش گفت دامن از کجا آرم که جامه ندارم ملک را بر ضعف حال او رحمت زیادت شد و خلعتی بران مزید کرد و پیشش فرستاد درویش آن نقد و جنس را باندک مدت بخورد و پریشان کرد و باز آمد بیت

قرار بر کف آزادگان نگیرد مال / نه صبر در دل عاشق نه آب در غربال

در حالتیکه ملک را پروای او نبود حال بگفتند بهم بر آمد و روی ازو درهم کشید و ازینجا گفته اند اصحاب فطنت و خبرت که از حدت و صولت پادشاهان برحذر باید بودن که غالب همت ایشان بمعظمات امور مملکت متعلق باشد و تحمل ازدحام عوام نکنند قطعه

حرامش بود نعمت پادشاه / که هنگام فرصت ندارد نگاه

مجال سخن تا نبینی ز پیش / به بیهوده گفتن مبر قدر خویش

گفت این گدای شوخ چشم مبذر را که چندین نعمت بچندین مدت برانداخت برانید که خزینه بیت المال لقمه مساکین است نه طعمه اخوان الشیاطین بیت

ابلهی کو روز روشن شمع کافوری نهد / زود بینی کش بشب روغن نباشد در چراغ

یکی از وزرای ناصح گفت ای خداوند مصلحت آن می بینم که چنین کسان را وجه کفاف بتفاریق مجرا دارند تا در نفقه اسراف نکنند اما آنچه فرمودی از زجر و منع مناسب حال ارباب همت نیست یکی را بلطف امیدوار گردانیدن و باز بنومیدی خسته کردن قطعه

بروی خود در طماع باز نتوان کرد / چو باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد

قطعه کس نبیند که تشنگان حجاز

برلب آب شور گرد آیند | هر کجا چشمهٔ بود شیرین | مردم و مرغ و مور گرد آیند

حکایت یکے از پادشاهان پیشین در رعایت مملکت سستی کردی و لشکر بسختی داشتی لاجرم دشمنی صعب روے نمود همه پشت بدادند شعر

چو دارند گنج از سپاهی دریغ | دریغ آیدش دست بردن به تیغ
چه مردی کند در صف کارزار | که دستش تهی باشد و کار زار

یکی را از آنان که غدر کردند با من دوستی بود ملامت کردم و گفتم دونست و بی سپاس و سفله و ناحق شناس که باندک تغیر حال از مخدوم قدیم برگردد و حق نعمت سالیان درنوردد گفت اگر بکرم معذور داری شاید که اسپم بی جو بود و نمد زینم بگرو و سلطان که بزر بر سپاهی بخیلی کند با او بسر جوانمردی نتوان کرد

فرد زر بده مرد سپاهی را تا سر بنهد | وگرش زر ندهی سر بنهد در عالم

حکایت یکی از وزرا معزول شده بحلقهٔ درویشان درآمد و برکت صحبت ایشان در وی سرایت کرد و جمعیت خاطرش دست داد ملک بار دیگر با او دل خوش کرد و عمل فرمود و قبولش نیامد و گفت معزولی به که مشغولی رباعی

آنانکه بکنج عافیت بنشستند | دندان سگ و دهان مردم بستند
کاغذ بدریدند و قلم بشکستند | وز دست و زبان حرف گیران رستند

ملک گفت هر آئینه ما را خردمندی کافی باید که تدبیر مملکت را شاید گفت نشان خردمند کافی آنست که بچنین کارها تن در ندهد فرد

همای بر همه مرغان از آن شرف دارد | که استخوان خورد و جانور نیازارد

حکایت سیاه گوش را گفتند ترا ملازمت صحبت شیر بچه وجه اختیار افتاد گفت تا فضلهٔ صیدش میخورم و از شر دشمنان در پناه صولتش زندگانی میکنم گفتندش اکنون که بظل حمایتش درآمدی و بشکر نعمتش اعتراف کردی چرا نزدیکتر نیائی تا بحلقهٔ خاصانت درآرد و از بندگان مخلصت شمارد گفت از بطش وے همچنان ایمن نیستم فرد

اگر صد سال گبر آتش فروزد | اگر یکدم درو افتد بسوزد

افتد که ندیم حضرت سلطان را زر بیاید و باشد که سر برود و حکما گفته اند از تلون طبع پادشاهان برحذر باید بودن که

بسلامی برنجند و دیگر وقت بدشنامے خلعت دهند و گفته اند ظرافت بسیار هنر ندیمان ست و عیب حکیمان

فرد

تو بر سر قدر خویشتن باش و وقار | بازی و ظرافت بندیمان بگذار

حکایت یکی از رفیقان شکایت روزگار نامساعد بنزد من آورد که کفاف اندک دارم و عیال بسیار و طاقت بار فاقه نمی آرم و بارها در دلم آمد که باقلیمی دیگر نقل کنم تا در آنصورت که زندگانی کنم کسے را بر نیک و بد من اطلاع نباشد

بیت

بس گرسنه خفت و کس ندانست که کیست | بس جان بلب آمد که برو کس نگریست

باز از شماتت اعدا براندیشم که بطعنه در قفای من بخندند و سعی مرا در حق عیال بر عدم مروت حمل کنند و گویند

قطعه

ببین آن بی حمیت را که هرگز | نخواهد دید روے نیکبختی
که آسانی گزیند خویشتن را | زن و فرزند بگذارد بسختی

و در علم محاسبت چنانکه معلوم ست چیزی دانم اگر بجاه شما شغلی معین شود که موجب جمعیت خاطر باشد بقیت عمر از عهدهٔ شکر آن بیرون آمدن نتوانم گفتم عمل پادشاه ای برادر دو طرف دارد امید ست و بیم یعنی امید نان و بیم جان و خلاف رای خردمندان باشد بدان امید متعرض این بیم شدن

قطعه

کس نیاید بخانهٔ درویش | که خراج زمین و باغ بده
یا بتشویش و غصه راضے شو | یا جگربند پیش زاغ بنه

گفت این موافق حال من نگفتی و جواب سوال من نیاوردی نشنیده که هر که خیانت ورزد دستش از حسابت بلرزد

فرد

راستی موجب رضای خداست | کس ندیدم که گم شد از ره راست

حکما گویند که چهار کس از چهار کس بجان برنجند حرامی از سلطان و دزد از پاسبان و فاسق از غماز و روسپی از محتسب آنرا که حساب پاکست از محاسبه چه باک

قطعه

مکن فراخ روی در عمل اگر خواهی | که روز رفع تو باشد مجال دشمن تنگ
تو پاک باش و مدار ای برادر از کس باک | زنند جامهٔ ناپاک گازران بر سنگ

گفتم حکایت روباهی مناسب حالست که دیدندش گریزان و بیخویشتن افتان و خیزان کسی گفتش که چه آفتست که موجب

مخالفتست گفتا شنیدم که شیر را بسخره میگیرند گفت ای سفیه ترا با شیر چه مناسبت است و اورا با تو
چه مشابهت گفت خاموش که اگر حسودان بغرض گویند این شیرست و گرفتار آیم کرا غم تخلیص
من دارد که تا تفتیش حال من کند و تا تریاق از عراق آورده شود مارگزیده مرده بود ترا همچنین
فضلست و دیانت و تقوی و امانت لیکن متعنتان در کمین اند و مدعیان گوشه نشین اگر آنچه سیرت
تست بخلاف آن تقریر کنند و در معرض خطاب بادشاه آئی دران حالت کرا مجال مقالت باشد
پس مصلحت آن بینم که ملک قناعت را حراست کنی و ترک ریاست گوئی فرد

بدریا در منافع بیشمارست	اگر خواهی سلامت برکنارست

رفیق این سخن بشنید و بهم برآمد و روی از حکایت من درهم کشید و سخنهای رنجش آمیز گفتن گرفت که اینچه عقل و کفایتست و
فهم و درایت قول حکما درست آمد که گفته اند دوستان در زندان بکار آیند که بر سفره همه دشمنان
دوست نمایند قطعه

دوست مشمار آنکه در نعمت زند	لاف یاری و برادر خواندگی
دوست آن دانم که گیرد دست دوست	در پریشان حالی و درماندگی

دیدم که متغیر میشود و نصیحت من بغرض می شنود نزدیک صاحب دیوان رفتم بسابقهٔ معرفتی که در میان ما بوده صورت حالش
بگفتم و اهلیت و استحقاقش بیان کردم تا بکاری مختصرش نصب کردند چندی برین برآمد لطف
طبعش را بدیدند و حسن تدبیرش را بپسندیدند کارش ازان درگذشت و بمرتبهٔ والاتر ازان
متمکن شد همچنان نجم سعادتش در ترقی بود تا باوج ارادت برسید و مقرب حضرت سلطان و
معتمد علیه گشت بر سلامت حالش شادمانی کردم و گفتم فرد

ز کار بسته میندیش و دل شکسته مدار	که آب چشمهٔ حیوان درون تاریکیست
الا لا یجارن اخو البلیة آگاه باش شکایت نکند برادر بلا	فللرحمن الطاف خفیة پس برای خدای مهربان لطفهای پوشیده هست
فرو منشین ترش از گردش ایام که صبر	تلخست و لیکن بر شیرین دارد

در آن قربت مرا با طائفهٔ یاران اتفاق سفر افتاد چون از زیارت مکه باز آمدم یکدو منزلم استقبال کرد ظاهر حالش دیدیم

پریشان و در هیئت درویشان گفتم چه حالتست گفت آن چنانکه تو گفتی طائفهٔ حسد بردند و بخیانتم منسوب کردند و ملک دام ملکه در کشف حقیقت آن استقصا نفرمود و یاران قدیم و دوستان حمیم از کلمهٔ حق خاموش شدند و صحبت دیرین فراموش کردند قطعه

نه بینی که پیش خداوند جاه / ستایش کنان دست بر بر نهند

اگر روزگارش در آرد ز پای / همه عالمش پای بر سر نهند

فی الجمله بانواع عقوبت گرفتار شدم تا درین هفته که مژدهٔ سلامت حجاج برسید از بند گرانم خلاص کرد و ملک موروثم خاص گفتم در آن نوبت اشارت من قبولت نیامد که گفتم عمل پادشاهان چون سفر دریاست خطرناک و سودمند یا گنج برگیری یا در طلسم بمیری فرد

یا زر بهر دو دست کند خواجه در کنار / یا موج روزی افگندش مرده برکنار

مصلحت ندیدم ازین بیش ریش درویش بملامت خراشیدن و نمک بر جراحت پاشیدن برین کلمه اختصار کردم قطعه

ندانستی که بینی بند بر پای / چو در گوشت نیاید پند مردم

دگر ره گر نداری طاقت نیش / مکن انگشت در سوراخ کژدم

حکایت تنی چند از روندگان در صحبت من بودند ظاهر ایشان بصلاح آراسته و یکی را از بزرگان در حق این طائفه حسن ظنی بلیغ بود و ادراری معین کرده تا یکی از ایشان حرکتی کرد نه مناسب حال درویشان ظن آن شخص فاسد شد و بازار اینان کاسد خواستم تا بطریقی کفاف یاران مستخلص گردانم آهنگ خدمتش کردم دربانم رها نکرد و جفا کرد معذورش داشتم که لطیفان گفته اند قطعه

در میر و وزیر و سلطان را / بی وسیلت مگرد پیرامن

سگ و دربان چو یافتند غریب / این گریبانش گیرد آن دامن

چندانکه مقربان حضرت آن بزرگ بر حال من وقوف یافتند و باکرامم در آوردند و برتر مقامی معین کردند اما بتواضع فروتر نشستم و گفتم فرد

بگذار که بندهٔ کمینم / تا در صف بندگان نشینم

گفت الله الله چه جای این سخن است فرد

گر بر سر و چشم من نشینی / نازت بکشم که نازنینی

فی الجمله نشستم و از هر دری سخن پیوستم تا حدیث زلت یاران در میان آمد و گفتم قطعه

چه جرم دید خداوند سابق الانعام | که بنده در نظر خویش خوار میدارد
خدای راست مسلم بزرگواری و حلم | که جرم بیند و نان برقرار میدارد

حاکم این سخن را عظیم بپسندید و اسباب معاش یاران فرمود تا بر قاعدهٔ ماضی مهیا دارند و مؤنت ایام تعطیل وفا کنند شکر نعمت بگفتم و زمین خدمت ببوسیدم و عذر جسارت بخواستم و گفتم قطعه

چو کعبه قبلهٔ حاجت شد از دیار بعید | روند خلق بدیدارش از بسی فرسنگ
ترا تحمل امثال ما بباید کرد | که هیچکس نزند بر درخت بی بر سنگ

حکایت ملکزاده گنج فراوان از پدر میراث یافت دست کرم برگشاد و داد سخاوت بداد و نعمت بیدریغ بر سپاه و رعیت بریخت قطعه

نیاساید مشام از طبلهٔ عود | بر آتش نه که چون عنبر ببوید
بزرگی بایدت بخشندگی کن | که دانه تا نیفشانی نروید

یکی از جلسای بی تدبیر نصیحتش آغاز کرد که ملوک پیشین مر این نعمت را بسعی اندوخته اند و برای مصلحتی نهاده دست ازین حرکات کوتاه کن که واقعها در پیش است و دشمنان از پس نباید که بوقت حاجت فرومانی قطعه

اگر گنجی کنی بر عامیان بخش | رسد هر کدخدائی را برنجی
چرا نستانی از هر یک جوی سیم | که گرد آید ترا هر روز گنجی

ملکزاده روی ازین سخن درهم آورد و موافق طبعش نیامد مر او را زجر فرمود و گفت خداوند تعالی مرا مالک این مملکت گردانیده است تا بخورم و ببخشم نه پاسبان که نگهدارم بیت

قارون هلاک شد که چهل خانه گنج داشت | نوشیروان نمرد که نام نکو گذاشت

حکایت آورده اند که نوشیروان عادل را در شکارگاهی صیدی کباب میکردند و نمک نبود غلامی را بروستا دوانیدند تا نمک آرد نوشیروان گفت نمک بقیمت بستان تا رسمی نگردد و ده خراب نشود گفتند ازین قدر چه خلل زاید گفت بنیاد ظلم در جهان اول اندک بوده است و هر کس که آمد بر آن مزیدی کرد تا بدین غایت رسید قطعه

اگر ز باغ رعیت ملک خورد سیبی | برآورند غلامان او درخت از بیخ
به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد | [illegible]

زنند لشکریانش هزار مرغ بسیخ

حکایت ظالمی را شنیدم که خانهٔ رعیت خراب کردی تا خزینهٔ سلطان آباد کند بیخبر از قول حکما که گفته اند هرکه خدای عزوجل را بیازارد تا دل خلقی بدست آرد خداوند تعالی همان خلق را برگمارد تا دمار از روزگارش برآرد فرد

آتش سوزان نکند با سپند
آنچه کند دود دل مستمند

سر جملهٔ حیوانات گویند که شیرست و اذل جانوران خر و باتفاق خر باربر به که شیر مردم در مثنوی

مسکین خر اگرچه بی تمیزست
چون بار همی برد عزیزست
گاوان و خران باربردار
به ز آدمیان مردم آزار

باز آمدیم بحکایت وزیر غافل گویند ملک را طرفی از ذمائم اخلاق او بقرائن معلوم گشت در شکنجه کشید و بانواع عقوبت بکشت قطعه

حاصل نشود رضای سلطان
تا خاطر بندگان نجوئے
خواهی که خدای بر تو بخشد
با خلق خدای کن نکوئے

آورده اند که یکی از ستمدیدگان بر سر او بگذشت در حال تباه وی تامل کرد و گفت قطعه

نه هرکه قوت بازوی منصبی دارد
بسلطنت بخورد مال مردمان بگزاف
توان بحلق فرو بردن استخوان درشت
ولی شکم بدرد چون بگیرد اندر ناف

بیت
نماند ستمگار بدروزگار
بماند برو لعنت پایدار

حکایت مردم آزاری را حکایت کنند که سنگی بر سر صالحی زد درویش را مجال انتقام نبود سنگ را نگاه میداشت تا زمانیکه ملک را بر آن لشکری خشم آمد و در چاه کرد درویش اندر آمد و سنگ بر سرش کوفت گفتا تو کیستی و این سنگ چرا زدی گفت من فلانم و این همان سنگست که در فلان تاریخ بر سر من زده گفت چندین روزگار کجا بودی گفت از جاهت اندیشه میکردم اکنون که در چاهت دیدم فرصت غنیمت دانستم مثنوی

ناسزائی را که بینی بختیار
عاقلان تسلیم کردند اختیار
چون نداری ناخن درنده تیز
با بدان آن به که کم گیری ستیز
هرکه با فولاد بازو پنجه کرد
ساعد مسکین خود را رنجه کرد
باش تا دستش ببندد روزگار
پس بکام دوستان مغزش برآر

حکایت یکی را از ملوک مرضی هایل بود که اعادت ذکر آن ناکردن اولی طائفهٔ از حکمای یونان متفق شدند که مرین درد را دوائی نیست مگر زهرهٔ آدمی که بچندین صفت موصوف باشد بفرمود طلب کردن دهقان پسری را یافتند بران صورت که حکیمان گفته بودند پدر و مادرش را بخواندند و به نعمت بیکران خشنود گردانیدند و قاضی فتوی داد که خون یکی از رعیت ریختن سلامت نفس پادشه را روا باشد جلاد قصد کرد پسر سر سوی آسمان بر آورد و تبسم کرد ملک پرسید که درین حالت چه جای خندیدن ست گفت ناز فرزند بر پدر و مادر باشد و دعوی پیش قاضی برند و داد از پادشا خواهند اکنون پدر و مادر بعلت حطام دنیا مرا بخون در سپردند و قاضی بکشتنم فتوی داد و سلطان مصالح خویش اندر هلاک من می بیند بجز خدای عز و جل پناهی نمی بینم **بیت**

پیش که بر آورم ز دستت فریاد	هم پیش تو از دست تو میخواهم داد

سلطان را دل ازین سخن بهم برآمد و آب در دیده بگردانید و گفت هلاک من اولی ترکه ریختن خون چنین طفلی بیگناه سر و چشمش بوسید و در کنار گرفت و آزاد کرد و نعمت بی اندازه بخشید و گویند همدران هفته صحت یافت **قطعه**

همچنان در فکر این بیتم که گفت	پیلبانی بر لب دریای نیل
زیر پایت گر بدانی حال مور	همچو حال تست زیر پای پیل

حکایت یکی از بندگان عمرو لیث گریخته بود کسان در عقبش برفتند و باز آوردند وزیر را با وی غرضی بود اشارت بکشتنش کرد تا دیگر بندگان چنین فعل نیارند بنده سر پیش عمرو لیث بر زمین نهاد و گفت **فرد**

هرچه رود بر سرم چو تو پسندی رواست	بنده چه دعوی کند حکم خداوند راست

لیکن بموجب آنکه پروردهٔ نعمت این خاندانم نخواهم که در قیامت بخون من گرفتار آئی اجازت فرمائی تا وزیر را بکشم پس آنگه بقصاص او بفرمای خون من ریختن تا بحق کشته باشی ملک را خنده گرفت وزیر را گفت چگونه مصلحت می بینی وزیر گفت ای خداوند جهان مصلحت آن می بینم که از بهر خدا و صدقهٔ گور پدر او را آزاد کنی تا مرا نیز در بلائی نیفگند

گناه از من ست و قول حکیمان معتبر که گفته اند **قطعه**

چو کردی با کلوخ انداز پیکار
سر خود را بنادانی شکستی
چو تیر انداختی بر روی دشمن
چنان دان کاندر آماجش نشستی

حکایت ملک زوزن را خواجه بود کریم النفس نیک محضر که همگنان را در مواجهه حرمت داشتی و در غیبت نکو گفتی اتفاقاً ازو حرکتی در نظر ملک ناپسند آمد مصادرت فرمود و عقوبت کرد و سرهنگان پادشاه بسوابق نعمت او معترف بودند و بشکر آن مرتهن در مدت توکیل آن رفق و ملاطفت کردندی و زجر و معاقبت روا نداشتندی **قطعه**

صلح با دشمن اگر خواهی هر گه که ترا
در قفا عیب کند در نظرش تحسین کن
سخن آخر بدهان میگذرد موذی را
سخنش تلخ نخواهی دهنش شیرین کن

آنچه مضمون خطاب ملک بود از عهدهٔ بعضی بیرون آمد و به بقیتی در زندان بماند آورده اند که یکی از ملوک نواحی در خفیه پیامش فرستاد که ملوک آن طرف قدر چنان بزرگوار ندانستند و بیعزتی کردند اگر رای عزیز فلان احسن الله خلاصه بجانب ما التفاتی کند در رعایت خاطرش هر چه تمامتر سعی کرده آید و اعیان این مملکت بدیدار او مفتقرند و جواب این حروف را منتظر خواجه چون برین وقوف یافت از خطر اندیشید در حال جوابی مختصر که اگر به بلا افتد فتنه نباشد بر قفای ورق نوشت و روان کرد یکی از متعلقان که برین واقف بود ملک را اعلام کرد که فلان را که حبس فرموده با ملوک نواحی مراسلت دارد ملک بهم برآمد و کشف این خبر فرمود قاصد را بگرفتند و رسالت بخواندند نبشته بود که حسن ظن بزرگان بیش از فضیلت ماست و تشریف قبولی که فرمودند بنده را امکان اجابت آن نیست بحکم آنکه پروردهٔ نعمت این خاندان ست و باندک مایه تغیر خاطری با ولی نعمت قدیم بیوفائی نتوان کرد **فرد**

آنرا که بجای تست هر دم کرمی
عذرش بنه ار کند بعمری ستمی

ملک را سیرت حق شناسی ازو خوش آمد خلعت و نعمت بخشید و عذر خواست که خطا کردم که ترا بی جرم و خطا آزردم گفتا ای خداوند بنده درین حالت مر خداوند را خطائی نمی بیند بلکه تقدیر خداوند تعالی

چنین بود که مرین بنده را اگر گزندے رسد پس بدست تو اولے تر که سوابق نعمت برین بنده داری و ایادی منت و حکما گفته اند مثنوی

اگر گزندت رسد ز خلق مرنج
که نه راحت رسد ز خلق نه رنج
از خدا دان خلاف دشمن و دوست
که دل هر دو در تصرف اوست
گرچه تیر از کمان همیگذرد
از کماندار بیند اهل خرد

حکایت یکی را از ملوک عرب

شنیدم که با متعلقان میگفت که مرسوم فلان را چندانکه هست مضاعف کنید که ملازم درگاهست و مترصد فرمان و دیگر خدمتگاران بلهو و لعب مشغول و در ادای خدمت متهاون صاحبدلی بشنید فریاد و خروش از نهادش برآمد پرسیدندش که چه دیدی گفت مراتب بندگان بدرگاه خداے تعالی همین مثال دارد فرد

دو بامداد گر آید کسی بخدمت شاه
سوم هر آینه در وی کند بلطف نگاه

قطعه

مهتری در قبول فرمانست
ترک فرمان دلیل حرمانست
هر که سیمای راستان دارد
سر خدمت بر آستان دارد

حکایت ظالمی را حکایت کنند که هیزم درویشان خریدی بحیف و توانگران دادی بطرح صاحبدلی برو گذر کرد و گفت بیت

ماری تو که هر کرا ببینی بزنی
یا بوم که هر کجا نشینی بکنی

قطعه

زورت ار پیش میرود با ما
با خداوند غیب دان نرود
زورمندی مکن بر اهل زمین
تا دعاے بر آسمان نرود

حاکم از گفتن او برنجید و روے از نصیحتش درهم کشید و بدو التفات نکرد تا شبے آتش مطبخ در انبار هیزمش افتاد و سائر املاکش بسوخت و از بستر نرمش بر خاکستر گرم نشاند اتفاقاً همان شخص بروے بگذشت دیدش که با یاران همیگفت ندانم که این آتش از کجا در سرای من افتاد گفت از دود دل درویشان قطعه

حذر کن ز دود درونهای ریش
که ریش درون عاقبت سر کند
بهم بر مکن تا توانی دلے
که آهی جهانی بهم بر کند

لطیفه بر تاج کیخسرو نوشته بود قطعه

چه سالهای فراوان و عمرهای دراز
که خلق بر سر ما بر زمین بخواهد رفت
چنانکه دست بدست آمدست ملک بما

بر ستهای دگر چنین بخواهد رفت

حکایت یکی در صنعت کشتی گرفتن سر آمده بود سه صد و شصت بند فاخر دانستی و هر روز از آن بنوعی کشتی گرفتی مگر گوشه خاطرش با جمال یکی از شاگردان میلی داشت سه صد و پنجاه و نه بندش در آموخت مگر یک بند که در تعلیم آن دفع انداختی و تاخیر کردی فی الجمله پسر در قوت و صنعت سر آمد و کسی را در زمان او با او امکان مقاومت نبودی تا بحدی که پیش ملک آن روزگار گفته بود که استاد را فضیلتی که بر من است از روی بزرگیست و حق تربیت و اگرنه بقوت از و کمتر نیستم و بصنعت با او برابرم ملک را این سخن دشوار آمد فرمود تا مصارعت کنند مقامی متسع ترتیب کردند ارکان دولت و اعیان حضرت و زورآوران روی زمین حاضر شدند پسر چون پیل مست در آمد بصدمتی که اگر کوه روئین بودی از جا برکندی استاد دانست که جوان بقوت از و برترست بدان بند غریب که از وی پنهان داشته بود با وی در آویخت پسر دفع آن ندانست بهم بر آمد استاد از زمینش بدو دست بالای سر برد و بر زمین زد غریو از خلق برخاست ملک فرمود استاد را خلعت و نعمت دادن پس پسر را زجر فرمود و ملامت کرد که با پرورنده خویش دعوی مقاومت کردی و بسر نبردی گفت ای پادشاه روی زمین بزور آوری بر من دست نیافت بلکه مرا از علم کشتی دقیقه مانده بود همه عمر از من دریغ میداشت امروز بدان دقیقه بر من غالب آمد گفت از بهر چنین روزی نگه میداشتم که زیرکان گفته اند دوست را چندان قوت مده که اگر دشمنی کند تواند نشنیده که چه گفت آنکه از پرورده خویش جفا دید

قطعه
یا وفا خود نبود در عالم | یا مگر کس درین زمانه نکرد
کس نیاموخت علم تیر از من | که مرا عاقبت نشانه نکرد

حکایت درویشی مجرد بگوشه صحرائی نشسته بود پادشاهی بر وی بگذشت درویش از آنجا که فراغ ملک قناعت است سر بر نیاورد و التفات نکرد سلطان از آنجا که سطوت سلطنت است برنجید و گفت این طائفه خرقه پوشان امثال بهائم اند و اهلیت و

آدمیت نماند وزیر نزدیکش آمد و گفت ای جوانمرد سلطان روی زمین بر تو گذر کرد خدمتی نکردی و شرائط ادب بجا نیاوردی گفت سلطان را بگوی تا توقع خدمت از کسی دارد که توقع نعمت او دارد و دیگر بدانکه ملوک از بهر پاس رعیت اند نه رعیت از بهر طاعت ملوک قطعه

پادشه پاسبان درویش ست
گرچه رامش بفر دولت اوست
گوسپند از برای چوپان نیست
بلکه چوپان برای خدمت اوست

قطعه
یکی امروز کامران بینی
دیگری را دل از مجاهده ریش
روزکی چند باش تا بخورد
خاک مغز سر خیال اندیش
فرق شاهی و بندگی برخاست
چون قضای نبشته آمد پیش
گر کسی خاک مرده باز کند
نشناسد توانگر از درویش

ملک را گفتن درویش استوار آمد گفت از من تمنائی بکن گفت آن همی خواهم که دگر باره زحمت من ندهی گفت مرا پندی ده گفت بیت

دریاب کنون که نعمتت هست بدست
کین دولت و ملک میرود دست بدست

حکایت یکی از وزرا پیش ذوالنون مصری رفت و همت خواست که روز و شب بخدمت سلطان مشغول می باشم و بخیرش امیدوار و از عقوبتش ترسان ذوالنون بگریست و گفت اگر من خدای عزوجل را چنین پرستیدمی که تو سلطان را از جمله صدیقان بودمی قطعه

گر نه امید و بیم راحت و رنج
پای درویش بر فلک بودی
گر وزیر از خدا بترسیدی
همچنان کز ملک ملک بودی

حکایت پادشاهی بکشتن بیگناهی اشارت کرد گفت ای ملک موجب خشمی که ترا بر منست آزار خود مجوی که این عقوبت بر من بیک نفس بسر آید و بزه آن بر تو جاوید بماند قطعه

دوران بقا چو باد صحرا بگذشت
تلخی و خوشی و زشت و زیبا بگذشت
پنداشت ستمگر که جفا بر ما کرد
در گردن او بماند و بر ما بگذشت

ملک را نصیحت او سودمند آمد و از سر خون او برخاست حکایت وزرای نوشیروان در مهمی از مصالح مملکت اندیشه همیکردند و هر یک از ایشان دگرگونه رای همیزدند و ملک همچنان

تدبیری اندیشه کرد بزرجمهر را رای ملک اختیار آمد وزیران در نهانش گفتند رای ملک را چه مزیت دیدی بر فکر چندین حکیم گفت بموجب آنکه انجام کار معلوم نیست و رای همگنان در مشیت ست که صواب آید یا خطا پس موافقت رای ملک اولی ترست تا اگر خلاف صواب آید بعلت متابعت از معاتبت ایمن باشم که گفته اند مثنوی

خلاف رای سلطان رای جستن
بخون خویش باشد دست شستن
اگر خود روز را گوید شب ست این
بباید گفتن اینک ماه و پروین

حکایت شیادی گیسو بافت یعنی علویست و با قافلهٔ حجاز بشهری در آمد و چنان نمود که از حج مے آید و قصیدهٔ نیکو پیش ملک برد و دعوے کرد که وی گفته است نعمتش داد و اکرام کرد و نوازش بیکران فرمود تا یکے از ندمای حضرت پادشاه که دران سال از سفر دریا آمده بود گفت من او را عید اضحے در بصره دیدم معلوم شد که حاجی نیست دیگری گفت من او را شناسم و پدرش نصرانی بود در ملاطیه با نستند که شریف نیست و شعرش را در دیوان انوری یافتند ملک فرمود تا بزنندش و نفی کنند تا چندین دروغ درهم چرا گفت گفت ای خداوند روے زمین سخنے ماندہ است در خدمت بگویم اگر راست نباشد بهر عقوبت که خواہے سزاوارم گفت آن چیست گفت قطعه

غریبی گرت ماست پیش آورد
دو پیمانه آبست و یک چمچه دوغ
اگر راست میخواهی از من شنو
جهاندیده بسیار گوید دروغ

ملک را خنده گرفت گفت ازین راست تر سخن تا عمر او باشد نگفته است فرمود تا آنچه مامول اوست مهیا دارند و بخوشی او را گسیل کنند حکایت یکی از پسران هارون الرشید پیش پدر آمد خشم آلوده که مرا فلان سرهنگزاده دشنام مادر داد هارون الرشید ارکان دولت را گفت جزای چنین کسی چه باشد یکے اشارت بکشتن کرد و یکے بزبان بریدن و دیگرے بمصادرت و نفی هارون گفت ای پسر کرم آنست که عفو کنی و اگر نتوانی تو نیز دشنام مادر ده چندانکه از حد در نگذرد پس آنگه ظلم از طرف تو باشد و دعوے از قبل خصم قطعه

نه مردست آن بنزدیک خردمند | که با پیل دمان پیکار جوید
بلی مرد آنکس ست از روی تحقیق | که چون خشم آیدش باطل نگوید

حکایت با طائفهٔ بزرگان بکشتی نشسته بودم زورقی در پی ما غرق شد دو برادر بگردابی در افتادند یکی از بزرگان گفت ملاح را که بگیر این هر دوان را که بهر یکی پنجاه دینارت بدهم ملاح در آب رفت تا یکی را برهانید آن دیگر هلاک شد گفتم بقیت عمرش نمانده بود ازین سبب در گرفتن او تاخیر کردی و در آن دیگر تعجیل ملاح بخندید و گفت آنچه تو گفتی یقین ست و سببی دیگر هست گفتم آن چیست گفت میل خاطر من برهانیدن این یکی بیشتر بود که وقتی در بیابان مانده بودم مرا بر شتری نشانده و از دست آن دیگر تازیانه خورده بودم در طفلی گفتم صدق الله تعالی مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهٖ وَمَنْ اَسَآءَ فَعَلَیْهَا

قطعه
تا توانی درون کس مخراش | کاندرین راه خارها باشد
کار درویش مستمند برآر | که ترا نیز کارها باشد

حکایت دو برادر یکی خدمت سلطان کردی و دیگر بسعی بازو خوردی باری این توانگر گفت درویش را چرا خدمت نکنی تا از مشقت کار کردن برهی گفت تو چرا کار نکنی تا از مذلت خدمت رستگاری یابی که خردمندان گفته اند نان خود خوردن و نشستن به که کمر زرین بخدمت بستن

بیت
بدست آهک تفته کردن خمیر | به از دست بر سینه پیش امیر

قطعه
عمر گرانمایه درین صرف شد | تا چه خورم صیف و چه پوشم شتا
ای شکم خیره بنانی بساز | تا نکنی پشت بخدمت دوتا

حکایت کسی مژده پیش نوشیروان عادل برد و گفت شنیدم که فلان دشمن ترا خدای تعالی برداشت گفت هیچ شنیدی که مرا بگذاشت

فرد
اگر بمرد عدو جای شادمانی نیست | که زندگانی ما نیز جاودانی نیست

حکایت گروهی حکما در بارگاه کسری بمصلحتی در سخن همی گفتند و بزرجمهر که مهتر ایشان بود خاموش بود سوال کردندش که با ما درین بحث چرا سخن نگوئی گفت وزیران بر مثال اطبا اند و طبیب دارو ندهد مگر بسقیم پس چون

بینم که رای شما بر صواب است مرا بر سر آن سخن گفتن حکمت نباشد مثنوی

چو کاری بی فضول من برآید — مرا در وی سخن گفتن نشاید

وگر بینم که نابینا و چاه است — اگر خاموش بنشینم گناه است

حکایت هارون الرشید را چون ملک مصر مسلم شد گفت بخلاف آن طاغی که بغرور ملک مصر دعوی خدائی کرد نبخشم این ملک را الا بخسیس ترین بندگان سیاهی داشت خصیب نام ملک مصر بوی ارزانی داشت آورده اند که عقل و درایت او تا بجایی بود که طائفهٔ حراث مصر شکایت آوردندش که پنبه کاشته بودیم بر کنار نیل و باران بی وقت آمد و تلف شد گفت پشم بایستی کاشتن حکیم درویش گفت مثنوی

اگر روزی بدانش بر فزودی — ز نادان تنگ تر روزی نبودی

بنادانان چنان روزی رساند — که دانا اندر آن حیران بماند

مثنوی بخت و دولت بکاردانی نیست — جز بتایید آسمانی نیست

کیمیاگر بغصه مرده و رنج — ابله اندر خرابه یافته گنج

اوفتاده است در جهان بسیار — بی تمیز ارجمند و عاقل خوار

حکایت یکی را از ملوک کنیزک چینی آوردند خواست تا در حالت مستی با وی جمع آید کنیزک ممانعت کرد ملک در خشم رفت و مر او را بسیاهی بخشید که لب زبرینش از پرهٔ بینی در گذشته بود و زیرینش بگریبان فرو هشته هیکلی که صخر جنی از طلعتش برمیدی و عین القطر از بغلش بگندیدی فرد

تو گویی تا قیامت زشت رویی — بر او ختم است و بر یوسف نکویی

قطعه شخصی نه چنان کریه منظر — کز زشتی او خبر توان داد

وانگه بغلی نعوذ بالله — مردار بآفتاب مرداد

آورده اند که در آن مدت سیاه را نفس طالب بود و شهوت غالب مهرش بجنبید و مهرش برداشت تا بامدادان که ملک کنیزک را جست و نیافت حکایت بگفتندش خشم گرفت و فرمود تا سیاه را با کنیزک استوار ببندند و از بام جوسق بقعر خندق در اندازند یکی از وزرای نیک محضر آنجا بود روی شفاعت بر زمین نهاد و گفت

سیاه بیچاره را ازین خطائی نیست که سائر بندگان بنوازش خداوندی متعوّدند گفت اگر بمفاوضت او شبی تاخیر کردی چه شدی که من او را افزون تر از بهای کنیزک بدادمی گفت ای خداوند آنچه فرمودی معلوم است لیکن نشنیدی که حکما گفته اند درین معنی قطعه

تو مپندار که از بیل دهان اندیشد	ملمد گرسنه در خانهٔ خالی بر خوان
تشنهٔ سوخته در چشمهٔ روشن چو رسید	عقل باور نکند کز رمضان اندیشد

ملک را این لطیفه پسند آمد. و گفت اکنون سیاه را بتو بخشیدم کنیزک را چه کنم گفت کنیزک را هم بسیاه بخش که نیم خوردهٔ او هم او را شاید قطعه

هرگز او را بدوستی مپسند	که رود جای ناپسندیده
تشنه را دل نخواهد آب زلال	نیم خوردهٔ دهان گندیده

حکایت اسکندر رومی را پرسیدند دیار مشرق و مغرب را بچه گرفتی که ملوک پیشین را خزاین و عمر و ملک و لشکر بیش ازین بود چنین فتحی میسر نشد گفت بعون خدای عزّ و جلّ هر مملکتی را که بگرفتم رعیّتش را نیازردم و خیرات گذشتگان بباطل نکردم و نام پادشاهان جز به نیکوئی نبردم بیت

بزرگش نخوانند اهل خرد	که نام بزرگان بزشتی برد قطعه
این همه هیچ است چون می بگذرد	بخت و تخت و امر و نهی و گیر و دار
نام نیک رفتگان ضایع مکن	تا بماند نام نیکت پایدار

باب دوم در اخلاق درویشان

حکایت یکی از بزرگان گفت پارسائی را چه گوئی در حق فلان عابد که دیگران در حق وی بطعنه سخنها گفته اند گفت بر ظاهرش عیب نمی بینم و در باطنش غیب نمی دانم قطعه

هر کرا جامهٔ پارسا بینی	پارسا دان و نیک مرد انگار
ور ندانی که در نهانش چیست	محتسب را درون خانه چه کار

حکایت درویشی را دیدم که سر بر آستان کعبه همی مالید و می نالید که یا غفور یا رحیم تو دانی که از ظلوم و جهول چه آید قطعه

عذر تقصیر خدمت آوردم	که ندارم بطاعت استظهار
عاصیان از گناه توبه کنند	عارفان از عبادت استغفار

عابدان جزای طاعت خواهند و بازرگانان بهای بضاعت من بنده امید آورده ام نه طاعت

بدریوزه آمده ام نه بتجارت	اصنع بی ما انت اهله بیت	گر کشی ور جرم بخشی روی و سر بر آستانم
بنده را فرمان نباشد هرچه فرمائی برانم	قطعه بر در کعبه سائلی دیدم	که همی گفت و میگریستی خوش
می نگویم که طاعتم بپذیر	قلم عفو بر گناهم کش قطعه	خلق در ملک خدا از همه جنبی بلند
صالحان خورده مگیر که مانند نیم	اگر کسی را عملی هست و امیدی دارد	ما گدائیم درین ملک نه بازرگانیم

حکایت عبدالقادر گیلانی را دیدند رحمة الله علیه در حرم کعبه روی بر حصا نهاده بود و میگفت ای خداوند ببخشای و اگر مستوجب عقوبتم مرا روز قیامت نابینا برانگیز تا در روی نیکان شرمسار نباشم

قطعه روی بر خاک عجز میگویم	هر سحرگه که باد می آید	ای که هرگز فراموشت نکنم
هیچت از بنده یاد می آید		

حکایت دزدی بخانه پارسائی درآمد چندانکه طلب کرد چیزی نیافت دل تنگ شد پارسا را خبر شد گلیمی که بران خفته بود در راه دزد انداخت تا محروم نشود قطعه

شنیدم که مردان راه خدا	دل دشمنان را نکردند تنگ	ترا کی میسر شود این مقام
که با دوستانت خلافست و جنگ	مودت اهل صفا چه در روی وچه در قفا نه چنان کز پست عیب	
گیرند و در پیشت میرند فرد	در برابر چو گوسفند سلیم	در قفا همچو گرگ مردم خوار فرد
هرکه عیب دگران پیش تو آورد و شمرد	بی گمان عیب تو پیش دگران خواهد برد	حکایت تنی چند از روندگان

متفق در سیاحت بودند و شریک رنج و راحت خواستم که مرافقت کنم موافقت نکردند گفتم این از کرم اخلاق بزرگان بدیعست روی از مصاحبت درویشان بگردانیدن و فائده دریغ داشتن که من در نفس خویش اینقدر قوت و سرعت همی شناسم که در خدمت مردان یار شاطر باشم نه بار خاطر شعر

ان لم اکن راکب المواشی	اسعی لکم حامل الغواشی

یکی ازان میان گفت ازین سخن که شنیدی دل تنگ مدار که درین روزها دزدی بصورت درویشان برآمده بود و خود را در سلک صحبت ما منتظم کرد شعر | چه دانند مردم که در جامه کیست

نویسنده داند که در نامه چیست | از آنجا که سلامت حال درویشان ست گمان فضولش نبرند و

بیاری قبولش کردند مثنوی | صورت حال عارفان دلق ست | اینقدر بس چو روی در خلق ست

در عمل کوش و هر چه خواهی پوش | تاج بر سر نه و علم بر دوش | ترک دنیا و شهوت ست و هوس

پارسائی نه ترک جامه و بس | در قزاگند مرد باید بود | بر مخنث سلاح جنگ چه سود

روزی تا بشب رفته بودم و شبانگه در پای حصاری خفته که دزدی بی توفیق ابریق رفیق برداشت

که بطهارت میرود و بغارت میرفت | فرد | پارسا بین که خرقه در بر کرد | جامه کعبه را جل خر کرد

چندانکه از نظر درویشان غایب شد ببرجی برفت و درجی بدزدید تا روز روشن شد آن تاریک

مبلغی راه رفته بود و رفیقان بیگناه خفته بامدادان همه را بقلعه در آوردند و بزدند و در زندان کردند

از آن تاریخ ترک صحبت گفتیم و طریق عزلت گرفتیم اَلسَّلَامَةُ فِی الْوَحْدَةِ قطعه

چو از قومی یکی بیدانشی کرد | نه که را منزلت ماند نه مه را | نمی بینی که گاوی در علف خوار

بیالاید همه گاوان ده را | گفتم سپاس و منت خدایرا عز و جل که از فوائد درویشان محروم

نماندم اگرچه بصورت از صحبت جدا افتادم بدین حکایت که گفتی مستفید گشتم و امثال مرا همه عمر این

نصیحت بکار آید مثنوی | یکی ناتراشیده در مجلسی | برنجد دل هوشمندان بسی

اگر برکه پر کنند از گلاب | سگی در وی افتد شود منجلاب | حکایت زاهدی مهمان

پادشاهی بود چون بطعام بنشستند کمتر از آن خورد که ارادت او بود و چون بنماز برخاستند

بیشتر از آن کرد که عادت او بود تا ظن صلاح در حق وی زیادت کنند فرد

ترسم نرسی بکعبه ای اعرابی | کین ره که تو میروی بترکستانست | چون بمقام خود آمد سفره خواست

تا تناولی کند پسری داشت صاحب فراست گفت ای پدر در مجلس سلطان طعام

نخوردی گفت در نظر ایشان چیزی نخوردم که بکار آید گفت نماز را هم قضا کن که چیزی

اگر دستی که بکار آید قطعه	ای هنرها نهاده بر کف دست	عیبها برگرفته زیر بغل
تا چه خواهی خریدن ای مغرور	روز درماندگی بسیم دغل	حکایت یاد دارم در ایام

طفولیت متعبد بودم و شب خیز و مولع زهد و پرهیز تا شبی در خدمت پدر رحمة الله علیه نشسته بودم و همه شب دیده برهم نبسته و مصحف عزیز برکنار گرفته و طائفه گرد ما خفته پدر را گفتم ازین جماعت یکی سر بر نمیدارد که دوگانه بگزارد چنان خواب غفلت برده اند که توگوئی نخفته اند که مرده اند گفت جان پدر اگر تو نیز بخفتی ازان به که در پوستین خلق افتی قطعه

نبیند مدعی جز خویشتن را	که دارد پردهٔ پندار در پیش	اگرت چشم خدا بینی ببخشند
نبینی هیچکس عاجزتر از خویش	حکایت یکی را از بزرگان بمحفلی اندر همی ستودند و در اوصاف	

جمیلش مبالغت همی کردند سر برآورد و گفت من آنم که من دانم شعر

علانیتی هذا و لم تدر باطنی	شخصم بچشم عالمیان خوب منظرست	کفیت اذی یا من تعد محاسنی
طاوس را بنقش و نگاری که هست خلق	تحسین کنند و او خجل از پای زشت خویش	وز خبث باطنم سر خجلت نهاده پیش
		حکایت یکی از صلحاے

لبنان که مقامات او در دیار عرب مذکور بود و کرامات او مشهور بجانب دمشق درآمد بر کنار برکه کلاسه طهارت همی ساخت پایش بلغزید و بحوض درافتاد و بمشقت بسیار ازان جایگه خلاص یافت چون از نماز بپرداختند یکی از جملهٔ اصحاب گفت مرا مشکلی هست اگر اجازت پرسیدنست گفت آن چیست گفت یاد دارم که شیخ بر روی دریاے مغرب برفت و قدمش تر نشد امروز چه حالت بود که درین قامتی آب از هلاک چیزی نماند شیخ درین فکرت زمانی فرو رفت پس از تامل بسیار سر برآورد و گفت نشنیده که سید عالم صلی الله علیه وسلم گفت لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملک مقرب و لا نبی مرسل و نگفت علی الدوام وقتیکه چنین فرمودی بجبرئیل و میکائیل نپرداختی و دیگر وقت با حفصه و زینب درساختی مشاهدة الابرار بین التجلی

و بالا استتار مینماید و میرباید فرد
دیدار مینمائی و پرهیز میکنی
بازار خویش و آتش ما تیز میکنی قطعه

أشاهد من أهوى بغير وسيلة
فيلحقني شأن أضل طريقا
يؤجج نارا ثم يطفى برشة
لذاك تراني محرقا وغريقا

یکی پرسید ازان گم کرده فرزند
که ای روشن گهر پیر خردمند
ز مصرش بوی پیراهن شنیدی
چرا در چاه کنعانش ندیدی
بگفت احوال ما برق جهانست
دمی پیدا و دیگر دم نهانست
گهی بر طارم اعلی نشینم
گهی بر پشت پای خود نبینم
اگر درویش بر حالی بماندی
سر دست از دو عالم برفشاندی

حکایت در جامع بعلبک وقتی کلمهٔ همی گفتم بطریق وعظ با جماعتی افسرده دل مرده راه از عالم صورت بعالم معنی نبرده دیدم که نفسم در نمیگیرد و آتشم در هیزم تر اثر نمیکند دریغ آمدم تربیت ستوران و آئینه داری در محلت کوران ولیکن در معنی باز بود و سلسلهٔ سخن دراز در معنی این آیت که نحن اقرب الیه من حبل الورید سخن بجائی رسانیده که می گفتم

قطعه
دوست نزدیکتر از من بمن است
وین عجبتر که من از وی دورم
چه کنم با که توان گفت که او
در کنار من و من مهجورم

بودم و فضالهٔ قدح در دست که سوختهٔ بر کنار مجلس گذر کرد و دور آخر در وی اثر کرد نعره بزد که دیگران بموافقت وی در خروش آمدند و خامان مجلس در جوش گفتم سبحان الله دوران باخبر در حضور و نزدیکان بی بصر دور

قطعه
فهم سخن چون نکند مستمع
قوت طبع از متکلم مجوی
فسحت میدان ارادت بیار
تا بزند مرد سخنگوی گوی

حکایت شبی در بیابان مکه از بیخوابی پای رفتنم نماند سر بنهادم و شتربان را گفتم دست از من بدار

قطعه
پای مسکین پیاده چند رود
کز تحمل ستوه شد بختی
تا شود جسم فربهی لاغر
لاغری مرده باشد از سختی

گفت ای برادر حرم در پیش است و حرامی از پس اگر رفتی بردی و اگر خفتی مردی نشنیدهٔ که گفته اند بیت

خوش است زیر مغیلان براه بادیه خفت
شب رحیل ولی ترک جان بباید گفت

حکایت پارسائی را دیدم برکنار دریا که زخم پلنگ داشت و بهیچ دارو به نمی‌شد مدتها در آن رنجور بود و شکر خدای عزوجل علی الدوام گفتی پرسیدندش که شکر چه میگوئی گفت شکر آنکه بمصیبتی گرفتارم نه بمعصیتی قطعه

اگرم زار بکشتن دهد آن یار عزیز	تا نگوئی که در آندم غم جانم باشد
گویم از بندهٔ مسکین چه گنه صادر شد	که دل آزرده شد از من غم آنم باشد

بلی مردان خدا مصیبت را بر معصیت اختیار کنند نه بینی که یوسف صدیق در آنحالت چه گفت قال رب السجن احب الیّ مما یدعونني الیه

حکایت درویشی را ضرورتی پیش آمد گلیمی از خانهٔ یاری بدزدید حاکم فرمود که دستش ببرند صاحب گلیم شفاعت کرد که من او را بحل کردم گفتا بشفاعت تو حد شرع فرو نگذارم گفت آنچه فرمودی راست است ولیکن هر که از مال وقف چیزی بدزدد قطعش لازم نیاید که الفقیر لا یملک هرچه درویشانراست وقف محتاجانست حاکم ازو دست بداشت و ملامت کردن گرفت که جهان بر تو تنگ آمده بود که دزدی نکردی الا از خانهٔ چنین یاری گفت ای خداوند نشنیده که گفته‌اند خانهٔ دوستان بروب و در دشمنان مکوب شعر

چون بسختی در بمانی تن بعجز اندر مده	دشمنانرا پوست بر کن دوستانرا پوستین

حکایت یکی از پادشاهان پارسائی را دید گفت هیچت از ما یاد می آید گفت بلی وقتی که خدا را فراموش میکنم شعر

هر سو دود آنکس ز در خویش براند	وانرا که بخواند بدر کس ندواند

حکایت یکی از صالحان بخواب دید پادشاهی را در بهشت و پارسائی را در دوزخ پرسید که موجب درجات این چیست و سبب درکات آن چه که مردم بخلاف این می پنداشتند ندا آمد که این پادشاه بارادت درویشان در بهشت است و این پارسا بتقرب پادشاهان در دوزخ قطعه

دلقت بچه کار آید و تسبیح و مرقع	خود را ز عملهای نکوهیده بری دار
حاجت بکلاه برکی داشتنت نیست	درویش صفت باش و کلاه تتری دار

حکایت پیاده سر و پا برهنه با کاروان حجاز از کوفه بدر آمد و همراه ما شد نظر کردم معلومی نداشت

خرامان همی رفت و میگفت **قطعه**

نه باشتر برسوارم نه چو اشتر زیر بارم
نه خداوند رعیت نه غلام شهریارم
غم موجود و پریشانی معدوم ندارم
نفسی میزنم آسوده و عمری میگذارم

اشتر سواری گفتش ای درویش کجا میروی برگرد که بسختی بمیری نشنید و قدم در بیابان نهاد و برفت چون بنخلهٔ محمود برسیدیم توانگر را اجل فرا رسید درویش ببالینش فرود آمد گفت **مصرع**

ما بسختی نمردیم و تو بر بختی بمردی **بیت**

شخصی همه شب بر سر بیمار گریست
چون روز شد او بمرد و بیمار بزیست

قطعه ای بسا اسپ تیز رو که بماند
که خر لنگ جان بمنزل برد
بسکه در خاک تندرستان را
دفن کردیم و زخم خورده نمرد

حکایت عابدی را پادشاهی طلب کرد اندیشید که داروی بخورم تا ضعیف شوم تا مگر اعتقادی که در حق من دارد زیادت کند آورده اند که داروی قاتل بود بخورد و بمرد **قطعه**

آنکه چون پسته دیدمش همه مغز
پوست بر پوست بود همچو پیاز
پارسایان روی در مخلوق
پشت بر قبله میکنند نماز **فرد**

چون بنده خدای خویش خواند
باید که بجز خدا نداند

حکایت کاروانی را در زمین یونان بزدند و نعمت بیقیاس بردند بازرگانان گریه و زاری بسیار کردند و خدا و پیغمبر را شفاعت آوردند فائده نبود **شعر**

چو پیروز شد دزد تیره روان
چه غم دارد از گریهٔ کاروان

لقمان حکیم اندران کاروان بود یکی گفتش از کاروانیان اینان را مگر نصیحتی کنی و موعظتی گوئی باشد که برخی از مال ما دست بدارند که دریغ باشد چندین نعمت که ضائع شود گفت دریغ کلمهٔ حکمت باشد با ایشان گفتن **قطعه**

آهنی را که موریانه بخورد
نتوان برد ازو بصیقل زنگ
با سیه دل چه سود گفتن وعظ
نرود میخ آهنی در سنگ **قطعه**

بروزگار سلامت شکستگان دریاب
که جبر خاطر مسکین بلا بگرداند
چو سائل از تو بزاری طلب کند چیزی
بده وگرنه ستمگر بزور بستاند

حکایت چندانکه مرا شیخ اجل ابو الفرج بن جوزی رحمة الله علیه بترک سماع فرمودی و بخلوت و عزلت اشارت کردی

در عنفوان شبابم غالب آمدی و هوا و هوس طالب ناچار بخلاف رای مربی قدمی چند برفتمی و از سماع و مخالطت حظی برگرفتمی و چون نصیحت شیخم یاد آمدی گفتمی فرد

قاضی ار با ما نشیند برفشاند دست را
محتسب گر می خورد معذور دارد مست را

تا شبی بمجمع قومی برسیدم و در آن میان مطربی دیدم بیت

گویی رگ جان می گسلد زخمهٔ ناسازش
ناخوشتر از آوازهٔ مرگ پدر آوازش

گاهی انگشت حریفان از او در گوش و گهی بر لب که خاموش شعر

نهاجُ الی صوتِ الاغانی لطیبة
وانتَ مغنٍّ ان سکتَّ نطیبُ

نبیند کسی در سماعت خوشی
مگر وقت رفتن که دم در کشی

چون بآواز آمد آن بربط سرای
کدخدا را گفتم از بهر خدای

زیبقم در گوش کن تا نشنوم
یا درم بگشای تا بیرون روم

فی الجمله پاس خاطر یاران را موافقت کردم و شبی بچند محنت بروز آوردم قطعه

موذن بانگ بی هنگام برداشت
نمی داند که چند از شب گذشتست

درازی شب از مژگان من پرس
که یکدم خواب در چشمم نگشتست

بامدادان بحکم تبرک دستاری از سر و دیناری از کمر بگشادم و پیش مغنی بنهادم و در کنار گرفتم و بسی شکر گفتم یاران ارادت من در حق وی خلاف عادت دیدند و بر خفت عقلم حمل کردند بخندیدند یکی از آن میان زبان تعرض دراز کرد و ملامت کردن آغاز که این حرکت مناسب رای خردمندان نکردی خرقهٔ مشایخ بچنین مطربی دادن که همه عمرش درمی در کف نبوده است و قراضهٔ در دف مثنوی

مطربی دور ازین خجسته سرای
کس دو بارش ندیده در یک جای

راست چون بانگش از دهن برخاست
خلق را موی بر بدن برخاست

مرغ ایوان ز هول او بپرید
مغز ما خورد و حلق خود بدرید

گفتم زبان تعرض مصلحت آنست که کوتاه کنی بحکم آنکه مرا کرامت این شخص ظاهر شد گفت مرا بر کیفیت آن واقف گردان تا همچنین تقرب نماییم و بر مطایبت که کردیم استغفار کنیم گفتم بعلت آنکه شیخ اجلم بارها بترک سماع فرموده است و موعظهٔ بلیغ گفته و در سمع قبول من نیامده تا امشب که مرا طالع میمون و بخت همایون بدین بقعه رهبری

گردد بدست این توبه کردم که بقیت زندگانی گرد سماع و مخالطت نگردم **قطعه**

گر نغمه کند ور نکند دل بفریبد | ور پردهٔ عشاق و نهاوند و حجاز است
آواز خوش از کام و دهان و لب شیرین | از حنجرهٔ مطرب مکروه نزیبد

حکایت لقمان را گفتند که ادب از که آموختی گفت از بی ادبان هرچه از ایشان در نظرم ناپسند آمد از فعل آن پرهیز کردم **قطعه**

نگویند از سر بازیچه حرفی | کزان پندی نگیرد صاحب هوش
وگر صد باب حکمت پیش نادان | بخوانند آیدش بازیچه در گوش

حکایت عابدی را حکایت کنند که شب ده من بخوردی و تا سحر ختمی بکردی صاحبدلی بشنید و گفت اگر نیم نان بخوری و بخسپی بسیار از این فاضلتر بودی **قطعه**

اندرون از طعام خالی دار | تا درو نور معرفت بینی
تهی از حکمتی بعلت آن | که پری از طعام تا بینی

حکایت بخشایش الهی گمشده را در مناهی چراغ توفیق فرا راه داشت تا بحلقهٔ اهل تحقیق درآمد بیمن قدم درویشان و صدق نفس ایشان ذمایم اخلاق او بحمائد مبدل گشت دست از هوا و هوس کوتاه کرده و زبان طاعنان در حق وی همچنان دراز که بر قاعدهٔ اولست و زهد و صلاحش نامعول **فرد**

بعذر و توبه توان رستن از عذاب خدای | هنوز می نتوان از زبان مردم رست

طاقت جور زبانها نیاورد و شکایت پیش پیر طریقت برد گفت از زبان مردم برنجم جوابش داد که شکر این نعمت چگونه گذاردی که بهتر از آنی که پندارندت **قطعه**

چند گوئی که بداندیش و حسود | عیب گویان من مسکینند
گه بخون ریختنم برخیزند | گه به بدخواستنم بنشینند
نیک باشی و بدت گوید خلق | به که بد باشی و نیکت بینند

لیکن مرا که حسن ظن خلائق در حق من بکمالست و من در عین نقصان روا باشد اندیشه کردن و تیمار خوردن **شعر**

إنّي لمستتر من عين جيراني | والله يعلم إسراري وإعلاني

قطعه

در بسته بروی خود ز مردم | تا عیب نگسترند ما را
در بسته چه سود عالم الغیب | دانای نهان و آشکارا

حکایت پیش یکی از مشایخ گله کردم که فلان در حق من

بفساد گواهی داده است گفت بصلاحش خجل کن رباعی

تو نیکو روش باش تا بدسگال
بنقص تو گفتن نیابد مجال
چو آهنگ بربط بود مستقیم
کی از دست مطرب خورد گوشمال

حکایت یکی را از مشایخ پرسیدند که حقیقت تصوف چیست گفت ازین پیش طایفه بودند در جهان بصورت پراگنده و بمعنی جمع اکنون خلقی اند بظاهر جمع و بدل پراگنده قطعه

چو هر ساعت از تو بجائی رود دل
به تنهائی اندر صفائی نه بینی
ورت مال و جاه است و زرع و تجارت
چو دل با خدایست خلوت نشینی

حکایت یاد دارم که شبی در کاروانی همه شب رفته بودم و سحر بر کنار بیشه خفته شوریده که در آن سفر همراه ما بود سحرگاهان نعره بزد و راه بیابان گرفت و یک نفس آرام نیافت چون روز شد گفتمش آن چه حالت بود گفت بلبلان را دیدم که بنالش در آمده بودند از درخت و کبکان از کوه و غوکان از آب و بهائم از بیشه اندیشه کردم که مروت نباشد همه در تسبیح و من بغفلت خفته کجا روا باشد قطعه

دوش مرغی بصبح می نالید
عقل و صبرم ببرد و طاقت و هوش
یکی از دوستان مخلص را
مگر آواز من رسید بگوش
گفت باور نداشتم که ترا
بانگ مرغی چنین کند مدهوش
گفتم این شرط آدمیت نیست
مرغ تسبیح خوان و ما خاموش

حکایت وقتی در سفر حجاز طایفه جوانان صاحبدل همراه ما بودند همدم و همقدم وقتها زمزمه بکردندی و بیتی محققانه بر گفتندی و عابدی در سبیل منکر حال درویشان بود و بیخبر از درد ایشان تا برسیدیم بنخیل بنی هلال کودکی سیاه از حی عرب بدر آمد و آوازی برآورد که مرغ از هوا در آورد اشتر عابد را دیدم که برقص اندر آمد و عابد را بینداخت و راه بیابان گرفت گفتم ای شیخ در حیوانی اثر کرد و ترا همچنان تفاوت نمیکند رباعی

دانی که چه گفت مرا آن بلبل سحری
تو خود چه آدمیی کز عشق بیخبری
اشتر بشعر عرب در حالتست و طرب
گر ذوق نیست ترا کژ طبع جانوری

وعند هبوب الناشرات علی الحمی
تمیل غصون البان لا الحجر الصلد
بذکرش هر چه بینی در خروش است
دلی داند درین معنی که گوش است

حکایت یکی را از ملوک | که هر خاری به تسبیحش زبانیست | نه بلبل بر گلش تسبیح خوانیست

مدت عمر سپری شد و قائم مقامی نداشت وصیت کرد که بامدادان نخستین کسیکه از در شهر در آید
تاج شاهی بر سر وی نهید و تفویض مملکت بوی کنید اتفاقاً اول کسیکه در آمد گدائی بود همه عمر او
لقمه اندوخته و رقعه دوخته ارکان دولت و اعیان حضرت وصیت ملک بجا آوردند و تسلیم مفاتیح
قلاع و خزاین بدو کردند مدتی ملک راند تا بعضے امرای دولت گردن از اطاعت او به پیچانیدند
و ملوک از هر طرف بمنازعت برخاستن گرفتند و بمقاومت لشکر آراستن فی الجمله سپاه و رعیت
بهم برآمدند و برخی طرف بلاد از قبضهٔ تصرف او بدر رفت درویش ازین واقعه خسته خاطر میبود
تا یکی از دوستان قدیمش که در حالت درویشی قرین او بود از سفر باز آمد و در چنان مرتبه دیدش
گفت منت خدای را عز و جل که گلت از خار برآمد و بخت بلند رهبری کرد و اقبال و سعادت
یاوری تا بدین پایه رسیدی

شعر إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا
شگوفه گاه شگفتست و گاه خوشیده
درخت وقت برهنه ست و وقت پوشیده

گفت اے عزیز تعزیتم گو که جاے تهنیت نیست آنگه که تو
دیدی غم نانی داشتم و امروز غم جهانی **مثنوی**
اگر دنیا نباشد دردمندیم
وگر باشد بمهرش پاے بندیم
بلائی زین جهان آشوب تر نیست
که رنج خاطرست ار هست و گر نیست

قطعه مطلب گر توانگری خواہے
جز قناعت که دولتیست هنی
گر غنی زر بدامن افشاند
تا نظر در ثواب او نه کنے
کز بزرگان شنیده ام بسیار
صبر درویش به که بذل غنے

فرد اگر بریان کند بهرام گوری
نه چون پای ملخ باشد ز موری

حکایت ابوهریره رضی الله عنه

هر روز بخدمت مصطفے صلے الله علیه و آله وسلم آمدی گفت یا اَبَا هُرَیْرَةَ زُرْنِیْ غِبًّا تَزْدَدْ حُبًّا
یعنی هر روز میا تا محبت زیاده شود صاحبدلی را گفتند بدین خوبی که آفتاب ست نشنیده ایم که
کسی او را بدوست گرفته است و عشق آورده گفت برای آنکه هر روز میتوانش دید مگر در زمستان

که محبوب ست و مجبوب شعر

به بسیار مردم شدن عیب نیست ولیکن نه چندان که گویند بس
اگر خویشتن را ملامت کنی ملامت نباید شنیدن ز کس

حکایت یکی را از بزرگان بادی مخالف در شکم پیچیدن گرفت و طاقت ضبط آن نداشت پس بی اختیار از وی صادر شد گفت ای درویشان مرا در آنچه کردم اختیاری نبود و بزه‌ای بر من ننوشتند و راحتی بدرون من رسید شما هم بکرم معذور دارید مثنوی

شکم زندان باد ست ای خردمند ندارد هیچ عاقل باد در بند
چو باد اندر شکم پیچد فرو هل که باد اندر شکم بار یست بر دل

شعر حریف گرانجان ناسازگار چو خواهد شدن دوست پیشش مدار

حکایت از صحبت یاران دمشقم ملالتی پدید آمده بود سر در بیابان قدس نهادم و با حیوانات انس گرفتم تا وقتیکه اسیر قید فرنگ شدم و در خندق طرابلس با جهودانم بکار گل داشتند یکی از رؤسای حلب که سابقه در میان ما بود گذر کرد و بشناخت گفت اینچه حالت ست گفتم چه گویم قطعه

همی گریختم از مردمان بکوه و بدشت که از خدای نبودم بدیگری پرداخت
قیاس کن که چه حالم بود درین ساعت که در طویلهٔ نامردمم بباید ساخت

فرد پای در زنجیر پیش دوستان به که با بیگانگان در بوستان

بر حالت من رحمت آورد و بده دینار از قید فرنگم باز خرید و با خویشتن بحلب برد و دختری داشت بنکاح من در آورد چون مدتی برآمد بدخوی و ستیزه‌روی آغاز کرد و زبان درازی کردن گرفت و عیش مرا منغص میکرد

شعر زن بد در سرای مرد نکو هم درین عالم ست دوزخ او
زینهار از قرین بد زنهار وقنا ربنا عذاب النار

باری زبان تعنت دراز کرده همی گفت تو آن نیستی که پدرم ترا از فرنگ باز خرید گفتم بلی من آنم که بده دینار از قید فرنگم باز خرید و بصد دینار بدست تو گرفتار کرد مثنوی

شنیدم گوسفندی را بزرگی رهانید از دهان و دست گرگی
شبانگه کارد بر حلقش بمالید روان گوسفند از وی بنالید
که از چنگال گرگم در ربودی چو دیدم عاقبت خود گرگ بودی

حکایت یکی از پادشاهان عابدی را پرسید که عیالان داشت اوقات عزیز چون میگذرد گفت همه شب در مناجات و سحر در دعا و حاجات و همه روز در بند اخراجات ملک را مضمون اشارت عابد معلوم گشت فرمود تا وجه کفاف او معین دارند و بار عیال از دل او برخیزد **مثنوی**

ای گرفتار پای بند عیال | دگر آزادگی مبند خیال
غم فرزند و نان و جامه و قوت | بازت آرد ز سیر در ملکوت
همه روز اتفاق میسازم | که بشب با خدای پردازم
شب چو عقد نماز بر بندم | چه خورد بامداد فرزندم

حکایت یکی از متعبدان در بیشه زندگانی کردی و برگ درختان خوردی پادشاهی بحکم زیارت نزدیک وی رفت گفت اگر مصلحت بینی بشهر از برای تو مقامی بسازم که فراغ عبادت ازین به دست دهد و دیگران هم ببرکات انفاس شما مستفید گردند و بصالح اعمال شما اقتدا کنند زاهد را این سخن قبول نیامد روی برتافت یکی از وزیران گفتش پاس خاطر ملک را روا باشد که دو سه روزی بشهر در آیی و کیفیت مکان معلوم کنی پس اگر صفای وقت عزیزان را از صحبت اغیار کدورتی باشد اختیار باقیست آورده اند که عابد بشهر در آمد بستان سرای خاص ملک بوی پرداختند مقامی دلکشای و روان آسای

چون بهشت **مثنوی**

گل سرخش چو عارض خوبان | سنبلش همچو زلف محبوبان
همچنان از نهیب برد عجوز | شیر نا خورده طفل دایه هنوز **شعر**
وافانین علیها جلنار | علقت بالشجر الاخضر نار

ملک در حال کنیزک ماه روی پیش او فرستاد که وصفش اینست **قطعه**

ازین مه پارهٔ عابد فریبی | ملائک صورتی طاوس زیبی
که بعد از دیدنش صورت نبندد | وجود پارسایان را شکیبی

همچنان در عقبش غلامی بدیع الجمال لطیف الاعتدال **شعر**

هلک الناس حوله عطشا | وهو ساق یری ولا یسقی
دیده از دیدنش نگشتی سیر | همچنان کز فرات مستسقی

عابد از طعامهای لذیذ خوردن گرفت و کسوتهای لطیف

پوشیدن و از فواکه و مشموم و حلاوات تمتع یافتن و در جمال غلام و کنیزک نظر کردن و خردمندان
گفته‌اند زلف خوبان زنجیر پای عقلست و دام مرغ زیرک بیت | در سر کار تو کردم دل و دین با همه دانش
مرغ زیرک بحقیقت منم امروز و تو دام | فی الجمله دولت وقت مجموع برزوال آمد چنانکه گویند قطعه
هر که هست از فقیه و پیر و مرید | وز زبان آوران پاک نفس | چون بدنیای دون فرود آمد
بعسل در بماند پای مگس | بار دیگر ملک بدیدن او رغبت کرد عابد را دید از هیئت نخستین بگردیده
و سرخ و سفید برآمده و فربه شده و بر بالش دیبا تکیه زده و غلام پری پیکر بمروحهٔ طاؤسی بر بالای سر
ایستاده بر سلامت حالش شادمانی کرد و از هر دری سخن گفتند تا ملک بانجام سخن گفت چنین که
من این هر دو طائفه را دوست میدارم کس ندارد یکی علما و دیگر زاهدان وزیر فیلسوف جهاندیدهٔ
حاذق که با او بود گفت ای خداوند روی زمین شرط دوستی آنست که با هر دو طائفه نکوئی کنی
علما را زر بده تا دیگر بخوانند و زاهدان را چیزی مده تا زاهد بمانند قطعه | خاتون خوب صورت پاکیزه روی را
نقش و نگار خاتم فیروزه گو مباش | درویش نیک سیرت فرخنده رای را | نان رباط و لقمهٔ دریوزه گو مباش
فرد تا مراهست دیگرم باید | اگر نخوانند زاهدم شاید | حکایت مطابق این سخن

همچنین پادشاهی را مهمی پیش آمد گفت اگر انجام این حالت بمراد من بر آید چندین درم دهم
زاهدان را چون حاجتش بر آمد و تشویش خاطرش برفت وفای نذرش بوجود شرط لازم آمد یکی
را از بندگان خاص کیسهٔ درم داد تا بر زاهدان صرف کند گویند غلامی عاقل هشیار بود همه روز
بگردید و شبانگه باز آمد و درمها بوسه داد و پیش ملک بنهاد و گفت زاهدان را چندانکه طلب کردم
نیافتم گفت این چه حکایت است آنچه من دانم درین ملک چهار صد زاهد است گفت ای خداوند جهان
آنکه زاهد است نمی ستاند و آنکه می ستاند زاهد نیست ملک بخندید و ندیمان را گفت چندانکه مرا در حق
درویشان و خدای پرستان ارادت است و اقرار این شوخ دیده را عداوت است و انکار و

حق بجانب اوست **شعر**

زاهد که درم گرفت و دینار	زاهدتر ازو یکی بدست آر

حکایت یکی از علمای راسخ را پرسیدند چه گوئی در نان وقف گفت اگر نان از بهر جمعیت خاطر می ستانند حلال ست واگر جمع از بهر نان می نشینند حرام **بیت**

نان از برای کنج عبادت گرفته اند	صاحبدلان نه کنج عبادت برای نان

حکایت درویشی بمقامی در آمد که صاحب آن بقعه کریم النفس بود. طائفهٔ اهل فضل در صحبت او هر یک بذله و لطیفه همی گفتند و درویش راه بیابان کرده بود و مانده و چیزی نخورده یکی از آن میان بطریق ظرافت گفت ترا هم چیزی بباید گفت مرا چون دیگران فضل و ادبی نیست و چیزی نخوانده ام بیک بیت از من قناعت کنید همگنان برغبت گفتند بگو گفت **شعر**

من گرسنه در برابر سفرهٔ نان	همچون عزبم بر در حمام زنان

یاران نهایت عجز او بدانستند و سفره پیش او آوردند صاحب دعوت گفت ای یار زمانی توقف کن که پرستارانم کوفته بریان همی سازند درویش سر بر آورد و بخندید و گفت **شعر**

کوفته بر سفرهٔ من گو مباش	کوفته را نان تهی کوفته است

حکایت مریدی گفت پیر را چه کنم کز خلائق برنج اندرم از بسکه بزیارت من همی آیند و اوقات مرا از تردد ایشان تشویش می باشد گفت هر چه درویشانند مر ایشانرا وامی بده و آنچه توانگرانند از ایشان چیزی بخواه که دیگر یکی گرد تو نگردند **بیت**

گر گدا پیشرو لشکر اسلام بود	کافر از بیم توقع برود تا در چین

حکایت فقیهی پدر را گفت هیچ ازین سخنان دلاویز رنگین متکلمان در من اثر نمی کند بحکم آنکه نمی بینم مر ایشانرا فعلی موافق گفتار **مثنوی**

ترک دنیا بمردم آموزند	خویشتن سیم و غله اندوزند
عالمی را که گفت باشد و بس	هر چه گوید نگیرد اندر کس
عالم آنکس بود که بد نکند	نه بگوید بخلق و خود نکند

ایه اتامرون الناس بالبر و تنسون انفسکم **بیت**

عالم که کامرانی و تن پروری کند	او خویشتن گم ست کرا رهبری کند

پدر گفت ای پسر بمجرد این خیال باطل نشاید روی از تربیت

ناصحان بگردانیدن و علما را بضلالت منسوب کردن و در طلب عالم معصوم از فواید علم محروم
ماندن همچو نابینایی که شبی در وحل افتاده بود و میگفت آخر یکی از مسلمانان چراغی فرا راه من دارید
زنی فاجره بشنید و گفت تو که چراغ نمی بینی بچراغ چه بینی همچنین مجلس وعظ چون کلبهٔ بزازست
آنجا تا نقدی ندهی بضاعتی نستانی و اینجا تا ارادتی نیاوری سعادتی نبری قطعه

گفت عالم بگوش جان بشنو
ور نماند بگفتنش کردار
باطلست آنچه مدعی گوید
خفته را خفته کی کند بیدار
مرد باید که گیرد اندر گوش
ورنبشتست پند بر دیوار قطعه
صاحبدلی بمدرسه آمد ز خانقاه
بشکست عهد صحبت اهل طریق را
گفتم میان عالم و عابد چه فرق بود
تا کردی اختیار ازان اینفریق را
گفت او گلیم خویش بدر میبرد ز موج
وین جهد میکند که بگیرد غریق را

حکایت یکی بر سر راهی خفته بود و زمام اختیار از دست رفته عابدی بروی گذر کرد
و در آن حالت مستقبح او نظر کرد جوان از خواب مستی سر بر آورد و گفت وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا شعر

اِذَا رَأَيْتَ اَثِيمًا كُنْ سَاتِرًا وَحَلِيمًا
يَا مَنْ تُقَبِّحُ اَمْرِي لِمْ لَا تَمُرُّ كَرِيمًا
قطعه متاب ای پارسا روی از گنهگار
بخشایندگی در وی نظر کن
اگر من ناجوانمردم بکردار
تو بر من چون جوانمردان گذر کن

حکایت طائفهٔ رندان بخلاف درویشی بدر آمدند و سخنان ناسزا گفتند و بزدند و برنجانیدند
شکایت از بیطاقتی پیش پیر طریقت برد که چنین حالی رفت گفت ای فرزند خرقهٔ درویشان جامهٔ
رضاست هر که درین کسوت تحمل بی مرادی نکند مدعیست و خرقه برو حرامست فرد

دریای فراوان نشود تیره بسنگ
عارف که برنجد تنک آبست هنوز قطعه
اگر گزندت رسد تحمل کن
که بعفو از گناه پاک شوی
ای برادر چو عاقبت خاکست
خاک شو پیش ازان که خاک شوی
حکایت منظومه
این حکایت شنو که در بغداد
رایت و پرده را خلاف افتاد
رایت از گرد راه و رنج رکاب
گفت با پرده از طریق عتاب
من و تو هر دو خواجه تاشانیم

بندهٔ بارگاه سلطانیم — من ز خدمت دمی نیاسودم — گاه و بیگاه در سفر بودم

تو نه رنج آزموده نه حصار — نه بیابان و باد گرد و غبار — قدم من بسعی پیشتر است

پس چرا راحت تو بیشتر است — تو بر بندگان نه روئے — با غلامان یاسمن بوئے

من فتاده بدست شاگردان — بسفرهای بنده سرگردان — گفت من سر بر آستان دارم

نه چو تو سر بر آسمان دارم — هرکه بیهوده گردن افرازد — خویشتن را بگردن اندازد

حکایت یکی از صاحبدلان زورآزمائی را دید بهم برآمده و کف بر دهان انداخته گفت این را چه حالت است گفتند فلان دشنامش داد گفت این فرومایه هزار من سنگ بر میدارد

وطاقت سخنی نمی آرد قطعه — لاف سرپنجگی و دعوی مردی بگذار — عاجز نفس فرومایه چه مردی چه زنی

گرت از دست برآید دهنی شیرین کن — مردی آن نیست که مشتی بزنی بر دهنی — قطعه اگر خود بر درد پیشانی پیل

نه مردست آنکه در وی مردمی نیست — بنی آدم سرشت از خاک دارند — اگر خاکی نباشد آدمی نیست

حکایت بزرگی را پرسیدم از سیرت اخوان صفا گفت کمینه آنکه مراد خاطر یاران بر مصالح خویش مقدم دارد و حکما گفته اند برادر که در بند خویش است نه برادر است و نه خویش است فرد

همره اگر شتاب کند همره تو نیست — دل در کسی مبند که دل بستهٔ تو نیست — فرد چون نبود خویش را دیانت و تقوی

قطع رحم بهتر از مودت قربی — یاد دارم که یکی مدعی درین بیت بر قول من اعتراض کرده بود

گفته که حق تعالی در کتاب مجید از قطع رحم نهی کرده است و بمودت ذوالقربی فرموده و این چه تو گفتی مناقض آنست گفتم آیة وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا

بیت هزار خویش که بیگانه از خدا باشد — فدای یک تن بیگانه کآشنا باشد — حکایت منظوم

پیرمردی لطیف در بغداد — دخترک را بکفشدوزی داد — مردک سنگدل چنان بگزید

لب دختر که خون ازو بچکید — بامدادان پدر چنان دیدش — پیش داماد رفت و پرسیدش

کوی فرو این چه دندانست | چنین خائی لبش خندانست | بجراحت نگفتم این گفتار
هر آن کنار جدا از دو بروار | خوی بد در طبیعتی که نشست | نرود جز بوقت مرگ از دست

حکایت آورده اند که فقیهی دختری داشت بغایت زشت روی بجای زنان رسیده باوجود نعمت کسی در مناکحت او رغبت نمیکرد و

زشت باشد دبیقی و دیبا | که بود بر عروس نازیبا

فی الجمله بحکم ضرورت با ضریری عقدش بستند آورده اند که حکیمی دران تاریخ از سرندیب آمده بود که دیدهٔ نابینا را روشن همیکرد فقیه را گفتند داماد خود را علاج نکنی گفت ترسم که بینا شود و دخترم را طلاق دهد ع شوی زن زشت روی نابینا به

حکایت پادشاهی بدیدهٔ استحقار در طائفهٔ درویشان نظر کردی یکی از آن میان بفراست بجای آورد و گفت ای ملک ما درین دنیا بجیش از تو خوشتریم و بعیش از تو کمتریم و بمرگ برابریم و بقیامت بهتر انشاء الله تعالی شعر

اگر کشور خدای کامرانست | وگر درویش حاجتمند نانست | در آن ساعت که خواهند این و آن مرد
نخواهند از جهان بیش از کفن برد | چو رخت از مملکت بربست خواهی | گدائی بهترست از پادشاهی

طریقت ظاهر درویشی جامهٔ ژنده است و موی سترده و حقیقت آن دل زنده و نفس مرده قطعه

نه آنکه بر در دعوی نشیند از خلقی | وگر خلاف کنندش بجنگ برخیزد | اگر ز کوه فرو غلطد آسیا سنگی
نه عارفست که از راه سنگ برخیزد

طریقت طریق درویشان ذکرست و شکر و خدمت و طاعت و ایثار و قناعت و توحید و توکل و تسلیم و تحمل هر که بدین صفتها که گفتم موصوفست بحقیقت درویش ست اگر در قباست اما هرزه گرد بی نماز هوا پرست هوس باز که روزها بشب آرد در بند شهوت و شبها روز کند در خواب غفلت و بخورد هرچه در میان آید و بگوید هرچه بر زبان آید رندست و اگر در عباست

قطعه ای درونت برهنه از تقوی | کز برون جامهٔ ریا داری | پردهٔ هفت رنگ در بگذار
تو که در خانه بوریا داری | شنوی دیدم گل تازه چند دسته | بر گنبدی از گیاه بسته

گفتم چه بود گیاه ناچیز | تا در صف گل نشیند او نیز | بگریست گیاه و گفت خاموش
صحبت نکند کرم فراموش | گر نیست جمال و رنگ و بویم | آخر نه گیاه باغ اویم
من بندهٔ حضرت کریمم | پروردهٔ نعمت قدیمم | گر بی‌هنرم و گر هنرمند
لطف است امیدم از خداوند | با آنکه بضاعتی ندارم | سرمایهٔ طاعتی ندارم
او چارهٔ کار بنده داند | چون هیچ وسیلتش نماند | رسم است که مالکان تحریر
آزاد کنند بندهٔ پیر | ای بار خدای عالم‌آرای | بر بندهٔ پیر خود ببخشای
سعدی ره کعبهٔ رضا گیر | ای مرد خدا ره خدا گیر | بدبخت کسی که سر بتابد
زین در که دری دگر نیابد

حکایت حکیمی را پرسیدند از سخاوت و شجاعت کدام بهتر است گفت آنکس را که سخاوت است بشجاعت حاجت نیست

نبشته است بر گور بهرام گور | که دست کرم به که بازوی زور

قطعه

نماند حاتم طائی ولیک تا بابد | بماند نام بلندش به نیکوئی مشهور
زکوة مال بدر کن که فضلهٔ رز را | چو باغبان بزند بیشتر دهد انگور

باب سیوم در فضیلت قناعت

حکایت خواهندهٔ مغربی در صف بزازان حلب میگفت ای خداوندان نعمت اگر شما را انصاف بودی و ما را قناعت رسم سوال از جهان برخاستی قطعه

ای قناعت توانگرم گردان | که ورای تو هیچ نعمت نیست
کنج صبر اختیار لقمان است | هر که را صبر نیست حکمت نیست

حکایت دو امیرزاده در مصر بودند یکی علم آموخت و دیگر مال اندوخت عاقبة الامر یکی علامهٔ عصر گشت و آن دیگر عزیز مصر شد پس این توانگر بچشم حقارت در فقیه نظر کردی و گفتی من بسلطنت رسیدم و این همچنان در مسکنت بماند گفت ای برادر شکر نعمت باری عز اسمه همچنان بر من افزونتر است که میراث پیغمبران یافتم یعنی علم و ترا میراث فرعون و هامان رسید یعنی ملک مصر

من آن مورم که در پایم بمالند | نه زنبورم که از دستم بنالند | کجا خود شکر [illegible]

که زور مردم آزاری ندارم	حکایت درویشی را شنیدم که در آتش فاقه میسوخت خرقه بخرقه
میدوخت و تسکین خاطر خود را میگفت	شعر بنان خشک قناعت کنیم و جامهٔ دلق	که رنج محنت خود به که بار منت خلق

کسی گفتش چه نشینی که فلان درین شهر طبعی کریم دارد و کرمی عمیم میان بخدمت آزادگان بسته و بر در دلها نشسته اگر بر صورت حالت چنانکه هست وقوف یابد پاس خاطر عزیزان داشتن منت دارد و غنیمت شمارد گفت خاموش که در پستی مردن به که حاجت پیش کسی بردن قطعه

هم رقعه دوختن به و الزام کنج صبر	کز بهر جامه رقعه بر خواجگان نبشت
حقا که با عقوبت دوزخ برابر است	رفتن بپای مردی همسایه در بهشت

حکایت یکی از ملوک عجم طبیبی حاذق را بخدمت مصطفی صلی الله علیه و آله وسلم فرستاد سالی در دیار عرب بود و کسی تجربه پیش او نیاورد و معالجتی ازو نخواست پیش پیغمبر صلی الله علیه وسلم آمد و گله کرد که مرا این بنده را برای معالجت اصحاب بخدمت فرستاده اند درین مدت کسی التفاتی نکرد تا خدمتی که بر بنده معین است بجا آرد رسول علیه السلام گفت این طائفه را طریقی هست که تا اشتها غالب نشود نخورند و هنوز اشتها باقی بود که دست از طعام بدارند حکیم گفت اینست موجب تندرستی زمین ببوسید و رفت شعر

سخن آنگه کند حکیم آغاز	یا سر انگشت سوی لقمه دراز
که ز ناگفتنش خلل زاید	یا ز ناخوردنش بجان آید
لاجرم حکمتش بود گفتار	خوردنش تندرستی آرد بار

حکایت در سیرت اردشیر بابکان آمده است که حکیم عرب را پرسید که روزی چه مایه طعام باید خوردن گفت صد درم سنگ کفایت کند گفت این قدر چه قوت دهد گفت هذا المقدار یحملك وما زاد على ذلك فانت حامله یعنی این قدر ترا بر پا میدارد و هرچه برین زیادت کنی حمال آنی شعر

خوردن برای زیستن و ذکر کردن است	تو معتقد که زیستن از بهر خوردن است

حکایت دو درویش خراسانی ملازم صحبت یکدیگر سفر کردندی یکی ضعیف بود که بهر دو شب افطار کردی و دیگر قوی که روزی سه بار خوردی اتفاقا بدر شهری بتهمت جاسوسی گرفتار آمدند هر دو را بخانه در کردند و گل بر آوردند بعد از

دو هفته که معلوم شد که بیگناهان قوی را دیدند مرده و ضعیف جان بسلامت برده مردم درین عجب بماندند حکیمی گفت خلاف این عجب بودی که این یکی بسیارخوار بوده است طاقت بینوائی نیاورد و هلاک شد و آن دگر خویشتن دار بود لاجرم بر عادت خود صبر کرد و بسلامت خلاص یافت قطعه

چو کم خوردن طبیعت شد کسی را	چو سختی پیشش آید سهل گیرد
و گر تن پرور است اندر فراخی	چو تنگی بیند از سختی بمیرد

حکایت یکی از حکما پسر را نهی همیکرد از بسیار خوردن که سیری مردم را رنجور کند گفت ای پدر گرسنگی خلق را بکشد نشنیده که ظریفان گویند بسیری مردن به که گرسنگی بردن گفت اندازه نگهدار كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا شعر

نه چندان بخور کز دهانت برآید	نه چندان که از ضعف جانت برآید

قطعه

با آنکه در وجود طعام است عیش نفس	رنج آورد طعام که بیش از قدر بود
گر گلشکر خوری بتکلف زیان کند	ور نان خشک دیر خوری گلشکر بود

حکایت رنجوری را گفتند که دلت چه میخواهد گفت آنکه دلم چیزی نخواهد شعر

معده چو کژ گشت و شکم درد خاست	سود ندارد همه اسباب راست

حکایت بقالی را درمی چند بر صوفیان گرد آمده بود در واسط هر روز مطالبت کردی و سخنهای با خشونت گفتی و اصحاب از تعنت او خسته خاطر همی بودند و از تحمل چاره نبود صاحبدلی دران میان گفت نفس را وعده دادن بطعام آسان ترست که بقال را بدرم قطعه

ترک احسان خواجه اولیتر	کاحتمال جفای بوابان
به تمنای گوشت مردن به	که تقاضای زشت قصابان

حکایت جوانمردی را در جنگ تاتار جراحتی رسید کسی گفت فلان بازرگان نوشدارو دارد اگر بخواهی باشد که دریغ ندارد و گویند که بازرگان ببخل معروف بود شعر

گر بجای نانش اندر سفره بودی آفتاب	تا قیامت روز روشن کس ندیدی در جهان

جوانمرد گفت اگر دارو خواهم از و دهد یا نه دهد اگر دهد منفعت کند یا نه کند باری خواستن ازو زهر کشنده است شعر

هر چه از دونان بمنت خواستی

در تن افزودی و از جان کاستی

حکیمان گفته اند اگر حیات فروشند فی المثل بآبروی دانا نخرد که مردن بعلت به از زندگانی بمذلت

شعر

اگر حنظل خوری از دست خوشخوی
به از شیرینی از دست ترشروی

حکایت

یکی از علما خورنده بسیار داشت و کفاف اندک یکی را از بزرگان که معتقد او بود بگفت روی از توقع او درهم کشید و تعرض سوال از اهل ادب در نظرش قبیح آمد

قطعه

ز بخت روی ترش کرده پیش یار عزیز
مرو که عیش برو نیز تلخ گردانی
بحاجتی که روی تازه روی و خندان رو
فرو نبندد کار گشاده پیشانی

آورده اند که اندکی در وظیفه او زیادت کرد و بسیاری از ارادت کم دانشمند چون پس از چند روز مودت معهود بر قرار ندید گفت

شعر

بئس المطاعم حین الذل تکسبها
القدر منتصب و القدر مخفوض
نانم افزود و آبرویم کاست
بینوائی به از مذلت خواست

حکایت

درویشی را ضرورتی پیش آمد کسی گفت فلان نعمتی دارد بیکران اگر بر حاجت تو واقف گردد همانا که در قضای آن توقف روا ندارد گفت من او را ندانم گفت منت رهبری کنم دستش گرفت تا بمنزل آن شخص در آورد یکی را دید لب فرو هشته و تند نشسته برگشت و سخن نگفت کسی گفتش چه کردی گفت عطای او را بلقایش بخشیدم

قطعه

مبر حاجت بنزدیک ترشروی
که از خوی بدش فرسوده گردی
اگر حاجت بری نزد کسی بر
که از رویش بنقد آسوده گردی

حکایت

خشکسالی در اسکندریه پدید آمد چنانکه عنان طاقت درویش از دست رفته بود درهای آسمان بر زمین بسته و فریاد اهل زمین باسمان پیوسته

قطعه

نماند جانور از وحش و طیر و ماهی و مور
که بر فلک نشد از بی مرادی افغانش
عجب که دود دل خلق جمع می نشود
که ابر گردد و سیلاب دیده بارانش

در چنین سالی مخنثی دور از دوستان که سخن در وصف او ترک ادبست خاصه در حضرت بزرگان و بطریق اهمال از آن در گذشتن هم نشاید که طایفه بر عجز گوینده حمل کنند برین دو بیت اختصار کنیم که اندک دلیل بسیاری باشد و مشتی نمونه خرواری

تتری گر کشد مخنث را / تتری را دگر نباید کشت
آب در زیرش آدمی بر پشت / چند باشد چو جسر بغدادش

چنین شخصی که یک طرف از نعت او شنیدی درین سال نعمت بیکران داشت تنگدستان را سیم و زر دادی و مسافران را سفره نهادی گروهی درویشان از جور فاقه بطاقت رسیده بودند آهنگ دعوت او کردند و مشورت بمن آوردند سر از موافقت باز زدم و گفتم قطعه

نخورد شیر نیم خوردهٔ سگ / گر بسختی بمیرد اندر غار
تن به بیچارگی و گرسنگی / بنه و دست پیش سفله مدار
گر فریدون شود به نعمت و ملک / بی هنر را بهیچکس مشمار
پرنیان و نسیج بر نااهل / لاجورد و طلاست بر دیوار

حکایت حاتم طائی را گفتند از خود بزرگ همت تر در جهان دیده یا شنیده گفت بلی روزی چهل شتر قربان کرده بودم امرای عرب را پس بگوشهٔ صحرای بحاجتی برون رفته بودم خارکشی را دیدم پشته خار فراهم آورده گفتمش بمهمان حاتم چرا نروی که خلقی بر سماط او گرد آمده اند گفت فرد

هر که نان از عمل خویش خورد / منت حاتم طائی نبرد

انصاف دادم که من او را بهمت و جوانمردی بیش از خود دیدم حکایت موسی علیه السلام درویشی را دید از برهنگی بریگ اندر شده گفت ای موسی دعا کن تا خدای عز و جل مرا کفافی دهد که از بی طاقتی بجان آمدم موسی دعا کرد و برفت پس از چند روزی که باز آمد از مناجات مرد را دید گرفتار و خلقی انبوه بر وی گرد آمده گفت این چه حالتست گفتند خمر خورده و عربده کرده و کسی را کشته اکنون بقصاص فرموده اند شعر گربه مسکین اگر پر داشتی تخم گنجشک از جهان برداشتی هیچکس را از خود نگذاشتی این دو شاخ گاو گر خر داشتی فرد عاجز باشد که دست قوت یابد بر خیزد و دست عاجزان برتابد ولو بسط الله الرزق لعباده لبغوا فی الارض شعر ماذا

اخاضک یا مغرور فی الخطر / حتی هلکت فلیت النمل لم یطر
سفله چو جاه آمد و سیم و زرش / سیلی خواهد بضرورت سرش
آن نشنیدی که فلاطون چه گفت / مور همان به که نباشد پرش

پدر را عسل بسیارست ولیکن پسر گرمی دارست فرد

آنکس که توانگرت نمی گرداند
او مصلحت تو از تو بهتر داند

حکایت اعرابی را دیدم در حلقهٔ جوهریان بصره که حکایت میکرد که وقتی در بیابان راه گم کرده بودم و از زاد معنی چیزی با من نمانده دل بر هلاک نهاده که ناگاه کیسهٔ یافتم پر از مروارید هرگز آن ذوق و شادی فراموش نکنم که پنداشتم که گندم بریانست باز آن تلخی و نومیدی که معلوم کردم که مروارید است قطعه

در بیابان خشک و ریگ روان
تشنه را در دهان چه در چه صدف
مرد بی توشه کاوفتاد ز پای
بر کمربند او چه زر چه خزف

حکایت یکی از عرب در بیابانی از غایت تشنگی میگفت قطعه

یَا لَیْتَ قَبْلَ مَنِیَّتِیْ
یَوْمًا اَفُوْزُ بِمُنْیَتِیْ
نَهْرٌ تَلَاطَمَ رُکْبَتِیْ
وَاَظَلُّ اَمْلَأُ قِرْبَتِیْ

حکایت همچنان در قاع بسیط گم شده و قوت و قوتش بنمانده درمی چند داشت بسیار بگردید و ره بجایی نبرد و بسختی هلاک شد طایفهٔ برسیدند درمها دیدند پیش رویش نهاده و بر خاک نبشته

قطعه گر همه زر جعفری دارد
مرد بی توشه بر نگیرد کام
در بیابان فقیر سوخته را
شلغم پخته به که نقرهٔ خام

حکایت هرگز از دور زمان ننالیده ام و روی از گردش ایام درهم نکشیده مگر وقتیکه پایم برهنه بود و استطاعت پای پوشی نداشتم بجامع کوفه درآمدم دلتنگ یکی را دیدم که پای نداشت سپاس نعمت حق بجای آوردم و بر بی کفشی صبر کردم قطعه

مرغ بریان بچشم مردم سیر
کمتر از برگ تره بر خوانست
وانکه را دستگاه و قدرت نیست
شلغم پخته مرغ بریانست

حکایت یکی از ملوک با تنی چند خاصان بشکارگاهی بزمستان از عمارت دور افتادند تا شب درآمد خانهٔ دهقانی را دیدند ملک گفت شب آنجا رویم تا زحمت سرما نباشد یکی از وزرا گفت لایق قدر بلند پادشاهان نباشد بخانهٔ دهقانی رکیک التجا کردن هم اینجا خیمه زنیم و آتش افروزیم دهقان را خبر شد ماحضری که داشت ترتیب کرد و پیش آورد و زمین ببوسید و گفت قدر بلند سلطان بدین قدر

تا نزل نشوی ولیکن نخواستند که قدر دهقان بلند شود و سلطان را سخن گفتن او مطبوع آمد شبانگه بمنزل او نقل کردند بامدادش خلعت و نعمت فرمود و شنیدندش که قدمی چند در رکاب سلطان بود و میگفت قطعه

ز قدر و شوکت سلطان نگشت چیزی کم	از التفات بمهمانسرای دهقانی
کلاه گوشهٔ دهقان بآفتاب رسید	که سایه بر سرش انداخت چو تو سلطانی

حکایت گدای هول را حکایت کنند که نعمتی وافر اندوخته بود

یکی از پادشاهان گفتش همی نمایند که مال بیکران داری و ما را مهمی هست اگر برخی از آن بدستگیری کنی چون ارتفاع برسد وفا کرده شود و شکر گفته آید گفت ای خداوند روی زمین لایق قدر بزرگوار پادشاه نباشد دست همت بمال چون من گدای آلوده کردن که جو جو بگدائی فراهم آورده ام گفت غم نیست که بکافری دهم که اَلْخَبِیْثَاتُ لِلْخَبِیْثِیْنَ شعر

گر آب چاه نصرانی نه پاکست	جهود مرده می شوئی چه باکست
قَالُوْا عَجِیْنُ الْکِلْسِ لَیْسَ بِطَاهِرٍ	قُلْنَا نَسُدُّ بِهٖ شُقُوْقَ الْمَبْرَزِ

شنیدم که سر از فرمان ملک باز زد و حجت آوردن گرفت و شوخ چشمی کردن فرمود تا مضمون خطاب را از وی بزجر و توبیخ مخلص کردند مثنوی

بلطافت چو بر نیاید کار	سر به بیحرمتی کشد ناچار
هر که بر خویشتن نبخشاید	گر نبخشد برو کسی شاید

حکایت بازرگانی را دیدم که صد و پنجاه شتر بار داشت و چهل بنده و خدمتگار شبی در جزیرهٔ کیش مرا بحجرهٔ خویش برد همه شب نیارامید از سخنهای پریشان گفتن که فلان انبارم بترکستانست و فلان بضاعت بهندوستان و این قبالهٔ فلان زمینست و فلان چیز را فلان کس ضمین است وگاه گفتی که خاطر اسکندریه دارم که هوای خوش است باز گفتی نه که دریای مغرب مشوش است سعدیا سفری دیگر در پیش است اگر آن کرده شود بقیت عمر خویش بگوشه بنشینم و قناعت کنم گفتم آن کدام سفر است گفت گوگرد پارسی خواهم بردن بچین که شنیدم قیمتی عظیم دارد و کاسهٔ چینی بروم آرم و دیبای رومی بهند

و پولاد هندی بحلب و آبگینهٔ حلبی به یمن و بُرد یمانی بپارس و ازان پس ترک سفر کنم و بدکانی بنشینم انصاف ازین ماخولیا چندان فرو گفت که بیش طاقت گفتنش نماند گفت ای سعدی تو هم سخنی بگوی از آنها که دیده و شنیده گفتم **قطعه**

آن شنیدستی که در صحرای غور　　بار سالاری بیفتاد از ستور
گفت چشم تنگ دنیادار را　　یا قناعت پر کند یا خاک گور

حکایت مالداری را شنیدم که به بخل اندر چنان معروف بود که حاتم طائی در کرم ظاهر حالش بنعمت دنیا آراسته و خبث نفس جبلی همچنان در وی متمکن تا بجائی رسید که نانی از دست بجانی ندادی و گربهٔ ابوهریره را بلقمهٔ ننواختی و سگ اصحاب کهف را استخوانی نینداختی فی الجمله خانهٔ او را کس ندیدی در گشاده و سفرهٔ او را سر بسته **بیت**

درویش بجز بوی طعامش نشنیدی　　مرغ از پی نان خوردن او ریزه نچیدی

شنیدم که بدریای مغرب اندر راه مصر پیش گرفته بود و خیال فرعونی در سر حَتّٰی اِذَا اَدْرَکَهُ الْغَرَقُ بادی مخالف کشتی برآمد چنانکه گویند **فرد**

با طبع ملولت چه کند دل که نسازد　　شرطه همه وقتی نبود لایق کشتی

دست دعا برآورد و فریاد بیفایده خواندن گرفت فَاِذَا رَکِبُوْا فِی الْفُلْکِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِیْنَ لَهُ الدِّیْنَ **شعر**

دست تضرع چه سود بندهٔ محتاج را　　وقت دعا بر خدا وقت کرم در بغل

قطعه

از زر و سیم راحتی برسان　　خویشتن هم تمتعی برگیر
وانگه این خانه کز تو خواهد ماند　　خشتی از سیم و خشتی از زر گیر

آورده اند که در مصر اقارب درویش داشت بعد از هلاک وی به بقیت مال وی توانگر شدند جامهای کهن بمرگ او بدریدند و خز و دمیاطی بعوض آن ببریدند همدران هفته یکی را دیدم از ایشان بر بادپایی سوار روان و غلامی در پی دوان **قطعه**

وه که گر مرده باز گردیدی　　بمیان قبیله و پیوند
رد میراث سخت تر بودی　　وارثان را ز مرگ خویشاوند

بسابقهٔ معرفتی که در میان ما بود آستینش گرفتم و گفتم **بیت**

بخور ای نیک سیرت سره مرد	کان فرومایه گرد کرد و نخورد	حکایت صیاد ضعیف را

ماهی قوی بدام افتاد طاقت حفظ آن نداشت ماهی برو غالب آمد و دام از دستش در ربود

قطعه شد غلامی که آب جو آرد	آب جو آمد و غلام ببرد	دام هر بار ماهی آوردی
ماهی این بار رفت و دام ببرد	بیت صیاد نه هر بار شغالی ببرد	یک روز بینی که پلنگش بخورد

دیگر صیادان دریغ خوردند و ملامتش کردند که چنین صیدی در دامت افتاد و ندانستی نگاهداشتن گفت ای برادران چه توان کرد مرا روزی نبود و او را همچنین روزی مانده **حکمت** صیاد بی روزی در دجله نگیرد و ماهی بی اجل بر خشک نمیرد **حکایت** دست و پا بریده هزار پای را بکشت صاحبدلی برو بگذشت و گفت سبحان الله با هزار پای که داشت چون اجلش فرا رسید از بی دست و پایی گریختن نتوانست **مثنوی**

		چو آید ز پی دشمن جانستان
ببندد اجل پای مرد دوان	در آن دم که دشمن پیاپی رسید	کمان کیانی نباید کشید

حکایت ابلهی را دیدم سمین و خلعتی ثمین در بر و مرکب تازی در زیر و قصبی مصری بر سر کسی گفت سعدی چگونه همی بینی این دیبای معلم برین حیوان لا یعلم گفتم **شعر**
قَدْ شَابَهَ بِالْوَرٰی حِمَارٌ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ گفته اند یک خلعت زیبا به از هزار خلعت دیبا **قطعه**

	شریف گر متضعف شود خیال مبند	که پایگاه بلندش ضعیف خواهد شد
در آستانه سیمین بمیخ زر بزند	گمان مبر که یهودی شریف خواهد شد	قطعه بآدمی نتوان گفت ماند این حیوان
مگر دراعه و دستار و نقش بیرونش	بگرد در همه اسباب ملک هستی او	که هیچ چیز نبینی حلال جز خونش

حکایت دزدی گدائی را گفت شرم نمیداری از برای جوی سیم دست پیش هر لئیم دراز کردن گفت **بیت**

دست دراز از پی یک حبه سیم	به که ببرند بدانگی و نیم

حکایت مشت زنی را حکایت کنند که از دهر مخالف بفغان آمده بود و حلق فراخ

از دست تنگی بجان رسیده شکایت پیش پدر برد و اجازت خواست که عزم سفر دارم مگر بقوت بازو دامن کامی فراچنگ آرم که بزرگان گفته اند **بیت**

عود بر آتش نهند و مشک بسایند | فضل و هنر ضایع است تا ننمایند

پدر گفت ای پسر خیال محال از سر بدر کن و پای قناعت در دامن سلامت کش که خردمندان گفته اند دولت نه بکوشیدنست چاره کم جوشیدنست **شعر**

کس نتواند گرفت دامن دولت بزور | کوشش بیفایده است وسمه بر ابروی کور

خرد بکار نیاید چو بخت بد باشد | اگر بهر سر موییت صد خرد باشد

پسر گفت ای پدر فواید سفر بسیارست از نزهت خاطر و جر منافع و دیدن عجایب و شنیدن غرایب و تفرج بلدان و مجاورت خلان و تحصیل جاه و ادب و مزید مال و مکتسب و معرفت یاران و تجربت روزگاران چنانکه سالکان طریقت گفته اند **رباعی**

تا بدکان و خانه در گروی | هرگز ای خام آدمی نشوی

پیش از آن روز کز جهان بروی | برو اندر جهان تفرج کن

پدر گفت ای پسر منافع سفر چنین که تو گفتی بیشمارست ولیکن مسلم پنج طایفه راست نخستین بازرگانی را که با وجود نعمت و مکنت غلامان و کنیزکان دارد و شاگردان چابک هر روز بشهری و هر شب بمقامی و هر دم بتفرجگاهی از نعیم دنیا متمتع **قطعه**

منعم بکوه و دشت و بیابان غریب نیست | هر جا که رفت خیمه زد و خوابگاه ساخت

در زاد و بوم خویش غریبست و ناشناخت | وانرا که بر مراد جهان نیست دسترس

دوم عالمی که بمنطق شیرین و قوت فصاحت و مایهٔ بلاغت هر جا که رود بخدمت او اقدام نمایند و اکرام کنند **قطعه**

وجود مردم دانا مثال زر طلاست | که هر کجا که رود قدر و قیمتش دانند

بزرگزادهٔ نادان بشهروا ماند | که در دیار غریبش بهیچ نستانند

سوم خوبروئی که درون صاحبدلان بمخالطت او میل کند که بزرگان گفته اند اندکی جمال به از بسیاری مال و گویند روی زیبا مرهم دلهای خسته است و کلید درهای بسته لاجرم صحبت او همه جای غنیمت شناسند **قطعه**

شاهد آنجا که رود حرمت و عزت بینند

ور برانند بقهرش پدر و مادر خویش	پر طاوس در اوراق مصاحف دیدم	گفتم این منزلت از قدر تو می بینم بیش
گفت خاموش که هر کس که جمالی دارد	هر کجا پای نهد دست ندارندش پیش	قطعه چون در پسر موافقت و دلبری بود
اندیشه نیست گر پدر از وی بری بود	او جوهرست گو صدف اندر میان مباش	در یتیم را همه کس مشتری بود

چهارم خوش آوازی که بحنجرهٔ داودی آب از جریان و مرغ از طیران باز دارد پس بوسیلت آن فضیلت دل مشتاقان صید کند و ارباب معنی بمنادمت او رغبت نمایند و بانواع خدمت کنند شعر

سَمعِی اِلٰی حُسنِ الاَغانِی — مَن ذَا الَّذِی جَسَّ المَثانِی

چه خوش باشد آهنگ نرم حزین — بگوش حریفان مست صبوح

به از روی زیباست آواز خوش — که این حظ نفس است و آن قوت روح

یا کمینه پیشه وری که بسعی بازو کفافی حاصل کند تا آبروی از بهر لقمه ریخته نگردد چنانکه بزرگان گفته اند قطعه

گر بغریبی رود از شهر خویش — سختی و محنت نبرد پنبه دوز

ور بخرابی فتد از ملک خویش — گرسنه خفتد ملک نیمروز

چنین صفتها که بیان کردم ای پسر در سفر موجب جمعیت خاطرست و داعیهٔ طیب عیش و آنکه ازین جمله بی بهره است بخیال باطل در جهان برود و دیگر کسش نام و نشان نشنود قطعه

هر آنکه گردش گیتی بکین او برخاست — بغیر مصلحتش رهبری کند ایام

کبوتری که دگر آشیان نخواهد دید — قضا همی بردش تا بسوی دانه و دام

پسر گفت ای پدر قول حکما را چگونه مخالفت کنم که گفته اند رزق اگرچه مقسوم است باسباب حصول آن تعلق شرط است و بلا اگرچه مقدور است از ابواب دخول آن حذر کردن واجب قطعه

رزق هر چند بیگمان برسد — شرط عقلست جستن از درها

ور چه کس بی اجل نخواهد مرد — تو مرو در دهان اژدرها

با پیل دمان بزنم و با شیر ژیان پنجه در افگنم پس مصلحت آنست ای پدر که سفر کنم کزین بیش طاقت بینوائی ندارم قطعه

چون مرد برفتاد ز جای و مقام خویش

دیگر چه غم خورد همه آفاق جای اوست | شب هر توانگری بسرائی همی رود | درویش هر کجا که شب آمد سرای اوست

این بگفت و پدر را وداع کرد و همت خواست و روان شد و با خویشتن همی گفت بیت

هنرور چو بختش نباشد بکام | بجائی رود کش ندانند نام

همچنین تا برسید بر کنار آبی که سنگ از صلابت او بر سنگ همی آمد و خروشش بفرسنگ میرفت بیت

سهمگین آبی که مرغابی در او ایمن نبودی | کمترین موج آسیا سنگ از کنارش در ربودی

گروهی مردمان را دید هر یک بقراضه در معبر نشسته و رخت سفر بسته جوان را دست عطا بسته بود زبان ثنا بر گشود چندانکه زاری کرد یاری نکردند ملاح بیمروت از و بخنده برگردید و گفت

شعر: بی زر نتوانی که کنی بر کس زور | ور زر داری بزور محتاج نه

شعر: زر نداری نتوان رفت بزور از دریا | زور ده مرد چه باشد زر یک مرده بیار

جوان را دل از طعنهٔ ملاح بهم بر آمد خواست که از و انتقامی کشد کشتی رفته بود آواز داد و گفت اگر بدین جامه که پوشیده ام قناعت کنی دریغ نیست ملاح طمع کرد و کشتی باز گردانید بیت

بدوزد شره دیدهٔ هوشمند | در آرد طمع مرغ و ماهی به بند

چندانکه ریش و گریبانش بدست جوان افتاد بخود در کشید و بی محابا فرو کوفت یارش از کشتی بدر آمد که پشتی کند همچنین درشتی دید پشت بگردانید جز آن چاره ندید که با او بمصالحت گرایند و باجرت کشتی مسامحت نمایند

مثنوی

چو پرخاش بینی تحمل بیار | که سهلی ببندد در کارزار

بشیرین زبانی و لطف و خوشی | توانی که پیلی بموئی کشی

لطافت کن آنجا که بینی ستیز | نبرد قز نرم را تیغ تیز

بعذر ماضی بقدمش در افتادند و بوسه چند بنفاق بر سر و چشمش دادند پس بکشتی در آوردند و روان شدند تا برسیدند بستونی از عمارت یونان در آب ایستاده ملاح گفت کشتی را خللی هست یکی از شما که زور آور تر است باید که برین ستون برود و خطام کشتی بگیرد تا عمارت کنیم جوان بغرور دلاوری

که بهر داشت از خصم آزرده نیندیشید و قول حکما که گفته اند هر گه رنجی بدل رسانیدی اگر
در عقب آن صد راحت برسانی از پاداش آن یک رنجش ایمن مباش که پیکان
از جراحت بدر آید و آزار در دل بماند فرد

چه خوش گفت یکتاش با خیلتاش
چو دشمن خراشیدی ایمن مباش

قطعه
مشو ایمن که تنگدل گردی
چو از دستت دلی به تنگ آید
سنگ بر باره حصار مزن
که بود کز حصار سنگ آید

چندانکه مقود کشتی بساعد
بر پیچید و بر بالای ستون رفت ملاح زمام از کفش در گسلانید و کشتی براند بیچاره متحیر
بماند روزی دو بلا و محنت کشید و سختی دید سوم روز خوابش گریبان گرفت و در آب انداخت
بعد از شبانروزی دگر بر کنار افتاد از حیاتش رمقی مانده بود برگ درختان خوردن گرفت
و بیخ گیاهان برآوردن تا اندکی قوت یافت سر در بیابان نهاد و همی رفت تا تشنه و
بی طاقت شد و بر سر چاهی رسید قومی برو گرد آمده شربتی آب به پشیزی همی آشامیدند
جوان را پشیزی نبود طلب کرد و بیچارگی نمود رحمت نیاوردند دست تعدی دراز کرد میسر
نشد تنی چند را فرو کوفت مردان غلبه کردند و بی محابا بزدندش مجروح شد قطعه

پشه چو پر شد بزند پیل را
با همه مردی و صلابت که اوست
مورچگان را چو بود اتفاق
شیر ژیان را بدرانند پوست

بحکم ضرورت در پی کاروان افتاد و برفت شبانگه برسیدند
بمقامی که از دزد پر خطر بود کاروانیان را دید لرزه بر اندام افتاده و دل بر هلاک نهاده گفت اندیشه
مدارید که درین میان یکی منم که به تنها پنجاه مرد را جواب گویم و دیگر جوانان یاری کنند این
بگفت و مردم کاروان بلاف او قوی دل شدند و بصحبتش شادمانی کردند و بزاد و آب
دستگیری واجب دانستند جوان را آتش معده بالا گرفته بود و عنان طاقت از دست
رفته لقمه چند از سر اشتها تناول کرد و دمی چند آب در سرش آشامید تا دیو درونش

و بخفت پیر مردی جهاندیده دران کاروان بود گفت ای جماعت من ازین بدرقه شما اندیشناکم
بیش از آنکه از دزدان چنانکه حکایت کنند غریبی را درمی چند گرد آمده بود و بشب از
تشویش لوریان در خانه نمی خفت یکی را از دوستان بر خود خواند تا وحشت
تنهائی بدیدار وی منصرف کند شبی چند در صحبت او بود چندانکه بر درمهاش
وقوف یافت ببرد و بخورد و سفر کرد بامدادان دیدند غریب گریان و عریان کسی گفت
حال چیست مگر آن درمهای ترا دزد برد گفت لا والله بدرقه برد **قطعه**

هرگز ایمن ز مار ننشستم	تا بدانستم آنچه عادت اوست	زخم دندان دشمنی بترست
که نماید بچشم مردم دوست		

چه دانند اگر این هم از جمله دزدان است بعیاری در میان ما
تعبیه شده تا بوقت فرصت یاران را خبر کند مصلحت آن می بینم که مر این خفته را
بگذاریم و رخت برداریم جوانان را پند پیر استوار آمد و مهابتی از مشت زن در دل
گرفتند و رخت برداشتند و جوان را خفته بگذاشتند آنگه خبر یافت که آفتابش در
کتف تافت سر بر آورد کاروان رفته دید بیچاره بسی بگردید ره بجایی نبرد و تشنه
و بینوا روی بر خاک و دل بر هلاک نهاده میگفت **شعر**

مَن ذَا یُحَدِّثُنِی وَزُمَّ الْعِیسُ	
مَا لِلْغَرِیبِ سِوَی الْغَرِیبِ اَنِیسُ	
درشتی کند بر غریبان کسی	که نابوده باشد بغربت بسی

مسکین درین سخن بود که پادشه پسری بصید از لشکریان دور افتاده بود و بالای سرش
ایستاده همی شنید و در هیأتش همی نگرید صورت ظاهرش پاکیزه دید و صورت حالش پریشان
پرسید از کجائی و بدین جایگه چون افتادی برخی از آنچه بر سر او رفته بود اعادت کرد ملکزاده
را بر حال تباه او رحمت آمد و خلعت و نعمت داد و معتمدی را با وی بفرستاد تا بشهر خویش باز آمد
پدر بدیدن او شادمانی کرده ... سلامت حالش شکر گفت شبانگه از آنچه بر سر او رفته بود از

از حالت کشتی و جور ملاح و جفای روستائیان بر سر چاه و غدر کاروانیان در راه با پدر بگفت
پدر گفت ای پسر نگفتمت هنگام رفتن که تهیدستان را دست دلیری بسته است
و پنجهٔ شیری شکسته شعر

جوی زر بهتر از پنجاه من زور	چه خوش گفت آن تهیدست سلحشور

پسر گفت هر آئنه تا رنج نبری گنج بر نداری و تا جان در خطر ننهی بر دشمن ظفر نیابی و تا دانه
پریشان نکنی خرمن برنگیری نه بینی باندک مایه رنجی که بردم چه تحصیل راحت کردم
و به نیشی که خوردم چه مایه عسل آوردم بیت

در طلب کاهلی نباید کرد	گرچه بیرون ز رزق نتوان خورد

فرد

هرگز نکند در گرانمایه بچنگ	غواص گر اندیشه کند کام نهنگ

آسیای زیرین متحرک نیست لاجرم تحمل بار گران میکند قطعه

باز افتاده را چه قوت بود	چه خورد شیر شرزه در بن غار
دست و پایت چو عنکبوت بود	گر تو در خانه صید خواهی کرد

پدر پسر را گفت ترا درین نوبت فلک یاری کرد و اقبال رهبری که صاحب دولتی
بتو رسید و بر تو بخشائید و کسر حالت را بتفقدی جبر کرد و چنین اتفاق نادر افتد و بر نادر
حکم نتوان کرد بیت

باشد که یکی روز پلنگش بدرد	صیاد نه هر بار شغالی ببرد

چنانکه یکی از ملوک پارس را نگینی گرانمایه در انگشتری بود باری بحکم تفرج
با تنی چند خاصان بمصلای شیراز بیرون رفت فرمود تا انگشتری را بر گنبد
عضد نصب کردند تا هر که تیر از حلقهٔ انگشتری بگذراند خاتم او را باشد اتفاقاً چهار صد حکم انداز
که در خدمت او بودند بینداختند جمله خطا کردند مگر کودکی که بر بام رباطی ببازیچه تیر از هر طرف
می انداخت باد صبا تیر او از حلقهٔ انگشتری بگذرانید و خلعت و نعمت یافت خاتم بوی
ارزانی داشتند آورده اند که پسر تیر و کمان را بسوخت گفتند چرا چنین کردی گفت تا رونق
نخستین بر جای ماند قطعه

بر نیاید درست تدبیری	گه بود کز حکیم روشن رای

گاه باشد که کودک نادان | بغلط بر هدف زند تیری

حکایت درویشی را شنیدم که بغاری در نشسته بود و در بروی از جهان بسته و ملوک و اغنیا را در چشم همت او شوکت و هیبت نمانده

قطعه

هر که بر خود در سوال گشاد | تا بمیرد نیازمند بود

آز بگذار و پادشاهی کن | گردن بی طمع بلند بود

یکی از ملوک آن طرف اشارت کرد که توقع بکرم و اخلاق مردان چنین ست که یکی با ما بنان و نمک موافقت کنند شیخ رضا داد بحکم آنکه اجابت دعوت سنت ست دیگر روز ملک بعذر قدمش رفت عابد از جای برجست و ملک را در کنار گرفت و تلطف کرد و ثنا گفت چون غائب شد یکی از جماعت پرسید شیخ را که چندین ملاطفت امروز که با پادشه کردی خلاف عادت بود و دیگر ندیدیم گفت نشنیدی آنکه یکی از صاحبدلان گفته است

فرد

هر کرا بر سماط بنشستی | واجب آمد بخدمتش برخاست

مثنوی

گوش تواند که همه عمر وی | نشنود آواز دف و چنگ و نی

دیده شکیبد ز تماشای باغ | بی گل و نسرین بسر آرد دماغ

گر نبود بالش آگنده پر | خواب توان کرد حجر زیر سر

ور نبود دلبر همخوابه پیش | دست توان کرد در آغوش خویش

وین شکم بی هنر پیچ پیچ | صبر ندارد که بسازد بهیچ

باب چهارم در فوائد خاموشی

حکایت یکی از دوستان را گفتم امتناع سخن گفتنم بعلت آن اختیار آمده است که غالب اوقات در سخن نیک و بد اتفاق افتد و دیدهٔ دشمنان جز بر بدی نمی آید گفت

شعر

دشمن آن به که نیکی نه بیند

اخو العداوة لا یمر بصالح | الا و یلمزه بکذاب اشر

بیت

نور گیتی فروز چشمهٔ هور | زشت باشد بچشم موشک کور

هنر بچشم عداوت بزرگتر عیبی ست | گل ست سعدی و در چشم دشمنان خار ست

حکایت بازرگانی را

هزار دینار خسارت افتاد پسر را گفت نباید که با کسی این سخن در میان نهی گفت ای پدر فرمان ترا است نگویم ولیکن باید که مرا بر فائدهٔ این مطلع گردانی که مصلحت در نهان داشتن چیست گفت تا مصیبت دو نشود یکی نقصان مایه دوم شماتت همسایه **شعر**

مگوی اندوه خویش با دشمنان | که لاحول گویند شادی کنان

حکایت جوانی خردمند از فنون فضائل حظی وافر داشت و طبعی نافر چنانکه در محافل دانشمندان نشستی زبان سخن ببستی باری پدرش گفت ای پسر تو نیز آنچه دانی بگوی گفت ترسم از آنچه ندانم بپرسند شرمساری برم **قطعه**

آن شنیدی که صوفیی میکوفت | زیر نعلین خویش میخی چند | آستینش گرفت سرهنگی
که بیا نعل بر ستورم بند | نگفته ندارد کسی با تو کار | ولیکن چو گفتی دلیلش بیار

حکایت علمی معتبر را مناظره افتاد با یکی از ملاحده لعنهم الله علی حدة بحجت با او بر نیامد سپر بینداخت و برگشت کسی گفت ترا با چندین فضل و ادب که داری با بیدینی حجت نماند گفت علم من قرآن است و حدیث و گفتار مشائخ و او بدینها معتقد نیست و نمی شنود و مرا شنیدن کفر او بچه کار آید **بیت**

آنکس که بقرآن و خبر نزهی | آنست جوابش که جوابش ندهی

حکایت جالینوس ابلهی را دید دست در گریبان دانشمندی زده و بیحرمتی همی کرد گفت اگر این دانا بودی کار او بنادان بدینجا نرسیدی **مثنوی**

دو عاقل را نباشد کین و پیکار | نه دانایی ستیزد با سبکسار
اگر نادان بوحشت سخت گوید | خردمندش بنرمی دل بجوید
دو صاحبدل نگهدارند موئی | همیدون سرکش و آزرم جوئی
وگر بر هر دو جانب جاهلانند | اگر زنجیر باشد بگسلانند
یکی را زشت خوئی داد دشنام | تحمل کرد و گفت ای نیک فرجام
بتر زانم که خواهی گفتن آنی | که دانم عیب من چون من ندانی

حکایت سحبان وائل را در فصاحت بی نظیر نهاده اند بحکم آنکه سالی بر سر جمعی سخن گفتی که لفظی مکرر نکردی و اگر

همان اتفاق افتادی بعبارت دیگر بگفتی واز جملهٔ آداب ندمای حضرت ملوک یکی این ست **نظم**

سخن گرچه دلبند و شیرین بود	سزاوار تصدیق و تحسین بود
چو یکبار گفتی مگو باز پس	که حلوا چو یکبار خوردند بس

حکایت یکی را از حکما شنیدم که می گفت هرگز کسی بجهل خود اقرار نکرده است مگر آنکس که چون دیگرے در سخن باشد همچنان تمام ناگفته سخن آغاز کند **نظم**

سخن را سرست ای خردمند و بن	میاور سخن در میان سخن
خداوند تدبیر و فرهنگ و هوش	نگوید سخن تا نه بیند خموش

حکایت تنی چند از بندگان محمود گفتند حسن میمندی را که سلطان امروز چه گفت ترا در فلان مصلحت گفت بر شما هم پوشیده نماند گفتند آنچه با تو گوید بامثال ما گفتن روا ندارد گفت باعتماد آنکه داند که نگویم پس چرا همی پرسید **بیت**

نه هر سخن که بر آید بگوید اهل شناخت	بسر شاه سر خویشتن نشاید باخت

حکایت در عقد بیع سرائی متردد بودم جهودے گفت بخر که من از کدخدایان این محلتم وصف این خانه چنانکه هست از من پرس هیچ عیبے ندارد گفتم بجز آنکه تو همسایهٔ منی **قطعه**

خانهٔ را که چون تو همسایه است	ده درم سیم کم عیار ارزد
لیکن امیدوار باید بود	که پس از مرگ تو هزار ارزد

حکایت یکے از شعرا پیش امیر دزدان رفت و ثنائی بر وخواند فرمود تا جامه ازو بدر کردند مسکین برهنه بسرما میرفت سگان در قفای وی افتادند خواست تا سنگے بردارد و سگان را دفع کند زمین یخ گرفته بود عاجز شد گفت این چه حرامزاده مردمان اند که سگان را کشاده اند وسنگ را بسته امیر دزدان از غرفه بدید بشنید و بخندید و گفت اے حکیم از من چیزے بخواه گفت جامهٔ خود می خواهم اگر انعام فرمائی **مصرعه**

رضینا من نوالک بالرحیل

بیت

امیدوار بود آدمی بخیر کسان	مرا بخیر تو امید نیست بد مرسان

سالار دزدان را بر و رحمت آمد

جامه باز فرمود و قبا پوستینی بران مزید کرد و درمی چند **حکایت** منجمی بخانه درآمد مرد بیگانه دید با زن او بهم نشسته دشنام داد و سخت گفت در هم افتادند و فتنه و آشوب برخاست صاحبدلی برین واقف بود گفت

شعر
تو بر اوج فلک چه دانی چیست　　که ندانی که در سرای تو کیست

حکایت خطیبی کریه الصوت خود را خوش آواز پنداشتی و فریاد بیهوده برداشتی گفتی نعیب غراب البین در پردهٔ الحان اوست یا آیه اِنَّ اَنکَرَ الاَصوَاتِ در شان اوست

شعر
اِذَا نَهَقَ الخَطِیبُ اَبُو الفَوَارِس　　لَهُ صَوتٌ یَهُدُّ اِصطَخرَ فَارِس

مردم قریه بعلت جاهی که داشت بلیتش می کشیدند و اذیتش را مصلحت نمیدیدند تا یکی از خطبای آن اقلیم که با او عداوتی نهانی داشت باری به پرسش آمده بودش گفت ترا خوابی دیده ام خیر باد گفت چه دیدی گفت چنان دیدمی که ترا آواز خوش بودی و مردمان از انفاس تو در راحت خطیب اندرین لختی بیندیشید و گفت این مبارک خوابست که دیدی که مرا بر عیب خود واقف گردانیدی معلوم شد که آواز ناخوش دارم و خلق از بلند خواندن من در رنجند عهد کردم که ازین پس خطبه نگویم مگر باهستگی

نظم
از صحبت دوستی برنجم　　کاخلاق بدم حسن نماید
عیبم هنر و کمال بیند　　خارم گل و یاسمن نماید
کو دشمن شوخ چشم ناپاک　　تا عیب مرا بمن نماید

فرد
هر آنکس که عیبش نگویند پیش　　هنر داند از جاهلی عیب خویش

حکایت یکی در مسجد بتطوع بانگ نماز گفتی بادائی که مستمعان را ازو نفرت بودی و صاحب مسجد امیری بود عادل نیک سیرت نمیخواستش که دل آزرده گردد گفت ای جوانمرد این مسجد را موذنان قدیم اند که هر یکی را از ایشان پنج دینار مرتب داشته ام ترا ده دینار میدهم تا جای دیگر روی برین قول اتفاق کردند پس از مدتی در گذری پیش امیر باز آمد و گفت ای خداوند بر من حیف کردی که به ده دینار

از آن بقعه‌ام بیرون بکردی که این جا که رفته‌ام بیست دینار میدهند که جای دیگر روم قبول نمیکنم امیر از خنده بیهوش گشت و چیزی دیگر بفرمود گفت زنهار بستانی که به پنجاه دینار راضی گردند

شعر که کس نخراشد در روی خاراگل ❊ چنانکه بانگ درشت تو میخراشد دل

حکایت ناخوش آوازی ببانگ بلند قرآن خواندی صاحبدلی روزی برو بگذشت و گفت ترا مشاهره چندست گفت هیچ گفت پس چنین زحمت بخود چرا میدهی گفت از بهر خدا میخوانم گفت از بهر خدا که دیگر مخوان **بیت** گر تو قرآن برین نمط خوانی ❊ ببری رونق مسلمانی

باب پنجم در عشق و جوانی

حکایت حسن میمندی را گفتند سلطان محمود چندین بندهٔ صاحب جمال دارد که هر یکی بدیع جهانی اند چه گونه افتادست که با هیچکدام از ایشان میلی و محبتی ندارد چنانکه با ایاز با آنکه زیادت حسنی ندارد گفت هرچه بدل فرو آید در دیده نکو نماید

مثنوی هر که سلطان مرید او باشد ❊ گر همه بد کند نکو باشد
وانکه را پادشه بیندازد ❊ کسش از خیل خانه ننوازد

قطعه کسی بدیدهٔ انکار گر نگاه کند ❊ نشان صورت یوسف دهد بناخوبی
وگر بچشم ارادت نگه کند بدیو ❊ فرشته‌ایش نماید بچشم کروبی

حکایت گویند خواجهٔ را بندهٔ نادر الحسن بود و باوی بسبیل مودت و دیانت نظری داشت با یکی از دوستان گفت دریغ این بنده با حسن شمائلی که دارد اگر زبان درازی و بی ادبی نکردی گفت ای برادر چون اقرار دوستی کردی توقع خدمت مدار که چون عاشقی و معشوقی در میان آمد مالکی و مملوکی برخاست

قطعه خواجه با بندهٔ پری رخسار ❊ چون در آید ببازی و خنده
نه عجب گر چو خواجه حکم کند ❊ وین کشد بار ناز چون بنده
بیت غلام آبکش باید و خشت زن ❊ بود بندهٔ نازنین مشت زن

حکایت پارسائی را دیدم بمحبت شخصی گرفتار نه طاقت صبر نه یارای گفتار چندانکه

ملامت دیدی و غرامت کشیدی ترک تصابی نکردی و گفتی قطعه

کوته نکنم ز دامنت دست ... ور خود بزنی به تیغ تیزم ... بعد از تو ملاذ و ملجائی نیست

هم در تو گریزم ار گریزم ... باری ملامتش کردم و گفتم عقل نفیست را چه شد که نفس

خسیست غالب آمد زمانی بفکرت فرو رفت و گفت قطعه ... هر کجا سلطان عشق آمد نماند

قوت بازوی تقوی را محل ... پاکدامن چون زید بیچاره‌ٔ ... او فتاده تا گریبان در وحل

حکایت یکی را دل از دست رفته بود و ترک جان گفته و مطمح نظرش جای خطرناک و

مظنهٔ هلاک نه لقمهٔ که مصور شدی که بکام آید یا مرغی که بدام افتد ... بیت چو در چشم شاهد نیاید زرت

زر و خاک یکسان نماید برت ... باری بنصیحتش گفتند ازین خیال محال تجنب کن که خلقی هم بدین

هوس که تو داری اسیرند و پای دل در زنجیر بنالید و گفت قطعه ... دوستان گو نصیحتم مکنید

که مرا دیده بر ارادت اوست ... جنگجویان بزور پنجه و کتف ... دشمنان را کشند و خوبان دوست

شرط مودت نباشد باندیشهٔ جان دل از مهر جانان برگرفتن نظم

تو که در بند خویشتن باشی ... عشقبازی دروغ زن باشی ... گر نشاید بدوست ره بردن

شرط عشق است طلب مردن باید ... خیزم چو نماند بیش ازین تدبیرم ... خصم ار همه شمشیر زند یا تیرم

گر دست دهد که آستینش گیرم ... ورنه بروم بر آستانش میرم ... متعلقانش را که نظر در کار

او بود و شفقت بروزگار او پندش دادند و بندش نهادند و سودی نکرد شعر دردا که طبیب صبر میفرماید

وین نفس حریص را شکر میباید ... آن شنیدی که شاهدی بنهفت ... با دل از دست رفتهٔ میگفت

تا ترا قدر خویشتن باشد ... پیش چشمت چه قدر من باشد ... آورده‌اند که مر آن پادشاهزاده

را که مملوح نظر او بود خبر کردند که جوانی بر سر این میدان مداومت مینماید خوش طبع

و شیرین زبان سخنهای لطیف میگوید و نکتهای بدیع ازو شنوند چنین معلوم میشود

که دل آشفته است و شوری در سر دارد پسر دانست که دل آویختهٔ اوست و این گرد بلا انگیختهٔ او
مرکب بجانب او راند چون دید که شاهزاده نزدیک او عزم آمدن دارد بگریست و گفت بیت

آنکس که مرا بکشت باز آمد پیش | مانا که دلش بسوخت بر کشتهٔ خویش

چندانکه ملاطفت کرد و پرسید
که چونی و از کجائی و چه صنعت داری او در قعر بحر مودّت چنان غریق مانده که مجال نفس نداشت

بیت اگر خود هفت سُبع از بر بخوانی | چو آشفتی الف بی تی ندانی

گفتا سخنی با من چرا
نگوئی که هم از حلقهٔ درویشانم بلکه حلقه بگوش ایشانم آنگه بقوّت استیناس
محبوب از میان تلاطم امواج محبت سر برآورد و گفت شعر

عجب است با وجودت که وجود من بماند | تو بگفتن اندر آئی و مرا سخن بماند

این بگفت و نعره زد و جان بحق تسلیم کرد بیت

عجب از کشته نباشد بدر خیمهٔ دوست | عجب از زنده که چون جان بدر آورد سلیم

حکایت یکی را از متعلمان کمال بهجتی بود و طیب لهجتی و معلم از آنجا که حس بشریت
ست با حسن بشرهٔ او معاملتی داشت زجر و توبیخی که بر کودکان دگر کردی در حق وی
روا نداشتی و وقتیکه بخلوتش دریافتی گفتی قطعه

نه آنچنان بتو مشغولم ای بهشتی روی | که یاد خویشتنم در ضمیر می آید
ز دیدنت نتوانم که دیده بر بندم | گر از مقابله بینم که تیر می آید

باری پسرش گفت چندانکه در آداب درس من نظری فرمائی در آداب نفسم همچنین
تأمل میفرمائی تا اگر در اخلاق من ناپسندی بینی که مرا آن پسندیده همی نماید بر آنم اطلاع
فرمائی تا به تبدیل آن سعی کنم گفت ای پسر این سخن از دیگری پرس که آن نظر که مرا با تست
جز هنر نمی بینم قطعه

چشم بد اندیش که برکنده باد | عیب نماید هنرش در نظر
ور هنری داری و هفتاد عیب | دوست نبیند بجز آن یک هنر

حکایت شبی یاد دارم
که یار عزیزم از در در آمد چنان بیخود از جای برجستم که چراغم بآستین کشته شد شعر

سری طرف من یحلو بطلعته له شگفت آمد از بختم که این دولت از کجا بنشست و عتاب آغاز کرد که در حال که مرا بدیدی چراغ بکشتی بچه معنی گفتم بدو معنی یکی آنکه گمان بردم که آفتاب برآمد و دیگر آنکه این بیتم بخاطر گذشت قطعه

چون گرانی به پیش شمع آید	خیزش اندر میان جمع بکش
ور شکر خنده ایست شیرین لب	آستینش بگیر و شمع بکش

حکایت یکی دوستی را که از زمانها ندیده بود گفت کجائی که مشتاق بودم گفت مشتاقی به که ملولی مثنوی

دیر آمدی ای نگار سرمست	زودت ندهیم دامن از دست
معشوقه که دیر دیر بینند	آخر کم از آنکه سیر بینند

لطیفه شاهد که با رفیقان آید بجفا کردن آمده است بحکم آنکه از غیرت مضادت خالی نباشد

اذا جئتنی فی رفقة لتزورنی	وان جئت فی صلح فانت محارب

قطعه

بیک نفس که برآمیخت یار با اغیار	بسی نماند که غیرت وجود من بکشد
بخنده گفت که من شمع جمعم ای سعدی	مرا از آن چه که پروانه خویشتن بکشد

حکایت یاد دارم که در ایام پیشین من و دوستی چون بادام دو مغز در پوستی صحبت داشتیم ناگاه اتفاق غیبت افتاد پس از مدتی که باز آمد عتاب آغاز کرد که درین مدت قاصدی نفرستادی گفتم دریغ آمدم که دیده قاصد بجمال تو روشن گردد و من محروم قطعه

یار دیرینه مرا گو بزبان توبه مده	که مرا توبه بشمشیر نخواهد بودن
رشکم آید که کسی سیر نگه در تو کند	باز گویم که کسی سیر نخواهد بودن

حکایت دانشمندی را دیدم بکسی مبتلا شده و رازش از پرده برملا افتاده جور فراوان بردی و تحمل بیکران کردی باری بلطافتش گفتم دانم که ترا در مودت این منظور علتی و بنای محبت بر زلتی نیست با وجود چنین معنی لایق قدر علما نباشد خود را متهم گردانیدن و جور بی ادبان بردن گفت ای یار دست عتاب از دامن روزگارم بدار که بارها درین مصلحت که تو بینی اندیشه کردم

از نادیدن او و حکیمان گویند دل بر مجاهدت نهادن آسان ترست که چشم از مشاهدت فرو گرفتن مثنوی

هر که دل پیش دلبری دارد
ریش در دست دیگری دارد

آهوی پالهنگ در گردن
نتواند بخویشتن رفتن

آنکه بی او بسر نشاید برد
گر جفای کند بباید برد

روزی از دوست گفتمش زنهار
چند از آن روز گفتم استغفار

نکند دوست زینهار از دوست
دل نهادم بر آنچه خاطر اوست

گر بلطفم بنزد خود خواند
ور بقهرم براند او داند

حکایت در عنفوان جوانی چنانکه افتد و دانی با شاهدی سری و سری داشتم بحکم آنکه حلقی داشت طیب الاداء و خلقی کالبدر اذا بدا بیت

آنکه نبات عارضش آب حیات میخورد
در شکرش نگه کند هر که نبات میخورد

اتفاقاً بخلاف طبع از وی حرکتی بدیدم که نپسندیدم دامن ازو در کشیدم و مهره برچیدم و گفتم بیت

برو هر چه میبایدت پیش گیر
سر ما نداری سر خویش گیر

شنیدم که همی رفت و میگفت بیت

شب پره گر وصل آفتاب نخواهد
رونق بازار آفتاب نکاهد

این بگفت و سفر کرد و پریشانی او در من اثر کرد شعر

فقدت زمان الوصل والمرء جاهل
بقدر لذیذ العیش قبل المصائب

باز آی و مرا بکش که پیشت مردن
خوشتر که پس از تو زندگانی کردن

اما بشکر و منت باری پس از مدتی باز آمد آن حلق داودی متغیر شده و جمال یوسفی بزیان آمده و بر سیب زنخدانش چون به گردی نشسته و رونق بازار حسنش شکسته متوقع که در کنارش گیرم کناره گرفتم و گفتم قطعه

آن روز که خط شاهدت بود
صاحب نظر از نظر براندی

امروز بیامدی بصلحش
کش فتحه و ضمه بر نشاندی نظم

تازه بهارا ورقت زرد شد
دیگ منه کاتش ما سرد شد

چند خرامی و تکبر کنی
نعمت پارینه تصور کنی

پیش کسی رو که خریدار تست
ناز بر آن کن که طلبکار تست قطعه

سبزه در باغ گفته اند خوش است
داند آن کس که این سخن گوید

یعنی از روی نیکوان خط سبز
دل عشاق بیشتر جوید

بوستان تو گند نازاریست | بسکه بر می کنی و می روید | قطعه گر صبر کنی ور نکنی موی بناگوش
این دولت ایام نکوئی بسر آید | گر دست بجان داشتمی همچو تو بر ریش | نگذاشتمی تا بقیامت که بر آید قطعه
سوال کردم و گفتم جمال روی ترا | چه شد که مورچه بر گرد ماه جوشیدست | جواب داد ندانم چه بود رویم را
مگر بماتم حسنم سیاه پوشیدست

حکایت یکی را پرسیدم از مستعربان بغداد ما تقول فی المرد گفت لا خیر فیهم ما دام احدهم لطیفا یتخاشن فاذا تخشن یتلاطف یعنی چندانکه لطیف و نازک اندامست درشتی کند و سختی و چون سخت و درشت شد چنانکه بکاری نیاید تلطف کند و دوستی نماید قطعه

امرد انگه که خوب و شیرین ست | تلخ گفتار و تند خوی بود
چون بریش آمد و بلاغت شد | مردم آمیز و مهر جوی بود

حکایت یکی را از علما پرسیدند که کسی با ماهروئی در خلوت نشسته و درها بسته و رقیبان خفته نفس طالب و شهوت غالب چنانکه عرب گوید التمر یانع و الناطور غیر مانع هیچ باشد که بقوت پرهیزگاری ازوی بسلامت بماند گفت اگر از مهرویان بسلامت ماند از بدگویان بسلامت نماند شعر

و ان سلم الانسان من سوء نفسه | فمن سوء ظن المدعی لیس یسلم

شعر شاید پس کار خویشتن بنشستن | لیکن نتوان زبان مردم بستن

مثل طوطی را با زاغی در قفس کردند از قبح مشاهدت او در مجاهدت می بود و می گفت این چه طلعت مکروه است و هیأت ممقوت و منظر ملعون و شمائل ناموزون یا غراب البین یا لیت بینی و بینک بعد المشرقین قطعه

علی الصباح بروی تو هر که برخیزد | صباح روز سلامت برو مسا باشد
بد اختری چو تو در صحبت تو بایستی | ولی چنانکه توئی در جهان کجا باشد | عجب تر آنکه غراب از مجاورت

طوطی هم بجان آمده بود و ملول شده لاحول کنان از گردش گیتی همی نالید و دستهای تغابن در یکدیگر می مالید که این چه بخت زبون ست و طالع دون و ایام بوقلمون لائق قدر من آنستی که با زاغی بدیوار باغی خرامان همی رفتمی شعر

پارسا را بس اینقدر زندان | که بود هم طویلهٔ رندان | تا چه گنه کرده ام که روزگارم بعقوبت آن در سلک صحبت چنین ابلهی خود رایی ناجنس خیره درایی بچنین بند مبتلا گردانیده است قطعه

کس نیاید بپای دیواری | که بران صورتت نگار کنند
گر ترا در بهشت باشد جای | دیگران را دوزخ اختیار کنند

این ضرب المثل بدان آورده ام تا بدانی که صد چندان که دانا را از نادان نفرت ست نادان را از دانا وحشت ست قطعه

زاهدی در میان رندان بود | زان میان گفت شاهدی بلخی
گر ملولی ز ما ترش منشین | که تو هم در میان ما تلخی

رباعی
جمعی چو گل و لاله بهم پیوسته | تو هیزم خشک در میان شان رسته
چون باد مخالف و چو سرما ناخوش | چون برف نشسته و چون یخ بسته

حکایت رفیقی داشتم که سالها باهم سفر کرده بودیم و نان خورده و بیکران حقوق صحبت ثابت شده آخر بسبب نفع اندک آزار خاطر من روا داشت و دوستی سپری شد و با این همه از هر دو طرف دلبستگی بود بحکم آنکه شنیدم که روزی دو بیت از سخنان من در مجمعی میگفتند که قطعه

نگار من چو در آید بخندهٔ نمکین | نمک زیاده کند بر جراحت ریشان
چه بودی ار سر زلفش بدستم افتادی | چو آستین کریمان بدست درویشان

طایفهٔ دوستان بر لطف این سخن نه که بر حسن سیرت خویش گواهی داده بودند آفرین کرده و آن دوست هم در آن جمله مبالغت نموده و بر فوت صحبت دیرین تاسف خورده و بخطای خویش اعتراف کرده معلوم شد که از طرف او هم رغبتی هست این بیتها فرستادم و صلح کردم قطعه

نه ما را در میان عهد و وفا بود | جفا کردی و بد مهری نمودی
بیکبار از جهان دل در تو بستم | ندانستم که برگردی بزودی
هنوزت گر سر صلحست باز آی | کزان محبوبتر باشی که بودی

حکایت یکی را زنی صاحب جمال در گذشت و مادر زن فرتوت بعلت کابین در خانه متمکن بماند و مرد از محاورت او بجان رنجیدی

و از محاورت او چاره ندیدی تا گروهی آشنایان بپرسیدن آمدندش یکی گفت چگونهٔ در مفارقت آن یار عزیز گفت نادیدن زن چنان دشوار نیست که دیدن مادر زن شعر

گل بتاراج رفت و خار بماند
گنج برداشتند و مار بماند
دیده بر تارک سنان دیدن
خوشتر از روی دشمنان دیدن
واجب است از هزار دوست برید
تا یکی دشمنت نباید دید

حکایت یاد دارم که در ایام جوانی گذر داشتم در کوی و نظر بر روی در تموزی که حرورش دهان بخوشانیدی و سمومش مغز در استخوان بجوشانیدی از ضعف بشریت تاب آفتاب هجیر نیاوردم و التجا بسایهٔ دیواری بردم مترقب که کسی حر تموز از من ببرد و آبی فرو نشاند که همین ناگاه از ظلمت دهلیز خانه روشنائی بتافت یعنی جمالیکه زبان فصاحت از بیان صباحت او عاجز آید چنانکه در شب تاری صبح برآید یا آب حیات از ظلمات بدر آید قدحی برفاب در دست گرفته و شکر در آن ریخته و بعرق آمیخته ندانم که بگلابش مطیب کرده بود یا قطرهٔ چند از گل رویش در آن چکیده فی الجمله شراب از دست نگارینش برگرفتم و بخوردم و عمر از سر گرفتم شعر

ظمأٌ بقلبی لایکاد یسیغه
رشف الزلال ولو شربت بحورا
قطعه خرم آن فرخنده طالع را که چشم
بر چنین روی اوفتد هر بامداد
مست می بیدار گردد نیم شب
مست ساقی روز محشر بامداد

حکایت سالی محمد خوارزم شاه رحمة الله علیه با ختا برای مصلحتی صلح اختیار کرد بجامع کاشغر درآمدم پسری را دیدم بخوبی در غایت اعتدال و نهایت جمال چنانکه در امثال گویند نظم

معلمت همه شوخی و دلبری آموخت
جفا و ناز و عتاب و ستمگری آموخت
من آدمی بچنین شکل و خوی و قد و روش
ندیده‌ام مگر این شیوه از پری آموخت

مقدمهٔ نحو زمخشری در دست همی خواند ضرب زیدٌ عمرواً و کان المتعدی عمرواً گفتم ای پسر خوارزم و ختا باهم صلح کردند

وزید و عمرو را خصومت هنوز باقیست بخندید و مولدم پرسید گفتم خاک پاک شیراز گفت از
سخنان سعدی چه داری گفتم قطعه

بُلیتُ بنحویٍ یَصُولُ مُغاضِباً
علیَّ کزیدٍ فی مقابلةِ العمروِ
علی جرِّ ذیلٍ لیس یرفع رأسَه
وهل یستقیم الرفعُ من عاملِ الجرِّ

لختی باندیشه فرو رفت و گفت غالب اشعار او درین زمین بزبان پارسیست
اگر بگوئی بفهم نزدیکتر باشد گفتم مثنوی

طبع ترا تا هوس نحو کرد
صورت عقل از دل ما محو کرد
ای دل عشاق بدام تو صید
ما بتو مشغول و تو با عمرو و زید

بامدادان که عزم سفر مصمم شد گفته بودندش که فلان سعدیست دوان آمد و تلطف کرد
و تاسف خورد که چندین مدت چرا نگفتی تا شکر قدوم بزرگان را بخدمت میان ببستمی گفتم ع
با وجودت ز من آواز نیاید که منم ـ گفتا چه شود اگر درین خطه روزی چند برآسائی که بخدمت مستفید
گردیم گفتم نتوانم بحکم این حکایت منظوم

بزرگی دیدم اندر کوهساری
قناعت کرد از دنیا بغاری
چرا گفتم بشهر اندر نیائی
که باری بندی از دل برگشائی
بگفت آنجا پریرویان نغزند
چو گل بسیار شد پیلان بلغزند

این بگفتیم و بوسه بر روی
یکدیگر دادیم و وداع کردیم

بوسه دادن بروی دوست چه سود
هم در آن لحظه کردنش بدرود

مثنوی

سیب گفتی وداع یاران کرد
روی ازین نیمه سرخ و زان سو زرد

شعر

اِن لَم اَمُت یومَ الوداعِ تأسّفاً
لا تحسبونی فی المودّةِ مُنصِفاً

حکایت خرقه پوشی

در کاروان حجاز همراه ما بود یکی از امرای عرب مر او را صد دینار بخشید تا قربانی کند
دزدان خفاجه ناگاه بر کاروان زدند و پاک ببردند بازرگانان گریه و زاری کردن
گرفتند و فریاد بی فائده خواندن شعر

گر تضرع کنی و گر فریاد
دزد زر باز پس نخواهد داد

مگر آن درویش صالح که برقرار خویش مانده بود و تغیری

درونیامده گفتم مگر آن معلوم تراد و زبر د گفت سبلے بر دند ولیکن مرا آن الفتے چنان نبود که بوقت مفارقت خسته دلی باشد بیت

که دل بر داشتن کاریست مشکل | نبایدبستن اندر چیز وکس دل

گفتم موافق حال منست این چه گفتی که مرا در عهد جوانی باجوانی اتفاق مخالطت بود و صدق مودّت تا بجائیکه قبله چشم جمال او بودی و سود سرمایهٔ عمرم وصال او قطعه

مگر ملائکه بر آسمان وگرنه بشر	بحسن صورت او در زمی نخواهد بود
بدوستی که حرامست بعد از و صحبت	که هیچ نطفه چنو آدمی نخواهد بود

ناگہے پاے وجودش بگل عدم فرو رفت و دود فراق از دودمانش برآمد روزها بر سر خاکش مجاورت کردم واز جمله که در فراق وگفتم قطعه

کاج کانروز که درپای تو شد خار اجل	دست گیتی بزدی تیغ هلاکم بر سر
تا درین روز جهان بیتو ندیدی چشمم	این منم بر سر خاک که خاکم بر سر
گردش گیتی گل رویش بریخت	قطعه آنکه قرارش نگرفتی و خواب
تا گل و نسرین نفشاندی نخست	خار بنان بر سر خاکش برست

بعد از مفارقت او عزم کردم و نیت جزم که بقیت زندگانی فرش هوس در نوردم وگرد مجالست نگردم قطعه

دوش چون طاؤس می نازیدم اندر باغ وصل	دیگر امروز از فراق یار مے پیچم چو مار
سود دریا نیک بودی گر نبودی بیم موج	صحبت گل خوش بدی گر نیستے تشویش خار

حکایت یکے را از ملوک عرب حدیث لیلی و مجنون شورش حال وی بگفتند که با کمال فضل و بلاغت سر در بیابان نهاده است و زمام اختیار از دست داده بفرمودش تا حاضر آوردند و ملامت کردن گرفت که در شرف انسان چه خلل دیدی که خوے بهائم گرفتی و ترک صحبت مردم گفتی گفت قطعه

ورب صدیق لامنی فی ودادها	الم یرها یوما فیوضح لی عذری قطعه کاج کانانکه عیب من گفتند
روے تو ای گلستان ہدیدندے	تا بجاے ترنج در نظرت بیخبر دستها بریدندے

این بگفت و بمسند قضا باز آمد تنی چند از بزرگان عدول که در مجلس حکم وی بودند زمین خدمت ببوسیدند که باجازت سخنی در خدمت بگوئیم اگرچه ترک ادبست و بزرگان گفته اند بیت

نه در هر سخن بحث کردن رواست | خطای بزرگان گرفتن خطاست

ولیکن بحکم سوابق انعام خداوندی که ملازم روزگار بندگانست مصلحتی که ببینند و اعلام نکنند نوعی از خیانت باشد طریق صواب آنست که با این پسر گرد طمع نگردی و فرش ولع در نوردی که منصب قضا پایگاهی منیع است تا بگناهی شنیع ملوث نگردد و حریف اینست که دیدی و سخن اینکه شنیدی مثنوی

یکی کرده بی آبروئی بسی | چه غم دارد از آبروی کسی
بسا نام نیکوی پنجاه سال | که یک نام زشتش کند پایمال

قاضی را نصیحت یاران یکدل پسند آمد و بر حسن رای قوم آفرین خواند و گفت نظر عزیزان در مصلحت حال من عین صوابست و مسئله بی جواب ولیکن شعر

نصیحت کن مرا چندانکه خواهی | که نتوان شستن از زنگی سیاهی
از یاد تو غافل نتوان کرد بهیچم | سر کوفته مارم نتوانم که بپیچم

این بگفت و کسی چند بتفحص حال او برانگیخت و نعمت بیکران بریخت و گفته اند هر کرا در ترازوست زور در بازوست شعر

هر که زر دید سر فرود آرد | ور ترازوی آهنین دوشست

فی الجمله شبی خلوتی میسر شد و هم دران شب شحنه را خبر شد قاضی همه شب شراب در سر و شاهد در بر از تنعم نخفتی و بترنم گفتی نظم

امشب مگر بوقت نمیخواند این خروس | عشاق بس نکرده هنوز از کنار و بوس
یکدم که دست فتنه بخفت است زینهار | بیدار باش تا نرود عمر بر فسوس
تا نشنوی ز مسجد آدینه بانگ صبح | یا از در سرای اتابک غریو کوس
لب بر لبی چو چشم خروس ابلهی بود | برداشتن بگفتهٔ بیهودهٔ خروس

قاضی درین حالت بود که یکی از متعلقان در آمد و گفت چه نشینی خیز و تا پای داری گریز

که حسودان بر تو دستی گرفته اند بلکه حقی گفته اند تا مگر آتش فتنه که هنوز اندک است باب تدبیر

فرو نشانیم مبادا که فردا چون بالا گیرد عالمی فرا گیرد و قاضی به تبسم در وی نظر کرد و گفت قطعه

پنجه در صید بردن ضیغم را	چه تفاوت کند که سگ لایید
روی در روی دست کن بگذار	تا عدو پشت دست می خاید

ملک را همدمان شب آگهی دادند که در ملک تو چنین منکری حادث شده است چه فرمائی ملک گفت من او را از فضلای عصر میدانم و یگانهٔ روزگار می شمارم باشد که معاندان در حق وی خوضی کرده اند پس این سخن در سمع قبول من نیاید مگر آنگه معاینه گردد که حکیمان گفته اند شعر

به تندی سبک دست بردن به تیغ
به دندان برد پشت دست دریغ

شنیدم که سحرگاه با تنی چند خاصان ببالین قاضی آمد شمع را دید بر پای و شاهد نشسته و می ریخته و قدح شکسته و قاضی در خواب مستی بیخبر از ملک هستی بلطف اندک اندک بیدارش کرد که خیز که آفتاب بر آمد قاضی دریافت که حال چیست گفت از کدام جانب بر آمد سلطان را عجب آمد گفت از جانب مشرق چنانکه معهود است گفت الحمد لله که هنوز در توبه همچنان باز است بحکم حدیث لَا یُغْلَقُ بَابُ التَّوْبَةِ عَلَی الْعِبَادِ حَتّٰی تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا اَسْتَغْفِرُکَ اللّٰهُمَّ وَ اَتُوْبُ اِلَیْکَ قطعه

این دو چیزم بر گنه انگیختند	بخت نافرجام و عقل ناتمام
اگر گرفتارم کنی مستوجبم	ور ببخشی عفو بهتر ز انتقام

ملک گفت توبه درین حالت که بر هلاک خویش اطلاع یافتی سودی نکند فَلَمْ یَکُ یَنْفَعُهُمْ اِیْمَانُهُمْ لَمَّا رَاَوْا بَاْسَنَا قطعه

چه سود از دزدی آنگه توبه کردن	که نتوانی کمند انداخت بر کاخ
بلند از میوه گو کوتاه کن دست	که کوته خود ندارد دست بر شاخ

ترا با وجود چنین منکری که ظاهر شد سبیل خلاص صورت نه بندد این بگفت و موکلان عقوبت در وی آویختند گفت مرا در خدمت سلطان

یک سخن باقی ست ملک بشنید و گفت آن چیست گفت **قطعه**

باتبین ملالی که بر من افشانی | طمع مدار که از دامنت بدارم دست
اگر خلاص محال است این گنه که مراست | بدان کرم که تو داری امیدواری هست

ملک گفت این لطیفه بدیع آوردی و این نکته غریب
گفتی ولیکن محال عقلست و خلاف نقل که ترا فضل و بلاغت امروز از چنگ عقوبت
من رهائی دهد مصلحت آن بینم که ترا از قلعه بزیر اندازم تا دیگران نصیحت پذیرند و عبرت
گیرند گفت ای خداوند جهان پرورده نعمت این خاندانم و این جرم تنها در جهان نه من
کرده ام دیگری را بینداز تا من عبرت گیرم ملک را خنده گرفت و بعفو از سر جرم او برخاست
متعنتان را که اشارت بکشتن او همی کردند گفت **شعر**

طعنه بر عیب دیگران مزنید | هر که حمال عیب خویشتنید

حکایت منظومه

جوانی پاک باز و پاک رو بود | که با پاکیزه روئی در گرو بود
چنین خواندم که در دریای اعظم | بگردابی در افتادند باهم
چو ملاح آمدش تا دست گیرد | مبادا کاندران حالت بمیرد
همی گفت از میان موج و تشویر | مرا بگذار و دست یار من گیر
درین گفتن جهانی بروی آشفت | شنیدندش که جان میداد و میگفت
حدیث عشق زان بطال منیوش | که در سختی کند یاری فراموش
چنین کردند یاران زندگانی | ز کار افتاده بشنو تا بدانی
که سعدی راه و رسم عشقبازی | چنان داند که در بغداد تازی
دلارامی که داری دل درو بند | دگر چشم از همه عالم فرو بند
اگر مجنون و لیلی زنده گشتی | حدیث عشق ازین دفتر نوشتی

باب ششم در ضعف و پیری

حکایت با طایفه دانشمندان در جامع دمشق بحثی همی کردم که جوانی در آمد
گفت درین میان کسی هست که زبان پارسی داند غالب اشارت بمن کردند گفتمش
خیر است گفت پیری صد و پنجاه ساله در حالت نزع است و بزبان عجم چیزی همیگوید

ومفهوم ما نمیگردد اگر بکرم رنجه شوی مزد یابی باشد که وصیتی همی کند چون ببالینش فراز آمدم این میگفت قطعه

دمی چند گفتم برآرم بکام — دریغا که بگرفت راه نفس
دریغا که بر خوان الوان عمر — دمی چند خوردیم و گفتند بس

معانی این سخن بزبان عربی با شامیان همی گفتم و تعجب همیکردند از عمر دراز و تاسف او و همچنان بر حیات دنیا گفتم چگونه درین حالت گفت چه گویم قطعه

ندیده که چه سختی همی رسد بکسی — که از دهانش بدر میکنند دندانی
قیاس کن که چه حالش بود دران ساعت — که از وجود عزیزش بدر رود جانی

گفتم تصور مرگ از خیال بدر کن و وهم را بر طبیعت مستولی مگردان که فیلسوفان یونان گفته اند مزاج اگرچه مستقیم بود اعتماد بقا را نشاید و مرض اگرچه هائل بود دلالت کلی بر هلاک نکند اگر فرمائی طبیبی را بخوانم تا معالجت کند دیده برکرد و بخندید و گفت قطعه

دست بر هم زند طبیب ظریف — چون خرف بیند اوفتاده حریف
خواجه در بند نقش ایوانست — خانه از پای بست ویرانست
پیرمردی ز نزع می نالید — پیرزن صندلش همی مالید
چون مخبط شد اعتدال مزاج — نه عزیمت اثر کند نه علاج

حکایت

پیرمردی را حکایت کنند که دختری خواسته بود و حجره بگل آراسته و بخلوت با او نشسته و دیده و دل در و بسته شبهای دراز نخفتی و بذلها و لطیفها گفتی باشد که موانست پذیرد و وحشت نه ورزد و از جمله شبی می گفتم بخت بلندت یار بود و چشم دولت بیدار که بصحبت پیری افتادی پخته پرورده جهاندیده آرمیده سرد و گرم چشیده نیک و بد آزموده که حقوق صحبت بداند و شرط مودت بجای آورد مشفق مهربان خوش طبع شیرین زبان مثنوی

تا توانم دلت بدست آرم — ور بیازاریم نیازارم
ور چو طوطی شکر بود خورشت — جان شیرین فدای پرورشت
نه گرفتار آمدی بدست جوانی

معجب خیره رای سرتیز سبک پای که هر دم هوسی پزد و هر لحظه رائی زند و هر شب جای خسپد و هر روز یاری گیرد

قطعه

جوانان خرم اند و خوب رخسار | ولیکن در وفا با کس نپایند
وفاداری مدار از بلبلان چشم | که هر دم بر گلی دیگر سرایند

خلاف پیران که بعقل و ادب زندگانی کنند نه بمقتضای جهل و جوانی

فرد

ز خود بهتری جوی و فرصت شمار | که با چون خودی گم کنی روزگار

گفت چندان برین نمط بگفتم که گمان بردم که دلش در قید من آمد و صید من شد ناگه نفسی سرد از درون سینهٔ پر درد برآورد و گفت چندین سخن که بگفتی در ترازوی عقل من وزن آن یک سخن ندارد که وقتی از قابلهٔ خویش شنیده ام که گفت زن جوان را اگر تیری در پهلو نشیند به از آن که پیری

شعر

لمّا رأت بین یدی بعلها | شیئاً کارخی شفة الصائم
تقول هذا معه میت | وانما الرقیة للنائم

زن کز بر مرد بی رضا برخیزد | بس فتنه و جنگ از آن سرا برخیزد
پیری که ز جای خویش نتواند خاست | الا بعصا کیش عصا برخیزد

فی الجمله امکان موافقت نبود بمفارقت انجامید چون مدت عدت آمد عقد نکاحش بستند با جوانی تند خوی ترش روی تهیدست بد خوی جور و جفا کشیدی و رنج و عنا دیدی و شکر نعمت حق همچنان گفتی الحمد لله که از آن عذاب الیم برهیدم و بدین نعیم مقیم برسیدم

قطعه

بوی زیبا و جامهٔ دیبا | عرق و عود و رنگ و بوی و هوس
این همه زینت زنان باشد | مرد را کیر و خایه زینت بس

فرد

با این همه جور و تند خوئی | بارت بکشم که خوبروئی

نظم

با تو مرا سوختن اندر عذاب | به که شدن با دگری در بهشت
بوی پیاز از دهن خوبروی | به حقیقت که گل از دست زشت

حکایت مهمان پیری بودم در دیار بکر که مال فراوان داشت و فرزندی خوبروی شبی حکایت کرد که مرا در عمر خویش بجز این فرزند نبوده است

درختی درین وادی زیارتگاه است که مردمان بحاجت خواستن آنجا روند و شبهای
دراز در پای آن درخت بخدا نالیده ام تا مرا این فرزند بخشیده است شنیدم
که پسر با رفیقان آهسته می گفت چه بودی اگر من آن درخت را بدانستمی که کجاست
تا دعا کردمی که پدرم بمردی **حکمت** خواجه شادی کنان که فرزندم عاقلست و پسر
طعنه زنان که پدرم فرتوتست

قطعه
سالها بر تو بگذرد که گذار — نکنی سوی تربت پدرت
تو بجای پدر چه کردی خیر — تا همان چشم داری از پسرت

حکایت روزی بغرور
جوانی سخت رانده بودم و شبانگه بپای گریوه سست مانده پیرمردی ضعیف از پس
کاروان همی آمد گفت چه خسپی که نه جای خفتن است گفتم چون روم که نه پای رفتن است
گفت این نه شنیدی که صاحبدلان گفته اند رفتن و نشستن به که دویدن و گسستن **قطعه**

ای که مشتاق منزلی مشتاب — پند من کار بند و صبر آموز
اسب تازی دو تک رود بشتاب — اشتر آهسته میرود شب و روز

حکایت جوانی چست لطیف خندان شیرین زبان
در حلقه عشرت ما بود که در دلش از هیچ نوع غم نیامدی و لب از خنده فراهم روزگاری
بر آمد که اتفاق ملاقات نیفتاد بعد از آن دیدمش زن خواسته و فرزند خاسته و بیخ
نشاطش بریده و گل هوسش پژمریده پرسیدمش چگونه و چه حالست گفت تا کودکان
بیاوردم دگر کودکی نکردم **شعر** ما ذا الصبی والشیب غیر لمتی وکفی بتغییر الزمان نذیرا **فرد**

چون پیر شدی ز کودکی دست بدار — بازی و ظرافت بجوانان بگذار

مثنوی
طرب نوجوان ز پیر مجوی — که دگر ناید آب رفته بجوی
زرع را چون رسید وقت درو — نخرامد چنانکه سبزه نو

قطعه
دور جوانی بشد از دست من — آه و دریغ آن زمن دلفروز
قوت سرپنجه شیری برفت — راضیم اکنون به پنیری چو یوز
پیرزنی موی سیه کرده بود — گفتمش ای مامک دیرینه روز

موی بتلبیس سیه کرده گیر
راست نخواهد شدن این پشت کوز

حکایت وقتی بجهل جوانی بانگ بر مادر زدم دل آزرده بکنجی نشست و گریان همی گفت مگر خردی فراموش کردی که درشتی میکنی **قطعه**

چه خوش گفت زالی بفرزند خویش
چو دیدش پلنگ افگن و پیلتن

گر از عهد خردیت یاد آمدے
که بیچاره بودی در آغوش من

نکردی درین روز بر من جفا
که تو شیر مردی و من پیر زن

حکایت توانگری بخیل را پسری رنجور بود نیک خواهان گفتندش که ختم قرآنی کنی از بهر وی یا بذل قربانی لختی باندیشه فرو رفت و گفت ختم مصحف اولی ترست که گله دورست صاحبدلی بشنید گفت ختمش بعلت آن اختیار آمد که قرآن بر سر زبانست و زر در میان جان **مثنوی**

دریغا گردن طاعت نهادن
گرش همراه بودی دست دادن

بدیناری چو خر در گل بمانند
ور الحمدی بخواهی صد بخوانند

حکایت پیرمردی را گفتند چرا زن نکنی گفت با پیرزنانم رغبتی نباشد گفتند جوانی بخواه چون مکنت داری گفت مرا که پیرم با پیرزنانم الفت نیست پس اورا که جوان باشد با من که پیرم دوستی چگونه صورت بندد **قطعه**

پیر هفتاد ساله جفتی کند
کور مقری بخوابی چش روشن

زور باید نه زر که بانورا
گزری دوست تر که صد من گوشت

حکایت منظومه

شنیده ام که درین روزها کهن پیری
خیال بست به پیرانه سر که گیرد جفت

بخواست دخترکی خوبروی گوهر نام
چو درج گوهرش از چشم مردمان بنهفت

چنانکه رسم عروسی بود تماشا بود
ولی بحمله اول عصای شیخ بخفت

کمان کشید و نزد بر هدف که نتوان دوخت
مگر بسوزن فولاد جامه هنگفت

بدوستان گله آغاز کرد و حجت ساخت
که خان و مان من این شوخ دیده پاک برفت

میان شوهر و زن جنگ و فتنه خاست چنان
که سر بشحنه و قاضی کشید و سعدی گفت

پس از خلافت و شنعت گناه دختر نیست
ترا که دست بلرزد گهر چه دانی سفت

باب هفتم در تاثیر تربیت

حکایت یکی را از وزرا پسری کودن بود پیش دانشمندی فرستاد که مر این را تربیتی
کن مگر عاقل شود روزگاری تعلیم کرد مؤثر نبود پیش پدرش کس فرستاد که این عاقل نمیشود

و مرا دیوانه کرد قطعه	هیچ صیقل نکو نداند کرد	آهنی را که بدگهر باشد
چون بود اصل جوهری قابل	تربیت را در او اثر باشد	سگ بدریای هفتگانه بشوی
چونکه تر شد پلیدتر باشد	خر عیسی اگرش بمکه برند	چون بیاید هنوز خر باشد

حکایت حکیمی پسران را پند همی داد که ای جانان پدر هنر آموزید که ملک و دولت دنیا
اعتماد را نشاید و سیم و زر در سفر محل خطرست یا دزد بیکبار ببرد یا خواجه بتفاریق بخورد
اما هنر چشمهٔ زاینده است و دولت پاینده اگر هنرمند از دولت بیفتد غم نباشد که هنر
در نفس خود دولت ست هر کجا که رود قدر بیند و صدر نشیند و بی هنر لقمه چیند و سختی بیند شعر

سخت است پس از جاه تحکم بردن	خو کرده بناز جور مردم بردن	قطعه وقتی افتاد فتنه در شام
هر کس از گوشهٔ فرا رفتند	روستازادگان دانشمند	بوزیری پادشا رفتند
پسران وزیر ناقص عقل	بگدائی بروستا رفتند	حکایت یکی از فضلا

تعلیم ملکزاده همی کردی و ضرب بی محابا زدی و زجر بیقیاس کردی باری پسر از
بیطاقتی شکایت پیش پدر برد و جامه از تن دردمند بر داشت پدر را دل بهم بر آمد استاد را
بخواند و گفت پسران رعیت را چندان زجر روا نمیداری که فرزند مرا سبب چیست
گفت سبب آنکه سخن اندیشیده باید گفتن و حرکت پسندیده کردن همه خلق را
علی العموم و پادشاهان را علی الخصوص بموجب آنکه بر دست و زبان ایشان
هر چه رفته شود هر آئینه بافواه بگویند و قول و فعل عوام الناس را چندان اعتباری

نباشد قطعه	اگر صد ناپسند آید ز درویش	رفیقانش یکی از صد ندانند

دیگری گفت بنده گوید پادشاهی | ز اقلیمی به اقلیمی رسانند | پس واجب آمد معلم پادشاهزاده

را در تهذیب اخلاق خداوندزادگان انبتهم الله نباتا حسنا اجتهاد از آن بیش

کردن که در حق ابنای عوام	قطعه هر که در خردیش ادب نکنی	در بزرگی فلاح از او برخاست
چوب تر را چنانکه خواهی پیچ	نشود خشک جز به آتش راست قطعه	هر آن طفل کو جور آموزگار
نبیند جفا بیند از روزگار		

ملک را حسن تدبیر فقیه و تقریر جواب او موافق آمد خلعت و نعمت بخشید و پایه منصب بلند گردانید حکایت معلم کتابی را دیدم در دیار مغرب ترشروی تلخ گفتار بدخوی مردم آزار گدا طبع و ناپرهیزگار که عیش مسلمانان به دیدن او تبه گشتی و خواندن قرآنش دل مردم سیه کردی جمعی پسران پاکیزه و دختران دوشیزه بدست جفای او گرفتار نه زهره خنده نه یارای گفتار گه عارض سیمین یکی را طپانچه زدی و گه ساق بلورین دیگری را شکنجه کردی القصه شنیدم که طرفی از خباثت نفس او معلوم کردند و بزدندش و براندند پس آنگه مکتب وی به مصلحی دادند پارسای سلیم نیکمرد حلیم که سخن جز به حکم ضرورت نگفتی و موجب آزار کس بر زبانش نرفتی کودکان را هیبت استاد نخستین از سر برفت و معلم دومین را اخلاق ملکی دیدند و یک یک دیو شدند باعتماد حلم او علم فراموش کردند و همچنین اغلب اوقات بهٔ بازیچه فراهم نشستندی و لوح درست ناکرده در سر هم شکستندی بیت

استاد معلم چو بود بی آزار	
	خرسک بازند کودکان در بازار

بعد از دو هفته بر آن مسجد گذر کردم معلم اولین را دیدم که دل خوش کرده بودند و بمقام خویش باز آورده برنجیدم و لاحول گفتم که دیگر باره ابلیس را معلم ملائکه چرا کردند پیرمردی ظریف جهاندیده بشنید بخندید و گفت مثنوی

پادشاهی پسر بمکتب داد	لوح سیمینش بر کنار نهاد	بر سر لوح او نبشته بزر

حکایت پارسازاده را نعمت بیکران از ترکهٔ عمان بدست افتاد فسق و فجور آغاز کرد و مبذری پیشه گرفت فی الجمله نماند از سائر معاصی منکری که نکرد و مسکری که نخورد باری به نصیحتش گفتم ای فرزند دخل آب روانست و خرج آسیای گردان یعنی خرج فراوان کردن مسلم کسی را باشد که دخل معین دارد

قطعه

چو دخلت نیست خرج آهسته تر کن	که میگویند ملاحان سرودی	بکوهستان اگر باران نبارد
بسالی دجله گردد خشک رودی		

عقل و ادب پیش گیر و لهو و لعب بگذار که چون نعمت سپری شود سختی بری و پشیمانی خوری پسر از لذت نای و نوش این سخن در گوش نیاورد و بر قول من اعتراض کرد و گفت راحت عاجل را به تشویش محنت آجل منغص کردن خلاف رای خردمندانست

مثنوی

خداوندان کام و نیک بختی	چرا سختی برند از بیم سختی
برو شادی کن ای یار دل افروز	غم فردا نشاید خوردن امروز

فکیف مرا که در صدر مروت نشستم و عقد فتوت بسته و ذکر انعام در افواه عوام افتاده

مثنوی

هر که علم شد بسخا و کرم	بند نشاید که نهد بر درم
نام نکوئی چو برون شد بکوی	در نتوانی که ببندی بروی

دیدم که نصیحت نمی پذیرد و دم گرم من در آهن سرد وی اثر نمیکند ترک مناصحت کردم و روی از مصاحبت بگردانیدم و قول حکما بکار بستم که گفته اند بلغ ما علیک فان لم یقبلوا ما علیک

قطعه

گرچه دانی که نشنوند بگوی	هر چه دانی ز نیکخواهی و پند
زود باشد که خیره سر بینی	بدو پای اوفتاده اندر بند
دست بر دست میزند که دریغ	نشنیدم حدیث دانشمند

تا پس از مدتی آنچه اندیشهٔ من بود از نکبت حالش بصورت میدیدم که پاره پاره برهم می دوخت و لقمه لقمه همی اندوخت دلم از ضعف حالش بهم برآمد و مروت ندیدم در چنان حالی ریش درویش را بملامت خراشیدن و نمک پاشیدن پس با خود گفتم

شنوی حسین سقا در پایان مستی	نه اندیشید ز روز تنگدستی	درخت اندر بهاران بر فشاند
زمستان لاجرم بی برگ ماند	حکایت پادشاهی پسری را با دیبی داد و گفت این فرزند	

تست تربیتش کن همچنان که یکی از فرزندان خویش گفت فرمانبردارم سالی چند برین
برآمد سعی کرد و بجایی نرسید و پسران ادیب در فضل و بلاغت منتهی شدند ملک دانشمند را
مؤاخذت کرد و معاتبت فرمود که وعده خلاف کردی و وفا بجای نیاوردی گفت بر رای
خداوند روی زمین پوشیده نماند که تربیت یکسان است ولیکن طبایع مختلف قطعه

گرچه سیم و زر ز سنگ آید همی	در همه سنگی نباشد زر و سیم	بر همه عالم همی تابد سهیل
جایی انبان می کند جایی ادیم	حکایت یکی را شنیدم از پیران مربی که مریدی را همی گفت	

چنانکه تعلق خاطر آدمی با روزیست اگر بروزی ده بودی بمقام از ملائکه درگذشتی قطعه

فراموشت نکرد ایزد دران حال	که بودی نطفه مدفون مدهوش	روانت داد و طبع و عقل و ادراک
جمال و نطق و رای و فکرت و هوش	ده انگشت مرتب کرد بر کف	دو بازویت مرکب ساخت بر دوش
کنون پنداری ای ناچیز همت	که خواهد کردنت روزی فراموش	حکایت اعرابی را دیدم

که پسر را همی گفت یا بنی انک مسئول یوم القیمة ماذا اکتسبت ولا یقال بمن انتسبت
یعنی ترا خواهند پرسید که هنرت چیست و نگویند که پدرت کیست قطعه

جامه کعبه را که می بوسند	او نه از کرم پیله نامی شد	با عزیزی نشست روزی چند
لاجرم همچو او گرامی شد	حکایت در تصانیف حکما آورده اند که کژدم را ولادت	

معهود نیست چنانکه دیگر حیوانات را بلکه احشای مادر را بخورند و شکمش را بدرند و راه صحرا
گیرند و آن پوستها که در خانه کژدم بینند اثر آنست باری این نکته پیش بزرگی
همی گفتم گفت دل من بر صدق این سخن گواهی میدهد و جز چنین نتوان بودن در حالت

خردی با مادر و پدر چنین معاملت کرده لاجرم در بزرگی چنین مقبول و محبوب اند **قطعه**

پسری را پدر وصیت کرد ... کای جوانمرد یاد گیر این پند
هر که با اهل خود وفا نکند ... نشود دوست روی دانشمند

مثل کژدم را گفتند چرا بزمستان بدر نمی آیی گفت تابستانم چه حرمتست که بزمستان نیز بیرون آیم **حکایت** فقیرهٔ درویشی حامله بود مدت حمل بسر آورده درویش را همه عمر فرزند نیامده بود گفت اگر خداوند تعالی مرا پسری بخشد جز این خرقه که پوشیده دارم هرچه در ملک منست ایثار درویشان کنم اتفاقاً پسر آورد سفرهٔ درویشان بموجب شرط بنهاد پس از چند سال از سفر شام باز آمدم بمحلت آن دوست برگذشتم و از چگونگی حالش پرسیدم گفتند بزندان شحنه دربست سبب پرسیدم کسی گفت پسرش خمر خورده و عربده کرده و خون کسی ریخته و از میان گریخته پدر را بعلت وی سلسله در نای است و بند گران بر پای گفتم این بلا وی بحاجت از خدای عز و جل خواسته است **قطعه**

زنان باردار ای مرد هشیار ... اگر وقت ولادت مار زایند
ازان بهتر بنزدیک خردمند ... که فرزندان ناهموار زایند

حکایت طفل بودم که بزرگی را پرسیدم از بلوغ گفت در مسطور آمده است که سه نشان دارد یکی پانزده سالگی و دوم احتلام و سوم برآمدن موی پیش اما در حقیقت یک نشان دارد و بس آنکه در رضای خدای عز و جل بیش ازان باشی که در بند حظ نفس خویش و هر که درو این صفت موجود نیست بنزد محققان بالغ نشمارندش **قطعه**

بصورت آدمی شد قطرهٔ آب ... که چل روزش قرار اندر رحم ماند
وگر چل ساله را عقل و ادب نیست ... بتحقیقش نشاید آدمی خواند **قطعه**

جوانمردی و لطف است آدمیت ... همین نقش هیولانی مپندار
هنر باید که صورت میتوان کرد ... بایوانها در از شنگرف و زنگار
چو انسان را نباشد فضل و احسان ... چه فرق از آدمی تا نقش دیوار
بدست آوردن دنیا هنر نیست ... یکی را گر توانی دل بدست آر

حکایت سالے نزاعی میان پیادگان حجاج افتاده بود وداعی ورآن سفر هم پیاده بود انصاف در سر وروی هم افتادیم و داد فسوق وجدال دادیم کجاوه نشینی را دیدم که با عدیل خویش میگفت یا للعجب پیادهٔ عاج عرصهٔ شطرنج را بسر میبرد فرزین می شود یعنی به از ان میشود که بود و پیادگان حاج بادیه را بسر بردند و بتر شدند **قطعه**

از من بگوی حاجی مردم گزای را	کو پوستین خلق بآزار میدرد
حاجی تو نیستی شتر ست از برای آنکه	بیچاره خار میخورد و بار می برد

حکایت مردکی را چشم درد خاست پیش بیطاری رفت تا دوا کند بیطار از آنچه در چشم چهار پایان می کرد در دیده او کشید کور شد حکومت پیش داور بردند گفت برو هیچ تاوان نیست اگر این خر نبودی پیش بیطار نرفتی مقصود ازین سخن آنست تا بدانی که هرکه نا آزموده را کار بزرگ فرماید با آنکه ندامت برد نزدیک خردمندان بخفت رای منسوب گردد **قطعه**

ندهد هوشمند روشن رای	بفرومایه کارهای خطیر
بوریا باف اگرچه بافندست	نبرندش بکارگاه حریر

حکایت یکے از بزرگان ائمه را پسر وفات یافت پرسیدند که بر صندوق گورش چه نویسیم گفت آیات کتاب مجید را عزت بیش از انست که روا باشد بر چنین جایگاه نوشتن که بروزگار سوده گردد و خلائق برو گذرند و سگان برو شاشند اگر بضرورت چیزے نویسند این بیت کفایت ست **قطعه**

وه که هرگه که سبزه در بستان	بدمیدی چه خوش شدی دل من
بگذر اے دوست تا بوقت بهار	سبزه بینی دمیده بر گل من

حکایت پارسائے بریکے از خداوندان نعمت گذر کرد که بنده را دست و پای بسته عقوبت همیکرد گفت ای پسر همچو تو مخلوقے را خداے عز وجل اسیر حکم تو گردانیده است و ترا بروے فضیلت داده شکر نعمت باری تعالے بجا آر و چندین جفا بروے میسند نباید که فردای قیامت به از تو باشد و شرمساری بری **مثنوی**

بر بنده مگیر خشم بسیار

پرورش کن و دلش میازار	او را تو به درم خریدے	آخر نه بقدرت آفریدے
این حکم و غرور و خشم تا چند	هست از تو بزرگتر خداوند	ای خواجهٔ ارسلان و آغوش
فرمان دهٔ خود مکن فراموش		

در خبر است از سید عالم صلی الله علیه وآله وسلم که گفت بزرگترین حسرتے در روز قیامت آن بود که بندهٔ صالح را به بهشت برند و خداوندگار فاسق را بدوزخ **قطعه**

بر غلامیکه طوع خدمت تست	خشم بیحد مران و طیره مگیر
که فضیحت بود بروز شمار	بندهٔ آزاد و خواجه در زنجیر

حکایت سالے از بلخ بامیانم سفر بود و راه از حرامیان پر خطر جوانے بدرقه همراه ما شد سپر باز چرخ انداز سلحشور بیش زور که بده مرد کمان او را زه کردندی و زورآوران روی زمین پشت او بر زمین نیاوردندی اما چنانکه دانی متنعم بود و سایه پرورده نه جهان دیده و سفر کرده رعد کوس دلاوران بگوشش نرسیده و برق شمشیر سواران ندیده **شعر**

نیفتاده در دست دشمن اسیر | بگردش نباریده باران تیر

اتفاقاً من و این جوان هر دو در پی هم دوان هر دیوار قدیم که پیش باز آمدی بقوت بازو بیفکندی و هر درخت عظیم که دیدی بزور سرپنجه برکندی و تفاخر کنان گفتی **بیت** پیل کو تا کتف و بازوی گردان بیند شیر کو تا کف و سرپنجهٔ مردان بیند ما درین حالت که دو هندو از پس سنگی سر بر آوردند و آهنگ قتال ما کردند بدست یکی چوبی و در بغل دیگری کلوخ کوبی جوان را گفتم چه پایی که دشمن آمد **بیت**

بیار آنچه داری ز مردی و زور	که دشمن بپای خود آمد بگور

تیر و کمان را دیدم از دست جوان افتاده و لرزه بر استخوان **فرد**

نه هر که موی شکافد بتیر جوشن خای	بروز حملهٔ جنگ آوران بدارد پای

چاره جز آن ندیدیم که رخت و سلاح و جامه رها کردیم و جان بسلامت آوردیم **قطعه**

بکارهای گران مرد کاردیده فرست	که شیر شرزه در آرد بزیر خم کمند

جوان اگرچه قوی یال و پیلتن باشد	بجنگ دشمنش از هول بگسلد پیوند	نبرد پیش مصاف آزموده معلوم است

چنانکه مسئلهٔ شرع پیش دانشمند **حکایت** توانگرزاده را دیدم بر سر گور پدر نشسته و با درویش بچهٔ بمناظره در پیوسته که صندوق تربت پدر ما سنگین است و کتابه رنگین و فرش رخام انداخته و خشت پیروزه در و ساخته بگور پدرت چه ماند خشتی دو فراهم نهاده و مشتی دو خاک بر او پاشیده درویش پسر این بشنید و گفت تا پدرت در زیر آن سنگهای گران بر خود بجنبیده پدر من به بهشت رسیده باشد

فرد خر که کمتر نهند بروی بار	بیشک آسوده تر کند رفتار **قطعه**	مرد درویش که بار ستم فاقه کشید
بدر مرگ همانا که سبکبار آید	وانکه در دولت و نعمت و آسانی زیست	مردنش زین همه شک نیست که دشوار آید
بهمه حال اسیری که ز بندی بجهد	خوشتر از حال امیری که گرفتار آید	**حکایت** بزرگی را پرسیدم از

معنی این حدیث اعدی عدوک نفسک التی بین جنبیک گفت بحکم آنکه هر آن دشمنی که با وی احسان کنی دوست گردد مگر نفس را چندانکه مدارا بیش کنی مخالفت زیاده کند **قطعه**

فرشته خوی شود آدمی بکم خوردن	وگر خورد چو بهایم بیوفتد چو جماد
مراد هر که برآری مطیع امر تو گشت	خلاف نفس که فرمان دهد چو یافت مراد

جدال سعدی با مدعی در بیان توانگری و درویشی

یکی در صورت درویشان نه بر صفت ایشان در محفلی دیدم نشسته و شنعتی در پیوسته و دفتر شکایت باز کرده و ذم توانگران آغاز نهاده سخن بدین جا رسانیده که درویش را دست قدرت بسته است و توانگران را پای ارادت شکسته **بیت**

کریمان را بدست اندر درم نیست	خداوندان نعمت را کرم نیست

مرا که پروردهٔ نعمت بزرگانم این سخن سخت آمد گفتم ای یار توانگران دخل مسکینانند و ذخیرهٔ گوشه نشینان و مقصد زائران و کهف مسافران و محتمل بار گران از بهر راحت دگران دست تناول بطعام آنگه برند که متعلقان و زیردستان بخورند و

لهم رزق معلوم فرد

تشنگان را نماید اندر خواب	همه عالم بچشم چشمهٔ آب

جواب حالی که من این سخن بگفتم عنان طاقت درویش از دست تحمل برفت تیغ زبان برکشید و اسپ فصاحت در میدان وقاحت جهانید و گفت چندان مبالغه در وصف ایشان بکردی و سخنهای پریشان بگفتی که وهم تصور کند که تریاق اند یا کلید خانهٔ ارزاق مشتی متکبر مغرور معجب نفور مشتغل مال و نعمت و مفتتن جاه و ثروت که سخن نگویند الا بسفاهت و نظر نکنند الا بکراهت علما را بگدائی منسوب کنند و فقرا را به بی سر و پائی طعنه زنند بعلت مالی که دارند و عزت جاهی که پندارند برتر از همه نشینند نه آن در سر دارند که سر بکسی بردارند بیخبر از قول حکیمان که گفته اند هر که بطاعت از دیگران کمست و بنعمت بیش بصورت توانگرست و بمعنی درویش بیت

گر بی هنر بمال کند کبر بر حکیم	کون خرش شمار اگر گاو عنبرست

گفتم مذمت ایشان روا مدار که خداوند کرم اند گفت غلط گفتی که بندهٔ درم اند چه فائده که ابر آذارند و نمی بارند و چشمهٔ آفتاب اند و بر کس نمی تابند بر مرکب استطاعت سوار اند و نمی رانند قدمی بهر خدا ننهند و درمی بی من و اذی ندهند مالی بمشقت فراهم آرند و بخست نگهدارند و بحسرت بگذارند چنانکه بزرگان گفته اند سیم بخیل از خاک وقتی بر آید که وی در خاک رود بیت

برنج و سعی کسی نعمتی بچنگ آرد	دگر کس آید و بی رنج و سعی بردارد

جواب گفتمش بر بخل خداوندان نعمت وقوف نیافتهٔ الا بعلت گدائی وگرنه هر که طمع یکسو نهد کریم و بخیلش یکی نماید محک داند که زر چیست و گدا داند که ممسک کیست گفتا بتجربت آن می گویم که متعلقان بر در بدارند و غلیظان شدید برگمارند تا بار عزیزان ندهند و دست جفا بر سینهٔ صالحان و اهل تمیز نهند و گویند کس اینجا نیست و بحقیقت راست گفته باشند بیت

آنرا که عقل و همت و تدبیر و رای نیست	خوش گفت پرده دار که کس در سرای نیست

گفتم بعذر آنکه از دست متوقعان بجان آمده اند و از رقعهٔ

گدایان بفغان و محال عقلست که اگر ریگ بیابان دُر شود چشم گدایان پُر شود شعر

دیدهٔ اهلِ طمع بنعمتِ دنیا پُر نشود همچنانکه چاه بشبنم

هر کجا سختی دیدهٔ تلخی کشیده را بینی خود را بشره در کارهای مخوف اندازد و از توابع آن نه پرهیزد و از عقوبت ایزد نهراسد و حلال از حرام نشناسد قطعه

سگی را اگر کلوخی بر سر آید ز شادی بر جهد کان استخوانیست

اگر نعشی دو کس بر دوش گیرند لئیم الطبع پندارد که خوانیست

اما صاحب دنیا که بعین عنایت حق ملحوظست بحلال از حرام محفوظ من همان انگار که تقریر این سخن نکردم و بیان و برهان نیاوردم انصاف از تو توقع دارم که هرگز دیدی دست دغائی بر کتف بسته یا بینوائی بزندان در نشسته یا پردهٔ معصومی دریده یا کفی از معصم بریده الا بعلت درویشی شیرمردان را بحکم ضرورت در نقبها گرفته اند و کعبها سفته و محتملست اینکه یکی را از درویشان نفس اماره مرادی طلب کند چون قوت احصانش نباشد بعصیان مبتلا گردد که بطن و فرج توام اند یعنی دو فرزند یک شکم مادام که این یکی بر جا یست آن دیگر بر پای شنیده ام که درویشی را با حدثی بر خبثی بدیدند با آنکه شرمساری برد بیم سنگساری بود گفت ای مسلمانان قوت ندارم که زن کنم و طاقت نه که صبر کنم لا رهبانیة فی الاسلام و از جمله مواجب سکون و جمعیت درون که توانگر را میسر میشود یکی آنکه هر شب صنمی در بر گیرد و هر روز جوانی از سر که صبح تابان را دست از صباحت او بر دل و سرو خرامان را پای از خجالت او در گل بیت

بخون عزیزان فرو برده چنگ سر انگشتها کرده عناب رنگ

محالست که با حسن طلعت او گرد مناهی گردد یا رای تباهی زند شعر

دلی که حور بهشتی ربود و یغما کرد کی التفات کند بر بتان یغمائی

شعر من کان بین یدیه ما اشتهی رطب یغنیه ذلک عن رجم العناقید غالب تهیدستان دامن عصمت بمعصیت آلایند و گرسنگان نان ربایند شعر

چون سگ درنده گوشت یافت نپرسد

کین شتر صالحست ما خر دجال | چه مایه مستوران بعلت درویشی در عین فساد افتاده اند و عرض

گرامی را بباد زشت نامی بر داده فرد | با گرسنگی قوت پرهیز نماند | افلاس عنان از کف تقوی بستاند

آنکه گفتی در بروی مسکینان به بندند حاتم طائی که بیابان نشین بود اگر شهری بودی از جوش گدایان

بیچاره شدی و جامه بروی پاره کردندی چنانکه در طیبات آمده است شعر

در من منگر تا دگران چشم ندارند | کز دست گدایان نتوان کرد ثوابی | گفتا نه که من بر حال ایشان

رحمت می برم گفتم نه که بر مال ایشان حسرت می خوری ما درین گفتار و هر دو بهم گرفتار هر بیذقی که

براندی بدفع آن کوشیدمی و هر شاهی که بخواندی بفرزین بپوشیدمی تا نقد کیسهٔ همت

در باخت و تیر جعبهٔ حجت همه بینداخت قطعه | هان تا سپر نیفگنی از حملهٔ فصیح

کورا جز این مبالغهٔ مستعار نیست | دین ورز و معرفت که سخندان سجع گوی | بر در سلاح دارد و کس در حصار نیست

تا عاقبة الامر دلیلش نماند ذلیلش کردم دست تعدی دراز کرد و بیهده گفتن آغاز و سنت

جاهلانست که چون بدلیل از خصم فرو مانند سلسلهٔ خصومت بجنبانند چون آزر بت تراش

که بحجت با پسر بر نیامد بجنگ برخاست آیه لئن لم تنته لارجمنک دشنام داد سقطش گفتم

گریبانم درید زنخدانش گرفتم | قطعه او در من و من در وی فتاده | خلق از پی ما دوان و خندان

انگشت تعجب جهانی | از گفت و شنید ما بدندان | القصه مرافعت این سخن پیش

قاضی بردیم و بحکومت عدل راضی شدیم تا حاکم مسلمانان مصلحتی بجوید و میان توانگران

و درویشان فرقی بگوید قاضی چون حالت ما بدید و منطق بشنید سر بجیب تفکر فرو برد و

پس از تامل بسیار سر برآورد و گفت ای که توانگران را ثنا گفتی و بر درویشان

جفا روا داشتی بدان که هر جا که گلست خارست و با خمر خمارست و بر سر گنج مارست و آنجا

که دُر شاهوارست نهنگ مردم خوارست لذت عیش دنیا را لدغهٔ اجل در پی ست و نعیم بهشت را

دیوار مکاره در پیش **بیت**
جور دشمن چه کند گر نکشد طالب دوست | گنج و مار و گل و خار و غم و شادی بهم اند

نظر نکنی در بستان که بید مشک است و چوب خشک و همچنین در زمرهٔ توانگران شاکرانند و کفور و در حلقهٔ درویشان صابرانند و ضجور **شعر**
اگر ژاله هر قطره دُر شدی | چو خرمهره بازار ازو پر شدی

مقربان حضرت حق جل و علا توانگرانند درویش سیرت و درویشانند توانگر همت و مهین توانگران آنست که غم درویش خورد و بهین درویشان آنکه کم توانگران گیرد وَمَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهٗ پس روی عتاب از من بجانب درویش کرد و گفت ای که گفتی توانگران مشتغلند و ساهی و مست ملاهی نعم طایفهٔ هستند برین صفت که بیان کردی قاصر همت کافر نعمت که ببرند و بنهند و نخورند و ندهند و اگر بمثل باران نبارد یا طوفان جهان بردارد باعتماد مکنت خویش از محنت درویش نپرسند و از خدای نترسند

شعر
گر از نیستی دیگری شد هلاک | مرا هست بط را ز طوفان چه باک

شعر
وَرَاکِبَاتُ نِیَاقٍ فِیْ هَوَادِجِهَا | لَمْ یَلْتَفِتْنَ اِلٰی مَنْ غَاصَ فِی الْکُثُبِ

فرد
دونان چو گلیم خویش بیرون بردند | گویند چه غم گر همه عالم مردند

قومی برین نمط که شنیدی و طایفهٔ خوان نعمت نهاده و دست کرم گشاده طالب نام اند و مغفرت و صاحب دنیا و آخرت چون بندگان حضرت پادشاه عالم عادل مؤید مظفر مالک ازمهٔ انام حامی ثغور اسلام وارث ملک سلیمان اعدل ملوک زمان مظفر الدنیا والدین اتابک ابوبکر بن سعد زنگی اَدَامَ اللّٰهُ اَیَّامَهٗ وَنَصَرَ اَعْلَامَهٗ **قطعه**

پدر بجای پسر هرگز این کرم نکند | که دست جود تو با خاندان آدم کرد
خدای خواست که بر عالمی ببخشاید | ترا برحمت خود پادشاه عالم کرد

قاضی چون سخن بدین غایت برسانید و از حد قیاس ما اسپ مبالغت درگذرانید بمقتضای حکم قضا رضا دادیم و از ما مضی درگذشتیم و بعد از مجارا طریق مدارا گرفتیم و سر بتدارک بر قدم یکدیگر نهادیم و بوسه بر سر و روی هم دادیم و ختم سخن برین دو بیت کردیم **قطعه**

مکن ز گردش گیتی شکایت ای درویش
که تیره بختی اگر همبرین نسق مُردی
توانگرا چو دل و دست کامرانت هست
بخور ببخش که دنیا و آخرت بردی

باب هشتم در آداب صحبت

مال از بهر آسایش عمرست نه عمر از بهر گرد کردن مال عاقلی را پرسیدند نیک بخت کیست و بدبخت چیست گفت نیک بخت آنکه خورد و کشت و بدبخت آنکه مرد و هشت **شعر**

مکن نماز بران هیچکس که هیچ نکرد
که عمر در سر تحصیل مال کرد و نخورد

حکمت موسی علیه السلام قارون را نصیحت کرد که اَحسِن کَمَا اَحسَنَ اللّٰهُ اِلَیکَ نشنید و عاقبتش شنیدی **قطعه**

آنکس که بدینار و درم خیر نیندوخت
سر عاقبت اندر سر دینار و درم کرد
خواهی که ممتع شوی از دنیا و عقبی
با خلق کرم کن چو خدا با تو کرم کرد

عرب گوید جُد وَلَا تَمنُن لِاَنَّ الفَائِدَةَ اِلَیکَ عَائِدَة یعنی بخش و منت منه که نفع آن بتو باز میگردد **قطعه**

درخت کرم هر کجا بیخ کرد
گذشت از فلک شاخ و بالای او
گر امیدواری کزو بر خوری
بمنت منه اره بر پای او **قطعه**

شکر خدای کن که موفق شدی بخیر
ز انعام و فضل او نه معطل گذاشتت
منت منه که خدمت سلطان همی کنی
منت شناس ازو که بخدمت بداشتت

حکمت دو کس رنج بیهوده بردند و سعی بی فائده کردند یکی آنکه اندوخت و نخورد و دیگر آنکه آموخت و نکرد **مثنوی**

علم چندانکه بیشتر خوانی
چون عمل در تو نیست نادانی
نه محقق بود نه دانشمند
چارپایی برو کتابی چند

حکمت علم از بهر دین پروردن ست نه از بهر دنیا خوردن **شعر**

هر که پرهیز و علم و زهد فروخت
خرمنی گرد کرد و پاک بسوخت

پند عالم ناپرهیزگار کور مشعله دارست یَهدِی بِهٖ وَهُوَ لَا یَهتَدِی **بیت**

بی فائده هر که عمر در باخت
چیزی نخرید و زر بینداخت

پند ملک از خردمندان جمال گیرد و دین از پرهیزگاران کمال یابد پادشاهان بصحبت

خردمندان از آن محتاج ترند که خردمندان بقربت پادشاهان قطعه

پندی اگر بشنوی ای پادشاه | در همه دفتر به ازین پند نیست
جز بخردمند مفرما عمل | گرچه عمل کار خردمند نیست

حکمت سه چیز بی سه چیز پایدار نماند مال بی تجارت و علم بی بحث و ملک بی سیاست قطعه

وقتی بلطف گوی و مدارا و مردمی | باشد که در کمند قبول آوری دلی
وقتی بقهر گوی که صد کوزه نبات | گه گه چنان بکار نیاید که حنظلی

حکمت رحم آوردن بر بدان ستم ست بر نیکان و عفو کردن از ظالمان جور ست بر درویشان فرد

خبیث را چو تعهد کنی و بنوازی | بدولت تو گنه می کند بانبازی

پند یر دوستی پادشاهان اعتماد نتوان کرد و بر آواز خوش کودکان که آن بخیالی مبدل شود و این بخوابی متغیر گردد شعر

معشوق هزار دوست را دل ندهی | ور میدهی آن دل بجدائی بنهی

پند هر آن سری که داری با دوست در میان منه اگرچه دوست مخلص باشد چه دانی که وقتی دشمن گردد و هر گزندی که توانی بدشمن مرسان که باشد که وقتی دوست گردد پند رازی که نهان خواهی با کس در میان منه و اگرچه دوست باشد که مر آن دوست را نیز دوستان باشند همچنین مسلسل قطعه

خامشی به که ضمیر دل خویش | با کسی گفتن و گفتن که مگوی
ای سلیم آب ز سر چشمه ببند | که چو پر شد نتوان بستن جوی
سخنی در نهان نباید گفت | کان سخن بر ملا نشاید گفت

حکمت دشمن ضعیف که در طاعت آید و دوستی نماید مقصود وی جز این نیست که دشمن قوی گردد و گفته اند که بر دوستی دوستان اعتماد نیست تا به تملق دشمنان چه رسد و هر که دشمن کوچک را حقیر شمارد بدان ماند که آتش اندک را مهمل می گذارد قطعه

امروز بکش چو میتوان کشت | کاتش چو بلند شد جهان سوخت
مگذار که زه کند کمان را | دشمن که بتیر میتوان دوخت

حکمت سخن در میان دو دشمن چنان گوی که اگر دوست گردند شرم زده نباشی قطعه

میان دو کس جنگ چون آتش است
سخن چین بدبخت هیزم کش است
کنند این و آن خوش دگرباره دل
وی اندر میان کوربخت و خجل
میان دو کس آتش افروختن
نه عقلست و خود در میان سوختن

قطعه در سخن با دوستان آهسته باش
تا ندارد دشمن خونخوار گوش
پیش دیوار آنچه گوئی هوش دار
تا نباشد در پس دیوار گوش

حکمت هر که با دشمنان صلح می کند سر آزار دوستان دارد شعر

بشوی ای خردمند زان دوست دست
که با دشمنانت بود هم نشست

حکمت چون در امضای کاری متردد باشی آن طرف اختیار کن که بے آزار تر آید شعر

با مردم سهل گوی دشوار مگوی
با آنکه در صلح زند جنگ مجوی

حکمت تا کار بزر بر می آید جان در خطر افگندن نشاید

عرب گوید آخر الحیل السیف شعر

چو دست از همه حیلتی در گسست
حلالست بردن بشمشیر دست

حکمت بر عجز دشمن رحمت مکن که اگر قادر شود بر تو نبخشاید بیت

دشمن چو بینی ناتوان لاف از بروت خود مزن
مغزیست در هر استخوان مردیست در هر پیرهن

حکمت هر که بدی را بکشد خلق از بلای وی برهاند و وے را از عذاب خدای قطعه

پسندیده است بخشایش ولیکن
منه بر ریش خلق آزار مرهم
ندانست آنکه رحمت کرد بر مار
که این ظلم است بر فرزند آدم

حکمت نصیحت از دشمن پذیرفتن خطاست ولیکن شنیدن روا است تا بخلاف آن کار کنی که عین صوابست مثنوی

حذر کن زانچه دشمن گوید آن کن
که بر زانو زنی دست تغابن
گرت راهی نماید راست چون تیر
ازان برگرد و راه دست چپ گیر

حکمت خشم بیش از حد گرفتن وحشت آرد و لطف بی وقت هیبت ببرد نه چندان درشتی کن که از تو سیر گردند و نه چندان نرمی که بر تو دلیر شوند مثنوی

درشتی و نرمی بهم در به است
چو رگ زن که جراح و مرهم نه است
درشتی نگیرد خردمند پیش
نه سستی که نازل کند قدر خویش
نه مر خویشتن را فزونی نهد

بیکبارگی مهملت بهلند مثنوی
جوانی با پدر گفت ای خردمند
مرا تعلیم کن پیرانه یک پند
بگفتا نیک مردی کن نه چندان
که گردد خیره گرگ تیز دندان

حکمت دو کس دشمن ملک و دین اند پادشاه بی حلم و زاهد بی علم **شعر**
بر سر ملک مباد آن ملک فرمانده
که خدا را نبود بندهٔ فرمان بردار

پند پادشاه را باید که تا بحدی خشم بر بندگان راند که دوستان را اعتماد نماند آتش خشم اول در خداوند خشم افتد پس آنگه زبانه بخصم رسد یا نرسد **مثنوی**
نشاید بنی آدم خاک زاد
که در سر کند کبر و تندی و باد
ترا با چنین تندی و سرکشی
نپندارم از خاکی از آتشی **قطعه**
در خاک بیلقان برسیدم بعابدی
گفتم مرا بتربیت از جهل پاک کن
گفتا برو چو خاک تحمل کن ای فقیه
یا هر چه خوانده همه در زیر خاک کن

حکمت بدخوی بدست دشمنی گرفتار است که هر جا رود از چنگ عقوبت او خلاص نیابد **بیت**
اگر ز دست بلا بر فلک رود بدخوی
ز دست خوی بد خویش در بلا باشد

حکمت چو بینی که در سپاه دشمن تفرقه افتاد تو جمع باش و اگر جمع شوند از پریشانی اندیشه کن **قطعه**
برو با دوستان آسوده بنشین
چو بینی در میان دشمنان جنگ
وگر بینی که باهم یک زبانند
کمان را زه کن و بر باره بر سنگ

حکمت دشمن چو از همه حیلتی فرو ماند سلسلهٔ دوستی بجنباند آنگه بدوستی کارها کند که هیچ دشمن نتواند شد سر مار بدست دشمن بکوب که از احدی الحسنیین خالی نباشد اگر این غالب آمد مار کشتی و اگر آن از دشمن رستی **فرد**
بروز معرکه ایمن مشو ز خصم ضعیف
که مغز شیر برآرد چو دل ز جان برداشت

حکمت خبری که دانی که دلی بیازارد تو خاموش باش تا دیگری بیارد **بیت فرد**
بلبلا مژدهٔ بهار بیار
خبر بد ببوم باز گذار

حکمت پادشاه را بر خیانت کسی واقف مگردان مگر آنگه که بر قبول کلی واثق باشی

واگرنه در هلاک خود سعی میکنی

مثنوی

بسیح سخن گفتن آنگاه کن — که بینی که در کار گیرد سخن
کمالست در نفس انسان سخن — تو خود را بگفتار ناقص مکن

حکمت هر که نصیحت خود رائی می کند او خود بنصیحت گری محتاج ست.

پند فریب دشمن مخور و غرور مداح مخر که این دام زرق نهاده است و آن دامن طمع کشاده.

پند احمق را ستایش خوش آید چون لاشه که در کعبش دمی فربه نماید

قطعه

الا تا نشنوی مدح سخنگوی — که اندک مایه نفعی از تو دارد
اگر روزی مرادش بر نیاری — دو صد چندان عیوبت برشمارد

حکمت متکلم را تا کسی عیب نگیرد سخنش صلاح نپذیرد.

بیت

مشو غره بر حسن گفتار خویش — بتحسین نادان و پندار خویش

حکمت همه کس را عقل خود بکمال نماید و فرزند خود بجمال.

نظم

یکی جهود و مسلمان مناظره کردند — چنانکه خنده گرفت از نزاع ایشانم
بطیره گفت مسلمان گر این قباله من — درست نیست خدایا جهود میرانم
جهود گفت بتوریت میخورم سوگند — وگر خلاف کنم همچو تو مسلمانم
گر از بسیط زمین عقل منعدم گردد — بخود گمان نبرد هیچکس که نادانم

حکمت ده آدمی بر سفره بخورند و دو سگ بر مرداری بهم بسر نبرند حریص بجهانی گرسنه است و قانع بنانی سیر حکما گفته اند درویشی بقناعت به از توانگری ببضاعت.

بیت

روده تنگ بیک نان تهی پر گردد — نعمت روی زمین پر نکند دیده تنگ

مثنوی

چون دور عمرش منقضی گشت — مرا این یک نصیحت کرد و بگذشت
که شهوت آتش است از وی بپرهیز — بخود بر آتش دوزخ مکن تیز
در آن آتش نداری طاقت سوز — بصبر آبی برین آتش زن امروز

پند هر که در حال توانائی نکوئی نکند در وقت ناتوانی سختی بیند.

شعر

بد اختر تر از مردم آزار نیست — که روز مصیبت کسش یار نیست

حکمت هر چه زود بر آید دیر نپاید.

قطعه

خاک مشرق شنیده ام که کنند — بچهل سال کاسه چینی
صد بروزی کنند در مرودشت — لاجرم قیمتش همی بینی

قطعه [illegible] از بیضه دل آسوده بر آید طلبد
وین تمکین و فضیلت بگذشت از همه چیز
آدمی زاده ندارد خبر و عقل و تمیز
آنکه ناگاه کسی گشت بچیزی نرسید
آبگینه همه جا یابی از آن ارزان است
لعل دشوار بدست آید از آنست عزیز

حکمت کارها بصبر بر آید و مستعجل بسر در آید مثنوی

بچشم خویش دیدم در بیابان
که آهسته سبق برد از شتابان
سمند باد پای از تک فرو ماند
شتربان همچنان آهسته می راند

پند نادان را به از خاموشی نیست و اگر این مصلحت بدانستی نادان نبودی قطعه

چون نداری کمال فضل آن به
که زبان در دهان نگهداری
آدمی را زبان فضیحه کند
جوز بی مغز را سبکساری

ابیات خری را ابلهی تعلیم میداد
برو بر صرف کرده سعی دائم
حکیمی گفتش ای نادان چه گوئی
درین سودا بترس از لوم لائم
نیاموزد بهائم از تو گفتار
تو خاموشی بیاموز از بهائم نظم
هر که تامل نکند در جواب
بیشتر آید سخنش ناصواب
یا سخن آرای چو مردم بهوش
یا بنشین چون حیوان خموش

پند هر که با داناتر از خود جدل کند تا بدانند که داناست بدانند که نادانست فرد

چون در آید مه از تو در سخن
گرچه به دانی اعتراض مکن

حکمت هر که با بدان نشیند نکوئی نه بیند ابیات

گر نشیند فرشته با دیو
وحشت آموزد و خیانت و ریو
از بدان جز بدی نیاموزی
نکند گرگ پوستین دوزی

پند مردمان را عیب نهانی پیدا مکن که مر ایشانرا رسوا کنی و خود را بی اعتماد پند هر که علم خواند و عمل نکرد بدان ماند که گاو راند و تخم نیفشاند از تن بی دل طاعت نیاید و پوست بی مغز بضاعت را نشاید هر که در مجادلت چست است در معاملت درست نیست بیت

بس قامت خوش که زیر چادر باشد
چون باز کنی مادر مادر باشد

حکمت اگر شبها همه شب قدر بودی شب قدر بی قدر بودی شعر

گر سنگ همه لعل بدخشان بودی
پس قیمت لعل و سنگ یکسان بودی

حکمت نه هرکه بصورت نیکوست سیرت زیبا در وست کار اندرون دارد نه پوست قطعه

توان شناخت بیک روز در شمایل مرد | که تا کجاش رسیدست پایگاه علوم
ولی ز باطنش ایمن مباش و غره مشو | که خبث نفس نگردد بسالها معلوم

پند هرکه با بزرگان ستیزد خون خود بریزد

خویشتن را بزرگ پنداری | راست گفتند یک دو بیند لوچ
زود بینی شکسته پیشانی | تو که بازی بسر کنی با غوچ

حکمت پنجه با شیر انداختن و مشت بر شمشیر زدن کار خردمندان نیست بیت

جنگ و زورآوری مکن با مست | پیش سرپنجه در بغل نه دست

پند ضعیفی که با قوی دلاوری کند یار دشمنست در هلاک خویشتن قطعه

سایه پرورده را چه طاقت آن | که رود با مبارزان بقتال
سست بازو بجهل می فگند | پنجه با مرد آهنین چنگال

حکمت هرکه نصیحت نشنود سر ملامت شنیدن دارد شعر

چون نیاید نصیحتم در گوش | اگرت سرزنش کنم خاموش

حکمت بی هنران هنرمندان را نتوانند دید همچنان سگ بازاری سگ صیدی را مشغله برآرند و پیش آمدن نیارند یعنی سفله چون بهنر با کسی بس نیارد بخبثش در پوستین افتد بیت

کند هر آینه غیبت حسود کوته دست | که در مقابله گنگش بود زبان مقال

حکمت گر جور شکم نیستی هیچ مرغ در دام صیاد نیفتادی بلکه صیاد خود دام ننهادی پند حکیمان دیر دیر خورند و عابدان نیم سیر و زاهدان سد رمق و جوانان تا طبق برگیرند و پیران تا عرق بکنند اما قلندران چندان بخورند که در معده جای نفس نماند و بر سفره روزی کس قطعه

اسیر بند شکم را دو شب نگیرد خواب | شبی ز معده سنگی شبی ز دلتنگی

حکمت مشورت با زنان تباهست و سخاوت با مفسدان گناه شعر

ترحم بر پلنگ تیز دندان | ستمکاری بود بر گوسفندان

فرد خبیث را چه تعهد کنی و بنوازی | بدولت تو گنه میکند بانبازی

حکمت هر کرا دشمن پیش ست اگر نکشد دشمن خویش است بیت

سنگ در دست و مار بر سر سنگ / خیره رائی بود قیاس و درنگ

وگروهی بخلاف این مصلحت دیده اند وگفته اند که در کشتن بندیان تامل اولیترست بحکم آنکه اختیار باقیست توان کشت و توان بخشید اما اگر بی تامل کشته شود محتمل ست که مصلحتی فوت شود و تدارک مثل آن ممتنع باشد مثنوی

نیک سهلست زنده بیجان کرد / کشته را باز زنده نتوان کرد

شرط عقل ست صبر تیرانداز / که چو رفت از کمان نیاید باز

حکمت حکیمی که با جهال درافتد باید که توقع عزت ندارد و اگر جاهلی بزبان آوری بر حکیمی غالب آید عجب نیست که سنگیست که گوهر را می شکند بیت

نه عجب گر فرو رود نفسش / عندلیبی غراب هم قفسش

قطعه گر هنرمند از اوباش جفائی بیند / تا دل خویش نیازارد و درهم نشود

سنگ بدگوهر اگر کاسهٔ زرین شکند / قیمت سنگ نیفزاید و زر کم نشود

حکمت خردمندی را که در زمرهٔ اجلاف سخن به بندد شگفت مدار که آواز بربط با غلبهٔ دهل برنیاید و بوی عبیر از گند سیر فرو ماند شعر

بلند آواز نادان گردن افراخت / که دانا را به بی شرمی بینداخت

نمیداند که آهنگ حجازی / فرو ماند ز بانگ طبل غازی

جوهر اگر در خلاب افتد همان نفیس ست و غبار اگر بر فلک رود همان خسیس استعداد بی تربیت دریغ ست و تربیت نا مستعد ضائع خاکستر نسبتی عالی دارد که آتش جوهر علویست ولیکن چون بنفس خود هنری ندارد با خاک برابرست و قیمت شکر نه از نی ست که آن خود خاصیت ویست مثنوی

چو کنعان را طبیعت بی هنر بود / پیمبرزادگی قدرش نیفزود

هنر بنمای اگر داری نه گوهر / گل از خارست و ابراهیم از آزر

حکمت مشک آنست که ببوید نه آنکه عطار بگوید دانا چون طبلهٔ عطارست خاموش و هنرنمای و نادان چون طبل غازی بلند آواز و میان تهی

قطعه عالم اندر میان جاهل را / مثلی گفته اند صدیقان

شاهدی در میان کورانست | مصحفی در کنشت زندیقان

پند دوستی را که بعمری فراچنگ آرند نشاید که بیک دم بیازارند بیت

سنگی بچندین سال شود لعل پاره | زنهار تا بیک نفسش نشکنی بسنگ

حکمت عقل در دست نفس چنان گرفتار است که مرد عاجز در دست زن گربز شعر

در خرمی بر سرای به بند | که بانگ زن از وی برآید بلند

پند رای بی قوت مکر و فسون است و قوت بی رای جهل و جنون شعر

تمیز باید و تدبیر و عقل وانگه ملک | که ملک و دولت نادان سلاح جنگ خداست

حکمت جوانمرد که بخورد و بدهد به از عابدی که بروزه دارد و بنهد هر که ترک شهوت از بهر قبول خلق داده است از شهوت حلال در شهوت حرام افتاده است شعر

عابد که نه از بهر خدا گوشه نشیند | بیچاره در آئینهٔ تاریک چه بیند

حکمت اندک اندک خیلی شود و قطره قطره سیلی گردد شعر

قطر علی قطر اذا اتفقت نهر | و نهر الی نهر اذا اجتمعت بحر

اندک اندک بهم شود بسیار | دانه دانه است غله در انبار

حکمت عالم را نشاید که سفاهت از عامی بحلم در گذراند که هر دو طرف را زیان دارد و هیبت این کم شود و جهل آن مستحکم شعر

چو با سفله گوئی بلطف و خوشی | فزون گرددش کبر و گردنکشی

حکمت معصیت از هر که صادر شود ناپسندیده است و از علما ناخوب تر که علم سلاح جنگ شیطان است و خداوند سلاح را چون باسیری برند شرمساری بیش برد شعر

عامی نادان پریشان روزگار | به ز دانشمند ناپرهیزگار

کان بنابینائی از راه اوفتاد | وین دو چشمش بود و در چاه اوفتاد

حکمت جان در حمایت یک دم است و دنیا وجودی میان دو عدم دین بدنیا فروشان خرند یوسف را فروشند تا چه خرند آیه الم اعهد الیکم یا بنی آدم ان لا تعبدوا الشیطان بیت

بقول دشمن پیمان دوست بشکستی | ببین که از که بریدی و با که پیوستی

حکمت سه شیطان با مخلصان برنیاید و سلطان با مفلسان مثنوی

دانش مده آنکه بی نماز است / گرچه دهنش ز فاقه باز است / گر فرض خدا نمی گذارد

از قرض تو نیز غم ندارد فرد / امروز دو مرده پیش گیر مرکن / فردا گوید ترا بی آزین جا برکن

حکمت هر که بزندگانی نانش نخورند چون بمیرد نامش نبرند لذت انگور بیوه داند نه خداوند

میوه یوسف صدیق علیه السلام در خشک سال مصر سیر نخوردی تا گرسنگان را فراموش نکند

مثنوی آنکه در راحت و تنعم زیست / او چه داند که حال گرسنه چیست / حال درماندگان کسی داند

که باحوال خویش درماند قطعه / ای که بر مرکب تازنده سواری هشدار / که خر خارکش سوخته در آب و گل است

آتش از خانهٔ همسایهٔ درویش مخواه / کانچه از روزن او میگذرد دود دلست / پند درویش ضعیف حال را

در خشکی تنگسالی مپرس کی چونی الا بشرط آنکه مرهمی بر ریشش نهی و معلومی پیش قطعه

خری که بینی و باری بگل درافتاده / بدل برو شفقت کن ولی مرو بسرش / کنون که رفتی و پرسیدیش که چون افتاد

میان ببند و چو مردان بگیر دنب خرش / حکمت دو چیز محال عقلست خوردن بیش از رزق مقسوم

و مردن پیش از وقت معلوم / قطعه قضا دگر نشود ور هزار ناله و آه / بکفر یا بشکایت برآید از دهنی

فرشته که وکیلست بر خزائن باد / چه غم کند که بمیرد چراغ پیرزنی / پند ای طالب روزی بنشین

که بخوری وای مطلوب اجل مرو که جان نبری قطعه جهد رزق ار کنی و گر نکنی

برساند خدای عزوجل / ور روی در دهان شیر و پلنگ

نخورندت مگر بروز اجل / حکمت توانگر فاسق کلوخ زراندود

است و درویش صالح شاهد خاک آلود این دلق موسی ست مرقع و آن ریش

فرعون مرصع ولیکن شدت نیکان روی در فرج دارد

و دولت بدان سر در نشیب قطعه / هر کرا جاه و دولتست بدان

خاطر آشفته در نخواهد یافت

بسرائی دگر نخواهد یافت

خبرش ده که هیچ دولت و جاه

حکمت حسود از نعمت حق بخیلست و بنده بیگناه را دشمن میدارد **قطعه**

مردکی خشک مغز را دیدم

رفته در پوستین صاحب جاه

گفتم ای خواجه گر تو بدبختی

مردم نیکبخت را چه گناه

قطعه الا تا نخواهی بلا بر حسود

که آن بخت برگشته خود در بلاست

چه حاجت که با وی کنی دشمنی

که وی را چنان دشمن اندر قفاست

حکمت تلمیذ بی ارادت عاشق بی زرست و رونده بی معرفت مرغ بی پر و عالم بی عمل درخت بی بر و زاهد بی علم خانه بی در مراد از نزول قرآن تحصیل سیرت خوبست نه ترتیل سورهٔ مکتوب عامی متعبد پیاده رفته است و عالم متهاون سوار خفته عاصی که دست بردارد به از عابد که در سر دارد **بیت**

سرهنگ لطیف خوی دلدار

بهتر ز فقیه مردم آزار

قول یکی را گفتند که عالم بی عمل بچه ماند گفت بزنبور بی عسل **بیت**

زنبور درشت بی مروت را گوی

باری چو عسل نمیدهی نیش مزن

قول مرد بی مروت زنست و عابد با طمع راهزن **قطعه**

ای بناموس جامه کرده سپید

بهر پندار خلق و نامه سیاه

دست کوتاه باید از دنیا

آستین خود دراز و خواه کوتاه

حکمت دو کس را حسرت از دل نرود و پای تغابن از گل بر نیاید تاجر کشتی شکسته و وارث با قلندران نشسته **قطعه**

پیش درویشان بود خونت مباح

گر نباشد در میان مالت سبیل

یا مرو با یار ازرق پیرهن

یا بکش بر خان و مان انگشت نیل

یا مکن با پیلبانان دوستی

یا بنا کن خانه در خورد پیل

حکمت خلعت سلطان اگرچه عزیزست جامه خلقان خود از آن بعزت تر و خوان بزرگان اگرچه لذیذست خرده انبان خویش از آن بلذت تر **بیت**

سرکه از دسترنج خویش و تره

بهتر از نان دهخدا و بره

حکمت [illegible]

عکس رای اولو الالباب دارو بگمان خوردن و راه نادیده بی کاروان رفتن امام مرشد محمد غزالی را رحمة الله علیه پرسیدند که چگونه رسیدی بدین منزلت در علوم گفت بدانکه هر چه ندانستم از پرسیدن آن ننگ نداشتم

قطعه

امید عافیت آنگه بود موافق عقل / که نبض را بطبیعت شناس بنمائی
بپرس هر چه ندانی که ذل پرسیدن / دلیل راه تو باشد بعز دانائی

حکمت هر چه دانی که هر آئینه معلوم تو خواهد شد بپرسیدن آن تعجیل مکن که هیبت سلطنت را زیان دارد

قطعه

چو لقمان دید کاندر دست داود / همی آهن بمعجز موم گردد
نپرسیدش چه میسازی که دانست / که بی پرسیدنش معلوم گردد

قول هر که با بدان نشیند اگر نیز طبیعت ایشان در او اثر نکند بفعل ایشان متهم گردد تا بحدیکه اگر بخراباتی رود بنماز کردن منسوب گردد بخمر خوردن

مثنوی

رقم بر خود بنادانی کشیدی / که نادان را بصحبت برگزیدی
طلب کردم ز دانایان یکی پند / مرا گفتند با نادان مپیوند
که گر دانای دهری خر بباشی / وگر نادانی ابله تر بباشی

حکمت حلم شتر چنانکه معلومست اگر طفلی مهارش گیرد و صد فرسنگ ببرد گردن از متابعتش بر نپیچد اما اگر دره هولناک پیش آید که موجب هلاک باشد و طفل آنجا بنادانی خواهد رفتن زمام از کفش بگسلاند و بیش مطاوعت نکند که هنگام درشتی ملاطفت مذمومست و گویند دشمن بملاطفت دوست نگردد بلکه طمع زیادت کند

قطعه

کسیکه لطف کند با تو خاک پایش باش / وگر خلاف کند در دو چشمش آکن خاک
سخن بلطف و کرم با درشتخوی مگوی / که زنگ خورده نگردد بنرم سوهان پاک

حکمت هر که در پیش سخن دیگران افتد تا مایه فضلش بدانند پایه جهلش بشناسند

قطعه

ندهد مرد هوشمند جواب / مگر آنگه کزو سوال کنند
گرچه بر حق بود فراخ سخن / حمل دعویش بر محال کنند

حکمت ریشی درون جامه داشتم و شیخ رحمة الله علیه هر روز بپرسیدی که چونست و نپرسیدی که کجاست

دانستم که از آن احتراز میکند که ذکر همه عضوی روا نباشد و خردمندان گفته اند هر که سخن نسنجد از جوابش برنجد **قطعه**

گر راست سخن گوئی و در بند بمانی	به زانکه دروغت دهد از بند رهائی
تا نیک ندانی که سخن عین صوابست	باید که بگفتن دهن از هم نگشائی

حکمت دروغ گفتن بضربت لازم ماند که اگر نیز جراحت درست شود نشان بماند چنین که برادران یوسف علیه السلام بدروغی که موسوم شد بر راست گفتن ایشان اعتماد نماند قال بل سوّلت لکم انفسکم امراً **قطعه**

یکی را که عادت بود راستی	خطائی رود درگذارند ازو
وگر نامور شد بقول دروغ	دگر راست باور ندارند ازو

حکمت اجل کائنات از روی ظاهر آدمی ست و اذل موجودات سگ و باتفاق خردمندان سگ حق شناس به از آدمی ناسپاس **قطعه**

سگی را لقمهٔ هرگز فراموش	نگردد ور زنی صد نوبتش سنگ
وگر عمری نوازی سفله را	بکمتر چیزی آید با تو در جنگ

حکمت از نفس پرور هنرپروری نیاید و بی هنر سروری را نشاید **مثنوی**

مکن رحم بر گاو بسیار خوار	که بسیار خوارست و بسیار خوار
چو گاو ار همی بایدت فربهی	چو خر تن بجور کسان دردهی

حکمت در انجیل آمده است که ای فرزند آدم اگر توانگری دهمت مشتغل شوی بمال از من و اگر درویش کنمت تنگدل نشینی پس حلاوت ذکر من کجا دریابی و بعبادت من کی شتابی **قطعه**

گه اندر نعمتی مغرور و غافل	گه اندر تنگدستی خسته و ریش
چو در سرّا و ضرّا حالت اینست	ندانم کی بحق پردازی از خویش

حکمت ارادت بیچون یکی را از تخت شاهی فرود آرد و دیگری را در شکم ماهی نکو دارد **بیت**

وقتست خوش آنرا که بود ذکر تو مونس	ور خود بود اندر شکم حوت چو یونس

حکمت اگر تیغ قهر برکشد نبی و ولی سر درکشد و اگر غمزهٔ لطف بجنباند بدان را به نیکان دررساند **قطعه**

گر بمحشر خطاب قهر کند	

انبیا را چه جای معذرت ست	پرده از روی لطف گو بردار	کاشقیا را امید مغفرت ست

حکمت هر که بتادیب دنیا راه صواب برنگیرد بتعذیب عقبی گرفتار آید ولنذیقنهم من العذاب الادنی دون العذاب الاکبر فرد

پند ست خطاب مهتران آنگه بند	چون پند دهند و نشنوی بند نهند

نیک بختان بحکایت و امثال پیشینیان پند گیرند از ان پیش که پسینیان بر واقعه او مثل زنند دزدان دست کوته نکنند تا دست شان کوته نکنند قطعه

نرود مرغ سوی دانه فراز	چون دگر مرغ بیند اندر بند
پند گیر از مصائب دگران	تا نگیرند دیگران بتو پند

حکمت آنرا که گوش ارادت گران آفریده اند چون کند که بشنود و آنرا که کمند سعادت می برد چه کند که نرود قطعه

شب تاریک دوستان خدای	می بتابد چو روز رخشنده
وین سعادت بزور بازو نیست	تا نبخشد خدای بخشنده

رباعی

از تو بکه نالم که دگر داور نیست	وز دست تو هیچ دست بالاتر نیست
آنرا که تو ره دهی کسی گم نکند	وانرا که تو گم کنی کسی رهبر نیست

حکمت گدای نیک انجام به از پادشاه بد فرجام بیت

غمی کز پیش شادمانی بری	به از شادی کز پسش غم خوری

حکمت زمین را از آسمان نثارست و آسمان را از زمین غبار کل اناء یترشح بما فیه فرد

گرت خوی من آمد ناسزاوار	تو خوی نیک خویش از دست مگذار

حکمت خداوند تبارک و تعالی می بیند و می پوشد و همسایه نمی بیند و می خروشد بیت

نعوذ بالله اگر خلق غیب دان بودی	کسی بحال خود از دست کس نیاسودی

حکمت زر از معدن بکان کندن بدر آید و از دست بخیل بجان کندن قطعه

دونان نخورند و گوش دارند	گویند امید به که خورده
روزی بینی بکام دشمن	زر مانده و خاکسار مرده

حکمت هر که بر زیردستان نبخشاید بجور زبردستان گرفتار آید مثنوی

نه هر بازو که در وی قوتی هست	

بروی عاجزان بالش کند دست	ضعیفان را مکن بر دل گزندی	که درمانی بجور زورمندی

حکایت درویشی بمناجات در می گفت یارب بر بدان رحمت کن که بر نیکان خود رحمت کرده که مر ایشان را نیک آفریدهٔ حکمت عاقل چو خلاف در میان آید بجهد و چون صلح بیند لنگر بنهد که آنجا سلامت بر کنارست و این جا حلاوت در میان حکمت مقامر را سه شش می باید و لیکن سه یک بر می آید بیت

هزار بار چراگاه خوشتر از میدان	و لیکن اسپ ندارد بدست خویش عنان

حکایت اول کسیکه علم بر جامه کرد و انگشتری در دست چپ جمشید بود گفتندش چرا زینت بچپ دادی و فضیلت راست راست گفت راست را زینت راستی تمامست قطعه

فریدون گفت نقاشان چین را	که پیرامون خرگاهش بدوزند
بدان را نیک دار ای مرد هشیار	که نیکان خود بزرگ و نیک روزند

حکایت بزرگی را پرسیدند که چندین فضیلت که دست راست راست خاتم در انگشت چپ چرا می کنند گفت ندانی که اهل فضیلت همیشه محروم باشند شعر

آنکه حظ آفرید و روزی بخت	یا فضیلت همی دهد یا بخت

حکمت نصیحت پادشاهان مسلم کسی راست که بیم سر ندارد یا امید زر مثنوی

موحد چه در پای ریزی زرش	چه شمشیر هندی نهی بر سرش
امید و هراسش نباشد ز کس	همین ست بنیاد توحید و بس

حکمت شاه از بهر دفع ستمگاران ست و شحنه برای خونخواران و قاضی مصلحت جوی طراران هرگز دو خصم بحق راضی پیش قاضی نروند قطعه

چو حق معاینه دانی که می بباید داد	بلطف به که بجنگ آوری و دلتنگی
خراج اگر نگذارد کسی بطیبت نفس	بقهر ازو بستانند و مزد سرهنگی

حکمت همه کس را دندان بترشی کند گردد مگر قاضیان را که بشیرینی شعر

قاضی که برشوت بخورد پنج خیار	ثابت کند از بهر تو صد خربزه زار

حکمت قحبهٔ پیر از نابکاری

چه کند که توبه نکند و شحنهٔ معزول از مردم آزاری **بیت**

جوان گوشه‌نشین شیر مرد راه خداست
که پیر خود نتواند ز گوشه برخاست **فرد**

جوانی سخت می‌باید که از شهوت بپرهیزد
که پیر سست رغبت را خود آلت برنمیخیزد

حکمت حکیمی نامور را پرسیدند که درختان را که خدای عزوجل آفریده است و برومند هیچ یک را آزاد نخوانده‌اند مگر سرو را که ثمره ندارد گوئی درین چه حکمت است گفت هر یکی را دخلی معین است بوقتی معلوم گهی بوجود آن تازه‌اند و گاهی بعدم آن پژمرده و سرو را هیچ ازین نیست و همه وقت خوش است و اینست صفت آزادگان **قطعه**

بر آنچه می‌گذرد دل منه که دجله بسی
پس از خلیفه بخواهد گذشت در بغداد
گرت ز دست برآید چو نخل باش کریم
ورت ز دست نیاید چو سرو باش آزاد

حکمت دو کس مردند و تحسر بردند یکی آنکه داشت و نخورد و دیگر آنکه دانست و نکرد **قطعه**

کس نبیند بخیل فاضل را
که نه در عیب گفتنش کوشد
ور کریمی دو صد گنه دارد
کرمش عیبها فرو پوشد

خاتمة الکتاب

تمام شد کتاب گلستان والله المستعان بتوفیق باری عز اسمه درین جمله چنانکه رسم مؤلفانست از شعر متقدمان بطریق سرقت تلفیقی نرفت **بیت**

کهن خرقهٔ خویش پیراستن
به از جامهٔ عاریت خواستن

غالب گفتار سعدی طرب انگیز است و طیبت آمیز و کوته نظران را بدین زبان طعن دراز گردد که مغز دماغ بیهوده بردن و دود چراغ بی فایده خوردن کار خردمندان نیست و لیکن بر رای روشن صاحبدلان که روی سخن در ایشان است پوشیده نماند که در موعظتهای شافی در سلک عبارت کشیده است و داروی تلخ نصیحت بشهد ظرافت برآمیخته تا طبع ملول انسان از دولت قبول محروم نماند الحمدلله رب العلمین **رباعی**

ما نصیحت بجای خود کردیم
روزگاری درین بسر بردیم
گر نیاید بگوش رغبت کس
بر رسولان بلاغ باشد و بس

یا ناظراً فیہ سل باللہ مرحمۃ ۔ علی المصنف واستغفر لصاحبہ ۔ واطلب لنفسک من خیر تریدبہا ۔ من بعد ذلک غفراناً لکاتبہ

لو اتی لی یوم التلاق مکانۃ ۔ عند الرؤف لقلت یا مولانا ۔ انا المسیئ وانت مولی محسن ۔ ہا قد اسات واطلب الاحسانا

تاریخ طبع از مولوی محمد برکت اللہ صاحب رضا لکھنوی فرنگی محلی

چہ خوشخط گشت تحریر این گلستان ۔ چنین خوش مژدہ گوشم چو بشنید ۔ رضا گفتم پے تاریخ سالش ۔ گلستانِ حکایت طبع گردید

۱۳۱۹ھ

فرہنگ در تحقیق لغات مفردات بترتیب حروف تہجی

باب الالف

رضا ۔ خوشنودی ۔
جزا ۔ پاداش ۔
استقصاء ۔ تمام در گرفتن
ترسا ۔ قوم مہتر عیسیٰ ۔
مہیا ۔ موجود ۔
صبا ۔ باد بامداد ۔
قبا معروف نام موضعی ۔
افشا ۔ اظہار کردن
صفا ۔ پاکیزگی ۔
عبا ۔ گلیم ۔
قرا ۔ دور و نزدیک ۔
ابا ۔ انکار ۔
عِشا ۔ نماز شب ۔
عَشا ۔ طعام شب ۔
عنا ۔ رنج ۔
سزا ۔ لائق
قفا ۔ پس گردن ۔
شتا موسم سرما و زمستان
خلا خلوت و گوشۂ خالی
ملا ۔ ظاہر و لبریز ۔
مُصلّا ۔ جانماز ۔
مسا ۔ شبانگاہ ۔
خطا ۔ نام ولایت و قصور
انشا ۔ و پیدا کردن ۔
کدخدا ۔ صاحبخانہ ۔
سما ۔ آسمان
پیدا ۔ ظاہر
حصا ۔ سنگریزہ ۔

اقتدا ۔ پیروی کردن ۔
دیبا ۔ جامۂ ابریشم ۔
اشتہا ۔ گرسنگی و آرزو ۔
بینوا ۔ فقیر ۔
تمنا ۔ آرزو ۔
تقاضا ۔ طلب کردن ۔
التجا ۔ پناہ جستن ۔
ملجا ۔ جائے پناہ ۔
مانخولیا مخفف مالیخولیا مرضیکہ در دماغ بہم رسد ۔
علیا ۔ بلند ۔
محابا ۔ مروت و رعایت و صلح
امضا ۔ گذرانیدن
انبیا ۔ پیغمبران ۔
اشقیا ۔ بدبختان ۔
املا ۔ پر کردن
جلسا ۔ ہمنشینان ۔
مینا ۔ شیشہ ۔
ہمانا ۔ ضرور ۔
احشا ۔ دل و جگر و معدہ
تولا ۔ دوستی ۔
مدارا ۔ بایکدیگر صلح کردن
شیدا ۔ دیوانہ ۔
سودا ۔ خیالات ۔
یغما ۔ غارت ۔
شفا ۔ تندرستی ۔
وفا ۔ موافقت ۔
جفا ۔ جور و ظلم ۔
اکتفا ۔ کفایت کردن ۔

باب البار

اصحاب ۔ یاران ۔
حساب ۔ شمار ۔
ثواب ۔ پاداش نیک
صواب ۔ راستی و ضد خطا
اولوالالباب خردمندان
شباب ۔ جوانی ۔
ارباب ۔ خداوندان ۔
حجاب ۔ پردہ ۔
مجلاب ۔ مغاکی باشد کہ آب حمام یا آب مطبخانہ دران جمع شود ۔
بواب ۔ دربان ۔
خلاب ۔ آبیکہ گل کدر دراہہائے باشد ۔
خطاب ۔ سخن در رو گفتن
جواب ۔ پاسخ ۔
عتاب ۔ سرزنش کردن
دواب ۔ چارپایان
قصب الجیب نوعی از خرما و گیاہیست خوش مزہ کہ اندک شیرینی دارد ۔
ادیب ۔ خردمند ادب کنندہ
غریب ۔ نادر و بی شہر و بینوا ۔
ترتیب ۔ چیز را بمحل نشانیدن ۔
رقیب ۔ نگاہبان ۔
تہذیب ۔ آراستن ۔

طیب ۔ خوشبو ۔
سراندیب ۔ نام ولایت
غیب ۔ ناپیدا ۔
جیب ۔ گریبان ۔
آسیب ۔ صدمہ ۔
نہیب ۔ ترس ۔
شکیب ۔ صبر ۔
نشیب ۔ پستی ۔
واجب ۔ لازم ۔
کاذب ۔ دروغی ۔
جانب ۔ کسو ۔
طالب ۔ جویندہ
صاحب ۔ یار ۔
منسوب نسبت کردہ شدہ
مرہوب ۔ ترسانیدہ شدہ
آشوب ۔ فتنہ ۔
محبوب ۔ دوست و خوبرو
محسب ۔ پنداشتن ۔
عذب ۔ شیرین ۔
عرب ۔ نام ولایت ۔
عقب ۔ پس ۔
کلب ۔ سگ ۔
شغب ۔ شور ۔
شعب ۔ درۂ کوہ و دو رشتہ کوہ
منصب ۔ جای قامت
صعب ۔ دشوار ۔
مقرب ۔ نزدیک ۔
حلب ۔ نام ولایت ۔
حرب ۔ جنگ ۔

تعب ۔ رنج ۔
قصب ۔ نے ۔
مترقب ۔ منتظر ۔
طرب ۔ خوشی ۔
قطب ۔ نام ستارہ
کعب ۔ شتالنگ ۔
موجب ۔ سبب ۔
مستوجب واجب کردہ شدہ ۔
نقیب ۔ مہتر و داننده قوم
طبیب ۔ دوا دہندہ

باب التار

تربیت ۔ پرورش
مصلحت ۔ نیک اندیشی
فہرست ۔ سخن پراگندہ جمع کردن ۔
موعظت ۔ پند
منت ۔ ستودن ۔
نعمت ۔ افزونی ۔
قربت ۔ نزدیکی ۔
رحمت ۔ مہربانی کردن
قدرت ۔ توانائی ۔
غفلت ۔ فراموشی
امت ۔ گروہ ۔
ہمت ۔ قصد کردن
رحلت ۔ کوچ و تفرقہ
عزلت ۔ گوشہ گیری
عزت ۔ بزرگی ۔
فتوت ۔ جوانمردی ۔

مروت ۔ مردی ۔
رغبت ۔ خواہش ۔
صولت ۔ حملہ و دبدبہ
نزہت ۔ خوشی و تازگی
فسحت ۔ بالضم فراخی ۔
وسعت ۔ فراخی ۔
ہجرت ۔ انتقال و دوری
وحشت ۔ رمیدگی و تنہائی
نصرت ۔ یاری ۔
نبوت ۔ پیغامبری ۔
جبلت ۔ عادت قدیم
اذیت ۔ اندوہ و غم
کربت ۔ اندوہ ۔
فطنت ۔ زیرکی ۔
خبرت ۔ آگاہی و آزمایش
حدت ۔ تیزی و گرمی ۔
خلعت ۔ پوشش
سلطنت ۔ بادشاہی
مملکت ۔ ولایت ۔
محنت ۔ اندوہ غم ۔
صفوت ۔ پاکیزگی ۔
فطرت ۔ آفرینش و دانائی
ذلت ۔ خواری ۔
لعنت ۔ نفرین ۔
مدحت ۔ ستودن ۔
مدت ۔ پایان ۔
حرکت ۔ جنبش ۔
صنعت ۔ کاریگری
سطوت ۔ دبدبہ بلندی

طلعت - روی برآمدن آفتاب
مودت - دوستی
خست - کمینگی
خفت - سبکی
هیبت - ترس
حسرت - پشیمانی
شوکت - قوت و عظمت
جدت - نوے
نفرت - گریختن
بهجت - شادی
غیرت - رشک
هیأت - شکل
شفقت - نرمی
عصمت - نگاهداشتن از گناه
ثروت - توانگری
خطبت - خواندن و روبرو سخن کردن
حشمت - بزرگی
شدت - سختی
طیبت - خندیدن و سخن خوش
رقت - نرمی
نکبت - بلا
تهمت - گمان
طاعت - بندگی
انابت - بازگشتن
اجابت - قبول کردن
دعوت - خواندن
حاجت - نیاز
بلاغت - رسیدگی
عنایت - یاری خواستن
شفاعت - خواهش
شماتت - شادی و خوش کامی دشمنان
سلامت - تندرستی
سیاقت - راندن
بضاعت - پارهٔ مال
قناعت - راضی شدن باندک چیز
ملالت - رنجیدگی
جماعت - گروه

کفایت - بندگی
تجارت - سوداگری
عمارت - آبادانی
کفارت - بدل گناه
معالجت - دارو کردن
مرافقت - باکسی همراهی کردن یاری کردن
خصومت - دشمنی
خجالت - شرمندگی
خباثت - پلیدی
اطاعت - بندگی
غایت - نهایت
مهابت - ترس
حمایت - نگاهبانی کردن
رعایت - نگاهداشت چیزے کردن
ظرافت - دانائی و سخن باریک
طراوت - تازگی
شکایت - گله کردن
آفت - بلا و ترس
مخافت - ترس
مقالت - گفتگو
حراست - نگهبانی کردن
ریاست - مهتری
معرفت - شناختن
جسارت - دلیری
شجاعت - چالاکی
سخاوت - جوانمردی
اعادت - بازگردانیدن
سیاحت - گشتن
صباحت - نیکمردی و روشن روئی
ملاحت - نمکداری
مزاحت - خندیدگی
راحت - خوشی
حلاوت - شیرینی
ضلالت - گمراهی
بطالت - بیکاری
رایت - نیزه

ضیافت - مهمانی کردن
استطاعت - توانائی
فصاحت - تیز زبانی
صلابت - درشتی
خسارت - زیانکاری
غرامت - تاوان
علامت - نشانی
مثابت - بازگشتن گاه و منزل
سماحت - جوانمردی
وقاحت - زشتی و گستاخی
ندامت - پشیمانی
ولادت - زائیدن
سعادت - نیک بختی
استعارت - عاریت آوردن
سفاهت - کمینگی و نادانی
مناصحت - بایکدیگر پند دادن
مباسلت - شجاعت
ملاعبت - بایکدیگر بازی کردن
مجانست - یکجنس شدن
مکالمت - بایکدیگر کلام کردن
محاورت - بایکدیگر جواب دادن
مجاورت - همسائگی کردن
معاشرت - زندگانی
مواظبت - ملازمت
مبارزت - بایکدیگر جنگ کردن
مداومت - همیشگی
مصیبت - زیانکاری و صدمه
اهلیت - سزاواری
مرتبت - افزونی
مشیت - خواست
تهنیت - مبارکبادی
وسیلت - میانجی و پیوند و وسیله و ذریعه

عزیمت - قصد
مقاومت - برابری
ملاطفت - بایکدیگر لطف کردن
مشابهت - بایکدیگر مشابهت کردن
مواجهت - بایکدیگر دیدن
مصارعت - بایکدیگر پهلوانی کردن
متابعت - بایکدیگر پس روی کردن
معاتبت - سرزنش کردن
مخالطت - بایکدیگر آمیختن
مطاوعت - بایکدیگر فرمانبرداری کردن
منادمت - پشیمان شدن
مصالحت - نکوئی انگیختن
مساعدت - بایکدیگر یاری کردن
مجالست - بایکدیگر نشستن
مضایقت - تنگی
منازعت - بایکدیگر جنگ کردن
مفارقت - جدائی
موافقت - دوستی
حسنات - نکوئیها
مزجات - بضاعت اندک
نبات - رستنیها و مصری
بنات - دختران
کائنات - موجودات
التفات - چپ و راست نگریستن و مخاطب شدن
درجات - مرتبه‌های بلند
درکات - مرتبه‌های کمتر
مناجات - راز گفتن و دعا
اخراجات - بر دهنا و خرچ نمودن

فرات - نام جوئے
صیت - آوازه
مبیت - جای شب کردن
نصیحت - نیکخواهی
وصیت - اندرز و سخن وقت مرگ
طبیعت - سرشت مردم
حقیقت - اصل و سزاوار و ماهیت
غنیمت - مال بی رنج
زینت - آراستگی
معیشت - زندگانی
خشونت - درشتی
مؤونت - رنج و محنت
معونت - یاری کردن
فرتوت - سخت زال
ممقوت - دشمن داشته شده
بروت - سبلت، بهندی مونچه
جبهت - بالفتح پیشانی
هنگفت - درشت
مغفرت - آمرزش خواستن
اردی بهشت - نام ماه سیوم در عجم
کنشت - آتشخانه
زشت - بد
سرشت - خلقت
عاقبت - انجام کار
عافیت - تندرستی
لعنت - دور شدن از رحمت خدا
مذمت - نکوهیدن
عقوبت - پاداش عذاب
کدورت - تیرگی و شکرنجی
عشرت - زندگانی
منفعت - سود

باب الثاء

غیاث - فریادرسی و فریادرس
حراث - کشتکاران
وارث - میراث گیرنده

حادث - نوپیدا شونده
بحث - بایکدیگر گفتگو کردن
خبث - پلیدی
لیث - شیر و نام مرد

باب الجیم

لوچ - احول
عوج - کجی
موج - گره زدن آب
اوج - بلندی
عاج - دندان فیل
حاج - حج کننده
حجاج - بالضم جمع حاج
مزاج - طبع
علاج - دارو
آماج - هدف گاه و جای نشانه
نسیج - جامه ابریشم
نیسج - فصد
سلیج - لب بریده نام مرد
گنج - مال
دسترنج - مشقت
تفرج - تماشا
تدریج - آهسته
دیبج - درجک دیبا
برج - بازوی حصار و خانه ستاره

باب الحاء

سلاح - آلت
نکاح - عقد بستن
فرح - خوش
شرح - بیان
طرح - افگندن
مستقبح - زشت
مدح - ستودن
قدح - نکوهیدن و پیاله
مساح - بسیار پیماینده زمین
صلاح - پارسائی
فلاح - رستگاری
سیاح - گردنده

جراح - رگ زننده
ملاح - کشتیبان
صالح - نیکی کننده -
طالح - بدی کننده -
ناصح - اندرز گوینده -
فصیح - تیز زبان -
ملیح - نمکین -
مسیح - نام مهتر عیسے -
صریح - ظاهر -
قبیح - زشت -
صلح - آشتی کردن -

باب الخاء

بلخ - نام ولایت -
تلخ - جراوندی -
لاخ - سخت -
توبیخ - سرزنش کردن
کاخ - مکان -
راسخ - استوار -
پاسخ - جواب -
فرخ - مبارک -
برخ - بعضے -
زرنیخ - هرتال -
شیخ - پیر -
بیخ - اصل -

باب الدال

مزید - زیادتی -
خوید - سبزی -
بعید - دور -
وحید - تنها -
کلید - معروف -
ورید - رگ گردن -
توحید - یکی گفتن و یکے دانستن و یکی اعتقاد کردن
مستفید - فائده گیرنده
تائید - استواری -
جاوید - همیشه -
بید - نام درختے بے بر
برید - قاصد -
صید - شکار -

فرود - پائین -
رود - سرود و ناله و دریا
حسود - بالضم برخاستن بالفتح بدخواه کسے -
جود - بخشش -
تعبد - پرستیدن -
ممدّ - دراز کرده شده -
مجرد - تنها -
منقود - فی الحال داده شده
معتود - بازگردیده خو کرده
احمد - ستایش کننده -
مقصد - جای مقصود
مهد - گهواره -
خردمند - عاقل -
گزند - زیان -
الوند - نام کوهی -
سمند - نام اسپ -
تند - تیز -
مستمند - حاجتمند -
فرآگند - پنبه آگنده
پابند - گرفتاری -
سواد - سیاهی -
نهاد - ذات -
مرداد - ماه تابستان -
فولاد - پولاد - آهن
اجتهاد - فکر کردن -
عنود - ستیزه و ضد -
جماد - سنگ و [illegible]
برد - بالفتح سرد گشتن و بالضم جامه مخطط -
ورد - گلاب -
گرد - پہلوان -
سره مرد - خالص و نیک مرد -
درخورد - لائق مرد
عضد - بازو -
درود - درویدن -
امرد - بالفتح بے ریش شدن خار دار در گذشتن بالضم بے ریشان
معقود - ریسمان گیرنده -

ضدّ - خلاف کننده دشمن مخالف -
مکائد - مکرها -
زائد - زائد و بسیار
موائد - مائده ها -
ساعد - بازو -
ناقد - سره کننده -
کاسد - ناروا -
فاسد - تباه -
جلاد - کشنده -
فاصد - فصد کننده -
شاهد - خوب و گواهی دهنده -
زاهد - زهد کننده -
تردد - آمد و شد کردن و گردیدن -
تقاعد - نشستن -
نامساعد - ناموافق -
ابد - همیشه -
عقد - گره -
ملحد - میل کننده بدین باطل -
تفقد - گم شده را باز جستن و غمخواری نمودن

باب الذال

ملاذ - جای پناه -
معاذ - جای پناه -
منفذ - رهگذر کاروان
متعوذ - پناه جوینده
تلمیذ - شاگرد -
ماخوذ - گرفته شده
نافذ - روان کننده -

باب الراء

تهور - مردانگی
تحسر - پشیمانی -
سزاوار - لائق -
طرار - کیسه بر -
فرار - گریختن -
آثار - نشانها -

دمار - هلاک -
پایدار - همیشه -
تبار - [illegible] و هلاکی -
استبصار - بینا شدن
استحقار - خوار داشتن -
کارزار - جنگ -
دوار - بالفتح و تشدید واو بسیار دور کننده -
ستمگار - ظالم -
دیار - بکسر اول جمع دار است کہ بمعنی خانہ است و مجازاً بمعنی ملک و بلاد مستعمل
استظهار - یاری خواستن و پشت پناه شدن -
پندار - عجب کردن و پنداشتن -
زنهار - پناه -
تیمار - غمخواری کردن -
زینهار - امان دادن و هر آئینه
انکار - منکر شدن -
ایثار -
افطار - روزه کشادن -
عیار - مکار و کیسه بر -
عذار - رخساره -
تاتار - نام ولایت -
عیار - آزمایش -
اسنجار - نام مقامی -
آگند نانار - کشتی بانا کشتی بد بوے -
ابرار - نیکوکاران -
افتخار - فخر کردن -
دینار - سکہ زر در عرب
مغار - جاے غار -
ذوالفقار - نام تیغ حضرت علیؓ -
بیطار - طبیب چارپایان
پیکار - جنگ -
کنار - کناره
حصار - قلعه و احاطه -
حریر - جامه ابریشمی -

سریر - تخت -
ظهیر - پشت و یاری دهنده -
تقصیر - درنگ کردن
بصیر - بینا -
نظیر - مانند -
عنبر - خوشبو -
صریر - آواز قلم -
نفیر - ناله و آواز -
گزیر - چاره -
ضمیر - اندرون دل
تشویر - پشیمانی و هلاکت
خطیر - بزرگ -
تعبیر - بیان کردن -
حقیر - خوار و کمینه و کوتاه
توفیر - افزونی -
عذر - بهانه -
غدر - وفا نکردن -
بحر - دریا -
هدیر - آواز رعد و بلبل
سحر - آخر شب -
دهر - شب و روز -
عصر - زمانه و نام وقت نماز -
منکر - انکار کننده -
کبر - تکبر و پیری -
بذر - تخم -
کاغذ زر - هنڈوی و نوٹ -
عبیر - خوشبو -
زیور - آراستگی جیبه -
قدر - مرتبه -
مختصر - کوتاه -
مبذر - اسراف کننده
مسخر - فرمان بردار کرده شده -
جذر - بیخ -
دفتر - [illegible] حساب -
شرر - پاره آتش -
تغیر - دگرگون شدن -

فر - زیبندگی -
مهر - محبت و آفتاب -
نذر - آنچه واجب کنند -
ذکر - یاد کردن -
خمر - شراب -
زجر - کوفتن -
کسر - شکستن -
نصر - یاری -
مکر - حیله کردن و بدسگالیدن
سکر - مستی -
زهر - بالضم شگوفه -
محضر - جای حضور -
جعفر - جوی خرد و پدر رو قبیله از بنی عامر -
شر - بدی -
محشر - روز برانگیختن -
متبحر - بسیار دان -
مدبر - دانا بضم اول و فتح ثانی و تشدید با بمعنی تدبیر کننده و دانا و بضم میم و سکون دال و فتح باے موحده پشت داده شده
متصور - تصور کرده شده -
بصائر - بینائیها و نام کتاب -
خاطر - محل اندیشه و طبیعت -
سائر - رونده و باقی
شاطر - سود او و چالاک
ضاجر - ملول شونده
تاجر - سوداگر
ساغر - پیاله -
کاشغر - نام مقامے -
آمر - کار فرما -
مقامر - قمار بازنده -
نوادر - نادرها -
منابر - جمع منبر
تجاسر - دلیری کردن
آزر - نام پدر حضرت ابراهیم علیه السلام -

مجبور - شکسته و بسته شده -
حرور - گرمی.
کفور - ناشاکر.
دستور - وزیر.
زنبور - مگس انگبین.
فجور - گناهگاری.
سرور - شادی.
دور - گردش.
سنور - گربه.
عین القطر - چشمهٔ ال
گلچهر - نیک روی.
بزرجمهر - نام وزیر اعظم نوشیروان.
صادر - برون شونده
دبیر - منشی
اخگر - پارهٔ آتش.
قدر - بالکسر دیگ.
کمر - میانه و بلندی.
جسر - پل.

باب الزاء

عز - بزرگی.
خز - جامهٔ ابریشم
رز - انگور.
نوروز - اول روز سال که آفتاب در حمل شود
تموز - تابستان.
عجوز - پیرزن.
شیراز - نام ولایت
اعجاز - معجزه.
ایجاز - اختصار.
حجاز - ملکیست در عرب
طراز - نقش.
ستیز - جنگ کردن.
مویز - انگور خشک
تمیز - عقل.
پشیز - یعنی فلس پول ریزه کوچک که از مس باشد
مرکز - میان دائره و محل استاده کردن.

چرخ انداز - سنگ انداز چرخ زننده.
نیزه باز - بازندهٔ نیزه
فراز - کشاده شده و بسته شده و بالا و نشیب
ژاژ - هر سبزه که خشک نبود و بیهوده.
گربز - مکار و حیله گر.
انباز - شریک.
طنز - کرشمه
کنز - گنج
جهاز - ساختگی.
بزاز - جامه فروش.
مبارز - جنگی.
آز - طمع و حرص.

باب السین

نفس - جان و خون و تن و ذات.
قفس - پنجره.
درس - خواندن کتاب
ناموس - نام و ننگ
عروس - زن و مرد کتخدا جمع اول عرائس و جمع ثانی عرس.
افسوس - ظرافت و مسخره و استهزا.
قیاس - اندازه کردن
الماس - هیره.
پاس - نگاهداشتن.
اساس - بنیاد.
خسیس - ناکس.
یاس - ناامید.
استیناس - الفت کردن
خروس - مرغ.
افسوس - دریغ.
جلیس - همنشین.
نفیس - پاک و عمده.
تلبیس - مکر و فریب
برجیس - مشتری.
قدس - پاکیزگی و کوه

در زمین بیت المقدس
پارس - نام ولایت.
طرابلس - نام شهری بمغرب

باب الشین

عرش - تخت سقف.
فرش - بساط.
عیش - زندگانی.
طیش - گرمی.
جیش - لشکر.
کیش - دین.
ریش - خستگی.
خروش - شور و غوغا.
نوش - شیرین.
هوش - عقل.
خویش - قرابت.
حلقه بگوش - مطیع.
آغوش - کنار.
سیاه گوش - نام جانور درنده.
تفتیش - کاویدن و تنگ و جستجو کردن.
دلکش - کشندهٔ دل ای مرغوب.
اغلمش - بادشاه از ترکستان.
العطش - تشنگی.
آفرینش - خلقت.
معاش - زندگانی.
پاداش - جزا.
ایلیاش - هر دو نام دو شخص که یکی بدیگری پیوند اولاد
خیلتاش - گروه غلامان و نوکران که از یک ساله باشند.
اوباش - رند و بیهوده.
تکلش - نام بادشاه ترکان.
تاش - صاحب.
فاش - ظاهر.
پرخاش - جنگ و خصومت.

نعش - بمعنی داشتن جنازه یا مرده.
فاحش - بد.
بطش - سخت گرفتن و حمله کردن.
دانش - دانائی.

باب الصاد

شخص - جثه.
رقص - پاکوفتن.
منغص - تیره کرده شده عیش.
مخلص - یاری نفاق
غواص - غوطه زن
قصاص - بدلهٔ خون گرفتن.
خاص - معروف ضد عام.
اخلاص - دوستی کردن و خلاص بمعنی رهائی و رستن.

باب الضاد

بیاض - سپیدی.
اعراض - روی گردانیدن.
نقض - شکستن.
نبض - رگ.
عرض - پیش کردن.
فرض - باندازه کردن
تعرض - پیش آمدن
معرض - محل پیش آمدن
تفویض - سپردن.
عارض - عرض دهندهٔ لشکر و کنارهٔ رخساره.
معارض - مقابل.
مریض - بیمار.
خوض - در رسیدن.
مخفوض - شکسته شده
محض - خالص.
بعض - لخت یعنی پاره

قرض - وام دادن و بریدن.

باب الطاء

نشاط - خوشی.
بساط - بالکسر گستردنی
انبساط - کشاده رو شدن.
سماط - دستارخوان که بروی طعام کشند.
رباط - بالفتح مسافرخانه.
اخلاط - آمیختن.
وسط - درمیان.
مخیط - بالکسر سوزن.
خط - نبشتن.
قط - بریدن.
سقط - بفتحتین آنچه افتاده باشد از چیزی و متاع زبون
نفط - نام روغنیست معروف.
فرط - غلبه.
حبط - بالفتح باطل شدن ثواب و عمل.
نمط - طرق.
واسط - نام شهریست معروف.
بسیط - جای فراخ.
محیط - احاطه دارنده گرد

باب الظاء

وعظ - پند.
الفاظ - لفظها.
محفوظ - نگاهداشته شده
ملحوظ - نگریسته شده.
غیظ - غصه.
غلیظ - سطبر.
حظ - نصیب و مزه.

باب العین

شفیع - شفاعت کننده
بدیع - نادر.

منیع - بلند.
مطیع - فرمانبردار.
تودیع - امانت نهادن
تصدیع - دردسر کشیدن
جمیع - همه.
ربیع - نام فصل.
مطاع - اطاعت کرده شده.
قاع - زمین هموار.
ارتفاع - بلند شدن.
نزاع - خصومت کردن
ربع - گشت.
مطبوع - مرغوب.
مجموع - جمع کرده شده
مطلع - دریابنده.
مستمع - شنونده.
متسع - فراخ.
متمتع - برخوردار.
سجع - آواز قمری.
دفع - راندن و دور کردن
رفع - برداشتن.
نفع - سودمند شدن.
نطع - بساط.
طمع - حریص.
نزع - کشیدن.
فرع - رسیدن.
جزع - گریستن و ناشکیبائی کردن.
ورع - پرهیزگاری.
قطع - بریدن.
قلع - کندیدن.
توقع - انتظار کردن و امیدوار بودن.
تطوع -
تضرع - زاری کردن
تصنع - روشن نیکو کردن از خود.
مرصع - ملمع.
مرقع - پاره پاره دوختن
مولع - حریص.
جامع - گرد آرنده و جمعه مسجد.

لامع - درخشنده۔
طالع - آینده۔
مانع - منع کننده۔
تابع - فرمانبردار۔
مواضع - جایها۔
تواضع - فروتنی کردن
واقع - افتنده۔
واضع - نهنده
نوع - گونه۔
ممنوع - بازداشته شده

باب الغین

بالغ - رسنده۔
مبلغ - جای رسیدن
دریغ - افسوس۔
میغ - ابر۔

باب الفاء

وصف - صفت۔
معاف - درگذشتن
اعتراف - پذیرفتن۔
اعتکاف - در مسجد توقف کردن برای عبادت
خلاف - مخالف۔
قاف - کوه گرداگرد زمین
مصاف - جای جنگ
کفاف - روزگار۔
گزاف - گفتار بیهوده۔
عفاف - پارسائی۔
اعراف - نام جای میان دوزخ و بهشت۔
اسراف - از حد گذشتن
صاف - روشن۔
مألوف - الفت کرده شده۔
معروف - شناخته شده
وقوف - دریافتن۔
فیلسوف - دانا۔
تصنیف - جمع کردن
تالیف - فراهم کردن۔
تعنیف - سرزنش کردن و درشتی کردن۔
تکلیف - رنج نمودن۔
خریف - نام فصل خزان
حریف - هم پیشه۔
ظریف - دانا۔
لطیف - باریک بین و پاکیزه۔
نظیف - پاک۔
عنیف - درشت سخن
شریف - بزرگ۔
تلفیف - پیچیدن۔
تشریف - بزرگ گردانیدن و بزرگ کردن۔
کهف - غار و پناه۔
زحف - لشکر کشیدن بسوی دشمن۔
صرف - گردانیدن۔
خرف - بفتح خا و کسر را تباه عقل و کلان سال۔
حرف - کناره۔
کتف - شانه
کشف - ظاهر کردن۔
وقف - وقف کردن چیزی را بر فقرا۔
تلف - هلاک شدن۔
صدف - آنچه در و مروارید در باشد هندی سیپی۔
کیف - بمعنی چگونه۔
صیف - تابستان۔
سیف - تیغ
ضیف - مهمان۔
حیف - ظلم
تصوف - درویشی۔
تأسف - افسوس۔
تکلف - رنج بر خود نهادن
توقف - درنگ کرده شده۔
مولف - تصنیف کننده
مضاعف - دو چند انبار کرده شده۔
اضعاف - دو چندها

باب القاف

استبرق - جامه ابریشمی
مستغرق - غرق کرده شده۔
معلق - آویخته شده
تملق - چاپلوسی۔
ازرق - کبود چشم۔
بیدق - پیاده شطرنج۔
فائق - برتر
لائق - سزاوار۔
صادق - راست گو۔
حاذق - دانا۔
باسق - بلند۔
واثق - استوار۔
سابق - اولین
موافق - ضد مخالف
عشق - فرط محبت۔
دمشق - نام مقامی۔
فسق - بیرون آمدن بنده از فرمان خدا۔
نسق - نمط و طرق۔
دلق - پوستین جانوریکه از پوست او پوستین میسازند
خلق - خوی و عادت
حلق - بالفتح نای و گلو
تراشیدن موی۔
رمق - بقیه جان۔
رزق - روزی۔
فرق - جدائی کردن
عرق - خوی۔
نطق - گویائی۔
خلق - مخلوقات۔
آفاق - کرانها۔
قفچاق - نام دشت
عراق - نام شهری
اتفاق - موافقت۔
تریاق - زهر مهره۔
اعتاق - آزاد کردن
طاق - ایوان۔
فراق - جدائی۔
صداق - کابین۔
نیاق - جمع ناقه۔
حق - سزاوار و ضد باطل۔
دق - بالفتح و تشدید کاف کوفتن و وار کردن۔
شق - پاریدن۔
جوسق - قصر معرب کوشک۔
رونق - زینت۔
زورق - کشتی خرد۔
ضیق - تنگ۔
دبیق - نوعی از جامه ابریشم۔
رفیق - یار۔
فریق - گروه۔
طریق - راه۔
حدائق - باغهای پر درخت که دیوار داشته باشد۔
تلفیق - بهم آوردن۔
زندیق - کافر۔
لبیق - لائق۔
دقیق - باریک آرد۔
تفاریق - جدا جدا۔
ورق - برگ درخت و کاغذ بریده۔
زرق - بالضم کبود چشم۔

باب الکاف

تاک - درخت انگور
باک - ترس۔
هلاک - مردن۔
مانک - مشابه۔
ادراک - دریافتن۔
خنک - سرد۔
تنک - باریک۔
چنگ - نام ساز۔
فرهنگ - دانائی۔
فرسنگ - سه کروه۔
خرسنگ - [illegible]
که بغیر پیش مجوره خوانند۔
آهنگ - عزم و نام ساز
فرنگ - ولایت انگریزان
سرهنگ - پیاده دوشی لشکر
ارژنگ - مانی و کتابی که صور و اشکال داشته باشد
سالک - رونده
تدارک - سرزنش و دریافتن۔
مالک - ملک دار۔
تارک - ترک کننده۔
آهک - چونه۔
بعلبک - نام شهری
چابک - چست و چالاک
اتابک - اوستاد و امیر و نیز لقب سعد زنگی بادشاه شیراز است
ملک - فرشته
فلک - آسمان
ملک - ولایت۔
ملک - معروف [illegible]
فلک - کشتی۔
سلک - رشته۔
ملک - بادشاه۔
ممسک - بخیل۔
محک - نام سنگی که بدان زر را آزمایند۔
گردک - جوز۔
خشک - معروف۔
مشک - خوشبو۔
پیک - قاصد۔
رکیک - ناقص ضد صحیح و باریک۔

باب اللام

جلال - بزرگی۔
زلال - آب شیرین۔
کمال - بزرگی و تمام۔
خصال - خصلتها۔
متعال - بزرگ برتر۔
آل - اولاد۔
مجال - قدرت۔
مقال - گفتار۔
عیال - خیلخانه اولاد و زوجه و غیره۔
استقبال - پیش آمدن
لال - گنگ
ابتهال - زاری کردن و گریستن۔
اعتدال - راست و میانه شدن۔
زال - پیر۔
بال - بازو و دل و کار۔
بدسگال - بداندیش۔
عاجل - دنیا۔
فاضل - معروف۔
آجل - عقبی۔
عامل - عمل کننده۔
کامل - ضد ناقص
باطل - بیهوده۔
قاتل - کشنده۔
ارمل - بی توشه و مسکین مرد بی زن۔
اراذل - جمع ارذل۔
انامل - سر انگشتان۔
جمل - شتر
حمل - بار۔
سنبل - نام گیاه۔
تامل - فکر کردن۔
امل - امید۔
نحل - مگس انگبین۔
سهل - آسان۔
جهل - نادانی۔
هزل - مسخرگی۔
جدل - جنگ۔
بذل - بخشش۔
عزل - بالفتح بیکار کردن
جل - بزرگ۔
اجل - مهلت۔
شل - دست ناتوان۔
دمل - بالضم [illegible] چیزی ابغیض۔

نحمل - خرچ برداشتن -
مقبل - پیش آینده -
وصل - پیوند -
فصل - جدا کردن -
معمول - مقرر -
مہمل - گذاشته بیکار -
حنظل - ثمر گیاہی ست مانند خربزه که بغایت تلخ بود و آنرا خربزه ابوجہل گویند
نزل - جای فرود آمدن
حیل - جمع حیله -
دغل - ناسزا و فریب
غل - زنجیر
عسل - شہد -
وحل - کیچڑ -
محفل - مجلس و جای مہمان
اہل - سزاوار اولاد -
مترسل - نویسنده -
مہل - مگداز -
تغافل - نادانستن -
تکاہل - کاہلی -
تناول - خوردن -
تطاول - ظلم -
سیل - بالفتح خیدان و بالکسر قدرے نظر انداختن وقلت فرسنگ -
نیل - نام جوے -
رحیل - کوچ و تفرقه -
سبیل - راه -
عدیل - مساوی -
تعطیل - بیکار کردن -
تاویل - بیان کردن
توکیل - سپردن -
ذلیل - خوار -
طول - دراز -
دلیل - راه نماینده -
جہول - نادان -
ناسول - اسهد الفتنه بشده -
حلول - فرود آمدن -
معزول - بیکار کرده شده -

حصول - غنیمت -
دخول - در آمدن -
نزول - فرود آمدن
ہول - ترس -
قول - گفتار
کیل - پیمانه -
سیل - آب که بشیب چکید
ذیل - دامن -
خیل - بالفتح سواران و اسپان -
شمائل - عادت و خصلت
زائل - نیست شونده
ہیکل - بالفتح شکوه و جثه بزرگ -
عادل - عدل کننده
نسل - فرزند -
اصل - بیخ
خجل - شرمنده -
عجل - گوساله -
بطال - بیکار -
ملال - ملالت -
غربال - پرویزن دوام
خیال - اندیشه -

باب المیم

کام - مقصود و حلق
گام - قدم -
خشام - بینی ہا -
خرطوم - بینی فیل -
مقسوم - قسمت کرده شده -
معلوم - کنبیث مال
سموم - باد گرم -
ظلوم - ظالم -
نعیم - نیکی و مال و ناز -
قدیم - ہمیشه و دیرین
عظیم - بزرگ -
حمیم - قرابت و گرم
تسلیم - انقیاد کردن
مقوم - بکساکت و وارنده قیمت کننده

الیم - درد ناک -
سقیم - بیمار -
مقیم - اقامت کننده
انام - مردمان -
حمام - گرمابه -
شام - نام ولایت
ازدحام - انبوه
حطام - اندک مال و نبوطے -
انجام - آخر کار -
فرجام - آخر کام -
الزام - لازم گرفتن -
زمام - مہار -
عزم - قصد -
جزم - بالفتح بریدن و عزم کردن کسے -
رستم - نام پہلوان -
سام - پسر نوح علیه السلام و برگ و زر و نقره -
ہم - اندوه -
درہم - اندوه ناک -
ام - مگرہ -
نجم - نام ولایت -
نظم - سفتن -
متہم - تہمت کرده شده
جسم - بدن -
حشم - لشکر -
عدم - ناچیز
نجم - ستاره -
حرم - نام زمین که گرد کعبه است -
منعم - نیاز و نعمت پرورده شده
ترنم - آواز -
درہم - درم مخروط فدن
معصم - قصد کرده شده
خصم - دشمن -
ضیغم - شیر -
ارم - نام شہر عاد
خرم - خوش
فراہم - جمع -

لاجرم - ہر آئینه -
تلاطم - طپانچه زدن
ذمائم - بدیہا -
طارم - خانه چوبی و خانه بلند ری
حاتم - نام مردی جواد
ملازم - پیوسته -
ملائم - ملائمی نرم و فراہم آینده و موافق و مناسب طبع -
آرزم - بتقدم را مہمله برزای معجمه جنگ -
خوارزم - نام ولایت -
مشموم - بوئیده -
معصوم - نگاه داشته شده
انتقام - عوض گرفتن -
موسم - ہنگام چیزی -
علم - نشان -
متعلم - شاگرد -
معلم - اوستاد -
اقلیم - ایکبخش از ہفت بخش زمین -
ندیم - ہمنشین بزرگان
و پشیمان -
مرسوم - رسم کرده شده
بہائم - چارپایان

باب النون

خوان - مائده -
زمان - وقت -
امان - پناه -
بوستان - باغ -
گلستان - گلزار -
نشان - علامت
اوان - وقت
ریحان - نام گیاہی خوشبو
ضیمران - بالفتح و ضم نوعیست از ریحان دشتی
دریحان فارسی -
کنعان - نام پسر نوح علیه السلام - نام شہر -

نوشیروان - نام بادشاه
ایوان - محل -
الوان - رنگہا -
لسان - زبان -
ارکان - رکنہا -
انبان - زنبیل -
عنفوان - اول جوانی
عنوان - سرنامه -
لمعان - روشنائی -
سکان - باشندگان
کشتی و دنباله -
چوپان - گله بان -
بیکران - بیحد -
خاندان - صاحب خانه -
حرمان - بے نصیب -
پیل دمان - پیل مست
شیر ژیان - شیر غضب آلوده
لبنان - بالضم و حرف ثالث نون نام کوہی ست در شام نزدیک جبل آل
که مسکن ترسا ست -
جہان - جہنده -
مغیلان - نام درخت خار دار ہندی ببول
آردشیر بابکان
ساسان بن بہمن کالالی
ساسانیان
ریکان - معروف -
عریان - برہنه -
دودمان - خیلخانه -
خاربان - خارزار -
ہمدمان - موافقان
ہمدان - نام ولایت -
ہمعنان - موافق
بخردان - صاحب عقلان و ہوشمندان -
توان - قوت -
امکان - توانستن -
خانمان - صاحب خانه
ارسلان - بالفتح بمعنی بنده و غلام و بمعنی شیر درنده

اولین لفظ ترکیست -
برہان - حجت و دلیل -
توامان - دو بچه که از یک شکم زایند -
طالقان - بالفتح نام شہریست میان بلخ و مرو و شہری ست میان قزوین و ابہر واز آنجاست صاحب اسمعیل بن عباد -
فغان - غوغا و شور -
اعیان - بزرگان و دانایان -
پیمان - عہد -
تحسین - آفرین -
نوشین - شیرین -
یمین - سوگند و دست راست -
معین - یاری کننده -
کمین - پنہان -
جبین - پیشانی -
مبین - ظاہر -
آفرین - تحسین ستایش و دعاے نیک -
بالین - بالشی که در زیر سر نہند -
پوستین - قبا از چرم بعضے حیوانات و بمعنی عیب
آفرین - پیوسته
کابین - مہر -
سیمین - فرو و بمعنی
ضمین - ضمان
حزین - غمگین -
نسرین - نام گلے -
تمکین - مرتبه -
زمردین - عبارت از سبزی -
چین - نام ولایت و شکن -
عین - چشم چشمه -
مامن - جای امن -
امین - بیکش نہا

من - میانه و جدا۔
مکمن - جای گیرنده۔
موذن - بانگ گوینده۔
کودن - کند و کاہل۔
انگیختن - آماده کردن
متہاون - خوار۔
لعابن - زبان۔
موزون - سنجیده شده
بوقلمون - رنگ برنگ
ہمایون - مبارک۔
مقرون - پیوسته شده۔
فریدون - بادشاه۔
ایدون - اکنون۔
گردون - چرخ۔
مضمون - گرفته شده
میمون - مبارک۔
واژون - بدبخت۔
فنون - جمع فن۔
پیرامون - گرد برگرد
مدفون - دفن کرده شده
زبون - ناقص و زشت
دون - بمعنی سواد و غیره اندک و نزدیک و زیر و حقیر۔
مصئون - نگاہداشته شده۔
نشیمن - جای نشستن جانوران۔
امین - بمعنی بیخوف
ظن - گمان نہادن۔
من - منت۔
تلون - رنگ برنگ
مرہن - گرد گیرنده۔
بدن - تن۔
یمن - برکت۔
یاسمن - نام گلے۔
زوزن - شہریست در خراسان مابین ہرات و نشاپور۔
قرائن - علامات۔
حسن - خوبی۔

پرداختن - خالی شدن و مشغول شدن۔
گزیدن - اختیار کردن
پائیدن - قرار گرفتن
نوردیدن - پیچیدن۔
ورزیدن - اختیار کردن
آشفتن - غصه شدن
فروماندن - عاجز شدن
شتافتن - غالب آمدن۔
شنیدن - بوئیدن و دیگر معروف۔
گرائیدن - میل کردن
کاہیدن - کم شدن
سپر انداختن - عاجز شدن۔
خوشانیدن - خشک کردن۔
جوشیدن - گرم کردن
پاشیدن - ریختن۔
ہشتن - انداختن و گذاشتن۔
افراختن - بلند کردن
گواریدن - ہضم شدن
بسر بردن - انجام رسانیدن۔
زبان در کشیدن - خاموش شدن۔
گماشتن - تعین کردن
اندوختن - جمع کردن۔
سحبان - نام مرد فصیح و بلیغ از عرب که پدرش وائل نام داشت۔
حیوان - بالفتحات مصدر است زنده بودن و زندگانی و بمعنی جاندار مجاز است۔
زندان - بندیخانه۔
سبکتگین - نام پدر سلطان محمود غزنوی۔

باب الواو

علو - برتر۔
عدو - دشمن۔
ریو - مکر و فریب و حیله۔
غریو - آواز آسیا۔
سہو - فراموش۔
محو - دور کردن۔
لہو - بازی۔
سرو - نام درخت۔
پرتو - روشنائی۔
نیرو - قوت۔
جزو - پاره۔
عضو - پاره از تن۔
بانو - خاتون۔

باب الہاء

فواکه - میوه۔
مایه - اصل چیزی۔
کافه - گروه۔
مراقبه - نگاہداشتن۔
مکاشفه - متوجه کردن دل بخدا۔
عصاره - آنچه بیفشارند برآید۔
سنگلاخ - جای بسیار سنگ۔
محافه - ہودج۔
واقعه - افتنده و حادثه
باہره - ظاہر روشن
دیباچه - شروع چیزی
آئینه - معروف۔
طائفه - گروه۔
مشاطه - آراینده۔
آزاده - معروف۔
فرومایه - کمینه۔
مغاره - جای غارت کردن و غاریکه در کوه باشد۔
محاسبه - حساب کردن۔
سابقه - پیشین۔
خزانه - جای سیم و زر۔

مصادره - تاوان جرم نشاندن و تاوان دادن
مجاہده - بایکدیگر کارزار کردن۔
نشانه - ہدف۔
پیمانه - آنچه که بدان چیزے پیمانند۔
تازیانه - چابک۔
مفاوضه - انبازی کردن و خط رساله در محاوره اہل انشا۔
کلاسه - نام مقام۔
بادیه - بیابان۔
مطائبه - مزاح
پراگنده - منتشر و جداگانه
گوشواره - حلقه که در گوش پوشند۔
فاجره - زن گنہگار و بدکار۔
قابله - دایه۔
دراعه - بالضم و تشدید را، جامه است و اکثر جامهٔ صوف را گویند۔
داعیه - خواننده۔
قراضه - ریزهٔ زر۔
پاینده - ہمیشه۔
پایه - مرتبه۔
مواخذه - گرفتن۔
کتابه - بالکسر نوشتن۔
اماره - فرماینده بدی
مجادله - خصومت کردن۔
مناظره - بحث کردن برای اظہار صواب
ناصیه - پیشانی۔
ہمواره - ہمیشه۔
لاشه - آدم و اسپ و خر لاغر و نیز زبون را گویند و مرده جمیع حیوانات را گفته اند۔
جاده - راه۔

لاله - نام گلے۔
قباله - بالفتح ضامن شدن و باد صبا راندن
حباله - بالکسر دام۔
تتمه - تمامی۔
حلیه - بالضم و بالکسر زیور که از جواہر و طلا و نقره و مانند آن سازند۔
ہدیه - پیشکش۔
رقعه - پاره۔
ذروه - بالفتح و بالکسر بالای ہر چیز و بالاے کوہان۔
قرطه - گوشواره۔
درجه - مرتبه۔
خطه - بالکسر زمینے که برای بنا و عمارت گرد او خط کشیده حد پیدا کرده باشند۔
فتنه - آزمایش۔
خرده - ریزه۔
فی الجمله - درہمه۔
سراسیمه - برگشته۔
حجره - کوٹھری۔
کرشمه - بگوشهٔ چشم نگریستن۔
زمره - گروه۔
[illegible] - بوت۔
سره - مرد دانا۔
شره - حرص۔
کلمه - معروف
ابله - نادان۔
بیشه - خانهٔ شیر۔
پیشه - ہنر۔
صره - ہمیانی۔
نفقه - خرچ زن۔
طعمه - خوردنی۔
مسخره - بروزن بہره مسخره و خوش طبع و در فارسی کار بے مرد۔
ضمره - بالفتح [illegible]

مہر انگشتری سلیمانؑ بر نه بود
مژده - خوشخبری۔
فضله - پس خورده۔
غصه - اندوه گلوگیر۔
سفره - دسترخوان۔
ہرزه - بیہوده۔
طبله - صندوقچه کوچک
شکنجه - عذاب و نوعی از تعذیب۔
موجه - سخن پسندیده۔
زہره - طاقت۔
دقیقه - باریک۔
بزه - گناه۔
قصیده - قسمی از نظم
ملاطبه - نام شہر۔
خیره - بیہوده و پریشان
طیره - خجلت و سبکی۔
تیره - تاریک۔
دریوزه - گدائی۔
برکه - بالکسر حوض آب۔
افسرده - منجمد شده۔
بصره - نام مقامی۔
نکوہیده - بفتح اول ملامت کرده شده۔
پسته - نام میوه۔
خجسته - مبارک۔
نغمه - آواز خوش۔
حنجره - بالفتح حلقوم
زمزمه آواز۔
بہره - نصیب۔
بدیہه - بیفکر گفتن۔
لطیفه - سخن پاکیزه
بذله - سخن خوش و باریک۔
گرفته - قسمی از [illegible]۔
مدرسه - جای خواندن سبق۔
کلبه - خانهٔ کوچک و تاریک۔

رندہ - دلق کہنہ۔
تجربہ - آزمودن۔
معدہ - جای طعام وروده۔
فرسودہ - شکستہ۔
اسکندریہ - نام مقام
آگندہ - انباشتہ و برکردہ۔
جزیرہ - خشکی میان دریا
آبگینہ - شیشہ
قبیلہ - گروہ۔
وسمہ - داغ۔
بدرقہ - رہبر۔
ورطہ - گرداب۔
شیوہ - طریقہ
صدمہ - دھکہ۔
کریوہ - کوہ پشت و پشت بلند را گویند۔
دوشیزہ - زن بکر۔
دجلہ - نام جوے۔
نطفہ - آب منی۔
فقیرہ - زان فقیر
کرم پیلہ - کرم ابریشم۔
عربدہ - افزاو جنگ

عرصہ - کشادگی۔
ذخیرہ - مایہ۔
نقبہ - سوراخ۔
جعبہ - ترکش۔
لذعہ - گزیدن۔
معرکہ - جای جنگ
مہرہ - کوڑی۔
معجزہ - خارق عادت کہ از نبی صادر شودہ
جذبہ - کشیدن۔
خلیفہ - بادشاہ۔
قلعہ - معروف۔
غرفہ - بالاخانہ و کنار بام
غرہ - بالکسر و تشدید راکار نا آمودگی و بالضم اول ماہ رستہ دم۔
قلہ - سر کوہ۔
نعرہ - بانگ کردن۔
وظیفہ - مقرر۔
مسئلہ - پرسیدن و خواستن
قطعہ - پارہ۔
نکتہ - سخن باریک۔
افواہ - دہنہا۔

جاہ - مرتبہ۔
تباہ - فاسد شدہ۔
خانقاہ - جای بندگی و عبادت۔
خیلگاہ - جای خیل
فقیہ - دانشمند۔
سفیہ - نادان
کریہ - مکروہ۔
ستوہ - تنگ و عاجز
شکوہ - عظمت۔
کوفہ - نام مقام
وجہ - روے۔
فارجہ - زن خوش طبع
ترہ - سبزی۔

باب الیاء

ہمای - مرغیست کہ استخوان خورد ہم
رای - فکر۔
لآلی - جمع لولو و مروارید
آبادی - معمورا۔
مناہی - باز داشتہ شدہ از حضرت رب العزت
بردیمانی - چادر یمانی

وجیہ - پالی۔
بی تحاشی - بی باک۔
وادی - بیابان۔
معلم کتابی - ای معلم منسوب بکتب۔
ہیولانی - منسوب بہیولے کہ مادہ ہر شی را گویند
حرامی - دزد۔
شافی - شفا دہندہ۔
دجی - شب تاریک
ماحضری - آنچہ موجود و مہیا باشد۔
ماضی - آنچہ گزشتہ باشد۔
اذی - انجامیدن۔
ماوی - جاے۔
تہی - خالی۔
مے - شراب۔
منجلی - روشن!
ہلی - بکسر زمین بمعنی گذار
افعی - از مار بنایت زہرناک۔
نعی - خبر موت۔
یہودی - قوم منسوب بموسے

نصرانی - قوم منسوب بعیسے۔
سعی - کوشش۔
مجوسی - آتش پرست
سروری - بزرگی۔
روستی - قصبہ۔
راعی - شبان۔
ترقی - بالا رسیدن۔
راضی - خوشنود شوندہ
نواحی - اطراف۔
ذوالنون مصری - لقب ولی۔
علوی - اولاد حضرت علی کہ از بطن فاطمہ نباشد
صخر جنی - نام دیوے کہ انگشتری سلیمان و دزدیدہ کرد و سر کی بزرگ،
بختی - شتر قوی و بزرگ
ہنی - گوارندہ۔
برکی - بمعنے بافتہ ابریشمی
تتری - کلاہیست کہ از الشکری می پوشند
معنی - مراد۔

غنی - مرد بے نیاز۔
مستغنی - بے نیاز خواہندہ۔
نامرادی - سفاہت
مشتری - ستارہ و خریدار
تعدی - ظلم کردن۔
کروبی - نوعے از فرشتگان۔
مستولی - غالب
منقضی - گزشتہ۔
بسیری - نہایت۔
تقوی - پرہیزگاری۔
فتوی - حکم شرعی۔
کسری - لقب نوشیروان
لغوی - بیہودہ گو۔
پرواری - منسوب بہ پروار یعنی مقامے کہ گاو و مادیان براے فربہ شدن دارند۔
لختی - پارہ - امراض
خلاے - خلائیدن

فہرست کتب فنون متفرقہ نصائح و اخلاق و تصوف وغیرہ

تعلیم الاخلاق اخلاق کی درستی ایمانداری راستی نیک بختی تواضع اتحاد باہمی خوش خوئی حسن معاشرت حصول عزت وغیرہ کے سوا تمام عمدہ خوبیاں حاصل کرنے کیلیے یہ کتاب لاجواب نہایت عمدہ معلم و اوستاد ہے حضرت مصنف نے احادیث و قرآن اور اقوال حکما و بزرگان سے اس کتاب کو ایسا آراستہ کیا ہے ناظرین چشم انصاف سے نظر فرمائیں تو تعلیم اخلاق کے لیے کوئی کتاب ایسی بہتر دوسری کتاب نہ پائینگے فارسی زبان میں بجاے پاکیزہ عجب کرتا ہے۔ ۱۲

ارشاد المشتاقین فی ذکر ولادت سید المرسلین یون تو بہت سے مولود چھپے مگر اس طرز سے کسی نے نہیں لکھا روایات صحیح جو احادیث سے ثابت ہیں بہت فصاحت کے ساتھ لکھے ہیں۔ ۳ر

نصائح الاخلاق
گلستان - جدید قلم
گلستان متوسط قلم
گلستان
گلستان - مترجم
شرح گلستان ملا اکرم ملتانی۔ ۱۰ر
شرح گلستان مسمی ریاض رضوان۔ ۸ر
شرح گلستان مسمی خیابان۔
تضمین گلستان۔ ۵ر
گلستان حکیم قاآنی

بہارستان جامی ۴ر
بہار باران شرح گلستان۔
بوستان - جلی قلم
بوستان متوسط قلم ۱۰ر
بوستان خرد۔
بوستان مترجم ۸ر
ایضاً بقلم واضح
اخلاق جلالی
اخلاق ناصری
اخلاق محسنی ۶ر
حکایات لطیف ۱ر
نکات احسانی
صراط مستقیم ۷ر

مقامات مظہری
مثنوی حضرت شمس تبریز مع مثنوی شیخ فرید الدین عطار ۱ر
ارشاد مرشد ۸ر
کلمۃ الحق۔ ۵ر
مکتوبات جوابی شیخ شرف الدین یحیی منیری عیسٰی فی جلد
مکتوبات امام ربانی
کیمیای سعادت
ہدایت المومنین ۱ر
لطائف رشیدی ۱ر
نفحات الانس۔

فوائد الفواد ۸ر
فوائد سعدیہ۔ ۸ر
پند نامہ حضرت فرید الدین عطار۔ ۲ر
مثنوی مولانا روم
شرح مثنوی مسمے بہ مکاشفات مثنوی
جواہر غیبی۔
فتوح الغیب
شرح مثنوی مولانا روم از بحر العلوم
المشتہر
منشی عبداللہ تاجر کتب و مالک مطبع مجتبائی لکھنؤ

مختصر فہرست کتبخانہ تجارتی محمد عبد اللہ تاجر کتب و چکن وغیرہ لکھنؤ چوک و مالک مطبع مجتبائی لکھنؤ

اشراق الرمل معروف بہ محبوب الرمل

رمالان کامل الفن کے لیے عمدہ دستور العمل اور مبتدیان صاحب کا ذہن کے واسطے استاد بے بدل ہے جسمین نزول و جواز علم الرمل اوقات و ذات الکل طریقہ حصول اشکال شانزدہ گانہ و طبائع و اطراف اشکال منسوبات وغیرہ جملہ اصول و فروع نہایت شرح و بسط سے صاف اور عمدہ درج ہین قیمت ۱۲ر

شمس الرمل

نہایت عمدہ کتاب ہے۔ قیمت ۸ر

میدان الرمل

اس کتاب کی خوبی ملاحظہ پر موقوف ہے کم سے کم استعداد والا بھی اسکے اصول یاد کر کے خدمت مین اچھا خاصہ مال بن سکتا ہے قیمت ۸ر

تسہیل الرمل

یہ کتاب بھی اس فن کے اصول و قواعد و ضروری مسائل مین بے نظیر ہے جو بڑی تلاش اور محنت سے چھاپی گئی ہے قیمت ۸ر

جواہر الجفر مع رسالہ انوار القمر

کتاب فن جفر مین نہایت مستند و معتبر ہے مولف نے صحیح روایات سے عملیات لکھے ہین اس مین دو سو چھیاسی عمل ہین جو تمام امورات مقاصد کے لیے کافی ہین اس کتاب مین بہت سی عملیات و مجربات و آزمودہ علامہ نصیر الدین طوسی کے مندرج ہین اور عملیات کی تعلیق جو ہے ہین وہ بھی نہایت وضاحت سے تحریر ہین تاکہ شائقین کو کسی طور سے دقت نہ ہو سکے بعد نقشہ جات بعد

سیارہ مع حروف متعلقہ اور دائرہ جلالی و جمالی و مشترک اور جدول بابت منقلب و ثنو جسدین اور دائرہ رجال الغیب اور کواکب کی بخورات اور جدول نظرات ستارگان جو عامل اعمال کے لیے ضروری ہین سب بتفصیل لکھے ہین اور انوار القمر مین ہر طرح کے تعویذات اور نقوش مجرب جو اس فن کے عالمین سے نہایت کوشش اور محنت سے حاصل کیے گئے درج ہین قیمت ۸ر

احسن الطلسمات

معروف بطلسمات یونانیہ وہ عمدہ کتاب ہے کہ فن طلسم مین اپنا مثل نہین رکھتی اور سوا اسکے کوئی کتاب اس فن مین طبع نہین ہوئی اس کی زیادہ تعریف کی حاجت نہین صرف اتنا کہدینا کافی ہے کہ اس کتاب مین اکتیس طلسم مع انکی شرائط اور کواکب کے بخورات اور ثوابت اور منازل قمر وغیرہ کے ایسے سریع التاثیر ہین کہ قابل بیان نہین ہر شخص امتحان کر کے بخوبی تجربہ کر سکتا ہے باوجود ان خوبیون کے قیمت صرف ۸ر

لوح سلیمانی حصہ سوم

اس حصہ مین اکثر اعمال زبانی کے تعویذ لکھے گئے ہین جو بارہا تجربہ مین آچکے ہین اور مجرب پائے گئے اس کتاب کی وجہ سے انسان کا

ہر مرض بغیر دوا کے زائل ہو سکتا ہے اور کیون نہو اس کل حصو نکے مصنف جناب مولانا مولوی حافظ محمد حجت اللہ صاحب ترضا لکھنوی ہین جو خاص اس فن مین ید طولیٰ اور مہارت کامل رکھتے ہین۔ ۱۲ر

لوح سلیمانی حصہ چہارم

اس مین شعبدی اور خواب کے مجرب تعبیرین درج ہین اور نقوش آزمودہ جو ہر مہم کے واسطے لاجواب ہین لکھے گئے ہین اور پھر لطف یہ کہ آسان ہین زیادہ دشوار بھی نہین ۱۲ر

الواح الجواہر

افلاطون کا یہ رسالہ علم حروف مین ہے اور تمام حروف کے خواص اور موکل اور مزاج اور بخور اور تصرفات اور ضروری امور جو متعلق اعمال حروف کے ہین اس مین مندرج ہین اور حکیم افلاطون نے اس علم کو الواح قدیم سے اقتباس کیا تھا اور یہ وہ علم ہے کہ تمام علوم اسی سے مشتق ہین اور اسی علم کے ذریعہ سے تمام مقاصد دلی اور مطالب قلبی حاصل ہو سکتے ہین۔ نہایت شرح و بسط کے ساتھ تحریر کیے گئے ہین۔

قیمت ۱۲ر

انوار اشرفی اردو

حضرت مخدوم سلطانی سید اشرف جہانگیر سمنانی قدس سرہ کے ملفوظات و ارشادات کا خلاصہ قیمت ۸ر

عشرت النفیس ترجمہ مجربات شیخ الرئیس

مجرب اور نادر نسخون کا مجموعہ عجیب و غریب تراکیب تعیش کا آئینہ بلکہ جملہ لوازم عیش و عشرت کا ہادی اور رہنما جسکے مطالعہ کا شائقین بڑے اشتیاق ہر عیش پسند اس شاہد رعنا کے نظارہ کا مشتاق تھا چھپ کے تیار ہے جلد منگائیے اور اسکے مضامین گوناگون نسخہا سے مفید و مجرب سے لطف اٹھائیے اور نہایت قیمت صرف ۱۲ر

نوشیروان نامہ

جلد اول۔ ۴ر
جلد دوم ۴ر
ہر دو نامہ متعلقہ نوشیروان نامہ
جلد سوم جلد ۔۔۔ قیمت ۔۔۔

داستان امیر حمزہ

کی کل جلدین
ہومان نامہ۔ ایرجنامہ۔ کوچک باختر۔ بالا باختر۔ طلسم ہوشربا
صندلی نامہ۔ تورجنامہ۔ لعل نامہ
وغیرہ وغیرہ نہایت کفایت سے روانہ ہو سکتی ہین۔

لوح سلیمانی حصہ اول
قیمت ۲ر

المشتہر

خاکسار محمد عبد اللہ تاجر کتب و چکن وغیرہ لکھنؤ چوک و مالک مطبع مجتبائی

لوح سلیمانی حصہ دوم
قیمت

فتبارک اللہ احسن الخالقین

المنۃ للہ کہ آوان فرخندہ بنیان نزہت عنوان کتاب فیض انتساب

خزینۂ اندرز گنجینۂ پند خواص و عوام را نافع و سودمند بہار جاودان الموسوم

بوستان سعدی

من تصنیف شریف گل سرسبد گلستانِ سخن زین آسمان سخن موجد اعجاز طرازی

اجلۃ الشعرا حضرتِ شیخ الشیوخ سعدیؔ شیرازی طاب ثراہ وجعل الجنۃ مثواہ

در مطبع منشی نولکشور واقع کانپور بھگوندیال اجنیٹ طبع شد و شائع گردید

پہلے جز

۵

اطلاع — اس مطبع مین ہر علم وفن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار موجود ہے اور شائقین کو فہرست مطول سے جو علحدہ موجود ہے اور درخواست کرنے پر مل سکتی ہے اور معلوم ہو سکتا ہے کہ قیمت اس سال مین نہایت ارزان مقرر ہوئی ہم صرف اخلاق و موعظت و تصوف کی کتابین فارسی و کتب زبان فارسی درس متبدیان و منشآت وغیرہ و کتب انشار اردو و منتخب با سفید و درس وغیرہ کی کچھ کتابین ذیل مین درج کرتے ہین ناظرین ملاحظہ فرمائین۔

اخلاق و موعظت و تصوف کی کتابین فارسی

گلستان نثر — شیخ سعدی شیرازی رحمۃ اللہ
ایضاً — کاغذ رنگین و عمدہ۔
ایضاً — متوسط قلم۔
ایضاً — چوب قلم کاغذ سفید ولایتی عمدہ۔
ایضاً — کاغذ خاکی۔
ایضاً — پرقلم و واضح و خوشخط۔
ایضاً — فرہنگ گلستان تصنیف مولوی عبدالرسول
ایضاً — مترجم گلستان ترجمہ لفظ بلفظ ہوا ہے
ایضاً — شرح گلستان مصنفہ مولوی اکرم ملتانی۔
ریاض رضوان — شرح گلستان از مولوی ریاض علی
گلستان حکیم قاآنی — بجواب گلستان سعدی قابل دید ہے
مثنوی شاہ شرف — از شاہ بو علی قلندر عارفانہ مضمون ہے۔
مثنوی معنوی — مولوی روم چار مصرعہ ہر سہ دفتر محشی
اخلاق محسنی — تصنیف ملا حسین واعظ۔
شرح مثنوی بحر العلوم — طبع جدید از تصنیفات حضرت مولانا عبد العلی بحر العلوم مرحوم یہ شرح حامل المتن ہے۔

لطائف معنوی — شرح مثنوی مولوی روم مطبوعہ مطبع کانپور۔
مکاشفات رضوی — شرح مثنوی روم از مولوی محمد رضا۔
اسرار الاولیا — از حضرت شیخ فرید شکر گنج رحمۃ اللہ
مجموعہ مثنویات — فرید الدین عطار جس مین سب رسایل ذیل ہین — جواہر اللغات — سیلاج — الٰہی نامہ مختار نامہ — منطق الطیر — بلبل نامہ — نزہت الاحباب مفتاح الفتوح — بی سر نامہ — پند نامہ۔
تحفۂ محمدی — مولفہ خواجہ امیر الدین عرف بگلی دال حکایات و مواعظ عارفانہ مین بقلم نہایت جلی و خوش خط۔
مطالب رشیدی — مصنفہ شاہ تراب طریق مجاہدات باطنہ
مثنوی سلسبیل — مصنفہ حکیم منور حسین فیض حکیم تخلص۔
انوار محمدی — مصنفہ محمد امیر اکبر آبادی در بیان فرقہ اہل اسلام۔

به عون صانع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و زمان نسخه

بوستان سعدی

در مطبع نامی منشی نولکشور واقع کانپور بزیب طبع آراسته شد

فہرست کتاب بوستان

تمت

رموز فهرست

ح حکایت	ن نصیحت	گ گفتار	ق قول
م مثل	مو موعظت		

بتهدید گر برکشد تیغ حکم / بمانند کروبیان صم و بکم

وگر در دهد یک صلای کرم / عزازیل گوید نصیبی برم

بدرگاه لطفش و بزرگیش بر / بزرگان نهاده بزرگی ز سر

فروماندگان را برحمت قریب / تضرع کنان را بدعوت مجیب

براحوال نابوده علمش بصیر / باسرار ناگفته لطفش خبیر

بقدرت نگهدار بالا و شیب / خداوند دیوان روز حسیب

مستغنی از طاعتش پشت کس / نه بر حرف او جای انگشت کس

قدیمی نکوکار نیکی پسند / بکلک قضا در رحم نقشبند

ز مشرق بمغرب مه و آفتاب / روان کرد و گسترد گیتی بر آب

زمین از تب لرزه آمد ستوه / فرو کوفت بر دامنش میخ کوه

دهد نطفه را صورتی چون پری / که کردست بر آب صورتگری

نهد لعل و فیروزه در صلب سنگ / گل لعل در شاخ فیروزه رنگ

ز ابر افگند قطره سوی یم / ز صلب اوفتد نطفه در شکم

از آن قطره لولوی لالا کند / وزین صورتی سرو بالا کند

برو علم یک ذره پوشیده نیست / که پیدا و پنهان بنزدش یکیست

مهیاکن روزی مار و مور / دگر چند بیدست و پایند و زور

بامرش وجود از عدم نقش بست / که داند جز او کردن از نیست هست

اگر طالبی کین زمین طی کنی
نخست اسپ باز آمدن پی کنی

تأمل در آیینهٔ دل کنی
صفائی بتدریج حاصل کنی

مگر بوی از عشق مستت کند
طلبگار عهد الستت کند

بپای طلب ره بدانجا بری
وزانجا ببال محبت پری

بدرد یقین پرده‌های خیال
نماند سراپرده الا الجلال

دگر مرکب عقل را پویه نیست
عنانش بگیرد تحیر که بیست

درین بحر جز مرد داعی نرفت
گم آن شد که دنبال اعمی نرفت

کسانیکه زین راه برگشته‌اند
برفتند و بسیار سرگشته‌اند

خلاف پیمبر کسی ره گزید
که هرگز بمنزل نخواهد رسید

مپندار سعدی که راه صفا
توان رفت جز بر پی مصطفی

در نعت سرور کائنات علیه افضل الصلوة

کریم السجایا جمیل الشیم
نبی البرایا شفیع الامم

امام رسل پیشوای سبیل
امین خدا مهبط جبرئیل

شفیع الوری خواجهٔ بعث و نشر
امام الهدی صدر دیوان حشر

کلیمی که چرخ فلک طور اوست
همه نورها پرتو نور اوست

یتیمی که ناکرده قرآن درست
کتبخانهٔ چند ملت بشست

چو عزمش برآهیخت شمشیر بیم
بمعجز میان قمر زد دو نیم

چه کم گردد ای صدر فرخنده پی
ز قدر رفیعت بدرگاه حی

که باشند مشتی گدایان خیل
بمهمان دار السلام از طفیل

خدایت ثنا گفت و تبجیل کرد
زمین بوس قدر تو جبریل کرد

بلند آسمان پیش قدرت خجل
تو مخلوق و آدم هنوز آب و گل

تو اصل وجود آمدی از نخست
دگر هرچه موجود شد فرع تست

ندانم کدامین سخن گویمت
که والاتری زانچه من گویمت

ترا عز لولاک تمکین بس است
ثنای تو طه و یس بس است

چه وصفت کند سعدی ناتمام
علیک الصلوة ای نبی و السلام

سبب نظم کتاب

در اقصای عالم بگشتم بسی
بسر بردم ایام با هر کسی

تمتع بهر گوشه یافتم
ز هر خرمنی خوشه یافتم

چو پاکان شیراز خاکی نهاد
ندیدم که رحمت بر آن خاک باد

تولای مردان این پاک بوم
برانگیختم خاطر از شام و روم

دریغ آمدم زان همه بوستان
تهیدست رفتن سوی دوستان

بدل گفتم از مصر قند آورند
بر دوستان ارمغانی برند

مرا گر تهی بود زان قند دست
سخنهای شیرین تر از قند هست

نه قندی که مردم بصورت خورند
که ارباب معنی بکاغذ برند

چو این کاخ دولت بپرداختم
برو ده در از تربیت ساختم

یکی باب عدل است و تدبیر و رای
نگهبانی خلق و ترس خدای

دوم باب احسان نهادم اساس
که منعم کند فضل حق را سپاس

سوم باب عشق است و مستی و شور
نه عشقی که بندند بر خود بزور

چهارم تواضع رضا پنجمین
ششم ذکر مرد قناعت گزین

بهفتم در از عالم تربیت
بهشتم در از شکر بر عافیت

نهم باب توبه و راه صواب
دهم در مناجات و ختم کتاب

بروز همایون و سال سعید
بتاریخ فرخ میان دو عید

ز ششصد فزون بود پنجاه و پنج
که پر در شد این نامبردار گنج

بهار عجم

همانا که در پارس انشای من — چو مشک است بی قیمت اندر ختن

چو بانگ دهل هولم از دور بود — بغیبت درم عیب مستور بود

گل آورد سعدی سوی بوستان — بشوخی چو فلفل بهندوستان

چو خرما بشیرینی اندوده پوست — چو بازش کنی استخوانی درو ست

ذکر محامد اتابک ابوبکر بن سعد زنگی طاب ثراه

مرا طبع زین نوع خواهان نبود — سر مدحت پادشاهان نبود

ولے نظم کردم بنام فلان — مگر باز گویند صاحبدلان

که سعدی که گوی بلاغت ربود — در ایام بوبکر بن سعد بود

سزد گر بدورش بنازم چنان — که سید بدوران نوشیروان

جهاندار دین پرور دادگر — نیامد چو بوبکر بعد از عمر

سر سرفرازان و تاج مهان — بدوران عدلش بناز ای جهان

گر از فتنه آید کسے در پناه — ندارد جز این کشور آرامگاه

فطوبی لباب کبیت العتیق — حوالیه من کل فج عمیق

ندیدم چنین گنج و ملک و سریر — که وقفست بر طفل و برنا و پیر

نیامد برش دردناکے غمے — که ننهاد بر خاطرش مرہمے

طلبگار خیرست و امیدوار — خدایا امیدے که دارد برآر

کله گوشه بر آسمان برین — ہنوز از تواضع سرش بر زمین

خدایا بر آن تربت نامدار
بفضلت که باران رحمت ببار

گر از سعد زنگی مثل ماند و یاد
فلک یاور سعد بوبکر باد

در مدح شاهزاده سعد بن ابی بکر بن سعد گوید

اتابک جوان بخت روشن ضمیر
بدولت جوان و بتدبیر پیر

بدانش بزرگ و بهمت بلند
ببازو دلیر و بدل هوشمند

زهی دولت مادر روزگار
که رودی چنین پرورد در کنار

بدست کرم آب دریا ببرد
برفعت محل از ثریا ببرد

زهی چشم دولت بروی تو باز
سر شهریاران گردن فراز

صدف را که بینی ز دردانه پر
نه آن قدر دارد که یکدانه در

تو آن در مکنون یکدانه‌ای
که پیرایه سلطنت خانه‌ای

نگه دار یارب بچشم خودش
بپرهیز از چشم زخم بدش

خدایا در آفاق نامی کنش
بتوفیق طاعت گرامی کنش

ترا سد یاجوج کفر از زرست
نه رویین چو دیوار اسکندرست

زبان آوری کاندرین امن و داد
سپاست نگوید زبانش مباد

زهی بحر بخشایش و کان جود
که مستظهر اندر وجودت وجود

برون بینم اوصاف شاه از حساب
نگنجد درین تنگ میدان کتاب

گر آن جمله را سعدی املا کند
مگر دفتری دیگر انشا کند

فرو ماندم از شکر چندین کرم
همان به که دست دعا گسترم

جهانت بکام و فلک یار باد
جهان آفرینت نگهدار باد

بلند اخترت عالم افروخته
زوال اخترت دشمنت سوخته

غم از گردش روزگارت مباد
وز اندیشه بر دل غبارت مباد

که بر خاطر پادشاهان غمی
پریشان کند خاطر عالمی

دل و کشورت جمع و معمور باد
ز ملکت پراگندگی دور باد

تنت باد پیوسته چون دین درست
بد اندیش را دل چو تدبیر سست

درونت بتایید حق شاد باد
دل و دین و اقلیمت آباد باد

جهان آفرین بر تو رحمت کناد
دگر هرچه گویم فسانست و باد

همینت بس از کردگار مجید
که توفیق خیرت بود بر مزید

نرفت از جهان سعد زنگی بدرد
که چون تو خلف نام بردار کرد

عجب نیست این فرع از آن اصل پاک
که جانش بر اوجست و جسمش بخاک

مقیمش در انصاف و تقوی بدار
مرادش بدنیی و عقبی برآر

غم از دشمن ناپسندت مباد
وز اندیشه بر دل گزندت مباد

بهشتی درخت آورد چون تو بار
پسر نامجوی و پدر نامدار

از آن خاندان خیر بیگانه دان
که باشند بدخواه این خاندان

زهی دین و دانش زهی عدل و داد | زهی ملک و دولت که پاینده باد

باب اول در عدل و رای و تدبیر جهانداری

نگنجد کرمهای حق در قیاس | چه خدمت گزارد زبان سپاس

خدایا تو این شاه درویش دوست | که آسایش خلق در ظل اوست

بسی بر سر خلق پاینده دار | به توفیق و طاعت دلش زنده دار

برومند دارش درخت امید | سرش سبز و رویش به رحمت سفید

براه تکلف مرو سعدیا | اگر صدق داری بیار و بیا

تو منزل شناسی و شه راهرو | تو حق گوی و خسرو حقایق شنو

چه حاجت که نه کرسی آسمان | نهی زیر پای قزل ارسلان

مگو پای عزت بر افلاک نه | بگو روی اخلاص بر خاک نه

بطاعت بنه چهره بر آستان | که اینست سر جادهٔ راستان

اگر بنده سر برین در بنه | کلاه خداوندی از سر بنه

چو طاعت کنی لبس شاهی مپوش | چو درویش مخلص بر آور خروش

که پروردگارا توانگر توئی | توانای درویش پرور توئی

نه کشور خدایم نه فرمان دهم | یکی از گدایان این در گهم

چه برخیزد از دست و کردار من | مگر دست لطفت شود یار من

تو بر خیر و نیکی دهم دسترس | و گرنه چه خیر آید از من بکس

رعیت چو بیخند و سلطان درخت
درخت ای پسر باشد از بیخ سخت

مکن تا توانی دل خلق ریش
وگر می‌کنی می‌کنی بیخ خویش

اگر جاده‌ای بایدت مستقیم
ره پارسایان امیدست و بیم

گزند کسانش نیاید پسند
که ترسد که در ملکش آید گزند

وگر در سرشت وی این خوی نیست
دران کشور آسودگی بوی نیست

اگر پای‌بندی رضا پیش گیر
وگر یک‌سواره سر خویش گیر

فراخی دران مرز و کشور مخواه
که دلتنگ بینی رعیت ز شاه

ز مستکبران دلاور بترس
ازان کو نترسد ز داور بترس

دگر کشور آباد بیند بخواب
که دارد دل اهل کشور خراب

خرابی و بدنامی آید ز جور
بزرگان رسند این سخن را بغور

رعیت نشاید به بیداد کشت
که مر سلطنت را پناهند و پشت

مراعات دهقان کن از بهر خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش

مروت نباشد بدی با کسی
کز و نیکوی دیده باشی بسی

پند دادن خسرو شیرویه را

شنیدم که خسرو بشیرویه گفت
دران دم که چشمش ز دیدن بخفت

بران باش تا هرچه نیت کنی
نظر در صلاح رعیت کنی

نپیچ ای پسر گردن از عدل و رای
که مردم ز دستت نپیچند پای

حکایت

چو مردانگی آید از رهزنان
چه مردان لشکر چه خیل زنان

شهنشه که بازارگان را بخست
در خیر بر شهر و لشکر ببست

کی آنجا دگر هوشمندان روند
چو آوازهٔ رسم بد بشنوند

نکو بایدت نام نیکی قبول
نکو دار بازارگان و رسول

بزرگان مسافر بجان پرورند
که نام نکوئی بعالم برند

تبه گردد آن مملکت عنقریب
کزو خاطر آزرده آید غریب

غریب آشنا باش و سیاح دوست
که سیاح جلاب نام نکوست

نکو دار ضیف و مسافر عزیز
وز آسیب شان بر حذر باش نیز

ز بیگانه پرهیز کردن نکوست
که دشمن توان بود در زی دوست

ندیمان خود را بیفزای قدر
که هرگز نیاید ز پرورده غدر

چو خدمتگزاریت گردد کهن
حق سالیانش فراموش مکن

گر او را هرم دست خدمت ببست
ترا بر کرم همچنان دست هست

حکایت

شنیدم که شاپور دم در کشید
چو خسرو برسمش قلم در کشید

چو شد حالش از بینوائی تباه
نبشت این حکایت بنزدیک شاه

که ای شاه آفاق گستر بعدل
اگر من نماندم تو مانی بفضل

چو بذل تو کردم جوانی خویش
بهنگام پیری مرانم ز پیش

حکایت در تدبیر و تأخیر کردن در سیاست

نویسنده را گر ستون عمل / بیفکند بر دو طناب امل

بفرمان بران بر شه دادگر / پدر وار خشم آورد بر پسر

گهش میزند تا شود دردناک / گهی میکند آبش از دیده پاک

چو نرمی کنی خصم گردد دلیر / وگر خشم گیری شوند از تو سیر

درشتی و نرمی بهم در بهست / چو رگزن که جراح و مرهم نهست

جوانمرد و خوش خلق و بخشنده باش / چو حق بر تو پاشد تو بر خلق پاش

چو یاد آیدت عهد شاهان پیش / همین نقش برخوان پس از عهد خویش

نیامد کس اندر جهان کو بماند / مگر آن کزو نام نیکو بماند

نمرد آنکه ماند پس از وی بجای / پل و خانی و خان و مهمانسرای

هر آن کو نماند از پسش یادگار / درخت وجودش نیاورد بار

وگر رفت و آثار خیرش نماند / نشاید پس مرگش الحمد خواند

چو خواهی که نامت بود جاودان / مکن نام نیک بزرگان نهان

همین کام و ناز و طرب داشتند / بآخر برفتند و بگذاشتند

یکی نام نیکو ببرد از جهان / یکی رسم بد ماند ازو جاودان

بسمع رضا مشنو ایذای کس / وگر گفته آید بغورش برس

گنهکار را عذر نسیان بنه / چو زنهار خواهند زنهار ده

گر آید گنهکاری اندر پناه / نه شرط است کشتن باول گناه

ندیدم کسی سرگران از شراب | اگر هم خراباتی دیدم خراب
ملک را همین ملک پیرایه بس | که راضی نگردد بآزار کس
سخن گفت و دامان گوهر فشاند | بنطقی که شه آستین برفشاند
پسند آمدش حسن گفتار مرد | بنزد خودش خواند و اکرام کرد
زرش داد و گوهر بشکر قدوم | بپرسیدش از گوهر و زاد و بوم
بگفت آنچه پرسیدش از سرگذشت | بقربت ز دیگر کسان درگذشت
ملک با دل خویشتن ای زرو | که دستور ملک اینچنین نیکخو
ولیکن بتدریج تا انجمن | بسستی نخندند بر رای من
بعقلش بباید نخست آزمود | بقدر هنر پایگاهش فزود
برد بر دل از جور غم بارها | که نا آزموده کند کارها
چو قاضی بفکرت نویسد سجل | نگردد ز دستاربندان خجل
نظر کن چو سوفار داری بشست | نه آنگه که پرتاب کردی ز دست
چو یوسف کسی در صلاح و تمیز | بیک سال باید که گردد عزیز
بایام تا بر نیاید بسی | نشاید رسیدن بغور کسی
ز هر نوع اخلاق او کشف کرد | خردمند پاکیزه دین بود مرد
نکو سیرتش دید و روشن قیاس | سخن سنج و مقدار مردم شناس
برای از بزرگان مهش دید و بیش | نشاندش زبر دست دستور خویش

وزیر اندرین شیمه راه برد | بخبث این حکایت بشاه برد

که این را ندانم چه خوانند و کیست | نخواهد بسامان درین ملک زیست

شنیدم که با بندگانش سرست | خیانت پسندست و شهوت پرست

سفر کردگان لاوبالی زیند | که پرورده ملک و دولت نیند

نشاید چنین خیره روی تباه | که بدنامی آرد در ایوان شاه

مگر نعمت شه فرامش کنم | که بینم تباهی و خامش کنم

مپندار نتوان سخن گفت زود | نگفتم ترا تا یقینم نبود

ز فرمانبرانم کسی گوش داشت | کزینان دو یکتن در آغوش داشت

من این گفتم اکنون ملک راست رای | چنان کآزمودم تو نیز آزمای

بناخوبتر صورتی شرح داد | که بد مرد را نیک روزی مباد

بداندیش برخورده چون دست یافت | درون بزرگان بآتش بتافت

بخورده توان آتش افروختن | پس آنگه درخت کهن سوختن

ملک را چنان گرم کرد این خبر | که جوشش برآمد چو منقل بسر

غضب دست در خون درویش داشت | ولیکن سکون دست در پیش داشت

که پرورده کشتن نه مردی بود | ستم در پی داد نامردی بود

میازار پرورده خویشتن | چو تیر تو دارد بتیرش مزن

بنعمت نبایست پروردنش | چو خواهی بیداد خون خوردنش

بخاطر برم هرگز این ظن نرفت — ندانم که گفت آنچه بر من نرفت
شهنشه برآشفت کاین یک وزیر — تعلل بیندیش و حجت مگیر
تبسم کنان دست بر لب گرفت — کز او هرچه گوید نیاید شگفت
حسودی که بیند بجای خودم — کجا بر زبان آورد جز بدم
من آن ساعت انگاشتم دشمنش — که بنشاند شه زیر دست منش
چو سلطان فضیلت نهد بر ویم — ندانی که دشمن بود در پیم
مرا تا قیامت نگیرد بدوست — چو بیند که در عز من ذل اوست
برینت بگویم حدیثی درست — اگر گوش با بنده داری نخست

مثل

مر ابلیس را دید شخصی بخواب — بقامت صنوبر بروی آفتاب
نظر کرد و گفت ای نظیر قمر — ندارند خلق از جمالت خبر
ترا سهمگین روی پنداشتند — بگرمابه در زشت بنگاشتند
بخندید و گفت آن نه شکل منست — ولیکن قلم در کف دشمنست
برانداختم بیخ شان از بهشت — کنونم بکین میکشانند زشت
مرا همچنین نام نیکست لیک — ز علت نگوید بداندیش نیک
وزیری که جاه من آبش بریخت — بفرسنگ باید ز مکرش گریخت
ولیکن نیندیشم از خشم شاه — دلاور بود در سخن بیگناه

کنونم نکوکن بوقت سخن | بقیناد یک بوجسر کهن
درانیان بحسرت چرا ننگرم | که عمر تلف کرده یاد آورم
برفت از من آن روزهای عزیز | بپایان رسد ناگه این روز نیز
چو دانشور این در معنی بسفت | بگفت این گران به محالت بگفت
در ارکان دولت نگه کرد شاه | گزین خوبتر لفظ و معنی مخواه
کسی را نظر سوی شاهد رواست | که داند بدین شاهدی عذرخواست
بعقل از ره آهستگی کرو سمے | بگفتار خصمش بیازرد دمے
به تندی سبکدست بردن به تیغ | بدندان گزد پشت دست دریغ
ز صاحب غرض تا سخن نشنوی | که گر کاربندی پشیمان شوی
نکونام را جاه و تشریف و مال | بیفزود و بدگوی را گوشمال
بتدبیر دستور دانشورش | به نیکی شد نام در کشورش
بعدل و کرم سالها ملک راند | برفت و نکونامی ازوی بماند
چنین پادشاهان که دین پرورند | ببازوی دین گوی دولت برند
از آنان نه بینم درین عهد کس | وگر هست بوبکر سعد است و بس
خدیو خردمند فرخ نهاد | که شاخ امیدش برومند باد
بهشتی درختی تو ای پادشاه | که افگنده سایه یکساله راه
طمع بود از بخت نیک اخترم | که بال هما افگند بر سرم

خزاین پر از بهر لشکر بود ❊ نه از بهر آذین و زیور بود
سپاهی که خوشدل نباشد ز شاه ❊ ندارد حدود ولایت نگاه
چو دشمن خر روستایی برد ❊ ملک باج و ده یک چرا میخورد
مخالف خرش برد و سلطان خراج ❊ چه اقبال ماند در آن تخت و تاج
مروت نباشد بر افتاده زور ❊ برد مرغ دون دانه از پیش مور
رعیت درخت است اگر پروری ❊ بکام دل دوستان برخوری
ببیرحمی از بیخ و بارش مکن ❊ که نادان کند حیف بر خویشتن
کسان برخورند از جوانی و بخت ❊ که بر زیردستان نگیرند سخت

که وی بر حصاری گریزد بلند ❊ رسد کشور بیگنه را گزند
نظر کن بر احوال زندانیان ❊ که ممکن بود بیگنه در میان
چو بازارگان در دیارت بمرد ❊ بمالش خساست بود دستبرد
گران پس که بروی بگریند زار ❊ بهم باز گویند خویش و تبار
که مسکین در اقلیم غربت بمرد ❊ متاعی که زو ماند ظالم ببرد
بیندیش از آن طفلک بی پدر ❊ وز آه دل دردمندش حذر
بسا نام نیکوی پنجاه سال ❊ که یک نام زشتش کند پایمال
پسندیده کاران جاوید نام ❊ تطاول نکردند بر مال عام
بر آفاق گر سر بسر پادشاست ❊ چو مال از توانگر ستاند گداست
بمرد از تهیدستی آزاد مرد ❊ ز پهلوی مسکین شکم پر نکرد

حکایت در معنی شفقت بر رعیت

شنیدم که فرماندهی دادگر ❊ قبا داشتی هر دو رو آستر
یکی گفتش ای خسرو نیکروز ❊ قبایی ز دیبای چینی بدوز
بگفت اینقدر ستر و آسایش است ❊ وزین بگذری زیب و آرایش است
نه از بهر آن میستانم خراج ❊ که زینت کنم بر خود و تخت و تاج
چو همچون زنان حله در تن کنم ❊ بمردی کجا دفع دشمن کنم
مرا هم ز صد گونه آز و هواست ❊ ولیکن خزینه نه تنها مراست

اگر زیردستی درآید ز پای ❊ حذر کن ز نالیدنش بر خدای
چو شاید گرفتن بنرمی دیار ❊ به پیکار خون از مشامی میار
بمردی که ملک سراسر زمین ❊ نیرزد که خونی چکد بر زمین

حکایت

شنیدم که جمشید فرخ سرشت ❊ بسرچشمهٔ بر بسنگی نوشت
برین چشمه چون ما بسی دم زدند ❊ برفتند چون چشم برهم زدند
گرفتیم عالم بمردی و زور ❊ ولیکن نبردیم با خود بگور
چو بر دشمنی باشدت دسترس ❊ مرنجانش کو را همین غصه بس

گفتار

طمع بگسل و هر چه خواهی بگوی

عدو زنده سرگشته پیرامنت | به از خون او کشته در گردنت

حکایت

شنیدم که دارای فرخ تبار | ز لشکر جدا ماند روز شکار

دوان آمدش گله بانی به پیش | شهنشه برآورد و تعلق ز کیش

بصحرا در از دشمنان دار باک | که در خانه باشد گل از خار پاک

برآورد چوپان به دل خروش | که دشمن نیم در هلاکم مکوش

من آنم که اسپان شه پرورم | بخدمت درین مرغزار اندرم

ملک را دل رفته آمد بجای | بخندید و گفت ای نکوهیده رای

ترا یاوری کرد فرخ سروش | وگرنه زه آورده بودم بگوش

نگهبان مرعی بخندید و گفت | نصیحت ز یاران نشاید نهفت

نه تدبیر محمود و رای نکوست | که دشمن نداند شهنشه ز دوست

چنانست در مهتری شرط زیست | که هر کهتری را بدانی که کیست

مرا بارها در حضر دیده | ز خیل و چراگاه پرسیده

کنونت بمهر آمدم پیش باز | نمی‌دانیم از بداندیش باز

توانم من ای نامور شهریار | که اسپی برون آرم از صد هزار

مرا گله بانی بعقلست و رای | تو هم گله خویش باری بپای

دران دار ملک از خلل غم بود | که تدبیر شاه از شبان کم بود

با واز بلندی گفته تا بگوش می‌رسد ۱۲

که بودش نگینی بر انگشتری — فرو مانده در قیمتش جوهری

بشب گفتی آن جرم گیتی فروز — دری بود در روشنائی چو روز

قضا را درآمد یکی خشکسال — که شد بدر سیمای مردم هلال

چو در مردم آرام و قوت ندید — خود آسوده بودن مروت ندید

چو بیند کسی زهر در کام خلق — کیش بگذرد آب نوشین بحلق

بفرمود بفروختندش بسیم — که رحم آمدش بر غریب و یتیم

بیک هفته نقدش بتاراج داد — بدرویش و مسکین و محتاج داد

فتادند در وی ملامت کنان — که دیگر بدستت نیاید چنان

شنیدم که میگفت و باران دمع — فرو میدویدش بعارض چو شمع

که زشت است پیرایه بر شهریار — دل شهری از ناتوانی فگار

مرا شاید انگشتری بی نگین — نشاید دل خلقی اندوهگین

خنک آنکه آسایش مرد و زن — گزیند بر آسایش خویشتن

نکردند رغبت هنرپروران — بشادی خویش از غم دیگران

اگر خوش بخسپد ملک بر سریر — نپندارم آسوده خسپد فقیر

وگر زنده دارد شب دیر باز — بخسپند مردم بآرام و ناز

بحمد الله این سیرت و راه راست — اتابک ابوبکر بن سعد راست

کس از فتنه در پارس دیگر نشان — نبیند مگر قامت مهوشان

نماند بجز ملک ایزد تعال
که در تخت و ملکش نباشد زوال

گرایم وزیر و ماند رنج و وبال
پس از وی بچندی شود پایمال
وزان کس که خیری بماند روان
دمادم رسد رحمتش بر روان
بزرگی کزو نام نیکو نماند
توان گفت با اهل دل کو نماند
الا تا درخت کرم پروری
که بینک بر کامرانی خوری
کرم کن که فردا که دیوان نهند

تو بر تخت سلطانی خویش باش
با خلاق پاکیزه درویش باش
بصدق و ارادت میان بسته دار
ز طامات و دعوی زبان بسته دار
قدم باید اندر طریقت نه دم
که اصلی ندارد دم بی قدم
بزرگان که نقد صفا داشتند
چنین خرقه زیر قبا داشتند

حکایت

شنیدم که بگریست سلطان روم
بر نیکمردی ز اهل علوم
که پایانم از دست دشمن نماند
جز این قلعه و شهر با من نماند
بسی جهد کردم که فرزند من
پس از من بود سرور انجمن
کنون دشمن بدگهر دست یافت
سر دست مردی و جهدم بتافت
چه تدبیر سازم چه چاره کنم
که از غم بفرسود جان در تنم
بر آشفت و ای کاین گریه چیست
برین عقل و همت بباید گریست
ولایت چه باشد غم خویش خور
که از عمر بهتر شد و بیشتر
ترا اینقدر تا بمانی بس است
چو رفتی جهان جای دیگر کس است
اگر هوشمندست گر بی خرد
غم او مخور کو غم خود خورد
مشقت نیرزد جهان داشتن
گرفتن بشمشیر و بگذاشتن
تو تدبیر خود کن که آن پرخرد
که بعد از تو باشد غم خود خورد
بدین پنج روزه اقامت مناز
باندیشه تدبیر رفتن بساز

حکایت

تمنا کند عارف پاکباز | بدریوزه از خویشتن ترک آز
چو هر ساعتش نفس گوید بده | بخواری بگرداندش ده بده
در آن مرز کین پیر هشیار بود | یکی مرزبان ستمگار بود
که هر ناتوان را که دریافتی | بسرپنجگی پنجه برتافتی
جهان سوز و بی رحمت و خیره کش | ز تلخیش روی جهانی ترش
گروهی برفتند زان ظلم و عار | ببردند نام بدش در دیار
گروهی بماندند مسکین و ریش | پس چرخه نفرین گرفتند پیش
ید ظلم جایی که گردد دراز | نبینی لب مردم از خنده باز
بدیدار شیخ آمدی گاه گاه | خدادوست در وی نکردی نگاه
ملک نوبتی گفتش ای نیکبخت | ز نفرت ز ما در مکش روی سخت
مرا با تو دانی سر دوستی است | ترا دشمنی با من از بهر چیست
گرفتم که سالار کشور نیم | بعزت ز درویش کمتر نیم
نگویم فضیلت نهم بر کسی | چنان باش با من که با هر کسی
شنید این سخن عابد هوشیار | برآشفت و گفت ای ملک هوشدار
وجودت پریشانی خلق ازوست | ندارم پریشانی خلق دوست
تو با دوستداران من دشمنی | نپندارمت دوستدار منی
گرافتد همین دوستی با منت | مگر آنکه دانند خدا دشمنت

حکایت در معنی رحمت بر ناتوانان در حال توانائی

چنان قحط سالی شد اندر دمشق ... که یاران فراموش کردند عشق

چنان آسمان بر زمین شد بخیل ... که لب تر نکردند زرع و نخیل

بخوشید سرچشمهاے قدیم ... نماند آب جز آب چشم یتیم

نبودے بجز آه بیوه زنے ... اگر برشدی دودی از روزنے

چو درویش بی برگ دیدم درخت ... قوی بازوان سست و درمانده سخت

نه بر کوه سبزی نه در باغ شخ ... ملخ بوستان خورده مردم ملخ

در آنحال پیش آمدم دوستی ... از و مانده بر استخوان پوستی

شگفت آمدم کو قوی حال بود ... خداوند جاه و زر و مال بود

بدو گفتم ای یار پاکیزه خوی ... چه درماندگی پیشت آمد بگوی

بغرید بر من که عقلت کجاست ... چو دانی و پرسی سوالت خطاست

نه بینی که سختی بغایت رسید ... مشقت بحد نهایت رسید

نه باران همے آید از آسمان ... نه بر میرود دود فریاد خوان

بدو گفتم آخر ترا باک نیست ... کشد زهر جائیکه تریاک نیست

گر از نیستی دیگری شد هلاک ... ترا هست بط را ز طوفان چه باک

نگه کرد رنجیده در من فقیه ... نگه کردن عالم اندر سفیه

دل پادشاهان شود بارکش	چو بینند در گل خر خارکش
اگر در سرای سعادت کس است	ز گفتار سعدیش حرفی بس است
همینت بسند است اگر بشنوی	که گر خار کاری سمن ندروی

گفتار

خبر داری از خسروان عجم	که کردند بر زیردستان ستم
نه آن شوکت و پادشائی بماند	نه آن ظلم بر روستائی بماند
خطا بین که بر دست ظالم برفت	جهان ماند و او با مظالم برفت
خنک روز محشر تن دادگر	که در سایهٔ عرش دارد مقر
بقومی که نیکی پسندد خدای	دهد خسرو عادل نیک رای
چو خواهد که ویران کند عالمی	نهد ملک در پنجهٔ ظالمی
سگالند ازو نیکمردان حذر	که خشم خدایست بیدادگر
بزرگی ز وی دان و منت شناس	که زائل شود نعمت ناسپاس
اگر شکر کردی برین ملک و مال	بمالی و ملکی رسی بی زوال
وگر جور در پادشائی کنی	پس از پادشاهی گدائی کنی
حرامست بر پادشه خواب خوش	چو باشد ضعیف از قوی بارکش
میازار عامی بیک خردله	که سلطان شبانست و عامی گله

خزاین تهی کرد و پر کرد جیش
چنان کز خلایق بهنگام عیش

بگردون شدی بانگ شادی چو رعد
چو شیراز در عهد بوبکر سعد

خدیو خردمند فرخ نهاد
که شاخ امیدش برومند باد

حکایت شنو کوک نامجوی
پسندیده پی بود و فرخنده خوی

ملازم بدلداری خاص و عام
ثناگوی حق بامدادان و شام

دران ملک قارون برفتی دلیر
که شه دادگر بود و درویش سیر

نیامد بر ایام او بر دلی
نگویم که خاری که برگ گلی

سر آمد بتائید ملک از سران
نهادند سر بر خطش سروران

دگر خواست کافزون کند تخت و تاج
بنفزود بر مرد دهقان خراج

طمع کرد در مال بازارگان
بلا ریخت بر جان بیچارگان

نگویم که بدخواه درویش بود
حقیقت که او دشمن خویش بود

بامید بخشی نداده نخورد
خردمند داند که ناخوب کرد

که تا جمع کرد آن زر از گربزی
پراگنده شد لشکر از عاجزی

شنیدند بازارگانان خبر
که ظلمست در بوم آن بی هنر

بریدند از آنجا خرید و فروخت
زراعت نیامد رعیت بسوخت

چو اقبالش از دوستی سر بتافت
بناکام دشمن برو دست یافت

ستیز فلک بیخ و بارش بکند
سم اسب دشمن دیارش بکند

وفا در که جوید چو پیمان گسیخت
خراج از که خواهد چو دهقان گریخت

چه نیکی طمع دارد آن بی صفا
که باشد دعای بدش در قفا

چو بختش نگون بود در کاف کن
نکرد آنچه نیکان بگفتند کن

چه گفتند نیکان بدان نیکمرد
تو برخور که بیدادگر برنخورد

گمانش خطا بود و تدبیر سست
که در عدل بود آنچه در ظلم جست

حکایت

یکی بر سر شاخ و بن می برید
خداوند بستان نگه کرد و دید

بگفتا گر این مرد بد می کند
نه با من که با نفس خود می کند

نصیحت بجاست اگر بشنوی

ف ای در دل خود گفت ۱۲ ف۱۶ یعنی پیروی بزرگان کن ۱۲

مگو جاهی از سلطنت بیش نیست
که ایمن تر از ملک درویش نیست

سبکبار مردم سبکتر روند
حق این است و صاحبدلان بشنوند

تهیدست تشویش نانی خورد
جهانبان بقدر جهانی خورد

گدا را چو حاصل شود نان شام
چنان خوش بخسپد که سلطان شام

غم و شادمانی بسر میرود
بمرگ این دو از سر بدر میرود

چه آنرا که بر سر نهادند تاج
چه آنرا که بر گردن آمد خراج

اگر سرفرازی بکیوان برست
وگر تنگدستی بزندان درست

در آندم که اجل بر سر هر دو تاخت
نمی شاید از یکدگرشان شناخت

حکایت

شنیدم که یکبار در حله‌ای
سخن گفت با عابدی کله‌ای

که من فر فرماندهی داشتم
بسر بر کلاه مهی داشتم

سپهرم مدد کرد و نصرت وفاق
گرفتم بباز و دولت عراق

طمع کرده بودم که کرمان خورم
که ناگه بخوردند کرمان سرم

بکن پنبهٔ غفلت از گوش هوش
که از مردگان پندت آید بگوش

در معنی نکوکاری و بدکاری و عاقبت آن

نکوکار مردم نباشد بدش
نورزد کسی بد که نیک آیدش

شر انگیز هم در سر شر رود
چو کژدم که با خانه کمتر رود

بزرگی و عفو و کرم پیشه کن
ز خردان اطفالش اندیشه کن

مگر دشمن خاندان خودی
که بر خاندانها پسندی بدی

بپندار دلها بهم برزنی
که روز پسین بردت خم بتن

نخفتست مظلوم از آهش بترس
ز دود دل صبحگاهش بترس

نترسی که پاک اندرونی شبی
برآرد ز سوز جگر یاربی

بسودا جهانی بروی افشاند
که حجاج را دست حجت نماند

نه ابلیس بد کرد و نیکی ندید
بر پاک ناید ز تخم پلید

هر پرده دو کس بهنگام جنگ
که باشند در پرده در ننگ

تو با راهی چاه کندی براه
بسر لاجرم در فتادی بچاه

دو کس چه کنند از پی خاص و عام
یکی نیک محضر دگر زشت نام

یکی تا کند تشنه را تازه حلق
دگر تا بگردن در افتند خلق

اگر بد کنی چشم نیکی مدار
که هرگز نیارد گز انگور بار

نپندارم ای در خزان کشته جو
که گندم ستانی بوقت درو

درخت زقوم ار بجان پروری
مپندار هرگز کزو برخوری

رطب ناورد چوب خرزهره بار
چه تخم افگنی بر همان چشم دار

حکایت

حکایت کنند از یکی نیکمرد
که اکرام حجاج یوسف نکرد

بسرهنگ دیوان نگه کرد تیز
که نطعش بینداز و خونش بریز

چو حجت نماند جفا جوی را
بپرخاش درهم کشد روی را

بخندید و بگریست مرد خدای
عجب ماند سنگین دل تیره رای

چو دیدش که خندید و دیگر گریست
بپرسید کین خنده و گریه چیست

بگفتا همی گریم از روزگار
که طفلان بیچاره دارم چهار

همی خندم از لطف یزدان پاک
که مظلوم رفتم نه ظالم بخاک

پسر گفتش ای نامور شهریار
یکی دست ازین پیر دهقان بدار

که خلقی بر او روی دارند و پشت
نه رایست خلقی بیکبار کشت

بخردی درم زور سرپنجه بود | دل زیردستان من رنجه بود
بخوردم یکی مشت زورآوران | نکردم دگر زور بر لاغران

گفتار

الا تا بغفلت نخسپی که نوم | حرام است بر چشم سالار قوم
غم زیردستان بخور زینهار | بترس از زبردستی روزگار
نصیحت که خالی بود از غرض | چو داروی تلخ است دفع مرض

حکایت در معنی

یکی را حکایت کنند از ملوک | که بیماری رشته کردش چو دوک
چنانش در انداخت ضعف جسد | که میبرد بر زیردستان حسد
که شاه ارچه بر عرصه نام آور است | چو ضعف آمد از بیدقی کمتر است
ندیمی زمین ملک بوسه داد | که عمر خداوند جاوید باد
درین شهر مردی مبارک دم است | که در پارسایان چنوی کم است
نبردند پیشش مهمات کس | که مقصود حاصل نشد در نفس
بخوان تا بخواند دعای برین | که رحمت رسد ز آسمان بر زمین
بفرمود تا مهتران خدم | بخواندند پیر مبارک قدم
بگفتا دعایی کن ای هوشمند | که در رشته چون سوزنم پای بند
شنید این سخن پیر خم بوده پشت | به تندی برآورد بانگی درشت

ز سعدی شنو کین سخن راست است — نه هر بار افتاده برخاستست

گفتار

جهان ای پسر ملک جاوید نیست — ز دنیا وفاداری امید نیست

نه بر باد رفتی سحرگاه و شام — سریر سلیمان علیه السلام

به آخر ندیدی که بر باد رفت — خنک آنکه با دانش و داد رفت

کسی زین میان گوی دولت ربود — که در بند آسایش خلق بود

بکار آمد آنها که برداشتند — نه گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

شنیدم که در مصر میر اجل — سپه تاخت بر روزگارش اجل

جمالش برفت از رخ دلفروز — چو خور زرد شد پس نماند ز روز

گزیدند فرزانگان دست فوت — که در طب ندیدند داروی موت

همه تخت و ملکی پذیرد زوال — بجز ملک فرمانده لایزال

چو نزدیک شد روز عمرش بشب — شنیدند که میگفت در زیر لب

که در مصر چون من عزیزی نبود — چو حاصل همین بود چیزی نبود

جهان گرد کردم نخوردم برش — برفتم چو بیچارگان از سرش

پسندیده رای که بخشید و خورد — جهان از پی خویشتن گرد کرد

درین کوش تا با تو ماند مقیم — که هرچه از تو ماند دریغ است و بیم

حکایت

قزل ارسلان قلعه سخت داشت — که گردن بالوند بر می‌فراشت

نه اندیشه از کس نه حاجت بهیچ — چو زلف عروسان رهش پیچ پیچ

باب اول در عدل

چو نوبت رسید ماند از همه چیز کس — امیدش بفضل خدا ماند و بس

بر مرد هشیار دنیا خس است — که هر مدتی جای دیگر کس است

حکایت

چنین گفت شوریده در عجم — بکسری که ای وارث ملک جم

اگر ملک بر جم بماندی و بخت — ترا کی میسر شدی تاج و تخت

اگر گنج قارون بدست آوری — نماند مگر آنچه بخشی بری

حکایت

چو الپ ارسلان جان بجان بخش داد — پسر تاج شاهی بسر بر نهاد

بتربت سپردندش از تاجگاه — نه جای نشستن بد آماجگاه

چنین گفت دیوانهٔ هوشیار — چو دیدش پسر روز دیگر سوار

زهی ملک و دوران سر در نشیب — پدر رفت و پای پسر در رکیب

چنین است گردیدن روزگار — سبک سیر بدعهد ناپایدار

چو دیرینه روزی سر آورد عهد — جوان دولتی سر بر آرد ز مهد

منه بر جهان دل که بیگانه ایست — چو مطرب که هر روز در خانه ایست

نه لائق بود عیش با دلبری — که هر بامدادش بود شوهری

نکوئی کن امسال چون ده تراست — که سال دگر دیگری ده خداست

حکایت

بخندید کای ترک نادان خموش
مگر حال خضرت نیامد بگوش

نه دیوانه خواند کس او را نه مست
چرا کشتی ناتوانان شکست

جهانجوی گفت ای ستمگار مرد
چه دانی که خضر آن برای چه کرد

دران بحر مردی جفا پیشه بود
که دلها از و بحر اندیشه بود

جزایر ز گرد او را و بر خروش
جهانی ز دستش چو دریا بجوش

پس آن نزاز بهر مصلح شکست
که سالار ظالم نگیرد بدست

شکسته متاعیکه در حیز است
ازان به که در دست دشمن درست

بخندید دهقان روشن ضمیر
که پس حق بدست منست ای امیر

نه از جهل میشکنم ای خر
که از جور سلطان بیاید دگر

خر این جایگه لنگ دنبار کش
ازان به که پیش ملک بارکش

تو آنرا نکوی که کشتی گرفت
که چون تا ابد نام زشتی گرفت

تفو بر چنان ملک و دولت که راند
که شنعت برو تا قیامت بماند

ستمگر غبار تن خویش کرد
نه بر زیر دستان درویش کرد

که فردا دران محفل نام و ننگ
بگیرد دگر بار دامنش بچنگ

نهد بار او زار بر گردنش
نیارد سر از عار بر کردنش

گر نیستم که خر بارش اکنون کشند
در آن روز بار خران چون کشد

گر انصاف پرسی بد اختر کسست
که در راحتش رنج دیگر کس است

ز نامهربانی که در دور تست | همه عالم آوازهٔ جور تست
نه من کردم از دست جورت نفیر | که خلقی ز خلقی یکی کشته گیر
عجب گر ز منت برآمد درشت | بکش گر توانی همه خلق کشت
وگر سخت آمد نکوهش ز من | بانصاف پیچ نکوهش بکن
ترا چاره از ظلم برگشتن است | نه بیچارهٔ بیگنه کشتن است
چو بیداد کردی توقع مدار | که نامت به نیکی رود در دیار
ندانم که چون خسپدت دیدگان | نخفته ز دستت ستمدیدگان
بران گر ستوده شود پادشاه | که خلقش ستایند در بارگاه
چه سود آفرین بر سر انجمن | پس چرخه نفرین کنان پیرزن
گرفت این سخن شاه ظالم بگوش | ز سرمستی غفلت آمد بهوش
دران ده که طالع نمودش گهی | دهی را ببخشید فرماندهی
بیاموزی از عالمان عقل و خوی | نه چندانکه از جاهل عیبجوی
ز دشمن شنو سیرت خود که دوست | هرانچه از تو آید بچشمش نکوست
ستایش سرایان نه یار تواند | ملامت کنان دوستدار تواند
ترشروی بهتر کند سرزنش | که یاران خوش طبع شیرین منش
ازین به نصیحت نگوید کست | وگر عاقلی یک اشارت بس است

حکایت

مگو شهد شیرین شکر فایق است	کسے را کہ سقمونیا لایق است
چہ خوش گفت یکروز داروفروش	شفا بایدت داروی تلخ نوش
بہ پرویزن معرفت بیختہ	بشہد عبادت برآمیختہ

حکایت

شنیدم کہ از نیکمردے فقیر	دل آزردہ شد پادشاہی کبیر
مگر بر زبانش حقے رفتہ بود	ز گردنکشی بر وے آشفتہ بود
بزندان فرستادش از بارگاہ	کہ زور آزمایست بازوی شاہ
زیاران یکی گفتش اندر نہفت	مصالح نبود این سخن گفت گفت
رسانیدن امر حق طاعتست	ز زندان نترسم کہ یک ساعتست
ہمان دم کہ در خفیہ این راز رفت	حکایت بگوش ملک باز رفت
بخندید کو ظن بیہودہ برد	نداند کہ خواہد دران حبس مرد
غلامے بدرویش برد این پیام	بگفتا بخسرو بگو اے غلام
کہ دنیا ہمین ساعتی بیش نیست	غم و خرمے پیش درویش نیست
نہ گر دستگیری کنی خرمم	نہ گر سر برے در دل آید غمم
ترا گر سپاہ است و فرمان و گنج	مرا گر عیالست و حرمان و رنج
بدروازۂ مرگ چون درشویم	بیک ہفتہ باہم برابر شویم
منہ دل برین دولت پنجروز	تن خویشتن را بآتش مسوز

حکایت

کسان شہد نوشند و مرغ و برہ ‏ ‏ مرا روی نان می نہ بیند ترہ

اگر انصاف پرسی نہ نیکوست این ‏ ‏ برہنہ من و گربہ را پوستین

دریغ از فلک شیوہ ساختی ‏ ‏ کہ گنجی بدست من انداختی

مگر روزگاری ہوس راندمی ‏ ‏ ز خود گرد محنت برافشاندمی

شنیدم کہ روزی مہینی بکافت ‏ ‏ عظام زنخدان پوسیدہ یافت

بخاک اندرش عقد بگسیختہ ‏ ‏ گہرہای دندان فرو ریختہ

دہان بی زبان پند میگفت و راز ‏ ‏ کہ ای خواجہ با بی مرادی بساز

نہ اینست حال دہن زیر گل ‏ ‏ شکر خوردہ انگار یا خون دل

غم از گردش روزگاران مدار ‏ ‏ کہ بیجا بگردد بسی روزگار

ہمان لحظہ کین خاطرش روی داد ‏ ‏ غم از خاطرش رخت یکسو نہاد

کہ ای نفس بی رای و تدبیر و ہوش ‏ ‏ بکش بار تیمار و خود را مکش

اگر بندہ باری بسر میبرد ‏ ‏ وگر سر باوج فلک بر برد

در آن دم کہ حالش دگرگون شود ‏ ‏ بمرگ از سرش ہر دو بیرون شود

غم و شادمانی نماند ولیک ‏ ‏ جزای عمل ماند و نام نیک

کرم پای دارد نہ دیہیم و تخت ‏ ‏ بدہ کز تو این ماند ای نیکبخت

مکن تکیہ بر ملک و جاہ و حشم ‏ ‏ کہ پیش از تو بودست و بعد از تو ہم

زرافشان چو دنیا بخواہی گذاشت ‏ ‏ کہ سعدی درافشاند گر زر نداشت

که در کار خیرت بخدمت بداشت — نه چون دیگرانت معطل گذاشت

همه کس بمیدان کوشش درند — ولی گوی بخشش نه هر کس برند

تو حاصل نکردی بکوشش بهشت — خدا در تو خوی بهشتی سرشت

دلت روشن و وقت مجموع باد — قدم ثابت و پایه مرفوع باد

حیاتت خوش و رفتنت بر صواب — عبادت قبول و دعا مستجاب

گفتار

همی تا برآید بتدبیر کار — مدارای دشمن به از کارزار

چو نتوان عدو را بقوت شکست — بنعمت بباید در فتنه بست

گر اندیشه داری ز دشمن گزند — بتعویذ احسان زبانش ببند

عدو را بجای خسک زر بریز — که احسان کند کند دندان تیز

بتدبیر شاید جهان خورد و لوس — چو دستی نشاید گزیدن ببوس

بتدبیر رستم درآید ببند — که اسفندیارش نجست از کمند

عدو را بفرصت توان کند پوست — پس او را مدارا چنان کن که دوست

حذر کن ز پیکار کمتر کسی — که از قطره سیلاب دیدم بسی

مزن تا توانی بر ابرو گره — که دشمن اگر چه زبون دوست به

بود دشمنش تازه و دوست ریش — کسی کو بود دشمن از دوست بیش

مزن با سپاهی ز خود بیشتر — که نتوان زد انگشت با نیشتر

شب تیره پنجه سوار از کمین
چو پانصد بشوکت بدرد زمین

چو خواهی بریدن شب از راهها
حذر کن نخست از کمینگاهها

میان دو لشکر چو یک روزه راند
سر پنجه زورمندش نماند

تو آسوده بر لشکر مانده زن
که نادان ستم کرد بر خویشتن

چو دشمن شکستی بیفگن علم
که بازش نیاید جراحت بهم

بسی در قفای هزیمت مران
نباید که دور افتی از یاوران

هوا بینی از گرد هیجا چو میغ
بگیرند گردت بزوبین و تیغ

بدنبال غارت نراند سپاه
که خالی بماند پس پشت شاه

سپه را نگهبانی شهریار
به از جنگ در عرصهٔ کارزار

گفتار اندر نواخت لشکریان

دلاور که باری تهور نمود
بباید بمقدارش اندر فزود

که بار دگر دل نهد بر هلاک
ندارد ز پیکار یأجوج باک

سپاهی در آسودگی خوش بدار
که در حالت سختی آید بکار

کنون دست مردان جنگی ببوس
نه آنگه که دشمن فرو کوفت کوس

سپاهی که کارش نباشد ببرگ
چرا دل نهد روز هیجا بمرگ

نواحی ملک از کف بدسگال
بلشکر نگهدار و لشکر بمال

ملک را بود بر عدو دست چیر
چو لشکر دل آسوده باشد و سیر

بسا اہل دولت ببازی نشست
کہ دولت برفتش ببازی ز دست

گفتار

نگویم ز جنگ بد اندیش ترس
در آوازهٔ صلح ازو بیش ترس

بسا کس بروز آیت صلح خواند
چو شب شد سپہ بر سر خفتہ راند

زره پوش خسپند مردان مرد
کہ بستر بود خوابگاه زنان

بخیمہ درون مرد شمشیر زن
برہنہ نخسپد چو در خانہ زن

بباید نہان جنگ را ساختن
کہ دشمن نہان بر درد تاختن

حذر کار مردان کار آگہ است
یزک سد رویین لشکرگہ است

دو مردش نشانند بر پشت زین
بود کش زند کودکے بر زمین

یکی را کہ دیدی تو در جنگ پشت
بکش گر عدو در مصافش نکشت

مخنث بہ از مرد شمشیر زن
کہ روز وغا سر بتابد چو زن

حکایت

چہ خوش گفت گرگین بفرزند خویش
چو قربان پیکار بربست و کیش

اگر چون زنان جست خواہی گریز
مرو آب مردان جنگی مریز

سواری کہ بنمود در جنگ پشت
نہ خود را کہ نام آوران را بکشت

تہور نیاید مگر زان دو یار
کہ افتند در حلقۂ کارزار

دو ہمجنس و ہم سفره و ہم زبان
بکوشند در قلب ہیجا بجان

کہ ننگ آیدش رفتن از پیش تیر
برادر بچنگال دشمن اسیر

چو بینی کہ یاران نباشند یار
ہزیمت بجاے غنیمت شمار

گفتار

دو تن پرور ای شاه کشور کشای
یکے اہل ہمت دگر اہل راے

ز نام آوران گوی دولت برند
کہ دانا و شمشیر زن پرورند

ہر آنکو قلم را نورزید و تیغ
برو گر بمیرد مگو اے دریغ

قلمزن نگہدار و شمشیر زن
نہ مطرب کہ مردی نیاید ز زن

نہ مردیست دشمن در اسباب جنگ
تو مدہوش ساقی و آواز چنگ

گفتار

میان دو بدخواه کوتاه دست
نہ فرزانگی باشد ایمن نشست

کہ گر ہر دو با ہم سگالند راز
شود دست کوتاه ایشان دراز

چو دشمن بدشمن شود مشتغل | تو با دوست بنشین بآرام دل

گفتار اندر ملاطفت دشمن از روی عاقبت اندیشی

چو شمشیر پیکار برداشتی | نگهدار پنهان ره آشتی
که لشکرکشایان مغفرشگاف | نهان صلح جویند و پیدا مصاف
دل مرد میدان نهانی بجوی | که باشد که در پایت افتد چو گوی
چو سالاری از دشمن افتد بچنگ | بکشتن درش کرد باید درنگ
که افتد کزین نیمه هم سروری | بماند گرفتار در چنبری
وگر کشتی این بندی ریش را | نه بینی دگر بندی خویش را
نترسد که دوران بندی کند | که بر بندیان زورمندی کند
کسی بندیان را بود دستگیر | که خود بوده باشد به بندی اسیر
اگر سر نهد بر خطت سروری | چو نیکش بداری نهد دیگری
وگر خفیه ده دل بدست آوری | ازان به که صد ره شبیخون بری

گفتار اندر حذر کردن از دشمنی که در طاعت آید

گرت خویش دشمن شود دوستدار | ز تلبیسش ایمن مشو زینهار
که گردد درونش بکین تو ریش | چو یاد آیدش مهر پیوند خویش

چو بہمن بزاولستان خواست شد
چپ آوازہ افگند و از راست شد

اگر جز تو داند کہ عزم تو چیست
بران رای و دانش بباید گریست

کرم کن نہ پرخاش و کین آوری
کہ عالم بزیر نگین آوری

چو کاری برآید بلطف و خوشی
چہ حاجت بہ تندی و گردنکشی

نخواہی کہ باشد دلت دردمند
دل دردمندان برآور ز بند

ببازو توانا نباشد سپاہ
برو ہمت از ناتوان بخواہ

دعای ضعیفان امیدوار
ز بازوی مردی بہ آید بکار

ہر آنکہ استعانت بدرویش برد
اگر بافریدون زد از پیش برد

باب دوم در احسان

اگر ہوشمندی بمعنی گرای
کہ معنی بماند ز صورت بجای

کرا دانش و جود و تقوی نبود
بصورت درش ہیچ معنی نبود

کسی خسپد آسودہ در زیر گل
کہ خسپند ازو مردم آسودہ دل

غم خویش در زندگی خور کہ خویش
بمردہ نپردازد از حرص خویش

زر و نعمت اکنون بدہ کان تست
کہ بعد از تو بیرون ز فرمان تست

نخواہی کہ باشی پراگندہ دل
پراگندگان را ز خاطر مہل

پریشان کن امروز گنجینہ چست
کہ فردا کلیدش نہ در دست تست

تو با خود ببر توشۂ خویشتن
کہ شفقت نیاید ز فرزند و زن

سائل ہستی بشکر انیکہ سائل را محروم مکن ۱۲

گفتار اندر احسان با مردم نیک و بد

گره بر سر بند احسان مزن	که این زرق و شیدست و آن مکر و فن
زیان میکند مرد تفسیردان	که علم و ادب میفروشد بنان
کجا عقل یا شرع فتوی دهد	که مرد خرد دین بدنیا دهد
ولیکن تو بستان که صاحب خرد	از ارزان فروشان برغبت خرد

حکایت عابد با شیاد شوخ دیده

زباندانی آمد بصاحبدلی	که محکم فرومانده ام در گلی
یکی سفله را ده درم بر منست	که دانگی ازو بر دلم ده منست
همه شب پریشان ازو حال من	همه روز چون سایه دنبال من
بکرد از سخنهای خاطر پریش	درون دلم چون در خانه ریش
خدایش مگر تا ز مادر بزاد	جز آن ده درم چیز دیگر نداد
ندانسته از دفتر دین الف	نخوانده بجز باب لا ینصرف
خور از کوه یک روز سر بر نزد	که آن قلتبان حلقه بر در نزد
در اندیشه ام تا کدامم کریم	از آن سنگدل دست گیرد بسیم
شنید این سخن پیر فرخ نهاد	دو دینار در آستینش نهاد
زر افتاد در دست افسانه گوی	برون رفت از آنجا چو زر تازه روی
یکی گفت شیخ این ندانی که کیست	برو گر بمیرد نباید گریست

پدر در تنگدستی ندارد شکیب | نگهدار وقت فراخی حسیب

مثل

بدختر چه خوش گفت بانوی ده	که روز نوا برگ سختی بنه
همه وقت بردار مشک و سبوے	که پیوسته در ده روان نیست جوی
بدنیا توان آخرت یافتن	بزر پنجهٔ دیو برتافتن
بدوست تهی برنیاید امید	بزر بر کنی چشم دیو سپید
اگر تنگدستی مرو پیش یار	وگر سیم داری بیا و بیار
تهیدست برخوبرویان مپیچ	که بی هیچ مردم نیرزد بهیچ
وگر هرچه داری بکف برنهی	گفت وقت حاجت بماند تهی
گدایان بسعی تو هرگز قوی	نگردند ترسم تو لاغر شوی

باز آمدم بحکایت فرزند خلف

چو مناعی نیر این حکایت بگفت	زغیرت جوانمرد را رگ بخفت
پراگنده دل گشت زان گفتگوی	برآشفت و گفت ای پراگنده گوی
مرا دستگاهے که پیرامن است	پدر گفت میراث جد من است
نه ایشان بخست نگهداشتند	بحسرت بمردند و بگذاشتند
بدستم بیفتاد مال پدر	که بعد از من افتد بدست پسر
همان به که امروز مردم خورند	که فردا پسان از پس یغما برند

زن گفت کاے صاحب نیاز

حکایت

[illegible]

کسی را که همت بلند اوفتد · مرادش کم اندر کمند اوفتد

چو سیلاب ریزان که در کوهسار · نگیرد همی بر بلندی قرار

[illegible]

به آخر ز وسواس خاطر پریش · پسند آمدش در نظر کار خویش

به تلبیس ابلیس در چاه رفت · که نتوان ازین خوبتر راه رفت

گرش رحمت حق نه دریافتی · غرورش سر از جاده برتافتی

یکی هاتف از غیب آواز داد · که ای نیکبخت مبارک نهاد

مپندار گر طاعتی کرده‌ای · که نزلی بدین حضرت آورده‌ای

به احسانی آسوده کردن دلی · به از الف رکعت به هر منزلی

حکایت

بسرهنگ سلطان چنین گفت زن · که خیز ای مبارک در رزق زن

برو تا ز خوانت نصیبی دهند · که فرزندگانت به سختی درند

بگفتا بود مطبخ امروز سرد · که سلطان به شب نیت روزه کرد

زن از ناامیدی سر انداخت پیش · همی گفت با خود دل از فاقه ریش

که سلطان ازین روزه گویی چه خواست · که افطار او عید طفلان ماست

خورنده که خیرش برآید ز دست · به از صائم الدهر دنیاپرست

مسلم کسی را بود روزه داشت · که درمانده‌ای را دهد نان چاشت

وگرنه چه حاجت که زحمت بری · ز خود بازگیری و هم خود خوری

خیالات نادان خلوت نشین · بهم برکند عاقبت کفر و دین

صفائیست در آب و آیینه نیز · ولیکن صفا را بباید تمیز

[illegible]

[illegible]

شنیدم که در حبس چندی بماند	نه در قصه بنشست و نه فریاد خواند
زمانها نیاسود و شبها نخفت	برو پارسائی گذر کرد و گفت
نپندارمت مال مردم خوری	چه پیش آیدت تا بزندان دری
بگفتا که ای یار مبارک نفس	نخوردم بحیلت گری مال کس
یکی ناتوان دیدم از بند ریش	خلاصش ندیدم بجز بند خویش
ندیدم بنزدیک دانش پسند	من آسوده و دیگری پای بند
بمرد آخر و نیک نامی ببرد	زهی زندگانی که نامش نمرد
تن زنده دل خفته در زیر گل	به از عالمی زنده و مرده دل
دل زنده هرگز نگردد هلاک	تن زنده دل گر بمیرد چه باک

حکایت در معنی احسان

یکی در بیابان سگی تشنه یافت	برون از رمق در حیاتش نیافت
کله دلو کرد آن پسندیده کیش	چو حبل اندر آن بست دستار خویش
بخدمت میان بست و بازو گشاد	سگ ناتوان را دمی آب داد
خبر داد پیغمبر از حال مرد	که داور گناهان او عفو کرد
الا گر جفا کار دی اندیشه کن	کرم پیشه گیر و وفا پیشه کن
کسی با سگی نیکوئی گم نکرد	کجا گم شود خیر با نیک مرد
کرم کن چنان کت برآید ز دست	جهانبان در خیر بر کس نبست

[illegible]

بسا زورمندا که افتاد سخت
بس افتاده را یاوری کرد بخت
دل زیر دستان نباید شکست
مبادا که روزی شوی زیر دست

حکایت

[illegible]

فرو شست گرد غم از روی من
نگه کرد باز آسمان سوی من

خدای ار بحکمت ببندد دری
گشاید بفضل و کرم دیگری

بسا مفلس بینوا سیر شد
بسا کار منعم زبر زیر شد

حکایت

یکی سرگذشت نکو دان بشنو
اگر نیک مردی و پاکیزه رو

توانگر ترشروی باری چراست
بگرمی نترسد نه تلخی خواست

بفرمود کوته نظر تا غلام
براندش بزاری وزجر تمام

بنا کردن شکر پروردگار
شنیدم که برگشت از روزگار

بزرگیش سر در تباهی نهاد
عطارد قلم در سیاهی نهاد

شقاوت برهنه نشاندش چو سیر
نه بارش رها کرد و نه بارگیر

فشاندش قضا بر سر از فاقه خاک
مشعبد صفت کیسه و دست پاک

سراپای حالش دگرگونه گشت
برین ماجرا مدتی برگذشت

غلامش بدست کریمی فتاد
توانگر دل و دست و روشن نهاد

بدیدار مسکین آشفته حال
چنان شاد بودی که مسکین بمال

شبانگه یکی بر درش لقمه جست
ز سختی کشیدن قدمهاش سست

بفرمود صاحب نظر بنده را
که خوشنود کن مرد درمانده را

چو نزدیک بردش ز خوان بهره
برآورد بی خویشتن نعره

چو نزدیک آمد بر خواجه باز
عیان کرد اشکش بر دیباچه راز

بپرسید سالار فرخنده خوی
که اشکت ز جور که آمد بروی

بگفت اندرونم بشورید سخت
بر احوال این پیر شوریده بخت

که مملوک وی بودم اندر قدیم
خداوند املاک و اسباب و سیم

چو کوتاه شد دستش از عز و ناز
کند دست خواهش بدرها دراز

بلطفی که دیدست پیل دمان
بدان را نوازش کن ای نیکمرد
که مالد زبان بر پنیرش دو روز

حکایت درویش و روباه

منه بر سر ناتوان دست زور | که روزی بپایش در افتی چو مور
نه بخشید بر حال پروانه شمع | نگه کن که چون سوخت در پیش جمع
گرفتم ز تو ناتوان تر بسی است | توانا تر از تو هم آخر کسی است

گفتار اندر جوانمردی و ثمرهٔ آن

ببخش ای پسر کادمی زاده صید | باحسان توان کرد و وحشی بقید
عدو را بالطاف گردن ببند | که نتوان بریدن بتیغ این کمند
چو دشمن کرم بیند و لطف و جود | نیاید دگر خبث ازو در وجود
مکن بد که بد بینی از یار نیک | نروید ز تخم بدی بار نیک
چو با دوست دشوار گیری و تنگ | نخواهد که بیند ترا نقش و رنگ
و گر خواجه با دشمنان نیکخوست | بسی بر نیاید که گردند دوست

حکایت در معنی صید کردن دلها به احسان

بره در یکی پیش آمد جوان | بتک در پیش گوسفندی دوان
بدو گفتم این ریسمانست و بند | که می آرد اندر پیت گوسفند
سبک طوق و زنجیر ازو باز کرد | بچپ راست پوییدن آغاز کرد
بره همچنان در پیش میدوید | که جو خورده بود از کف مرد و خوید
چو باز آمد از عیش و بازی بجای | مرا دید و گفت ای خداوند رای
نه این ریسمان می برد با منش | که احسان کمندیست در گردنش

چو شیران گر اگردن فربه است
گر افتد چو روبه سگ از وی به است

بچنگ آر و با دیگران نوش کن
نه بر فضلهٔ دیگران گوش کن

بخور تا توانی ببازوی خویش
که سعیت بود در ترازوی خویش

چو مردان ببر رنج و راحت رسان
مخنث خورد دسترنج کسان

برو دست گیر ای نصیحت پذیر
نه خود را بیفگن که دستم بگیر

خدا را بر آن بنده بخشایش است
که خلق از وجودش در آسایش است

کرم ورزد آن سر که مغزی در وست
که دون همتانند بی مغز و پوست

کسی نیک بیند بهر دو سرای
که نیکی رساند بخلق خدای

حکایت عابد بخیل

شنیدم که مردیست پاکیزه بوم
شناسا و رهرو در اقصای روم

من و چند سالوک صحرا نورد
برفتیم قاصد بدیدار مرد

سر و چشم هر یک ببوسید و دست
بتمکین و عزت نشاند و نشست

زرش دیدم و زرع و شاگرد و رخت
ولی بی مروت چو بی بر درخت

بخلق و لطف گرم رو مرد بود
ولی دیگدانش قوی سرد بود

همه شب نبودش قرار و هجوع
ز تسبیح و تهلیل و ما را ز جوع

سحرگه میان بست و در باز کرد
همان لطف دوشینه آغاز کرد

یکی بود شیرین و خوش طبع بود
که با ما مسافر در آن ربع بود

حکایت حاتم طائی و صفت جوانمردی و سخاوت و احسان

من از حاتم آن اسب تازی نژاد ‏— بخواهم گر او مکرمت کرد و داد

بدانم که در وی شکوه مهی است ‏— وگرنه چو بانگ دهل از تهی است

رسول خردمند عالم بطے ‏— روان کرد و ده مرد همراه وی

زمین مرده و ابر گریان برو ‏— صبا کرد باری دگر جان درو

بمنزلگه حاتم آمد فرود ‏— برآسود چون تشنه بر زنده رود

سماطے بیفکند و اسبے بکشت ‏— بدامن شکر دادشان زر بمشت

شب آنجا ببودند و روز دگر ‏— بگفت آنچه دانست صاحب خبر

همیگفت حاتم پریشان چو مست ‏— ز حسرت بدندان همی کند دست

که ای بهره ور موبد نیک نام ‏— چرا پیش از این گم نگفتے پیام

من آن باد رفتار دلدل شتاب ‏— ز بهر شما دوش کردم کباب

که دانستم از هیبت باران و سیل ‏— نشاید شدن در چراگاه خیل

بنوعے دگر روی و راهم نبود ‏— جز این اسب در بارگاهم نبود

مروت ندیدم در آیین خویش ‏— که مهمان بخسپد دل از فاقه ریش

مرا نام باید در اقلیم فاش ‏— دگر مرکب نامور گو مباش

کسان را درم داد و تشریف و اسب ‏— طبیعیست اخلاق نیکو نه کسب

خبر شد بروم از جوانمرد طے ‏— هزار آفرین کرد بر طبع وے

ز حاتم بدین نکته راضے مشو ‏— ازین نغزتر ماجرا ے شنو

حکایت دختر حاتم در روزگار پیغمبر علیه السلام

شنیدم که طی در زمان رسول
نکردند منشور ایمان قبول

بگفت ار زنی بامن اندر میان — چو یاران یکدل بکوشم بجان
بمن دار گفت ای جوانمرد گوش — که دانم جوانمرد و پرده پوش
درین بوم حاتم شناسی مگر — که فرخنده نام ست و نیکو سیر
سرش پادشاه یمن خواست ست — ندانم چه کین در میان خاستست
گرم رهنمائی بدانجا که اوست — همین چشم دارم ز لطف تو دوست
بخندید برنا که حاتم منم — سر اینک جدا کن به تیغ از تنم
نباید که چون صبح گردد سفید — گزندت رسد یا شوی ناامید
چو حاتم بآزادگی سر نهاد — جوان را برآمد خروش از نهاد
بخاک اندر افتاد و بر پای جست — گهش خاک بوسید و گه پا و دست
بینداخت شمشیر و ترکش نهاد — چو فرمانبران دست برکش نهاد
که گر من گلی بر وجودت زنم — نه مردم که در کیش مردان زنم
دو چشمش ببوسید و در بر گرفت — وز انجا طریق یمن برگرفت
ملک در میان دو ابروی مرد — بدانست حالی که کاری نکرد
بگفتش بیا تا چه داری خبر — چرا سر نبستی بفتراک بر
مگر بر تو نام آوری حمله کرد — نیاوردی از ضعف تاب نبرد
جوانمرد شاطر زمین بوسه داد — ملک را ثنا گفت و تمکین نهاد
بدو گفت کای شاه با داد و هوش — ازین در سخنهای حاتم نیوش

همی‌گفت گریان بر اخوان طے	بسمع رسول آمد آواز وے
ببخشیدش آن قوم و دیگر عطا	که هرگز نکرد اصل و گوهر خطا

حکایت در آزادمردی حاتم و ذکر پادشاه اسلام

ز بنگاه حاتم یکے پیرمرد	طلب دہ درم سنگ فانید کرد
ز راوی چنین یاد دارم خبر	که پیشش فرستاد تنگ شکر
زن از خیمه گفت اینچه تدبیر بود	همان ده درم حاجت پیر بود
شنید این سخن نامبردار طے	بخندید و گفت ای دلارام حے
گر او در خور حاجت خویش خواست	جوانمردی آل حاتم کجاست
چو حاتم بآزادمردے دگر	ز دوران گیتے نیاید مگر
ابوبکر سعد آنکه دست نوال	نهد همتش بر دهان سوال
رعیت پناها دلت شاد باد	بسعیت مسلمانے آباد باد
سرافرازد این خاک فرخنده بوم	ز عدلت بر اقلیم یونان و روم
چو حاتم که گر نیستے نام وی	نبردی کس اندر جهان نام طے
ثنا ماند از آن نامور در کتاب	ترا هم ثنا ماند و هم ثواب
که حاتم بدان نام و آوازه خواست	ترا سعے و جهد از برای خداست
تکلف بر مرد درویش نیست	وصیت همین یک سخن بیش نیست
که چندانکه جهدت بود خیر کن	ز تو خیر ماند ز سعدی سخن

شنیدم که مغروری از کبر مست
در خانه بر روی سائل ببست

بکنجی فرو ماند بنشست مرد
جگر گرم و آه از تف سینه سرد

شنیدش یکی مرد پوشیده چشم
بگفتا چه در تابت آورد خشم

فرو گفت و بگریست بر خاک کوی
جفای کزان شخصش آمد بروی

بگفت ای فلان ترک آزار کن
یک امشب بنزد من افطار کن

بخلق و فریبش گریبان کشید
بمنزل در آوردش و خوان کشید

برآسود درویش روشن نهاد
بگفت ایزدت روشنائی دهاد

شب از نرگسش قطره چندی چکید
سحر دیده بر کرد و دنیا بدید

حکایت بشهر اندر افتاد و جوش
که بی دیده دیده بر کرد دوش

شنید این سخن خواجه سنگدل
که برگشت درویش ازو تنگدل

بگفتا حکایت کن ای نیکبخت
که چون سهل شد بر تو این کار سخت

که برکردت این شمع گیتی فروز
بگفت ای ستمگار آشفته روز

تو کوته نظر بودی و سست رای
که مشغول گشتی بجغد از همای

بروی من این در کسی کرد باز
که کردی تو بر روی او در فراز

اگر بوسه بر خاک مردان زنی
بمردی که پیش آیدت روشنی

کسانی که پوشیده چشم دل اند
همانا کزین توتیا غافل اند

چو برگشته دولت ملامت شنید
سر انگشت حسرت بدندان گزید

همه سنگها گوش دار ای پسر | که لعل از میانش نباشد بدر

در اوباش پاکان شوریده رنگ | همان جای تاریک لعل است و سنگ

بعزت بکش بار هر جاهلی | که ناگه بسر وقت صاحبدلی

کسی را که با دوستی سرخوش است | نه بینی که چون یار دشمن کشست

بدر چو گل جامه از دست خار | که خون در دل افتاده خندد چو نار

غم جمله خور در هوای یکی | مراعات صد کن برای یکی

گر از خاکیان شوریده سر | حقیر و فقیرند اندر نظر

تو هرگز مبین شان بچشم پسند | که ایشان پسندیده حق بسند

کسی را که نزدیک ظنت بد است | چه دانی که صاحب ولایت خود است

در معرفت بر کسانی است باز | که درهاست بر روی ایشان فراز

بسا تلخ عیشان تلخی چشان | که آیند در حله دامن کشان

ببوسی گرت عقل و تدبیر هست | ملک زاده را در نواخانه دست

که روزی فرح یابد از شهر بند | بلندیت بخشد چو گردد بلند

مسوزان درخت گل اندر خریف | که در نو بهارت نماید ظریف

حکایت پدر بخیل و فرزند لاابالی

یکی زهره خرج کردن نداشت | زرش بود و یارای خوردن نداشت

نخوردی که خاطر بیاسایدش | ندادی که فردا بکار آیدش

سخنهای سعدی مثالست و پند / بکار آیدت گر شوی کاربند

دریغست ازین روی برتافتن / کزین روی دولت توان یافتن

حکایت احسان اندک و ثمرهٔ آن سبب بی نهایت

جوانی بدانگی کرم کرده بود / تمنای پیری برآورده بود

بجرمی گرفت آسمان ناگهش / فرستاد سلطان بکشتن گهش

تماشاکنان بر در و کوی و بام / تگاپوی ترکان و جوشش عوام

چو دید اندر آشوب درویش پیر / جوان را بدست خلائق اسیر

دلش برجوانمرد مسکین بخست / که باری دل آورده بودش بدست

برآورد زاری که سلطان بمرد / جهان ماند و خوی پسندیده برد

بهم برهمی سود دست دریغ / شنیدند ترکان آهخته تیغ

بفریاد از ایشان برآمد خروش / تپانچه زنان بر سر و روی و دوش

پیاده بسر تا در بارگاه / دویدند و بر تخت دیدند شاه

جوان از میان رفت و بردند پیر / بگردن بر تخت سلطان اسیر

بهولش بپرسید و هیبت نمود / که مرگ منت خواستن بر چه بود

چو نیکست خوی من و راستی / بد مردم آخر چرا خواستی

برآورد پیر دلاور زبان / که ای حلقه در گوش حکمت جهان

بقول دروغی که سلطان بمرد / نمردی و بیچاره ای جان ببرد

ملک زین حکایت چنان برشکفت / که چیزش ببخشید و چیزی نگفت

وزین جانب افتان و خیزان جوان / همی رفت بیچاره هر سو دوان

یکی گفتش از چارسوی قصاص / چه کردی که آمد بجانت خلاص

بگوشش فرو گفت کای هوشمند / بجانی و دانگی رهیدم ز بند

یکی تخم در خاک از آن می نهد / که روز فروماندگی بر دهد

جوی باز دارد بلای درشت / عصایی شنیدی که عوجی بکشت

حدیث درست آخر از مصطفاست / که بخشایش و خیر دفع بلاست

عدو را نبینی درین بقعه پای / که بوبکر سعد است کشورگشای

[illegible]

حکایت در معنی ثمرهٔ نیکوکاری

[illegible]

بپرسید کای مجلس آرای مرد | که بود اندرین مجلست پایمرد
رزی داشتم بر در خانه گفت | بسایه درش نیکمردی بخفت
درینوقت نومیدی آن مرد راست | گناهم ز دادار داور بخواست
که یارب برین بنده بخشایشی | که زو دیده ام وقتی آسایشی
چو گفتم چو حل کردم این راز را | بشارت خداوند شیراز را
که آفاق در سایهٔ همتش | مقیم اند بر سفرهٔ نعمتش
درختیست مرد کرم باردار | وزو بگذری هیزم کوهسار
حطب را اگر تیشه بر پی زنند | درخت برومند را کی زنند
بسی پایداری درخت هنر | که هم میوه داری و هم سایه ور

گفتار اندر هیبت ملوک و سیاست ملک

بگفتیم در باب احسان بسی | ولیکن نه شرطست با هر کسی
بخور مردم آزار را خون و مال | که از مرغ بد کنده به پر و بال
کسی را که با خواجهٔ تست جنگ | بدستش چرا میدهی چوب و سنگ
برانداز بیخی که خار آورد | درختی بپرور که بار آورد
کسی را بده پایهٔ مهتران | که بر کهتران سر ندارد گران
مبخشای بر هر کجا ظالمیست | که رحمت برو جور بر عالمیست
جهانسوز را کشته بهتر چراغ | یکی به در آتش که خلقی بداغ

نه هر کس سزاوار باشد بمال	یکی مال خواهد یکی گوشمال
چو گربه نوازی کبوتر برد	چو فربه کنی گرگ یوسف درد
بنایی که محکم ندارد اساس	بلندش مکن ور کنی زو هراس

گفتار اندر پیش بینی و عاقبت اندیشی

چه خوش گفت بهرام صحرانشین	چو یکران توسن زدش بر زمین
دگر اسپی از گله باید گرفت	که گر سر کشد باز شاید گرفت
سر چشمه شاید گرفتن به بیل	چو پر شد نشاید گذشتن به پیل
ببند ای پسر دجله گر آب کاست	که سودی ندارد چو سیلاب خاست
چو گرگ خبیث آمد اندر کمند	بکش ورنه دل برکن از گوسفند
از ابلیس هرگز نیاید سجود	نه از بدگهر نیکوئی در وجود
بداندیش را جای فرصت مده	عدو در چه و دیو در شیشه به
مگو شاید این مار کشتن بچوب	چو سر زیر سنگ تو دارد بکوب
قلمزن که بد کرد با زیردست	قلم بهتر او را بشمشیر دست
مدبر که قانون بد می نهد	ترا می برد تا بآتش دهد
مگو ملک را این مدبر بس است	مدبر مخوانش که مدبر کس است
سعید آورد قول سعدی بجای	که توفیر ملکست و تدبیر رای

باب سوم در عشق

به صدقش چنان سر نهی بر قدم | که بینی جهان با وجودش عدم
چو در چشم شاهد نیاید زرت | زر و خاک یکسان نماید برت
دگر با کست بر نیاید نفس | که با او نماند دگر جای کس
تو گویی به چشم اندرش منزلست | وگر چشم برهم نهی در دلست
نه اندیشه از کس که رسوا شوی | نه قوت که یکدم شکیبا شوی
گرت جان بخواهد به لب بر نهی | ورت تیغ بر سر نهد سر نهی
چو عشقی که بنیاد او بر هواست | چنین فتنه انگیز و فرمانرواست
عجب داری از سالکان طریق | که باشند در بحر معنی غریق
به سودای جانان ز جان مشتغل | به ذکر حبیب از جهان مشتغل
به یاد حق از خلق بگریخته | چنان مست ساقی که می ریخته
نشاید به دارو دوا کردشان | که کس مطلع نیست بر دردشان
الست از ازل همچنانشان به گوش | به فریاد قالوا بلی در خروش
گروهی عمل دار عزلت نشین | قدمهای خاکی دم آتشین
به یک نعره کوهی ز جا بر کنند | به یک ناله شهری به هم بر زنند
چو بادند پنهان و چالاک پوی | چو سنگند خاموش و تسبیح گوی
سحرها بگریند چندان که آب | فرو شوید از دیده شان کحل خواب
فرس کشته از بس که شب رانده اند | سحرگه خروشان که وامانده اند

نه اینک دم دوستی میزنم | گر او دوست دارد و گر دشمنم
ز من صبر بی او توقع مدار | که با وی هم امکان ندارد قرار
نه نیروی صبرم نه جای ستیز | نه امکان بودن نه پای گریز
مگو زین در بارگه سر بتاب | وگر سر چو میخم کشد در طناب
نه پروانه جان داده در پای دوست | به از زنده در کنج تاریک اوست
بگفت ار نخوری زخم چوگان او | بگفتا به پایش در افتم چو گو
بگفتا سرت گر ببرد به تیغ | بگفت اینقدر نبود از وی دریغ
کسی را که معشوق باشد یکی | نیازارد از وی بهر اندکی
مرا خود ز سر نیست چندین خبر | که تاج است بر تارکم یا تبر
مکن با من ناشکیبا عتیب | که در عشق صورت نبندد شکیب
چو یعقوبم ار دیده گردد سفید | نبرم ز دیدار یوسف امید
رکابش ببوسید روزی جوان | برآشفت و برتافت از وی عنان
بخندید و گفتا عنان بر مپیچ | که سلطان عنان بر نپیچد ز هیچ
مرا با وجود تو هستی نماند | بیاد توام خود پرستی نماند
گرم جرم بینی مکن عیب من | توئی سر برآورده از جیب من
بدان زهره دستت زدم در رکاب | که خود را نیاوردم اندر حساب
کشیدم قلم در سر نام خویش | نهادم قدم بر سر کام خویش

قوی بازوانند کوتاه دست / خردمند شیدا و هشیار مست

که آسوده در گوشه خرقه دوز / گه آشفته در مجلس خرقه سوز

نه سودای خودشان نه پروای کس / نه در کنج توحیدشان جای کس

پریشیده عقل و پراگنده هوش / ز قول نصیحت‌گر آگنده گوش

بدریا نخواهد شدن بط غریق / سمندر چه داند عذاب الحریق

تهیدست مردان پرحوصله / بیابان نوردان بی قافله

ندارند چشم از خلایق پسند / ز ایشان پسندیده حق پسند

عزیزان پوشیده از چشم خلق / نه زنار داران پوشیده دلق

پر از میوه و سایه ور چون رزند / نه چون ما سیه کار و ازرق درند

بخود سر فرو برده همچون صدف / نه مانند دریا برآورده کف

نه مردم همین استخوانند و پوست / نه هر صورتی جان معنی در وست

نه سلطان خریدار هر بنده ایست / نه در زیر هر ژنده زنده ایست

اگر ژاله هر قطره دُر شدی / چو خرمهره بازار ازو پر شدی

چو غازی بخود برنبندند پای / که محکم رود پای چوبین ز جای

حریفان خلوت سرای الست / بیک جرعه تا نفخهٔ صور مست

به تیغ از غرض برنگیرند چنگ / که پرهیز و عشق آبگینه ست و سنگ

حکایت در معنی غلبه وجد و سلطنت عشق

اگر میرم امروز در کوی دوست	قیامت زنم خیمه پهلوی دوست
مده تا توانی درین جنگ پشت	که زنده است سعدی که عشقش بکشت

حکایت فدا شدن اهل محبت و هلاک را غنیمت شمردن

یکی تشنه میگفت و جان می سپرد	خنک نیک بختی که در آب مرد
بدو گفت نابالغی کای عجب	چو مردی چه سیراب و چه خشک لب
بگفتا نه آخر دهان تر کنم	که تا جان شیرینش در سر کنم
فتد تشنه در آبدان عمیق	که داند که سیراب میرد غریق
اگر عاشقی دامن او بگیر	وگر گویدت جان بده گو بگیر
بهشت تن آسانی آنگه خوری	که بر دوزخ نیستی بگذری
دل تخم کاران بود بارکش	چو خرمن برآید بخسپند خوش
درین مجلس آنکس بکامی رسید	که در دور آخر بجامی رسید

حکایت در صبر و ثبات روندگان

چنین نقل دارم ز مردان راه	فقیران منعم گدایان شاه
که پیری بدریوزه شد بامداد	در مسجدی دید و آواز داد
یکی گفتش این جای خلق نیست	که چیزی دهندت بشوخی مایست
بپرسید کین جای کیست پس	که بخشایشش نیست بر حال کس
بگفتا خموش اینچه لفظ خطاست	خداوند خانه خداوند است

از دنیا تحصیل آخرت باید کرد ۱۱ الله سینه: ز گرمی حاصل کن ۱۱ ۱۲ یعنی بر داشتن ۱۱

شبی تا سحر صالحی زنده داشت / سحر دستهای دعا بر فراشت
یکی هاتف انداخت در گوش پیر / که بی حاصلی رو سر خویش گیر
برین در دعای تو مقبول نیست / بخواری برو یا بزاری بایست
شبی دیگر از ذکر و طاعت نخفت / مریدی ز حالش خبر داشت گفت
چو دیدی کزان روی بستست در / به بیحاصلی سعی چندین مبر
بدیباچه بر اشک یاقوت فام / بحسرت ببارید و گفت ای غلام
مپندار اگر وی عنان بر شکست / که من باز دارم ز فتراک دست
چو نومیدی آنگه بگردیدمی / ازین ره که راه دگر دیدمی
چو خواهنده محروم گشت از دری / چه غم گر شناسد در دیگری
شنیدم که راهم درین کوی نیست / ولی هیچ راهی دگر روی نیست
درین بود سر بر زمین فدای / که گفتند در گوش جانش ندای
قبولست گرچه هنر نیستش / که جز ما پناهی دگر نیستش

حکایت

یکی در نشابور دانی چه گفت / چو فرزندش از فرض خفتن بخفت
توقع مدار ای پسر گر کسی / که بی سعی هرگز بجایی رسی
سمیلان چو بر نگیرد قدم / وجودیست بی منفعت چون عدم
طمع دار سود و بترس از زیان / که بی بهره باشند فارغ زیان

نه از در دولهای ریشش خبر | نه از چشم بیمار خویشش خبر
حکایت کند درد مندی غریب | که خوش بود چندی بسر با طبیب
نمیخواستم تندرستی خویش | که دیگر نیاید طبیبم به پیش
بسا عقل زورآور چیره دست | که سودای عشقش کند زیر دست
چو سودا خرد را بمالید گوش | نیارد دگر سر برآورد بهوش

حکایت در معنی استیلاے عشق بر عقل

یکی پنجهٔ آهنین راست کرد | که با شیر زورآوری خواست کرد
چو شیرش بسرپنجه در خود کشید | دگر زور در پنجهٔ خود ندید
یکی گفتش آخر چه خسپی چو زن | بسرپنجهٔ آهنینش بزن
شنیدم که مسکین در آن زیر گفت | نشاید بدین پنجه با شیر گفت
چو بر عقل دانا شود عشق چیر | همان پنجهٔ آهنین است و شیر
تو در پنجهٔ شیر مرد اوژنی | چه سودت کند پنجهٔ آهنی
چو عشق آمد از عقل دیگر مگوی | که در دست چوگان اسیرست گوی

حکایت در معنی عزت محبوب در نظر محب

میان دو عم زاده وصلت فتاد | دو خورشید سیمای مهتر نژاد
یکی را بغایت خوش افتاده بود | دگر نافر و سرکش افتاده بود
یکی لطف و خلق پری وار داشت | یکی روی در روی دیوار داشت

ای جانب قبیلهٔ لیلی ۱۲ ای عشق تو بر دیگر شده ۱۲ سیم مضاف الیه دامن ۱۲ اسے ابن فارقت ۱۲

بگفت ای وفادار فرخنده خوی / پیامی که داری بلیلی بگوی
بگفتا مبر نام من پیش دوست / که حیفست ذکر من آنجا که اوست

حکایت سلطان محمود وصدق محبت او وسیرت ایاز

یکی خرده بر شاه غزنین گرفت / که حسنی ندارد ایاز ای شگفت
گلی را که نه رنگ باشد نه بو / غریب است سودای بلبل برو
بمحمود گفت این حکایت کسی / بپیچید ز اندیشه بر خود بسی
که عشق من ای خواجه بر خوی اوست / نه بر قد و بالای نیکوی اوست
شنیدم که در تنگنایی شتر / بیفتاد و بشکست صندوق در
بیغما ملک آستین برفشاند / وز انجا بتعجیل مرکب براند
سواران پی در و مرجان شدند / ز سلطان بیغما پریشان شدند
نماند از وشاقان گردن فراز / کسی در قفای ملک جز ایاز
نگه کرد کای دلبر پیچ پیچ / ز یغما چه آورده گفت هیچ
من اندر قفای تو می تاختم / ز خدمت بنعمت نپرداختم
گرت قربتی هست در بارگاه / بخلعت مشو غافل از پادشاه
خلاف طریقت بود کاولیا / تمنا کنند از خدا جز خدا
گر از دوست چشمت باحسان اوست / تو در بند خویشی نه در بند دوست
ترا تا دهن باشد از حرص باز / نیاید بگوش دل از غیب راز

تو بر روی دریا قدم چون زنی	چو مردان که بر خشک تر دامنی

گفتار اندر معنی فنای موجودات با کبریای باری عز اسمه

ره عقل جز پیچ بر پیچ نیست	بر عارفان جز خدا هیچ نیست
توان گفتن این با حقایق شناس	ولی خرده گیرند اهل قیاس
که پس آسمان و زمین چیستند	بنی آدم و دام و دد کیستند
پسندیده پرسیدی ای هوشمند	بگویم گر آید جوابت پسند
که هامون و دریا و کوه و فلک	پری آدمی زاد و دیو و ملک
همه هر چه هستند از ان کمترند	که با هستیش نام هستی برند
عظیم ست پیش تو دریا بموج	بلند ست گردون گردان باوج
ولی اهل صورت کجا پی برند	که ارباب معنی بملکی درند
که گر آفتابست یک ذره نیست	وگر هفت دریاست یک قطره نیست
چو سلطان عزت علم بر کشد	جهان سر بجیب عدم در کشد

حکایت دهقان در لشکر سلطان

رئیس دهی با پسر در رهی	گذشتند بر قلب شاهنشهی
پسر چاوشان دید و تیغ و تبر	قباهای اطلس کمرهای زر
یلان کماندار نخچیر زن	غلامان ترکش کش و تیرزن
یکی در برش پرنیانی قباه	یکی بر سرش خسروانی کلاه

ز سوزش زبان شعله در جان گرفت | که برجست و راه بیابان گرفت

یکی گفتش از همنشینان دشت | چه دیدی که حالت دگرگونه گشت

تو اول زمین بوسه دادی سه جای | نبایستی آخر زدن پشت پای

بخندید کاول ز بیم و امید | همی لرزه بر تن فتادم چو بید

باخر ز تمکین الله و بس | نه چیزم بچشم اندر آمد نه کس

حکایت مرد حق شناس

بشهری در از شام غوغا فتاد | گرفتند پیری مبارک نهاد

هنوز آن حدیثم بگوش اندر است | چو قیدش نهادند بر پا و دست

که گفت ار نه سلطان اشارت کند | کرا زهره باشد که غارت کند

بباید چنین دشمنی دوست داشت | که میدانمش دوست بر من گماشت

اگر عز و جاه است و گر ذل و قید | من از حق شناسم نه از عمرو و زید

ز علت مدار ای خردمند بیم | چو داروی تلخت فرستد حکیم

بخور هرچه آید ز دست حبیب | نه بیمار داناتر است از طبیب

حکایت صاحب نظر پارسا

یکی را چو من دل بدست کسی | گرو بود و می برد خواری بسی

پس از هوشمندی و فرزانگی | بدف بر زدندش ز دیوانگی

قفا خوردی از دست یاران خویش | چو مسمار پیشانی آورده پیش

مترس از محبت که خاکت کند | که باقی شوی گر هلاکت کند
نروید نبات از حبوب درست | مگر خاک بر وی بگردد نخست
ترا با حق آن آشنایی دهد | که از دست خویشت رهایی دهد
که تا با خودی در خودت راه نیست | وزین نکته جز بیخود آگاه نیست
نه مطرب که آواز پای ستور | سماع است گر عشق داری و شور
مگس پیش شوریده دل پر نزد | که او چون مگس دست بر سر نزد
نه بم داند آشفته سامان نه زیر | به آواز مرغی بنالد فقیر
سراینده خود می‌نگردد خموش | ولیکن نه هر وقت باز است گوش
چو شوریدگان می‌پرستی کنند | بر آواز دولاب مستی کنند
برقص اندر آیند دولاب وار | چو دولاب برخود بگریند زار
به تسلیم سر در گریبان برند | چو طاقت نماند گریبان درند
بگویم سماع ای برادر که چیست | مگر مستمع را بدانم که کیست
گر از برج معنی بود طیر او | فرشته فرو ماند از سیر او
و گر مرد لهو است و بازی و لاغ | قوی تر شود دیوش اندر دماغ
چه مرد سماع است شهوت پرست | به آواز خوش خفته خیزد نه مست
پریشان شود گل به باد سحر | نه هیزم که نشکافدش جز تبر
جهان پر سماع است و مستی و شور | ولیکن چه بیند در آیینه کور

مکن عیب درویش حیران و مست | که غرق است ازان می‌زند پا و دست
نبینی شتر بر نوای عرب | که چونش برقص اندر آرد طرب
شتر را چو شور طرب در سر است | اگر آدمی را نباشد خر است

حکایت

شکر لب جوانی نی آموختی | که دلها در آتش چو نی سوختی
پدر بارها بانگ بر وی زدی | به تندی و آتش در آن نی زدی
شبی بر نوای پسر گوش کرد | سماعش پریشان و مدهوش کرد
همی گفت و بر چهره افگنده خوی | که آتش به من در زد این بار نی
ندانی که شوریده حالان مست | چرا بر فشانند در رقص دست
گشاید دری بر دل از واردات | فشاند سر دست بر کائنات
حلالش بود رقص بر یاد دوست | که هر آستینیش جانی در اوست
گرفتم که مردانه‌ای در شنا | برهنه توانی زدن دست و پا
بکن خرقهٔ نام و ناموس و زرق | که عاجز بود مرد با جامه غرق
تعلق حجاب است و بی حاصلی | چو پیوندها بگسلی واصلی

حکایت

کسی گفت پروانه را کای حقیر | برو دوستی در خور خویش گیر
رهی رو که بینی طریق رجا | تو و عشق شمع از کجا تا کجا
سمندر ...

عشه وصول پیوستن و در اصطلاح سالکان واصل کسی را گویند که از خود رسته باشد و بحق تعالی پیوسته ۱۲

سمندر نه گرد آتش مگرد
که مردانگی باید آنگه نبرد

ز خورشید پنهان شو و موش کور
که جهلست با آهنی پنجه زور

یکی را که دانی که خصم تو اوست
نه از عقل باشد گرفتن بدوست

ترا کس نگوید نکو می کنی
که جان در سر و کار او می کنی

گدائی که از پادشه خواست دخت
قفا خورد و سودای بیهوده پخت

کجا در حساب آرد چو تو دوست
که روی ملوک و سلاطین در اوست

مپندار کو در چنان مجلسی
مدارا کند با چو تو مفلسی

وگر با همه خلق نرمی کند
تو بیچاره ٔ با تو گرمی کند

نگه کن که پروانه ٔ سوزناک
چه گفت ای عجب گر بسوزم چه باک

مرا چون خلیل آتشی در دلست
که پنداری این شعله بر من گلست

نه دل دامن جانستان میکشد
که مهرش گریبان جان میکشد

نه خود را بر آتش بخود میزنم
که زنجیر شوقست در گردنم

مرا همچنان دور بودم که سوخت
نه این دم که آتش بمن در فروخت

نه آن میکند یار در شاهدی
که با او توان گفتن از زاهدی

که عیبم کند بر تولای دوست
که من راضیم کشته در پای دوست

مرا بر تلف حرص دانی چراست
چو او هست اگر من نباشم رواست

بسوزم که یار پسندیده اوست
که در وی سرایت کند سوز دوست

مخاطبه ٔ شمع و پروانه

شبی یاد دارم که چشمم نخفت
شنیدم که پروانه با شمع گفت
که من

که من عاشقم گر بسوزم رواست | ترا گریه و سوز باری چراست
بگفت ای هوادار مسکین من | برفت انگبین یار شیرین من
چو شیرینی از من بدر میرود | چو فرهادم آتش بسر میرود
همیگفت و هر لحظه سیلاب درد | فرو میدوید از رخش زرد رو
که ای مدعی عشق کار تو نیست | که نه صبر داری نه یارای ایست
تو بگریزی از پیش یک شعله خام | من استاده ام تا بسوزم تمام
ترا آتش عشق اگر پر بسوخت | مرا بین که از پای تا سر بسوخت
نرفته ز شب همچنان بهره | که ناگه بکشتش پری چهره
همیگفت و میرفت دودش بسر | همین بود پایان عشق ای پسر
اگر عاشقی خواهی آموختن | بکشتن فرج یابی از سوختن
مکن گریه بر گور مقتول دوست | برو خرمی کن که مقبول اوست
اگر عاشقی سر مشوی از مرض | چو سعدی فرو شوی دست از غرض
فدائی ندارد ز مقصود چنگ | وگر بر سرش تیر بارند و سنگ
بدریا مرو گفتمت زینهار | وگر میروی تن بطوفان سپار

باب چهارم در تواضع

ز خاک آفریدت خداوند پاک | پس ای بنده افتادگی کن چو خاک
حریص و جهانسوز و سرکش مباش | ز خاک آفریدت آتش مباش

چو گردن کشید آتش هولناک | بیچارگی تن بینداخت خاک
چو آن سرفرازی نمود این کمی | از آن دیو کردند ازین آدمی

حکایت در این معنی

یکی قطره باران ز ابری چکید | خجل شد چو پهنای دریا بدید
که جائیکه دریاست من کیستم | گر او هست حقا که من نیستم
چو خود را بچشم حقارت بدید | صدف در کنارش بجان پرورید
سپهرش بجائی رسانید کار | که شد نامور لؤلؤ شاهوار
بلندی از آن یافت کو پست شد | در نیستی کوفت تا هست شد

حکایت در معنی [illegible]

جوانی خردمند پاکیزه بوم | ز دریا برآمد بدربند روم
درو فضل دیدند و فقر و تمیز | نهادند رختش بجائی عزیز
مه صالحان گفت روزی بمرد | که خاشاک مسجد بیفشان و گرد
همان کین سخن مرد رهرو شنید | برون رفت و بازش نشان کس ندید
بر آن حمل کردند یاران و پیر | که پروای خدمت ندارد فقیر
دگر روز خادم گرفتش براه | که ناخوب کردی برای تباه
ندانستی ای کودک خودپسند | که مردان ز خدمت بجائی رسند

گریستن

و قلعه و گذرگاه دریا که آنرا ایستدو گویند ۱۲ ﻫ یعنی خبر انعادم شدن خویشش سه آید ۱۲

گرستن گرفت از سر صدق و سوز | که ای یار جان پرور دلفروز
نه گرد اندران بقعه دیدم نه خاک | من آلوده بودم دران جای پاک
گرفتم قدم لاجرم بازپس | که پاکیزه مسجد به و خاک و خس
طریقت جزین نیست درویش را | که افگنده دارد تن خویش را
بلندیت باید تواضع گزین | که این بام را نیست سلم جزین

حکایت سلطان بایزید بسطامی قدس الله سره در تواضع

شنیدم که وقتی سحرگاه عید | ز گرمابه آمد برون بایزید
یکی طشت خاکسترش بیخبر | فرو ریختند از سرایی بسر
همی گفت ژولیده دستار و موی | کف دست شکرانه مالان بروی
که ای نفس من در خور آتشم | بخاکستری روی درهم کشم
بزرگان نکردند در خود نگاه | خدا بینی از خویشتن بین مخواه
بزرگی بناموس و گفتار نیست | بلندی بدعوی و پندار نیست
قیامت کسی بینی اندر بهشت | که معنی طلب کرد و دعوی بهشت
تواضع سر رفعت افرازدت | تکبر بخاک اندر اندازدت
بگردن فتد سرکش تندخوی | بلندیت باید بلندی مجوی

گفتار در عجب و عاقبت آن و شکستگی و برکت آن

ز مغرور دنیا ره دین مجوی | خدا بینی از خویشتن بین مجوی

درین گوشه نالان گنهکار دور · که فریاد حالم رس ای دستگیر

نگون مانده از شرمساری سرش · روان آب حسرت بشیب برش

وزان نیمه عابد سر از کبر و باد · ترش کرده بر فاسق ابرو ز دور

که این مدبر اندر پی ما چراست · نگون بخت نادان چه بخشش بماست

بگردن در آتش در افتاده · بباد هوا عمر بر داده

چه خیر آمد از نفس تردامنش · که صحبت بود با مسیح و منش

چه بودی که زحمت ببردی ز پیش · بدوزخ برفتی پی کار خویش

همی رنجم از طلعت ناخوشش · مبادا که در من فتد آتشش

بمحشر که حاضر شوند انجمن · خدایا تو با او مکن حشر من

درین بود کز وحی از جلیل الصفات · در آمد بعیسی علیه الصلوة

که گر عالم است این وگر جاهل

سرش خالی از عقل و پر ز احتشام · شکم فربه از لقمهای حرام

بناراستی دامن آلوده · بناداشتی دوده اندوده

نه پایی چو بینندگان راست رو · نه گوشی چو مردم نصیحت شنو

چو سال بد از وی خلایق نفور · نمایان بهم چون مه نو ز دور

هوا و هوس خرمنش سوخته · جوی نیکنامی نیندوخته

سیه نامه چندان تنعم براند · که در نامه جای نبشتن نماند

گنهکار و خودرای و شهوت پرست · بغفلت شب و روز مخمور و مست

شنیدم که عیسی در آمد ز دشت · بمقصوره عابدی در گذشت

بزیر آمد از غرفه خلوت نشین · بپایش در افتاد سر بر زمین

گنهکار برگشته اختر ز دور · چو پروانه حیران در ایشان ز نور

تامل بحسرت کنان شرمسار · چو درویش در دست سرمایه دار

خجل زیر لب عذرخواهان بسوز · ز شبهای در غفلت آورده روز

سرشک غم از دیده باران چو میغ · که عمرم بغفلت گذشت ای دریغ

بر انداختم نقد عمر عزیز · بدست از نکوئی نیاورده چیز

چو من زنده هرگز مبادا کسی · که مرگش به از زندگانی بسی

برست آنکه در عهد طفلی بمرد · که پیرانه سر شرمساری نبرد

گناهم ببخش ای جهان آفرین · که گر با من آید فبئس القرین

که را از جگر خون شد از سوز درد | که این تکیه بر طاعت خویش کرد
امید است در بارگاه غنی | که بیچارگی به ز کبر و منی
کرا جامه پاکست و سیرت پلید | در دوزخش را نباید کلید
برین آستان عجز و مسکینیت | به از طاعت و خویشتن بینیت
چو خود را ز نیکان شمردی بدی | نمی گنجد اندر خدائی خودی
اگر مردی از مردی خود مگوی | نه هر شهسواری بدر برد گوی
پیاز آمد آن بی هنر جمله پوست | که پنداشت چون پسته مغزی در اوست
ازین نوع طاعت نیاید بکار | برو عذر تقصیر طاعت بیار
نخورد از عبادت بر آن بیخرد | که با حق نکو بود و با خلق بد
سخن ماند از عاقلان یادگار | ز سعدی همین یک سخن یاد دار
گنهگار اندیشه ناک از خدای | به از پارسائی عبادت نمای

حکایت دانشمند درویش و قاضی متکبر

فقیهی کهن جامه تنگدست | در ایوان قاضی بصف برنشست
نگه کرد قاضی در او تیز تیز | معرف گرفت آستینش که خیز
ندانی که برتر مقام تو نیست | فروتر نشین یا برو یا بایست
بجای بزرگان دلیری مکن | چو سرپنجه ات نیست شیری مکن
نه هر کس سزاوار باشد بصدر | کرامت بجاهست و منزل بقدر

دل آزرده را سخت باشد سخن • چو خصمت بیفتاد سستی مکن
چو دستت رسد مغز دشمن بر آر • که فرصت فرو شوید از دل غبار
چنان ماند قاضی بجورش اسیر • که گفت ان هذا الیوم عسیر
بدندان گزید از تعجب یدین • بماندش درو دیده چون فرقدین
وز آنجا جوان روی همت بتافت • برون رفت و بازش نشان کس نیافت
غریو از بزرگان مجلس بخاست • که گویی چنین شوخ چشم از کجاست
نقیب از پیش رفت و هر سو دوید • که مردی بدین نعت و صورت که دید

که هیهات قدر تو نشناختم	بشکر قدومت نپرداختم
دریغ آیدم با چنین مایه‌ای	که بینم ترا در چنین پایه‌ای
معرّف بدلداری آمد برش	که دستار قاضی نهد بر سرش
بدست و زبان منع کردش که دور	منه بر سرم پای بند غرور
که فردا شوی و بر کنم میزران	بدستار پنجه گزم سر گران
چو مولام خوانند و صدر کبیر	نمایند مردم بچشمم حقیر
تفاوت کند هرگز آب زلال	گرش کوزه زرین بود یا سفال
خرد باید اندر سر مرد و مغز	نباید مرا چون تو دستار نغز
کس از سر بزرگی نباشد بچیز	کدو سر بزرگست و بی مغز نیز
میفراز گردن بدستار و ریش	که دستار پنبه است و سبلت حشیش
بصورت کسانی که مردم وش‌اند	چو صورت همان به که دم در کشند
بقدر هنر جست باید محل	بلندی و نحسی مکن چون زحل
نی بوریا را بلندی نکوست	که خاصیت نیشکر خود دروست
بدین عقل و همت نخوانم کست	وگر میرود صد غلام از پست
چه خوش گفت خرمهره در گلی	چو برداشتش پر طمع جاهلی
مرا کس نخواهد خریدن بهیچ	بدیوانگی در حریرم مپیچ
نه منعم بمال از کسی بهترست	خر ار جل اطلس بپوشد خرست

[illegible]

یکی گفت ازین نوع شیرین نفس • درین شهر سعدی شناسیم و بس
بران صد هزار آفرین کاین بگفت • حق تلخ بین تا چه شیرین بگفت

حکایت شاهزاده و نهی منکر

یکی پادشه زاده در گنجه بود • که دور از تو ناپاک و سرپنجه بود
بمسجد در آمد سرایان و مست • می اندر سر و ساتکینی بدست
بمقصوره در پارسایی مقیم • زبانی دلاویز و قلبی سلیم
تنی چند بر گفت او مجتمع • چو عالم نباشی کم از مستمع
چو بی عزتی پیشه کرد آن حرون • شدند آن عزیزان خراب اندرون
[illegible]

نا به بود باید مستمع مقدرست یعنی اگر لیاقت عالم بودن نداری که از مستمع شنونده مباش ۱۲

خود منکر بود پادشه را قدم
که یارد زد از امر معروف دم

تحکم کند سیر بر بوی گل
فرو ماند آواز چنگ از دهل

گرت نهی منکر برآید ز دست
نشاید چو بی دست و پایان نشست

وگر دست قوت نداری بگوی
که پاکیزه گردد باندرز خوی

چو دست و زبان را نماند مجال
بهمت نمایند مردی رجال

یکی پیش دانای خلوت نشین
بنالید و بگریست سر بر زمین

که یکبار آخر برین رند مست
دعا کن که ما بی زبانیم و دست

دم سوزناک از دل با خبر
قوی تر که هفتاد تیغ و تبر

برآورد مرد جهاندیده دست
چه گفت ای خداوند بالا و پست

خوش است این پسر وقتش از روزگار
خدایا همه وقت او خوش بدار

کسی گفتش ای قدوهٔ راستی
بدین بد چرا نیکوئی خواستی

چو بدعهد را نیک خواهی ز بهر
چه بد خواستی بر سر خلق شهر

چنین گفت بینندهٔ تیزهوش
چو سر سخن در نیابی مجوش

بطامات مجلس بیاراستم
ز داور بر او توبه اش خواستم

که هرگه که باز آید از خوی زشت
بعیشی رسد جاودان در بهشت

همین پنج روز است عیش مدام
بترک اندرش عیشهای مدام

حدیثی که مرد سخن ساز گفت
یکی ز انجمن با ملک باز گفت

شکم تا بنافش دریدند شاب / قدح را بر چشم خونین پرشکب
بفرمود تا سنگ صحن سرای / بکندند و کردند نو باز جای
که گلگونهٔ خمر یاقوت فام / بشستن نمی‌شد ز روی رخام
عجب نیست بالوعه گر شد خراب / که خورد اندر آن روز چندان شراب
دگر هر که بربط گرفتی بکف / قفا خوردی از دست مردم چو دف
وگر فاسقی چنگ بردی بدوش / بمالیدی او را چو طنبور گوش
جوانی سر از کبر و پندار مست / چو پیران بکنج عبادت نشست
پدر بارها گفته بودش بهول / که پاکیزه رو باش و شایسته قول
جفای پدر برد و زندان و بند / چنان سودمندش نیامد که پند
گرش سخت گفتی سخنگوی سهل / که بیرون کن از سر جوانی و جهل
خیال و غرورش بر آن داشتی / که درویش را زنده نگذاشتی
نیفگند شیر غران در جنگ / بنیندیشد از تیغ بران خنگ
بنرمی ز دشمن توان کرد دوست / چو با دوست سختی کنی دشمن اوست
چو سندان کسی سخت رویی نکرد / که خایسک تادیب بر سر نخورد
بگفتن درشتی مکن با امیر / چو بینی که سختی کند سست گیر
باخلاق با هر که بینی بساز / اگر زیردست است و گر سرفراز
که این گردن از نازکی بر کشد / بگفتار خوش وان سر اندر کشد

حکایت

شکر خنده‌ای انگبین می‌فروخت / که دلها ز شیرینیش می‌سوخت
نباتی میان بسته چون نیشکر / برو مشتری از مگس بیشتر
گر آن زهر برداشتی فی‌المثل / بخوردندی از دست او چون عسل
گرانی نظر کرد در کار او / حسد برد بر گرمی بازار او

بشیرین زبانی توان برد گوی / که پیوسته تلخی برد تندخوی
تو شیرین زبانی ز سعدی بگیر / ترش روی را گو بتلخی بمیر

شنیدم که فرزانهٔ حق پرست	گریبان گرفتش یکی رند مست
ازان تیره دل مرد صافی درون	قفا خورد و سر بر نکرد از سکون
یکی گفتش آخر نه مردی تو نیز	تحمل دریغست ازین بی تمیز
شنید این سخن مرد پاکیزه خوی	بدو گفت زین نوع با من مگوی
درد مست نادان گریبان مرد	که با شیر جنگی سگالد نبرد
ز هشیار عاقل نزیبد که دست	زند در گریبان نادان مست
هنرور چنین زندگانی کند	جفا بیند و مهربانی کند

حکایت در معنی عزت نفس مردان

سگی پای صحرانشینی گزید	بخشمی که زهرش ز دندان چکید
شب از درد بیچاره خوابش نبرد	بخیل اندرش دختری بود خرد
پدر را جفا کرد و تندی نمود	که آخر ترا نیز دندان نبود
پس از گریه مرد پراگنده روز	بخندید کای بابک دلفروز
مرا گرچه هم سلطنت بود و بیش	دریغ آمدم کام و دندان خویش
محالست اگر تیغ بر سر خورم	که دندان بپای سگ اندر برم
توان کرد با ناکسان بدرگی	ولیکن نیاید ز مردم سگی

حکایت خواجهٔ نیکوکار و بندهٔ نافرمان

بزرگی هنرمند آفاق بود	غلامش نکوهیده آفاق بود

چو خود را پسندی کسی را پسند — تو در رحمتی دیگری را مبند

تحمل چو زهرت نماید نخست — ولی شهد گردد چو در طبع رست

حکایت معروف کرخی و مسافر رنجور

کسی راه معروف کرخی بجست — که بنهاد معروفی از سر نخست

شنیدم که مهمانش آمد یکی — ز بیماریش تا بمرگ اندکی

سرش موی و رویش صفا ریخته — بموییش جان در تن آویخته

شب آنجا بیفگند و بالش نهاد — روان دست در بانگ و نالش نهاد

نه خوابش گرفتی بشب یک نفس — نه از دست فریاد او خواب کس

نهادی پریشان و طبعی درست — نمی‌مرد و خلقی بحجت بکشت

ز فریاد و نالیدن و خفت و خیز — گرفتند از و خلق راه گریز

ز دیار مردم در آن بقعه کس — همان ناتوان ماند و معروف و بس

شنیدم که شبها ز خدمت نخفت — چو مردان میان بست و کرد آنچه گفت

شبی بر سرش لشکر آورد خواب — که چند آورد مرد ناخفته تاب

بیکدم که چشمانش خفتن گرفت — مسافر پراگنده گفتن گرفت

که لعنت برین نسل ناپاک باد — که نامند و ناموس و زرق‌اند و باد

بلند اعتقادان پاکیزه پوش — فریبنده پارسایی فروش

چه داند لت انبانی از خواب مست — که بیچاره دیده برهم نبست

اگر خود همین صورتی چون طلسم | بمیری و همت بمیرد چو جسم
اگر پروری درخت کرم | بر نیکنامی خوری لاجرم
نبینی که در کرخ تربت بسی ست | بجز گور معروف معروف نیست
بدولت کسانی سرافراختند | که تاج تکبر بینداختند
تکبر کند مرد حشمت پرست | نداند که حشمت بحلم اندرست

حکایت در معنے سفاهت نااهلان و تحمل نیکمردان

طمع برد شوخی بصاحبدلی | نبود آن زمان در میان حاصلی
کمربند و دستش تهی بود و پاک | که زر برفشاندی برویش چو خاک
برون تاخت خواهنده خیره روی | نکوهیدن آغاز کردش بکوی
که زنهار ازین کژدمان خموش | پلنگان درنده صوف پوش
که چون گربه زانو بدل برنهند | وگر صیدی افتد چو سگ درجهند
سوی مسجد آورده دکان شید | که در خانه کمتر توان یافت صید
ره کاروان شیرمردان زنند | ولی جامه مردم اینان کنند
سپید و سیه پاره بردوخته | بسا لوس و پنهان زر اندوخته
زهی جو فروشان گندم نمای | جهانگرد شبکوک خرمن گدای
مبین در عبادت که پیرند و سست | که در رقص و حالت جوانند و چست
عصای کلیم اند بسیار خوار | پس آنگه نمایند خود را نزار

نه بیدم چنین نیک پندار کس | که پنداشت عیب من است و بس
بمحشر گواه گناهم گر اوست | ز دوزخ نترسم که کارم نکوست
اگرم عیب گوید بداندیش من | بیا گو ببر نسخه از پیش من
کسان مرد راه خدا بوده اند | که برجاس تیر بلا بوده اند
زبان آوران تا بوسینت درند | که صاحبدلان بار شوخان برند
گر از خاک مردم سبوئی کنند | بسنگش ملامت کنان بشکنند

حکایت در گستاخی درویشان و حلم پادشاهان

ملک صالح از پادشاهان شام | برون آمدی صبحدم با غلام
بگشتی در اطراف بازار و کوی | برسم عرب نیمه بر بسته روی
که صاحب نظر بود و درویش دوست | هر آن کین دو دارد ملک صالح اوست
دو درویش در مسجدی خفته یافت | پریشان دل و خاطر آشفته یافت
شب سردشان دیده نابرده خواب | چو حربا تأمل کنان آفتاب
یکی زان دو میگفت با دیگری | که هم روز محشر بود داوری
گر این پادشاهان گردن فراز | که در لهو و عیش اند با کام و ناز
در آیند با عاجزان در بهشت | من از گور سر بر نگیرم ز خشت
بهشت برین ملک ماوای ماست | که بند غم امروز بر پای ماست
همه عمر از اینان چه دیدی خوشی | که در آخرت نیز زحمت کشی

[illegible]

مراکی بود چون چراغ التهاب
که از خود پری همچو قندیل از آب

وجودی دهد روشنائی بجمع
که سوزیش در سینه باشد چو شمع

حکایت در محروم ماندن خویشتن بینان

یکی در نجوم اندکی دست داشت
ولیک از تکبر سری مست داشت

سوی کوشیار آمد از راه دور
دلی پر ارادت سری پر غرور

خردمند از و دیده بر دوخته
یکیش حرف حکمت نیاموخته

چو بی بهره عزم سفر کرد باز
بدو گفت دانای گردن فراز

تو خود را گمان برده پر خرد
انائی که پر شد دگر چون برد

ز دعوی پری زان تهی میروی
تهی آی تا پر شوی

ز هستی در آفاق سعدی صفت
تهی گرد و باز آی پر معرفت

حکایت در معنی تسلیم و حق شناسی آن

بخشم از ملک بنده سر بتافت
بفرمود جستن کسش در نیافت

چو باز آمد از راه خشم و ستیز
بشمشیر زن گفت خونش بریز

بخون تشنه جلاد نامهربان
برون کرد دشنه چو تشنه زبان

شنیدم که گفت از دل تنگ ریش
خدایا بحل کردمش خون خویش

که پیوسته در نعمت و ناز و کام
در اقبال او بوده ام دوستکام

مبادا که فردا بخون منش
بگیرند و خرم شود دشمنش

حکایت در عجز و مسکینی صاحبدلان

ز ویرانهٔ عارف ژنده پوش
یکی را نباح سگ آمد بگوش

بدل گفت کوی سگ اینجا چراست
درآمد که درویش صالح کجاست

نشان سگ از پیش و از پس ندید
بجز عارف آنجا دگر کس ندید

خجل باز گردیدن آغاز کرد
که شرم آمدش بحث این راز کرد

[illegible]

سعادت نجست و سلامت نیافت
که گردن ز گفتار سعدی بتافت
ازین به نصیحت گری بایدت
ندانم پس از وی چه پیش آیدت

حکایت زاهد و دزد

عزیزی در اقصای تبریز بود
که همواره بیدار و شب خیز بود

در تواضع

چو خواهی که در قدر والا رسی	ز شیب تواضع به بالا رسی
درین حضرت آنان گرفتند صدر	که خود را فروتر نهادند قدر
چو سیل اندر آمد بهول و نهیب	فتاد از بلندی بسر در نشیب
چو شبنم بیفتاد مسکین و خرد	نگر کافتابش بعیوق برد

حکایت حاتم اصم و سیرت او در تواضع

گروهی برآنند ز اهل سخن	که حاتم اصم بود باور مکن
برآمد طنین مگس بامداد	که در چنبر عنکبوتی فتاد
همه ضعف و خاموشیش کید بود	مگس قند پنداشتش قید بود
نگه کرد شیخ از سر اعتبار	که ای پای بند طمع پاس دار
نه هر جا شکر باشد و شهد و قند	که در گوشها دامهاست و بند
یکی گفت ازان حلقهٔ اهل رای	عجب دارم ای مرد راه خدای
مگس را تو چون فهم کردی خروش	که ما را بدشواری آمد بگوش
تو آگاه گردی ببانگ مگس	نشاید اصم خواندنت زین سپس
تبسم کنان گفتش ای تیزهوش	اصم به که گفتار باطل نیوش
کسانیکه با من بخلوت درند	مرا عیب پوشند و هنر گسترند
چو پوشیده دارند اخلاق دون	کند هستیم زیر نخوت زبون

یکی پیش خصم آمدن مردوار
دوم جان بدر بردن از کارزار

برین هر دو خصلت غلام توام
چه نامی که مولای نام توام

گرت رای باشد بحکم کرم
بجای که بیند امت ره برم

سرا حیست کوتاه و در بسته سخت
نه پندارم آنجا خداوند رخت

کلوخی دو بالای هم بر نهیم
یکی پای بر دوش دیگر نهیم

بچندانکه در دستت افتد بساز
ازان به که گردی تهیدست باز

بدلداری و چاپلوسی و فن
کشیدش سوی خانهٔ خویشتن

جوانمرد شبرو فرو داشت دوش
بکتفش بر آمد خداوند هوش

بغلطاق و دستار و رختی که داشت
ز بالا بدامان او در گذاشت

از انجا بر آورد غوغا که دزد
ثواب ای جوانان و یاری و مزد

بدر جست از آشوب دزد دغل
دوان جامهٔ پارسا در بغل

دل آسوده شد مرد نیک اعتقاد
که سرگشته را بر آمد مراد

خبیثی که بر کس ترحم نکرد
ببخشود بر وی دل نیکمرد

عجب نیست در سیرت بخردان
که نیکی کنند از کرم با بدان

در اقبال نیکان بدان میزیند
اگرچه بدان اهل نیکی نیند

حکایت در معنی جفای دشمن از مهر دوست

یکی را چو سعدی دلی ساده بود
که با ساده روئی در افتاده بود

حکایت پارسا و بربط زن

یکی بربطی در بغل داشت مست
بشب در سر پارسایی شکست
چو روز آمد آن نیکمرد سلیم
بر سنگدل برد یکمشت سیم
که دوشینه معذور بودی و مست
ترا و مرا بربط و سر شکست
مرا به شد آن زخم و برخاست بیم
ترا به نخواهد شد الا بسیم
ازین دوستان خدا بر سرند

بسالے زجورت جگر خون کنم | بیکساعت از دل بدر چون کنم
ولے هم بجشایم اے نیکمرد | که سود تو ما را زیانے نکرد
تو آباد کردی شبستان خویش | مرا حکمت و معرفت گشت بیش
علامیست در زخم اے نیکبخت | که فرمایمش وقتها کار سخت
دگر ره نیاید ازمش سخت دل | چو یاد آیدم سختی کار گل
هر آنکس که جور بزرگان نبرد | نسوزد دلش بر ضعیفان خرد
چنین گفت بهرام شه با وزیر | که دشخوار با زیر دستان مگیر
گر از حاکمان سختت آید سخن | تو بر زیر دستان درشتی مکن

حکایت جنید بغدادی و سیرت او در تواضع

شنیدم که بر دشت صنعا جنید | سگے دید بر کنده دندان صید
زنیروی سر پنجهٔ شیرگیر | فرو مانده عاجز چو روباه پیر
پس از غرم و آهو گرفتن بپی | لگد خوردی از گوسپندان حی
چو مسکین و بیطاقتش دید و ریش | بدو داد یک نیمه از زاد خویش
شنیدم که میگفت و خوش میگریست | که داند که بهتر ز ما هر دو کیست
بظاهر من امروز ازین بهترم | دگر تا چه راند قضا بر سرم
گرم پای ایمان نلغزد ز جا | بسر بر نهم تاج عفو خدا
وگر کسوت معرفت در برم | نماند به بسیار ازین کمترم

حکایت در معنی صبر مردان بر جفای نا اهلان

حقیقت عارف بود نه پوشیدن دلق ۱۲

ریاضت کش از بهر نام و غرور	که طبل تهی را رود بانگ دور
همی گفت و خلقی برو انجمن	بر ایشان تفرج کنان مرد و زن
شنیدم که بگریست دانای وخش	که یا رب مر این شخص را توبه بخش
دگر راست گفت این خداوند پاک	مرا توبه ده تا نگردم هلاک
پسند آمد از عیب جوی خودم	که معلوم من کرد خوی بدم
گر آنی که دشمنت گوید مرنج	وگر نیستی گو برو باد سنج
وگر ابلهی مشک را گند گفت	تو مجموع شو کو پراگنده گفت
وگر میرود در پیاز این سخن	چنین است گو گنده مغزی مکن
نه آیین عقلست و رای خرد	که دانا فریب مشعبد خورد
پس کار خویش آنکه عاقل نشست	زبان بداندیش بر خود ببست
تو نیکو روش باش تا بدسگال	نیابد به نقص تو گفتن مجال
چو دشخوارت آید ز دشمن سخن	تو بر زیردستان درشتی مکن
جز آنکس ندانم نکوگوی من	که روشن کند بر من آهوی من

حکایت امیر المومنین علی رضی الله عنه و سیرت او در تواضع

کسی مشکلی برد پیش علی	مگر مشکلش را کند منجلی
امیر عدو بند کشورگشای	جوابش بگفت از سر علم و رای
شنیدم که شخصی در آن انجمن	بگفتا چنین نیست یا بوالحسن

عجب گر بمیرد چنین بلبلی | که بر استخوانش نروید گلی

باب پنجم در رضا

شبے زیت فکرت همی سوختم | چراغ بلاغت بر افروختم

پراگنده گوسے حدیثم شنید | جز احسنت گفتن طریقے ندید

هم از خبث نوعی در و درج کرد | که ناچار فریاد خیزد ز درد

که فکرش بلیغ است و رایش بلند | درین شیوهٔ زهد و طامات و پند

نه در خشت و کوپال و گرز گران | که این شیوه ختم است بر دیگران

نداند که ما را سر جنگ نیست | و گرنه مجال سخن تنگ نیست

توانم که تیغ زبان بر کشم | جهان سخن را قلم در کشم

بیا تا درین شیوه چالش کنیم | سر خصم را سنگ بالش کنیم

گفتار در صبر و رضا و تسلیم بحکم قضا

سعادت به بخشایش داور است | نه در چنگ و بازوی زور آور است

چو دولت نبخشد سپهر بلند | نیاید بمردانگی در کمند

نه سختی رسید از ضعیفی بمور | نه شیران بسرپنجه خوردند زور

چو نتوان بر افلاک دست آختن | ضرورست با گردشش ساختن

گرت زندگانی نبشته ست دیر | نه مارت گزاید نه شمشیر و شیر

و گر در حیاتت نمانده ست بهر | چنانت کشد نوشدارو که زهر

سفر ناگهم زان زمین در ربود ... که بیشم دران بقعه روزی نبود

قضا نقل کرد از عراقم بشام ... خوش آمد دران خاک پاکم مقام

دگر پر شد از شامم پیمانه ام ... کشید آرزومندی خانه ام

قضا را چنان اتفاق اوفتاد ... که بازم گذر بر عراق اوفتاد

شبی سر فرو شد باندیشه ام ... بدل برگذشت آن هنرپیشه ام

نمک ریش دیرینه ام تازه کرد ... که بودم نمک خورده از دست مرد

بدیدار وی در سپاهان شدم ... بمهرش طلبگار و خواهان شدم

جوان دیدم از گردش دهر پیر ... خدنگش کمان ارغوانش زریر

چو کوه سپیدش سر از برف موی ... دوان آبش از برف پیری بروی

فلک دست قوت برو یافته ... سر دست مردیش برتافته

بدر کرده گیتی غرور از سرش ... سر ناتوانی بزانو برش

بدو گفتم ای سرور شیرگیر ... چه فرسوده کردت چو روباه پیر

بخندید کز روز جنگ تتر ... بدر کردم آن جنگجوئی ز سر

زمین دیدم از نیزه چون نیستان ... گرفته علمها چو آتش دران

برانگیختم گرد هیجا چو دود ... چو دولت نباشد تهور چه سود

من آنم که چون حمله آوردمی ... برمح از کف انگشتری بردمی

ولی چون نکرد اخترم یاوری ... گرفتند گردم چو انگشتری

بنامردی از هم بدادیم دست | چو ماهی که با جوشن افتد بشست
چو طالع ز ما روی برپیچ بود | سپر پیش تیر قضا هیچ بود

حکایت

یکی آهنین پنجه در اردبیل | همی بگذرانید بیلک ز پیل
نمدپوشی آمد بجنگش فراز | جوانی جهانسوز پیکارساز
بپرخاش جستن چو بهرام گور | کمندی بکتفش بر از خام گور
به بیچاره تیر خدنگش برو | که یک چوبه بیرون نرفت از نمد
دلاور درآمد چو دستان گرد | بخم کمندش درآورد و برد
بلشکرگهش برد و در خیمه دست | چو دزدان خونی بگردن ببست
شب از غیرت و شرمساری نخفت | سحرگه پرستاری از خیمه گفت
تو کآهن بناوک بدوزی و تیر | نمدپوش را چون فتادی اسیر
شنیدم که میگفت و خون میگریست | ندانی که روز اجل کس نزیست
من آنم که در شیوهٔ طعن و ضرب | برستم درآموزم آداب حرب
چو بازوی بختم قوی حال بود | ستبری پیلم نمدی نمود
کنونم که در پنجه اقبال نیست | نمد پیش تیرم کم از پیل نیست
بروز اجل نیزه جوشن درد | ز پیراهن بی اجل نگذرد
کرا تیغ قهر اجل در قفاست | برهنه است اگر جوشنش چند لاست

ندانست از آن دانه خوردش بس	که دهر افگند دام در گردنش
نه آبستن در بود هر صدف	نه هر بار شاطر زند بر هدف
زغن گفت از آن دانه دیدن چه سود	چو بینائی دام خصمت نبود
شنیدم که میگفت و گردن به بند	نباشد حذر با قدر سودمند
اجل چون بخونش برآورد دست	قضا چشم باریک بینش ببست
در آبی که پیدا نگردد کنار	غرور شناور نیاید بکار

حکایت

چه خوش گفت شاگرد منسوج باف	چو عنقا برآورد و پیل و زراف
مرا صورتی بر نیاید ز دست	که نقشش معلم ز بالا نبست
گرت صورت حال بد یا نکوست	نگارندهٔ دست تقدیر اوست
درین نوعی از شرک پوشیده هست	که زیدم بیازرد و عمرم بخست
گرت دیده بخشد خداوند امر	نبینی دگر صورت زید و عمر
نه پندارم ار بنده دم درکشد	خدایش بروزی قلم درکشد
جهان آفرینت گشایش دهاد	اگر وی به بندد نشاید گشاد

حکایت

شتر بچه با مادر خویش گفت	پس از رفتن آخر زمانی بخفت
بگفت ار بدست منستی مهار	ندیدی کسم بارکش در قطار

برو جان بابا در اخلاص پیچ
که نتوانی از خلق رستن بهیچ

کسانیکه فعلت پسندیده اند
هنوز از تو نقش برون دیده اند

چه قدر آورد بندهٔ حور دیس
که زیر قبا دارد اندام پیس

نشاید بدستان شدن در بهشت
که بازت رود چادر از روی زشت

حکایت طفل روزه دار

شنیدم که نابالغی روزه داشت
بصد محنت آورد روزی بچاشت

بکتابش آن روز سائق نبرد
بزرگ آمدش طاعت از طفل خرد

پدر دیده بوسید و مادر سرش
فشاندند بادام و زر بر سرش

چو بر وی گذر کرد یک نیمه روز
فتاد اندرو ز آتش معده سوز

بدل گفت اگر لقمهٔ چندی خورم
چه داند پدر غیب یا مادرم

چو روی پسر در پدر بود و قوم
نهان خورد و پیدا بسر برد صوم

که داند چو در بند حق نیستی
اگر بی وضو در نماز ایستی

پس این پیر از آن طفل نادان ترست
که از بهر مردم بطاعت درست

کلید در دوزخ است این نماز
که در چشم مردم گذاری دراز

اگر جز بحق میرود جاده ات
در آتش فشانند سجاده ات

نکو سیرت بی تکلف برون
به از پارسای خراب اندرون

بنزدیک من شب رو راهزن
به از فاسق پارسا پیرهن

کنند ابره پاکیزه تر ز آستر | که آن در حجابست و این در نظر
بزرگان فراغ از نظر داشتند | از آن پرنیان آستر داشتند
ور آوازه خواهی در اقلیم فاش | برون حله کن گو درون حشو باش
بباز یچی نگفت این سخن بایزید | که از منکر ایمن ترم کز مرید
کسانیکه سلطان شاهنشه اند | سراسر گدایان این درگه اند
طمع در گدا مرد معنی نبست | نشاید گرفتن در افتاده دست
همان به گر آبستن گوهری | که همچون صدف سر بخود در بری
چو روی پرستیدنت در خداست | اگر جبرئیلت نبیند رواست
ترا پند سعدی بس است ای پسر | اگر گوش گیری چو پند پدر
گر امروز گفتار ما نشنوی | مبادا که فردا پشیمان شوی

باب ششم در قناعت

خدا را ندانست و طاعت نکرد | که بر بخت و روزی قناعت نکرد
قناعت توانگر کند مرد را | خبر کن حریص جهانگرد را
سکونی بدست آور ای بی ثبات | که بر سنگ گردان نروید نبات
مپرور تن ار مرد رای و هشی | که او را چو می پروری میکشی
خردمند مردم هنر پرورند | که تن پروران از هنر لاغرند
کسی سیرت آدمی گوش کرد | که اول سگ نفس خاموش کرد

دو چشم و شکم پر نگردد بهیچ	تهی گردد این روده پیچ پیچ
چو دوزخ که سیرش کنند از وقید	دگر بانگ دارد که هل من مزید
همی میردت عیسی از لاغری	تو در بند آنی که خر پروری
بدین ای فرومایه دنیا مخر	چو خر بانجیل عیسی مخر
مگر می ندانی که دد را و دام	نینداخت جز حرص خوردن بدام
پلنگی که گردن کشد بر وحوش	بدام افتد از بهر خوردن چو موش
چو موش آنکه نان و پنیرش خوری	بدامش در افتی و تیرش خوری

حکایت

مرا حاجیی شانهٔ عاج داد	که رحمت بر اخلاق حجاج باد
شنیدم که باری سگم خوانده بود	که از من بنوعی دلش مانده بود
بینداختم شانه کین استخوان	نمی بایدم دیگرم سگ مخوان
مپندار چون سرکه خود خورم	که جور خداوند حلوا برم
قناعت کن ای نفس براندکی	که سلطان و درویش بینی یکی
چرا پیش خسرو بخواهش روی	چو یکسو نهادی طمع خسروی
وگر خود پرستی شکم طبله کن	در خانهٔ این و آن قبله کن

حکایت

یکی با طمع پیش خوارزم شاه	شنیدم که شد بامداد پگاه

اگر خسم از دست این تیر زن
من و پوشش دور از تیر زان
بر زد عسل جان من زخم نیش
قناعت نکوتر بدوشاب و قند
خداوند از آن بنده خرسند نیست
که راضی بقسم خداوند نیست

حکایت مرد کوتاه نظر و زن عالی همت

یکی طفل دندان برآورده بود
پدر سر بفکرت فرو برده بود
که من نان و برگ از کجا آرمش
مروت نباشد که بگذارمش
چو بیچاره گفت این سخن پیش جفت
نگر تا زن او را چه مردانه گفت
مخور هول ابلیس تا جان دهد
همان کس که دندان دهد نان دهد
توانا ست آخر خداوند روز
که روزی رساند تو چندین مسوز
نگارنده کودک اندر شکم
نویسنده عمر و روزیست هم

امیر ختن جامهٔ از حریر
به پیری فرستاد روشن ضمیر
بپوشید و بوسید دست و زمین
که بر شاه عالم هزار آفرین
چه خوب است تشریف شاه ختن
وزو خوبتر خرقهٔ خویشتن
گر آزاده بر زمین خسپ و بس
مکن بهر قالی زمین بوس کس

حکایت

یکی نان خورش جز پیازی نداشت
چو دیگر کسان برگ و سازی نداشت
پراگنده گفتش ای خاکسار
برو طبخی از خوان یغما بیار
بخواه و مدار از کس ای خواجه باک
که مقطوع روزی بود شرمناک
قبا بست و چابک نوردید دست
قبایش دریدند و دستش شکست
شنیدم که میگفت و خوش میگریست
که ای نفس خود کرده را چاره چیست
بلا جوی باشد گرفتار آز
من و خانه من بعد نان و پیاز
جوینی که از سعی بازو خورم
به از میده بر خوان اهل کرم
چه دلتنگ خفت آن فرومایه دوش
که بر سفرهٔ دیگران داشت گوش

حکایت

یکی گربه در خانهٔ زال بود
که برگشته ایام و بدحال بود
روان شد بمهمانسرای امیر
غلامان حاکم زدندش بتیر
چکان خونش از استخوان میدوید
همی گفت و از هول جان میدوید

گدا را کند یک درم سیم سیر / فریدون بملک عجم نیم سیر
نگهبانی ملک و دولت بلاست / گدا پادشاهست و نامش گداست
گدایی که بر خاطرش بند نیست / به از پادشاهی که خرسند نیست
بخسپند خوش روستایی و جفت / بذوقی که سلطان در ایوان نخفت
چو سیلاب خواب آمد و مرد برد / چه بر تخت سلطان چه بر دشت کرد
اگر پادشاهست وگر پینه دوز / چو خفتند گردد شب هر دو روز
چو بینی توانگر سر از کبر مست / برو شکر یزدان کن ای تنگدست
نداری بحمد الله آن دسترس / که برخیزد از دستت آزار کس

حکایت

رباخواری از نردبانی فتاد / شنیدم که هم در نفس جان بداد
پسر چند روزی گرستن گرفت / دگر با حریفان نشستن گرفت
بخواب اندرش دید و پرسید حال / که چون رستی از حشر و نشر و سوال
بگفت ای پسر قصه بر من مخوان / بدوزخ در افتادم از نردبان

حکایت

شنیدم که صاحبدلی نیکمرد / یکی خانه بر قامت خویش کرد
کسی گفت میدانمت دسترس / کزین خانه بهتر کنی گفت بس
چه میخواهم از طارم افراشتن / همینم بس از بهر بگذاشتن

مپندار گر سفله قارون شود — که طبع لئیمش دگرگون شود

وگر در نیابد بکرم پیشه نان — نهادش توانگر بود همچنان

سخاوت زمین ست سرمایه زرع — بده کاصل خالی نماند ز فرع

خدایی که از خاک مردم کند — عجب دارم از مردمی گم کند

ز نعمت نهادن بلندی مجوی — که ناخوش کند آب استاده بوی

به بخشندگی کوش کاب روان — بسیلش تفقد کند آسمان

گر از جاه و دولت بیفتد لئیم — دگر باره نادر شود مستقیم

وگر قیمتی گوهری غم مدار — که ضایع نگرداندت روزگار

کلوخ ارچه افتاده باشد براه — نه بینم که در وی کند کس نگاه

وگر خورده زر ز دندان گاز — بغیتند بشمعش بجویند باز

بدر میکند آبگینه ز سنگ — کجا ماند آئینه در زیر زنگ

پسندیده و نغز باید خصال — که گاه آید و گه رود جاه و مال

حکایت در معنی آسانی در پی دشواری

شنیدم ز پیران شیرین سخن — که بود اندرین شهر پیری کهن

بسی دیده شاهان و دوران و امر — سر آورده عمری ز تاریخ عمرو

درخت کهن میوه تازه داشت — که شهر از نکویی پر آوازه داشت

عجب در زنخدان آن دلفریب — که هرگز نبود دست بر سرو سیب

زگیتی پس از جنبش آرام یافت
نه سعدی سفر کرد تا کام یافت

دل از بی‌مرادی بفکرت مسوز
شب آبستن است ای برادر بروز

باب هفتم در تربیت

سخن در صلاح است و تدبیر و خوی
نه در اسپ و میدان و چوگان و گوی

تو با دشمن نفس هم‌خانهٔ
چه در بند پیکار بیگانهٔ

عنان باز پیچان نفس از حرام
بمردی ز رستم گذشتند و سام

کس از چو تو دشمن ندارد غمی
که با خویشتن بر نیائی همی

تو خود را چو کودک ادب کن بچوب
بگرز گران مغز مردم مکوب

وجود تو شهریست پر نیک و بد
تو سلطان و دستور دانا خرد

همانا که دونان گردن فراز
درین شهر کبرند و سودای آز

رضا و ورع نیکنامان حر
هوا و هوس رهزن و کیسه بر

چو سلطان عنایت کند با بدان
کجا ماند آسایش بخردان

ترا شهوت و حرص و کین و حسد
چو خون در رگانند و جان در جسد

گر این دشمنان تربیت یافتند
سر از حکم و رای تو برتافتند

هوا و هوس را نماند ستیز
چو بینند سرپنجهٔ عقل تیز

نبینی که شب دزد و اوباش کوی
نگردند جائیکه گردد عسس

رئیسی که دشمن سیاست نکرد
هم از دست دشمن ریاست نکرد

ازان مرد دانا دهان دوخته است | که بیند که شمع از زبان سوخته است

حکایت در حفظ اسرار

تکش با غلامان یکی راز گفت | که این را نباید بکس باز گفت

بیکسالی آمد ز دل بر دهان | بیک روز شد منتشر در جهان

بفرمود جلاد را بی دریغ | که بردار سرهای اینان بتیغ

یکی زان میان گفت و زنهار خواست | مکش بندگان کین گنه از تو خاست

تو اول نبستی که سرچشمه بود | چو سیلاب شد پیش بستن چه سود

تو پیدا مکن راز دل بر کسی | که او خود بگوید بر هر کسی

جواهر بگنجینه داران سپار | ولی راز را خویشتن پاس دار

سخن تا نگوئی بر او دست هست | چو گفته شود یابد او بر تو دست

سخن دیو بندیست در چاه دل | ببالای کام و زبانش مهل

توان باز دادن ره نره دیو | ولی باز نتوان گرفتن بریو

تو دانی که چون دیو رفت از قفس | نیاید بلاحول کس باز پس

یکی طفل بردارد از رخش بند | نیاید بصد رستم اندر کمند

مگوی آنکه گر بر ملا اوفتد | وجودی ازان در بلا اوفتد

بدهقان نادان چه خوش گفت زن | بدانش سخن گوی یا دم مزن

حکایت سلامت جاهل در حجاب خاموشی

بنطق است و عقل آدمیزاده فاش
چو طوطی سخنگوی نادان مباش

حکایت

یکی ناسزا گفت در وقت جنگ
گریبان دریدند وی را بجنگ

قفا خورده عریان و گریان نشست
جهاندیده گفتش ای خودپرست

چو غنچه گرت بسته بودی دهن
دریده ندیدی چو گل پیرهن

سراسیمه گوید سخن بر گزاف
چو طنبور بی مغز بسیار لاف

نبینی که آتش زبانست و بس
بآبی توان کشتنش در نفس

اگر هست مرد از هنر بهره‌ور
هنر خود بگوید نه صاحب هنر

اگر مشک خالص نداری مگوی
ورت هست خود فاش گردد ببوی

بسوگند گفتن که زر مغربیست
چه حاجت محک خود بگوید که چیست

بگویند ازین حرف‌گیران هزار
که سعدی نه اهلست و آمیزگار

روا باشد ار پوستینم درند
که طاقت ندارم که مغزم برند

حکایت

عضد را پسر سخت رنجور بود
شکیب از نهاد پدر دور بود

یکی پارسا گفتش از روی پند
که بگذار مرغان وحشی ز بند

قفسهای مرغ سحرخوان شکست
که در بند ماند چو زندان شکست

نگه داشت بر طاق بستانسرای
یکی نامور بلبل خوش‌سرای

اگر باز دانی نشیب و فراز	بگوی که این کوته است آن دراز

حکایت در معنی راحت خاموشی و آفت بسیار سخنی

چنین گفت پیری پسندیده هوش	خوش آید سخنهای پیران بگوش
که در هند رفتم به کنجی فراز	چه دیدم چو یلدا سیاهی دراز
در آغوش او دختری چون قمر	فرو برده دندان بلبهاش در
چنان تنگش آورده اندر کنار	که پنداری اللیل یغشی النهار
مرا امر معروف دامن گرفت	فضول آتشی گشت و در من گرفت
طلب کردم از پیش و پس چوب و سنگ	که ای ناخدا ترس بی نام و ننگ
بتشنیع و دشنام و آشوب و زجر	سپید از سیه فرق کردم چو فجر
شد آن ابر ناخوش ز بالای باغ	پدید آمد آن بیضه از زیر زاغ
ز لاحولم آن دیو هیکل بجست	پری پیکر اندر من آویخت دست
که ای زرق سجاده دلق پوش	سیه کار دنیا خر دین فروش
مرا عمرها دل ز کف رفته بود	برین شخص و جان بر وی آشفته بود
کنون پخته شد لقمهٔ خام من	که گرمش بدر کردی از کام من
تظلم برآورد و فریاد خواند	که شفقت برافتاد و رحمت نماند
نماند از جوانان کسی دستگیر	که بستاند داد از این مرد پیر
که شرمش نیاید ز پیری همی	زدن دست در ستر نامحرمی

یارا که فرمان نگیرد بگوش
زرغبت که مست اند از بد و نوش

زمانی به پیچید در پارسان ندید
ره سرکشیدن ز فرمان ندید

میان بست و بی اختیارش بدوش
درآورد شهری بروی عام جوش

یکی طعنه میزد که درویش بین
زهی پارسائی و تقوی و دین

یکی صوفیان بین که می خورده اند
مرقع به نیکی گرو کرده اند

اشارت کنان این و آنرا بدست
که این سرگرانست و آن نیم مست

بگردن بر از جور دشمن حسام
به از شنعت شهر و جوشش عوام

بلا خورد و روزی بمحنت گذاشت
بناکام بردش بجایی که داشت

شب از شرمساری و فکرت نخفت
بخندید طائی دگر روز گفت

مریز آبروی برادر بکوی
که دهرت بریزد بشهر آبروی

حکایت ۱

بد اندر حق مردم نیک و بد
مگوای جوانمرد صاحب خرد

که بد مرد را خصم خود میکنی
وگر نیک مرد است بد میکنی

ترا هرکه گوید فلان کس بدست
چنین دان که در پوستین خود است

که فعل فلانرا بباید بیان
وزین فعل بد میتراید عیان

ببد گفتن خلق چون دم زدی
اگر راست گوئی سخن هم بدی

حکایت

حکایت

حکایت

یکی گفت حجاج خونخواره ایست
دلش همچو سنگ سیه پاره ایست

نترسد همی ز آه و فریاد خلق
خدایا تو بستان ازو داد خلق

جهاندیده پیری برو بر نزاد
جوانرا یکی پند پیرانه داد

کزو داد مظلوم مسکین او
بخواهند ازو دیگران کین او

تو دست از وی و روزگارش بدار
که خود زیر دستش کند روزگار

نه بیدار ازو بهره مند آدمم
نه نیز از تو غیبت پسند آدمم

بدوزخ برد مدبری را گناه
که پیمانه پر کرد و دیوان سیاه

دگر کس بغیبت پسش میدود
مبادا که تنها بدوزخ رود

حکایت

شنیدم که از پارسایان یکی
بطیبت بخندید با کودکی

دگر پارسایان خلوت نشین
بغیبش فتادند در پوستین

بآخر نماند این حکایت نهفت
بصاحب نظر باز گفتند گفت

مدر پرده بر یار شوریده حال
بطیبت حرامست غیبت حلال

حکایت

بطفلی درم رغبت روزه خاست
ندانستمی چپ کدامست و راست

یکی عابد از پارسایان کوی
همی شستنم آموخت دست و روی

که بسم الله اول بسنت بگوی
دوم نیت آور سوم کف بشوی

حلالست ازو نقل کردن خبر [illegible] خلق باشند ازو بر حذر

دوم پرده بر بی‌حیایی متن [illegible]

ز حوضش مدار ای برادر نگاه [illegible]

سیم کژ ترازوی ناراست خوی ز فعل بدش هرچه دانی بگوی

حکایت

[illegible] به دروازهٔ سیستان برگذشت

[illegible] بقال کوی

[illegible] طعمی [illegible] پیش اوی

بدزدید بقال ازو نیم دانگ برآورد دزد سیه‌کار بانگ

خدایا تو شب‌رو به آتش مسوز که ره می‌زند سیستانی به روز

یکی زان میان غیبت آغاز کرد در ذکر بیچاره‌ای باز کرد

کسی گفتش ای یار شوریده‌رنگ تو هرگز غزا کرده‌ای در فرنگ

بگفت از پس چار دیوار خویش همه عمر ننهاده‌ام پای پیش

چنین گفت درویش صادق نفس ندیدم چنین بخت برگشته کس

که کافر ز پیکارش ایمن نشست مسلمان ز جور زبانش نرست

حکایت

چه خوش گفت دیوانهٔ مرغزی حدیثی کزان لب به دندان گزی

من ار نام مردم به زشتی برم نگویم بجز غیبت مادرم

که دانند پروردگان خرد که طاعت همان به که مادر برد

رفیقی که غایب شد ای نیکنام دو چیز است ازو بر رفیقان حرام

یکی آنکه مالش به باطل خورند دوم آنکه نامش به زشتی برند

هر آنکو برد نام مردم به عار تو خیر خود از وی توقع مدار

که اندر قفای تو گوید همان که پیش تو گفت از پس مردمان

کسی پیش من در جهان عاقلست که مشغول خود وز جهان غافلست

حکایت

سه کس را شنیدم که غیبت رواست چو زین درگذشتی چهارم خطاست

یکی پادشاه ملامت‌پسند کزو بر دل خلق بینی گزند

حکایت

یکی گفت با صوفیی باصفا ندانی فلانت چه گفت از قفا

بگفتا خموش ای برادر بخفت ندانسته بهتر که دشمن چه گفت

کسانی که پیغام دشمن برند ز دشمن همانا که دشمن‌ترند

کسی قول دشمن نیارد به دوست جز آنکس که در دشمنی یار اوست

نیارست دشمن جفا گفتنم چنان کز شنیدن بلرزد تنم

تو دشمن‌تری کآوری بر دهان که دشمن چنین گفت اندر نهان

سخن

غنیمت شمارند مردان دعا

سخن چین کند تازه جنگ قدیم / بخشم آورد نیک مرد سلیم

از آن همنشین تا توانی گریز / که مر فتنهٔ خفته را گفت خیز

سیه چال و مرد اندرو بسته پای / به از فتنه از جای بردن بجای

میان دو تن جنگ چون آتش است / سخن چین بدبخت هیزم کش است

حکایت

فریدون وزیری پسندیده داشت / که روشن دل و دوربین دیده داشت

رضای حق اول نگه داشتی / دگر پاس فرمان شه داشتی

نهد عامل سفله بر خلق رنج / که تدبیر ملک است و توفیر گنج

اگر جانب حق نداری نگاه / گزندت رساند هم از پادشاه

یکی رفت پیش ملک بامداد / که هر روزت آسایش و کام باد

غرض بشنو از من نصیحت پذیر / ترا در نهان دشمن است این وزیر

کس از خاص لشکر نماندست و عام / که سیم و زر از وی ندارد بوام

بشرطی که چون شاه گردن فراز / بمیرد دهند آن زر و سیم باز

نخواهد ترا زنده آن خودپرست / مبادا که نقدش نیاید بدست

یکی سوی دستور دولت پناه / بچشم سیاست نگه کرد شاه

که در صورت دوستان پیش من / بخاطر چرائی بداندیش من

زمین پیش تختش ببوسید و گفت / چو پرسیدی اکنون نشاید نهفت

همه روز اگر غم خوری غم مدار ‏— چو شب غمگسارت بود در کنار
کرا خانه آباد و همخانه دوست ‏— خدا را برحمت نظر سوی اوست
چو مستور باشد زن خوبروی ‏— بدیدار او در بهشت است شوی
کسی برگرفت از جهان کام دل ‏— که یکدل بود با وی آرام دل
اگر پارسا باشد و خوش سخن ‏— نگه در نکوئی و زشتی مکن
زن خوش منش دل نشان تر که خوب ‏— که آمیزگاری بپوشد عیوب
چو حلوا خورد سرکه از دست شوی ‏— نه حلوا خورد سرکه اندوده روی
برو از بر چهرهٔ زشت خوی ‏— زن دیو سیمای خوش طبع گوی
دلارام باشد زن نیک خواه ‏— ولیکن زن بد خدایا پناه
چو طوطی کلاغش بود هم نفس ‏— غنیمت شمارد خلاص از قفس
سر اندر جهان نه به آوارگی ‏— وگرنه بنه دل به بیچارگی
بزندان قاضی گرفتار به ‏— که در خانه دیدن بر ابرو گره
سفر عید باشد بر آن کدخدای ‏— که بانوی زشتش بود در سرای
در خرمی بر سرائی ببند ‏— که بانگ زن از وی برآید بلند
چو زن راه بازار گیرد بزن ‏— وگرنه تو در خانه بنشین چو زن
اگر زن ندارد سوی مرد گوش ‏— سراویل کحلیش در مرد پوش
زنی را که جهل است و ناراستی ‏— بلای سر خود نه زن خواستی

حکایت

چو بر پیشه باشدش دسترس · کجا دست حاجت برد پیش کس

چه دانی که گردیدن روزگار · بگرداندش در دیار

بپایان رسد کیسهٔ سیم و زر · نگردد تهی کیسهٔ پیشه‌ور

کجا باشد که نعمت نماند ز دست · بکن تکیه بر دستگاهی که هست

ندانی که سعدی مکان از چه یافت · نه هامون نوشت و نه دریا شکافت

بخردی بخورد از بزرگان قفا · خدا دادش اندر بزرگی صفا

هر آنکس که گردن بفرمان نهد · بسی بر نیاید که فرمان دهد

هر آن طفل کو جور آموزگار · نبیند جفا بیند از روزگار

حکایت

جوانی ز ناسازگاری جفت · بر پیر مردی بنالید و گفت

گرانباری از دست این خصم خیر · چنان میبرم کاسیا سنگ زیر

بسختی بنه گفتش ای خواجه دل · کس از صبر کردن نگردد خجل

بشب سنگ بالائی ای خانه سوز · چرا سنگ زیرین نباشی بروز

چو از گلبنی دیده باشی خوشی · روا باشد ار بار خارش کشی

درختیکه پیوسته بارش خوری · تحمل کن آنگه که خارش خوری

گفتار در بیان تربیت اولاد

پسر چون ز ده بر گذشتش سنین · ز نامحرمان گو فراتر نشین

بر پنبه آتش نباید فروخت · که تا چشم بر هم زنی خانه سوخت

چو خواهی که نامت بماند بجای · پسر را خردمندی آموز و رای

که گر عقل و رایش نباشد بسی · بمیری و از تو نماند کسی

بسا روزگارا که سختی برد · پسر چون پدر نازکش پرورد

خردمند و پرهیزگارش برآر · گرش دوست داری بنازش مدار

بخردی درش زجر و تعلیم کن · به نیک و بدش وعده و بیم کن

نو آموز را ذکر و تحسین و زه · ز توبیخ و تهدید استاد به

بیاموز پرورده را دست رنج · وگر دست داری چو قارون بگنج

پسر را نکو دار و راحت رسان · که چشمش نماند بدست کسان

هر آنکس که فرزند را غم نخورد · دگر کس غمش خورد و بدنام کرد

نگه دار از آمیزگار بدش · که بدبخت و بیره کند چون خودش

حکایت

چو آواز مطرب در آمد ز کوی | بگردون شد آوازهٔ های و هوی
پری پیکری بود محبوب من | بدو گفتم ای لعبت خوب من
چرا با جوانان نیائی بجمع | که روشن کنی مجلس ما چو شمع
شنیدم سهی قامت سیمتن | که میرفت و میگفت با خویشتن
محاسن چو مردان ارم بر دست | نه مردی بود پیش مردان نشست

گفتار در احتراز از صحبت امردان

خرابت کند شاهد خانه کن | برو خانه آباد گردان بزن
نشاید هوس باختن با گلی | که هر بامدادش بود بلبلی
چو خود را بهر مجلسی شمع کرد | تو دیگر چو پروانه گردش مگرد
زن خوب خوشخوی آراسته | چه ماند بنادان نوخاسته
در و دم چو غنچه دمی از وفا | که از خنده افتد چو گل در قفا
نه چون کودک پیچ بر پیچ شنگ | که چون مقل نتوان شکستن بسنگ
مبین دلفریبش چو حور بهشت | کزان روی دیگر چو غولست زشت
گرش پای بوسی ندارد سپاس | ورش خاک باشی نداند سپاس
سر از مغز و دست از درم کن تهی | چو خاطر بفرزند مردم دهی
مکن بد بفرزند مردم نگاه | که فرزند خویشت برآید تباه

حکایت

گروهی نشینند با خوش پسر — که ما پاکبازیم و صاحب نظر

ز من پرس فرسوده روزگار — که بر سفره حسرت خورد روزه دار

از آن تخم خرما خورد گوسفند — که قفلست بر تنگ خرما و بند

سر گاو عصار از آن در که است — که از کنجدش ریسمان کوته است

حکایت

یکی صورتی دید صاحب جمال — بگردیدش از شورش عشق حال

برانداخت بیچاره چندان عرق — که شبنم بر آرد بهشتی ورق

گذر کرد بقراط بروی سوار — بپرسید کین را چه افتاد کار

کسی گفتش این عابد پارساست — که هرگز خطائی ز دستش نخاست

رود روز و شب در بیابان و کوه — ز صحبت گریزان ز مردم ستوه

ربودست خاطر فریبی دلش — فرو رفته پای نظر در گلش

چو آید ز خلقش ملامت بگوش — بگرید که چند از ملامت خموش

مگو آه نالم که معذور نیست — که فریادم از علتی دور نیست

نه این نقش دل میرباید ز دست — دل آن میرباید که این نقش بست

شنید این سخن مرد کار آزمای — کهن سال پرورده پخته رای

بگفت ار چه صیت نکوئی رود — نه با هر کسی هر چه گوئی رود

نگارنده را خود همین نقش بود — که شوریده را دل به یغما ربود

گفتار در عدم التفات بر قول اهل دنیا

ازین پیره بجائے نیاورده اند — که اول قدم پے غلط کرده اند

دو کس بر حدیثے گمارند گوش — ازین تا بدان اهرمن تا سروش

یکے پند گیرد دگر ناپسند — نپردازد از حرف گیری به پند

فرومانده در کنج تاریک جای — چه دریابد از جام گیتی نمای

مپندار اگر شیر و گر روبہے — کزینان برون کی بحیلت رہی

اگر کنج خلوت گزیند کسے — که پروای صحبت ندارد بسے

مذمت کنندش که زرق است و ریو — ز مردم چنان میگریزد که دیو

وگر خنده رو نیست و آمیزگار — عفیفش ندانند و پرهیزگار

غنی را بغیبت بکاوند پوست — که فرعون اگر هست در عالم اوست

وگر مرد درویش در سختی است — بگویند ادبار و بدبختی است

وگر کامرانے در آید ز پاے — غنیمت شمارند و فضل خدای

که تا چند ازین جاه و گردن کشی — خوشی را بود در قفا ناخوشی

وگر تنگدستے تنک مایه — سعادت بلندش کند پایه

بخایندش از کینه دندان بزهر — که دون پرورست این فرومایه دهر

چو بینند کارے بدستت درست — حریصت شمارند و دنیاپرست

وگر دست همت بداری ز کار — گدا پیشه خوانندت و پخته کار

وگر ناطقی طبل پر یاوه — وگر خامشی نقش گرمابه

حکایت

غلامی بمصر اندرم بنده بود
که چشم از حیا در بر افکنده بود

کسی گفت هیچ این پسر عقل و هوش
ندارد بمالش به تعلیم گوش

شبی بر زدم بانگ بر وی درشت
همو گفت مسکین بجورش مکشت

گرت برکند خشم روزی ز جای
سراسیمه خوانندت و خیره رای

وگر بردباری کنی از کسی
بگویند غیرت ندارد بسی

سخی را باندرز گویند بس
که فردا دو دستت بود پیش و پس

دگر قانع و خویشتن دار گشت
به تشنیع خلقی گرفتار گشت

که همچون پدر خواهد این سفله مرد
که دنیا رها کرد و حسرت ببرد

که یارد به کنج سلامت نشست
که پیغمبر از خبث دشمن نرست

خدا را که مانند و انباز و جفت
ندارد شنیدی که ترسا چه گفت

رهائی نیابد کس از دست کس
گرفتار را چاره صبر است و بس

حکایت

جوانی هنرمند فرزانه بود
که در وعظ چالاک و مردانه بود

نکونام و صاحبدل و حق‌پرست
خط عارضش خوشتر از خط دست

قوی در بلاغات و در نحو چست
ولی حرف ابجد نگفتی درست

یکی را بگفتم ز صاحبدلان
که دندان پیشین ندارد فلان

برآمد ز سودای من سرخ روی
ازین جنس بیهوده دیگر مگوی

نه چشم از تو دارم به نیکی ثواب | که بینم بجرم از تو چندین عذاب

نکوکاری از مردم نیک رای | یکی را به ده می نویسد خدای

تو نیز ای عجب هر کرا یک هنر | به بینی ز ده عیبش اندر گذر

نه یک عیب او را بانگشت پیچ | جهانی فضیلت برآور بهیچ

چو دشمن که در شعر سعدی نگاه | بنفرت کند و اندرونش تباه

ندارد به صد نکته نغز گوش | چو زشتی به بیند بر آرد خروش

جز این علتش نیست کان بدپسند | حسد دیده نیک بینش بکند

نه مخلوق را صنع باری سرشت | سیاه و سفید آمد و خوب و زشت

نه هر چشم و ابرو که بینی نکوست | بخور پسته مغز و بینداز پوست

باب هشتم در شکر

نفس می نیارم زد از شکر دوست | که شکری ندانم که در خورد اوست

عطائیست هر موی از و بر تنم | چگونه بهر موی شکری کنم

ستایش خداوند بخشنده را | که موجود کرد از عدم بنده را

کرا قوت وصف احسان اوست | که اوصاف مستغرق شان اوست

بدیعی که شخص آفریند ز گل | روان و خرد بخشد و هوش و دل

ز پشت پدر تا بپایان شیب | نگه کن که تشریف دادت ز غیب

چو پاک آفریدت بهش باش و پاک | که ننگست ناپاک رفتن بخاک

چو بازو قوی کرد و دندان ستبر | برندش به پستان و پستان بصبر
چنان صبرش از شیر خامش کند | که پستان شیرین فرامش کند
تو نیز ای که در توبه طفل راو | بصبرت فراموش گردد گناه

حکایت

جوانی سر از رای مادر بتافت | دل دردمندش چو آذر بتافت
چو بیچاره شد پیشش آورد مهد | که ای سست مهر فراموش عهد
نه گریان و درمانده بودی و خرد | که شبها ز دست تو خوابم نبرد
نه در مهد نیروی حالت نبود | مگس راندن از خود مجالت نبود
تو آنی کزان یک مگس رنجه | که امروز سالار و سرپنجه
بحالی شوی باز در قعر گور | که نتوانی از خویشتن دفع مور
دگر دیده چون برفروزد چراغ | چو کرم لحد خورد پیه دماغ
چو پوشیده چشمی نه بینی که راه | نداند همی وقت رفتن ز چاه
تو گر شکر کردی که با دیده | وگرنه تو هم چشم پوشیده
معلم نیاموختت فهم و رای | سرشت این صفت در وجودت خدای
گرت منع کردی دل حق نیوش | حقت عین باطل نمودی بگوش

گفتار اندر صنع باری در ترکیب خلقت انسان

ببین تا یک انگشت از چند بند | باقلیدش صنع درهم فگند

۱۱ یعنی اگر نفس و شیطان غالب نشوی از اطاعت حق تعالے غافل نباید شد ۱۲

کند گه گاه قرآن و پند است گوش | به بهتان و باطل شنیدن مکوش
دو چشم از پی صنع باری نکوست | ز عیب برادر فرو گیر و دوست

گفتار اندر نظر در حال ناتوانان و شکر نعمت حق تعالی

نداند کسی قدر روز خوشی | مگر روزی افتد بسختی کشی
زمستان درویش در تنگسال | چه سهلست پیش خداوند مال
سلیمی که یک چند نالان نخفت | خداوند را شکر صحت نگفت
چو مردانه رو باشی و تیز پای | بشکرانه با کند پویان بپای
به پیر کهن بر ببخش ای جوان | توانا کند رحم بر ناتوان
چه دانند جیحونیان قدر آب | ز واماندگان پرس در آفتاب
عرب را که بر دجله باشد قعود | چه غم دارد از تشنگان زرود
کسی قیمت تندرستی شناخت | که یک چند بیچاره در تب گداخت
ترا تیره شب کی نماید دراز | که غلطی ز پهلو به پهلو بناز
بر اندیش از افتان و خیزان تب | که رنجور داند درازی شب
ببانگ دهل خواجه بیدار گشت | چه داند شب پاسبان چون گذشت

حکایت سلطان طغرل با هندوی پاسبان

شنیدم که طغرل شبی در خزان | گذر کرد بر هندوی پاسبان
ز باریدن برف و باران و سیل | بلرزش در افتاده همچون سهیل

بآرام دل خفتگان سیر بهر | ندانند حال شکم گرسنه

حکایت

یکی را عسس دست بربسته بود | همه شب پریشان و دل خسته بود
بگوش آمدش در شب تیره رنگ | که شخصی همی نالد از دست تنگ
شنید این سخن دزد مغلول و گفت | تو باری زغم چند نالی بخفت
برو شکر یزدان کن ای تنگدست | که دستت عسس تنگ بر هم نبست
مکن ناله از بی نوائی بسی | چو بینی ز خود بینواتر کسی

حکایت

برهنه تنی یک درم وام کرد | تن خویش را کسوت خام کرد
بنالید کای طالع بد لگام | بگرما بپختم درین زخم خام
چو ناپخته آمد ز سختی بجوش | یکی گفتش از چاه زندان خموش
بجای آور ای خام شکر خدای | که چون ما نه خام برو دست و پای

حکایت

یکی کرد بر پارسائی گذر | بصورت جهود آمدش در نظر
قفائی فرو کوفت بر گردنش | ببخشید درویش پیراهنش
خجل گفت کانچه از من آمد خطاست | ببخشای بر من چه جای عطاست
بشکرانه گفتا بشر ناستیم | که آنم که پنداشتی نیستم

ز نخوت برو التفاتی نکرد
جوان سر برآورد کای پیرمرد
برو شکر کن چون بنعمت دری
که محرومی آید ز مستکبری
یکی را که در بند بینی مخند
مبادا که ناگه در افتی به بند
نه آخر در امکان تقدیر هست
که فردا چو من باشی افتاده پست

گفتار اندر نظر صاحبدلان در حق نه در اسباب

ترشست باری شفا در نبات — اگر شخص را مانده باشد حیات

عسل خوش کند زندگان را مزاج — ولی درد مردن ندارد علاج

رمق مانده را که جان از بدن — برآمد چه سود انگبین در دهن

یکی گرز پولاد بر مغز خورد — کسی گفت صندل بمالش بدرد

ز پیش خطر تا توانی گریز — ولیکن مکن با قضا پنجه تیز

درون تا بود قابل شرب و اکل — بدن تازه رویست و پاکیزه شکل

خراب آنگه این خانه گردد تمام — که باهم نسازند طبع و طعام

طبایعت تر و خشک و گرمست و سرد — مرکب ازین چار طبعست مرد

یکی زین چو بر دیگری یافت دست — ترازوی عدل طبیعت شکست

اگر باد سرد نفس نگذرد — تف سینه جان در خروش آورد

وگر دیگ معده نجوشد طعام — تن نازنین را شود کار خام

در اینان نه بندد دل اهل شناخت — که پیوسته باهم نخواهند ساخت

توانائی تن مدان از خورش — که لطف حقت میدهد پرورش

بحقش که گر دیده بر تیغ و کارد — نهی حق شکرش نخواهی گزارد

چو روی بخدمت نهی بر زمین — خدا را ثنا گوی و خود را مبین

گدائیست تسبیح و ذکر و حضور — گدا را نباید که باشد غرور

حکایت سفر هندوستان و ضلالت بت پرستان

بتی دیدم از عاج در سومنات | مرصع چو در جاهلیت منات
چنان صورتش بسته تمثالگر | که صورت نبندد ازان خوبتر
ز هر ناحیت کاروانها روان | بدیدار آن صورت بی روان
طمع کرده رایان چین و چگل | چو سعدی وفا زان بت سنگدل
زبان آوران رفته از هر مکان | تضرع کنان پیش آن بی زبان
فرو ماندم از کشف آن ماجرا | که حی جمادی پرستد چرا
مغی را که با من سر و کار بود | نکوگوی و هم حجره و یار بود
به نرمی بپرسیدم ای برهمن | عجب دارم از کار این بقعه من
که مدهوش این ناتوان پیکرند | مقید بچاه ضلال اندرند
نه نیروی دستش نه رفتار پای | ورش بفگنی بر نخیزد ز جای
نبینی که چشمانش از کهرباست | وفا جستن از سنگ چشمان خطاست
برین گفتم آن دوست دشمن گرفت | چو آتش شد از خشم و در من گرفت
مغان را خبر کرد و پیران دیر | ندیدم در آن انجمن روی خیر
چو آن راه کج پیش شان راست بود | ره راست در چشم شان کج نمود
که مرد ارچه دانا و صاحبدلست | بنزدیک بیدانشان جاهلست
فرو ماندم از چاره همچون غریق | برون از مدارا ندیدم طریق

مگر کرده بودم گناهی عظیم — که بردم در آن شب عذاب الیم

همه شب درین قید غم مبتلا — یکم دست بر دل یکی بر دعا

که ناگه دهل زن فرو کوفت کوس — بخواند از فضای برهمن خردش

خطیب سیه پوش شب بیخلاف — برآورد شمشیر روز از غلاف

فتاد آتش صبح در سوخته — بیکدم جهانی شد افروخته

تو گفتی که در خطهٔ زنگبار — ز یک گوشه ناگه درآمد تتار

مغان تبه رای ناشسته روی — بدیر آمدند از در و دشت و کوی

کس از مرد در شهر و برزن نماند — در آن بتکده جای درزن نماند

من از غصه رنجور و از خواب مست — که ناگه تمثیل بر داشت دست

بیکبار ازیشان برآمد خروش — تو گفتی که دریا درآمد بجوش

چو بتخانه خالی شد از انجمن — برهمن نگه کرد خندان بمن

که دانم ترا بیش مشکل نماند — حقیقت عیان گشت و باطل نماند

چو دیدم که جهل اندرو محکم است — خیال محال اندرو مدغم است

نیارستم از حق دگر هیچ گفت — که حق ز اهل باطل بباید نهفت

چو بینی زبردست را زیر دست — نه مردی بود پنجهٔ خود شکست

زمانی بسالوس گریان شدم — که من زانچه گفتم پشیمان شدم

بگریه دل کافران کرد میل — عجب نیست سنگ ار بگردد بسیل

وگر شر بخدمت نهد بر درت — اگر دست یابد ببرد سرت

فرستنده را پاے در بے منه — بجور رفتی و دیدی امانش مده

تمامش بکشتم بسنگ آن خبیث — که از مرده دیگر نیاید حدیث

چو دیدم که غوغاے انگیختم — رها کردم آن بوم و بگریختم

چو نار زمستانش آتش زدی — ز شیران بپرهیز اگر بخردی

همش بچهٔ آن مردم گزاے — چو گشتی در انجا نه دیگر بپاے

چو زنبور خانه بیاشوفتے — گریز از محلت که گرم اوفتاد

بجاپاک تر از خود مپسند از تیر — چو افتاد دامن بدندان بگیر

در اوراق سعدی چنین پند نیست — که چون پاے دیوار کندی بایست

بهند آمدم بعد ازان رستخیز — وز انجا براه یمن تا حجیز

از انجمله تلخے که بر من گذشت — دهانم جز امروز شیرین نگشت

در اقبال تائید بوبکر سعد — که مادر نزاید چنو قبل و بعد

ز جور فلک داد خواه آدمم — درین سایه گستر پناه آمدم

دعاگوے این دولتم بنده وار — خدایا تو این سایه پاینده دار

که مرهم نهادم نه در خور ریش — که در خورد انعام و اکرام خویش

کے این شکر نعمت بجا آورم — وگر پاے گردد بخدمت سرم

فرج یافتم بعد ازان بندها — هنوزم بگوش است ازان پندها

فرستی مگر رحمتی در رسیم | که بر کرده خویش واثق نیم

باب نهم در توبه

بیا ای که عمرت بهفتاد رفت | مگر خفته بودی که بر باد رفت

همه برگ بودن همی ساختی | به تدبیر رفتن نپرداختی

قیامت که بازار مینو نهند | منازل به اعمال نیکو دهند

بضاعت بچندانکه آری بری | وگر مفلسی شرمساری بری

که بازار چندانکه آگنده تر | تهیدست را دل پراگنده تر

ز پنجه درم پنج اگر کم شود | دلت ریش سرپنجه غم شود

چو پنجاه سالت برون شد ز دست | غنیمت شمر پنج روزی که هست

اگر مرده مسکین زبان داشتی | به فریاد و زاری فغان داشتی

که ای زنده چون هست امکان گفت | لب از ذکر چون مرده بر هم مخفت

چو ما را بغفلت بشد روزگار | تو بارے دمی چند فرصت شمار

حکایت پیرمرد و تحسر روزگار بر جوانی

شبی در جوانی و طیب نعم | جوانان نشستیم چندی بهم

چو بلبل سرایان چو گل تازه رو | ز شوخی در افگنده غلغل بکوی

جهاندیده پیری ز ما برکنار | ز دور فلک لیل مویش نهار

چو فندق زبان از سخن بسته بود | نه چون ما لب از خنده چون پسته بود

گل سرخ رویم نگر زرّ ناب / فرو رفت چون زرد شد آفتاب

هوس پختن از کودک ناتمام / چنان زشت نبود که از پیر خام

مرا می بباید چو طفلان گریست / ز شرم گناهان نه طفلانه زیست

نکو گفت لقمان که نازیستن / به از سالها بر خطا زیستن

هم از بامدادان در کلبه بست / به از سود و سرمایه دادن ز دست

جوان تا رساند سیاهی به نور / برد پیر مسکین سیاهی به گور

حکایت

کهن سالی آمد بنزد طبیب / ز نالیدنش تا بمردن قریب

که دستم برگ بر نهای نیک رای / که پایم همی بر نیاید ز جای

بدان ماند این قامت خفته ام / که گویی بگل در فرو رفته ام

بدو گفت دست از جهان برگسل / که پایت قیامت برآید ز گل

اگر در جوانی زدی دست و پای / در ایام پیری بهش باش و رای

چو دوران عمر از چهل برگذشت / مزن دست و پا کآبت از سر گذشت

نشاط آنگه از من بمیدان گرفت / که شامم سپیده دمیدن گرفت

بباید هوس کردن از سر بدر / که دور هوس بازی آمد بسر

بسبزه کجا تازه گردد دلم / که سبزی نخواهد دمید از گلم

تفرج کنان در هوا و هوس / گذشتیم بر خاک بسیار کس

کنون کوش کآب از کمر درگذشت
نه وقتی که سیلاب از سر گذشت

کنونت که چشمست اشکی ببار
زبان در دهانست عذری بیار

نه پیوسته باشد روان در بدن
نه همواره گردد زبان در دهن

ز دانندگان بشنو امروز قول
که فردا نکیرت بپرسد بهول

غنیمت شمار این گرامی نفس
که بی مرغ قیمت ندارد قفس

مکن عمر ضایع بافسوس و حیف
که فرصت عزیزست والوقت سیف

[illegible]

چو از چابکان در دویدن گرو	نبردی هم افتان و خیزان برو
گران بادپایان برفتند تیز	تو بی دست و پا از نشستن بخیز

حکایت

شبی خوابم اندر بیابان فید	فرو بست پای دویدن بقید
شتربانی آمد بهول و ستیز	زمام شتر بر سرم زد که خیز
مگر دل نهادی بمردن ز پس	که بر می‌نخیزی ببانگ جرس
مرا همچو تو خواب خوش در سرست	ولیکن بیابان به پیش اندرست
تو کز خواب نوشین ببانگ رحیل	نخیزی دگر کی رسی در سبیل
فرو کوفت طبل شتر ساروان	بمنزل رسید اول کاروان
خنک هوشیاران فرخنده بخت	که پیش از دهل زن بسازند رخت
بره خفتگان تا برآرند سر	نبینند ره رفتگان را اثر
سبق برد رهرو که برخاست زود	پس از نقل بیدار بودن چه سود
تو شیبت درآمد بروی شباب	شبت روز شد دیده برکن ز خواب
من آن روز برکندم از عمر امید	که افتادم اندر سیاهی سپید
دریغا که بگذشت عمر عزیز	نخواهد گذشت این دمی چند نیز
گذشت آنچه در ناصوابی گذشت	ور این نیز هم در نیابی گذشت
کنون وقت تخمست اگر پروری	گر امید داری که خرمن بری

حکایت

[illegible]

کنون باید این مرغ را پای بست
نه وقتی که سررشته بردت ز دست

نشستی بجای دگر کس بسی
نشینند بجای تو دیگر کسی

اگر پهلوانی و گر تیغ زن
نخواهی بدر بردن الا کفن

خر وحشی اگر بگسلاند کمند
چو در ریگ ماند شود پای بند

ترا نیز چندان بود دست زور
که پایت نرفتست در ریگ گور

منه دل برین سالخورده مکان
که گنبد نپاید برو گردکان

چو دی رفت و فردا نیامد بدست
حساب از همین یک نفس کن که هست

حکایت

فرو رفت جم را یکی نازنین
کفن کرد چون کرمش ابریشمین

بدخمه درآمد پس از چند روز
که بر وی بگرید بزاری و سوز

چو پوسیده دیدش حریرین کفن
بفکرت چنین گفت با خویشتن

من از کرم برکنده بودم بزور
بکندند ازو باز کرمان گور

دو بیتم جگر کرد روزی کباب
که میگفت گوینده با رباب

دریغا که بی ما بسی روزگار
بروید گل و بشکفد لاله زار

بسی تیر و دی ماه و اردی بهشت
برآید که ما خاک باشیم و خشت

حکایت

یکی پارسا سیرت حق پرست
فتادش یکی خشت زرین بدست

تو غافل در اندیشهٔ سود و مال
که سرمایهٔ عمر شد پایمال

برین خاک چندان صبا بگذرد
که هر ذره از ما بجایی برد

غبار هوا چشم عقلت بدوخت
سموم هوس کشت عمرت بسوخت

بکن سرمهٔ غفلت از چشم پاک
که فردا شوی سرمه در زیر خاک

حکایت عداوت درمیان دو شخص

میان دو تن دشمنی بود و جنگ
سر از کبر بر یکدگر چون پلنگ

ز دیدار هم تا بحدی رمان
که بر هر دو تنگ آمدی آسمان

یکی را اجل بر سر آورد جیش
سر آمد برو روزگاران عیش

بد اندیش وی را درون شاد گشت
بگورش پس از مدتی برگذشت

شبستان گورش در اندوده دید
که وقتی سرایش زر اندوده دید

ز روی عداوت بیازوی زور
یکی تخته برکندش از روی گور

سر تاجور دیدش اندر مغاک
دو چشم جهان بینش آگنده خاک

وجودش گرفتار زندان گور
تنش طعمهٔ کرم و تاراج مور

ز دور فلک بدر رویش هلال
ز جور زمان سرو قدش خلال

کف دست و سرپنجهٔ زورمند
جدا کرده ایام بندش ز بند

چنانش برو رحمت آمد ز دل
که بسرشت بر خاکش از گریه گل

پشیمان شد از کرده خوی زشت
بفرمود بر سنگ گورش نبشت

موعظت و پند

خبرداری از استخوان قفس / که جان تو مرغ است و نامش نفس

چو مرغ از قفس رفت بگسست قید / دگر ره نگردد بسعی تو صید

نگهدار فرصت که عالم دمیست / دمی پیش دانا به از عالمیست

سکندر که بر عالمی حکم داشت / در آندم که بگذشت و عالم گذاشت

میسر نبودش کزو عالمی / ستانند و مهلت دهندش دمی

برفتند و هر کس درود آنچه کشت / نماند بجز نام نیکو و زشت

چرا دل برین کاروانگه نهیم / که یاران برفتند و ما بر رهیم

پس از ما همی گل دهد بوستان / نشینند با یکدگر دوستان

دل اندر دلارام دنیا مبند / که ننشست با کس که دل بر نکند

چو در خاکدان لحد خفت مرد / قیامت بیفشاند از روی گرد

سر از جیب غفلت بر آور کنون / که فردا نماند بحسرت نگون

نه چون خواهی آمد بشیراز در / سر و تن بشوئی ز گرد سفر

پس ای خاکسار گنه عنقریب / سفر کرد خواهی بشهر غریب

بران از دو سرچشمهٔ دیده جوی / ور آلایشی داری از خود بشوی

حکایت در عالم طفولیت

ز عهد پدر یادم آید همی / که باران رحمت برو هر دمی

حکایت

یکی مال مردم به تلبیس خورد
چو برخاست لعنت بر ابلیس کرد

چنین گفت ابلیس اندر رهی
که هرگز ندیدم چنین ابلهی

ترا با منست از نهان آشتی
چرا تیغ پیکار برداشتی

بناز و طرب نفس پرورده گیر
بایام دشمن قوی کرده گیر

یکی بچه گرگ می پرورید
چو پرورده شد خواجه برهم درید

چو بر پهلوی جان سپردن بخفت
جهاندیده بر سرش بگذشت گفت

تو دشمن چنین نازنین پروری
ندانی که ناچار زخمش خوری

نه ابلیس در حق ما طعنه زد
کز اینان نیاید بجز کار بد

فغان از بدیها که در نفس ماست
که ترسم شود ظن ابلیس راست

چو ملعون پسند آمدش قهر ما
خدایش برانداخت از بهر ما

کجا سر برآریم ازین عار و ننگ
که با او بصلحیم و با حق بجنگ

نظر دوست نادر کند سوی تو
چو در روی دشمن بود روی تو

گرت دوست باید کز و برخوری
نباید که فرمان دشمن بری

بسیم سیه تا چه خواهی خرید
که خواهی دل از مهر یوسف برید

روا دارد از دوست بیگانگی
که دشمن گزیند بهمخانگی

ندانی که کمتر نهد دوست پای
چو بیند که دشمن بود در سرای

حکایت

یکی بر د با پادشاهی ستیز
بدشمن سپردش که خونش بریز

گرفتار در دست آن کینه توز
همی گفت با خود بزاری و سوز

اگر دوست بر خود نیازردمی
کی از دست دشمن جفا بردمی

پی نیک مردان بباید شتافت	که هر کاین سعادت طلب کرد یافت
ولیکن تو دنبال دیو خسی	ندانم که در صالحان کی رسی
پیمبر کسی را شفاعت گر است	که بر جادهٔ شرع پیغمبر است
ره راست رو تا بمنزل رسی	تو بر ره نهٔ زین قبل واپسی
چو گاوی که عصار چشمش ببست	دوان تا بشب شب همانجا که هست

حکایت

گل آلودهٔ راه مسجد گرفت	ز بخت نگون طالع اندر شگفت
یکی زجر کردش که تبت یداک	مرو دامن آلوده در جای پاک ق
مرا رقتی در دل آمد برین	که پاکست و خرم بهشت برین
دران جای پاکان امیدوار	گل آلودهٔ معصیت را چه کار
بهشت آن ستاند که طاعت برد	کرا نقد باید بضاعت برد
مکن دامن از گرد زلت بشوی	که ناگه ز بالا ببندند جوی
مگو مرغ دولت ز قیدم بجست	هنوزت سر رشته داری بدست
وگر دیر شد گرم رو باش و چست	ز دیر آمدن غم نداری درست
هنوزت اجل دست خواهش نبست	برآور بدرگاه دادار دست
مخسب ای گنه کرده خفته خیز	بعذر گنه آب چشمی بریز
چو حکم ضرورت بود کابروی	بریزند باری برین خاک کوی

حکایت مست خرمن سوز

یکی غله مرداد مه توده کرد | ز تیمار دی خاطر آسوده کرد
شبی مست شد آتشی بر فروخت | نگون بخت کالیوه خرمن بسوخت
دگر روز در خوشه چیدن نشست | که یکجو ز خرمن نماندش بدست
چو سرگشته دیدند درویش را | یکی گفت پرورده خویش را
نخواهی که گردی چنین تیره روز | بدیوانگی خرمن خود مسوز
گر از دست عمرت شد اندر بدی | تو آنی که در خرمن آتش زدی
فضاحت بود خرمن اندوختن | پس از خرمن خویشتن سوختن
مکن جان من تخم دین ورز و داد | مده خرمن نیک نامی بباد
چو برگشته بختی در افتد به بند | از و نیک بختان بگیرند پند
تو پیش از عقوبت در توبه کوب | که سودی ندارد فغان زیر چوب
برآر از گریبان غفلت سرت | که فردا نماند خجل در برت

حکایت

یکی متفق بود بر منکری | گذر کرد بر وی نکو محضری
نشست از خجالت عرق کرده روی | که آیا خجل گشتم از شیخ کوی
شنید این سخن پیر روشن روان | برو بر بشورید و گفت ای جوان

محمد حامد علی

حکایت

بلیدی کند گربه بر جای پاک
چو زشتش نماید بپوشد بخاک

تو آزادی از ناپسندیدها
نترسی که بروی فتد دیدها

براندیش از آن بندهٔ پرگناه
که از خواجه آبق شود چند گاه

اگر باز گردد بصدق و نیاز
بزنجیر و بندش نیارند باز

بکین آوری با کسی برستیز
که از وی گزیرت بود یا گریز

کنون کرد باید عمل را حساب
نه وقتی که منشور گردد کتاب

کسی گرچه بد کرد هم بد نکرد
که پیش از قیامت غم خود بخورد

گر آئینه از آه گردد سیاه
شود روشن آئینهٔ دل بآه

بترس از گناهان خویش این نفس
که روز قیامت نترسی ز کس

حکایت

غریب آمدم در سواد حبش
دل از دهر فارغ سر از عیش خوش

بره بر یکی دکه دیدم بلند
تنی چند مسکین برو پای بند

بسیج سفر کردم اندر نفس
بیابان گرفتم چو مرغ از قفس

یکی گفت کین بندیان شب روند
نصیحت نگیرند و حق نشنوند

چو بر کس نیامد ز دستت ستم
ترا گر جهان شحنه گیرد چه غم

نکونام را کس نگیرد اسیر
بترس از خدای و مترس از امیر

حکایت

بصنعا درم طفلی اندر گذشت | چه گویم کز آنم چه بر سر گذشت
قضا نقش یوسف جمالی نکرد | که ماهی گورش چو یونس نخورد
درین باغ سروی نیامد بلند | که باد اجل بیخش از بن نکند
عجب نیست بر خاک اگر گل شگفت | که چندین گل اندام در خاک خفت
بدل گفتم ای ننگ مردان بمیر | که کودک رود پاک و آلوده پیر
ز سودا و آشفتگی بر قدش | برانداختم سنگی از مرقدش
ز هولم دران جای تاریک تنگ | بشورید حال و بگردید رنگ
چو باز آمدم زان تغیر بهوش | ز فرزند دلبندم آمد بگوش
گرت وحشت آمد ز تاریک جای | بهش باش و با روشنائی درآی
شب گور خواهی منور چو روز | ازینجا چراغ عمل برفروز
تن کارکن میبلرزد ز تب | مبادا که نخلش نیارد رطب
گروهی فراوان طمع ظن برند | که گندم نیفشانده خرمن برند
بر آن خورد سعدی که بیخی نشاند | کسی برد خرمن که تخمی فشاند

باب دهم در مناجات

بیا تا برآریم دستی ز دل | که نتوان برآورد فردا ز گل
بفصل خزان در نبینی درخت | که بی برگ ماند ز سرمای سخت
برآرد تهی دستهای نیاز | ز رحمت نگردد تهی دست باز
مپندار ازین در که هرگز نبست | که نومید گردد برآورده دست
همه طاعت آرند و مسکین نیاز | بیا تا بدرگاه مسکین نواز
چو شاخ برهنه برآریم دست | که بی برگ ازین بیش نتوان نشست
خداوندگارا نظر کن بجود | که جرم آمد از بندگان در وجود
گناه آید از بندهٔ خاکسار | بامید عفو خداوندگار
کریما برزق تو پرورده‌ایم | بانعام و لطف تو خو کرده‌ایم
گدا چون کرم بیند و لطف و ناز | نگردد ز دنبال بخشنده باز

حکایت

تنم می بلرزد چو یاد آورم — مناجات شوریده در حرم

که میگفت با حق بزاری بسے — میفگن که دستم نگیرد کسے

بلطفم بخوان یا بران از درم — ندارد بجز آستانت سرم

تو دانے کہ مسکین وبیچاره ایم — فرو مانده با نفس اماره ایم

نمیتازد این نفس سرکش چنان — که عقلش تواند گرفتن عنان

که با نفس و شیطان برآید بزور — نبرد پلنگان نیاید ز مور

بمردان راهت که راهے بده — وزین دشمنانم پناهے بده

خدایا بذات خداوندیت — باوصاف بیمثل و مانندیت

بلبیک حجاج بیت الحرام — بمدفون یثرب علیه السلام

بتکبیر مردان شمشیر زن — که مرد وغا را شمارند زن

بطاعات پیران آراسته — بصدق جوانان نوخاسته

که ما را در آن ورطهٔ یک نفس — ز ننگ دو گفتن بفریاد رس

امید است از آنان که طاعت کنند — که بے طاعتان را شفاعت کنند

بپاکان کز آلایشم دور دار — وگر زلتے رفت معذور دار

بپیران پشت از عبادت دوتا — ز شرم گنه دیده بر پشت پا

که چشمم ز روے سعادت مبند — زبانم بوقت شهادت مبند

حکایت

سیه چرده را کسی زشت خواند	جوابی بگفتش که حیران بماند
نه من صورت خویش خود کرده ام	که عیبم شماری که بد کرده ام
ترا با من از زشت روئی چه کار	نه آخر منم زشت و زیبا نگار
از آنم که بر سر نبشتی ز پیش	نه کم کردم ای بنده پرور نه بیش
تو دانائی آخر که قادر نیم	توانای مطلق توئی من کیم
گرم رهنمائی رسیدم بخیر	وگر گم کنی باز ماندم ز سیر
جهان آفرین گر نه یاری کند	کجا بنده پرهیزگاری کند

حکایت

چه خوش گفت درویش کوتاه دست	که شب توبه کرد و سحرگه شکست
گر او توبه بخشد بماند درست	که پیمان ما بی ثباتست و سست
بحقت که چشمم ز باطل بدوز	بنورت که فردا بنارم مسوز
ز مسکینیم روی در خاک رفت	غبار گناهم بر افلاک رفت
تو یک نوبت ای ابر رحمت ببار	که در پیش باران نپاید غبار
ز جرمم درین مملکت جاه نیست	ولیکن بملک دگر راه نیست
تو دانی ضمیر زبان بستگان	تو مرهم نهی بر دل خستگان

حکایت

مغی در بروی از جهان بسته بود	بتی را بخدمت میان بسته بود

خدایا مقصر بکار آمدیم | گنهگار و امیدوار آمدیم

حکایت

شنیدم که مستی ز تاب نبید | بمقصورهٔ مسجدی در دوید
بنالید بر آستان کرم | که یارب بفردوس اعلی برم
موذن گریبان گرفتش که هین | سگ و مسجد ای فارغ از عقل و دین
چه شایسته کردی که خواهی بهشت | نمی زیبدت ناز با روی زشت
بگفت این سخن پیر و بگریست مست | که مستم بدار از من ای خواجه دست
عجب داری از لطف پروردگار | که باشد گنهگاری امیدوار
ترا می نگویم که عذرم پذیر | در توبه باز است و حق دستگیر
همی شرم دارم ز لطف کریم | که خوانم گنه پیش عفوش عظیم
کسی را که پیری در آرد ز پای | چو دستش نگیرد نخیزد ز جای
من آنم ز پای اندر افتاده پیر | خدایا بفضلت توام دستگیر
نگویم بزرگی و جاهم ببخش | فرو ماندگی و گناهم ببخش
اگر یاری اندک زلل خواندم | بنا بخردی شهره گرداندم
تو بینا و ما خائف از یکدگر | که تو پرده پوشی و ما پرده در
برآورده مردم ز بیرون خروش | تو با بنده در پرده و پرده پوش
بنادانی از بندگان سرکشند | خداوندگاران قلم درکشند

مناجات

تمت

خاتمة الطبع

بعد حمد خدا و نعت سرور انبیا و منقبت آلِ عبا و مدحت اصحاب باصفا معلمین و متعلمین کتب متدارسه و متداوله فارسیه را نوید تازه و بهجت بی اندازه باد که درین ایام بغارت انضمام فرحت التیام کتاب برگت مآب مقبول طبائع شیخ و شاب مخزن اندرز و پند معدن نصائح ارجمند فصاحت بنیان بلاغت توامان بهار جاودانی باسم باسمی بوستان که تصنیف شریف گل سرسبد گلستان خوش بیانی عندلیب چمنستان معانی موجد اعجاز طرازی استاذ الاساتذه افصح الفصحا ابلغ البلغا شیخ الشیوخ حضرت مصلح الدین سعدی شیرازی علیه رحمة القوی است و از کثرت قبولیت و تکثر درس تدریس مستغنی از اوصاف است در لطافت لفظی و لطافت معنوی ند و نظیر خود خود است بتصحیح بلیغ و صحت کما ینبغی افضل الاماثل والاقران مولنا محمد حامد علیخان حامد شاه آبادی زعلمه الهادی مصحح مطبع که بفضل نخلبند ریاحین در صحتش مهما امکن دقیقه فرو گذاشت نفرمود بل جابجا بطور مناسبات افزود بکتابت مینو سواد خطاط لاثانی سر خیل خوشنویسان منشی جوالا پرشاد صاحب لکهنوی در مطبع عالم مرجع منشی نولکشور صاحب واقع کانپور صانه الله عن شر الدهور بسر پرستی عالیجناب معلی القاب ستوده روزگار منشی پراگ نراین صاحب رای بهادر مالک مطابع اوده اخبار لکهنؤ و کانپور و لاهور وغیره دام اقباله از مساعی جمیله کارپردازان مطبع بصد حسن و خوبی بهزاران خوش اسلوبی بماه مارچ ۱۹۱۴ع بار سی و ششم این عروس پری پیکر لباس انطباع در برکشیده بتبختر در صحن مطبع خرامید ٭

قطعهٔ تاریخ طبع از عندلیب گلستان خوش مقالی گل سرسبد بوستان نازک خیالی سخنور کامل جناب منشی بهگوان دیال صاحب عاقل جنرل ایجنٹ مطبع هذا

شد طبع چو بوستان مرغوب جهان
گردید ز نقد جان جهانش خواهان
بهر تاریخ سال هجری عاقل
گفتم - چه عجیب بوستان خندان

وله

درین بوستان حضرت شیخ سعدی
حکایات اندر ز بس خوب گفته
چو شد طبع عاقل بسال مسیحی
نوشتم - زهی این ریاض شگفته

قطعهٔ تاریخ از نتیجهٔ فکر عالم علیمی فاضل لوذعی سرآمد سخنوران همپایهٔ سحبان مولنا محمد حامد علیخان صاحب حامد شاه آبادی مصحح مطبع هذا

بوستان شیخ سعدی رحمة الله علیه
با هزاران خوبی مضمون چه نادر طبع گشت
سعد در سنه حامد بجیم مصرعه تاریخ سال
بوستان سه سعی اکنون چه نادر طبع گشت

اخلاق ناصری - مشہور علم اخلاق کی کتاب -
اخلاق محمدی - مصنفہ محمد علی نیردی اخلاق مین -
مصباح الہدایت - ترجمہ عوارف مشہور کتاب ہے -
رسالہ ہدایت المومنین - موعظت مین -
سرور العباد - شرح قصیدہ بانت سعاد -
مجالس العشاق - باتصویر تصنیف میر سلطان حسین نبیرۂ شہنشاہ امیر تیمور گورکان سے نظم و نثر دلکش ہے
پندنامہ - مصنفۂ حضرت فریدالدین عطار تصوف مین -
مجالس العشاق - باتصویر مطبوعہ جدید -
بہارستان جامی - بجواب گلستان سعدی -
مثنوی بزم وصال - عرفان مین مصنف شاعر اہل زبان ہے

کیمیای سعادت فارسی - امام محمد غزالی -
عطائی نامہ - تصنیف شیخ شاہ محمد غوث لبات لامیہ -
صفوۃ المصادر - عرف آمدنامہ مشہور کتاب ہے،
انشاء دلکشا - مصنفہ منشی فتح محمد صاحب -
ایضاً - مصنفہ منشی فتح محمد صاحب جبلی قلم عمدہ -
دستور المکتوبات -
انشاء بہار عجم - مصنفہ مولوی امانت علی صاحب
انشا فائز - از مولوی محمد اکرم صاحب متخلص
حدائق العشاق - مصنفہ ملا رضی در تاثیرات عشق -
اخلاق جلالی - محشے از ملا جلال الدین محقق دوانی علم اخلاق مین نہایت خوشخط -

کتب زبان فارسی درس تبدیان منشات وغیرہ

کریما محشی - از تصنیفات شیخ سعدی رحمۃ اللہ -
کریما معرب - جلی قلم مع اعراب الجیاد منشی کالکا پرشاد موجد -
انشاء دلاویز - در تلازم شطرنج از مولوی عبد العزیز
رقعات عزیزی - مصنفہ ایضاً -
در یکتا شرح کریما - مصنفہ حافظ محمد نذیر صاحب
بندگی نامہ - بطور ترجیع بند مصنفہ کنہیا لال صاحب
کریما رحیما - ترجمہ ہے کریما کا ابیات ہموزن مین -
مامقیمان - فارسی تصنیف شاہ علاء الدین اودہی -
ایضاً - اردو - کنہیا لال صاحب نے اردو مین ترجمہ کیا ہے -
محمود نامہ - مصنفہ عنصری مشہور کتاب ہے -
قافنامہ - چراغنامہ فن بحث اطفال مین -

منطق الطیر - تصنیف فریدالدین عطار تصوف مین
نظم اللآلی شرح قصیدہ امالی - نصائح مین
گلشن اسرار - تصنیف مولوی انور علی صاحب در تصوف
نی باشلیند - از مولوی محمد علی رفعت نصائح اخلاق مین -
فائز - مطبوعہ مطبع نظامی -
انشاء قیصر سان -
رقعات بیدل - تصنیف مرزا بیدل -
فیاض دبستان - مصنفہ منشی ولایت حسین خان صاحب
مظہر العجائب - مصنفہ مرزا قتیل فن انشاپردازی مین
انشاء خلیفہ - مصنفہ خلیفہ شاہ محمد صاحب قنوجی -
انشاء تمیز - مصنفہ منشی کالی رای صاحب تخلص تمیز
انشاء مادہ ہلور اوفر - مشہور انشا ہے -

رقعات عالمگیری۔
رقعات قتیل۔ مصنفہ مرزا محمد حسن قتیل۔
انشاء منیر۔ مصنفہ منیر لاہوری۔
کلیات سہ نثر مرزا غالب۔ پنج آہنگ و دستنبو
مہر نیمروز۔
ابو الفضل ہر سہ دفتر۔ مولوی ہادی علی مغفور
نے محشی کیا۔
رقعات ابو الفضل۔ از تصنیفات ابو الفضل علامی
مشہور کتاب ہے۔
رسالہ طغرا۔ نثر ہاے مشہور۔
حسن و عشق۔ مؤلفہ نعمت خان علی کتخدائی حسن و
عشق مین۔
مرآۃ قضا و قدر۔ مصنفہ منشی ظہیر الدین مرحوم۔
تاج المدایح۔ نثر رنگین تصنیف منشی انوار حسین
تسلیم سہسوانی۔
مینا بازار۔ مؤلفہ ارادت خان واضح بہت
خوشخط و محشی۔
پنج رقعہ ملا ظہوری کی تصنیفات سے ہے مع دو شرح۔
انشاء بہار ہند۔ تصنیف مولوی عبد العزیز صاحب۔
انشاء جامی۔ تصنیف مشہور مولانا جامی۔
انشاء طاہر وحید۔ مشہور کتاب وزیر توران سے ہے
مفید نامہ۔ حساب اور آداب و القاب مین۔
رقعات لچھمی نراین۔ از تصنیف منشی لچھمی نراین۔
رقیمات کسری۔ جلال الدین طبع طباطبائی کی
تصنیف ہے۔

سہ نثر ظہوری۔ مع مقدمات ثلثہ یہ کتاب مشہور ہے
امان اللہ حسینی۔ بلاغت و فصاحت مین مشہور ہے
دستور الصبیان۔ درس اطفال کے لیے مفید ہے
رقعات نظامیہ۔ مشہور انشا ہے۔
گشایش نامہ۔ مع فرہنگ تصنیف راجکرن۔
ہفت ضابطہ۔ تصنیف علی نقی خان درس اطفال
کے لیے مفید ہے۔
گلزار ولایت۔ تصنیف مولوی سید ولایت علی صاحب۔
رقعہ گلستان حکمت۔ باب ہفتم گلستان کو بطور رقعات
کے مولوی عبد العزیز صاحب آروی نے تصنیف کیا ہے۔
انشاء عجیب۔ مشہور کتاب ہے۔
ظہیر الانشاء۔ مصنفہ منشی ظہیر الدین مرحوم۔
انشاء خرد افروز منشی قمر الدین خان قواعد اردو۔
انشاء فائق۔ تصنیف مولوی محمد فایق مرحوم۔
لذۃ الافہام۔ نثر تصنیف مولوی سید
محمد علی موسوم دہلوی۔
کریما مترجم۔ ہر ایک شعر کے نیچے معنی اوسکے
اردو مین ہین۔
انشاء صفدری۔ جس مین رقعات فارسی اور
اوسکے مقابل اردو مین۔
انشاء گلزار انجم۔ مصنفہ مولوی مقبول احمد فاروقی۔
رقعات احسن۔ جسکا نام ارتنگ فرہنگ ہے
مصنفہ از حکیم محمد احسن صاحب۔
رقعات نامی۔ تصنیف مولوی حکیم الدین صاحب
ہیڈ ماسٹر چوک اسکول۔

بیمن توفیق خدا مثال نی کلک سخن فشان معنی شکر مقال

دفتر بلاغت گستری کارنامهٔ اعجاز شمار نگارستان خسروی تاریخ اسکندری عرف

سکندر نامهٔ بری

منظوم استاد مستند قدما و متاخران حضرت نظامی گنجوی علیه الرحمة والغفران

در مطبع منشی نولکشور طبع نامور گردید مطبوع اهل جهان شد

اطلاع ۔ اس مطبع مین ہر علم وفن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہے اور فہرست کتب مطول اُسکی ہر ایک شائق کو چھاپہ خانہ سے مل سکتی ہے جسکے معائنہ و ملاحظہ سے شائقان اصلی حالات کتب کے معلوم فرماسکتے ہین قیمت بھی ارزان ہے اس کتاب کے ٹیٹل پیج کے تین صفحہ جو سادہ ہین اُنمین بعض کتب قصص نظم ونثر درسی وغیرہ فارسی واُردو درج کرتے ہین تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہے اُس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدردانون کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو

نام کتاب	قیمت
کتب قصص نظم درسی وغیرہ فارسی	
مثنوی خسرو وگل مسمّی بہ خسرو نامہ از شیخ فریدالدین عطار مطبوعہ ثمر ہند۔	۴عہ
مثنوی مخزن الاسرار از خواجہ نظامی۔	۶ر ۹/۶
ظہور الاسرار ۔ شرح مخزن الاسرار از ملا ظہور الحسن ۔	۹ر
مثنوی لیلی مجنون ۔ از خواجہ نظامی ۔	۳ر ۹/۶
مثنوی خسرو شیرین ۔ از خواجہ نظامی	۵ر ۹/۶
مثنوی ہفت پیکر ۔ از خواجہ نظامی ۔	۴ر
سکندر نامہ بری محشی کلان جلی قلم مع فرہنگ از خواجہ نظامی کاغذ سفید گندہ ولایتی ۔	۸عہ ر ب
ایضاً ۔ بمراتب بالا بلا فرہنگ ۔ کاغذ گندہ سفید وحنائی ۔	۴عہ ر ب
ایضاً ۔ خفی قلم محشے ۔ کاغذ سفید وحنائی ۔	۹,۶ ۹

نام کتاب	قیمت
شرح سکندر نامہ بری ۔ از علمار کلکتہ معروف بہ منتخب الشروح ۔	عہ ر
ظفر نامہ ملا ہاتفی ۔ خاندان تیموریہ کے فتوحات ۔	۳ر ۹/۶
شرح سکندر نامہ ۔ معروف بشرح گلوی رائج پنجاب دو جلد مجموعہ بتفصیل ذیل	
(جلد اول) کاغذ سفید وحنائی ۔	۱۱ر ۹/۳
(جلد دوم) کاغذ حنائی ۔	۱۰ر ۹/۳
شرح سکندر نامہ بری از محمد نصیر الدین شاہ	۸ر
شرح سکندر نامہ بری ۔ مصنفہ مولانا غیاث الدین ۔	۶ر
سکندر نامہ بحری ۔ از خواجہ نظامی ۔	۲ر ۹/۶
مثنوی یوسف زلیخا ۔ از ملا عبدالرحمن جامی جلی قلم محشے مع فرہنگ ۔	۱۲ر
مثنوی یوسف زلیخا ۔ محشی متوسط قلم بمراتب بالا ۔	۷ر ۹/۱
ایضاً خفی قلم بمراتب بالا ۔	۴ر

بیمن توفیق خدای بی‌مثال نگین فرمای معنی شیرین مقال

دفتر بلاغت گستری کارنامهٔ اعجاز شمامه نگارستان خسروی تاریخ اسکندری عرف

سکندرنامهٔ بری

منظوم استاد مستند قدما و متاخران حضرت نظامی گنجوی علیه الرحمة والغفران

در مطبع منشی نولکشور بطبع تازه رونق گزیده مطبوع اهل جهان شد

بسم الله الرحمن الرحیم

خدایا جهان پادشاهی تراست — ز ما خدمت آید خدائی تراست

پناه بلندی و پستی توئی — همه نیستند آنچه هستی توئی

همه آفریدست بالا و پست — توئی آفرینندهٔ هرچه هست

توئی برترین دانش آموز پاک — ز دانش قلم رانده بر لوح خاک

چو شد حجتت بر خدائی درست — خرد داد بر تو گواهی نخست

خرد را تو روشن بصر کردهٔ — چراغ هدایت تو بر کردهٔ

توئی کآسمان را برافراختی — زمین را گذرگاه او ساختی

توئی کافریدی ز یک قطره آب — گهرهای روشن‌تر از آفتاب

تو آوردی از لطف جوهر پدید — بجوهرفروشان تو دادی کلید

جواهر تو بخشی دل سنگ را — تو بر روی جوهر کشی رنگ را

نبارد هوا تا نگوئی ببار / زمین ناورد تا نگوئی بیار

جهان را بدین خوبی آراستی / برون زانکه یاریگری خواستی

زگرمی و سردی و از خشک و تر / سرشتی باندازه در یکدگر

چنان برکشیدی و بستی نگار / که به زان نیارد خرد در شمار

چنان بستی این طاق نیلوفری / که اندیشه را نیست زو برتری

مهندس بسی جوید از راز شان / نداند که چون کردی آغاز شان

نیابد ز ما جز نظر کردنی / دگر خفتنی باز یا خوردنی

زبان تازه کردن باقرار تو / نینگیختن علت از کار تو

حسابی کزین بگذرد گمرهیست / ز راز تو اندیشه بی آگهیست

بهر چه آفریدی و بستی طراز / نیازت نه ای از همه بی نیاز

چنان آفریدی زمین و زمان / همان گردش انجم و آسمان

که چندانکه اندیشه گردد بلند / سر از خود برون ناورد زین کمند

بود آفرینش تو بودی خدای / نباشد همه هم تو باشی بجای

نه خلوت بدی کافرینش نبود / نه چون کرده شد بر تو زحمت فزود

ز تعظیم تو پیش تو هست نیست / اگر باشد و گر نباشد یکیست

نه پرگنده تا فراهم شوی / نه افزوده نیز تا کم شوی

کواکب تو بر بستی افلاک را / بمردم تو آراستی خاک را

توئی گوهر آمای چار آخشیج / مسلسل کن گوهران در مزیج

حصار فلک برکشیدی بلند / درو کردی اندیشه را شهربند

خرد تا بود در نیابد ترا | که تاب خرد بر نتابد ترا
وجود تو از حضرت تنگبار | کند پیک اندیشه را سنگسار
خیال نظر خانه از راه تو | زگردندگی دور درگاه تو
سری کز تو گردد بلندی گرای | بافگندن کس نیفتد ز پای
کسی را که قهر تو از سر فگند | بپامردی کس نگردد بلند
همه زیر دستیم و فرمان پذیر | توئی یاوری ده توئی دستگیر
اگر پای پیلست گر پر مور | بهر یک تو دادی ضعیفی و زور
چو نیرو فرستی ز تقدیر پاک | ز موری بماری برآری هلاک
چو برداری از رهگذر دود را | خورد پشه مغز نمرود را
چو در لشکر دشمن آری رحیل | بمرغان کشی پیل و اصحاب پیل
گر از نطفه نیک بختے دهی | گر از استخوانے ورستے دهی
گه آری خلیلے ز بتخانه | کنی آشنائے ز بیگانه
گہے با چنان گوهر خانه خیز | چو بوطالبے را کنی سنگریز
گر از بهره آنکه از بیم تو | کشاید زبان جز به تسلیم تو
زبان آوران تو بار نیست | که با مشعله گنج را کار نیست
ستانی زبان از رقیبان راز | که تا راز سلطان نگویند باز
مرا در غبار چنان تیره خاک | تو دادی دل روشن و جان پاک
گر آلوده گردیم اندیشه نیست | که جز گرد ره خاک را پیشه نیست
گر این خاک ره وا ز گنه تافتے | بآمرزش تو که ره یافتے

۴

گناه من ار نامدی در شمار | ترا نام کی بودی آمرزگار
شب و روز در شام و در بامداد | تو بر یادی از هرچه آذارم بیاد
چو اول شب آهنگ خواب آورم | به تسبیح ذات ست شتاب آورم
چو در نیم شب سر برآرم ز خواب | ترا خوانم و ریزم از دیده آب
دگر بامداد است راهم به تست | همه روز تا شب پناهم به تست
چو خواهم ز تو روز و شب یاوری | مکن شرمسارم دران داوری
چنان دارم ای داور کارساز | کزین با نیازان شوم بی نیاز
پرستندهٔ گر زه بندگی | کند چون تویی را پرستندگی
درین عالم آباد گردد به گنج | دران عالم آزاد گردد ز رنج
پدید آور خلق و عالم تویی | تو میرانی و زنده کن هم تویی
مرا نیست از خود حسابی بدست | حسابی من از تست چندانکه هست
بد و نیک را از تو آید کلید | ز تو نیک و از من بد آید پدید
تو نیکی کنی من نه بد کرده ام | که بد را حوالت بخود کرده ام
ز تست اولین نقش را سرگذشت | به تست آخرین حرف را بازگشت
ز تو آیتی در من آموختن | ز من دیو را دیده بر دوختن
چو نام تو ام جان نوازی کند | بمن دیو کی دستبازی کند
ندارم روا با تو از خویشتن | که گویم تویی باز گویم که من
گر آسوده ور ناتوان میزیم | چنان کافریدی چنان میزیم
امیدم چنانست زان بارگاه | که چون من شوم دور ازین بارگاه

۵

فروریزم از نظم و ترکیب خویش — دگرگونه گردم ز ترتیب خویش

کند باد پرگنده خاک مرا — نه بیند کسے جان پاک مرا

پژوهنده حال سربست من — نهد تهمت نیست بر هست من

ز غیب آن نمودارش آری بدست — کزین غائب آگاه گردد که هست

چو بر هستی تو من هست رای — بسی حجت انگیختم دلکشاے

تو نیز ار شود مهد من در نهفت — خبر ده که جان ماند گر خاک خفت

چنان گرم کن عزم را یم بتو — که خرم دل آیم چو آیم بتو

همه شهرهان تا در با منند — چو من رفتم این دوستان دشمنند

اگر چشم و گوشست گر دست و پای — ز من باز مانند یک یک بجای

تو لی آنکه تا من منم با منے — وزین در منازم تهی دامنے

درین ره که سر بر درے میزنم — بامید تاج سرے میزنم

سری کز تو گردد بلندی گرے — بافگندن کس نیفتد ز پاے

سری کان ازین در ندارم دریغ — بهار تاج بخشی بدان سر نه تیغ

ز حکمے که آن در ازل رانده — نگردد قلم زانچه گردانده

ولیکن ببخشش من حکم کش — کنم زین سخنها دل خویش خوش

تو گفتی هر آنکس که در رنج و تاب — دعائے کند من کنم مستجاب

چو عاجز رهاننده دانم ترا — درین عاجزی چون نخوانم ترا

بسے کار تو بنده پرور دنست — مرا کار با بندگی کردنست

دو کارست با فر و فرخندگی — خداوندی از تو ز ما بندگی

شکسته چنان گشته‌ام بلکه خرد | که آبادیم را همه باد برد
توئی گر شکستم رهائے دهی | وگر تشنگی مومیائے دهی
دران نیم شب کز تو جویم پناه | بمهتاب فضلم برافروز راه
نگهدارم از رخنهٔ رهزنان | مکن شاد بر من دل دشمنان
بشکرم رسان اول انگه بگنج | نخستم صبوری ده آنگاه سنج
بلائی که باشم دران ناصبور | زمن دور دار ای ز بیداد دور
گرم تشنگی در سفر در نورد | کف خاک خواهی زمین خواه گرد
برون افتم از خود به پرگندگی | نیفتم برون با تو از بندگی
بهر گوشه کافتم ثنا خوانمت | بهر جا که باشم خدا دانمت
قرار همه هست بر نیستی | توئی آنکه بر یک قرار ایستی
پژوهنده را یاوه زان شد کلید | کز اندازهٔ خویشتن در تو دید
کسے کز تو در تو نظاره کند | ورقهاے بیهوده پاره کند
نشاید ترا جز بتو یافتن | عنان باید از هر دری تافتن
نظر تا بانجاست منزل شناس | ازین بگذری در دل آید هراس
سپردم بتو مایهٔ خویش را | تو دانی حساب کم و بیش را

این بیت ترجمهٔ آیهٔ کریمه و افوض امری الی الله است

در مناجات

بزرگا بزرگی دها بیکسم | توئی یاوری بخش و یاری دهم
نیاوردم از خانه چیزی نخست | تو دادی همه چیز من چیز تست

چو کردی چراغ مرا نور دار — زمن باد مشعل کشان دور دار

بکشتن تو دادی تنومندیم — بره زانچه کشتم برومندیم

گر آن کوه بلند است و سیلاب سخت — بپیچان عنان من از راه رخت

ازین سیلگاهم چنان در گذار — که پل نشکند بر من این رودبار

عقوبت مکن عذر خواه آمدم — بدرگاه تو روسیاه آمدم

سیاهی مرا هم تو گردان سفید — مگردانم از درگهت ناامید

سرشتی مرا آفریدی ز خاک — سرشته تو کردی بجا پاک پاک

اگر نیکم و گر بدم در سرشت — قضای تو این نقش بر من نبشت

خداوندمائی و ما بنده ایم — به نیروی تو یک بیک زنده ایم

هر آنچه آفریدست بیننده را — نشان میدهد آفریننده را

مرا هست بینش نظرگاه تو — چگونه نه بینم بدرگاه تو

همه صورتی پیش فرهنگ و رای — بنقاش صورت بود رهنمای

ترا بینم از هرچه پرداخته است — که هستی تو سازنده او ساخته است

به منزل گه آمد زمین تا بتو — نشاید ترا یافت الا بتو

اساسی که در آسمان و زمی است — باندازه فکرت آدمی است

شود فکرت اندازه را رهنمون — سر از حد اندازه نارد برون

بهر پایه دست چندان رسد — که آن پایه را حد بپایان رسد

چو پایان پذیرد حد کائنات — نماند در اندیشه دیگر جهات

نیندیشد اندیشه افزون ازین — که هستی نه بلکه بیرون ازین

بران دارم ای مصلحت خواه من / که باشد سوی مصلحت راه من

رهی پیشم آور که انجام کار / تو خشنود باشی و من رستگار

جز این نیستم چاره در سرنوشت / که سر بگذرانم از سرنوشت

نویسم خطی در نیایشگری / مسجل بامضای پیغمبری

گواهی بر آرم از چار یار / که صد آفرین باد بر هر چهار

نگهدارم آن خط خوبی بجان / چو تعویذ بر بازو خود نهان

دران داوریگاه چون تیغ تیز / که هم رستخیز است و هم رستخیز

چو پرسان شود ناگها سوی مرز / من آن نامه را برگشایم نورد

نمایم که چون حکمرانی درست / برین حکمران داوری در حکم تست

فرود آر مهدم بدرگاه خویش / مگردان سررشته از راه خویش

زمن جستن و رهنمودن ز تو / بجان آمدن جان فزودن ز تو

امیدم بتو هست زاندازه بیش / مکن ناامیدم ز درگاه خویش

ز خود گرچه مرکب برون رانده ام / براه تو در نیمه ره مانده ام

چو بازار من بی من آراستی / بدان رسم و آئین که میخواستی

ز رونق مبر نقش و آرایشم / نصیبی ده از گنج بخشایشم

چه خواهی ز من با چنین بود و هست / جهانگیر نابوده بودم نخست

مرا چون نظر بر من انداختی / هزاران مقرنس چو نکه بنو ختی

چو دادیم ناموس نام آوران / بده داد من ای داور داوران

تو دادی مرا پایگاه بلند / توام دستگیر اندرین پای بند

۹

سریرا که بر سر نهادی کلاه | میفکن از دور پایه بر خاک راه
دلی را که شد بر درت رازدار | ز روز زبونی بهر در باز دار
نگه کن چو کردار خود کار من | مکن کار با من چو کردار من
نظامی در ان بارگاه رفیع | نیارد بجز مصطفی را شفیع

در نعت نبی صلی الله علیه و آله وسلم

فرستادهٔ خاص پروردگار | رسانندهٔ حجت استوار
گرانمایه تر تاج آزادگان | گرامی تر از آدمی زادگان
محمد کز ازل تا ابد هر چه هست | بآرایش نام او نقش بست
چراغیکه پروانه بینش بدست | فروغ همه آفرینش بدوست
ضماندار عالم سیه تا سپید | شفاعت کن روز بیم و امید
درختی سهی سرو در باغ شرع | زمینی باصل آسمانی بفرع
زیارتگه اصلداران پاک | ولی نعمت فرع خواران خاک
چراغی که تا او نیفروخت نور | ز چشم جهان روشنی بود دور
سیاهی ده خال عباسیان | سپیدی بر چشم شماسیان
لب از باد عیسی پر از نوش تر | تن از آب حیوان سیه پوش تر
فلک بر زمین چار طاق افگنش | زمین بر فلک پنج نوبت زنش
ستون شد خرد مند از پشت او | مه انگشت کش گشته ز انگشت او
خراج آورش حاکم روم و ری | خراجش فرستاد کسری و کی

محیطی چه گویم چو بارنده میغ ❊ بیکدست گوهر بیکدست تیغ

بگوهر جهان را بیاراسته ❊ به تیغ از جهان داد دین خواسته

اگر شحنهٔ تیغ بر سر برد ❊ سر تیغ او تاج و افسر برد

بسر بردن خصم چون پی فشرد ❊ بسر برد تیغی که بر سر برد

قبای دو عالم بهم دوختند ❊ وزان هر دو یک زیور افروختند

چو گشت آن طمع قبا جای او ❊ بدستی کم آمد ببالای او

ببالای او کایزد آراستست ❊ هم آراستی ایزدی خواستست

کلید کرم بود در بر دو کار ❊ کشاده بدو قفل چندین حصار

فراخی بدو دعوت تنگ را ❊ گواهی بر اعجاز او سنگ را

تهیدست سلطان پشمینه پوش ❊ غلامی خرد پادشاهی فروش

ز معراج او در شب ترکتاز ❊ معرّج گران فلک را طراز

شب از چتر معراج او سایهٔ ❊ وزان نردبان آسمان پایهٔ

در معراج نبی صلی الله علیه وآله وسلم

شبی کاسمان مجلس افروز کرد ❊ شب از روشنی دعوی روز کرد

سراپردهٔ هفت سلطان سریر ❊ بر آسوده گوهر بچینی حریر

سر سبز پوشان باغ بهشت ❊ بسبزی آراسته کارکشت

محمد که سلطان این مهد بود ❊ ز چندین خلیفه ولیعهد بود

سر نافه در بیت اقصی کشاد ❊ ز نافش زمین سر باقصی نهاد

۱۱

ز بند جهان داد خود را خلاص — بمعشوقی عرشیان گشت خاص
بنه بست ازین کوی هفتاد راه — بهفتم فلک برزده بارگاه
دل از کار نه حجره پرداخته — به نه حجرهٔ آسمان تاخته
برون جست ازین گنبد چاربند — فرس راند بر هفت چرخ بلند
براقی شتابنده زیرش چو برق — ستامش چو خورشید در نور غرق
سهیلی بر اوج عرب تافته — ادیم یمن رنگ ازو یافته
بریشم تنی بلکه لولو سمی — رونده چو لولو برابریشمی
نه آهو ولی نافه از مشک پر — چو دندان آهو برآموده دُر
ازان خوش عنان تر که آید گمان — وزان تیزروتر که تیر از کمان
شتابنده تر وهم علوی خرام — ازو بازپس ماند هفتاد گام
بعالم گشائی فرشته وشی — نه عالم گشائی که عالم کشی
بشبرنگی آن شبچراغ گشت مست — چو ماه آمده شبچراغی بدست
چنان شد که از تیزی گام او — سبق برد بر جنبش آرام او
قدم بر قیاس نظر می گشاد — مگر خود قدم بر نظر می نهاد
پیمبر بران ختلی ره نورد — برآورد ازین آب گردنده گرد
هم او راه دان هم فرس راهوار — زهی شاه مرکب زهی شهسوار
چو زین جایگه عزم دروازه کرد — بدستش فلک خرقه را تازه کرد
سواد فلک گشت گلشن بدو — شده روشنان چشم روشن بدو
وزان پرده کز گردها بود پاک — نشایسته شد دامن آلوده خاک

بدریای هفت اختر آمد نخست
قدم را بهفت آب خاکی بشست

رها کرد بر انجم اسباب را
بمه داد گهوارهٔ خواب را

پس آنگه قلم بر عطارد شکست
که امّی قلم را نگیرد بدست

طلاق طبیعت بناهید داد
بشکرانه قرصی بخورشید داد

بمریخ داد آتش خشم خویش
که خشم اندران ره نمیرفت پیش

عزیمت رها کرد بر مشتری
نگین دگر زد بر انگشتری

سواد سغنیه بکیوان سپرد
بجز گوهر پاک با خود نبرد

بپرداخت نزلی بهر منزلی
چنان کو فرو ماند تنها دلی

شده جان پیغمبران خاک او
زده دست هر یک بفتراک او

کمر بر کمر کوه بر کوه راند
گروه گروه جنیبت جهاند

رها رونیش خضر و موسی دوان
مسیحا چه گویم بموکب روان

نه اندازه آنکه یک دم زنند
نه بل چشم زخمی که برهم زنند

ز نه پشتهٔ آسمان درگذشت
زمین و زمان را ورق درنوشت

ز پرتاب تیرش دران ترکتاز
فلک تیر پرتابها ماند باز

ندیده ز تعجیل ناورد او
کس از گرد برگرد او گرد او

تنیده تنش بر رصدهای دور
بروحانیان بر جسدهای نور

دران راه بی راه آوارگی
همش بار مانده همش بارگی

پر جبرئیل از رهش ریخته
سرافیل زان صدمه بگریخته

ز رفرف گذشته بفرسنگها
وزان پرده بنمود آهنگها

زدروازهٔ سدره تا ساق عرش / قدم بر قدم عصمت افگند فرش

زدیوانگه عرشیان درگذشت / ببرج آمد و درج را در نوشت

جهت را ولایت بپایان رسید / قطیعت بپرکار دوران رسید

زمین زاده بر آسمان تاخته / زمین و زمان را پس انداخته

مجرد روی را بجائی رساند / که از بود او هیچ باوی نماند

چو شد در رہ نیستی چرخ زن / برون آمد از هستی خویشتن

دران دائره گردش راه او / نمود از سر او قدمگاه او

ببین رفت بی زیر و بالا دلیر / که در دائره نیست بالا و زیر

حجاب سیاست برانداختند / زبیگانگان حجره پرداختند

در انجای کاندیشه نادیده جای / درو داد محمد قبول از خدای

کلامیکه بی آله آمد شنید / لقائی که آن دیدنی بود دید

همه دیده گشته چو نرگس تنش / نگشته یکی خار پیرامنش

دران نرگسین حرف کان باغ دشت / مگر چشم او کحل مازاغ داشت

چنان دید کز حضرت ذوالجلال / نه زانسو جهت بد نه زینسو خیال

گذر بر سر خوان اخلاص کرد / هم او خورد و هم بخش ماخاص کرد

دلش نور فضل الهی گرفت / یقینی نگر نامهٔ شاهی گرفت

سوی عالم آمد رخ افروخته / همه علم علوی در آموخته

چنان رفته و آمده باز پس / که ناید در اندیشهٔ هیچکس

زگرمی که چون برق پیمود راه / نشد گرمی از بستر خوابگاه

ندانم که شب را چه احوال بود ‌ شبی بود یا خود یکی سال بود
چو شاید که جانهای ما در دمی ‌ برآید به پیرامن عالمی
تن او که صافی تر از جان ماست ‌ اگر شد بیک لحظه آمد رواست
به ار گوهر جان نثارش کنم ‌ ثنا خوانی چار یارش کنم
گهرخر بهار بند و گوهر چهار ‌ فروشنده را با فضولی چه کار
بمهر علی گر چه محکم پیم ‌ ز عشق عمر نیز خالی نیم
همیدون درین چشم روشن دماغ ‌ ابوبکر شمعست و عثمان چراغ
بدین چار سلطان درویش نام ‌ شده چار تکبیر دولت تمام
زهی پیشوای فرستادگان ‌ پذیرندهٔ عذر افتادگان
بآغاز ملک اولین راستی ‌ بپایان دور آخرین آستی
گزین کردهٔ هر دو عالم توئی ‌ چو تو گر کسی باشد آنهم توئی
توئی قفل گنجینها را کلید ‌ در نیک و بد کرده بر ما پدید
شب و روز ما را به بی دولتی ‌ سجل برزده کاشتی انتی
من از کمترین استان خاک تو ‌ بدین لاغری صید فتراک تو
نظامی که در رشته شد شهر بند ‌ مبادا ز سلام تو نا بهره مند

در سبب نظم کتاب گوید

شبی چون سحر زیور آراسته ‌ بچندین دعای سحر خواسته
ز مهتاب روشن جهان تابناک ‌ برون ریخته زاغ از ناف خاک

تهی گشت بازار خاک از خروش | زبانگ جرسها برآسوده گوش

رقیبان شب گشته سرمست خواب | فرو برده سر صبح صادق بآب

من از شغل گیتی برافشانده دست | بزنجیر فکرت شده پای بست

گشاده دل و دیده بردوخته | بره داشتن خاطر اندوخته

که چون بایدم طرحی ساختن | شکاری دران مطرح انداختن

فگنده سرم را سراسیمه وار | چو بالین گوران بگوران نگار

سرم بر سر زانو آورده جای | زمین زیر سر آسمان زیر پای

قراری نه در نبض اعضای من | سر من شده کرسی پای من

بجولان اندیشه ره نورد | زپهلو به پهلو شدم گرد گرد

تن خویش در گوشه بگذاشته | بصحرای جان توشه برداشته

گر از لوح ناخوانده عبرت پذیر | گر از صحف پیشینیان درس گیر

چو شمع آتش افتاده در باغ من | شده آتشین باغ من داغ من

گدازنده چون موم از آفتاب | بمومی چنان بسته در دیده خواب

مگر جادوان از من آموختند | که از موم خود خواب را دوختند

دران رهگذرهای اندیشه ناک | پراگنده شد در سرم مغز پاک

در آمد بمن خوابی از جوش مغز | دران خواب دیدم یکی باغ نغز

کزان باغ رنگین رطب چیدمی | زرو دادمی هرکرا دیدمی

موذن برآورده بانگ قنوت | که سبحان حی الذی لا یموت

رطب چین درآمد ز نوشینه خواب | دماغی پر آتش دهانی پر آب

درآمد ز من نالهٔ ناگهی — که از اندیشه برگشتم از خود تهی

چو صبح سعادت درآمد بگاه — شدم زنده چون باد در صبحگاه

شب افروز شمعی برافروختم — ز اندیشه چون شمع میسوختم

دلم یا زبان در سخن پروری — چو هاروت زهره با فسونگری

که بی شغل چندین نباید نشست — دگر باره طرزی نو آرم بدست

نوای غریب آورم در سرود — وهم جان پیشینیان را درود

برآرم چراغی ز پروانهٔ — ورختی نشانم ز یک دانهٔ

بشرطیکه شستی فرومایگان — ندزدند کالای همسایگان

که هر کافگند میوه زین درخت — نشاننده را گوید ای نیکبخت

گرفتم سر تیز هوشان منم — شهنشاه گوهر فروشان منم

همه خوشه چینند و من دانه کار — همه خانه پرداز و من خانه دار

درین چارسو چون نهم دستگاه — که ایمن نباشم ز دزدان راه

چو دریا چرا ترسم از قطره دزد — که ابرم دهد بیش ازان دست مزد

که دارد دکانی درین چارسو — که رخنه ندارد ز بسیار سو

اگر برفروزی چو مه صد چراغ — ز خورشید باشد برو نام داغ

حکایت تمثیلی

شنیدم که رندی جگر تافته — درشتی کهن داشت نو یافته

شنیده ز پیران دنیا رسنج — که زر زر کشد در جهان گنج گنج

بیازارش شد تا بزر رز کشد ‌ ‌ ‌ بیک مغربی مغربی در کشد
بدکان جوهر فروشی رسید ‌ ‌ ‌ که زر بیشتر زان بیک جا خرید
فرو ریخته زر یک انبار چست ‌ ‌ ‌ فراضش قراضه درستش درست
بامید آن گنج دیوار بست ‌ ‌ ‌ بیند اخت دینار خود را ز دست
چو دینارش از دست پرواز کرد ‌ ‌ ‌ سوی گنج صراف سر باز کرد
فروماند مرد از زر انگیختن * ‌ ‌ ‌ وزان یک عدد در صد آمیختن
بزاری نمود از پی زر خروش ‌ ‌ ‌ بنالید بر مرد گوهر فروش
که از ملک دینا بچندین درنگ ‌ ‌ ‌ درستی زر آورده بودم بچنگ
شنیدم نه از زیرکی زابلهی ‌ ‌ ‌ که زر بر زر کشد چون برابر نهی
بگنجینهٔ این دکان تاختم ‌ ‌ ‌ زر خود بدین زر بیند اختم
مگر گرد آن زر بدین ریخته ‌ ‌ ‌ خود این زر بدان زر شد آمیخته
بخندید صراف آزاد مرد ‌ ‌ ‌ وز آمیزش زر بدو قصه کرد
که بسیار ناید براندے ‌ ‌ ‌ سے بر صد آید نه صد بر سے
هرآنکس که شد وزد بگاه سن ‌ ‌ ‌ بس است این مثل شحنهٔ راه من
بسا آشیا کو عزیو آن . بود + ‌ ‌ ‌ چو بیند مزد و ر دیوان . بود
ز دزدان مرا بس شد این دست مزد ‌ ‌ ‌ که بر من نیار بزد بانگ دزد
سیاهان که تاراج ره میکنند ‌ ‌ ‌ بدزدی جهان را سیه میکنند
بروز آشتی برنیارند گرم ‌ ‌ ‌ که دارد همی دیده از دیده شرم
دبیران نگر تا بروز سپید ‌ ‌ ‌ قلم چون تراشند از شک بید

نہان مرا آشکارا برند ... ز گنجہ است گر تا بخارا برند

بجز نقد کالا کہ پنہان بود ... کہ کالای دزدیدہ ارزان بود

ولیکن چو عیب آشکارا شود ... دل دوست خود بی مدارا شود

اگر دزد دزد برده برآورد نفیر ... بر دوست او شحنه و زود گیر

به آزرمن گذارم که خود روزگار ... بہر نیک و بد باشد آموزگار

ترازوی گردون گردان بسیج ... نماند نماند نسنجیده ہیچ

بیا ساقی از می نشان ده مرا ... ازان دارو بیہشان ده مرا

ازان دارو تلخ بیہش کنم ... مگر خویشتن را فراموش کنم

حکایت ایضاً بحسب حال و سبب کتاب گوید

نظامی بسا صاحب آوازه ... کہن گشتی و ہمچنان تازه

چو شیران بسرپنجه بگشای چنگ ... چو روبه میالای خود را برنگ

شنیدم که روباه رنگین بروس ... خود آرای باشد برنگ عروس

چو باران بود روزی یا باد و گرد ... برون نادر د موی خویش از نورد

بکنجی کند بی علف جای خویش ... نه لیسد مگر دست یا پای خویش

پی پوستین خون خود را خورد ... ہمه کس تن او پوست را پرورد

سرانجام کاید اجل سوی او ... وبال تن او شود موی او

بدان موی قصد خونش کنند ... بر سوای از تن برونش کنند

بسا سلطے چه باید برآراستن ... کز و ناگزیر است برخاستن

بهران جانور کو خود آرای نیست — طمع را با آزار راو رای نیست

برون آئی زین پردهٔ هفت رنگ — که زنگی بود آینه زیر زنگ

پس این جادو یها برانگیختن — چو جادو بکس در نیا میختن

نه گوگرد سرخے نه لعل سپید — که جوینده باشد ز تو نا امید

بر دم در آمیز اگر مردمے — که با آدمی خو گرست آدمی

اگر کان گنجے نیائی بدست — بسے گنج زینگونه در خاک هست

چه گنجست کان ارمغانیم نیست — دریغا جوانی جوانیم نیست

چو دور افتد از میوه خور میوه دار — چه خرما بود نخل بن را چه خار

جوانی شد و زندگانی نماند — جهان گو ممان چون جوانی نماند

جوانی بود خوبے آدمی — چو خوبے رود کے بود خرمی

چو پی سست و پوسیده شد استخوان — دگر قصهٔ خوبروئی مخوان *

غرور جوانی چو از سر گذشت — ز گستاخ کاری فرو شوی دست

بهی چهرهٔ باغ چندان بود — که شمشاد با لاله خندان بود

چو باد خزانی در افتد بباغ — زمانه دهد جاے بلبل بزاغ

بود برگ ریزان ز شاخ بلند — دل باغبان زان شود دردمند

ریاحین ز بستان شود ناپدید — در باغ را کس نجوید کلید

بنالد همی کهن بلبل سالخورد — که رخسارهٔ سرخ گل گشت زرد

دوتا شد سهی سرو آراسته — گل از باغ شد باغ برخاسته

چو تاریخ پنجه در آمد بسال — دگرگونه شد بر شتابنده حال

سر از بار سستی درآمد بسنگ | جمازه تبنگ آمد از راه تنگ

فرو ماند دستم ز سی خواستن | گران گشت پایم ز برخاستن

تنم گونهٔ لاجوردی گرفت | گلم سرخی انداخت زردی گرفت

بسون رونده زره مانده باز | بپالینگه آمد سرم را نیاز

همان گوی چوگانی بادپای | بصد زخم چوگان نجنبد ز جای

طرب را بمیخانه گم شد کلید | نشان پشیمانی آمد پدید

برآمد ز کوه ابر کافور بار | مزاج زمین گشت کافور خوار

کسی دل برفتن گرایش کند | که خواب را سر ستایش کند

مرا برف بارید بر پر زاغ | نشاید چو بلبل تماشای باغ

عتاب عروسان درآمد بگوش | صراحی تهی گشت و ساقی خموش

سر از لهو پیچید گوش از سماع | که نزدیک شد کوچگه را وداع

بوقت چنین کنج بهتر ز کاخ | که دوران کند دستبازی فراخ

تماشای پروانه چندان بود | که شمع شب افروز خندان بود

چو از شمع خالی کنی خانه را | نه بینی دگر نقش پروانه را

بروز جوانی و نوزادگی | زدم لاف پیری و افتادگی

کنون کز غم شادمانی کنم | به پیرانه سر چون جوانی کنم

چو بوسیده چوبیکه در کنج باغ | فروزنده باشد شب چون چراغ

شب افروز کرمیکه تابد ز دور | زبی نوری شب زند لاف نور

اگر دیدمی در خود افزایشی | طلب کردمی جای آسایشی

بآسودگی عمر نو کردمی / جهان را بشادی گرو کردمی

چو روز جوانی بپایان رسید / سپیده دم از مشرق آمد پدید

شد پیر آنم که سبزه چون نهم / چگونه پی از کار بیرون کنم

سبزی گو سزاوار باشد بتاج / سر نیگاه او مشک باشد علاج

ازان پیش کاین هفت پرکار تیز / کند خط عمر مرا ریز ریز

در آرم بهر زخمه دست خویش / نگهدارم آوازه هست خویش

بهر مهره دستبازی کنم / بوامانده خود چاره سازی کنم

چو رهوار گیلم ازین پل گذشت / بگیلان ندارم سر بازگشت

درین ره چو من خوابنیده بسیست / نیارد کسی یاد کانجا کسیست

بیاد آوراي تازه کبک دری / که چون بر سر خاک من بگذری

گیا بینی از خاکم انگیخته / سرین سوده بالین فرو ریخته

همه خاک فرش مرا برده باد / نکرده ز من هیچ همعهد یاد

نهی دست بر شوشه خاک من / بیاد آری از گوهر پاک من

فشانی تو بر من سرشکی ز دور / فشانم من از آسمان بر تو نور

دعای تو بر هر چه دارد شتاب / من آمین کنم تا شود مستجاب

درودم رسانی رسانم درود / بیایی بیایم ز گنبد فرود

مرا زنده پندار چون خویشتن / من آیم بجان گر تو آیی بتن

مدان خالی از همنشینی مرا / که بینم ترا گر نه بینی مرا

لب از خفته چند خامش مکن / فرو خفتگان را فراموش مکن

چو انجا رسی می در افگن بجام / سوی خوابگاه نظامی خرام

چه پنداری ای خضر فرخنده پی / که از می مرا هست مقصود می

از آن می همه بیخودی خواستم / وزان بیخودی مجلس آراستم

مرا ساقی از وعدهٔ ایزدیست / صبوح از خرابی می از بیخودیست

وگرنه بایزد که تا بوده ام / بمی دامن لب نیالوده ام

گر از می شدم هرگز آلوده کام / حلال خدا بر نظامی حرام

بیا ساقی از سر بنه خواب را / می ناب ده عاشق ناب را

میی کو چه آب زلال آمده است / بهر چار مذهب حلال آمده است

نه آن می که آمد بمذهب حرام / میی کاصل مذهب بدو شد تمام

در شرف این نامه بر نامهای دیگر گوید

دلا تا بزرگی نیاری بدست / بجای بزرگان نباید نشست

بزرگیت باید درین دسترس / بنا و بزرگان برآور نفس

سخن تا نپرسند لب بسته دار / گهر تشنگی تیشه آهسته دار

نپرسیده هرگز سخن یاد کرد / همه گفتهٔ خویش بر باد کرد

به بی دیده نتوان نمودن چراغ / که جز دیده را دل نخواهد بباغ

چو پرسنده گوینده ناید جواب / سخن یاوه گفتن نباشد صواب

سخن گفتن آنگه بود سودمند / کز آن گفته آوازه گردد بلند

دهن را بمسمار بر دوختن / به از گفتن و گفته برا سوختن

چه میگویم ای ما نیوشنده مرد — ترا گوش بر قصهٔ خواب و خورد

چه دانی که من خود چه من میزنم — دل بر در خویشتن میزنم

متاع گرانمایه دارم بسی — نیارم برون تا نخواهد کسی

متاع گرانمایه کاسد مباد — وگر باد جز عیب حاسد مباد

خریدار در چون صدف دیده دوخت — بدین کاسدی زر نشاید فروخت

مرا با چنین گوهر ارجمند — همی حاجت آید بگوهر پسند

نیوشنده خواهم از روزگار — که گویم بدو راز آموزگار

بکاوم من الماس از کان خویش — کمر بسته با جان او جان خویش

زمانه چنین پیشه پرورد هر — یکی در نشاید یکی درد هر

ولی کو که بی جان خراشی بود — کمند یکی بی دو رباشی بود

اگر نخل خرما بناشد بلند — ز تاراج هر طفل باید گزند

مگر مار بر گنج اینجا نشست — که تا رایگان گنج ناید بدست

بشحنه توان پاس ره داشتن — بتا کستر آتش نگهداشتن

ازین خوی خوش کان سرشت منست — بسی رخنه در کار و کشت منست

دگر رهزنان کین کمر بسته اند — بجوی بر از رهزنان رسته اند

بدان تا گر زنده طفلان راه — چو زنگی چراگشت باید سیاه

براهیکه خواهم شدن دستکش — ره آورد من لین بود خوی خوش

بخوی خوش آلوده شد گوهرم — بدین زیستم هم برین بگذرم

چو از بهر هر کش دری سفتن است — بپرورد هم از بهر خود گفتن است

ز چندین سخنگو سخن یاددار / سخن را منم در جهان یادگار

سخن چون گرفت استقامت بمن / اقامت کند تا قیامت بمن

منم سرو پیرای باغ سخن / بخدمت کمر بسته چون سرو بن

فلک دار و وراز فسوس همه / سر آمد ولی پای بوس همه

چو بر چیبین در جنگ هر بدگمان / کمان دارم و بر ندارم کمان

چو زهره درم در ترازو نهم / ولی چون دهم بی ترازو دهم

نخندم براندوه کس برق وار / که از برق من در من افتد شرار

بهر خار چون گل صلای زنم / بهر زخم چون نی صدای زنم

نگر آتش ست این دل سوخته / که از خار خوردن شد افروخته

چو دریا شدم دشمن عیب شوی / نه چون آینه دوست عیب جوی

بخواهندگان بخشم آن مال و گنج / که از باز دادن نیایم برنج

نمایم جو و گندم آرم بجای / نه چون جو فروشان گندم نمای

پس و پیش چون آفتابم یکیست / فروغم فراوان فریب اندکیست

پس هیچ پشتی چنان بگذرم / که در پیش رویش خجالت برم

ز بدگوی بدگفته پنهان کنم / بپاداش نیکی پشیمان کنم

نگویم بد اندیش را نیز بد / کزان گفته باشم بد اندیش خود

بدین نیکی آرند بر من فرود / ز نیکان و از نیکنامان درود

و زین حال گر تیز گردان شوم / زبان تیغه نیکمردان شوم

شوم بر درم ریز خود در فشان / کنم سرکشی لیک با سرکشان

زسطے آلتی وانانم بکنج ‏ جهان باد وازباد ترسد ترنج

زشاہان گیتی درین غار ژرف ‏ کرابود چون من حریف شگرف

کہ دیدست بر ہیچ رنگین گلے ‏ زمن عالی آواز تر بلبلے

بہر داستے دفتر آراستہ ‏ بہر نکتہ خاشئہ خواستہ

پذیرفتہ از ہر فنے روشنی ‏ جداگانہ از ہر فنے یک فنی

شکر دانم از ہر لب انگیختن ‏ گلابے ز ہر دیدہ ریختن

کسے راکہ در گریہ آرم چو آب ‏ بخندانمش بار چون آفتاب

بدستم در از دولت خوش عنان ‏ طرازِ چنین شطرِ خون چنان

توانم ورز ہر برد وختن ‏ بنرم آمدن مجلس افروختن

ولیکن درخت من از گوشہ رست ‏ زجا گر بجنبم شود بیخ سست

چلہ چون چہل گشت خلوت ہزار ‏ بنرم آمدن دور باشد ز کار

ہنگام سیل آشکارا شدن ‏ نشاید ز رسے تانجارا شدن

ہمان بہ کہ با اینچنین باد سخت ‏ برون ناورم چون گل از گوشہ رخت

بجوو گم شوم خلق را رہنماے ‏ ہمایون زکم دیدن آمد ہمای

سرم پیچد از خفتن و تاختن ‏ ندانم دگر چارہ ساختن

جزین کز سخن بشگفانم گلے ‏ بران گل زنم نالہ چون بلبلے

اگر بہ زخود گلبنے دیدمے ‏ گل سرخ یا زرد زو چیدمے

چو از ران خود خورد باید کباب ‏ چہ گردم بدریوزہ چون آفتاب

نشینم چو سیمرغ در گوشہ ‏ دہم گوش را از سخن توشہ

ملالت گرفت از من ایام را ❊ بکنج ارم بردم آرام را

در خانه را چون سپهر بلند ❊ زدم بر جهان قفل و بر خلق بند

ندانم که دوران حسپان میرود ❊ چه نیکو چه بد در جهان میرود

یکی مرده شخصم بمردی روان ❊ نه از کاردانی نه از کاردان

بصد رنج دل یک نفس میزنم ❊ بدان تا نخسپم جرس میزنم

ندانم کسی کو بجان و به تن ❊ مرا دوست تر دارد از خویشتن

ز مهر کسان روی بر تافتم ❊ کس خویش را خویشتن یافتم

بر عاشقان گر بدی بر شوم ❊ همان به که معشوق خود خود شوم

گرم نیست روزی ز مهر کسان ❊ خدا ایست رزاق روزی رسان

در حاجت از خلق بر بسته به ❊ ز در یوزهٔ هر دری رسته به

مرا کاشکی بودی آن دسترس ❊ که نگذارمی حاجت کس بکس

درین منزل خاکی از بیم خون ❊ نیارم سر از خط فرمان برون

به بین حال منزل کنی چون بود ❊ که زندانی منزل خون بود

در خلق از گل بر اندوده ام ❊ درین ره بدین دولت آسوده ام

چهل روز خود را اگر فتم بنام ❊ کادیم از چهل روز گردد تمام

چو در چار بالش ندیدم درنگ ❊ نشستم درین چار دیوار تنگ

هزار آفرین بر سخن پروری ❊ که بر سازد از هر جوی جوهری

ز هر جو که انداختم در خراس ❊ درے باز دادم بگوهر شناس

تر و خشک از اشک و رخسار من ❊ بکهگل در اندوده دیوار من

تن اینجا به پستی چو بین ساختن ‏ ‏ ‏ دل اینجا بگنجینه پرداختن

بیازی بردم جهان زان بسر ‏ ‏ ‏ که شغلی دگر بود جز خواب و خور

نخفتم شبی شاد بر بستری ‏ ‏ ‏ که بگشادم آن شب ز دانش دری

ضمیرم نه زن بلکه آتش زنست ‏ ‏ ‏ که مریم صفت بکر و آبستن ست

تقاضای آن شوی چون آیدش ‏ ‏ ‏ که از سنگ و آهن برون آیدش

بدین دلفریبی سخنهای بکر ‏ ‏ ‏ به سختی توان زادن از راه فکر

سخن گفتن بکر جان سفتن ست ‏ ‏ ‏ نه هر کس سزای سخن گفتن ست

ندری شفا لینه را سفته گیر ‏ ‏ ‏ سر دوی بکر مانده در گفته گیر

ببندیش زان دستهای فراخ ‏ ‏ ‏ که آواره گردد گلو شلخ شاخ

چو بر سکه شاه زر میزنی ‏ ‏ ‏ چنان زن که گر بشکند نشکنی

حکایت تمثیلی گوید

چه بودی که راز اندود کرد ‏ ‏ ‏ دکان غارتیدن بدان سود کرد

نه انجیر شد نام هر میوهٔ ‏ ‏ ‏ نه شل رسیدست هر میوهٔ

گر انجیر خور مرغ بودی فراخ ‏ ‏ ‏ نماندی یک انجیر در هیچ شاخ

وگر هندو برآید ز هندوستان ‏ ‏ ‏ یکی وزد باشد یکی پاسبان

من از آب این نقرهٔ تابناک ‏ ‏ ‏ فرو شستم آلودگیهای خاک

از این پیکر انگه گشایم پرند ‏ ‏ ‏ که باشد رسیده چو نخلی بلند

چو بر میوهٔ نارسیده رسی ‏ ‏ ‏ بجنبانیش نارسیده کسی

کند سوفی سیب را خانه رس — دلی خوش نیاید بدندان کس

شود نرم زافشردن انجیر خام — دلی چون خوری خون برآید بکام

شگوفه که بیگه بخندد ز شاخ — کند میوه را بر درختان فراخ

زسبزی که دارد بر و بوم سست — اساسی بر و بست نتوان درست

برونق توانم من این کار کرد — ببیرونقی کار ناید ز مرد

چو دردانه باشد تمنای سود — کلید در آید بکشت و درود

غله چون بود کاسد و کم بها — کند برزگر کار کردن رها

ترنم شناسان دستان نیوش — زبانگ مغنی گرفتند گوش

ضرورت شد این شغل را ساختن — چنین نامهٔ نغز پرداختن

که چون در کتابت بود جایگیر — نویسنده را زو بود ناگزیر

بنقشی که سرنگلانست خرد — نمودم درین داستان دستبرد

ازین آشناروی تر داستان — پسندیده ناید بر باستان

دگر نامها را که جوی نخست — بجمهور ملت بناشد درست

بناشد چنین نامه تر ز برخیز — نوشته بچندین قلمهای تیز

به نیروی نوک چنین خامها — شرف دارد این نامه بر نامها

ازان خسروی می که در جام اوست — شرف نامهٔ خسروان نام اوست

سخنگوی پیشینه دانای طوس — که آراست روی سخن چون عروس

دران نامه کان گوهر سفته راند — بسی گفتنیهای ناگفته ماند

دگر هر چه گفتندی از باستان — بگفتن درازآمدی داستان

نگفت آنچه رغبت پذیرش بود / همان گفت کز وی گزیرش بود

دگر از پی دوستان زله کرد / که حلوا بتنها نبایست خورد

نظامی که در رشته گوهر کشید / قلم دیدنیها را قلم در کشید

بنا سفته دری که در گنج یافت / ترازوی خود در سخن سنج یافت

شرفنامه را فرخ آوازه کرد / حدیث کهن را بدو تازه کرد

بیا ساقی آن ارغوانی شراب / بمن ده که تا مست گردم خراب

مگر زان خرابی نوایی زنم / خرابابتیان را صلایی زنم

حکایت تعلیم خضر علیه السلام

مرا خضر تعلیم گر بود دوش / برازی که آمد پذیرای گوش

که ای جامگی خوار تدبیر من / ز جام سخن چاشنی گیر من

شنیدم که در نامهٔ خسروان / سخن راند خواهی چو آب روان

چو سوسن سر از بندگی تافته / نم از چشمهٔ زندگی یافته

سخن سیر سازند ترا در جهان / تو مکتوب آنرا باخبار خوان

مشو ناپسندیده را بیش باز / که در پردهٔ کج نیابند راز

پسندیدگی کن که باشی عزیز / پسندیدگانت پسندند نیز

فرو بردن اژدها بیدرنگ / بدریا شدن در دهان نهنگ

ازان خوشتر آید جهاندیده را / که بیند یکی ناپسندیده را

مگو آنچه دانای پیشینه گفت / که یک در نشاید دو سوراخ سفت

مگر در گذرهای اندیشه گیر
که از بازگفتن بود ناگزیر

درین پیشه چون پیشوای نوی
کهن پیشگان را مکن پیروی

چو نیروی بکر آزماییت هست
بهر میوه خود را میالای دست

مخور زخم صیدی که ناکرده
که گنجی بود هر چه ناخورده

بدشواری آید گهر سوی سنگ
ز سنگش تو آسان کی آری بچنگ

همه چیز گر بنگری لخت لخت
بسختی برون آید از جای سخت

گهر سفت نتوان بآسودگی
بود نقره محتاج پالودگی

کسی کو برد بر ته خشک رنج
زماهی درم یابد از گاو گنج

خم نقره خواهی وزرینه طشت
زخاک عراقت نباید گذشت

زری تا دهستان و خوارزم و جند
بوی دی نه بینی بجز بور کند

بخاری و گیلی و خزری و کرد
بنان پاره هر چاره هستند خرد

نروید گیاهی ز مازندران
که صد توک زو بین نه بینی ران

ز مازندران ناید الا و چین
سگی دیو مردم دگر دیو نیز

عراق دل افروز باد ارجمند
که آوازهٔ فضل از و شد بلند

هر آن حال کو تازه دارد نفس
عرق ریز او در عراقست و بس

تو نیز آن بر ای پیک علوی او
که گرد جهان بر نگردی چو باد

به گوهر کنی تیشه را تیز کن
عروس سخن را شکر ریز کن

تو گوهر کن از کان اسکندری
سکندر خود آید بگوهر خری

جهانداری آید خریدار تو
بزودی شود بر فلک کار تو

خریدار چون بر در آرد بها | نشاید ره بیع کردن رها
چو دریا خرد گوهر از کان سنگ | ده هر کشتی در بیک پاره سنگ
ز دریای او گنج گوهر مپوش | در این بیستان گوهری میفروش
بیا نظمی چنان کن برای صواب | که هم سیخ بر جا بود هم کباب
چو دلداری خضرم آمد بگوش | دماغ مرا تازه تر کرد هوش
پذیرا سخن بود و شد جایگیر | سخن کز دل آید بود دلپذیر
چو در من گرفت آن نصیحتگری | زبان برکشادم بدر دری
نهادم ز هر شیوه هنگامه | مگر در سخن نو کنم نامه
در آن حیرت آباد بی یاوران | زدم قرعه بر نام نام آوران
هر آئینه کز خاطرش تافتم | خیال سکندر در و یافتم
ببین سر بسری سوی آن شهریار | که هم تیغزن بود و هم تاجدار
گروهیش خوانند صاحب سریر | ولایت ستان بلکه آفاق گیر
گروهی ز دیوان دستور او | بحکمت نوشتند منشور او
گروهی به پاکی و دین پروری | پذیرا شدندش به پیغمبری
من از هر سه دانا که دانه فشاند | درختی برومند خواهم نشاند
نخستین در پادشاهی زنم | دم از کار کشور گشایی زنم
ز حکمت بر آریم آنگه سخن | کنم تازه تاریخهای کهن
به پیغمبری گوییم آنگه ورش | که خوانده خدا نبی پیغمبرش
ازان روز کو شد به پیغمبری | نوشتند تاریخ اسکندری

۳۲

پس سه در ساختم هر دری کان گنج | جداگانه بر هر دری برده رنج
بان هر سه در یا باین هر سه در | کنم دامن عالم از گنج پر
طراز نوانگیزم اندر جهان | که خواهد ز هر کشوری نورهان
دریغ آیدم کین نگارین نورد | بود در سفینه گرفتار گرد
ور دولتی کو کزین دستگار | بدیوار او برنشانم نگار
پرندی چنین پرده دارش کنم | ز گرد زمین رستگارش کنم
باین نامه نامور دیر باز | نمایم بدو نام او را دراز
شستنگی شازمش زین سریر | که باشد بر جاودان جایگیر
بحرفی مسجل کنم نام وی | که باشد درین جنبش آرام وی
نه حرفی که عالم زیادش برد | نه باران بشوید نه بادش برد
بشرطیکه چون من درین دستگاه | رسانم سرش را بخورشید و ماه
مرا نیز ازو پایگاهی رسد | باندازهٔ سر کلاهی رسد
ز خورشید روشن توان جست نغر | نه شد سایه را سایه زین کار دور
غلیواز را باکبوتر چه کار | بباز ملک درخورست این شکار
نظامی که نظم دری کار اوست | دری نظم کردن سزاوار اوست
چنان گوید این نامهٔ نغز را | که روشن کند خوانندش مغز را
دل دوستان را بدو نور باد | وز طعنهٔ دشمنان دور باد
نواگر نوائی چکاوک بود | چو دشمن زند تیر ناوک بود
دران دایره کین سخن رانده ام | درون و برون خویش را خوانده ام

۳۴

که این نامهٔ نغز نامی کند	گرامی کنش را گرامی کند
چنان برگشاید پر و بال او	که نیک اختری خیزد از فال او
نشاط اندر آرد بخوانندگان	مفرح رساند بدانندگان
فسرده دلان را درآرد بکار	غم آلودگان را شود غمگسار
نوازش کند سینه خسته را	گشایش دهد کار سربسته را
گرش ناتوانے تمنا کند	خدایش بخواندن توانا کند
وگر نا امیدیش گیرد بدست	بدست آورد هر امیدی که هست
هر انچه از خدا خواستم زین قیاس	خدا دادم و بر داده کردم سپاس
همایون ازان شد که این بزمگاه	همایون شود خاصه در بزم شاه
بیا ساقی آن آب یاقوت وار	در افگن بآن جام یاقوت بار
سفالینه جامی که می جان اوست	سفال زمین خاک ریحان اوست

در مدح بادشاه نصرة الدین گوید

علم برکش ای آفتاب بلند	خرامان شو ای ابر مشکین پرند
بنال ای دل رعد چون کوس شاه	بخند ای لب برق چون صبحگاه
ببار ای هوا قطرهٔ ناب را	بگیر ای صدف در کن آن آب را
برآی ای دُر از قعر دریای خویش	بتاج سر شاه کن جای خویش
شهے کارزو بند معراج اوست	زمین بوس او دُرة التاج اوست
سکندر شکوهی که در جمله ساز	شکوه سکندر بدو گشت باز

زمین زنده دار آسمان زنده کن — جهانگیر و دشمن پراگنده کن

طرف دار مغرب بمردانگی — قدرخان مشرق بفرزانگی

جهان پهلوان نصرة الدین که هست — براعدای خود چون فلک چیره دست

مخالف بس اندیش و او بیش بین — بد اندیش کم مهر و او بیش کین

خداوند شمشیر و تخت و کلاه — سه نوبت زن و پنج نوبت پناه

برستم رکابی روان کرد رخش — هم اورنگ پیرای هم تاج بخش

شه البرز را زو سمی کاهنین بود — کلید آهنین گنج زرین بود

جز او کاهن تیغ بر دشمن کند — کلید از زر و گنج از آهن کند

چو آب فرات آشکارا نواز — چو سرچشمهٔ نیل پنهان گداز

اگر سایه بر آفتاب افکند — دران چشمه آتش بآب افکند

اگر ماه نور از برات دهد — ز نقشش و کمانش نجاتی دهد

گر انعام آن بر شمارد کسی — بدان تا کند شکر نعمت بسی

ز شکر دهی آن نعمت افزون بود — ولی نعمتی بیش ازین چون بود

فلک دار بر هر که بندد کمر — بر آب افگند چون زمینش سپر

بریزد در آشوب چون میغ او — سپر تیغ کوه از سر تیغ او

هر انچه او نموده گه کارزار — نه رستم نموده نه اسفندیار

صلاح جهان آن شب آمد پدید — که از مولدش صبح صادق دمید

کجا گام زد خنگ پدرام او — زمین یافت سرسبزی از گام او

بهر دایره کو زدست ترکتاز — زبر کار خصمش گره کرد باز

۳۵

بدان لقمه کو بارگی تاخته ‌ ‌ زمین گنج قارون برانداخته
بران ذره کز رایت انگیخته ‌ ‌ سر کوتوال از دز آویخته
اگر دیگران کاصل شان آدمی ست ‌ ‌ همه خرد مند او همه مردمی ست
ندانم کس از مردم روشناس ‌ ‌ کزان مردمی نیست بروی سپاس
ز بس ناز و نعمت کزو رانده اند ‌ ‌ ولی نعمت عالمش خوانده اند
اگر مرده سر بر آرد ز گور ‌ ‌ بگیرد همه شهر و بازار شور
هزاران دل مرده از عدل شاه ‌ ‌ شود زنده و خصم ناید براه
چو عیسی بسی مرده را زنده کرد ‌ ‌ به خلق چنین خلق را بنده کرد
جهان بود چون کان گوهر خراب ‌ ‌ به آبادی افتاد زین آفتاب
زمین دوزخی بود چون کار گشت ‌ ‌ به باری چنین تازه شد چون بهشت
ز هر نعمتی کایدش نو بنو ‌ ‌ دهد بخشش خواهندگان جو بجو
به هر نیکیی چون خرد پی برد ‌ ‌ جهان یاد نیک از جهان کی برد
چو دریا نگوییم گران سایه ‌ ‌ همانا که چون کان گرانمایه
زهی بارگاهی که چون آفتاب ‌ ‌ ز مشرق بمغرب کشیده طناب
گر از نخل طوبی رسد در بهشت ‌ ‌ به هر کوشکی شاخ عنبرسرشت
رسد شرق تا غرب ز احسان او ‌ ‌ به هر خانه نعمت از خوان او
بگنجینهٔ خسروی نامش افتاد چست ‌ ‌ نسب کرد بر کیقبادی درست
به هر و اوی کو عنان تافته ‌ ‌ درشنبه بدامن درم یافته
ز گنجش زمین کیسه بر دوخته ‌ ‌ سمن گشته و خیری ز زر اندوخته

کجا گنجدانی پشیزی درو / که از گنج او نیست چیزی درو

چو از تاج او شد فلک سربلند / سرش باد ازان تاج فیروزمند

چو اسکندری شاه کشورگشای / چو خضر از ره افتاده را رهنمای

زهی خضر و اسکندر کاینات / که هم ملک داری و هم آب حیات

همه چیز داری که آن درخورست / نداری یکی چیز کان همسرست

چو در صید شیران شمار افگنی / به تیر و پیکر شکار افگنی

چو در جنگ فیلان کشلی کنند / وهی شاه قنوج را فیلبند

اگر شیر گور افگند وقت زور / تو شیر افگنی بلکه بهرام گور

چه دولت که در بند کار تو نیست / چه مقصود کان در کنار تو نیست

بسا گردن سخت کیمخت چرم / که شد چون دوال رکاب تو نرم

دو شخص این انداز تو آئی بجوش / یکی نرم گردن دگر سفته گوش

بعدر از تو بدخواه جان میبرد / برین عهد رایت جهان میبرد

چو برگشت گرد از جهان روزگار / ز شش پادشه ماند شش یادگار

کلاه از کیومرث آفاق گیر / ز جمشید تیغ از فریدون سریر

ز کیخسروان جام گیتی نمای / که احکام انجم درو یافت جای

فروزنده آیینه گوهری / نمودار تاریخ اسکندری

همان خاتم لعل بر دوخته / بمهر سلیمانی افروخته

بدینگونه شش چیز در صرف تست / گوا سخن نام شش حرف تست

جزین نیز بینم ترا شش خصال / که بادی برومند از ماه و سال

۲۷

نظامی چو دولت در ایوان او　　شب و روز باد آفرین خوان او

گفتن جمله داستان بطریق اختصار

بیا ساقی آن راحت انگیز روح　　بده تا صبوحی کنم در صبوح

صبوحی که پر آب کوثر کنم　　حلالست اگر تا بمحشر کنم

جهان در بد و نیک پرورد نست　　بسی نیک و بد باش بر گرد نست

ز نیرنگ این پرده دیر سال　　خیالی شدم چون نیارم خیال

بر آنم کز این پرده خالی کنم　　درین پرده جادو خیالی کنم

شب و روز ازین پردهٔ نیلگون　　بسی بازی چابک آید برون

گر آید ز من بازی دلپذیر　　هم از بازی چرخ گردنده گیر

خیالی بر انگیز از پیکری　　که نارد چنین هیچ بازیگری

نخست آنچنان کردم آغاز او　　که سوز آورد نغمهٔ ساز او

چنان گفتم از هر چه دیدم شگفت　　که دل راه باور شدن در گرفت

حسابی که بود از خرد دور دست　　سخن را نکردم بر و پای بست

پراگنده از هر دری دانه　　بر آراستم چون صنمخانه

بنا بر اساسی نهادم نخست　　که دیوار آن خانه باشد درست

به تقدیم و تاخیر بر من مگیر　　که نبود گزارنده را زان گزیر

در ارژنگ این نقش چینی بر نو　　قلم بست بر مانی نقشبند

چو میکردم این داستان را بسیج　　سخن راست رو بود در پیچ پیچ

اثرهای آن شاه آفاق گرد ندیدم نگارنده در یک نورد
سخنها که چون گنج آگنده بود بهر نسخه‌ای در پراگنده بود
ز هر نسخه برداشتم مایها بر و بستم از نظم پیرایها
زیادت ز تاریخهای نوی یهودی و نصرانی و پهلوی
گزیدم ز هر نامهٔ نغز او ز هر پوست برداشتم مغز او
جهان در جهان گنج پرداختم وزان جمله سرجمله‌ای ساختم
ز هر یک زبان هر که آگه بود زبانش به بیغاره کوته بود
دران پرده کز راستی بافتم سخن را سر زلف بر تافتم
دگر راست خواهی سخنهای است نشاید در آرایش نظم خواست
گر آرایش نظم روکم کنم به کم مایه بیتش فراهم کنم
همه کردهٔ شاه گیتی خرام درین یک ورق کاغذ آرم تمام
سکندر که شاه جهانگرد بود بکار سفر توشه پرورد بود
جهانرا همه چاره در گشت دید که بی چاره حد ملک نتوان خرید
بهر تختگاهی که بنهاد پی نگهداشت آیین شاهان کی
بجز رسم زردشت آتش پرست نداد آن دگر رسمها را ز دست
نخستین کس او شد که زیور نهاد بروم اندرون سکهٔ زر نهاد
بفرمان او زرگر چیره دست طلاهای زر بر سر نقره بست
خرد نامها را ز لفظ دری بیونان زبان کرد کسوتگری
همان نوبت پاس در صبح و شام ز نوبتگه او برآورد نام

آیینه شد خلق را رهنمون
برآمد از جهان شورش زنگ را
ز سودای هندو و صفرای روس
شد آیینهٔ چینیان رای او
چو عمرش فرس راند بر بیست سال
دگر ره که بر بیست افزود هفت
از آن روز کو شد به پیغمبری
چو بر دین حق دانش آموز شد
به حجت برانگیخت بر دین پاک
بهر گردشی گردید کار و هنر
ز هندوستان تا باقصای روم
هم او داد نیروی سمرقند را
بنا کرد شهری چو شهر هری
در و بند اول که زو بند یافت
ز بلغار بگذر که از کار اوست
همه سد یاجوج زو شد بلند
جز این نیز بسیار بنیاد کرد
چو عزم آمد آن پیکر پاک را
صلیبی خطی در جهان برکشید

ز تاریکی آورد چون بهر برون
نو دارا ستد تاج و اورنگ را
فرو شست عالم چو بیت العروس
سر تخت کیخسروی جای او
بشد منشی برج زر دو دوال
به پیغمبری رخت بربست و رفت
نوشتند تاریخ اسکندری
چو دولت در آفاق فیروز شد
عمارت بسی کرد بر روی خاک
بنا کرد چندین گرانمایه شهر
برانگیخت شهری بهر مرز و بوم
سمرقندی کانچنان چند را
که انسان کند شهر کم دیگری
بقصر خاخروزان خردمند یافت
بناگاه صلش بن غار اوست
که بست آنچنان کوه بر کوه بند
که نتوان ازین بیش ازدیاد کرد
که بخشش کند گوهر خاک را
ازان پیش کاید صلیبی پدید

برآن چار گوشه خط اطلسی / برانگیخت اندازهٔ هندسی

یکی نوبتی چار حد برفراخت / که بر نه فلک چار نوبت نواخت

بقطب شمالی یکی میخ او / بعرض جنوبی یکی میخ او

طنابی ازین سو بمشرق کشید / طنابی دگر زو بمغرب رسید

بدین طول و عرض اندرین کارگاه / کرا بود دیگر چنین بارگاه

چو عزم جهان گشتن آغاز کرد / برشته زدن رستها ساز کرد

ز فرسنگ و از میل و از مرحله / بدستی زمین را نکرده یله

مساحت گران داشت اندازه‌گیر / بران شغل بگماشته صد دبیر

رسن بسته اندازه پیدا شده / مقادیر منزل هویدا شده

بخشکی بهر جا که زد بارگاه / ز منزل بمنزل بپیمود راه

دگر راه بر روی دریاش بود / طریق مساحت مهیاش بود

یکی را بلنگرگه خویش ماند / دگر را بقدر رسن پیش راند

میان دو کشتی رسن بسته بود / دو کشتی بهم باز پیوسته بود

گه آنرا گه این را رسن باختی / خطر بین کز ایشان رسن تاختی

دگر بار ازین بسته را پای داد / شتابنده را در سکون جای داد

بدینگونه مسلاح منزل شناس / ز ساحل بساحل گرفتی قیاس

جهان را که از غم براحت کشید / بدین هندسه در مساحت کشید

زمین را که چندست و زه تا کجاست / ترازوی تدبیر او کرد راست

بپیمان ربع مسکون ازو شد پدید / بدین منزل از ما که داند رسید

بهر مرز و بومی که او راند رخش / ز آبادی آن بوم را داد بخش

همه چارها کرد در کوه و دشت / چو مرگ آمد از مرگ بیچاره گشت

ز تاریخ آن خسرو نامدار / بکار آمد آنیست کآمد بکار

جز این هرچه در خارش آرد قلم / سبک سنگیی دارد از بیش و کم

چو نظم گزارش بود راه گیر / غلط کردن ره بود ناگزیر

مرا کار با نغز گفتاریست / همه کار من خود غلط کاریست

ولی هرچه ناباورش یافتم / ز تمکین او روی برتافتم

گزارش چنین کردمش در ضمیر / که خوانندگان را بود دلپذیر

بسی در شگفتی نمودن طواف / عنان سخن را کشد در گزاف

وگر بی شگفتی گزاری سخن / ندارد نوی نامهای کهن

سخن را باندازه دار پاس / که باور توان کردنش در قیاس

سخنگو چه گوهر برآرد فروغ / چو ناباور افتد نماید دروغ

دروغی که مانند باشد براست / به از راستی کز درستی جداست

نظامی سبک باش یاران شدند / تو ماندی که غمگساران شدند

سکندر شه هفت کشور نماند / نماند کسی چون سکندر نماند

مخور می به تنها درین طرف جوی / حریفان پیشینه را بازجوی

گرانید جام حضرتت نوش باد / وگرنه زیادت فراموش باد

بیا ساقی از خم دهقان پیر / می در قدح ریز چون شهد و شیر

ترغیب سامعین بسوی بستان تمهید ذکر باغ و بوستان

بیا باغبان خرمی ساز کن — گل آمد در باغ را باز کن

نظامی بباغ آمد از شهر بند — بیارای بستان بچینی پرند

ز جعد بنفشه برانگیز تاب — سر نرگس مست برکش ز خواب

لب غنچه را کایدش بوی شیر — بکام گل سرخ در دم عبیر

سهی سرو را بال برکش فراخ — بقمری خبر ده که سبز است شاخ

بکی مژده بر سوی بلبل براز — که طلمد گل آمد به بستان فراز

ز سیمای سبزه فرو شوی گرد — که روشن نشستن شود لاجورد

دل لاله را کامد از خون بجوش — فرومال خونی بجائے که پوش

سر نسترن را ز موی سفید — سیاهی ده از سایهٔ شاخ بید

لب نارون را می آلود کن — بخیری زمین را زر اندود کن

سمن را در روی ده از ارغوان — روان کن سوی گلبن آب روان

بنورستگان چمن باز بین — بکمش خط دران خطهٔ نازنین

بسر سبزی از عشق چون من کسان — سلامی بهر سبزه میرسان

هوا معتدل بوستان دلکش است — هوای دل بوستان زان خوش است

درختان شگفتند در طرف باغ — برافروخته هر گلی چون چراغ

بمرغ زبان بسته آوازه ده — که پرواز پارینه را ساز ده

سراینده کن نالهٔ چنگ را — برآور برقص این دل تنگ را

سر زلف معشوق را طوق ساز — برافگن ز گردن خود این طوق باز

ریاحین سیراب را دسته بند — برافشان ببالای سرو بلند

ازان سیگون سکهٔ نوبهار	درم ریز کن برلب جویبار
به پیرامن برکهٔ آبگینه	ز سوسن نیلگین بساط حریر
دران بزم خسروانی خرام	درافگن می خسروانی بجام
بمن ده که می خوردن آموختم	خورم خاصه کز تشنگی سوختم
بیا و حریفان غربت گرای	کز ایشان یکی را نه بینی بجای
چو دوران ما هم نه ماند بسی	خورد نیز بر یاد ما هر کسی
بفضلی چنین خرم و شادمند	به بستان شدم زیر سرو بلند
ز بوی گل و سایهٔ سرو بن	ببلبل درآمد نشاط سخن
به گل چیدن آمد عروسی بباغ	فروزنده رویی چو روشن چراغ
سر زلف در عطف دامن کشان	ز چهره گل از خنده شکرفشان
رخی چون گل و برگ گل آورده خی	بمن داد جامی پر از سرخ می
که بر یاد شاه جهان نوش کن	جز این هرچه داری فراموش کن
نشستم همی با جهاندیدگان	ز دم داستان پسندیدگان
ز چندین سخنهای زیبا و نغز	کرا پالودم از چشمهٔ خون و مغز
هنوزم زبان از سخن سیر نیست	چو بازو بود باک شمشیر نیست
بسی گنجها کن ساختم	درو نگتهای نو انداختم
سو مخزن آوردم اول بسیج	که سستی نکردم دران کار هیچ
وزو چرب و شیرین تر انگیختم	بشیرین و خسرو درآمیختم
وزانجا سراپرده بیرون زدم	در عشق لیلی و مجنون زدم

چو از عشق مجنون بپرداختم | سو هفت پیکر فرس تاختم
کنون بر بساط سخن گستری | زنم کوس اقبال اسکندری
سخن رانم از فرّ فرهنگ او | برافرازم اکلیل و اورنگ او
بسی دورها گرچه بگذشت پیش | کنم زنده از آبحیوان خویش
سکندر که راه معانی گرفت | پی چشمهٔ زندگانی گرفت
بگردید گز راه فرخندگی | شو و زنده از چشمهٔ زندگی
سو چشمهٔ زندگی راه جست | کنون یافت آن چشمه کانگاه جست
چنین زو مثل شاه گویندگان | که یابندگانند جویندگان
نظامی چو می با سکندر خوری | ادب را نگهدار تا بر خوری
چو حیوان خضری درین طرف جوی | بهفتاد و هفت آب لب را بشوی
بیا ساقی آن آبحیوان بیار | بدو لتسرای سکندر سپار
که تا دولتش بوسه بر سر دهد | بمیراث خوار سکندر دهد

آغاز داستان و بیان حقیقت ولادت سکندر

گزارندهٔ نامهٔ خسروی | چنین داد نظم سخن را نوی
که از جملهٔ تاجداران روم | جوانی دولتی بود زان مرز و بوم
شهی نامور نام او فیلقوس | پذیرای فرمان او روم و روس
بیونان زمین بود ماواری او | بمقدونیه خاص تر جای او
ز آئین ترین شاه آفاق بود | نیازادهٔ عیص اسحاق بود
چنان دادگر بود کز داد خویش | دم گرگ را بسته بر پای میش

گلوی ستم را برانسان فشرد — که دارا بدان داوری رشک برد
سبق جست بر اوی بشمشیر و تاج — فرستاد کس تا فرستد خراج
شه روم را بود رایی درست — رضا جست با او خصومت نجست
کسے را که دولت کند یاورے — که یارد که با او کند داورے
فرستاد چندان باو گنج و مال — که دور شد مالش بدسگال
بدان گنج خشنود شد شاه روم — ز سوزنده آتش نگهداشت موم
چو در فتح سکندر در آمد بکار — دگرگونه شد گردش روزگار
نه دولت نه دنیا نه دارا گذشت — سنان از سر سنگ خارا گذشت
درین داستان داوری یا بسی ست — مرا گوش بر گفتهٔ هر کسی ست
چنین آمد از هوشیاران روم — که زاهدزنی بود زان مرز و بوم
بآبستنی روز بیچاره گشت — ز شهر و ز شوی خود آواره گشت
چو تنگ آمدش وقت بار افگنے — برو سخت شد روز آبستنے
بویرانه بار نهاد و بمرد — غم طفل میخورد و جان می سپرد
ندانم که پرورد خواهد ترا — کدامین دده خورد خواهد ترا
وز نیش خبر نه که پروردگار — چگونه ورا پرورد در کنار
چه گنجینها زیر بارش کشند — چه اقبالها در کنارش کشند
چو زن مرد آن طفل بیکس بماند — کس بیکسانش بجائے رساند
که ملک جهان از الف هنگ رای — شد از قاف تا قاف کشور کشاے
ملک فیلقوس از تماشای دشت — شکار افگنان سوی آن زن گذشت

زنی دید مرده بران رهگذر ‌‌ ببالین او طفلی آورده سر

زبی شیری انگشت خودی مکید ‌‌ بمادر بر انگشت خود می گزید

بفرمود تا چاکران تاختند ‌‌ زکار زن مرده پرداختند

زخاک ره آن طفل را برگرفت ‌‌ فروماند زان روز بازی شگفت

ببرد و بپرورد و بنواختش ‌‌ پس از خود ولیعهد خود ساختش

دگرگونه دهقان آذرپرست ‌‌ بدارا کند نسل او پای بست

زتاریخها چون گرفتم قیاس ‌‌ هم از نامهٔ مرد ایزدشناس

در آن هر دو گفتار چستی نبود ‌‌ گزافه سخن را درستی نبود

درست آن شد از گفتهٔ هر دو یار ‌‌ کز از فیلقوس آمد آن شهریار

دگر گفتها چون عیاری نداشت ‌‌ سخنگو بران اعتباری نداشت

چنین گوید آن پیر دیرینه سال ‌‌ زتاریخ شاهان پیشینه حال

که در بزم خاص ملک فیلقوس ‌‌ بتی بود پاکیزه نوعروس

بدیدن همایون ببالا بلند ‌‌ بابرو کمان کش بگیسو کمند

چو سروی که پیدا کند در چمن ‌‌ زگیسو بنفشه زعارض سمن

جمالی چو در نیمروز آفتاب ‌‌ کرشمه کنان نرگس نیم خواب

سر زلف پیچان چو مار سیاه ‌‌ وزو مشکبو گشت مشکوی شاه

بر آن ماهروی شه چنان مهربان ‌‌ که جز یاد او نامدش بر زبان

بمهرش شبی شاه در بر گرفت ‌‌ زخرمای شه نخل بن بر گرفت

شد از ابر نیسان صدف باردار ‌‌ پدیدار شد لؤلؤ شاهوار

چو نُه مه برآمد به آبستنی ‌‌ بجنبش درآمد رگ رستنی

بوقت ولادت بفرسود شاه ‌‌ کزو تا کند سوے اختر نگاه

زراز نهفته نشانش دهد ‌‌ وزآن جنبش آرام جانش دهد

شناسندگان برگرفتند ساز ‌‌ ز دور فلک باز جستند راز

بسیر سپهر انجمن ساختند ‌‌ ترازوے انجم برافراختند

اسد بود طالع خداوند زور ‌‌ کزو دیدهٔ دشمنان گشت کور

شرف یافته آفتاب از حمل ‌‌ گراینده از علم سوے عمل

عطارد ز جوزا برون تاخته ‌‌ مه و زهره در ثور دم ساخته

برآراسته قوس را مشتری ‌‌ زحل در ترازو به بازیگری

ششم خانه را کرده بهرام جاے ‌‌ چو خدمتگران گشته خدمت نماے

چنین طالعی کامران بود از و ‌‌ چه گویم زهے چشم بد دور از و

چو زاد آن گرامی بفال چنین ‌‌ برافروخت باغ از نهال چنین

ز تقویم طالع چو پرداختند ‌‌ سکندر ملک نام او ساختند

در احکام هفت اختر آمد پدید ‌‌ که دنیا بدو داد خواهد کلید

از آن فرخی مرد اخترشناس ‌‌ خبر داد تا کرد خسرو سپاس

شه از مهر فرزند فیروز بخت ‌‌ در گنج بگشاده بر شد به تخت

بشادی گراینده از درد و رنج ‌‌ بخواهندگان داد بسیار گنج

به پیروزی آن مه مشکبوے ‌‌ می و مشک میریخت بر طرف جوے

چو شد ناز پرورده آن شاخ سرو ‌‌ خرامنده شد آن خرامان تذرو

زگهواره بر مرکب آورد پای | شد از پیش مهد میدان گرای
کمان خواست از دایه وز جعبه تیر | گهی کاغذش بر هدف گه حریر
چو شد رسته تر کار شمشیر کرد | ز شیر افگنی جنگ با شیر کرد
وزان پس نشاط سواری گرفت | پی شاهی و شهریاری گرفت
بیا ساقی آن راح ریحان سرشت | بمن ده که بر یادم آمد بهشت
مگر زان می آباد کشتی شوم | و گر غرقه گشتم بهشتی شوم

دانش آموختن سکندر از نقوماجس حکیم پدر ارسطاطالیس

خوشا روزگاری که دارد کسی | که بازار حرصش نباشد بسی
بقدر بسندش یساری بود | کند کاری ار مرد کاری بود
جهان میگذارد بخوش خوارگی | باندازه دارد تنک بارگی
نه تنگی که طوفان برآرد ز نال | نه صرفه که سختی درآرد بحال
همه سختی از بستگی لازم است | چو در بشکنی خانه پر هیزم است
چنان زی کزان زیستن سالیان | ترا سود و کس را نباشد زیان
گزارنده درج دهقان نورد | گزارندگان را چنین یاد کرد
که چون شاه یونان ملک فیلقوس | برآراست ملک جهان چون عروس
بفرزانه فرزند شد سربلند | که فرخ بود گوهر ارجمند
چو فرزند خود را خردمند یافت | شد ایمن که شایسته فرزند یافت
ندارد پدر هیچ بایسته تر | ز فرزند شایسته شایسته تر
نشاندش بدانش در آموختن | که گوهر شود سنگ ز افروختن

نقوماجس آن کو خردمند بود — ارسطوی داناش فرزند بود
بآموزگاری بسی رنج برد — درآموختش آنچه نتوان شمرد
ادبهای شاهی هنرهای نغز — که نیروی دل باشد و نور مغز
زهر دانشی کو بود در قیاس — وزو گردد اندیشه معنی شناس
برآراست آن گوهر پاک را — چو انجم که آراید افلاک را
خبر دادش از هرچه در پرده بود — کسی کم چنان طفل پرورده بود
همه سال شهزاده تیز هوش — بجز علم راهی ندادی بگوش
به باریک بینی چو بشناختی — سخنهای باریک دریافتی
ارسطو که همدرس شهزاده بود — بجد ستگری دل باو داده بود
هرآنچه از پدر مایه اندوختی — گزارش کنان در وی آموختی
چو استاد دانا بفرهنگ و رای — ملکزاده را دید بر گنج پای
به تعلیم او بیشتر برد رنج — که خوشدل کند مرد را پاس گنج
چو منشور اقبال او خواند پیش — در و بست عنوان فرزند خویش
بروزی که طالع پذیرنده بود — نگین سخن مهر گیرنده بود
بشهزاده بسپرد فرزند را — به پیمان در افزود سوگند را
که چون سر در آری بچرخ بلند — ز مکتب بمیدان جهانی سمند
سر دشمنان بر زمین آوری — جهان زیر نقش نگین آوری
همایون کنی تخت را زیر تاج — فرستندت از هفت کشور خراج
بر آفاق کشورگشائی کنی — جهان در جهان پادشائی کنی

بیا تا آری این درس و تعلیم را — پرستش نسازی زر و سیم را

نظر بر نداری ز فرزند من — بجا آوری حق پیوند من

ستور را او شوی شغل سنج — که دستور دانا به از تاج و گنج

ترا دولت او راهنر یاد رست — هنرمند با دولتی در خورست

هنر هر کجا یافت قدر تمام — بدولت خدائی برآورد نام

همان دولتی کار جمندی گرفت — ز رای بلندان بلندی گرفت

چو خواهی که بر سر رسانی سریر — ازین نردبان باشدت ناگزیر

ملک زاده با او بهم داد دست — پذیرفتگاری بران عهد بست

که شاهی چو برمن کند شغل راست — وزیر او بود برمن ایزد گواست

ستانم شمر از رای و پیمان او — نه بندم کمر جز بفرمان او

سرانجام کاقبال یاری نمود — بران عهد شاه استواری نمود

چو استاد دانست کان طفل خرد — بجاهد ز گردنکشان گوی برد

ازان هندسی حرف شکلی کشید — که مغلوب و غالب در و شد پدید

برد داد کین حرف را وقت کار — بنام خود و خصم خود برشمار

اگر غالب از دایره نام تست — شمار ظفر در سرانجام تست

دگر زانکه ناغالبی در قیاس — ز غالب ترا ز خویشتن بی هراس

شه آن حرف بستد ز دانای پیر — شد آن داوری پیش او دلپذیر

چو بر وقت آن حرف بنگاشتی — ز پیروزی خود خبر داشتی

بر نیکو نه منبریست بارای دهوش — ز هر دانش آورد دیگر بجوش

هم او همت زیرک اندیش داشت
هم اندیشهٔ زیرکان پیش داشت

بفرمان کارآگهان کار کرد
بدین آگهی بخت بیدار کرد

هنرپیشه فرزند استاد را
که همدرس او بود همزاد را

عجب مهربان بود بر مرزبان
دل مرزبان هم بدو مهربان

نگردی یکی مرغ برباب زن
که ارسطو نبودی بران رای زن

بجستی ز تدبیر او دوری
بهر کار ازو خواست دستوری

چو پرگار چرخ از بر کوه و دشت
بدین دائره مدتی چند گشت

ملک فیلقوس از جهان رخت برد
بشاهنشه نوجهان را سپرد

جهان چیست بگذر ز نیرنگ او
رهائی بجنگ آر از چنگ او

درختیست شش پهلو و چار بیخ
تنی چند را بسته بر چار میخ

یکایک ورقهای نازین درخت
بزیر او فتد چون وزد باد سخت

دو در دارد این باغ آراسته
در و بند ازین هر دو برخاسته

درآ از در باغ و بنگر تمام
ز دیگر در باغ بیرون خرام

اگر زیرکی با گلی خو مگیر
که باشد بجا ماندنش ناگزیر

مقیمی نه بینی درین باغ کس
تماشا کند هر یکی یک نفس

درو هر دم از نو بری میرسد
یکی میرود دیگری میرسد

جهان کام و ناکام خواهی سپرد
بخود کامگی پی چه باید فشرد

درین چارسو هیچ هنگامه نیست
که کیسه بر مرد خودکامه نیست

بدام جهان هستی از دام او
بره دام او هستی از دام او

حکایت

شبی نعلبندی و پالانگری / حق خویش میخواستند از خری

خرانه پای رنجیده و پشت ریش / بیفگند شان نعل و پالان خویش

چو از دام داری خر آزاد شد / بر آسود و از خویشتن شاد شد

تو نیز ای بجا کی شده گردناک / بده دام و بیرون جه از گرد خاک

تو نیز ار نهی بار گردن ز دوش / ز گردن زنان بر نیاری خروش

بیا ساقی از خود رهائیم ده / ز رخشنده می روشنائیم ده

می کو ز محنت رهائی دهد / بآزردگان مومیائی دهد

نشستن سکندر بر تخت فیلقوس

سخن سنج آمد ترازو بدست / درست زر آن دو رای شکست

تصرف در آن سکه نگذاشتم / گز آن سیم در زر خبر داشتم

گر انگشت من حرف گیری کند / ندانم کسی کو دبیری کند

ولی تا قوی دست شد پشت من / نشد حرف گیر کس انگشت من

نه بینم به بدخواهی اندر کسی / که من نیز بدخواه دارم بسی

ره من همه زهر نوشیدنست / هنر جستن و عیب پوشیدنست

بر آن ره که خود را نمودم نخست / قدم داشتم تا بآخر درست

و باغت چنان دادم این چرم را / که بر تابد آسیب آزرم را

چنان خواهم از پاک پروردگار / کزین ره نگردم سرانجام کار

گزارای نقش گزارش پذیر | که نقش از گزارش ندارد گزیر
چنین نقش بندد که چون شاه روم | بملک جهان نقش برزد چو موم
ولایت ز عدلش پر آوازه گشت | برو تاج و تخت پدر تازه گشت
همان رسمها کز پدر دیده بود | نمود آنچه رایش پسندیده بود
همان عهد دیرینه بر جای داشت | عملهای پیشینه بر پای داشت
بدارا همان گنج زری سپرد | بدان عهد پیشینه پی می فشرد
زفرمانبران ملک فیلقوس | نشد کس دران شغل با او شموس
که بود از پدر دولت انگیزتر | بدشمن کشی تیغ او تیزتر
چنان شد که بازور بازوی او | نسنجید کس در ترازوی او
چو در زور سنجیدی اندام را | گره بر زدی گوش ضرغام را
کباده ز چرخ کمان ساختی | بهر گشتنی تیر انداختی
بنخچیرگه شیر کردی شکار | ز گور و گوزنش نبودی شمار
ربود از دلیران توانا تری | سر زیرکان شد بدانا تری
چو خطش قلم راند بر آفتاب | یکی جدول انگیخت از مشک ناب
فلک زان خط جدول انگیخته | سواد حبشش را ورق ریخته
حساب جهانگیری او ز پیش | جهانرا زبون دید در دست خویش
همش هوش دل بود هم زور دست | بدین هر دو بر تخت باید نشست
بهر کار کو جست نام آوری | دران کار گردش فلک یاوری
همه روم ازان سرو نوخاسته | بریحان سرسبز آراسته

از آوازه نقشی بهر خانه‌ای — رسیده بهر کشوری افسانه‌ای
گه از راز با انجمن سر نهاد — گه از راز انجم گره می‌کشاد
بانبوهی با جوانان گرفت — بخلوت پی کاردانان گرفت
نه آن کرد با مردم از مردمی — که آید ز بدها اندیشه آدمی
با آزردن کس نیاورد رای — برون از خط عدل ننهاد پای
ببازارگانان رها کرد باج — نجست از یتیمان شهری خراج
ز دیوان دهقان قلم بر گرفت — ز بی مایگان نیم درم بر گرفت
عمارت همیکرد و زر می‌فشاند — همه خاری کند و گل می‌فشاند
بهر ناحیه نایبی برگماشت — بهر جایگه سروری را گذاشت
بهر گوشه نام داغش رسید — بمصر و حبش بوی باغش رسید
کشاده دو دستش چو روشن درخش — یکی تیغ زن شد یکی تاج بخش
ترازو خود آن به که دارد دو سر — یکی جای آهن یکی جای زر
هر آن کار کاقبال را درخورست — بآهن چو آهن بزر چون زرست
جهان شاد گر شد که هر مرز بوم — زدی داستان کای خوشا شاه روم
ارسطو که دستور درگاه بود — بهر نیک و بد محرم شاه بود
سکندر به تدبیر دانا وزیر — بهم روزگاری شد آفاق گیر
وزیری چنین شهریاری چنان — جهان چون نگیرد قراری چنان
همه کار شاهان گیتی پژوه — ز رای وزیران پذیرد شکوه
ملک شاه محمود و نوشیروان — که بردند گوی از همه خسروان

پذیرای پند وزیران شوند | که از جمله ماورگیران شوند
شه تا که بدخواه را کرد خرد | برای وزیر از جهان گوی برد
مراد ترا گر بود رای شست | تن شاه باید که ماند درست
مبادا که شه را رسد پای لغز | که گردد سر ملک شوریده مغز
چو با شه کند چشم بد باز ریی | کند دیو با فتنه انباز ریی
جهان داد خواه است و شه دستگیر | ز داور رها شد جهان را گزیر
جهانرا بصاحب جهان نور باد | وزین داوری چشم بد دور باد
بیا ساقی آن شربت جانفزای | بمن ده که دارم غم جانگزای
که چون من بآن شربت آرم نشاط | غم چند را در نوردم بساط

تظلم مصریان از زنگیان پیش سکندر

چو صبح از دم گرگ برزد زبان | بخفتن درآمد سگ و پاسبان
خروش غنوده فروکوفت بال | دہل زن برزد بر تبیره دوال
من از خواب آسوده برخاستم | بجوهر کشی خاطر آراستم
طلبگار گوهر که کانی کند | به پندار و امید جانی کند
بجوشنا به لعلی که آرد بچنگ | ستیزه کند با دل تیره سنگ
چه پنداری ای مرد آسان نیوش | که آسان برآید در توان گرگوش
گر انجیر خور مرغ بودی فراخ | نماندی یک انجیر در هیچ شاخ
گزارنده پیکر این پرند | گزارش چنین کرد با نقشبند

که چون بامدادان چراغ سپهر ... جمال جهانرا برافروخت چهر

بجلوه برآورده خورشید دست ... عروسانه بر کرسی زر نشست

سکندر بآیین شاهان پیش ... برآراست بزمی در ایوان خویش

غلامان گلچهره و دلربای ... کمر در کمر گرد تختش بپای

گهی باده میخورد و برباد کی ... گهی گنج میریخت بر رود و نی

نشسته چنین چون یکی چشمه نور ... که آوازه داد اندر راه دور

خبر برد صاحب خبر نزد شاه ... که شخصی ستمدیده داد خواه

تظلم زنان شد بر شاه روم ... که بر مصریان تنگ شد مرز و بوم

رسیدند چندان سیاهان زنگ ... که شد در بیابان گذرگاه تنگ

سواد جهانرا چنان در نوشت ... که سود او برآمد دران کوه و دشت

بیابان بیابان چو قطران سیاه ... ازان بیش کاندر بیابان گیاه

همه کوشه و هر کودک سرشت ... بخوبی روند آنچه هستند زشت

نه زردی که پیدا کند شرم شان ... نه بر هیچکس مهر و آزرم شان

همه آدمیخوار و مردم گرای ... ندارد دگر این داوری مصر پای

گر آید بیاری گری شهریار ... دگرنه بتاراج رفت آن دیار

نه مصر و نه افرنجه ماند نه روم ... گدازند ازان کوره آتش چو موم

زجمع چنین دل پراگنده ایم ... دگر حکم شه راست ما بنده ایم

شه داد گر داور دین پناه ... چو دانست کآورد زنگی سپاه

هراسان شد از لشکر بیقیاس ... بناید که دانا بود بی هراس

ارسطوی بیدار دل را بخواند — وزین در بسے قصه با او براند

وزیر خردمند پیروز رای — به پیروزی شاه شد رهنمای

که برخیز و بخت آزمائی بکن — هلاک چنان اژدهایے بکن

برآید مگر کارے از دست شاه — که شه را قوی تر کند پایگاه

شود مصر و آن ناحیت رام تو — برآید بهر دو اسگے نام تو

وگر دشمنان زاد را آری بخاک — شود دوست پیروز دشمن هلاک

سکندر بدستوری رهنمون — ز مقدونیه بر درایت برون

یکے لشکر انگیخت کز ترک و تیغ — فروزنده برقش برآمد به میغ

ز دریا سو خشکی آورد رای — و بلیش سو مصر شد رهنمای

همه مصریان شهری و لشکری — پذیرا شدندش بفرمانبری

بفرمود شه کز لب رود نیل — کند لشکرش سوی صحرا رحیل

پیر خاش زنگی شتابان شدند — دو اسپه بسوی بیابان شدند

دلیران بصحرا کشیدند رخت — بکین خواه زنگی کمر کرد سخت

چو زنگی خبر یافت کامد سپاه — جهان گشت در چشم زنگی سیاه

دو لشکر برابر شد آراسته — شد از رهها پاک برخاسته

ز نعل سمندان پولاد میخ — زمین را ز جنبش برافتاد بیخ

ز بس نعره آمد برون از کمین — فرود اوفتاد آسمان بر زمین

ز گرز گرانسنگ چالشگران — شده ماهی و گاو را سر گران

ز شوریدن بانگ چون رستخیز — بوحش بیابان درآمد گریز

۶۲

قراضه قراضه ربایند نخست ربایند ازو چونکه گردد درست
بجوی ستانند ز دهقان پیر بمن می فرستند بدیوان میر
زمن رخت چندین همرهان ور باد زبانم باین نکته هست ور باد
ازین آشنایان بیگانه خوی دو روئی چنین یک زبانی بجوی
دو سوراخ چون روبه حیله ساز یکی سوی شهوت یکی سوی آز
ولیکن چو کژدم بهنگام جوش نه سوراخ دیده نه سوراخ گوش
گزارش کن رازهای نهفت ز تاریخ دهقان چنین باز گفت
که چون شاه چین زین برابرش نهاد فلک نعل زنگی بر آتش نهاد
سپهر از کمین مهره بیرون جهاند ستاره ز کف مهره بیرون فشاند
جهان از دلیران لشکرشکن کشیده چو انجم بسی انجمن
ز آیینه پیل و ز زنگ شتر صدف را شبه رشته بر جای در
ز بوبه که پی بر زمین می فشرد در اندام گاو استخوان گشت خرد
شه روم رسم کیان تازه کرد ز نوبت جهان را پر آوازه کرد
بر آراست لشکر بآیین روم چو آرایش نقش بر مهر موم
ز رومی تنی بود بس مهربان زبان آوری آگه از هر زبان
دلیر و سخنگوی و دانش پرست به تیر و به شمشیر گستاخ دست
کشیده دلش طوطیا را بدام سخن پروری طوطیا نوش نام
بشیرین سخنهای مردم فریب ربوده ز نوشندگان را شکیب
ندیم سکندر به بیگاه و گاه مجاسب در احکام خورشید و ماه

سکندر ز حلم پیام آوری — برخویش خواندش بنام آوری
بفرمود تا هیچ نارو درنگ — شتابان شود سوی سالار زنگ
رساند بدو بیم شمشیر شاه — مگر بشنود بازگردد ز راه
بزنگی زبان رهنمونی کند — که آهن ور آتش زبونی کند
جوانمرد چهره چون سرو بن — ز روی بزنگی رساند آن سخن
که داننده تاج و شمشیر و تخت — روان کرد رایت به نیروی بخت
جوان دولت و تیز و گردنکش ست — گه خشم سوزنده چون آتش ست
چو بر شاخ آهو کشد چرم گور — بروز و سر هور بر پای مور
چنان به که با او مدارا کنید — بنالید و عذر آشکارا کنید
نباید کزان آتش آید بتاب — که نشنید آنکه بدریای آب
بمهرش روان باید آراستن — سبارک نشد کین ازو خواستن
جهانش که در صلح و جنگ آزمود — ز جنگش زیان دید از صلح سود
شه زنگ چون گوش کرد این سخن — بپیچید بر خود چو مار کهن
دماغش ز گرمی درآمد بجوش — برآورد چون رعد غران خروش
بفرمود تا طوطیا نوش را — کشند و برند از تنش هوش را
ربودند ازان دیوساران ز جای — چو که برگ را مهره کهربای
بریدند در طشت زرین سرش — بخون غرق شد نازنین پیکرش
چو پر خون شد آن طشت زنگی چه کرد — بخوردش چو آبی و آبی نخورد
کسانیکه بودند با او براه — شد آن آب در دیده نزدیک شاه

نمودند کان رومی خوب چهر ... چه بر دید زان زنگی سرد مهر

شد از بهر آن سرو شمشاد رنگ ... چنان سوخت کز تاب آتش خدنگ

بخون ریختن شد دل انگیخته ... ز خون چنان بیگنه ریخته

شد از رومیان زنگ یکبارگی ... که دیدند زانگونه خونخوارگی

سیاهان بران کار دندان سفید ... ز خنده لب رومیان نا امید

شب آن به که پوشیده دندان بود ... که آن لحظه میر دل خنده آن بود

سکندر بآهستگی بید و روز ... گذشت از سر خشم اندیشه سوز

شب آهنگ چون برزد از کوه دود ... باهنگ شب مرغ دستان نمود

برآویخت هندوی چرخ از کمر ... بها رونی شه چر سهاسے زر

جلاجل زنان گفت هارون شاه ... که شه تاجور باد و دشمن تباه

طلایه برون شد بره داشتن ... تیاقی بنوبت نگهداشتن

دگر روز کاورد گردون شتاب ... برون زد سر از گنج کوه آفتاب

بغرید کوس از در شهریار ... جهان شد ز بانگ جرس بیقرار

تبیره بغریدن آمد چو ابر ... بغرید هر سو چو بانگ هژبر

درآمد بشورش دم گاودم ... بجنبش زدن طاس روئینه خم

تبیره زن از خارش چرم خام ... کبیشه در افگند شب را بکام

ترازوی پولاد سنجان بمیل ... ز کفه بکفه ہمی راند سیل

سنان سر خشت خفتان شکاف ... برون رفت از فلکه پشت ناف

ز قاروره دنانچه و بید برگ ... قواره قواره شده درع و ترگ

زهراسی حمله زهراسی تیغ | شده آب خون در دل تند میغ
چو لشکر به لشکر در آورد روی | مبارز برون آمد از هر دو سوی
بسی یک بدیگر در آویختند | بسی خون ینا در گه ریختند
سبق برد بر لشکر روم زنگ | چو بر گور ریپ بر کشیده پلنگ
خرابی در آورد زنگی بروم | ز هر بوم افغان بر آورد بوم
که روی تیر سیدزان پیش خورد | که با طوطیانوش زنگی چه کرد
در انگند خون دلا در بجام | بجوز روا از سر خای آن خون خام
چو زنگی نمود آنچنان بازیی | ز ردی نیامد عنان تازیی
بدانست سالار لشکر شناس | که در رومی از زنگی آمد هراس
چو لشکر هراسان شود از ستیز | سگالش نسازد مگر در گریز
وزیر خردمند را خواند پیش | خبر دادش از راز پنهان خویش
که بد دل شدند این سپاه دلیر | ز شمشیر ناخورده گشتند سیر
بلشکر توان کردن این کارزار | به تنها چه بر خیزد از یک سوار
ز خون خوردن طوطیانوش گرد | همه لشکر از بیم خواهند مرد
کند هر کس آیین ترس آشکار | نیاید ز ترسندگان هیچ کار
چو بد دل شد این لشکر جنگجوی | ببار آب دوست از دلیری نشوی
همان زنگیان چیره دستی کنند | چو پیلان آشفته مستی کنند
چه دستان توان آوریدن بدست | کزان زنگیانرا در آید شکست
بر انداز راسی که یاری دهد | ازین وحشتم رستگاری دهد

جهاندیده دستور فریادرس / کشاد از سر کاردانی نفس

که شاها خرد رهنمون تو باد / ظفر یار و دشمن زبون تو باد

جهان داور آفرینش پناه / پناه تو باد ای جهانگیر شاه

بهر جا که رو آوری از کوه و دشت / بهی بادت از بخت فیروز گشت

سیاهان که ماران مردم زنند / نه مردم هماناکه آهرمنند

اگر رومی اندیشه از جنگ زنگ / عجب نیست کاین ماهیست آن نهنگ

ز مردم کشی ترس باشد بسی / ز مردم خوری چون نترسد کسی

گر آزرم خواهیم ازین سگدلان / نخواهندمان عاقلان عاقلان

دگر جای خالی کنیم از نبرد / ز بیغوله برآرند یکبار گرد

بلی گر زما داشتندی هراس / میانجی برایشان نهادی سپاس

یکی چاره باید برانداختن / بتزویر مردم خوری ساختن

گرفتن تنی چند زنگی ز راه / گرفتار کردن درین بارگاه

نشستن ترا خامش و خشمناک / درانداختن زنگیانرا بخاک

یکی را سر از تن بریدن بدرد / بمطبخ فرستادن از بهر خورد

بزنگی زبان گفتن این را بشوی / بپز تا خورد خسرو نامجوی

بفرمای تا مطبخی در نهفت / نهد لقمه آنرا ته خاک خفت

بجوشد سر گوسپندی سیاه / تهی زاستخوان آورد نزد شاه

شه آن جرم ناپخته و نیم خام / بدرد و بخاید بحرص تمام

بگوید که مغزش بیارند نیز / کزین نغزتر کس نخورد است چیز

اگر هیچ دانستمی در نخست | که خورد چنین دارم تندرست
اسیران رومی نپروردمے | همه زنگی خوش نمک خوردمے
چو آن آدمی خواره یابد خبر | که هست آدمی خواره زو تبر
بدین ترس بگذارد این کین گرم | که آهن بآهن توان کرد نرم
گر این چاره سازی بدست آوریم | بر آن چیره دستان شکست آوریم
بگرگی زگرگان توانیم رست | که بر جهل جز جهل نارد شکست
بفرمود شه تا دلیران روم | نمایند چالش دران مرز و بوم
کمینگه گذرگاه زنگ آورند | تنے چند زنگی بچنگ آورند
شدند آن دلیران فرمان پذیر | گرفتند ازان زنگیے چند اسیر
بنوبتگه شاه بردندشان | بسرهنگ نوبت سپردندشان
درآوردشان نوبتی دار شاه | قفائی زخون سرخ و در دل سیاه
شه از خشمناکے چو غرنده شیر | که آرد گوزن گران را بزیر
یکے را بفرمود تا زان گروه | ببرند سر چون یکے پاره کوه
بمطبخ سپردند کین را بگیر | بسازانچه شه را بود ناگزیر
دگرگونه با مطبخی گفت راز | که چون ساخت میباید این برگ و ساز
دگر زنگیان پیش خسرو بپای | فرو ماند و عاجز دران رسم و رای
چو فرمود خسرو که خوان آورند | بساط خورش در میان آورند
بیاورد خوان زیرک هوشمند | برو لقمهاے سر گوسپند
شه از هم دریدآن خورش را بزور | چو شیرے که او بر درد چرم گور

بپایستگی خورد و جنبانْد سر ... که خوردی ندیدم بدینسان دگر

چو زنگی بخوردن چنان دلکشست ... کبابی دگر خوردنم ناخوشست

همه ساقی زنگی خورم زین شراب ... کزین خوش نمک تر نیابم کباب

برغم سیاهان شه پیلبند ... مزور همی خورد زان گوسپند

چو ترسنده اژدها کردشان ... چو ماران بصحرا رها کردشان

شدند آن سیاهان بر شاه زنگ ... خبر باز دادند زان روز تنگ

که آن اژدها خوی مردم خصال ... نهنگیست کآورد برما زوال

چنان میخورد زنگی خام را ... که زنگی خورد مغز بادام را

سر زنگیان را که آرد به بند ... خورد چون سر بچهٔ گوسپند

دل زنگیان زان در آمد هراس ... که از پرنیان سر برون زد پلاس

فروتر ز هر بد آتش انگیزشان ... ز گرمی نشست آتش تیزشان

چو روز دگر مرغ بگشاد بال ... تهی شد دماغ سپهر از خیال

بغول سیه بانگ برزد خروس ... درآمد بغریدن آواز کوس

شغبهای شیپور از آواز تیز ... چو صور سرافیل در رستخیز

ز نعره برآوردن گاودم ... شد از آسمان زهرهٔ گاو گم

دلیهای گرگینه چرم از خروش ... برآورد مغز جهان را بجوش

ز شوریدن طبنگ زخم ریز ... دل خاک سفته از زخم تیز

دل ترکتازان زران دار و گیر ... برآورد از نای ترکی نفیر

زمین لرزهٔ مقرعه در دماغ ... زده آتشین مقرعه چون چراغ

روان کرد زنان تیر پولادسای | درانذام شیران پولاد خای
پلارک چنان تافت از روی تیغ | که در شب ستاره ز تاریک میغ
دو لشکر دگرباره برخاستند | دگرگونه صفها برآراستند
دو ابر از دو سو در خروش آمدند | دو دریای آتش بجوش آمدند
برآمیخته لشکر روم و زنگ | سپید و سیه چون گراز دو رنگ
سم بادپایان پولاد نعل | ز خون دلیران زمین کرده لعل
ترنگ کمانهای بازوشکن | بسی خلق را برده از خویشتن
درفشیدن تیغ آیینه تاب | درخشان تر از چشمهٔ آفتاب
زده لشکر روم رایت بلند | زمین در کمان آسمان در کمند
بقلب اندر اسکندر فیلقوس | جناحی برآراسته چون عروس
ز پیش سپه زنگی قیرگون | جناحی برآورده چون بیستون
صف زنده پیلان بیکجا گروه | چو گرد دگر یوه کمرهای کوه
مژه چون سنان چشمها چون عقیق | ز خرطوم تا دم در آهن غریق
جداگانه بر هر یکی تخت عاج | بر و زنگی بر سر از مشک تاج
چو او از بر پیل سرکش زدی | زدی آتش از خود بر آتش زدی
ز بس پیل کامد بجالش برون | شد از پای پیلان زمین نیلگون
پیاده روان کرد بر پیلبند | بهر گوشه کرد صد پیل بند
چو آیین پیکار شد ساخته | منشها شد از مهر برخاسته
ستمگر سپاهی ز راجه بنام | ز لشکرگه زنگ بگشاد گام

درآمد چو پیل استخوانے بدست | کز و پیل را استخوان می شکست
سیه مارے افسون گرگی درو | سر آماسے از سر به رگی درو
دهانے فراخ و سیه چون لوید | کز و چشم بیننده گشتے سپید
سمے از خم آهن برانگیخته | بجمها سکا هن برو ریخته
برو سینهٔ همچو پولاد ترس | حدیث تنومندی آن خود مپرس
علم دیده برجے بر سرش | نمیگشت یک موی زان پیکرش
گرانجا بود طاسکے سرنگون | دو دیده برو همچو دو طاس خون
بسے خویشتن را بزنگی ستود | که سوزان ترازآتشم زیر دود
زرا چه منم پیل پولاد خاے | که بر پشت پیلان کشم پیلپاے
چو در معرکه بر کشم تیغ تیز | بگو به کنم کوه را سنگریز
گرم شیر پیش آید و گر هژبر | برو سیل بارم چو بارنده ابر
چو در پیلپائی قدح می کشم | بیک پیل پا پیل را پے کنم
فرس بفگند جوش من نیل را | رخ من پیاده کند پیل را
سلاح از تنم رسته چون شیر نر | زپولاد دارم سلاح دگر
چو الماس و آهن رگ و تن مرا | چه حاجت بالماس و آهن مرا
چو گردن برآرم به گردنکشی | نه زابی هراسم نه از آتشی
درم پهلوی پهلوانان به تیغ | خورم گردهٔ گردنان بیدریغ
بردم سکتے اژدها پیکرم | نه مردم کشم بلکه مردم خورم
ستیزنده را دارم آزرم سست | خر از زیر پالان برآید درست

مرا از کسی در جهان شرم نیست / ستیزه بسی هست آزرم نیست

چو من زنگی انگه که خندان بود / سیه شیری الماس دندان بود

بگفت این و برزد برابر شکنج / چو ماری که پیچد ز سودای گنج

ز رومی سواری توانا و چست / بران آتش افگند خود را بکشت

بآتش کشی باز مالید گوش / چو پروانه کایدش خون بجوش

درآمد دگر زنگی جنگ سود / بیک ضربت از تن سرش در ربود

دگر کینه خواهی درآمد بجنگ / فلک هم درآورد پایش بسنگ

دگر رومیے رفت چون تندباد / که تا چشم بر هم نهد سر نهاد

دگر پهلوانے ز قلب سپاه / سبکتر شده چون خرامنده ماه

چنین تا بمقدار هفتاد مرد / به تیغ آمد از هر میان در نبرد

دگر هیچکس را نیامد نیاز / که با آن زمانی شود رزم ساز

دل از جاے شد لشکر روم را / چو از کورهٔ آتشین موم را

چو کرد آن زبانی سیه راز بون / نیامد بناورد او کس برون

شه گردنان شاه گردون گرای / ز ره کار موکب تهی کرد جای

برآراست بر جنگ زنگی بسیچ / بزنگی کشی نیزه را داد پیچ

زده بر میان گوهر آگین کمر / درآورد پولاد هندی بسر

به تن بر یکے آسمان گون زره / چو مرغول زنگے گره در گره

یمانی یکے تیغ زهرآب جوش / حمائل فرو هشته از طرف دوش

کمندی چو ابروی چناچیان / بخم چون کمان گوشهٔ چاچیان

۷۱

لگامے برافگند بر پشت بور — درآمد بزین آن شه پیل زور

عنان تگاور بدولت سپرد — نمود آن قوی را قوی دستبرد

بکبک دری چون درآید عقاب — چگونه جهد بر زمین آفتاب

ازان تیزتر خسرو پیلتن — به تندی درآمد بر آن اهرمن

بزد بانگ بروی که ای زاغ پیر — عقاب جوان آمد آرام گیر

اگر برنتابی عنان راز راه — کنم بر تو عالم چو رویت سیاه

سیه روازانی که از تیغ تیز — درین حربگه گرد خواهی گریز

مرو تا بخون سرخ رویت کنم — مسلسل ترا زجعد مویت کنم

فتد زنگ بر تیغ آئینه رنگ — من آئینه ام کز من افتاد زنگ

سپیدی برد رومی از چشم درد — برد تیغ من سرخی از روی زرد

چه دانی که من دیو مردم خورم — مرا خور که از دیو مردم ترم

ندانی تو پیکار شمشیر و لخت — بیاموزمت من بیازوی سخت

گرائی زجائی نگهدار جای — وگرنه سپارم سرت زیر پای

من آن رومی سالار تازی هشم — که چون دشنهٔ صبح زنگی کشم

چو هندی زنم بر سر زنده پیل — زند پیلبان جامه در خم نیل

چو زاهن کنم حلقه در گوش سنگ — بزنگه زود هوش سالار زنگ

چو گفت این سخن در رکاب ایستاد — برآورد بازو عنان برگشاد

بر و حمله برد چون پیل مست — یکی حربه شیرپیکر بدست

زسختی که زد بر سرش گرز را — برافتاد تب لرزه البرز را

بیک زخم آن گرز پولاد سخت ستد جان ازان آبنوسی درخت

سر و گردن و سینه و پا و دست ز سر تا قدم خورد و در هم شکست

چو کار زرا چه زراحت برید سیه کی محنت دیگر آمد پدید

سیاهی بکردار نخل بلند هراسان از و دیده نخلبند

بجستر و در آمد چو تند اژدها برو کرد زخمی چو آتش رها

نشد کارگر تیغ بر درع شاه بغرید زنگی چو ابر سیاه

چو دارای روم آن سیه بار دید نهنگ سیه از میان برکشید

چنان ضربتی زد بران نخلبن کز شیر جوان بر گوزن کهن

سر زنگی از نخل بالا فتاد چو زنگی که از نخل خرما فتاد

دگر زنگیی رفت سوی مصاف زبان برگشاد او بمستی گزاف

که ابر سیه آمد از کوه زنگ نبارد مگر اژدها و نهنگ

سیه گوله گرز و بازو منم گران کوه را هم تراز و منم

ز تن برکنم گردن پیل را برم ور کشم چشمه نیل را

هرآنکس که جالش با آهن گرم بسی جا بهادر سکاهن رزم

جهانجوی چون دید کان یاوه گوی ز خون نافت خود را کند نافه بوی

سر تیغ بر گردن افراختش دران یاوه گفتن سر انداختش

ازان سهمگین تر سیاهی قوی عنان راند بر جالش خسروی

چنان زد برو تیغ زنگار خورد که زنگی ز مرکب در آمد بگرد

سیاهی دگر زین براه هم نهاد بزخمی دگر دیده بر هم نهاد

دگر تا شب از نامداران زنگ | نیامد کسی را تمنای جنگ
جهاندار با فتح و ساز گشت | شبانگه بآرامگه باز گشت
چو گلنارگون کسوت آفتاب | کبودی گرفت از خم نیل ناب
نگهبان این مار پیکر درفش | زر اندود بر پرنیانی بنفش
رقیبان لشکر بآئین پاس | نگهبان تراز مرد انجم شناس
ز بیداری از دیده نگذاشتند | بیاتی که رسم است میداشتند
سحرگه که آمد به نیک اختری | گل سرخ بر طاق نیلوفری
سکندر برون آمد از خوابگاه | برآراست بر حرب دشمن سپاه
روان کرد رخش عنان تاب را | برانگیخت چون آتش آن آب را
بقلبش اندرون پای خود در فشرد | بهر پهلوان پهلوی را سپرد
چپ و راست را بست ز آهن حصار | فرو برد چون کوه بیخ استوار
همان لشکر زنگ و خیل حبش | بهر گوشه گشته شمشیرکش
حبش بر یمین بربری بر یسار | بقلب اندرون زنگی دیوسار
چو نوبت زن شاه زد کوس جنگ | جرس دار زنگی بجنباند زنگ
در آمد بغریدن ابر سیاه | ز ماهی تف تیغ بر شد بماه
چنان آمد از هر دو لشکر غریو | کزان هول دیوانه شد مغز دیو
گره در گلوها غرو بست گرد | ز بیخوابی اندامها گشت زرد
ز گرز گران سنگ و شمشیر تیز | میانجی همی جست راه گریز
ز گرز گران سنگ جنگاوران | زمین را همی سوده شد استخوان

زبس غورش کوس و تینه طاس / بگردون گردان درآمد هراس

زخر مهرهٔ مغز پرداخته / زمین مغز کوه از سر انداخته

زرویین دژ کوس تندر خروش / بدزهای رویین در افتاد جوش

زنای دمنده بر آهنگ دور / گمان کرد کامد سرافیل صور

زبس کوفتن بر زمین گرز و تیغ / زهر غار بر شد غباری چو میغ

زمنقار پولاد پران خدنگ / گره بسته خون در دل خاره سنگ

کمان کشرا برو بمژگان تیر / زپستان جوشن برآورده شیر

کمند گره دادهٔ پیچ پیچ / بجز گرد گردن نمی گشت هیچ

چو هندوی بازیگر گرم خیز / معلق زنان هندی تیغ تیز

زموزونی ضربهای سنان / برقص آمده اسپ زیر عنان

زبنورهٔ تیز زنبور نیش / شده آهن و سنگ را روی ریش

زمین خسته از خون انجیدگان / هوا بسته از آه رنجیدگان

برآراسته قلب شاه از نبرد / چو کوهی گران باشد از لاجورد

همان تیغزن زنگی سخت کوش / برآورد چون زنگ وسی خروش

کفیده دل و بر لب آورده کف / دهن باز کرده چو پشت کشف

چو از هر دو سو قلب گشته ستوار / زهر دو سپه رفت بیرون سوار

نمودند بسیار مردانگی / هم از زیرکی هم ز دیوانگی

برآورد زنگی نه رومی هلاک / که این نازنین بود و آن هولناک

شه از نازنین لشکر اندیشه کرد / که از نازنینان نیاید نبرد

بدل گفت آن به که شیری کنم | درین ترسناکان دلیری کنم
چو لشکر زبون شد درین تاختن | بجو دباید این رزم را ساختن
برون شد دگرباره چون آفتاب | که آرد بجو نیزه ی شب شتاب
تنی چند را زان سپاه درشت | بیک زخم شمشیر چون سنگ پشت
کسی کانچنان دید بنیاد داد | تهی کرد پهلو ز پولاد داد
سپهدار رومی چو بی جنگ ماند | نگاور سوی لشکر زنگ راند
پلنگر که او بود سالار زنگ | بدانست کامد ز دریا نهنگ
بیاراست خود و گفت کین صید خام | کجا جان برد چون در آید بدام
سلاح ملک وار ترتیب کرد | بجوشن بر از تیغ ترکیب کرد
بپوشید خفتانی از کرگدن | مکلل بزر از آستین تا بدن
یکی خود پولاد آیینه فام | نهاد از بر فرق چون سیم خام
درفشان یکی تیغ چون چشم گور | پلارک درو رفته چون پای مور
برآهیخت آمد بران تند شیر | نشاید شدن سوی شیران دلیر
بشه گفت کای صید شیر آزمای | شکیبا شو از خود صبوری نمای
مرو تا نبرد دلیران کنیم | درین رزمگه جنگ شیران کنیم
ببینیم کز ما بلندی کراست | درین کار فیروزمندی کراست
ز جوشیدن زنگی خام کار | بجوشید خون در دل شهریار
چو بدخواه کین در خروش آورد | ستیزنده را خون بجوش آورد
سکندر بدو گفت چندین ملاف | مزن بیهده پیش مردان گزاف

٦٧

زمردانگی لاف چندان مزن ‏ ‏ هراسان شو از سایهٔ خویشتن

مترس ارچه شیری ز شیرافگنان ‏ ‏ دلیری مکن با دلیرافگنان

تنی را که نتوانی از جای برد ‏ ‏ بپرخاش او دل چه باید فشرد

به پهلوی شیرافگنی دست کش ‏ ‏ که داری بشیرافگنی دست خوش

بتاراج خود ترکتازی کنی ‏ ‏ که گنجشک باشی و بازی کنی

بیا تا بگردیم میدان نخست ‏ ‏ ببینیم کز ما که سختی کش است

گرفته مزن بر حریف افگنی ‏ ‏ گرفته شوی گر گرفته زنی

برآشفت زنگی ز گفتار شاه ‏ ‏ بجالش درآمد چو ابر سیاه

فروهشت بر ترک شه تیغ را ‏ ‏ ببرق آفتی کی رسد میغ را

برآشفته شد شاه زان زشت روی ‏ ‏ چو تیغ از تنش سر برآورد موی

به تندی یکی تیغ زد بر تنش ‏ ‏ نشد کارگر زخم بر جوشنش

بسی حمله بر یکدگر ساختند ‏ ‏ یکی زخم کاری نینداختند

بدینگونه تا شب درآمد بسر ‏ ‏ نشد زخم کس در میان کارگر

چو زنگی شد از جنگ خسرو ستوه ‏ ‏ بدو گفت خورشید شد سوی کوه

شب آمد شب خون رها کردنیست ‏ ‏ بمیعاد فردا وفا کردنیست

سیه کار شب چون شد درخت سوز ‏ ‏ برون آتش آید ز گردنده روز

کنم با تو کاری درین کارزار ‏ ‏ که اندر گریزی بسوراخ مار

بشرطی که چون صبح راند سپاه ‏ ‏ ترا نیز چون صبح بینم پگاه

بگفت این و از حربگه بازگشت ‏ ‏ باین داستان شاه دمساز گشت

بمهلت ز شب عذر خواه آمدند	زسیدان سوی خوابگاه آمدند
بیا ساقی از خم دو شینه می	که ماندست باقی ز کاوس کی
بده تا طبیعت سیاوش شود	چو نوشند و می چند سرخوش شود

ظفر یافتن سکندر بر زنگیان

چو روز از گر چشمهٔ آفتاب	برانگیخت آتش ز دریای آب
دو لشکر بهم بر کشیدند کوس	چو شطرنجی از عاج و از آبنوس
ندروان رومی و زاغان زنگ	شده سینه با زسینه دو رنگ
سیاهان چو شب و میان چون چراغ	کم و بیش چون زاغ و چون چشم زاغ
برآمد یکی ابر زنگار گون	فرو ریخت از دیده دریای خون
دران سیل کز پای شد تا بفرق	یکی تشنه ماند و یکی گشته غرق
جهان خسرو آهنگ پیکار کرد	ببدخواه بر چشم بدکار کرد
برآراست بازار ناورد را	برانگیخت ز آب روان گرد را
فراگندی از گور چشم حریر	بپوشید و فارغ شد از تیغ و تیر
یکی درع رخشنده چشمه دار	که در چشم آید یکی چشمه دار
سنان کش یکی نیزهٔ سی ارش	بآب جگر یافته پرورش
حمایل یکی تیغ هندی چو آب	بگوهر تر از چشمهٔ آفتاب
کلاهی ز پولاد چینی بر سرش	که گوهر بر شک آمد از گوهرش
برآویخته ناچخی زهردار	بوقت زدن تلخ چون زهرمار

نشست از بر بارهٔ کوه دش | بدیدن همایون برفتار خوش
روان کرد موکب بمیدادگاه | بدیده که دشمن کی آید براه
نیامد پلنگر که پژمرده بود | باندیشه لنگر فرد برده بود
دگر زنگیی را چو عفریت ست | فرستاد تا گوهر آرد بدست
بیک ناچخ شه که بروی رسید | ز زنگی رگ زندگانی برید
دگر دیوی آمد چو یکپاره کوه | کز و چشم بینندگان شد ستوه
همان خورد کان ناتراشیده گر | چنین چند را خاک خاریده سر
سیه روی تر زنگیی دیوسار | به پیچش درآمد چو پیچنده مار
برو نیز شه ناچخی راند زود | بزخمی برآورد زو نیز دود
سیاهی دگر زان ستمکارتر | بحرب آمد از شیر خونخوارتر
همان شربت یاریشینه خورد | زمانه همان کار پیشینه کرد
نیامد دگر کس بمیدان دلیر | که ترسیده بودند زان تند شیر
عنان راند خسرو سوی خیل زنگ | برون خواست بدخواه خود را بجنگ
پلنگر چو دید آنچنان دستبرد | شد اندامش از زخم ناخورده خرد
اگر خواست ورنی جنیبت جهاند | سوی حربگه کام ناکام راند
عنان بر شه افگند چالش کنان | بسعد خواریش بخت نالش کنان
سبک زخمها زد به نیروی بخت | نشد کارگر بر خداوند تخت
شه شیر زهره بر آن پیل زور | بجوشید چون شیر بر صید گور
نیاهنده را یاد کرد از نخست | نیت کرد بر کامگاری درست

طریدے بناورد زنگی نمود — کہ بر نقطہ پرکار رستگی نمود

بجا لشگری سوی اور اندرخش — برابر سیہ خندہ زد چون درخش

چنان زد برو ناچخ نہ گرہ — کہ ہم کالبد سفتہ شد ہم زرہ

بیک باد شد کشتی خصم خرد — دو ماندہ لنگر پلنگر ببرد

بفرمود شہ از سر بارگی — کہ لشکر بجنبد بیکبارگی

سپاہ از دو سو جنبش انگیختند — شب و روز با ہم در آمیختند

زبیم چقاچق کہ آمد ز تیر — کفن گشت در زیر جوشن حریر

ترنگا ترنگ درخشندہ تیغ — زماہی ورقہا برآوردہ میغ

تنورہ ز تفسیدن آفتاب — بسوز زندگی چون تنوری بتاب

ز جوشیدن سر ببر سام تیز — جہان کرد از روشنائی گریز

ز بس زنگی کشتہ بر خاک راہ — زمین گشتہ بر آسمان رو سیاہ

عقیق از شہ آتش افروختہ — شبہ گشت ز آتش ہمہ سوختہ

سنگ شد شبہ گشت گوہر گران — چنین ست خود رسم گوہر گران

اسیر سمن برگ شد مشک بید — غراب سیہ صید باز سفید

سراسیمگی در منش تاختہ — ز رخت خرد خانہ پرداختہ

ز دل دادن چاوشان دلیر — دلاور شدہ گور بر جنگ شیر

یکی گفت ہوی و دگر گفت ہان — برآورد سرہای ہوی از جہان

ستیز دو لشکر چو از حد گذشت — زمانہ یکی را ورق در نوشت

تو دیدست را فتح شد رہنمون — بزنہار خواہی در آمد زبون

دران تاختن لشکر رومیان | بزنگی کشی بسته هر سه میان
سکندر گشاده بشمشیر دست | ببازار زنگی در آمد شکست
چو زنگی در آمد بزنگانه رود | ز شهرود رومی برآمد سرود
سر رایت شاه بر شد بماه | ز غوغای زنگی تهی گشت راه
فرو ریخت باران رحمت ز میغ | فرو شست زنگار زنگی ز تیغ
ستاده ملک زیر زرین درفش | ز سیفور بر تن قبای بنفش
ز هر سو کشان زنگی چون نهنگ | بگردن در افسار یا پالهنگ
کسی را که زیر علم ساختند | بفرمان خسرو سر انداختند
دران وادی از زنگیان کس نماند | وگر ماند جز خورد کرگس نماند
گروهی که بر پیل کردند زور | فتادند چون پیله در پای مور
خرابنده چون بار مردم کشد | کمی شم کشد گر بریشم کشد
چو خصمان گرفتار خواری شدند | حبش در میان زینهاری شدند
بجستند بر سختی کار شان | ز شمشیر خود داد زنهار شان
شه آن وحشیان را که بود از حبش | نفرمود کشتن دران کشمکش
بفرمود تا داغ شان برکشند | حبش زین سبب داغ بر سر کشند
فروزنده شان کرد ز ان گرم داغ | که آتش فروزنده گردد چراغ
ز بس غارت آوردن ز هر شاه | غنیمت نگنجید در عرصه گاه
چو شاه آن متاع گران سنج دید | چو دریا یکی دشت بر گنج دید
بجز گوهر و جام و زرین عمود | بخروار گوهر بانبار عود

هم از زر کانی هم از لعل و دُر | بسی چرم قنطارها کرده پُر
ز کافور چون سیم صحرا ستوه | ز سیم چو کافور صد پاره کوه
همه زنده پیلان گنجینه کش | همان تازی اسپان طاوس وش
بسی برده یونانی و بربری | سبق برده بر ماه و بر مشتری
زبرگستوانهای گوهرنگار | همان فرش زربافتهٔ آبدار
همه روی صحرا براز خواسته | به گنجینهٔ گوهر آراسته
شه از فتح زنگی و تاراج گنج | برآسود و ایمن شد از درد و رنج
بعبرت دران کشتگان بنگریست | بخندید پیدا و پنهان گریست
که چندین خلائق دران رستخیز | چرا کشت باید بشمشیر و تیر
گنه گر بر ایشان نهم نارواست | گر از خود خطا بینم آنهم خطاست
فلک را سرانداختن شد سرشت | نشاید کشیدن سر از سرنوشت
چو دوازده لاجوردی نقاب | سر از گنبد لاجوردی متاب
فلکها که چون لاجوردی خزند | همه جامهٔ لاجوردی رزند
درین پرده کج سرودی مگوی | درین خاک شوریده آبی مجوی
که داند که این خاک انگیخته | بخون چه دلهاست آمیخته
همه راه اگر نیست بیننده کور | ادیم گوزنست و کیمخت گور
بیا ساقی از می مرا مست کن | چو می در دهی نقل در دست کن
از آن می که دل را بدو خوش کنم | بدو نعل در رخش طلق آتش کنم

مراجعت سکندر از جنگ زنگیان و بنا کردن اسکندریه

برومند باد آن همایون درخت — که در سایهٔ او توان برد رخت

گر از میوه آرایش خوان دهد — گه از سایه آسایش جان دهد

بمیوه رسیده بهاری چنین — ز رونق بیفتاد کاری چنین

چو شد بارور میوه دار جوان — بدست تبر دادنش چون توان

زمستان برون رفت و آمد بهار — برآورد سبزه سر از جویبار

دگرباره سرسبز شد شاخ خشک — بنفشه برآمیخت عنبر بمشک

بعنبرخری نرگس خوابناک — چو کافور تر سر برون زد ز خاک

گشادم من از قفل گنجینه بند — بصحرا علم برکشیدم بلند

نهان پیکر آن هاتف سبزپوش — که خواند سراینده او را سروش

بآواز پوشیدگان گفت خیز — گزارش کن از خاطر گنج ریز

که چون رومی از زنگی آن کین کشید — سکندر بکار رخش در زین کشید

گزارندهٔ داستان دری — چنین داد نظم گزارشگری

که چون فرخی گشت با شاه جفت — چو گلنار خندید و چون گل شگفت

در گنج بگشاد بر گنج خواه — توانگر شد از گنج و گوهر سپاه

برآسود یک هفته بر جای جنگ — بیاقوت می ریگ را داد رنگ

چو سقای باران و فراش باد — زدند آب و رفتند ره بامداد

شد از راه او گرد برخاسته — که بی گرد به راه آراسته

چو بی گرد شد راه از گرد راه — درآمد بزین شاه گیتی پناه

روارو زنان نای زرین زدند — سراپرده بر پشت پروین زدند

ز دریای افریقیه تا رود نیل — بجوش آمد از بانگ طبل رحیل

درآینده هر سو درای شتر — زبانگ تهی مغز را کرده پر

دهان جلاجل پر آوای زر — ز شور جرس گوشها کرده کر

بموکب روان لشکر از هر کنار — نه چندانکه داند کس او را شمار

جهاندار در موکب خاص خویش — خرامنده بر کبک رقاص خویش

چو لختی زمین زان طرف در نوشت — ز پهلوی وادی درآمد بدشت

ز بس رایت انگیزی سرخ و زرد — مقرنس شده گنبد لاجورد

بصحرا غنیمت برآورد کوه — ز گوهر کشیدن ستوران ستوه

ز بس گنج آگنده بر پشت پیل — بصد جای پل بست بر رود نیل

بمصر آمد و مصریان را نواخت — بآیین خود کار آن شهر ساخت

بدان فرخی شاه فیروزمند — برافراخته سر بچرخ بلند

وزانجا برون شد بدریا کنار — پذیرفته یک چند آنجا قرار

بهر منزلی کو علم برکشید — در آن منزل آمد عمارت پدید

بگنج و بفرمان بر آن مرز بوم — عمارت بسی کرد بر رسم روم

بر آبای راه میسه در رنج — بران ریگ چون ریگ میریخت گنج

بروزی که بود اتفاق اوفتاد — مهندس بنیاد اساسی نهاد

نخستین عمارت بدریا کنار — بنا کرد شهری چو خرم بهار

بآبادی و روشنی چون بهشت — همش جای بازار و هم جای کشت

باسکندر آن شهر چون شد تمام — هم اسکندریش نهادند نام

چو پرداخت آن نغز بیناد را | که مانند شد مصر و بغداد را
بیونان شدن گشت عزمش درست | که آنجا رود مرد کاید نخست
ز دریا گذر کرد و آمد بروم | جهان نرم در زیر مهرش چو موم
بدان بوم چون رغبتش خواستی | بکردی از آن هر چه میخواستی
از آنجا بیونان در آمد ز راه | که پوشید گردون ز گرد سپاه
بزرگان روم آفرین خوان شدند | بران گوهری گوهر افشان شدند
همه شهر یونان بیاراستند | که دیدند ازو هر چه میخواستند
نشاندند مطرب فشاندند بال | که آمد چنان بازئی در خیال
مخالف شکن شاه فیروز بخت | بفیروز فالی در آمد به تخت
ز فیروزی دولت کامگار | نشاط نو انگیخت در روزگار
بسی ارمغانی ز تاراج زنگ | بهر سو فرستاد بی وزن و سنگ
ز گنجی که آورد فرستاد بهر | بهر گنجدانی فرستاد بهر
دگر بهره از بهر دارا نهاد | نه از بهر بیم و مدارا نهاد
گزید از غنیمت طرائف بسی | کز انسان نه بیند طرائف کسی
چو نوبت بسر بخشش دارا رسید | شتر بار زر تا بخارا رسید
گزین کرد مردی بفرهنگ و رای | که آیین آن خدمت آرد بجای
گرانمایه سنگی که باشد غریب | ز مرکوب و جوهر ز دیبا و طیب
برون از طبقهای زرین و خشک | بصندوق عنبر بخروار مشک
سکی خرمن از سیم نگداخته | سکی خانه کافور ناساخته

زعود و گره بارها بسته تنگ | که هر پاره زو بود صد من بسنگ
مرصع سلیح تیغ گوهرنگار | مطلهای زربفت آبدار
کنیزان چابک غلامان چست | بهنگام خدمتگری تندرست
همان تختهای مکلل زعاج | بگوهر برآمود با طوق و تاج
اسیران زنجیر برپا و دست | ببالا و پهنا چو پیلان مست
زگوش بریده شتر بارها | زسرهای پرکار خروارها
زپیلان پیکار صد زنده پیل | که رزم جوشنده چون رود نیل
بدانسان گرانمایهای سره | فرستاد با قاصدی یک سره
چو آمد فرستاده راه سنج | بدارا سپردان گرانمایه گنج
شکوهید دارا ز سیلی چنان | حسد را بر او تیزتر شد عنان
پذیرفت گنجینهٔ بی قیاس | پذیرفته را نامد از وی سپاس
نه بر جای خود پاسخی ساز کرد | در کین پوشیده را باز کرد
فرستادن پاسخ سرسری | نپوشید بر رای اسکندری
سکندر شد آزرده از کار او | نهانی همی داشت آزار او
ز فیروزی دولت و جاه خویش | نبودش سر کین بدخواه خویش
زهر سو خبر ترکتازی نمود | که رومی بزنگی چه بازی نمود
زهر کشوری قاصدان تاختند | بدین چیرگی تهنیت ساختند
در طعنه بر رومیان بسته شد | همه روی از بددلی رسته شد
زمانه چو عاجز نوازی کند | به تند اژدها مور بازی کند

درین آسیا دانه بینی بسی	بنوبت درش افگند هر کسی
بده ساقی آن می که فرخ پی است	بمن ده که داروی مردان می است
مئے کوست حلوای هر غم کشی	ندیده بجز آفتاب آتشی

سگالش نمودن اسکندر بر قهر دارا و فال شدن بفیروزی خود

جهان بینم از میل جوینده پر	یکی سوی دریا یکی سوی دُر
نه بینم کسی را درین روزگار	که میلش بود سوی آموزگار
چو من بلبلی را بود ناگزیر	گزین گوشه گیران شوم گوشه گیر
بمشغولی نغمه این سرود	شوم فارغ از شغل دریا و رود
چو بیرون جهم گه گه از کنج باغ	ترنجی بدستم چو روشن چراغ
نه بینم کس از هوشیاران مست	که دادن توان آن ترنج بدست
دگر باره از دست این دوستان	گریز آورم سوی این بوستان
تماشای این باغ دلکش کنم	بدو خاطر خویش را خوش کنم
گزارشگر کارگاه سخن	چنین گوید از موبدان کهن
که چون شاه روم از شبیخون زنگ	برآسود و آمد مرادش بچنگ
پذیره شد آسایش و خواب را	روان کرد بر کف می ناب را
بنورد و نوشت و می نوش کرد	سرود سرایندگان گوش کرد
ببودی ز نشه دور تا وقت خواب	مغنی و ساقی و رود و شراب
حساب بجز کامرانی نداشت	ز دوران به کسی زندگانی نداشت

نشسته جهاندار گیتی فروز | بفیروزی آورده شب را بروز
بپیرامنش فیلسوفان دهر | جهان را ز داد و دهش داده بهر
ارسطو بساغر فلاطون بجام | می خام ریزنده چون خون خام
مغنی سراینده بر بانگ رود | بنوروزی شبه نوآئین سرود
که دولت پناها جهان بخت باش | همه سال با افسر و تخت باش
گروکن بعسرابه جام را | گروگیر کن بادهٔ خام را
نشاطے ارغوانی بده | طرب ساز و داد جوانی بده
چو داری جوانی و اقبال هست | برود و بے شاد باید نشست
چو تدبیر شمشیر کردی تمام | برآرای مجلس بترکیب جام
جهان گیر در سایهٔ تاج و تخت | بگیرد جهان بر تو این کار سخت
سیاهی گرفتے سپیدی بگیر | چنین اسلقبے بایدت ناگزیر
علم بر فلک زن که عالم تراست | بدولت درآویز کان هم تراست
ز نصرت بمصر و تا اوج زنگ | بچهره درآورده بود آب و رنگ
زبون کردن دشمن آسان گرفت | حساب خراج خراسان گرفت
بهم سنگی خویشش در روم و شام | نیامد کشش در ترازو تمام
بدارا نداد آنچه داد از نخست | همان داده را نیز ازو باز جست
از آنجا که زور جوانیش بود | تمنای کشورستانیش بود
کمربند ایرانیان سست کرد | بایران گرفتن کمر چست کرد
درختے که او سر برآرد بلند | بدیگر درختان رساند گزند

به نخچیر شد شاه یک روز کش ⁂ هم او خوش منش بود و هم روز خوش

شکار افگنان دشتها در نوشت ⁂ همی کرد نخچیر بر کوه و دشت

فلک وار میشد سپهری پرشکوه ⁂ گهی سوی صحرا گهی سوی کوه

گذشت از قضا بر یکی کوهسار ⁂ که بود از بسی گونه بروی شکار

دو کبک دری دید بر خاره سنگ ⁂ بآیین کبکان جنگی بجنگ

که این مغز آنرا بمنقار جست ⁂ که آن بال اینرا بناخن شکست

دران معرکه راند شه بارگی ⁂ همی کرد در هر دو نظارگی

ز سختی که کبکان در آویختند ⁂ ز نظارهٔ شاه نگریختند

شگفتی فرو ماند زان شهریار ⁂ که در مغز مرغان چه بود آن نقار

یکی را نشان کرد بر نام خویش ⁂ بران بست فال سرانجام خویش

یکی مرغ را نام دارا نهاد ⁂ بران فال چشم آشکارا نهاد

دو مرغ دلاور دران داوری ⁂ زمانی نمودند جنگ آوری

همان مرغ شد عاقبت کامگار ⁂ که بر نام خود فال زد شهریار

چو پیروز دید آنچنان حال را ⁂ دلیل ظفر یافت آن فال را

خرامنده کبکی ظفر یافته ⁂ پریداز بر کبک سر تافته

سوی پشتهٔ کوه پرواز کرد ⁂ عقابی در آمد سرش باز کرد

چو بشکست کبک دری زان عقاب ⁂ ملک نیز بشکست و نامد بتاب

ز پرداز پیروزی خویشتن ⁂ بنودش همانا غم جان و تن

بدانست کاقبال یاری دهد ⁂ بدارا برش کامگاری دهد

ولیکن ز دوران دولت کامگار — بنا شد بسی عمر او پایدار
شنیدم که بود اندران خاره کوه — مقرنس یکی طاق گردون شکوه
که پرسندگان زو به آواز خویش — خبر باز جستند از راز خویش
صدائی شنیدند از کوه سخت — بر انسان که بودی نمودار بخت
بفرمود شه با یکی هوشمند — خبر باز پرسد ز کوه بلند
که چون در جهان ریزش خون بود — سرانجام اقبال شه چون بود
بپرسید پرسنده نغز فال — که چون می نماید سرانجام حال
سکندر شود در جهان چیره دست — بدارای دولت در آرد شکست
صدای برآورد کوه از نهفت — همان نکته کو گفته بد باز گفت
ازان فال فرخ دل خسروی — چو کوه قوی یافت پشت قوی
بجزم دلی زانطرف بازگشت — سوی بزمگاه آمد از کوه و دشت
به تدبیر بنشست با انجمن — چو سرو سهی در میان چمن
سخن راند از اندازه کار خویش — ز پیروزی صلح و پیکار خویش
که چون من به نیروی گیتی پناه — بگردون گردان رسانم کلاه
گزیدر با خوارگان چون دهم — بخود بر چنین خواری چون نهم
بدارا چرا او باید خراج — کز و کم ندارم نه گوهر نه تاج
گر او تاج دارد مرا تیغ هست — چو تیغ [illegible] آید بدست
گر او لشکر آرد به پیکار من — نگهدار من بس نگهدار من
مرا نصرت از ایزدی حاصل ست — که رایم قوی لشکرم یکدلست

سپه را که فیروزمندی رسد ⁂ زیاران یکدل بلندی رسد

دو دل یک شود بشکند کوه را ⁂ پراگندگی آرد انبوه را

امیدم چنان شد به نیروی بخت ⁂ که بستانم از دشمنان تاج و تخت

چه باید رصدگاه دارا شدن ⁂ بجز به دهے آشکارا شدن

شما زیرکان از سر یاوری ⁂ چه گویید چون باشد این داوری

چه حجت بود پیش دارا مرا ⁂ نهانی کنید آشکارا مرا

شناسندگان سر انجام کار ⁂ دعا تازه کردند بر شهریار

که تا چرخ گردنده و اختر ست ⁂ وزین هر دو آمیزش گوهر ست

چراغ جهان گوهر شاه باد ⁂ رخ شاه روشن تر از ماه باد

توی آنکه نیروی بینش به تست ⁂ برومندے آفرینش به تست

بهر جا که باشی خداوند باش ⁂ زهر نیکه کاری برومند باش

بکام تو بادا سپهر بلند ⁂ ز چشم بدانت مبادا گزند

نشست تو برگاه فرخنده باد ⁂ سران جهان پیش تو بنده باد

بپرسیدی از ما بفرهنگ و رای ⁂ بگوییم چون بخت شد رهنمای

چنانست رخصت برای صواب ⁂ که شه بر مخالف نیارد شتاب

تو بنشین گر او با تو جنگ آورد ⁂ برو تیغ تو کار تنگ آورد

ز دست تو یک تیغ برداشتن ⁂ ز دشمن سر و تیغ بگذاشتن

گوزنی که با شیر بازی کند ⁂ زمین جای قربان نمازی کند

ز دارا نیاید بجز نای و نوش ⁂ گر آید تو خونش آید بجوش

تو زو بیش در لشکر آراستن ‌ خراج از زر یونان توان خواستن

شبیخون تو تا بیابان زنگ ‌ تماشای او تا شبستان تنگ

تو دین پروری خصم کین پرورست ‌ فرشته دگر اهرمن دیگرست

تو شمشیرگیری و او جام گیر ‌ تو بر سر نشینی و او بر سریر

تو با داد و او هست بیدادگر ‌ تو میزان زر و او ترازوی زر

تو بیدار و او بیخودی می کند ‌ تو نیکی کنی او بدی می کند

بدان بد که از جمله شهر و سپاه ‌ ز نیکان ندارد کسی نیکخواه

ببینی که روزی هم آزار او ‌ کسادی در آرد به بازار او

نوازشگری های پدر رام تو ‌ برآرد به هفتم فلک نام تو

ز حق دشمنی چند باطل ستیز ‌ نگر تا کند باطل از حق گریز

کمر بند و بیداری بخت بین ‌ کله داری کن سر تخت شین

نباید که بندد ترا این خیال ‌ که دولت بملکست و نصرت بمال

سری کردن مردم از مردمیست ‌ وگرنه همه آدمی آدمیست

نه هر آدمی سرفرازی کند ‌ سر آن شد که مردم نوازی کند

دد و دام را شیر از آنست شاه ‌ که مهمان نوازست در صیدگاه

جهان خوش بدان نیست کاری بدست ‌ بزنجیر و قفلش کنی پای بست

ز عیش خوش آنگه نشانش دهی ‌ کز نیش ستانی بدانش دهی

جوانمرد پیوسته باکس بود ‌ کس آنرا نباشد که ناکس بود

بانکس که او را خمیدست خام ‌ همه کس دهد نان گندم بوام

مروت تو داری و مردی تراست | بر اندیش را گنج با اژدهاست
گر او تند گردد تو هستی درخش | گر او گنجدان شد تو ئی گنج بخش
پدر گرچه با قوت شیر بود | یکین خواستن نرم شمشیر بود
تو آن شیرگیری که در وقت جنگ | ز شمشیر تو خون شود خاره سنگ
بجنگ سیاهان زنگی سرشت | که بودند چون دیو دژخیم زشت
چو با تیغ تو سرکشی ساختند | بخبر سرچه در پایت انداختند
چو زان سیلها برگذشتی چو کوه | ازین قطرها هم نگردی ستوه
نهنگی که او پیل را پی کند | ز آهو بره عاجزی کی کند
هژبر ژیان کی شود صید گور | سیه مار کی روی تابد ز مور
عقابی که نخجیر سازی کند | تفرجگهان دستبازی کند
دگر کاختران نیکخواه تو اند | همه خاکیان خاک راه تو اند
نمودار گیتی گشائی تراست | فلک خصم را مومیائی تراست
بچندین نشانهای فیروزمند | بداندیش را چون بناید گزند
بفالی که اختر توان بر شمرد | تو داری درین داوری دستبرد
همانش که در حرف خط هندسی | تو غالب تری گر سخن بررسی
پلنگی که لشکرکش زنگ بود | بوقتی که با قوت جنگ بود
بمغلوب و غالب چو بشتافتیم | دران فتح غالب ترا یافتیم
چو فیروز بود آن نمونش بفال | درین هم توان بود فیروز حال
شه از نصرت ره نمایان خویش | حساب جهانگیری آورد پیش

بهر جا که شمشیر و ساغر گرفت	به نیک اختری فال اختر گرفت
بفرخندگی فال زن ماه و سال	که فرخ بود فال فرخ بفال
مزن فال بد کاورد حال بد	مبادا کسی کو زند فال بد
بیا ساقی آن لعل پالوده را	بیاور بشو این غم آلوده را
فروزنده لعلی که ریحان باغ	ز قندیل او بر فروزد چراغ

آئینه ساختن حکیمان برای سکندر

چو فرخ بود روزی از بامداد	همه مرو را نیکی آید بیاد
بخوبی نهد رسم و بنیادها	ز دولت به نیکی کند یادها
هر آنکو به نیک اختری بر زند	به نیک اختری فال اختر زند
بهنگام سختی مشو ناامید	کز ابر سیه بارد آب سپید
در چاره سازی بخود در مبند	که بسیار تلخی بود سودمند
نفس هر که امید یاری دهد	گر ایزد بخود امیدواری دهد
گره در میاور به ابروی خویش	در آئینه فتح بین روی خویش
گزارنده نقش دیبای روم	کند نقش دیباچه را همچو موم
که چون شد سکندر جهان را کلید	ز شمشیرش آئینه آمد پدید
عروس جهان را که شد جلوه ساز	بآن روشن آئینه آمد نیاز
نبود آئینه پیش از آن ساخته	نبد بر او گشت پرداخته
نخستین عمل کآینه ساختند	ز زر و ز نقره در قالب انداختند

چو افروختندش فروغ برنخاست | درو پیکر خود ندیدند راست
رسید آزمایش بهر گوهری | نمودند هر یک دگر پیکری
سرانجام کاهن درآمد بکار | پذیرنده شد گوهرش را نگار
چو پرداخت رسام آهنگرش | بصیقل فروزنده شد گوهرش
همه پیکری را بد انسان که هست | درو دید رسام صورت پرست
بهر شکل میساختندش نخست | نمی آمد ازوی خیالی درست
به پهنا شدی چهره آهن ساز | درازیش کردی جبین را دراز
مربع مخالف نمودی خیال | مسدس نشان دوردادی زحال
چو شکل مدور شد انگیخته | تفاوت نشد بادی آمیخته
بعینه زهر سو که برداشتند | نمایش یکی بود بگذاشتند
برین هندسه زاهن تیره مغز | برافروخت رسام این نمودار نغز
پدیدار در آن آئینه بنگری | بدست آری آئین اسکندری
چو آن گرد آهن سخت پشت | بتری درآمد ز خوی درشت
سکندر درو دید پیش از گروه | زگوهر بگوهر درآمد شکوه
چو از دیدن روی خود گشت شاد | یکی بوسه بر پشت آئینه داد
عروسی کرا این سخت آرد بجای | دهد بوسه آئینه را از رونمای +
بیا ساقی آن جام آئینه نام | بمن ده که بردست به جای جام
چو زان جام کیخسرو آئین شوم | بر آن جام روشن جهان بین شوم

خراج خواستن دارا از سکندر و جواب دادن او

بیا تا ز بیداد شوئیم دست | که بی داد نتوان ز بیداد رست

چه بندیم دل در جهان سال و ماه | که هم دیو خانه ست و هم غول راه

جهان دام خویش از تو یکسر برد | بجرعه فرستد بساغر برد

چو باران که یک یک مهیا شود | شود سیل وانگه بدریا شود

بیا تا خوریم انچه داریم شاد | درم بر درم چند باید نهاد

نهنگی بما بر گذر کرده گیر | همان گنج ناخورده را خورده گیر

ازان گنج کاورد قارون بدست | سرانجام در خاک بین چون نشست

چه باید نهادن برین خاک دل | کز گنج قارون فروشد بگل

ازان خشت زرین شداد عاد | چه آمد بجز مردن نامراد

درین باغ رنگین درختی نرست | که ماند از تفاوت تبرزن درست

گزارش کن زیور تاج و تخت | چنین گفت کان شاه فیروز بخت

یکی روز فارغ دل و شاد دهر | برآسوده بود از هوسهای دهر

می ناب در جام شاهنشهی | گهی پر همی کرد و گاهی تهی

حکیمان هشیار دل پیش او | خردمند مونس خرد خویش او

بهر نسبتی کامد از بانگ چنگ | سخن شد بسی بر نمطهای تنگ

بهر جرعهٔ کش همی برفشاند | مهندس درختی در و می نشاند

درخشان شده می چو روشن درخش | قدح شکر افشان و می هوش بخش

دماغ نیوشندگان سرگران | ز نوش می و دور رامشگران

سر شک قدح ناگه ارغنون | روان کرد از دیده هارود خون

زهی زخم کز زخمه چون شکر | شود زود خشکی بدو ورد و تر
دران بزم آراسته چون بهشت | گل افشان تر از ماه اردی بهشت
سکندر بهانجوے فرخ سیر | نشسته چو بر چرخ بدر منیر
ز دارا در آمد فرستاده | سخنگوے روشندل آزاده
چو خسرو پرستان پرستش نمود | هم او را و هم شاه خود را ستود
چو کرد آفرین بر جهان پهلوان | شنیده سخن کرد با او روان
ز دارا درود آوریدش نخست | نداده خراج کهن باز جست
که چون بود کز گوهرین تخت و تاج | ز درگاه ما وا گرفتی خراج
زبونی چه دیدی تو در کار ما | که بردی سر از خط پرکار ما
همان رسم دیرینه را کاربند | مکن سرکشی تا نیابی گزند
سکندر ز گرمی چنان بر فروخت | که از آتش دل زبانش بسوخت
کمان گوشه ابروش خم گرفت | ز تندیش گوینده را دم گرفت
چنان دید در قاصد راه سنج | که از جوش دل سرزنش آمد برنج
زبان چون بگرمی بر آشفته شد | سخنهاے ناگفتنی گفته شد
فرو گفت لختی سخنهاے سخت | چو گوید خداوند شمشیر و تخت
کرا در خرد راے باشد بلند | نگوید سخنهاے ناسودمند
زبان گر بگرمی صبوری کند | ز دوری کن خویش دوری کند
سخن گرچه با او ز بازه بود | نگفتن هم از گفتنش به بود
چه خوش گفت فرزانه پیش بین | زبان گوشتین ست و تیغ آهنین

بنا شد بخود بر کسی مهربان | که گوید بهر آنچه آیدش بر زبان
گزارنده پیری کیانی سرشت | گزارش چنین کرد زان سرنوشت
که چون فیلقوس از گهر و تیغ و تاج | ز یونان شدی پیش دارا خراج
دران گوهرین گنج بن ناپدید | بدی خایه زر خدا آفرید
منقش یکی خسروانی بساط | که بیننده را تازه کردی نشاط
چو قاصد زبان تیغ پولاد کرد | خراج کهن گشته را یاد کرد
برو بانگ زد شهریار دلیر | که نتوان ستد غارت از تند شیر
زمانه مگر گونه آیین نهاد | شد آن مرغ کو خایه زرین نهاد
شه آن بساط کهن در نوشت | بساط او گر ملک را تازه گشت
همه ساله گوهر نخیزد ز سنگ | گهی صلح سازد جهان گاه جنگ
بگردنکشی بر میاور نفس | بشمشیر با من سخنگوی و بس
ترا این کفایت که شمشیر من | نیارد دسته تخت تو زیر من
چو من بار کاهلی که برداشتم | عنان جهان بر تو بگذاشتم
تو با آنکه داری چنان توشه | رها کن مرا در چنین گوشه
برانم میاور که هزم آورم | بهمچنگی با تو برزم آورم
بیک سو نهم مهر و آزرم را | بجوش آورم کینه گرم را
مگر شه نداند که در روز جنگ | چه سرها بریدم در اقصای زنگ
بیک تاختن تا کجا تاختم | چه گردنکشان را سر انداختم
کسی ارمغانی دهد طوق و تاج | چو زنهاریان چون فرستد خراج

ز من مصر باید نه زر خواستن ‌ ‌ ‌ سخن چون زر مصری آراستن

به بین پایگاه مرا تا کجاست ‌ ‌ ‌ بدین پایه باید ز من مایه خواست

غرور جوانی بران آردت ‌ ‌ ‌ که گردن بشمشیر من خاردت

فتنگیز فتنه میفروز کین ‌ ‌ ‌ خرابی میاور در ایران زمین

ترا ملکی آسوده بیداغ و رنج ‌ ‌ ‌ مکن ناسپاسی بران مال و گنج

مسوزان بخود کامی ایام را ‌ ‌ ‌ قلم در کش اندیشهٔ خام را

ز من آنچه برناید آنرا مخواه ‌ ‌ ‌ چنان باش با من که با شاه شاه

فرستاده کین داستان گوش کرد ‌ ‌ ‌ سخنهای خود را فراموش کرد

سوی شاه شد داغ بر دل کشان ‌ ‌ ‌ عنان بند چون برق آتش فشان

هر گفت پیغامهای درشت ‌ ‌ ‌ کز و مرد بین را دوتا گشت پشت

چو دارا جواب سکندر شنید ‌ ‌ ‌ یکی دورباش از جگر بر کشید

به تندی یکی داستان یاد کرد ‌ ‌ ‌ گزان شد نیوشنده را روی زرد

کز آن سکه را چه یارا بود ‌ ‌ ‌ که هم سکه نام دارا بود

بخندید و گفت اندران زهرخند ‌ ‌ ‌ کرا فسوس بر کار چرخ بلند

فلک بین چه ظلم آشکارا کند ‌ ‌ ‌ که اسکندر آهنگ دارا کند

سکندر که گر خود بود کوه قاف ‌ ‌ ‌ کجا باشد که با من شود هم مصاف

چنان پشه را جنگ عقاب ‌ ‌ ‌ کم از قطره دان پیش دریای آب

بسنگ قاصدی را بدرگاه او ‌ ‌ ‌ فرستاد و شد چشم در راه او

یکی گوی و چوگان بقاصد سپرد ‌ ‌ ‌ قفیزی پر از کنجد ناشمرده

در آموختش راز آن پیش کش — بدان تعبیه شد دل شاه خوش

سوی روم شد قاصد تیز گام — ز دارا پذیرفته با خود پیام

ز ره چون درآمد بر شاه روم — فروزنده شد همچو آتش ز موم

سر افگنده در پایهٔ بندگی — نمودش نشان پرستندگی

نخستین گره کز سخن باز کرد — سخن را چو بی سر آغاز کرد

که فرماندهان حاکم جان شدند — فرستادگان بنده فرمان شدند

چه فرمایدم شاه پیروز رای — که فرمان فرمانده آرم بجای

سکندر بدانست کان عذرخواه — پیام درشت آرد از نزد شاه

به پیغاره گفتا بیاور پیام — پیام آور از بند بگشاد گام

متاعی که در بنگه خویش داشت — برآورد و یک یک فرا پیش داشت

چو آورد پیش سکندر نهاد — به پیغام دارا زبان برگشاد

ز چوگان و گو اندر آمد نخست — که تو طفل بازی بدین کن درست

دگر آرزوی نبرد آیدت — ز بیهودگی دل به درد آیدت

همان کنجد ناشمرده فشاند — کزین بیش خواهم سپه بر تو راند

سکندر جهان داور هوشمند — وزین فالها دید فتح بلند

مثل زد که هر کو گریزد ز پیش — به چوگان کشیدن توان سوی خویش

مگر شاه ازان داد چوگان به من — که تا زو کشم ملک بر خویشتن

همان گوی را مرد اخترشناس — به شکل زمین می‌نهد در قیاس

چو گوی زمین شاه ما را سپرد — بدین گوی خواهم از و گوی برد

چو زینگونه کرد آن گزارشگری — بکنجد درآمد درو او ربے
فرو ریخت کنجد بصحن سرای — طلب کرد مرغان کنجد ربای
بیک لحظه مرغان فرو تاختند — زمین را ز کنجد بپرداختند
جوابست گفتا درین رهنمون — چو روغن که از کنجد آید برون
اگر لشکر از کنجد انگیخت شاه — ز مرغ کنجد خور آمد سپاه
پس آنگه قفیزی سپند خرد — بپاداش کنجد بقاصد سپرد
که شه گر کشد لشکری زین قیاس — سپه را اهم بد نسیان شناس
چو قاصد جوابی چنین دید سخت — به پشت خر خویش بربست رخت
بدارا رساند از سکندر جواب — جوابے گلوگیر چون زهرناب
بر آشفت زان تیرگی شاه را — که حجت قوی دید بدخواه را
جهاندار دارا بدان داوری — طلب کرد ز ایرانیان یاوری
ز چین و ز خوارزم و غزنین و غور — زمین آهنین شد ز نعل ستور
سپاهے بهم کرد چون کوه قاف — همه سنگ فرسای آهن شگاف
چو عارض شمار سپه برگرفت — فرو ماند عقل از شمردن شگفت
ز جنگی سواران چابک رکاب — به نهصد هزار آمد اندر حساب
جهانجوی چون دید کز لشکرش — همی موج دریا زند کشورش
سپاهے چو آتش سوی روم راند — کجا او شد آن بوم را بوم خواند
به ارمن درآمد چو دریای تند — صبا را شد از گرد او پای کند
زمین بر زمین تا باقصای روم — بجوشید دریا بلرزید بوم

علف در زمین گشت چون گنج گم | زنعل ستوران پیکانہ سم
پی شاہ گر آفتابی کند | بہر جا کہ آید خرابی کند
بیا ساقی آن راوق روح بخش | بکام و لم برفشان چون درخش
کہ او را خورم دلفروزی بود | مرا او خورد خاک روزی بود

ترتیب کردن سکندر لشکر بحرب دارا

چہ نیکو متاعیست کار آگہی | کزین نقد عالم ہبا داستہی
بعالم کسی سر بر آرد بلند | کہ در کار عالم بود ہوشمند
بہ بازی نہ پیماید این راہ را | نگہدار و از دزد بیگاہ را
نیندازد آن آلت از بار خویش | کز و روز ہی آسان کند کار خویش
میفگن کول گرچہ عار آیدت | کہ ہنگام سر با بکار آیدت
خری بر کریوہ ز سختی نبرد | کہ از کابلی جسل با خود نبرد
گزارندہ شرح شاہنشہی | چنین داد پرسندہ را آگہی
کہ دارا چو لشکر بارمن کشید | تو گفتی کہ آمد قیامت پدید
بنود آگہ اسکندر از کار او | کہ آرد قیامت بہ پیکار او
رسیدند ز نہاریان خیل خیل | کہ طوفان بدریا در آورد سیل
شبیخون دارا در آمد ز راہ | ز پولاد پوشان زمین شد سیاہ
پژوہندہ گفت بدخواہ ہست | شب و روز غافل نشد ز انجا کہ ہست
بر و شاہ اگر یک شبیخون کند | ز ملکش رہا ناکہ بیرون کند

سکندر بخندید و دادش جواب · که پنهان نگیرد جهان آفتاب
ملک را بوقت عنان تافتن · بدزدی نشاید ظفر یافتن
تر و هنده دیگر آغاز کرد · که دارا نه چندان سپه ساز کرد
که آنرا شمردن توان در قیاس · کسانیکه هستند لشکر شناس
سکندر بدو گفت یک تیغ تیز · کند چرم صد گاو را ریز ریز
یکی گرگ را کو بود خشمناک · ز بسیاری گوسفندان چه باک
سپه را جواب چنان ارجمند · پسند آمد از شهریار بلند
خبر گرم تر شد همی هر زمان · که آمد بروم اژدهای دمان
سکندر چو دانست کان تند میغ · به تندی برآرد همی برق میغ
فرستاد تا لشکر از هر دیار · روانه شود بر در شهریار
ز مصر و ز افرنجه و روم و روس · شد آراسته لشکری چون عروس
چو انبوه شد لشکر بیکران · عدد خواست از نام نام آوران
خبر داد عارض که ششصد هزار · برآمد دلیران مقرر سوار
چو شد ساخته کار لشکر تمام · یکی انجمن ساخت بی رود و جام
نشستند بیدار مغزان روم · بمهر افکنی نرم کردند موم
شه از کار دارا و پیکار او · سخن راند و پیچید در کار او
چنین گفت کاین نامور شهریار · کمر بست بر جستن کارزار
چه سازیم تدبیر از صلح و جنگ · که آمد باویزش این کار تنگ
اگر بر نیاریم تیغ از نیام · بمردی ز ما بر نیارند نام

وگر تاج بستانم از تاجور / به بیداد خود بسته باشم کمر

کیانی سرا کز ملک بیرون کنم / من این رهزنی با کیان چون کنم

بترسم که آخر بدین تیرگی / بر اندیش ما راه بد خیرگی

چه تدبیر باشد درین رسم و راه / کزو کار بر من نگردد تباه

باندیشهٔ خواب و رای صواب / پدید آورید این سخن را جواب

جهاندیده پیران بیدار هوش / چو گفتار گوینده کردند گوش

بپاسخ گشادند یکسر زبان / دعا تازه کردند بر مرزبان

که سرسبز بادا آن همایون درخت / که نامش بلندست و نیروی سخت

بتاج و به تختش جهان تازه باد / سر خصم او تاج دروازه باد

همه رای تو هست چون دین درست / درستی چه باید ز ما باز جست

ولیکن ز فرمان تو نگذریم / بجز راه فرمان تو نسپریم

چنان در دل آید جهاندیده را / همان زیرکان پسندیده را

که چون کینه ور شد دل کینه خواه / همه خار وحشت برآید ز راه

تو نیز آتش کینه را بر فروز / که فرخ بود آتش کینه سوز

تو سرو و توئی خصم بید کهن / کجا سر کشد بید با سرو بن

کهن باغ را وقت نو کردنست / نوان را حساب درو کردنست

بدیبای این دولت تازه عهد / عروس جهان را برآری ز مهد

براندیشی تو هست بیداوگر / بپیچد رعیت ز بیدادگر

چه باید هراسیدن از کسی / که دارد هم از خانه دشمن بسی

قلم درکش آیین بیداد را | کفایت کن از خلق فریاد را

ز خصم تو چون مملکت گشت سیر | بخصم افگنی پای ورنه دلیر

ستوری چنین گرم در بندنان | ره انجام را گرم ترکن عنان

کجا شاه را پای مارا سرست | ولی کو گزین داوری برترست

تمنای شه را که بر هم زند | گرا زهره باشد که این دم زند

بران خصم شد رخصت رهنمون | که شه پیشدستی نیارد بخون

نگهدار آزرم تخت کیان | بخونریزی اول نه بندد میان

سکندر چو در حلم این داوری | ز لشکرکشان یافت آن یاوری

بدستوری رخصت راستان | بلشکرکشی گشت همداستان

یکی روز کز گردش روزگار | بدست آمدش طالع کارگر

باقبال همایون بترتیب راه | بفرمود کز جای جنبد سپاه

عنان تاب شد شاه فیروزجنگ | میان بست بر کین بدخواه تنگ

ز شمشیر پولاد چون شیر مست | بکشور گشائی کلیدی بدست

سیاهی چو زنبور پر نشتر | ز غوغای زنبور هم بیشتر

نشان باز جست از درفش بلند | که ماند از فریدون فیروزمند

بوقتی که آن وقت سازنده بود | فلک زو ستانرا نوازنده بود

بسی بر تراز کاویانی درفش | بمنجوق برزو یرند بنفش

صنوبر ستونی ز رنجه ارش | بخون جگر یافت پرورش

برو اژدها پیکری از حریر | که بینند دراز برآید نفیر

زده بر سر از چتر چرم کلاه | چو بر قلهٔ کوه ابر سیاه
بقر سنگها بود پیدا ز دور | عقابی سیه پر و بالش ز نور
شد آن اژدها با چنین لشکری | بسنبر به چنان اژدها پیکری
جهان کرد ز آشوب خود گردناک | ز بهر چه از بهر یک مشت خاک
از آن گربه گون خاک یا چند چند | بشیری توان گردنش گرگ بند
جهان یک نوالست پیچیده سر | درو گاه حلوا بود گه جگر
فلک بر بلندی زمین در مغاک | یکی طشت خون شد یکی طشت خاک
نشسته برین هر دو آلوده طشت | ز خون سیاوش بسی سر گذشت
زمین گر بضاعت برون آورد | همه خاک در زیر خون آورد
نیفتد درین طشت فریاد کش | که بربسته شد راه فریاد رس
چو فریاد زا بر گلو بسته راه | گلو بسته به مرد فریاد خواه
به از پردهٔ خود حصاری کنی | بخاموشی خویش کاری کنی
بیا ساقی آن آتش توبه سوز | بآتشگه مغز من بر فروز
بمجلس فروزی و کم خوش بود | که چون شمع بر فرقم آتش بود

رای زدن دارا در کار اسکندر با خاصان خویش

خردمند را خوبی از داد اوست | پناه خدا ایمن آباد اوست
کسی کو درین ملک خرسند نیست | بنزدیک دانا خردمند نیست
خرد نیک همسایه شد زان بدست | که همسایه کوسی نا باخبر دست

چو در کوی تا بخردان دم زنی — به از داستان خرد کم زنی

درین ره کسی خانه آباد کرد — که گردن ز دهقانی آزاد کرد

تو نیز ار نهی بار گردن ز دوش — ز گردن زنان بر نیاری خروش

چو دهقان بسرمایهٔ خویش باش — هم از بود خود سود خود بر تراش

بهمانی خویش تا روز مرگ — درختی شو از خویشتن ساز برگ

چو پیله ز برگ کسان خورد کاز — همه تن شد انگشت دقی کرده باز

گزارنده پیری هم از موبدان — گزارش چنین کرد با بخردان

که چون شاه روم آمد آراسته — همش تیغ در دست و هم خواسته

خبر گرم شد در همه مرز و بوم — که آمد برون اژدهائی ز روم

بپرخاش دارا سر افراخته — همه آلت داوری ساخته

جهان را بدین مژده نوروز بود — که بیداد دارا جهانسوز بود

از آن بوم کشور بیکبارگی — ستوه آمدند از ستمکارگی

ز دارا پرستی منش خاسته — بمهر سکندر بیاراسته

چو دارای دریادل آگاه گشت — که موج سکندر ز دریا گذشت

ز پیران روشندل و رای زن — برآراست پنهان یکی انجمن

ز هر کاردانی برای درست — دران داوری چارهٔ کار جست

که بدخواه را چون در آرد شکست — پل چرخ را چون کند پای بست

چه افسون در آموزد از رهنمون — که آید ز کار سکندر برون

چو در جنگ نیروزنیش دیده بود — ز پیروز جنگیش ترسیده بود

نگردش دران کار کس چاره‌ای — نخوردش غمی هیچ غمخواره‌ای

چو دانسته بودند کو سرکش ست — نسوزندگی گرم چون آتش ست

سخنهای کس در نیارد بگوش — دران کار بودند یکسر خموش

به تنجیم دراز زنگه شادران — سری بود نامی ز نام آوران

فرابرز نامی که از فر و برز — تنش جوشنی بود و بازوش گرز

به بیعت دران انجمنگاه بود — از احوال پیشینه آگاه بود

ثنا گفت بر شاه و بر بزم شاه — که آباد باد از تو این بزمگاه

مبادا تهی عالم از نام تو — همان جنبش دور ز آرام تو

گذشته بنائی من از عهد پیش — چنین گفت با من در اندرز خویش

که چون کرد کیخسرو آهنگ غار — خبر داد ازان جام گوهرنگار

که در طالع ملک ما تا بدیر — فرود آید اختر ز بالا بزیر

برون آید از روم گردنکشی — زند در رهِ آتشکده آتشی

همه ملک ایران بدست آورد — به تخت کیان بر نشست آورد

جهانگیر داو هم نماند بجای — سرانجام او هم در آید ز پای

مبادا که آن مرد رومی نژاد — درین قالب افتد که هرگز مباد

به ارشاه بر یخ زند نام او — نیارد درین کشور آرام او

نباید کز و دولت آید برنج — که مفلس بجان کوشد از بهر گنج

فریبی فرستش که طاعت کند — بیک روم تنها قناعت کند

فریب خوش از خشم ناخوش به است — برافشاندن آب ز آتش به است

مکن تکیه بر زور بازوی خویش — نگهدار وزن ترازوی خویش
بر آتش مبادر که کین آورد — سکاهن با آهن کمین آورد
اگر سهم شیری بیفتد ز شیر — حرون اشتری مغزش آرد بزیر
بناموس باید جهان داشتن — وز آنجاست رایت برافراشتن
بردن آرش از دعوی همسری — گر این پایه باید کند سروری
هر آن جو که با زر بود هم عیار — بنرخ زر آرندش اندر شمار
بسا شیر درنده و سهمناک — که از نوک خاری در آید بخاک
چو با گرد سی گرم کینی کنی — مبین خرد گر خرده بینی کنی
بیندیش از آن پشه نیشدار — که نمرود را گفت سر پیش دار
جهان آنکسی راست کو در نبرد — پی مرد بگذاشت بر هیچ مرد
گرسنه که با شیر خاید کباب — بفربه ترین لقمه آرد شتاب
ز بیگانه گر هست فرزند زن — که هم جامه گردد شود جامه کن
چو شد جامه بر قد فرزند راست — بباید دگر مهر فرزند خواست
چو بالا برآرد گیاه بلند — سهی سرو را باشد از دی گزند
ز پند بزرگان بباید گذاشت — سخن را ورق در بباید نوشت
که چو آزموده شود روزگار — بیاد آیدت پند آموزگار
سگالشگری تو نصیحت شنید — در چاره را در کف آرد کلید
شه از پند آن هردو پالوده مغز — هراسان شد از کار آن پای لغز
ولیکن نکشت آتش گرم را — بسر کوچکی داشت از رزم را

۱۰۹

شد از گفته رای زن خشمناک | بپیچید چون مار بر روی خاک
گره بر زد ابروی پیوسته را | گشاد از گره چشم سربسته را
درو دید چون اژدها در گوزن | بخشمی که در افتد از سنگ و زن
کز من چه رزم آهنی دیده | که کوپال دارا پسندیده
نمائی بمن مردی اهل روم | ز کوره آتش برآری بموم
بکر برگ ساکن کنی باد را | هراسانی از تیشه پولاد را
عقابان ببازی و کبکان بجنگ | سر نازنینان در آید بسنگ
چه بندم کمر در مصاف کسی | که دارم کمر بسته چون او بسی
دلیری کند بر من آن نادلیر | چو گور گرازنده با شرزه شیر
سرش لیکن اگر در آید ز خواب | کز شیر آتشش خورده باشد کباب
چو من بر سر خسروان افسرم | چه اندیشه باشد ز اسکندرم
بود خایهٔ مرغ سخت و گران | نه چون بیضهٔ سنگ آهنگران
که دانست کین کودک خردسال | شود با بزرگان چنین بدسگال
بادل تیغ و رومی آرد بپیش | گذارد ز تنگی من و شهر خویش
نجوشد نهنگ ار ز رنه بون کنم | که پیش زبونان زبونی کنم
اگر خود شود غرقه در زهر مار | نخواهد نهنگ از وزغ زینهار
ز رومی کجا خیزد آن دستبرد | که کشتی برون راند از آب شور
بشور آنکه از رنگ خورشید را | تمنا کند جایگه جمشید را
بتاراج ایران برآرد علم | برو تخت کیخسرو و جام جم

شکوه کیان پیش باید نهاد — قدم در ره خویشتن باید نهاد
سگ کیست روباه نامرد و سند — که شیر ژیان را رساند گزند
ز شیر افگنی بود روبهان را نوا — نخندد زمین تا نگرید هوا
تهی دست گر پایه داری کند — چو لنگی است کو راهواری کند
تو خود نیک دانی که با این شکوه — ز یک طفل رومی ندارم ستوه
به پشت غلامان مستش دهم — بجیب شبانان سرگشتش دهم
هژبری که از سگ زبونی کند — خر پیر با او سرونی کند
عقابی که از پشه گیرد گریز — گر افتادنش هست گو بر مخیز
پلنگی که بر شیر زد روباه نیز — بسوزاد مغزش بسر سام تیز
به پیلی که فرزند پیل زور — سرش چون سپارم بسم ستور
که باشد ز پیشه خراج آوری — که همسر بود با بلند افسری
نشسته به بنگاه کیان — منم تاج بر سر کمر بر میان
کرا پایه کز سر گفتگو — زمین جای آبا کند جستجو
کلاه کیان هم کیان را سزد — درین خطه تن ره میان کی خزد
من از تخمهٔ بهمن و پشت کی — چرا ترسم از رومی شست پی
زره وین تن و درع اسفندیار — بر اورنگ زرین منم یادگار
اگر باز گردد به پیشینه راه — برو روز روشن نگردد سیاه
دگر گستخی آرد بدریای من — سرش بیند افتاده در پای من
چو دریا به تلخی جوابش دهم — ز خاکش ستانم و آبش دهم

ازان ابر عاصی چنان ریزم آب
که نارو و گرد دست بر آفتاب

ستیزنده چون روستائی بود
شکستن به از مومیائی بود

خر از زین زر به که پالان کشد
که تا زخت خربنده آسان کشد

من آن صید را کرده ام سربلند
منش باز در گردن آرم کمند

تو ای مغز پوسیده و سالخورد
ز گستاخی خسروان بازگرد

نه چابک شد این چابکی ساختن
کمندی بکوهی در انداختن

چراغی بصحرا برافروختن
فلک را جهانداری آموختن

مکش جز باندیشهٔ خویش پای
که هر جوهری را پدیدست جای

قبا گونه درخورد بالا بود
همانا که دزدیده کالا بود

ترا فرصت پیری از جای برد
کهن گشتنت از سرای برد

چو پیری کهن گرد آزرده پشت
ز نیزه عصا به که گیرد بمشت

ز پیری نمونه بود پای لغز
فراموشکاری در آید بمغز

ز پیران دو چیزست بازیب و ساز
یکی در ستودان یکی در نماز

جهان بر جهانان جنگ آزمای
رها کن فرو کش تو پیرانه پای

تن ناتوان کی سواری کند
سلاح شکسته چه یاری کند

سپه به که برنا بود زانکه پیر
میانجی کند چون رسد تیغ و تیر

بهنگام خود گفت باید سخن
که بی وقت برنا و رونا ربن

خروسی که بیگه نوا بر کشید
سرش را بگه باز باید برید

زبان بند کن تا سر آری بسر
زبان خشک به یا گلوگاه تر

سر بی زبان گو بجون تر بود | به است از زبانی که بی سر بود
زبان به که او کام داری کند | چو کامش رسد کامگاری کند
زبان را نگهدار در کام خویش | نفس بر مزن جز بهنگام خویش
زبان ترازو که شد راست نام | ازان شد که بیرون نیاید ز کام
چو از کام خود گاهی آید برون | بهر سو که جنبد شود سرنگون
بسا گفتنیها که باشد نهفت | بدیگر زبان بایدش باز گفت
بگفتن کسی کو شود سخت کوش | بنوشنده را در نیاید بگوش
سخن به که با صاحب تاج و تخت | بگویند سخته نگویند سخت
چو زانگونه تندی بسی کرد شاه | پشیمان شد آن پیر شد عذرخواه
خطرهاست در کار شاهان بسی | که با شاه خویشی ندارد کسی
چو از کینه بر فروزند چهر | بفرزند خود بر نیارند مهر
همانا که پیوند شاه آتش است | با آتش دراز و دویدن خوش ست
نصیحت موافق بود شاه را | که از کبر خالی کند راه را
نصیحتگری با خداوند زور | بود تخمی افگنده در خاک شور
چو آگاه گشت آن نصیحت گزار | که از پند او گرم شد شهریار
سخن را دگرگونه بنیاد کرد | بشیرین زبان شاه را یاد کرد
که دارای دور آشکارا تویی | مخالف چه باشد که دارا تویی
که باشد سکندر که آرد سپاه | ز دارای دولت ستاند کلاه
ترا این کلاه آسمان دوخته است | ستاره چراغ تو افروخته است

کلوخی که با کوه سازد نبرد ⁂ به آهستگی توان زور برآورد گرد

درخت کدو تا نه بس روزگار ⁂ کند دعوی همسری با چنار

چو گردد دراز و ولابه تاک سیر ⁂ رسن بازو به گردن آید بزیر

کدو نیست او گردن افراخته ⁂ ز ساق گیاهی رسن ساخته

رسن زود و لو سد چو باشد گیاه ⁂ دگر بار دلوش درافتد بچاه

چو خورشید مشعل درآرد بباغ ⁂ بپروانگی پیش میرد چراغ

بهنگام سرپنجه روباه لنگ ⁂ چگونه نهد پای پیش پلنگ

گره زابروی خویش بر گوشه نه ⁂ کز آن گوشه بهتر کمان را گره

بآهستگی کار عالم برآر ⁂ که در کار گرمی نیاید بکار

چراغ ار بگرمی برافروختی ⁂ نه خود را نه پروانه را سوختی

خمیر آمد و آتش اندر تنور ⁂ بنا شد زبان تا دهان ماند دور

شکیب آورد بندها را کلید ⁂ شکیبنده را کس پشیمان ندید

نه نیکوست شطرنج بد باختن ⁂ فرس در تگ و پیل انداختن

بسا رود کز زخمه کردن شکست ⁂ که تا زخمه رودی آرد بدست

تو شاهی قیاس تو افزون کنم ⁂ حساب تو با دیگران چون کنم

به تعظیم دارا جهاندیده مرد ⁂ بسی زین نمط داستان یاد کرد

جهاندار دارای جوشیده مغز ⁂ نشد نرم دل زان سخنهای نغز

وزان تندی و آتش افروختن ⁂ گرو خواست مغز سخن سوختن

طلب کرد کاید ز دیوان دبیر ⁂ بکار آورد مشک را بر حریر

دبیر نویسنده آمد چو باد — نوشت آنچه دارا بدو کرد یاد

روان کرد کلک شبه رنگ را — بپرداخت مانی وار ارژنگ را

یکی نامهٔ نغز پیکر نوشت — بنغزی چو یکدانه باغ بهشت

سخنهاے از تیغ پولاد تر — زبان از سخن سخت بنیاد تر

چو شد نامهٔ نغز پرداخته — بر و مهر شاهانه شد ساخته

رسانندهٔ نامهٔ خسروان — ز دارا با سکندر آمد دوان

بدو داد نامه چو سر باز کرد — دبیر آمد و خواندن آغاز کرد

بده ساقی آن جام جمشید را — شب تیره رخشنده خورشید را

می کز فروغش شب زاغ چهر — ستاره عقیقی کند بر سپهر

نامهٔ دارا با سکندر بتهدید و عتاب

بنام بزرگ ایزد داد بخش — که دارا ز هر دانش او داد بخش

خداوند روزی ده دستگیر — پناهنده را از درش ناگزیر

فروزنده کوکب تابناک — منور کن مردم از تیره خاک

توانا و دانا به هر بودنی — گنه بخش و بسیار بخشودنی

ازو هر زمان روح را مایه — خرد را و گر گونه پیرایه

یکی را چنان تنگی آرد به پیش — که نانی نه بیند روا بنان خویش

یکی را به دست افگند کوه گنج — نه سنجیده امید هر کوه سنج

نشاید سر از حکم او تافتن — برزاد جائی کی توان یافتن

نه آنکس گنه کرد کو رنج یافت — نه سعیی نمود آنکه او گنج یافت

کند هر چه خواهد برو حکم نیست — که جان دادن و کشتن او را یکیست

درود خدا باد بر بندهٔ — کرا فگنده شد با سر افگندهٔ

چه شد دست کین قوم ناحق شناس — کنند آفرین را به نفرین قیاس

بجائیکه بدخواه خونی بود — تواضع نمودن زبونی بود

بگو داستانی زد آن شیر مست — که با زیر دستان مشو زیر دست

تو ای طفل ناپخته و خام رای — مزن پنجه با شیر جنگ آزمای

بهم پنجگی با منست یار کو — سپاهت کجا و سپهدار کو

چو کژدم بوئی مار خوئی کنی — که با اژدها جنگجوئی کنی

اگر کردهٔ این خوی ماران رها — وگرنه من و تیغ چون اژدها

چنانت دهم مالش از تیغ تیز — که یا مرگ خواهی ز من یا گریز

برخشنده آذر بابستا و زند — بخورشید روشن بچرخ بلند

بروم اندر آرم ز گرد سیاه — کنم چشم خورشید روشن سیاه

بیزدان که آهرمنش دشمن ست — بزردشت کو خصم آهرمن ست

که از روم و رومی برآنم نشان — شوم بر سر هند و آتش فشان

ترا آن بهٔ ای سرور رومیان — که بندی چو هندو بخدمت میان

گرفتم همه آهن آری ز روم — در آتشکده ما چه آهن چه موم

ز رومی چه برخیزد و لشکرش — بپیلے ستوران برم کشورش

گر آری بخروارها درع و ترک — کجا باشدت برگ یک بید برگ

مگر تیر ترکان یغمای من / نخوردی که تندی بغوغای من

سری کو که سرکشی دارا کنی / به ار پیش دارا مدارا کنی

کمان لشکنی پر بریزی ز تیر / زره در نوردی بپوشی حریر

دگرنه چنانت وهم گوش پیچ / که دانی تو هیچی و کمتر ز هیچ

حذر کن ز خشم جگر جوش من / بناخن مین از خواب خرگوش من

بخرگوش خفته مبین زینهار / که چندانکه خسپد دو وقت کار

ببین شیر گردون جهان چون گرفت / که خرگوش با ماه گردون گرفت

توانم که من با توای خام خوی / کنم پختگی گردم آزرم جوی

ولیکن این مثل راست باشد که شاه / به از وقت خواری در افتد بچاه

بده جزیه از مایه کینه را / قلم در کش رسم دیرینه را

نشاید همه سال گرگینه دوخت / بیک جو ورشته یکبار باید فروخت

مزن رخنه در خاندان کهن / تو هم رخنه باشی دلیری مکن

بجای میاور که جنبم ز جای / ندارد پرشه به پیل پای

بملک خداداده خرسند باش / مکن راهنی جنگ شیران تراش

کلاغی تگ کبک را گوش کرد / تگ خویشتن را فراموش کرد

بسا زانجمن کانجم آمد فراز / فرشته در آسمان کرد باز

ندانم که دهیم گنجری / زفرق که خواهد گرفتن نوی

زمانه گراکار سازی کند / ستاره بجان که بازی کند

زجایی که بر آسمان افگنی / سر چشم خود را زبان افگنی

منم سرو گر سرو آهن پادست | سر خویشتن را چه باید شکست
طپانچه بر اعضای خود میزنی | سر تیشه بر پای خود میزنی
غرور جوانی بر آن آردت | که گردن بشمشیر من خاردت
خلافم نه تنها ترا کرد پست | بسا گردنانرا که گردن شکست
مرا زیبد از خسروان عجم | سر تخت کاوس و اکلیل جم
بسختی کشی سخت چون آهنم | که از پشت شاهان روئین تنم
ز باران کجا ترسد آن گرگ پیر | که گرگینه پوشد بجای حریر
ز دارنده نتوان ستد تخت را | نشاید خرید افسر و تخت را
گر اسفندیار از جهان تخت برد | نسب نامهٔ خود به بهمن سپرد
وگر بهمن از پادشاهی گذشت | جهان پادشاهی بمن باز گشت
بجز من که داورگه کارزار | دل بهمن و زور اسفندیار
بمن ختم شد بازو و بهمنی | که اسفندیارم بروئین تنی
نژاد منم دیگران زیر دست | نژاد کیانرا که آرد شکست
در اندازهٔ من غلط بودهٔ | که بازوی بهمن نه پیمودهٔ
خداوند ملکم به پیوند خویش | مشو عاصی اندر خداوند خویش
پشیمان کنون شو که چون کار بود | ندارد پشیمانی انگاه سود
جوانی مکن گرچه هستی دلیر | منه پای گستاخ در کام شیر
درشتی رها کن بنرمی گرای | زجایم مبر تا بمانی بجای
بتندی بغارت برم کشورت | نخواهش دهم کشور دیگرت

من از ساکنی هستم آن کوه سنگ — که در جنبش آهسته دارم درنگ

صف لشکرت گر شود دشمنم — اگر کوه آهن بود بشکنم

مجنبان مرا تا نجنبد زمین — همین گوئمت باز گویم همین

چو خوانندهٔ نامهٔ شهریار — بپرداخت آن نامه چون نگار

سکندر ز لفظ مو و کارد شتاب — سزای نبشته نویسد جواب

دبیر قلم زن قلم بر گرفت — همه نامه در گنج و گوهر گرفت

جوابی نبشت آنچنان دلپسند — که بوسید دستش سپهر بلند

چو سربسته شد نامهٔ دلنواز — رساننده را داد تا برد باز

دبیر آمد و نامه را سر گشاد — ز هر نکته صد گنج را در گشاد

فرو خواند نامه ز سر تا به بن — برآمود چون دُر سخن در سخن

بیا ساقی از بهر فرخ خمار — دوای دل دردمندان بیار

از آن می که در شادمانی کنم — اگرچند مستم جوانی کنم

جواب نامهٔ سکندر بدارا

سر نامه نام جهاندار پاک — برآرندهٔ رستنیها ز خاک

بلندی دهٔ آسمان بلند — گشایندهٔ دیدهٔ هوشمند

جهان آفرین وز جهان بی‌نیاز — بهنگام بیچارگی چاره ساز

زمین را ببردم برآراست چرخ — کمر بست گردش ز گردان سپهر

بنام زمین راز شمشیر آب — برافروخت چون چشمهٔ آفتاب

خداوند بی نسبت بندگی — نه عجزی درو نه پراگندگی

یکی گو نه مانند هر یکی ست — همه هستی از ملک او اندکیست

قوی حجت از هرچه گیری شمار — بری حاجت از هرچه آید بکار

مراد ترا مایه باید نخست — که تا زو بسازیم چیزی درست

هر آنچه آفریداو باسباب نیست — بدریافتش عقل را تاب نیست

خرد دانش آموز تعلیم اوست — دل آزادگان در تسلیم اوست

پراز حکمت حکم او شد جهان — بحکم آشکارا بحکمت نهان

فرشته دهشانزاد رین ساده دشت — از آمدن هم بدو باز گشت

دل و دیده را روشنائی ز دوست — مرا و ترا پادشائی از وست

ز فرمان او نیست کس را گزیر — خدا اوست ما بنده فرمان پذیر

مرا گر کند در جهان تاجدار — عجب نیست از بخشش کردگار

تو نیز ای جهاندار فیروز بخت — نه از مادر آوردهٔ تاج و تخت

خدا داد این چیره دستی که هست — مشو با خداداد گان چیره دست

سپاس خدا کن که برنا سپاس — نگوید شنا مرد ایزد شناس

مبادا بهشیاری و بیهشی — کسی را الف فرمان او فرشی

مرا گر خداوند یاری دهد — عجب نیست گر شهریاری دهد

توانم که گردن فرازی کنم — بشمشیر با شیر بازی کنم

به تیغ افسر دگاه خواهم گرفت — برین اژدها ماه خواهم گرفت

نخواندی ز تاریخ جمشید شاه — که آن اژدها چون فرد برد ماه

فریدون بآن اژدها پاره مرد — هم از قوت اژدهائی چه کرد

بدارندهٔ آسمان و زمین — کزو مایه دارد همان و همین

خدائی کزو هر که آگاه نیست — خرد را بآن نخچیر در راه نیست

براه نیاکان پیشین ما — که بودند پیغمبر دین ما

بصحف براهیم ایزدشناس — کزان دین کنم پیش یزدان سپاس

که گر دست یابم بایرانیان — برم دین زرتشت را از میان

نه آتش گذارم نه آتشکده — شود هر دو از دستم آتش زده

چنین رسم پاکیزه و راه راست — ره ما و رسم نیاکان ماست

برین مشک خاشاک نتوان فشاند — که بوی خوش مشک پنهان نماند

کسی راست خرمای نخل بلند — که بر نخل خرما رساند کمند

به بستان گلی راست کردن دراز — که بوی درنگی دهد دلنواز

ز گوران سرافراز گوری بود — که با نخلیش دست زوری بود

ز شیران همان شیر خونریز تر — که دندان جنگش بود تیزتر

دو شیر گرسنه ست دیگران گور — کباب آنکسی راست کو رست زور

دو پیلان خرطوم در هم کشان — ز هر دو یکی برد خواهد نشان

تو مردی و من مرد وقت نبرد — بمردی پدید آید از مرد مرد

من آنگه عنان باز پیچم ز راه — که یا سر دهم یا ستانم کلاه

چه پنداشتی در جهان نیست کس — جهاندار تنها تو باشی و بس

بهر زیر برگی شتابنده ایست — بهر منزلی راه یابنده ایست

۱۲۱

تماشائی چو من مهره بازی مکن ‖ نبرد آوری و نیرنگ سازی مکن

ز ملکت من اقطاع من میدهی ‖ برات سهیل از یمن میدهی

بشیر آب دادن نشاید بیش ‖ که باید در و قطرهٔ خون خویش

مزن بیش ازین لاف گردنکشی ‖ که خاکی بگو هر نه از آتشی

بیارام و تندی رها کن ز دست ‖ که الماس زار از ریزه باید شکست

همان شیشهٔ می که داری بچنگ ‖ نگهدار و مستیز با خاره سنگ

جهانی چنین رز نفط سپید ‖ ز طوفان آتش نگهدار بید

برآسودگی عیش خود میگذار ‖ جهانجوی را با جزیره چه کار

یکی داد باغی بهی بی توشه ‖ نداد ش ز باغ آن دگر خوشه

زبون تر ز من صیدی آور بزیر ‖ که چربی نخیزد ز پهلوی شیر

بشاخی چه باید در آویختن ‖ که نتوان از و میوه ریختن

تمنای شه آنگه آید بدست ‖ که بر روی دریا توان پل ببست

چه باید غروری برآراستن ‖ نه بر جای خویش آرزو خواستن

چو بهمن جوانی بران آرزوست ‖ که تند اژدهای بیازار دوست

زند دیو راهت چو اسفندیار ‖ که با رستم آئی سوی کارزار

چو با دیو دار دسلیمان نشست ‖ کند یاوه انگشتری را ز دست

تبرس از غلطکاری روزگار ‖ که چون لعبی را غلط کرد کار

حسابی که با خود برانداختی ‖ چنان نیست بازی غلط باختی

عنان بازکش زین تمنای خام ‖ که سیمرغ را کس نیارد بدام

ز زنگی نه آدمی خوارتر | نه از بربری مردم آزارتر
ببین تا بهنگام کین گستری | چه چون راندم از زنگی و بربری
مرا اکنون از کین کشی باز گرد | که مردم نیازارد از نیک مرد
نه من بستم اول باین کین کمر | تو افگندی از سله مار سر
بجو تیز بر من لشکری ساختی | شبیخون کنان سوی من تاختی
بدان تا بهم بر زنی جای من | ستانی ز من ملک آبای من
مرا نیز بایست برخاستن | کمر بستن و لشکر آراستن
سپه راندن از ژرف دریا برون | گشادن ز شمشیر دریای خون
تو گر هوشیاری نه من بیخودم | همان هوشیارم همان بخردم
گر افگند بر کار تو بخت نو مر | من از بختیاری نیم نیز دور
جهان گر ترا داد کاری بدست | مرا نیز دستی درین کار هست
ترا تاج یاور مرا تیغ یار | منم تیغ زن گر توئی تاجدار
مزن تکیه بر مسند و تخت خویش | که هر تخت را تخته هست پیش
مبین گنبد کوه را سنگ بست | مگو سنگ را کی در آید شکست
چو آرد زمین لرزه گاه نبرد | برآرد باسانی از کوه گرد
چو دوران ملکی بپایان رسد | بدو دست جوینده آسان رسد
جهان چون بنا شد بجان آمده | منی و توئی در میان آمده
جز این نیست با منت هیچ درخواست نیست | که در یک ترازو دو من راست نیست
بهم تا بسنگی خود مرا بر سنج | که از اژدها بهمن آمد برنج

گرم سنگ و آبی دہی در جواب — چو کوه افگنم سنگ خود را در آب
زره پوشم ار تیغ بازی کنی — کمر بندم ار صلح سازی کنی
بهر چه آن نمائی توا ز گرم و سرد — پذیرنده ام ز آشتی و ز نبرد
بیا تا چه داری ز شمشیر و جام — که دارم درین هر دو دستی تمام
جهاندار چون نامه را کرد گوش — دماغش ز گرمی در آمد بجوش
فرستاده و بر جنگ تعجیل جست — سکندر بنامه دران کار جست
در آورد لشکر بپیکار تنگ — بر آراسته یک بیک کار جنگ
چو دارا خبر یافت کان اژدها — نخواهد پس شیر کردن رها
بجنبید جنبیدن با شکوه — چو از زلزله کالبدهای کوه
رسیدند لشکر بلشکر فراز — زمانه در کینه بگشاد باز
زمین جزیره که آن موصلست — خوش آرامگاهست و خوشبو گلست
مصاف دو خسرو دران مرز بود — کز آشوب شان کوه در لرز بود
هنوز ار بجویند زان خسروان — توان یافتن در زمین استخوان
بیا ساقی از باده بردار بند — به پیمائی پیمودن با دو چند
خرابم کن از باده جام خاص — مگر زین جنایات یابم خلاص

مصاف کردن دارا با سکندر در موصل

خرامیدن لاجوردی سپهر — جهان گرد برگشتن ماه و مهر
مپندار کو مهر باز گیر نیست — سراپردهٔ اینچنین سربسیست

درین پرده یک رشته بیکار نیست
سر رشته بر ما پدیدار نیست

کسی داند که فردا چه خواهد رسید
ز دیده که خواهد شدن ناپدید

کرا مرده از خانه بر در نهند
کرا تاج اقبال بر سر نهند

گزارنده نیک و بدهای خاک
سخن گفت زان پادشاهان پاک

که چون صبح را شاه چین بار داد
عروس عدن در بد بنا رداد

رسیدند لشکر بکاسه مصاف
دو پرکار بستند چون کوه قاف

ز سنگ شتر گذرگاه کین ریختند
نقیبان خروشیدن انگیختند

ز ترک تبرزن سوی سو در شتاب
نه در دل سکونت نه در دیده خواب

ز بسیاری لشکر از هر دو جای
فرو بسته کوشنده را دست و پای

دو رویه ستادند در جای جنگ
نبودند در پیشدستی درنگ

مگر در میان صلحی آید پدید
که شمشیرشان بر نباید کشید

چو بود از جوانی و گردن کشی
همان جانب آبی همین آتشی

پدید آمد از بردباری ستیز
دل کینه ور گشت بر کینه تیز

ازان پس که بر کینه ره یافتند
سر از جستن مهر بر تافتند

در آمد بغریدن آواز کوس
فلک بر دهان دهل داد بوس

شغبهای آیینه پیل مست
همی شعله بر شیشه پیلان شکست

چنان اندازنای ترکی خروش
کز آوای ترکان بر آورد جوش

بر آورد خرمهره آواز شیر
دماغ از دم گاودم گشت سیر

هراتی که از مقرعه خاسته
برون رفت زین طاق آراسته

روا رو برآمد ز رزمگاه نبرد ‏— هزاهز برآمد به مردان مرد

زمین گفتی از یکدگر بردرید ‏— سرافیل صور قیامت دمید

غبار زمین بر هوا راه بست ‏— عنان سلامت برون شد ز دست

ز بس گرد بر تارک و ترک و زین ‏— زمین آسمان آسمان شد زمین

فرو رفت و بر رفت راه نبرد ‏— سم خون به ماهی و بر ماه گرد

ز سم ستوران در آن پهن دشت ‏— زمین شش شد و آسمان گشت هشت

جگر تاب شد نغمه‌های بلند ‏— گلوگیر شد حلقهای کمند

ز تاب نفس در هوا بسته میغ ‏— جهان سوخت از آتش برق تیغ

ز بس علقهٔ تیغ بر خون و خاک ‏— دماغ هوا پر شد از جان پاک

سپهدار ایران هم از صبح بام ‏— برآراست لشکر بساز تمام

نخستین صف میمنه ساز کرد ‏— ز تیغ اژدها را دهن باز کرد

صف میسره هم برآراست چست ‏— یکی کوه گفتی ز پولاد رست

جناح آنچنان بست در پیشگاه ‏— که پوشیده شد روی خورشید و ماه

ز قلبه که چون کوه پولاد بود ‏— پناهنده را قلعه آباد بود

ز دیگر طرف لشکر آرای روم ‏— برآراست لشکر چو نخلی ز موم

سلاح و سلب داد خواهنده را ‏— قوی کرد پشت پناهنده را

چپ و راست آراست از ترک و تیغ ‏— چو آرایش گلبن از اشک میغ

پس و پیش را کرد چون خاره کوه ‏— برانگیخت قلب ثریا شکوه

چو از هر دو سو لشکر آراستند ‏— یلان شو بشو مردی خواستند

سیاست درآمد بگردن زنی ... ز چشم جهان دور شد روشنی
ز بس خون که گرد آمد اندر مغاک ... چو گوگرد سرخ آتشین گشت خاک
ز شمشیر برگشته جائی نبود ... که در غار او اژدهائی نبود
نهنگ خدنگ از کمین کمان ... بناسود بر یک زمین یک زمان
کند اژدهای مسلسل شکنج ... دهن باز کرده بتاراج گنج
ز عکس تبرزین زده پیلان مست ... گره در گلوی هزبران شکست
ز بس تیغ در گردن انداختن ... نیارست کس گردن افراختن
پدر با پسر کین برآراسته ... محابا شده مهر برخاسته
ستون علم جامه در خون زده ... نجات از جهان خیمه بیرون زده
ز بس خستهٔ تیر پیکان نشان ... شده آبله دست پیکان کشان
چنان گرم گشت آتش کارزار ... که از نعل اسپان برآمد شرار
هما خوی دارا ز قلب سپاه ... برآشفت چون شیر شرزه سیاه
ز دشمن گرائی و خصم افگنی ... گشاده بر و بازو و بهمنی
بهر جا که بازو برافراختی ... سر خصم در پایش انداختی
نشد بر تنی تا نپرداختش ... نزد بر سری تا نینداختش
ز بس خون رومی در آن ترکتاز ... هزار اطلس رومی افگنده باز
وزین سو سکندر بشمشیر تیز ... بلا گیخته از جهان رستخیز
دو دست آوریده بکوشش برون ... بهر دست شمشیر الماس گون
دو دستی چنان میگزارید تیغ ... کز و خصم را جان نیامد دریغ

چو بر فرق پیل آمدی خنجرش ‌ ‌ فرو ریختی زیر پایش سرش
چو بر آب دریا غضب ریختی ‌ ‌ ز دریای آب آتش انگیختی
چو شیری که آتش ز دم برزند ‌ ‌ دم اژدهایان را بهم برزند
مدارا نمودند کان تند شیر ‌ ‌ بسا شیر کز مرکب آورد زیر
شه از زخم او به که یکسو کند ‌ ‌ کزان پهلوان پیل پهلو کنند
بلشکر بگوید که یکبارگی ‌ ‌ بمانند بر جنگ او بارگی
چنان دید دارای دولت صواب ‌ ‌ کز لشکر بجنبد چو دریای آب
همه همگروهه بیکسر زنند ‌ ‌ بیکبارگی بر سکندر زنند
بفرمان فرمانده تاج و تخت ‌ ‌ بجوشید لشکر بکوشید سخت
عنان یک رکابی برانگیختند ‌ ‌ دو دستی به تیغ اندر آویختند
سکندر چو غوغای بدخواه دید ‌ ‌ ز خود دست آن رزم کوتاه دید
بفرمود تا لشکر روم نیز ‌ ‌ بدادند ندارند جان را عزیز
به بندند بر دشمنان راه را ‌ ‌ بناگه اندر آرند بدخواه را
دو لشکر چو مور و ملخ تاختند ‌ ‌ بنوی جهان در جهان ساختند
بشمشیر پولاد و تیر خدنگ ‌ ‌ گذرگاه بر مور کردند تنگ
چو زنبور گیلی کشیدند نیش ‌ ‌ زمین را بزنبوره کردند ریش
سکندر روان داو یکباره سخت ‌ ‌ پی افشرد مانند بیخ درخت
هیونان بردی افگند پیل افگنی ‌ ‌ سو بیلتن شد چو آهرمنی
یکی زخم زد بر تن پهلوان ‌ ‌ کزان زخم لرزید پیر و جوان

بدرید خفتان زره پاره کرد | عمل بین که فولاد با خاره کرد
نبرید بازوی تا بنده هور | ولیکن شد آزرده زیر زور
بنوک تن شاه رست از گزند | بزد تیغ و بدخواه را سر فگند
هراسید زان دشمن بی هراس | دل خصم را کرد زانجا قیاس
بران شد که از خصم تابد عنان | رهائی دهد سینه را از سنان
دگربار کز بخت امید وار | پی افشرد بر جای خود استوار
چو در فال فیروزی خویش دید | بر اعدای خود دست خود بیش دید
قوی کرد بر جنگ بازوی خویش | بکوشید با همت از روی خویش
نیاسود لشکر ز خون ریختن | ز دشمن بدشمن در آویختن
نبرد آزمایان ایران سپاه | گرفتند بر لشکر روم راه
ز رو گشت رومی که پیکارشان | اجل خواست گردن گرفتارشان
دگر ره بمردی فشردند پای | نرفتند چون کوه آهن ز جای
بناموس رایت بپا داشتند | غنیمت به بدخواه نگذاشتند
چو گوهر بر آمود زنگی بتاج | شه چین فرود آمد از تخت عاج
مه روشن از تیره شب تافته | چو آیینه روشنی یافته
دو لشکر بیک جا گرد آمده | شدند از خصومت ستوه آمده
بآرامگاه آمدند از نبرد | ز تن زخم شستند و از روی گرد
باندیشه از گنبد تیره گشت | که فردا بسر بر چه خواهد گذشت
دگر روز کان رشته شسته ترنج | چو روحانیان سر برون زد ز گنج

سیاه از دو سو صف بیاراستند / هژبران نخچیر برخاستند

بپولاد شمشیر و چرم کمان / بسی زور بازو نمود آسمان

بغوغای لشکر در آمد نهیب / که دست از عنان رفت و پا از رکیب

بدارا دو سرهنگ بودند خاص / باخلاص نزدیک و در از خلاص

ز بیداد دارا بجان آمده / دل آزردگی در میان آمده

بران دل که خونریز دارا کنند / بر و کین خویش آشکارا کنند

چو زینگونه بازاری آراستند / نهانی از سکندر امان خواستند

که مائیم خاصان دارا و بس / بدارا ز ما خاص تر نیست کس

ز بیداد او چون ستوه آمدیم / بخونریز او همگروه آمدیم

بخواهیم فردا بر و تاختن / ز بیداد او ملک پرداختن

یک امشب بکوشش نگهدار جای / که فردا مخالف در آید ز پای

چو فردا علم برکشد در مصاف / خورد ضربت تیغ پهلو شگاف

ولیکن بشرطی که بی دست رنج / بما برگشاده کنی قفل گنج

ز ما هر یکی را توانگر کنی / بزر کار ما هر دو چون زر کنی

سکندر بر آن خواسته عهد بست / به پیمان چنان خواسته داد دست

نشد با دلش کان دو بیداد کیش / کنند این خطا با خداوند خویش

ولی هر کس آن دُر بدست آورد / که خصم خود را شکست آورد

در آن ره که بیداد داد آمدش / کهن داستانی بیاد آمدش

که خرگوش هر مرز را بی شگفت / سگ آن ولایت تواند گرفت

چو آن عاصیان خداوندکش
خبریافتند از خداوند هش

که بر گنج شان کامگاری دهد
بخونریز بدخواه یاری دهد

حق نعمت شاه بگذاشتند
پی کشتن شاه برداشتند

چو یاقوت خورشید را زود برد
بیاقوت جستن جهان پی فشرد

بدزدی گرفتند مهتاب را
گرا و بر دآن گوهر ناب را

دو لشکر گشاده کمر چون دو کوه
شدند از نبرد آزمائی ستوه

بمنزلگه خویش گشتند باز
برزم دگر روزه کردند ساز

بیا ساقی از می مرادور کن
جهان از می لعل پر نور کن

می کو مرا ره بمنزل برد
همه درد دل بر نداو غم دل برد

پیروزی یافتن سکندر بر دارا و کشته شدن دارا

جهان گرچه آرامگاهی خوشست
شتابنده را نعل در آتش است

دو در دارد این باغ آراسته
در و بند از این هر دو برخاسته

در آ از در باغ و بنگر تمام
ز دیگر در باغ بیرون خرام

اگر زیرکی با گلی خو مگیر
که باشد بجا ماندنش ناگزیر

در این دم که داری بشادی بسیج
که آینده و رفته هیچست هیچ

نیایم آمده از پی دلخوشی
مگر کز پی رنج و محنت کشی

خران را کسی در عروسی نخواند
مگر وقت آن کاب و هیزم نماند

گزارنده نظم این داستان
سخن راند بر سنت راستان

که چون آتش روز روشن گذشت / پر از دود شد گنبد تیز گشت
شب از ماه بربست پیرایه / شکفته بود نور در سایه
طلایه ز لشکرگه هر دو شاه / شده پاس دارنده تا صبحگاه
ینالی برآمد شدن خون خراس / ینا سود دراج از بانگ پاس
بسا خفته کز هیبت پیل مست / سراسیمه هر ساعت از خواب جست
غنوده تن مردم از رنج و تاب / نظر تهر زبان می درآمد ز خواب
نیایش کنان هر دو لشکر بر آز / کرای کاشکی بودی امشب دراز
نگرکان و رازی نمودی درنگ / بدیری برآمدی روز جنگ
سگالش چنان شد دو کوشنده را / که ریزند صفرای جوشنده را
چو خورشید روشن برآرد کلاه / پدیدار گردد سپید از سیاه
دو خسرو عنان در عنان آورند / ره دوستی در میان آورند
با آزرم و خوشنودی از یکدگر / بتابند زان برتابند سر
چو داراوران داوری را چه جست / دل رامی زان بود در راه است
سوآشتی کس نشد رهنمون / نمودند رایش بشمشیر و خون
که ایرانی از رومی نیش خورد / بقائم کجا ریزد اندر نبرد
چو فرو افشاریم در جنگ پای / ز رومی نمانیم یک تن بجای
بدین عشوه داوند شه را شکیب / یکی بر دلیری یکی بر فریب
همان تا ضیدان بنیز کردند جهد / که بر خون او بسته بودند عهد
سکندر ز دیگر طرف چاره ساز / که چون پای دارد دران ترکتاز

خیال دو سرهنگ رامش‌وداشت / جز آن خود که سرهنگی خویش داشت

چنین گفت با پهلوانان روم / که فردا درین مرکز سخت بوم

بکوشیم کوشیدنی مردوار / رگ جان بکوشش کنیم استوار

اگر دست بردیم ماراست ملک / وگر ما شدیم آن داراست ملک

قیامت گر پوشیده از راه ماست / بود روزی آن روز فردای ماست

ز اندیشهای چنین هولناک / دو لشکر غنودند با ترس و باک

چو گیتی در روشنی باز کرد / جهان بازی دیگر آغاز کرد

بآتش بدل گشت مست شرار / کلیچه شد آن سیم گاورس وار

درآمد بجنبش دو لشکر چو کوه / کزان جنبش آمد جهانے ستوه

فریدون نسب شاه بهمن نژاد / چو برخاست از اول بامداد

همه ساز لشکر بترتیب جنگ / برآراست از جعبه تیر خدنگ

ز پولاد صد کوه برپاے کرد / بپایین او گنج را جاے کرد

چو بر میمنه ساز ور گشت کار / همان میسره شد چو روئین حصار

جناح از هوا بر زمین برد میغ / پس آهنگ شد بر زمین چار تیغ

جهاندار در قلبگه کرد جاے / درفش کیانیش بر سر بپاے

سکندر که تیغ جهانسوز داشت / چنان تیغی از بهر این روز داشت

برانگیخت رزمی چو بارنده میغ / تگرگش ز پیکان و باران ز تیغ

جناح سپه را بگردون کشید / سم بارگی بر سر خون کشید

گرانمایگان را بدانسان که خواست / بقلب و درفتن سو دست راست

گروهی که پرتابیان ساختشان | چپ اندازشه برچپ انداختشان
همان استواران آخرگاه را | کزایشان بود ایمنی شاه را
بقلب اندرون داشت باخویشتن | چو پولاد کوهی شد آن پیلتن
برآمد ز قلب دو لشکر خروش | رسید آسمانرا قیامت بگوش
تبیره بغرید چون تند شیر | درآمد برقص اژدهای دلیر
ز شوریدن نالهٔ کرنای | برافتاد تب لرزه بر دست و پای
ز فریاد رویین خم از پشت پیل | نفیر نهنگان درآمد ز نیل
ز بس بانگ شیپور زهره شگاف | بدرید زهره بپیچید ناف
ز غریدن کوس خالی دماغ | زمین لرزه افتاد در کوه و راغ
درآمد ز زنجران سد بید برگ | گشاده بدو روزن درع و ترگ
ز بس تیرباران که آمد بجوش | فگند ابر بارانی خود ز دوش
گران تیرباران کنون آمدی | بجای نم از ابر خون آمدی
خروشیدن کوس رویینه طاس | نیوشنده را داد بر جان هراس
جلاجل زنان از نواهای زنگ | برآورد خون از دل خاره سنگ
بجنبش درآمد دو دریای خون | شد از موج آبش زمین لاله گون
زمین کو بساطی بد آراسته | غباری شد از جای برخاسته
با برو درآمد کمانرا شکنج | شتابان شده تیر چون مار گنج
ستیزنده از تیغ سیماب ریز | چو سیماب گرد و گریزان گریز
ز پولاد پیکان پیکر شکن | تن کوه لرزید بر خویشتن

زبس زخم فولاد خارا ستیز — زمین را شده استخوان ریز ریز

ز نوک سنان چرخ دولاب رنگ — ز بر کار گردش فرو ماند لنگ

زبس بر دهن ناچخ انداختن — نفس را نه راه برون تاختن

سنان در سنان رسته چون نوک خار — سپر بر سپر بسته چون لاله زار

گریزندگان زاوران رستخیز — نه روی رهائی نه راه گریز

سواران همه تیر بر دوخته — گهی تیر گه ترکش انداخته

دران سلخ آدمی زادگان — زمین گشته کوه از بس افتادگان

بجان برد خود هر کسی گشت شاد — کس از کشتن کس نیاورد یاد

ندارد کسی سوگ در حرب گاه — نه کس جز قزاگند پوشد سیاه

سخنگو سخن سخت پاکیزه راند — که مرگی با نبوه را جشن خواند

چو مرگ از یکی تن برآرد هلاک — شود شهری از گریه اندوهناک

بمرگ همه شهر زین شهر دور — نگرید کسی کو بود ناصبور

زبس گشته بر کشته مردان مرد — شده راه بر بسته بر ره نورد

بر آن دجلهٔ خون بلند آفتاب — چو نیلوفر افگند زورق بر آب

سنان سکندر دران داوری — سبق برد بر چشمهٔ خاوری

شراری که شمشیر دارا فگند — تپش در دل سنگ خارا فگند

چو لشکر به لشکر در آمیختند — قیامت ز گیتی بر انگیختند

پراگندگی در سپاه او فتاد — ز پرویش در آزرم شاه او فتاد

سپه چون پراگنده شد سوی جنگ — فراخی در آمد بمیدان تنگ

کس از خاصگان پیش دارا نبود — کزو در دل کس مدارا نبود
دو سرهنگ غدار چون پیل مست — بران پیلتن برگشادند دست
در افتاد دارا بدان زخم تیز — زگیتی برآمد یکی رستخیز
درخت کیانی درآمد بخاک — بغلطید در خون تن زخمناک
برنجید تن نازک از درد و داغ — چه خویشی بود بادرا با چراغ
کشنده دو سرهنگ شوریده رای — بنزد سکندر گرفتند جای
که آتش زد دشمن برانگیختیم — باقبال شه خون او ریختیم
بیک زخم کردیم کارش تباه — سپردیم جانش بفتراک شاه
بیا تا ببینی و ما دیده کنی — بجوشش سم بارگی ته کنی
چو آمد ز ما انچه کردیم رای — تو نیز انچه گفتی بیاور بجای
بما بخش گنجی که پذرفته — وفا کن بچیزی که خود گفته
سکندر چو دانست کاین ابلهان — دلیرند بر خون شاهنشهان +
پشیمان شد از کرده پیمان خویش — که برخاستش عصمت از جان خویش
فروشید امیدواری ز مرد — که همسال را سر درآید بگرد
نشان جست کان کشور آرای کی — کجا خوابگه دارد از خون و خوی
دو بیداد و پیشه براه اندرون — به بیداد خود شاه را رهنمون
چو در موکب قلب دارا رسید — ز موکب روان هیچکس را ندید
تن مرزبان دید در خاک و خون — کلاه کیانی شده سرنگون
سلیمانی افتاده در پای مور — همان پشه کرد بر پیل زور

به بازوی بهمن بر آسود مار
زروین دژ افتاد اسفندیار

بهار فریدون و گلزار جم
بباد خزان گشته تاراج غم

نسب نامهٔ دولت کیقباد
ورق بر ورق هر سوی برد باد

سکندر فرود آمد از پشت بود
درآمد ببالین آن پیل زور

بفرمود تا آن دو سرهنگ را
دو کژ زخمهٔ خارج آهنگ را

بدارید بر جای خویش استوار
خود از جای جنبید شوریده دار

ببالینگه خسته آمد فراز
ز درع کیانی گره کرد باز

سر خسته را بر سر ران نهاد
شب تیره بر روز رخشان نهاد

فرو بسته چشم از تن خوابناک
بدو گفت برخیز ازین خون و خاک

چو دارا بر دیش نظر کرد و دید
بسوز جگر آه از دل کشید

چنین داد دارا بخسرو جواب
که بگذار تا سر نهم من بخواب

رها کن که در من رهائی نماند
چراغ مرا روشنائی نماند

سپهرم بدانگونه پهلو درید
که شد در جگر پهلوم ناپدید

تو ای پهلوان کامدی سوی من
نگهدار پهلو ز پهلوی من

که با اینکه پهلو دریدم چو میغ
همی آید از پهلوم بوی تیغ

سپهرم در انداز رها کن ز دست
تو مشکن که ما را جهان خود شکست

چه دستی که با ما درازی کنی
بتاج کیان دستبازی کنی

نگهدار دستت که داراست این
نه پنهان چو روز آشکار است این

چو گشت آفتاب مرا روی زرد
نقابی بمن در کش از لاجورد

مبین سرورا در سرافگندگی | چنان شاه را در چنان بندگی

درین بندم از زحمت آزاد کن | بآمرزش ایزدی یاد کن

زمین را منم تاج تارک نشین | ملرزان مرا تا نه لرزد زمین

رها کن که خواب خوشم میبرد | زمین آب و چرخ آتشم میبرد

مگردان سر خفته را از سریر | که گردون گردان برآرد نفیر

زمان من اینک رسد بیگمان | رها کن بکام خودم یکزمان

اگر تاج خواهی ربود از سرم | یکی لحظه بگذار تا بگذرم

چو زین ولایت کشادم کمر | تو خواه افسر از من ستان خواه سر

سکندر بنالید کای تاجدار | سکندر منم چاکر شهریار

نخواهم که بر خاک بودی سرت | نه آلوده خون شود پیکرت

ولیکن چه سود است کاین کار بود | تاسف ندارد درین کار سود

اگر تاجور سر برافراختی | کمر بند او چاکری ساختی

دریغا بدریا کنون آمدم | که تا سینه در موج خون آمدم

چرا مرکبم را نیفتاد سم | چرا پی نکردم درین راه گم

مگر نالهٔ شاه نشنیدمی | نه روی چنین روز را دیدمی

بدارای گیتی و دانای راز | که دارم به بهبود دارا نیاز

ولیکن چو بر شیشه افتاد سنگ | کلید در چاره ناید بچنگ

دریغا که از نسل اسفندیار | همین بود بس ملک را یادگار

چه بودی که مرگ آشکارا شدی | سکندر هم آغوش دارا شدی

چه سود ست مردن نشاید بزور · که پیش از اجل رفت نتوان بگور

بنزدیک من یک سر موی شاه · گرامی تر از صد هزاران کلاه

گر این زخم را چاره دانستمی · طلب کردمی تا توانستمی

مبادا که اورنگ شاهنشهی · ز دارای دولت بماند تهی

چرا خون نگریم برین تاج و تخت · که دارنده را بر در افگند رخت

مبادان گلستان که سالار او · بدین خستگی باشد از خار او

نفیر از جهانی که دارا گذشت · نه پنهان چو روز آشکارا گذشت

بچاره گری چون ندارم توان · کنم نوحه بر پادشاه جوان

چه تدبیر داری و رای تو چیست · امید از که داری و بیمت ز کیست

بگو هر چه خواهی که فرمان کنم · بچاره گری با تو پیمان کنم

چو دارا شنید آن دم دلنواز · بخواهشگری دیده را کرد باز

بدو گفت کای بهترین بخت من · سزاوار پیرایه تخت من

چه پرسی ز جان بجان آمده · گلی در سموم خزان آمده

جهان شربتی هر یکی زان سرشت · بجز شربت ما که بر یخ نبشت

ز بی آبیم سینه سوزد درون · قدم تا سرم غرق دریای خون

چو برقی که در ابر آرد شتاب · لب از آب خالی و تن غرق آب

سبوئی که سوراخ باشد نخست · بموم و سریشم نگردد درست

جهان غارت از هر دری میبرد · یکی آورد دیگری میبرد

نه زو ایمن اینان که هستند نیز · نه آنانکه رفتند و رستند نیز

ببین روز من راستی پیشه کن | تو نیز از چنین روز اندیشه کن
چو هستی به پند من آموزگار | بدین روز منشاندت روزگار
نه من به ز بهمن شدم کاژدها | بخاریدن سر نکردش رها
نه اسفندیار جهانگیر گرد | که از چشم زخم جهان جان نبرد
چو در نسل ما کشتن آمد نخست | کشنده نسب کرد بر من درست
تو سر سبز با د ابشاه نشی | که من کردم از سبزه بالین تهی
چو درخواستی کارزوی تو چیست | بوقتیکه بر من بباید گریست
سه چیز آرزو دارم اندر نهان | برآید با قبال شاه جهان
یکی آنکه بر کشتن بیگناه | تو باشی درین داوری دادخواه
دوم آنکه بر تخت و تاج کیان | چو حاکم تو باشی نیاری زیان
دل خود بپردازی از تخم کین | نپردازی از تخمهٔ ما زمین
سوم آنکه بر زیر دستان من | حرم نشکنی در شبستان من
همان روشنک را که دخت منست | بدان نازکی دست بخت منست
بهنجار خود کنی سربلند | که فرخ بود گوهر ارجمند
دل بر وشن از روشنک بر متاب | که با روشنی به بود آفتاب
سکندر پذیرفت زو هرچه گفت | پذیرنده برخاست گوینده خفت
کبودی و کوری درآمد بچرخ | که بغداد را کرد بی کلخ و کرخ
درخت کیا زا فرو ریخت بار | کفن دوخت بر درع اسفندیار
چو مهر از جهان همه بالی برید | شبه ماند و یاقوت شد ناپدید

سکندر بران شاه فرخ نژاد — شبانگاه بگریست تا بامداد

درو دید بر خویشتن نوحه کرد — که اورا همان زهر بایست خورد

چو زد دگر صبح ابلق سوار — طویله برون زد برین مرغزار

سکندر بفرمود کارند ساز — برندش بجای نخستینه باز

ز مهد زر و گنبد سنگ بست — مهیاش کردند جای نشست

چو خلوتگهش آنچنان ساختند — ازو زحمت خویش پرداختند

تنومند را قدر چندان بود — که در خانهٔ کالبد جان بود

چو بیرون رود جوهر جان ز تن — گریزد ز همخوابهٔ خویشتن

چراغی که بادی درو در دمی — چه بر طاق ایوان چه روی زمی

اگر بر سپهری و گر در مغاک — چو خاکی شوی عاقبت زیر خاک

بسا ماهیان کو شود خورد مور — چو در خاک شور افتد از آب شور

چنین است رسم این گذرگاه را — که دارو بآمد شد این راه را

یکی را درآرد بهنگامه تیز — یکی را بهنگامه گوید که خیز

تمن زیر آن لاجوردی بساط — باین مهرهٔ کهرباگون نشاط

که رویت کند کهربا وار زرد — کبودت کند جامه چون لاجورد

گوزنی که در شهر شیران بود — بمرگ خودش خانه ویران بود

چو مرغ ازلی کوچ برکش جناح — مشو مست راح اندرین مستراح

بزن برق وار آتشی در جهان — جهان را ز خود وارهان وارهان

سمندر چو پروانه آتش دوست — ولیک این کهن لنگ آن خوشتر وست

خری جوز بیخور و برجاے جو | خر افتاد و جان داد و خربنده رد

اگر شاه ملک ست وگر ملک شاه | همه راه رنجست با الرنج راه

که داند که آیین خاک دیرینه دور | بهر غاری اندر چه دارد زغور

زر از کیسهٔ نو برآرد خروش | سبوئی نو از تری آید بجوش

کهن کیسه شد خاک پنهان شکنج | که هرگز برون نارد آواز گنج

که داند که آیین زخمه دام و دد | چه تاریخها دارد از نیک و بد

چه نیرنگ باخبردان ساختست | چه گردنکشان را سر انداختست

فلک نیست یکسان هم آغوش تو | طرازش و فرهنگست بر دوش تو

گهت چون فرشته بلندی دهد | گهت با ددان دست بندی دهد

شبانگه بنا نیست نارد به یاد | کلیچه چو گردون دهد بامداد

چه باید درین هفت چشمه خراس | ز هر جوی چند برون سپاس

چو خضر از چنین زرد زنی روزه گیر | چه هست الحیوان چه خر را چه شیر

ازین دیو مردم که دام و دد اند | نهان شو که همصحبتانت بدند

پی گور گرد و شتابان گمست | زنا مردمیهاے این مردم است

گوزن گریزنده در مرغزار | ز مردم گریزد سوے کوه و غار

همان شیر کو جاے در بیشه کرد | ز بدعهدی مردم اندیشه کرد

مگر گوهر مردمی گشت خرد | که در مردمان مردمیها بمرد

اگر نقش مردم بخوانی شگرف | بگوئی که مردم چنین ست حرف

بچشم اندرون مردمک را کلاه | هم از مردمان مردمی شد سیاه

نظامی بخاموشکاری بسیچ | بگفتار ناگفتنی بر مپیچ
چو هم رشتهٔ خفتگانی خموش | فرو خسپ یا پنبه در نه بگوش
بیاموز ازین مهرهٔ لاجورد | که با سرخ سرخست با زرد زرد
شبانگه که صد رنگ بندد نگار | برآید بصد دست چون نوبهار
سحرگه که یک چشمه یابد کلید | بآیین یک چشمه آید پدید
بیا ساقی آن خون رنگین رز | در افگن بمغزم چو آتش بخز
مئی کز خودم پای لغزندگی دهد | چو صبحم دماغ دو مغزی دهد

غبار از صبح صادق و کاذب ۱۲

عهد بستن سکندر با بزرگان ایران و سیاست سرهنگان

کجا بودی ای دولت تازه عهد | بدرگاه مهدی فرود آر مهد
چو آئی بدرگاه مهدی فرود | بمهدی من آور ز مهدی درود
ترا دولت از بهر آن خواند بخت | که آرایش تاجی و زیب تخت
تنت آدمی را رخ افروخته | جهان جامه چون تو نا دوخته
بنام ایزد آراسته پیکری | ز هم گوهران برترین گوهری
بدست تو شاید عنان را سپرد | ز تو پایمردی زما دستبرد
نشان ده مرا کوی دربار تو | که تا دائم آیم طلبگار تو
چنانم نماید که از هر دیار | نداری دری جز در شهریار
بهر جا که هستی کمر بسته ام | بخدمتگری با تو پیوسته ام
ازینجا بگفت آن خداوند هوش | زهی دولت مرد گوهر فروش

بلی کانچنین گوهر سنگ بست | بدولت توان آوریدن بدست
سکندر که بارای و تدبیر بود | بنیروی دولت جهانگیر بود
اگر دولتش نامدی رهنمای | فسودی سر خصم را زیر پای
گزارنده دانای دولت پرست | بپرکار دولت چنین نقش بست
که چون شد سر تاج دارا نهان | با سکندر افتاد ملک جهان
همه گنج دارا ز نو تا کهن | که آنرا نه سر بود پیدا نه بن
بگنجینهٔ شاه پرداختند | ز دریا بدریا در انداختند
سریر و سراپرده و تاج و تخت | بچندانکه آن بر توانند سخت
جواهر بچندانکه آنرا دبیر | بیارد در انگشت یا در ضمیر
طبقهای بلور و خوانهای لعل | طرائف کشان ازالفر سود نعل
همان تازی اسپان با زین زر | خطائی غلامان زرین کمر
نورد ملوکانه بیش از شمار | شتر بار زرینه بیش از هزار
سلاح و سلب را قیاسی نبود | پذیرنده را زو سپاسی نبود
دگر چیزها اینکه باشد غریب | وزو مخزن خاص یابد نصیب
چنان گنجی از سیم و زر خلاص | بهر جا نثار کردند خاص
جهاندار از آن گنج اندوخته | چو گنجی شد از گوهر افروخته
بگوهر فروزد دل تیره خام | مگر شب چراغش از آنست نام
چو تاریک شاید شدن سوی گنج | که گنج آید از روشنائی برنج
چراغ روشن آنکس که شد گنجیاب | ز شادی برافروخت چون آفتاب

تو خاکی گرت گنج باید رواست ‌‌‌ ‌ که بی خواسته خاک را کس نخواست

فروزندهٔ مرد شد خواسته ‌ وزو کارها گرد آراسته

ز ران میوهٔ زعفران ریز شد ‌ که چون زعفران شادی انگیز شد

سیاهان مغرب که زنگی وشند ‌ بصفرای آن زعفران دلخوشند

سکندر چو دید آن همه کان گنج ‌ که در دستش افتاد بی دست رنج

پرستندگان در خویش را ‌ همان محتشم را و درویش را

ازان گنج آراسته داد بهر ‌ براد و دهش گشته سالار دهر

بگردان ایران فرستاد کس ‌ کزین در نگردد کسی بار پس

بدرگاه مایکسره سر نهند ‌ هلاک سر خویش بر در نهند

بجای شاهی یکی بی سپاس ‌ نوازشگر بیار و دیقیاس

بزرگان ایران فراهم شدند ‌ وزان خرمی بخت خرم شدند

خبر داشتند از دل شهریار ‌ که هست او بسوگند و عهد استوار

همه همگروهه براه آمدند ‌ سوی انجمنگاه شاه آمدند

بران آمدن شادمان گشت شاه ‌ ازان پهلوانان لشکر پناه

جداگانه با هر یکی عهد بست ‌ که در پایه کس نیارد شکست

در گنج بگشاد با هر کسی ‌ خزینه ببی داد و گوهر بسی

بداد آنچه نزد بیشتر بود شان ‌ دو چندان دگر هم برافزود شان

همان کار هر کس پدیدار کرد ‌ بران خفتگان بخت بیدار کرد

چو ایرانیان این دهش یافتند ‌ سر از چنبر سرکشی تافتند

نهادند سر بر زمین یک زبان / کله گوشه بردند بر آسمان
بگفتند بر شهریار آفرین / که یار تو باد آسپهر برین
سر تخت جمشید جای تو باد / سپهر بر سران خاک پای تو باد
کهن رفت و شاه نو ما توئی / نه خسرو که کیخسرو ما توئی
نه پیچید کسے گردن از رای تو / سر ما بپایینگه پای تو
بگوشه ندید کز راه فرخندگی / برایرانیان فرض شد بندگی
دران انجمنگاه انجم شکوه / که جمع آمد از هفت کشور گروه
بفرمود تا تیغ و طشت آورند / دو خونریز را پیش تخت آورند
دو سرهنگ گردن برافراخته / حمائل بگردن در انداخته
بسرهنگی از خون شان گل کنند / رسن حلق شانرا حمائل کنند
نخست آنچه از گنج و زر گفته بود / رسانید چندانکه پذرفته بود
چو نقد پذیرفته آورد پیش / برون آمد از عهدهٔ عهد خویش
بفرمود تا خوار کردند شان / رسن بسته بردار کردند شان
منادی برآمد بگرد سپاه / کرا نیست پاداش خونریز شاه
کسے کین ستم خیزد از نام او / بدین روز باشد سرانجام او
نه بخشود هرگز خداوندکش / بران بنده کو شد خداوندکش
نظاره کنان شهری و لشکری / برانصاف و آزرم اسکندری
بران راه و رسم آفرین خوان شدند / جهانجوی را بنده فرمان شدند
نشسته جهانجوی با بخردان / ازان دائره دور چشم بدان

دو رویه سماطی بیاراستند ‌‌ ‌ نشینندگان جمله برخاستند
سکندر جهاندار دارا شکن ‌ برافروخت چون شمع زان انجمن
پس انگاه با هر گرانمایه ‌ سخن گفت بر قدر هر پایه
نیازادهٔ زنگه را باز جست ‌ طلب کرد و زنگار آیینه شست
پرستید کای پیر سال آزمای ‌ فکنده سرت سایه بر پشت پای
بسی سالها در جهان زیستی ‌ ز کار جهان بی‌خبر نیستی
چو دیدی که دارا جفا پیشه گشت ‌ گناهی بمن نی بد اندیشه گشت
از انجا که راز جهان داشتی ‌ نصیحت چرا زو نهان داشتی
چو آورد کسی را جوانی بجوش ‌ گنه پیر دارد که باشد خموش
نیوشنده از گرمی شاه روم ‌ بروغن زبانی برافروخت موم
کمانی برآراست از پشت کوز ‌ پی و استخوان گشت همرنگ توز
سلاح سخن بست و ترکش نهاد ‌ ز جعبه کمان تیر آرشش نهاد
نخستین ثنای جهاندار گفت ‌ که باد جهاندار با کام جفت
انوشه منش باد سالار دهر ‌ ز نوشین جهان باد بسیار بهر
سرش سبز از شادی افراخته ‌ سر خصم در پایش انداخته
بسی پند گفت این جهاندیده پیر ‌ نشد در دل کینه در جایگیر
بسی شمع روشن که دودی نداشت ‌ نه موم بدار او سودی نداشت
چو بخت سکندر بود بخت و جاه ‌ زوال آنچه آید بجز کار خام
چو گردون کند گردنی را بلند ‌ بگردن فرازان درآرد گزند

بهندوستان پیری از خر فتاد — پدر مردهٔ را چنین گاو زاد
کجا گرد دار سیل جوی خراب — بجوی دگر کس در آرند آب
ترا پایهٔ دولت فروش گنج — زبید ولیتهای دشمن مرنج
جوانی و شاهی و آزادهٔ — همان به که با رود و با بادهٔ
بکام جوانی توانی رسید — چو پیری رسد گوشه باید گزید
به پیرانه سر گنبد لاجورد — بضحاک و جمشید بین تا چه کرد
جهان بادشاه چون شود دیر سال — پرستنده راز و گمبیهٔ ملال
دگر آنکه داناست با مغز و پوست — شناسد بد از نیک و دشمن ز دوست
از و در دل هر کس آید هراس — چو بیننده گو نیست مردم شناس
در افگندنش چاره سازی کنند — از و دعوی بی نیازی کنند
نوی را بشادی بر آرند کوس — که بر وی توانند کردن فسوس
ازین روی کیخسرو و کیقباد — به پیری ز شاهی نکردند یاد
جهان بر دگر شاه بگذاشتند — ره کوه البرز برداشتند
بپوشیدن و خوردن تنگ بهر — شدند ایمن از خوردن تیغ دهر
چو شه دیدکان یادگار جهان — خبر دادش از کار سود و زیان
به نیک و به بد کاردانی به است — نبرد آزمایست و کار آگهست
بپرسید کان چیست در کارزار — که از بهر پیروزی آید بکار
سپه را چه تدبیر دارد بجای — چه سختی کند مرد را سست رای
نبرد آزمای جهاندیده گفت — که پیروزی آن پهلوانرا ست جفت

که در لشکر چو تو شاهی بود ‌ ‌ ‌ بفر تو یک تن سپاهی بود

چه فرمان چنانست کاین خاک شست ‌ ‌ ‌ زهر تو سدی برآرد درست

شنیدم ز جنگ آزمایان پیش ‌ ‌ ‌ که از زور تن زهرهٔ مرد بیش

دلیریست هنجار لشکر کشی ‌ ‌ ‌ سرافکندگی نیست در سرکشی

بهنگام لشکر برآراستن ‌ ‌ ‌ ز لشکر نباید مدد خواستن

صبوری ز جود خواه و فتح از خدای ‌ ‌ ‌ که لشکر بدین هر دو ماند بجای

چو پیروز باشی مشو در ستیز ‌ ‌ ‌ مکن بسته بر خصم راه گریز

اگر ناامیدی بجان باز کوش ‌ ‌ ‌ که مردانه را کس نمالید گوش

ز فالی که بر فتح یابی نخست ‌ ‌ ‌ دلی باید از ترس دشمن درست

چنین گفت رستم فرامرز را ‌ ‌ ‌ که مشکن دل و بشکن البرز را

چنین گفت با بهمن اسفندیار ‌ ‌ ‌ که گر بشکنی پشت بشکنی کارزار

شکسته کز و خون بخارا رسید ‌ ‌ ‌ هم از دل شکسته بدارا رسید

شکسته دل آمد بمیدان فراز ‌ ‌ ‌ دل کبک بشکست ز ان جره باز

چو در دولتش دلفروزی نبود ‌ ‌ ‌ ز خاک تو جز خاک روزی نبود

دگر بار کردش سکندر سوال ‌ ‌ ‌ که ای مهربان پیر دیرینه سال

شنیدم که رستم سوار دلیر ‌ ‌ ‌ به تنها تکاپوی کردی چو شیر

کجا او به تنها زدی بر سپاه ‌ ‌ ‌ گریزان فتادی در آن رزمگاه

غریب آیدم کز یکی تیغ تیز ‌ ‌ ‌ چگونه رسد لشکری را گریز

بپاسخ چنین گفت پیر کهن ‌ ‌ ‌ که گردنده باشد زبان در سخن

۱۴۹

چنان بود پرخاش رستم درست ... که لشکرکشان را فگندی نخست

چو لشکرکشی او فتادی به تیغ ... گرفتندی از بیم لشکر گریغ

کسی کو به تنها سپاهی شکست ... برین چاره شد بر عدو چیره دست

وگرنه نگنجد که در کارزار ... گریزد یکی لشکر از یک سوار

دگربار گفتا بمن گوی باز ... که بازوی بهمن چرا شد دراز

چرا گشت بهمن فرامرز را ... بخون کرد غرق آن تن البرز را

چرا موبدانش ندادند پند ... کزان خاندان دور دارد گزند

چنین داد پاسخ جهاندیده مرد ... که بهمن بآن اژدها بین چه کرد

سرانجام کاشفته شد راه او ... دم اژدها شد وطنگاه او

چو زود ده بهرهٔ پهلوانی درست ... شد از خانهٔ دولتش تاج و تخت

گر دیدند کو پای در خون فشرد ... کزان خون سرانجام کیفر نبرد

سکندر بلرزید زان یاد کرد ... چو برگ خزان لرزد از باد سرد

ز خونخواه دارا هراسنده گشت ... که آسان نشاید برین پل گذشت

دگرباره درخواست کان هوشمند ... در درج گوهر گشاید ز بند

فروگوید از گردش کارزار ... جهانجوی را آنچه آید بکار

پس از آفرین پیر بیداربخت ... چنین گفت با صاحب تاج و تخت

که ملک جهان گرچه فرخ به تست ... مزن سست سخت اندرین کار سست

ز تاریخ تو تا بعهد کهن ... که مانده که با ما بگوید سخن

کجا رستم و زال و سیمرغ و سام ... فریدون فرهنگ جمشید جام

زین خورد و باخورد شان دیر نیست | هنوزش ز خوردن شکم سیر نیست
گذشتند و ما نیز هم بگذریم | که چون مهرهٔ عقد یک گوهریم
بزن پنج نوبت درین چارطاق | که بی کشمکش نیست این رواق
جهان چون تو داری جهاندار باش | چو خفتند خصمان تو بیدار باش
سر از عالم ترسگاری برآر | مترس از کسی کو نشد ترسگار
رها کن رهی کان زیان آورد | زه بد خلل در کمان آورد
کرا باژگونه بود پیرهن | نه حاجت بود باز گشتن به تن
تو زان ره که شد باژگونه نورد | بخواه از خدا حاجت باز گرد
چه بندی دل خود بران ملک و مال | که هستش یکی رنج بیشی و بال
بدانش ترا رهنمون کرده اند | که مال ترا حکم خون کرده اند
ترنجد گلوئی که بی خون بود | خفه گردد از خونش افزون بود
هر آن مال کاید درین دستگاه | برو خفته وان تند مار سیاه
ستودان این طاق آراسته | ستونی تهی دارد از خواسته
چو در طاق این صفه خواهیم خفت | چه باید شدن با سیه مار جفت
دل از بند بیهوده آزاد کن | ستمگر نهٔ داد کن داد کن
ز بیداد دارا به دار بگذری | گر او بود دارا تو اسکندری
ببین تا چه دارا بدید از جهان | تو نیز آن مکن تا نه بینی همان
چه کردی ببین تا جهان یافتی | همان کن که اقبال زان یافتی
شه از پاسخ پیر فرتوت سال | گرفت آن سخن را مبارک فال

ز خلعت گزین کرد و بنواختش
بسی گنج زر پیشکش ساختش

بزرگان ایران ز فرهنگ او
ترازو نهادند در سنگ او

ستایندگان از در بارگاه
ستایش گرفتند بر بزم شاه

کزین بارگه گر چراغی نشست
فروزنده خورشید آمد بدست

ز ما گر شبی رفت روزی رسید
گلی رفت گلشن فروزی رسید

چو یک ذره جوینده روی تافت
فرو دید زر جست و گنجینه یافت

ز دریا دل شاه دریا شکوه
نوازش بسی کرد با آن گروه

چو دیدند شه را رعیت نواز
ز بیداد دارا گشادند راز

که تا دور او بود در گرم و سرد
کس از پیشهٔ خویشتن برنخورد

به نیکان در آویخته بدسگال
کسی را امان نه بر خون و مال

ز خلق آنچنان برد پیوند را
که سگ دا نباید خداوند را

تظلم کنان رفت زین مرز و بوم
مروت بیونان و مردی بروم

کسی را که نزدیک او سنگ بود
ز چندین سیاه آن دو سرهنگ بود

چو بدگوهر از اقوی کرد دست
جهان بین که چون گوهرش را شکست

سریر بزرگان بخردان سپرد
ببین تا سرانجام چون گشت خرد

زلش داوری باشد آن سست رای
که سختی رساند بخلق خدای

گرانمایگان را در آرد شکست
فرومایگان را کند چیره دست

نه خسرو شد آنکس که خس پرورست
خسی دیگر و خسروی دیگرست

نماند در این ملک بخشایشی
نه در شهر و در کشور آسایشی

خراشیده از کینها سینها ۔ شده عصمت از قفل گنجینها
خرابی در آمد بهر پیشه ۔ تبرزین کجا باشد اندیشه
که پیشه ور از پیشه بگریخته ۔ بکار دگر کس در آویخته
بیابانیان پهلوانی کنند ۔ ملکزادگان دشتبانی کنند
جهانرا نماند عمارت بسی ۔ چو از شغل خود بگذرد هر کسی
کشاورز شغل سپه ساز کرد ۔ سپاهی کشاورزی آغاز کرد
اگر پیش ازین دادگر خفته بود ۔ همان اختر گیتی آشفته بود
کنون دادگر هست فیروزمند ۔ ازینگونه بیداد تا چند چند
هراشیده شد زان سخن شهریار ۔ منادی بر انگیخت از هر دیار
که هر پیشه ور پیشه خود کند ۔ جزین گر چه نیکی کند بد کند
کشاورز بر گاو بندد لباد ۔ زگاو آهن و گاو جوید مراد
سپاهی بر آیین خود ره برد ۔ همان شهری از شغل خود نگذرد
نگردد کسی جز پی کار خویش ۔ همان پیشه اصلی آرد به پیش
ز پیشه گریزنده را باز جست ۔ بآن پیشه دادش که بودش نخست
عملهای هر یک پدیدار کرد ۔ همه کار عالم سزاوار کرد
جهانرا ز ویرانی عهد پیش ۔ بآبادی آورد در عهد خویش
جهانرا نخست بر دولت خویش رست ۔ جهان داشتن زیر کار راست است
بیا ساقی از شادی نوش و ناز ۔ یکی شربت آمیز عاشق نواز
به تشنه ده آن شربت دلفریب ۔ که تشنه ندارد ز شربت شکیب

رفتن سکندر در عجم و خراب نمودن آتشکده‌ها و خوستن روشنک

سپندی بیارای جهاندیده پیر | بر آتش فشان ور شبستان میر
کز چشمک زنان پیشه سیکنم | ز چشم بداندیشه سیکنم
ولیکن چو میسوزم از دل سپند | بمن چشم بد چون رساند گزند
خطرهای رهزن درین ره بسی ست | کسی کین ندارد چه فارغ کسی ست
چه غم نیست کو را ز چندین خطر | بافسونگری برد باید بسر
به ارباب زین پایه بیرون نهم | نهنین برین دیگ پرخون نهم
گزارندهٔ داستانهای پیش | چنین گوید از پیش عهدان خویش
که چون دین دهقان به آتش نشست | بمرد آتش و سوخت آتش پرست
سکندر بفرمود کایرانیان | گشایند ز آتش پرستی میان
همان دین دیرینه را نو کنند | گرایش سوی دین خسرو کنند
مغان را با آتش سپارند رخت | بر آتشکده کار گیرند سخت
چنان بود رسم اندران روزگار | که باشد در آتشگه آموزگار
کنند گنجها را در و پای بست | نباشد کسی را بر آن گنج دست
توانگر که میراث خواری نداشت | بر آتشکده مال خود را گذاشت
بدان رسم کافاق را رنج بود | هر آتشکده خانهٔ گنج بود
سکندر چو کرد آن بناها خراب | روان کرد گنجی چو دریای آب
بر آتشکده کو گذر داشتی | بنا کردی آن گنج برداشتی

دگر رسم کان بود کاتش پرست همه سال با نو عروسان نشست
بنوروز جمشید و جشن سده که نو گشتی آیین آتشکده
زهر سو عروسان نادیده شوی زخانه بردن تاختندی بکوی
رخ آراسته دستها پرنگار بشادی دویدندی از هر کنار
مغانه مے لعل بر داشته بیاد مغان گردن افراشته
زبرزین دهقان و افسون زند برآورده دودے بچرخ بلند
همه کارشان شوخی و دلبری گه افسانه گوئی گه افسونگرے
جز افسون چراغی نیفروختند جز افسانه چیزے نیاموختند
فروهشته گیسو شکن بر شکن یکے پای کوب و یکی دست زن
چو سرو سهی دسته گل بدست سهی سرو زیبا بود گل بدست
سر سال کز گنبد تیز رو نشاط جهان تازه بودے روز نو
یکے روز شان بودی از کوی و کاخ بکام دل خویش میدان فراخ
جدا هر یکے بزمی آراستے وازانجا بسے فتنه برخاستے
چو یک رشته شد عقد شاهنشهی شد از فتنه بازار عالم تهی
بیک تاجور تخت باشد بلند چو افزون شود ملک یابد گزند
یکے تاجور بهتر از صد بود که باران چو بسیار شد بد بود
جهان دار فرمان شه نیک رای که رسم مغان کس نیارد بجای
گرامی عروسان پوشیده روی بمادر نمایند رخ یا بشوی
همه نقش نیرنگها پاره کرد مغان را ز میخانه آواره کرد

جهان از دنیهای آلوده شست ‌ ‌ نگهداشت بر خلق دین درست

بایران زمین آنچنان پشنبی ‌ ‌ نماند آتش هیچ زردشتی

دگر زان مجوسان گنجینه سنج ‌ ‌ بآتشکده در نیاگند و گنج

همه نازنینان گلنار چهر ‌ ‌ ز گلزار آتش بریدند مهر

چو شاه از جهان رسم آتش ربود ‌ ‌ بر آورد از آتش پرستنده دود

بفرمود تا مردم روزگار ‌ ‌ جز ایزد پرستی ندارند کار

بدین حنیفی پناه آورند ‌ ‌ همه پشت بر مهر و ماه آورند

چو شد ملک دارا بر آن ملک بخش ‌ ‌ بمیدان فراخی روان کرد رخش

بفرخندگی فتح را گشت جفت ‌ ‌ بدانگونه کان نغز گوینده گفت

اگر باید تا بحکم نوی ‌ ‌ دگرگونه رمزی زمن بشنوی

برون آر آن پنبها را ز گوش ‌ ‌ که دیبای نو را کند ژنده پوش

بدانگونه گر چند بیدار مغز ‌ ‌ شنیدم درین شیوه گفتار نغز

بسی نیز تاریخها داشتم ‌ ‌ یکی حرف ناخوانده نگذاشتم

بهم کردم آن گنج آگنده را ‌ ‌ ورق پارهای پراگنده را

از آن کیمیاهای پوشیده حرف ‌ ‌ برانگیختم گنجدانی شگرف

که چون شه ز دارا ستد تاج و تخت ‌ ‌ ز پرگار موصل برون برد رخت

همان پارسی گوی دانای پیر ‌ ‌ چنین گفت شد گفت او دلپذیر

چو زهره ببابل در آمد نخست ‌ ‌ ز هاروتیان خاک آن بوم شست

بفرمود تا آتش موبدی ‌ ‌ کشند از هنرمندی و بخردی

ز [illegible] نامه زند را زکنند | دگرنه بزندان دفتر کنند
براه نیا خلق را ره نمود | تف دود آتش زده لها زدود
وزانجا تبدبیر آزادگان | درآمد سوی آذرآبادگان
بهر جاکه از آتشی دید جست | هم آتش فروکشت وهم زند شست
دران خطه بود آتشی سنگ بست | که خواندی خرد سوز آتش پرست
صدش هیربد بود با طوق زر | بآتش پرستی کمر بر کمر
بفرمود کان آتش چند سال | بکشتند وکردند یکسر زگال
چو آتش فروکشت زان جایگاه | روان کرد سوی سپاهان سپاه
بآیین نازنین شهر آراسته | که با خوشدلی بود و با خواسته
دل تاجور شادمانی گرفت | بشادی پی کامرانی گرفت
پی آتش هیربد را بکشت | پی هیربد را دوتا کرد پشت
بهاری کهن بود چینی نگار | پی خوشتر از باغ در نوبهار
بآیین زرتشت و رسم مجوس | بخدمت دران خانه چندین عروس
همه آفت چشم و آشوب دل | زهر دل فرو رفته پای بگل
چو بر خواندی افسون آن دلفریب | ز دل هوش بردی ز جانها شکیب
بهاروفلی از زهره دل برده بود | چو هاروت صد پیش او مرده بود
درو دختر جادو از نسل سام | پدر کرد آوازه هایوش نام
سکندر چو فرمود کردن شتاب | بران خانه تا خانه گردد خراب
زن جادو از هیکل خویشتن | نمود اژدهایی بدان انجمن

چو دیدند خلق آتشین اژدها ❊ دل خویش کردند ز آتش رها

ز بیمش چو افتان و خیزان شدند ❊ بنزد سکندر گریزان شدند

که هست اژدهائی در آتشکده ❊ چو قاروره در مردم آتش زده

کسی کو بران اژدها بگذرد ❊ همان ساعتش یا کشد یا خورد

شه از راز آن کیمیای نهفت ❊ ز دستور پرسید و دستور گفت

بلیناس داند چنین رازها ❊ که صاحب طلسمست و پر سازها

بلیناس را شاه گفت این خیال ❊ چگونه نماید بما بد سگال

خردمند گفت اینچنین پیکری ❊ نداند نمودن جز افسونگری

اگر شاه خواهد شتاب آورم ❊ سر اژدها در طناب آورم

جهاندار گفت اینست پتیاره ❊ برو گر توانی بکن چاره

خردمند شد سوی آتشکده ❊ سیاه اژدها دید سر برزده

چو آن اژدها را بلیناس دید ❊ ره آبگینه بر الماس دید

برانگیخت آن جادوی ناشکیب ❊ بسی جادوییهای مردم فریب

نشد کارگر هیچ بر چاره ساز ❊ سوی جادوی خویشتن گشت باز

هران جادوی کان نشد کارگر ❊ بجادوی خود باز پس کرد سر

بچاره گری زیرک هوشمند ❊ فسون فسانیده را کرد بند

بوقتی که آن طالع آید بدست ❊ کزو جادوئی را در آید شکست

بفرمود کارند لختی سداب ❊ بران اژدها زد چو بر آتش آب

بیک شعبده بست بازیش را ❊ تبه کرد نیرنگسازیش را

چو دختر چنان دید کان هوشمند ‎ ز نیرنگ آن سحر بگشاد بند

بپایش در افتاد و زنهار خواست ‎ بآزرم شاه جهان بار خواست

بلیناس چون روی آن ماه دید ‎ تمنای خود را دران راه دید

بزنهار خویش استواریش داد ‎ ز جادوکشان رستگاریش داد

بفرمود تا آتش افروختند ‎ بآن آتش آتشکده سوختند

پریروی را برد نزدیک شاه ‎ کزین ماه بود اژدهای سیاه

زن کاردانست و بسیار هوش ‎ فلک را ز نیرنگ پیچید گوش

ز قعر زمین برکشد چاه را ‎ فرود آورد ز آسمان ماه را

زحل را بشوید سیاهی ز روی ‎ شود بر حصاری بیک تار موی

بخوبی چگویم پری پیکرے ‎ پری را نباشد چنین پیکرے

سپهر از نقش از چنبر مشکناب ‎ رسن کرده در گردن آفتاب

باقبال شه راه بربستمش ‎ همه تام و ناموس بشکستمش

زبون شد در آمد بزنهار من ‎ سزد گر کند خسروش یار من

دگر خدمت شاه را در خورست ‎ مرا هم خداوند و هم خواهرست

چو شه دید رخسار آن دلفریب ‎ برآراسته ماهی از زر و زیب

بلیناس را داد کین رام تست ‎ سزاواری خوردن جام تست

ولیکن مباش ایمن از رنگ او ‎ مشو غافل از مکر و نیرنگ او

بلیناس بر شکر تسلیم شاه ‎ رخ خویش مالید بر خاک راه

پریروے را بانو خانه کرد ‎ پری چند زنگونه دیوانه کرد

١٥٩

در آموخت زو جادوییها تمام | بلیناس جادو ازان گشت نام
اگر جادوی ور ستاره شناس | ز خود مرگ را بر نه بندی هراس
بهم ساختند آن دو نیرنگ ساز | نکردند پنهان ز خود هیچ راز
بیا ساقی آن آب چون بهشت | در افکن بآن جام آتش سرشت
ازان آب و آتش مپیچان سرم | بمن ده کزان آب آتش برم

رسیدن سکندر در صفاهان و خواستن روشنک

چه فرخ کسی کو بهنگام دی | هم آتش نهد پیش و هم مرغ و می
تبی نارپستان بدست آورد | که در نارپستان شکست آورد
ازان نارون تا بوقت بهار | گهی نار خواهد گهی آب نار
برون آنگه آرد سر از کنج کاخ | کز آرد برون سر شکوفه ز شاخ
جهان تازه گردد چو خرم بهشت | شود خوب صحرا و بیغوله زشت
بگیرد سر زلف آن دلستان | ز خانه خرامان سوی گلستان
گل آگین کند چشمه قند را | بشادی گذارد دمی چند را
گزارشگر دفتر خسروان | چنین کرد مهد گزارش روان
که چون در سپاهان کمر بست شاه | رسانید بر چرخ گردان کلاه
بر آسود روزی دو در لهو و ناز | ز مشکوی دارا خبر جست باز
در هفت گنجینه را باز کرد | برسم کیان خلعتی ساز کرد
ز مصری و رومی و چینی پرند | بر آراست پیرایه ارجمند

لباس گرانمایهٔ خسروی ... که دل را نوازد جان را نوی

قصبهای زربفت و خزهای نرم ... که پوشندگان را کند مغز گرم

ز جوهر بسی عقد آراسته ... برآموده با آن بسی خواسته

بسی نافهٔ مشک ناکرده باز ... ز نیفه بسی جامهٔ دلنواز

فرستاد یکسر بمشکوی شاه ... بسرخی بدل کرد رنگ سیاه

بمرجان ز پیروزه بنشاند گرد ... طلایه ز زر افگند بر لاجورد

بسنگ سیه بر زر سرخ سود ... مگر بر محک زر بسی آزمود

شبستان دارا ز ماتم نشست ... بجای بنفشه گل سرخ رست

چو آراسته باغ پدرام را ... برافروخت روی دلارام را

شکیبائی آورد روزی سه چار ... که تا بشگفد غنچهٔ نوبهار

عروسان بزیور کشی خو کنند ... سر و فندق را نغز و نیکو کنند

تمنای گل در دماغ آورند ... نظر سوی روشن چراغ آورند

چو دانست کز سوگ چیزی نماند ... رعونت بعذر آستین برفشاند

بدستور شیرین زبان گفت خیز ... زبان و قدم هر دو بگشای تیز

بمشکوی دارا شو از ما بگوی ... کز اینجا بدان گشتم آرزم جوی

که تا روی مه روی دارا نژاد ... ببینیم کز دیده فرخنده باد

حصاری کنم در شبستان او ... برآرم سر از زیر دستان او

یکی مهد زرین برآموده در ... همه پیکر از لعل و فیروزه پر

برتا نشیند بر و نازنین ... خرامان شود آسمان بر زمین

دگر باد پایان با زین زرر — ز بهر پرستندگانش ببر

چو دستور دانا چنین دید رای — کمر بست و آورد فرمان بجای

ره خانهٔ خاص دارا گرفت — همه خانه را ور مدارا گرفت

درآمد بمشکوی مشکین سرشت — چو آب روان کاید اندر بهشت

بهشتی پر از حور زیبنده دید — فریبنده شد چون فریبنده دید

بآن عشق سیب چران مردم فریب — همی کرد بازی چو مردم بسیب

نخستین حدیثی که آمد فرود — ز شه داد پوشیدگان را درود

که مشکوی شه را ز شه نور باد — دوئی از میان شما دور باد

اگر چرخ گردان خطائی نمود — باین خانه دست آزمائی نمود

شه از جملهٔ آن زیا نها که رفت — گناهی ندارد درانها که رفت

امیدم چنان شد سرانجام کار — که نومید از آن نیست امیدوار

باقبال این خانه رای آورد — خداوندی خود بجای آورد

بفرمان دارا و فرهنگ خویش — نهد شغل پیوند را پای پیش

جهان پادشه را چنین ست کام — که عصمت سرای چنین نیکنام

که روشن شود روی چون عاج او — شود روشنک ورثهٔ التاج او

بروشن رخش چشم روشن کند — بدان سرخ گل خانه گلشن کند

ز دارا چنین در پذیرفت عهد — که بیرون از آنیک فرستاد مهد

جهاندار کانجا عنان تاز کرد — تمنای این شغل را ساز کرد

زبان کشان بست زین گفتگوی — بپای خود آمد باین جستجوی

پریروی را سوی مهد آورند / بترتیب این کار رجد آورند
چنین گفت بارای زن ترجمان / که در سایهٔ شاه دائم بمان
کس خانه هم خانه زادی شود / بباد آمده هم ببادی شود
بآب زر این نکته باید نوشت / شتربان درود آنچه خربنده کشت
کله گوشهٔ مهد او تاج ماست / زمین بوس آن مهد معراج ماست
اگر بنده گیرد سرافگنده ایم / وگر جفت سازد همان بنده ایم
زفرمان او سر نباید کشید / گر قفل آهنین ست و زرین کلید
اگر سر در آرد بدین شغل شاه / سر روشنک را در آرد بماه
بکابین خسرو رضا داده ایم / که از تخمهٔ خسروان زاده ایم
بروزی که فرمان دهد شهریار / که پیوند را باشد آن اختیار
بدرگاه خسرو خرامش کنم / بآیین پرستیش رامش کنم
چو دستور فرزانه پاسخ شنید / سوی شاه شد باز گفت آنچه دید
رخ شه برافروخت از خرمی / که چندین جواب خوش ست آدمی
جوابی که در گوش گرد آورد / نیوشنده را دل بدرد آورد
بروزی که طالع برومند بود / نظرها سزاوار پیوند بود
جهانجوی بر رسم آبای خویش / پریزاد را کرد همتای خویش
برسم کیان نیز پیمان گرفت / وفا در دل و مهر در جان گرفت
در آن بیعت از بهر تمکین او / بملک عجم بست کابین او
بفرمود تا کاردانان دهر / در آرایش آرند بازار و شهر

ز نسج خوارزم و دیبای روم — مطرا کنند آن همه مرز و بوم

سپاهان بر انسان که میخواستند — بدیبای گوهر بیاراستند

کشیدند بر طرهٔ کوی و بام — شقایق نمطهای بیجاده فام

علمها بگردون برافراختند — جهان را نو آرایشی ساختند

پر از زنگ شده کوی و بازارها — دگرگونه شد سکهٔ کارها

نشاندند مطرب بهر برزنی — انمانی سرای و بربط زنی

شکر زیر آن عود افروختند — عدو را چو عود و شکر سوختند

ز غرزان طرب تا لب زنده رود — زمین زنده گشت از نوای سرود

ز بس رود خیزان که از وی رسید — لب رامشان رود را می گزید

گلاب صفاهان و مشک طراز — سر نافه و شیشه را کرد باز

شفق سرخ گل بست بر سور شاه — طبق پر شکر کرد خورشید و ماه

سپهر از شکو شکی ساخته — ز گل گنبدی دیگر افراخته

همه بوم کشور ز شادی بجوش — مغنی برآورده هر سو خروش

چو شب جلوه کرد از پرند سیاه — رخ و زلف آراست از مشک و ماه

صدف بود گفتی گره ماه چرخ — در و غالیه سود عطار کرخ

ز بهر شه آن ماه مشکین کمند — ز چشم و دهن ساخت بادام و قند

فرستاد چهره و بمشکوی شاه — که در خورد مشکو بود مشک و ماه

دگر روز چون آفتاب بلند — عروسانه سر بر کشید از پرند

دل شاه روم از پی آن عروس — بسوزش درافتاد چون زنگ روس

یکی مجلس آراست از رود و می ‌‌ ‌ که هنوز شرمش برآورد خوی

بی لهو میکرد با مهتران ‌‌ ‌ سر و ساغرش هر دو لغزی گران

بجمشید چندان در آن روز گنج ‌‌ ‌ که آمد زمین از کشیدن برنج

چو شب عقد خورشید برهم شکست ‌‌ ‌ عقیقی درآمد شفق را بدست

بفیروزه بوسهاقیش داد ‌‌ ‌ سخن بین که در بوسهٔ تان فتاد

ملک یافت بر کام دل دسترس ‌‌ ‌ بهشکوی مشکین فرستاد کس

که تا روشنک را چو روشن چراغ ‌‌ ‌ بیارند با آنچه پیرایه باغ

چنین گفت با روشنک مادرش ‌‌ ‌ در آن دم که زد آن شاه اسکندرش

که یاقوت یکتای اسکندری ‌‌ ‌ چو همتای در شد بهم گوهری

باین شغل دولت پناهی کنیم ‌‌ ‌ همان میری و پادشاهی کنیم

نباید سر از حکم او تافتن ‌‌ ‌ که نتوان از و بهتری یافتن

کمرکن سر زلف در بندگیش ‌‌ ‌ که فرخ بود بر تو فرخنده کیش

جزا داد گر که او با تو سر برزند ‌‌ ‌ چو زلف تو سر بر کمر برزند

بگوشش تو گر حلقهٔ زر بود ‌‌ ‌ چو بی او بود حلقهٔ در بود

پذیرفت زو دختر دلنواز ‌‌ ‌ پذیرفتنی خفت با شرم و ناز

پریزاد را از پی بزم شاه ‌‌ ‌ نشاندند در مهد زرین چو ماه

بجلوه‌گه خسروش تاختند ‌‌ ‌ ز نظارگان پرده برداختند

پس آنگه که شد پیشکشهای نغز ‌‌ ‌ که بینندگان را برافروخت مغز

سبک مادر مهربان دست برد ‌‌ ‌ گرامی صدف را بدریا سپرد

که از تخم شاهان گردنکشان / همین یک سهی سرو مانده نشان

نگویم گرامی ترین گوهرے / سپردم بنامی ترین شوهرے

پدر رفته وبی پدر مانده را / یتیمی ولایت برافشانده را

سپردم بزنهار اسکندری / تو دانی وفردا وآن داوری

پذیرفت شاهنشه از مادرش / نهاد افسر مهرے برسرش

لب سوسن سپردند شمشاد را / چمن جای شد سرو آزاد را

شه از نازنان گوهر شاهوار / بگوهر خریدن درآمد بکار

خرامنده سروی رطب بار او / شکر چاشنی گیر گفتار او

پریچهره دیبر کز ولبے / پرستنده شد پیکرش را پرے

فریبنده چشمے جفاجوی تیز / دوانجش بیمار و بیمار خیز

زبان کوته وزلف گردن دراز / لب چون شکر خال بادام راز

زنخ ساده وغبغب آویخته / میان لاغر و سینه انگیخته

بخوناب پرورده خون جگر / سراز دیده برکرده چون بصر

بهر شورشے کز لب انگیختے / نمک بردل خستگان ریختے

بهر خنده کز لب شکر ریز کرد / شکر خنده را نیش تیز کرد

رخی چون گل وآب گل ریخته / گلابی زهر چشم انگیخته

شکن گیر گیسوش از مشک ناب / زده سایه بر چشمهٔ آفتاب

سکندر چو آن چشم وآن سایه دید / برآسود وشد چون بمنزل رسید

بچشم وفا سازگار آمدش / دلش برد چون درکنار آمدش

بکام دلش تنگ در بر گرفت — وزان کام دل کام دل برگرفت

شده روشن از روشنک جان او — زفردوس روشن تر ایوان او

جهان بانوش خوانده پیوسته شاه — بر دداشت آئین حشمت نگاه

که بیدار و با شرم و آهسته بود — زنا گفتنیها زبان بسته بود

کلید همه پادشاهی کرداشت — باو داد تا جش بگردون فراشت

یکی ساعت از دیدن روی او — شکیبا نشد تا نشد سوی او

بشادی دران کشور چون بهشت — برآسود با آن بهشتی سرشت

چو صبح از رخ روز برقع کشاد — ختن بر حبش داغ جزیه نهاد

خروش صراحی درآمد بگوش — خروس از خم می همیگفت نوش

ز حلق خروسان طاؤس دم — فرو ریخت در طاسها خون خم

می و مجلس شد آواز چنگ — برخسار گیتی درآورد رنگ

شه هفت کشور برسم کیان — یکی هفت چشمه کمر بر میان

برآمد چو خورشید بالای تخت — فلک در غلامی کمر کرد سخت

برآراسته بزمی از نای و نوش — بلطفی که بردی ز بیننده هوش

نشاندند شایستگان از پای — بقدر هنر هر یکی جست جای

شکر ریخت مطرب بر امشگری — کمر بست ساقی بجان پروری

ز تری که میریخت رود و رباب — هوس راهی برد چون رود آب

سکندر سخا را سر آغاز کرد — در گنج اسکندری باز کرد

زبس گنج دادن بایران سپاه — ز دامن گهر موج زد بر کلاه

جهانرا به پیرایهای نوی | برآراست از خلعت خسروی
جهانتا که بود آفتاب بلند | همه عالم از نور او بهره‌مند
بلند آفتابی که شد گنج بخش | بدادن نگردد تهی چون درخش
جهاندار بخشنده باید نه خس | خصال جهانداری اینست و بس
بیا ساقی آن شبچراغ مغان | برآور بمن بر میاور فغان
چراغی که در چشم ما روشنست | چراغ تنم را ازو روغنست

نشستن سکندر بر تخت کیان بدار الملک اصطخر

بگوای سخن کیمیاے تو چیست | عیار ترا کیمیاساز کیست
که چندین نگار از تو برساختند | هنوز از تو حرفے نپرداختند
گر از خانه خیزی قرارت کجاست | گر از در در آئی دیارت کجاست
زناشهر برآرسے و با ما نه | نمائی نه نقش و پیدا نه
علم‌زن دل بفرمان تست | زبان خود علمدار دیوان تست
ندانم چه مرغی بدین نیکوئی | ز با یادگارے بماند توئی
سخن بین چه عالیست بالای او | کشادے بمینا دکالاے او
بیارای سخن گوی چابک سرلے | نشاط سخن رایکایک بجاے
سخن را از آن ناسور خفتگان | فسونے فرودم بآشفتگان
گزارنده سرگذشت نخست | باندیشه نغز راے درست
چنان داد مژده که چون شهریار | بکلک سپاهان برآورد کار

ز پیروزی چرخ پیروزه رنگ — نبودش سبب در سپاهان درنگ

باصطرخ شد تاج بر سر نهاد — بجای کیومرث شد کیقباد

شد آراسته ملک ایران برو — قوی گشت پشت دلیران برو

بزرگان بدو تهنیت ساختند — بآن سر بزرگی سرافراختند

نثاری که باشد سزاوار تخت — فشاندند بر شاه فیروز بخت

ز سرچشمهٔ نیل تا رود گنگ — ز شوراب چین تا تلیخ آب زنگ

رسولان رسیدند با ساز و باج — همایون کنان شاه را تخت و تاج

چو شه پای بر تخت زرین نهاد — ز گنج سخن حصن روئین نهاد

که باد آفریننده را سپاس — که کرد آفرین گوی را حق شناس

سپهری چون منی راز بالین خاک — بانجم رسانید چون نور پاک

بایرانم آورد ز اقصای روم — بفرمان من سنگ را کرد موم

بجای رسانید کار مرا — که محمل کشد چرخ بار مرا

پذیرفتم از داور آسمان — که ناسایم از داوری یکزمان

ستمدیده را داد بخشی کنم — شب بیوگان را درخشی کنم

خرد بر وفا رهنمای منست — صلاح جهان در وفای منست

ره راستی گیرم امروز پیش — که آگاه هم از روز فردای خویش

بپرهیزم از روز غدر آوری — بپرهیزگاری کنم داوری

ز پیشانی پیل تا پای مور — نیاید ز من بر کسی دست زور

ندارم طمع بر زر و سیم کس — دگر چند باهم بران دسترس

زخلق ارچه آزار بینم بسی / نخواهم که آزار دارز من کسی

ده و دوده را برگرفتم خراج / که مال از ولایت ستانم نه باج

اگر گنج آرم ز دنیا بدست / مهیا کنم قسمت هر کس که هست

دهم هر کسی را ز دولت کلید / کنم پایه کار هر کس پدید

هنرمند را سر برآرم بلند / کشم پای دیوانه را زیر بند

به تحجیم سر از رایگان خوارگان / مگر بی زبانان بیچارگان

چو دارند تنومند کار آگهی / نخواهم که باشد ز کار تهی

چو بینم کسی را که او رنج برد / که از خرج او دخل او هست خرد

وزان خرجش امیدواری دهم / ز گنجینه خویش یاری دهم

بدین و بدانش کنم کارها / دهم داد در روز بازارها

ندارم ز کس ترس در هیچ کار / مگر زان کسی کو بود ترسگار

در آتش افگنم هر کرا سود نیست / چه بخشایم آنرا که بخشود نیست

جهان از سخا دارم آراسته / سخی را دهد بخشش از خواسته

ستم را ز خود دور دارم بهش / ستم کش نوازم ستمگاره کش

بجای یکی بد یکی بد کنم / بپاداش نیکی یکی صد کنم

عقوبت کنم خلق را بر گناه / نوازش کنم چون شود عذرخواه

چو گردن کشد خصم گردن زنم / چو از دشمنی تن زند تن زنم

بنا کردن نیکی از من بود / بدی را بدایت ز دشمن بود

من آن خاک بیزم ز غربال رای / که بستانم و باز ریزم بجای

چو دولاب کو شربت تر دہد ازین سر ستاند بدان سر دہد

بہر چہ از سر تیغ آید فراز سر تازیانم بہر ترکتاز

سر تیغ آرد جہان از جنگ سر تازیانہ زاہد بید رنگ

از آن آمدم بر سر این سریر کہ افتادگان را شوم دستگیر

یکی پیکرم زابر و از آفتاب بیکدستم آتش بیکدست آب

بسنگی ز سم سخت مگدازمش بکشتی رسم تشنہ بنوازمش

بجو ونادم سوی ایران زروم خدایم فرستاد زان مرز و بوم

بدان تا حق از باطل آید پدید زمین بند ہر قفل یابد کلید

سر حق شناسان بر آرم ز خاک بباطل پرستان بر آرم ہلاک

زو بنا برم زنگ ناداشتی دہم بادرا با چراغ آشتی

فرشتہ کنم دیو ہر خانہ را بر آریم از گنج ویرانہ را

کجا عدل من سر بر آرد چو سرو ز بیداد شاہین نترسد تدرو

شبانی کند گرگ با گوسفند ہمان شیر بر گور نارد گزند

بدانرا بہ نیکی کنم ناصبور ز نیکان بدی را کنم نیز دور

کسی را کز من سر برافراختم بپای کشش در نینداختم

دگر ہر سری را دریدم جگر ندادم بدر بندگان دگر

نگشتم کسی را نہانی بزہر مگر کاتشکار اشمشیر قہر

نہ در کس جہانسوزی آموختم نہ بی حجتی خرمنی سوختم

نخواہم کہ آرم بکس در شکست وگر بشکنم سو سیاتیم ہست

گر از من بهیچی رسد چشم درد
توانم ورد تو تیا نیز کرد

خدایم درین کار یاری دهاد
ز چشم بدان رستگاری دهاد

چو این داستان گفته شد یک بیک
نیوشنده را دست شد بر فلک

دران انجمن بود بسیار کس
کشاده بشاه آزمائے نفس

ازان بوالفضولان گستاخ گوی
وزان بوالحکیمان دیوانه خوی

پژوهنده بود حجت نمائے
دران انجمن گشت شاه آزمائے

که شاها مرا یکدرم در خورست
اگر بخشی از کشورے بهترست

جهاندار گفت از خداوندگاه
باندازهٔ قدر او گنج خواه

پژوهنده گفتا چو از یکدرم
خجالت برد شه که چیزیست کم

به ار ملک عالم نبخشد بمن
باانجم رساند سرم زانجمن

دگر بار شه گفت کای بدسگال
باندازهٔ خود نکردی سوال

دو حاجت نمودی نه بر جای خویش
یکے کم ز من دیگرے از تو بیش

باندازه باید سخن گسترید
گزاف سخن را نباید شنید

سخن کان با برو برآرد گره
اگر آفرینست ناگفته به

دگر پرسشے کرد مرد دلیر
که بالا چرائی و خلقے بزیر

چو گوئے که یکرده هستیم یار
چرا زیر و بالا درآرے بکار

ملک گفت سرور منم زین گروه
چو سر زیر باشد نباشد شکوه

ز سر رستنی زیر زیبا بود
سر آدمے به که بالا بود

به ار شاه را جاے باشد بلند
که تا دیدها زو شود بهره مند

دگر زیرکی گفت کای شهریار | خردمند را با رعونت چه کار

ترا از نور ایزدی در دلست | بزیور چه پوشی تنی کز گلست

ملک گفت کارایش خسروی | دهد چشم بینندگان را نوی

من از شخص خود را چو گلشن کنم | شما را بخود چشم روشن کنم

نه بینی که چون بشگفد نوبهار | بدو چشم روشن شود روزگار

ازان نکتها مردم تیزهوش | پر از لعل و پیروزه کردند گوش

دعا تازه کردند بر جان او | بجان باز بستند پیمان او

ازان بردباری کز دیا فتند | بفرمان او پاک بشتافتند

بآئین جمشید فیروز شاه | شدی بر سرگاه هر صبحگاه

نوازش همیکرد با بندگان | نگهداشت آئین فرخندگان

فرستاد نامه بهر کشوری | بهر مرزبانی و هر مهتری

گرائیدشان دل بافسون خویش | امان دادشان از شبیخون خویش

جهان را بفرمان خود رام کرد | در آرام کردن کم آرام کرد

خراب جهان جمله آباد ساخت | دل خستگان از غم آزاد ساخت

بیا ساقی آن صرف بیجاده رنگ | بمن ده که پایم درآمد بسنگ

مگر چاره سازم درین سنگ ریز | چو بیجاده از سنگ پایم گریز

فرستادن سکندر ارسطو را با ر دشنک بیونان

فلک ناقه رازان سبکرو کند | که هر روز و شب بازی نو کند

کند هر زمان صلح جنگ دگر / خیالی نماید برنگ دگر

همه بودنیها که بود از نخست / نه انیست گر بازجوئی درست

هم از پرورشهای پروردگار / دگرگونه شد صورت روزگار

مشغل تا گر در آید بخواب / مپندار کین خانه گردد خراب

بسا کس که از روی عالم گسست / همانا که عالم همان عالمست

چه سازیم چون سازگاران شدند / رفیقان گذشتند و یاران شدند

بهنگام خود توشهٔ ره بساز / که یاران ز یاران نمانند باز

سرانجام گرچه بد برود / خر لنگ بر آخور خود رود

گزارش چنین کرد گویای دور / که او در رنگ شاهان نشد جای جور

سکندر که او ملک عالم گرفت / پی جستن کام خود کم گرفت

صلاح جهان جست زان داوری / جهان زین سبب دادش آن داوری

جهان بایدت شغل آن شاه کن / جهان کن که او کرد کوتاه کن

چو بر ملک آفاق شد کامگار / همه گشت بر کام او روزگار

حبش تا خراسان ز چین تا بغور / بفرمان او گشت بیدست زور

بهر کشورے قاصدان تاختند / همه سکه بر نام او ساختند

جهاندار گرچه دل شیر داشت / جهان جمله در زیر شمشیر داشت

نبود اعتمادش دران مرز و بوم / که هست ایمن آباد در وی بردم

شبی کاسمان طالعی داشت چست / کزان طالع آمد شمار درست

فرستاده دستور خود را بخواند / سخنهای پوشیده با او براند

که چون ملک ایران آمد بدست | نخواهم بیکجا شدن پای بست
بگردم رسگی چون فلک مائلم | جز آفاق گردی نخواهد دلم
ببینم که در گرد آفاق چیست | توانا تر از من در آفاق کیست
چنان بینم از رای روشن صواب | که چون من کنم گرد گیتی شتاب
ز روز ویور خود فرستم بروم | که هست استواری دران مرز و بوم
نباید که ما را شود کار سست | سپه ناید از جاه دائم درست
بد اندیش گیرد سر تخت ما | بتاراج دشمن شود رخت ما
جهان را چنین درد سرها بسست | وزینگونه در ره خطرها بسست
تو نیز ار بیونان شوی باز جای | پسندیده باشد بفرهنگ و رای
وزیر خردمند را گفت شاه | که داری جهان را بحکمت نگاه
همه ملک را داری از فتنه دور | که مه نایب مهر باشد ز نور
همان روشنک را که بانوی ماست | ببر تا شود کار آن ملک راست
برآئی که دستور باشد خرد | نگهداری اندازهٔ نیک و بد
نیابت بجا آری از دین و داد | نیاری ز من جز به نیکی بیاد
ترا از بزرگان پسندیده ام | بچشم بزرگیت ازان دیده ام
وزیر از خردمندی رای خویش | چنین گفت با کار فرمای خویش
که فرمانروا پادشاه جهان | بفرمان تو رای کار آگهان
زمان تا زمان کار تو بیش باد | غرض با تمنای تو خویش باد
حسابی که فرسود رای بلند | کس از پیش بینی نه بیند گزند

بفرخنده شغلی که فرمود شاه ‌ ‌ کمر بندم و سر نه پیچم ز راه

ولی شاه باید که در کار خویش ‌ ‌ پژوهش نماید بمقدار خویش

چو پایان رفتن فراز آیدش ‌ ‌ سوی باز رفتن نیاز آیدش

بفرماندهی سر ندارد گران ‌ ‌ جهان را سپارد بفرمان بران

نشاید بیک تن جهان داشتن ‌ ‌ همه عالم از خود نگهداشتن

جهان قسمت ملک دارد بسی ‌ ‌ وز آن می برد قسمت هر کسی

چو قسمت خور را کنی رام خویش ‌ ‌ بدان قسمت افتاده بین نام خویش

طرفدار چون شد بفرمان تو ‌ ‌ طرف با طرف ملک هست آن تو

چو ملک تو شد خانهٔ دشمنان ‌ ‌ با و باز مگذار یکسر عنان

درین بوم بیگانه کم کن نشست ‌ ‌ مکن خویشتن را درو پای بست

چو نتوانی آن ملک را داشتن ‌ ‌ نه بر وارثان نیز بگذاشتن

که بر ملک این خانه دعوی بسیست ‌ ‌ همان حجت ملک بر هر کسیست

درین مرز و بوم از پی سروری ‌ ‌ ز رومی مده هیچکس را سری

زمین عجم گورگاه کی ست ‌ ‌ درو پای بیگانه وحشی پی ست

درین سالها کالکی از گزند ‌ ‌ برآرا ز جهان نام شاهی بلند

چو آئی سوی کشور خویش باز ‌ ‌ مکن کار کوتاه بر خود دراز

ملکزادگان را برافروز چهر ‌ ‌ که تا بر تو فیروز گردد سپهر

بهر کشوری پادشائی فرست ‌ ‌ طلبگار هر جای بجائی فرست

طرفها بشاهان گرفتار کن ‌ ‌ بهر سوی یکی را طرفدار کن

که ترسم دگربار ایرانیان — ببندند بر موم دارا میان

در آرند لشکر بیونان و روم — خرابی در آید بآن مرز و بوم

چو هر یک جداگانه شاهی کنند — ز یکدیگران کینه خواهی کنند

و مشغول ملک خود هر کسی — ندارد سوی ما فراغت بسی

چو دشمن برآرد بتاراج دست — بدین چاره باید برو راه بست

دگر کین نینگیزد از هیچ بوم — سر کینه خواهان بکش سوی روم

بخونریزی شهریاران مکوش — که تا فتنه را خون نیاری بجوش

بیندار کز خون گردن کشان — چو خون سیاوش نماند نشان

مکش تیغ بر خون کس بی دریغ — ترا نیز خونست با چرخ تیغ

چه خوش داستانی زد آن هوشمند — که برنا گراینده تا پیر گزند

کم آزار شو کز همه داغ و درد — کم آزار یابد کم آزار مرد

کم خود بخواهی کم کس بگیر — میران کسی را که داد هرگز ممیر

چو دستور زینگونه بنمود راه — سخن کارگر شد پذیرفت شاه

چو گردون سر طشت سیمین گشاد — غراب سیه خایه زرین نهاد

نگر سو بشوی پیر از پارسیان — بآن طشت و خایه زد این داستان

جهاندار فرمود کاید وزیر — نشیند بر رفتن بربار گستر

کتب خانه فارسی هر چه بود — اشارت چنان کرد کارند زود

سخنهای سربسته از هر دری — ز هر حکمتی ساخته دفتری

به یونان فرستاد با ترجمان — نبشته زبانی بدیگر زبان

چو دستور آمد بدستور شاه	که گیرد دو اسپه سوی روم راه
بر در و شنگ را برآراسته	همان دفتر و گوهر و خواسته
بفرمان شه جای بگذاشتند	بیونان زمین راه برداشتند
ز شاه جهان رود تنگ بار داشت	صدف در شکم در شهوار داشت
چو سوکیش در آمد بیونان زمین	گرانبار شد گوهر نازنین
چو نه ماه شد کان گوهر گشاد	جهان بر گهر گوهر نو نهاد
نهادند نامش پس از مهد لوبن	بفرمان اسکندر اسکندروس
ارسطو که دستور درگاه بود	بیونان زمین نایب شاه بود
ملکزاده را در خرام و خورش	همی داد چون جان خود پرورش
نگارین رخش را بپاره و بنوش	نو آیین دلش را بفرهنگ و هوش
همی پرورید و همی خواستی	دل و جان بمهرش فدا ساختی
بپرورده گیر اینچنین صد نگار	فرو برده خاکش سر انجام کار
بیا ساقی آن می که تخت پرست	بجون من کسی ده که محنت پرست
مگر بوی راحت بجانم دهد	ز محنت رهائی امانم دهد

رفتن سکندر بزیارت خانهٔ کعبه و بدست آوردن ملک حجاز

مبارک بود فال فرخ زدن	نه بر رخ زدن بلکه شه رخ زدن
بلندی نمودن در افگندگی	فراهم شدن در پراگندگی
چو شمع از درون جگر سوختن	برون روز شادی برافروختن

چو عاجز شود مرد چاره سگال — ز بیچارگی در گریزد بفال

کلید آرد از ریگ و سنگی بچنگ — که آهن بسی خیزد از ریگ و سنگ

در بسته را کز غیب شد ناپدید — بجز غیبدانان کس نداند کلید

به بیهوده زن فال کان سود نیست — که بنیاد تو جهل بهبود نیست

ز نا آهسته در کار انداختن — ز کار آفرین کارها ساختن

درین پرده کافسانه یاری دهست — اگر پرده گر نیاری به است

مرنج از نیاز رسد که فربه شوی — چو گوئی که زین به شوم به شوی

دلا پرده تنگ دستیار تو باش — ز پرده دران پرده دارم تو باش

گزارنده بیت غرای من — گر شد مریب از زیب آرای من

همبرسے و بدرکان جهانگیر شاه — چو بر زد بگردون سر بارگاه

فرستاده را دران مرز و بوم — فرستاده با استواران روم

چو گشت از فسوس جهان بی هراس — جهان را نگشتن نگهداشت پاس

همه عالم از مژده داد او — نخوردند یک جرعه بی یاد او

سکندر که فرخ جهاندار بود — شب و روز در کار بیدار بود

بساز جهان بر بساز ندگی — نوای تر و جز نواز ندگی

جهان گرچه زیر کمند آمدش — نکرد آنچه رغبت پسند آمدش

به آزردن کس نیاورد رای — برون از خط عدل ننهاد پای

نیازرد کس را ز گردنکشان — پلید آوری را کمینه نشان

دگر چیز پهلو زنی را نکشت — از اژدهری را قوی کرد پشت

اگر بوم شهری ز هم برگشاد / ازان به که شهری دگر برنهاد
زمانه بجز این خود نه بیند صواب / که این را کند خوب و آنرا خراب
سکندر که کرد آن عمارتگری / کجا تا کجا شد سکندری
ز زنگبار چین تا حد قیروان / بدرگاه او گشت یکی زبان
وثیقت طلب کرد هر سروری / بزنهار خواهی بهر کشوری
وزان تحفها کو بود دلفریب / فرستاد هر یک بآئین زیب
جهاندار فرمود کز مشک ناب / نویسند هر جانبی را جواب
ازان پس که چندین برآمد برین / سپهری چند زد آسمان بر زمین
خدیو جهان در جهان تاختن / برآراست عزم سفر ساختن
هنر نامهای عرب خوانده بود / دران آرزو سالها مانده بود
که چون بر عجم دستگاهش بود / عرب نیز هندوی راهش بود
همان کعبه را نیز بیند جمال / شود شاه زان نقش پیروزه حال
چو ملک عجم رام شد شاه را / بملک عرب راند بنگاه را
بجز دار ره گنج و زر برگرفت / بعزم بیابان ره اندر گرفت
سران عرب از زرافشان او / سرآورده بر خط فرمان او
چو دیدند پیروزی لشکرش / عرب نیز گشتند فرمانبرش
چنان تاخت بر کشور تازیان / کزو تازیان را نباشد زیان
بهر منزلی کو عنان کرد خوش / کشش نزل بردند و هم پیشکش
نخورده خورشهای بایستنی / هم از گوسپندان شایستنی

باندازهٔ دسترسهای خویش — کشیدند بسیار گنجینه پیش
هم از تازی اسپان صحرانورد — هم از تیغ چون آب زهراب خورد
هم از نیزهٔ خطی سی ارش — سنانش بخون یافته پرورش
شتر نیز هم ناقه هم بیسراک — شتابنده چون باد وازگرد پاک
ادیم و دگر تحفهاے غریب — هم از جنس گوهر هم از جنس طیب
زمان تا زمان از پے جاه او — کشیدند جمله بدرگاه او
جهان دار کان دید بگشاد گنج — بخروارها گشت پیرایه سنج
همه بادیه فرش اطلس کشید — زمین زیر یاقوت شد ناپدید
سوی کعبه شد رخ برافروخته — حساب مناسک در آموخته
قدم بر سر ناف عالم نهاد — بسے ناف کز ناف عالم گشاد
چو پرکار گردون بران جایگاه — بپای پرستش بپیمود راه
طوافی کزو نیست کس را گزیر — برآورد و شد خانه را حلقه گیر
نخستین در کعبه را بوسه داد — نیایندهٔ خویش را کرد یاد
بران آستان زد سر خویش را — خزینه بسے داد درویش را
درم دادنش بود گنج روان — شتر دادنش کاروان کاروان
چو در خانهٔ راستان کرد جای — خداوند را شد پرستش نمای
همه خانه در گنج و گوهر گرفت — در و بام در مشک و عنبر گرفت
چو شرط پرستش بجا آورید — ادیم یمن زیر پا آورید
یمن را برافروخت از گنج و نیل — چنان چون ادیم یمن از سهیل

دگر روز آمد بملک عراق | سوی خانهٔ خویش کرد اتفاق

آمدن قاصد از جانب پادشاه آذرآبادگان

بریدی درآمد چو آزادگان | ز فرماندهٔ آذرآبادگان

که شاه جهان چون جهان رام کرد | ستم را ز عالم تهی نام کرد

چرا کار ازین فروهشت سست | نکرد آن بر و بوم را باز جست

بصبح تو آن بوم نزدیک تر | چرا ماند از شام تاریک تر

بارزن در آتش پرستی کنند | دگر شاه را زیر دستی کنند

درانجا ز گرو پست عالی نژاد | که از رزم رستم نیارد بیاد

دوالی بنام آن سوار دلیر | برارد دل از تن تند شیر

دلیران ارزن هواخواه او | کمر بسته بر رسم و بر راه او

همه باده بر یاد او میخورند | خراج ولایت بادے برند

اگر شاه نارد برو تاختن | زما خواهد این ملک پرداختن

جهاندار کین زور بازو شنید | سپه را ز بابل بارزن کشید

بارزن درآمد چو دریای تند | صبا را شد از گرد او پای کند

فروشست ز آلایش آن بوم را | پسند آمد ارزن شه روم را

برافگند زور رسم و راه بدان | پرستیدن آتش موبدان

وزانجا شبیخون برانجا نه کرد | در کین برانجا زبان باز کرد

تبیره بغریدن افتاد باز | سر نیزه با آسمان گفت راز

بهر قلعه کو داد پیغام خویش ... کلید در قلعه بردند پیش

دوالی سپهدار ابخاز بوم ... چو دانست کامد شهنشاه روم

دوال کمر بر وفا کرد چست ... دل روشن از کینهٔ شاه شست

روان کرد موکب چو کار آگهان ... ببوسیدن دست شاه جهان

بسی گنجهای گرانمایه برد ... به گنجینه داران خسرو سپرد

درآمد بدرگاه و بوسید خاک ... دل از دعوی دشمنی کرد پاک

سکندر جهاندار گیتی نورد ... چو دید آنچنان مردی آزادمرد

نوازشگری را باو راه داد ... بنزدیک تختش وطنگاه داد

بپرسیدش از دل بآواز نرم ... بشیرین زبانی دلش کرد گرم

بفرمود تا خازن زود خیز ... کند پیل بالا برو گنج ریز

سزاوار او خلعتی شاهوار ... برآرید از طوق و از گوشوار

زد یاد گوهر ز شمشیر و جام ... دهید زینت بادشاهی تمام

چنان کرد گنجور کار آزمای ... که فرمود شاهنشه خوب رای

دوالی ملک چون به نیک اختری ... بپوشید سیفور اسکندری

ز طوق زر و تاج گوهرفشان ... شد از سرفرازان گردنکشان

بشکر شهنشه زبان برکشاد ... زبان زد بر او آفرین کرد یاد

ستاینده تر شد دران بندگی ... سرافراز شد از سرافکندگی

میان بست بر خدمت شهریار ... وزان پس همه خدمتش بود کار

بخسروپرستی چنان خاص گشت ... که از جملهٔ خاصگان درگذشت

بآن مرز روشن تر از صحن باغ — فروزنده شد چشم شه چون چراغ

سوادی چنین دید دارای دهر — بر آسود زان خرمی یافت بهر

چنین گفت دانای دهقان پیر — که تفلیس زو شد عمارت پذیر

دران بوم آراسته چون بهشت — شد و وز چنین تخم نیکی نکشت

بفرمود بر خاک آن مرز بوم — اساسی نهادن بر آیین روم

تماشاکنان رفت زان مرحله — عنان کرد بر صید صحرا یله

دو هفته کم و بیش در کوه و دشت — بصید افگنی راه رامی نوشت

چو از مرغ و ماهی تهی کرد جای — شه شابه ور بر بردع آورد پای

ز تقلیم آن زن خبردار بود — که با ملک و با مال بسیار بود

جهان سبز دید از بسی کشت و رود — بسر سبزی آمد بر آنجا فرود

بیا ساقی آن می که جان پرورست — چو آب روان تشنه را درخورست

درین غم که از تشنگی سوختم — بمن ده که می خوردن آموختم

رفتن سکندر در ملک بردع

خوشا ملک بردع که اقصای وی — که اردی بهشت است در ماه دی

تموزش گل کوهساری دهد — زمستان نسیم بهاری دهد

بهشتی شده بیشه پیرامنش — دگر کوثری بسته در دامنش

سوادش زبس سبزه و مشک بید — چو باغ ارم خاصه باغ سفید

نه تیهو و دراج و کبک و تذرو — نیابی تهی سایه بید و سرو

گراینده بویش بآسودگی / فرو شسته خاکش ز آلودگی
همه سال ریحان او سبز شاخ / همیشه درو ناز و نعمت فراخ
علفگاه مرغان این کشورست / اگر شیر مرغت بباید در دست
زمینش به آب زر آغشته اند / تو گوئی درو زعفران کشته اند
خرامنده بر سبزهٔ آن زمی / خیابی نه بیند بجز آدمی
کنون تخت و آن بارگه گشت خرد / دهی و وبیاش آباد برد
فرو ریخت آن تازه گلنار بار / وزان نار و نرگس بر آمد غبار
بجز هیزم خشک و سیلاب تر / نه بینی دران بیشه چیزی دگر
همانا که آن رستنیهای چست / نه از دانه کز دامن عدل رست
گر آن پرورش یا بد امروز باز / ازان به بود آستین را طراز
بلی کو فراغت بود شاه را / ز نو زیوری بخشد آنگاه را
هرومش لقب بود ز آغاز کار / کنون بردعش خواند آموزگار
دران بوم آباد جای مهان / زمانه بسی گنج دارد نهان
بدین خرمی گلستانی کجاست / بدین فرخی گنجدانی کجاست
هنوز اندران کشور مال سنج / زمین گر شکافند یابند گنج
چنین گفت گنجینه دار سخن / که سالار آن گنجدان کهن
زنی حاکمه بود نوشابه نام / همه سال با عشرت و عیش و جام
چو طاوس نر خاصه در نیکوئی / چو آهوی ماده نه بی آهوی
قوی رای و روشندل و تیزگوی / فرشته منش بلکه فرزانه خوی

هزارش زن بکر در پیشگاه　　بخدمت کمر بسته هر یک چو ماه

برون از کنیزان چابک سوار　　غلامان شمشیرزن سی هزار

نگشتی ز مردان کسی پرورش　　دگر چند نزدیک بودی برش

بجز زن کسی کارسازش نبود　　بدیدار مردان نیازش نبود

زنا داشتن رای زن در سرای　　بکدبانوی فارغ از کدخدای

غلامان باقطاع خود تاخته　　وطنگاه از بهر خود ساخته

کسی از غلامان ز بس قهر او　　ندیده درون در شهر او

بهر جایگه پیکار فرمود شان　　فریضه ترین کار آن بود شان

سکندر چو لشکر به صحرا کشید　　سراپرده را بر ثریا کشید

دران خرم آباد مینو سرشت　　فرو ماند حیران ز لشکرگه روگشت

بپرسید کین بوم فرخ کراست　　کدامی تهمتن درین بادشاست

نمودند کین مرز آراسته　　زنی راست با این بسی خواسته

زنی از بسی مرد چالاک تر　　بگوهر ز دریا بسی پاک تر

قوی رای و در روشندل و سرفراز　　بهنگام سختی رعیت نواز

بمردی کمر بر میان آورد　　تفاخر به نسل کیان آورد

کلهدار یش هست و او بی کلاه　　سپه دارد و او نه بیند سپاه

غلامان مردانه دارد بسی　　نه بیند ولی روی او را کسی

زنان سمن سینه و سیم ساق　　بهر کار با او کنند اتفاق

همه نارپستان و بالا چو تیر　　زپستان هر یک شکر خورده شیر

کجا قاقمی یا حریرست نرم ... بلرزد براندام ایشان زشرم

فرشته در ایشان نه بیند دلیر ... دگر بیند افتد زبالا بزیر

درخشنده هر یک در ایوان باغ ... چو در روز خورشید و در شب چراغ

نظر طاقت آن ندارد ز نور ... که بیند در ایشان ز نزدیک و دور

بگوش کسی کاید آواز شان ... سر خود کند در سر ناز شان

ز لعل و ز دُر گردن و گوش پر ... لب از لعل کانی و دندان ز دُر

ندانم چه افسون فرو خوانده اند ... کز آشوب شهوت جدا مانده اند

ندارند زیر سپهر کبود ... رفیقی بجز باده و بانگ رود

زنی پاک پیوند فرمانروی ... بر ایشان فرو بسته دارد هوی

صنمخانه دارد از قصر و کاخ ... بران لعبتان کرده درها فراخ

اگرچه پس پرده دارد نشست ... همه روز باشد عمارت پرست

سرای ملوکانه دارد بلند ... بساطی کشیده در و ارجمند

ز بلور تختی برانگیخته ... بخروار گوهر فرو ریخته

ز بس شبچراغ آن گرانمایه گاه ... بشب چون چراغیست رخشنده ماه

نشیند بران تخت هر بامداد ... کند شکر بر آفریننده یاد

عروسانه او کرده بر تخت جای ... عروسان دیگر بخدمت بپای

شب و روز با باده و بانگ رود ... تماشاکنان زیر چرخ کبود

گذشت از پرستیدن کردگار ... بجز خواب و خوردن ندارند کار

زنی کاردان با همه کان گنج ... ز طاعت نهد بر تن خویش رنج

مراد توشناسانہ

١٨٧

ز پرهیزگاری که دارد سرشت / نخسپد دران خانهٔ چون بهشت

دگر خانه دارد ز سنگ رخام / شب آنجا رود ماه تنها خرام

دران خانه آن شمع گیتی فروز / خدا را پرستش کند تا بروز

بمقدار آن سر درآرد بخواب / کمرغی فرود آورد سر بآب

دگر بار با آن پری پیکران / خورد می بآواز رامشگران

شب و روز زینگونه دارد عنان / بروز اینچنین چون شب آید چنان

نه شب فارغست از پرستشگری / نه روز از تماشای جان‌پروری

خورند از پی او دیاران او / غم کار او کارداران او

شه این داستان را پسندیده داشت / تمنای آن نقش را دیده داشت

نشستنگهی دید زاب و گیا / بگوهر گرامی‌تر از کیمیا

وزان جای آسوده بارو و جام / برآسوده یکچند شد شادکام

چو نوشابه دانست کان رنگ شاه / بفال همایون درآمد زراه

پرستشگری را برآراست کار / براندازهٔ پایهٔ شهریار

فرستاد نزلی سزاوار او / کمر بست بر خدمت کار او

بردن از بسی چارپای گزین / چه از بهر مطبخ چه از بهر زین

بهین چیزها ینکه زان بوم رست / برنگ و برونق دلاویز چست

خورشهای شاهانهٔ مشکبوی / طبقهای مشکر انی پی دست‌شوی

دگرگونه از میوه بسیار چیز / ز شهد و شکر چند خروار نیز

می و نقل و ریحان مجلس فروز / کشیدند زینگونه تا چند روز

جداگانه نیز از پی مهتران	فرستاد هر روز زن‌های گران
ز بس مردمیها که آن زن نمود	زبان بر زبان هر کسش می‌ستود
ملک را بدیدار آن دلنواز	زمان بر زمان بیشتر شد نیاز
بدان تا خبر یابد از راز او	ببیند دران مملکت ساز او
قدمگاه او بنگرد تا کجاست	حکایت دروغست یا راست است

رفتن سکندر نزد نوشابه بلباس سفارت

چو شد بر زر انگیل زربست روز	برآمد بزین شاه گیتی فروز
بر سم رسولان برآراست کار	سوی نازنین شد فرستاده وار
چو آمد به پیشینه درگه فراز	زمانی برآسود زان ترکتاز
درودی رسی دید چون آسمان	زمین بوس او هم زمین هم زمان
پرستندگان چون خبر یافتند	بر بانوی خویش بشتافتند
نمودند کز درگه شاه روم	کزو فرخی یافت آن مرز و بوم
رسولی رسیدست با رای و هوش	پیام آوری چون فرشته خموش
ز سر تا قدم صورت بخردی	بدیدار او فرهٔ ایزدی
برآراست نوشابه درگاه را	بزر در گرفت آهنی راه را
پرستندگان را بچند گونه زیب	صف اندر صف آراسته دلفریب
برآمود گوهر شکین کمند	فروهشت بر گوهر آگین پرند
در آمد بجلوه چو طاوس باغ	درافشان و خندان چو روشن چراغ

برآورنگ شاهنشهی برنشست
گرفته معنبر ترنجی بدست

بفرمود کاین بجای آورند
فرستاده را در سرای آورند

وکیلان درگاه دیوان او
بجای آورند فرمان او

فرستاده از در درآمد دلیر
سوی تخت شد چون خرامنده شیر

کمر بند و شمشیر بگشاد باز
برسم رسولان نبردش نماز

نهانی دران قصر زیبنده دید
بهشتی سرای فریبنده دید

پر از حور آراسته چون بهشت
بساط زمین گشت عنبرسرشت

ز بس گوهرین گوش گردنکشان
شده چشم بیننده گوهرفشان

ز تابنده یاقوت رخشنده لعل
خرامنده را آتشین گشت نعل

مگر کان و دریا بهم تاختند
همه جوهر انجا در انداختند

زن زیرک از سیرت شان او
دران داوری شد هراسان او

که این کاروان مرد آهسته پای
چرا رسم خدمت نیارد بجای

درو کرد باید فرو بندگی
که از ما ندارد شکوه بندگی

ز سر تا قدم دید در شهریار
زر پخته را بر محک زد عیار

چو نیکو نگه کرد بشناختش
بتخت خود آرامگه ساختش

خبر یافت از شه که اسکندر است
نشستن بهر تخت را در خور است

ز فیروزی هفت چرخ کبود
سپهدار بر شاه عالم درود

بپوشید رخسار و زو شرم کرد
نخستین نمودار آزرم کرد

نگرد از شهی هیچ بروی پدید
که بر قفل تو هست ما را کلید

سکندر

سکندر برسم فرستادگان — نگهداشت آئین آزادگان

درودی پیاپی رسانده نخست — فرستادگی کرد بر خود درست

پس آنگه گزارش گرفت از پیام — که شاه جهان داور نیکنام

چنین گفت کای داور نامجوی — ز نام آوران جهان برده گوی

چه افتاد کز ما عنان تافتی — سوما تو یک روز نشتافتی

زبونی چه دیدی که توسن شدی — چه بیداد کردم که دشمن شدی

کجا تیغی از تیغ من تیزتر — ز پیکان من آتش انگیزتر

گر از من به آنکس پناه آوری — همان به که سر سوی شاه آوری

بدرگاه من پای خاکی کنی — ز خورشید تخم ترسناکی کنی

چو من ره بدین مملکت ساختم — بر او سایهٔ دولت انداختم

گر چون نه بستی بدرگاه من — چرا روی پیچیدی از راه من

بیگانه و میوه زیم و سهی — به نقل و بریحان فریبم بسی

پذیرفته شد آنچه کردی نخست — پذیرا شو اکنون برای درست

مرادی که آن تو بفرهنگ و رای — همایون تر آید ز فر همای

چنان کن که فردا بهنگام بار — خرامی سوی درگه شهریار

شهنشه چو بگذارد پیغام خویش — بامید پاسخ سر افگنده پیش

بپاسخ نمودن زن هوشمند — ز یاقوت سربسته بگشاد بند

که صد آفرین بر تو شاه دلیر — که پیغام خود خود گذاری چو شیر

چنان آیدم در دل ای پهلوان — که با این سرو سایهٔ خسروان

میانجی نه شاه آزاده ام ‌ ‌ ‌ فرستنده نه فرستاده ام

پیامم تو چون تیغ گردن زند ‌ ‌ ‌ که از زهره کین تیغ بر من زند

ولیکن چو شه تیغ بازی کند ‌ ‌ ‌ سر تیغ او سرفرازی کند

نه تیغ سکندر چه رانی سخن ‌ ‌ ‌ سکندر توئی چارهٔ خویش کن

مرا خواندی و خود بدام آمدی ‌ ‌ ‌ نظر تیزتر کن که خام آمدی

فرستادت اقبال من پیش من ‌ ‌ ‌ زهی طالع دولت اندیش من

جهاندار گفت ای سزاوار تخت ‌ ‌ ‌ پرورش مکن جز بفرمان بخت

سکندر محیطست و من جوی آب ‌ ‌ ‌ منه تهمت سایه بر آفتاب

مرا چون نهی در عیار کسے ‌ ‌ ‌ که یابی چو من پاسبانش بسے

دل خود ز بدعهدی آزاد کن ‌ ‌ ‌ وزین خوبتر شاه را یاد کن

سکندر چو گوئی چنان بیکس ست ‌ ‌ ‌ که حال پیغام خود خود بس ست

بدرگاه او پیش از آنست مرد ‌ ‌ ‌ که او را قدم رنجه بایست کرد

دگر بار نوشابهٔ هوشمند ‌ ‌ ‌ ز نوشین لب خویش بگشاد بند

کزین بیش بر دلفریبی مباش ‌ ‌ ‌ بناراستی یکر کسے مباش

ستیزه میاور درین داورے ‌ ‌ ‌ که پیداست نامت بنام آوری

پیامت خبر گشت و نامت بزرگ ‌ ‌ ‌ نهفته مکن شیر در چرم گرگ

فرستاده را نیست آن دسترس ‌ ‌ ‌ که با ما به تندی برآرد نفس

نه جباری خویش را کم کند ‌ ‌ ‌ نه در پیش من پشت را خم کند

درآمد به تندی و خونخوارگی ‌ ‌ ‌ بجز شه که را باشد این یارگی

جز این نشانها که پوشیده هست | کزو راز سربسته آید بدست
جوابش چنین داد شاه دلیر | که ناید ز روباه پیغام شیر
اگر من بچشم تو نام آورم | سکندر نیم زو پیام آورم
مرا با پیام بزرگان چه کار | تصرف نیارد درین پرده بار
اگر تندی زیر پیغام هست | تو دانی و آنکس کزین نقش بست
اگر در میان نیز دلیر آمدم | نه از روبه از نره شیر آمدم
در آیین شاهان و رسم کیان | پیام آوران این اندازه زبان
چو پیغام شه بر تو کردم پدید | مزن تیر بر قفل را بر کلید
جوابم بفرمای گفتن براز | که تا ره نوردم سوی خانه باز
برآشفت نوشابه زان شیردل | که پوشید خورشید را زیر گل
محابا رها کرد و شد گرم خیز | زبان کرد بر پاسخ شاه تیز
که با من چه سود ست پوشیدنت | بگل روی خورشید اندودنت
بتو هود کار دکنیز دوان | حریری برو پیکر خسروان
یکی گوشه از شقهٔ آن حریر | بر و داد کین نقش بر دست گیر
ببین تا نشان رخ کیست این | درین کارگاه از پی چیست این
اگر پیکر تست چندین مکوش | بابروی خود آسمان را مپوش
اگر نیست بگذر که رستی ز غم | جوابی بر خدمتی نیز هم
سکندر تغیر مان او ساز کرد | حریر نوشته ز هم باز کرد
بعینه در صورت خویش دید | ولایت بدست بد اندیش دید

ستیزه و رزان کار نامد صواب
فرو ماند یکبارگی در جواب

تبهر سید و شد رنگ رویش چو کاه
بدارای خود برد خود را پناه

چو دانست نوشابه کان تند شیر
هراسان شد از تندی آمد بزیر

بدو گفت کای خسرو نامدار
بسے بازی آرد چنین روزگار

میندیش مهر آرایش وان
هم اینخانه را خانهٔ خویش دان

تو نقش نوازان نمودم نخست
که تا نقش من بر تو گردد درست

اگرچه زنم زن سیر نیستم
زکار جهان بی خبر نیستم

ترا من کنیز پرستنده ام
هم آنجا هم اینجا یکے بنده ام

منم شیر زن گر توئی شیر مرد
چه ماده چه نر شیر وقت نبرد

چو بر جوشم از خشم چون تند میغ
در آب آتش انگیزم از برق تیغ

کفلگاه قیصران در آرم بداغ
ز پیه نهنگان فروزم چراغ

زمهرم کشش سوی پیکار خویش
گرفته مرا زن باگرفتار خویش

منه خار تا در نیفتی بخار
رها کنده شو تا شوی رستگار

تو آنگه که بر من سوی کینه تاب
زن بیوه را داده باشی جواب

من ار با تو جز بهنگام کین
شوهم قائم انداز روی زمین

دو زین هم نبردی چو روباه و گرگ
تو سر کوچک آئی و من سر بزرگ

چنین آمدست از بزرگان پیر
که با هیچ ناداشت کشتی مگیر

که گر بر جهد بر تو چربی کند
بکوشد جهان تا ترا افگند

تنم گرچه هست از ستیمان شهر
دلم نیست فارغ ز شاهان دهر

ز هندوستان تا بیابان روم — ز ایران زمین تا آباد بوم
فرستاده ام سوی هر کشوری — طبیعت شناسی و صورتگری
بدان تا ز شاهان اقلیم گیر — زند صورت هر کسی بر حریر
نگارندهٔ صورت هر دیار — سرانجام نزد من آرد نگار
چو آرند صورت بنزدیک من — درو بنگرد رای باریک من
بجان خواهم آن نقش را در نبشت — ز هر کس که این رازدار و سرشت
چو گویند نقش فلان پادشاست — پذیرم که آن نقش نقشی زماست
پس از ناخن (مردمان ۱۲) پای تا فرق سر — گمارم یکی صورت در نظر
ز هر سالخوردی و هر تازهٔ — گیرم (زاندہ ۱۲) بقدر روی اندازهٔ
بد و نیک هر صورتی در قیاس — شناسم که هستم فراست شناس
شب و روز بیچاره سازی نیم — درین پرده با خود ببازی نیم
ترازوی همت روان میکنم — سبک سنگی خسروان میکنم
ز هر نقش کان یافتم در پرند — خیال تو آمد مرا دل پسند
که تا جان بهم آشنائی دهد — بر آزرم خسرو گواهی دهد
چو گفت این سخن با سکندر دلیر — ز تخت گرانمایه آمد بزیر
فرو ماند شه اندرین دستگاه — که یک تخت را بر نشاید دو شاه
نه بینی دو شاه است شطرنج را — که بر هر دوی نو کند رنج را
پریچهره چون از سر تخت خویش — فرود آمد و خدمت آورد پیش
عروسانه بر کرسی زر نشست — شهنشاه را گشت آئین پرست

شه از شرم آن ماهی چون نهنگ ‌ ‌ چو زرافه از رنگ بیشد برنگ

بدل گفت کین کاروان گرزنست ‌ ‌ بفرهنگ مردی دلش رهنیست

زنی کاینچنین کرد نیها کند ‌ ‌ فرشته برو آفرینها کند

وی زن نباید که باشد دلیر ‌ ‌ که محکم بود کینهٔ ماده شیر

زنانرا ترازو بود سنگ زن ‌ ‌ بود سنگ مردان ترازو شکن

زن آن به که در پرده پنهان بود ‌ ‌ که آهنگ بی پرده افغان بود

اگر نیک بودی همه فعل زن ‌ ‌ زنا نرا مزن نام بودی نه زن

چه خوش گفت جمشید با رای زن ‌ ‌ که یا پرده یا گور به جای زن

مشو ایمن از زن که زن پارساست ‌ ‌ که خر بسته به گرچه دزد آشناست

دگر باره گفت انچه کم بودنیست ‌ ‌ شفاعت درین پرده بیهودگیست

به تلخی ور اندیشه را نوش ده ‌ ‌ در افتاده را تن فراموش ده

بنوشم وگر زخم چو بیگانگان ‌ ‌ نگیرم ره و رسم دیوانگان

دل بسته را بر کشایم ز بند ‌ ‌ گره بر گره چون توانم فکند

بجای چنین دلبر مهربان ‌ ‌ که زیبا سرشتست و شیرین زبان

گرت دشمنی کینه در یافتی ‌ ‌ بجز سر بریدن چه بر تافتی

ازینجا اگر بر کشم بار خویش ‌ ‌ نگهدارم اندازهٔ کار خویش

چو بر طاس رخشنده افتاد مور ‌ ‌ زها ننده را چاره باید نه زور

شکیبائی آرم درین رنج و تاب ‌ ‌ خیالیست گوئی که بینم بخواب

حکایت بر سبیل تمثیل

شب آن مرسن بسته سهی وار | بر و تازگی زفت چون نوبهار
بپرسیدش از مهربانان یکی | که خرم چرائی و غم اندکی
چنین داد پاسخ که عمر این قدر | بغم بر دلش چون توانم بسر
درین بود کایزد درآئیش داد | دران تیرگی روشنائیش داد
بسا قفل کانرا نیابی کلید | گشاینده ناگه آید پدید
ازین در بسی گفت بانو شنید | هم آخر به تسلیم در داد تن
تهمتن چو تنها کند ترکتاز | برو دیو را دست گردد دراز
مغنی چو بی پرده گوید سرود | زند خنده بر بانگ او بانگ رود
چو تلخی منش را بنالید گوش | نشاند آتش تیرگی راز جوش
شکیبندگی دید درمان خویش | به تسلیم دولت سر افکنده پیش
کمر بسته نوشابه چون چاکران | بفرمود تا آن پری پیکران
ز هر گونه آرایش خوان کنند | بسیج خورشهای الوان کنند
کنیزان چون شمع برخاستند | ملوکانه خوانها بیاراستند
نهادند نزلی ز غایت برون | ز هر پخته پختنی چندگون
رقاق تنک کرده گرد روی | زگرد سرا پرده تا گرد کوی
همان قرصه شکر آمیخته | چو گنجی بران گردها ریخته
ابا ماهی نوشین عنبر سرشت | خبر داد از خوردهای بهشت
ز بس گوسپه و گاه ماهی چو کوه | شده در زمین گاو و ماهی ستوه
ز مرغ و بره روی رنگین بساط | بر آورده بر مرغ خواران نشاط

مصوص سرائی و آچار نغز ‖ زبادام بسته برآورده مغز
زلیس صاف پالوده عطرسای ‖ لبسا مغز پالوده کام بجای
ز لوزینهٔ خشک و حلوای تر ‖ تبنگ آمده تنگهای شکر
فقاع گلابی و گل شکری ‖ طبرزد فشان از دم عنبری
جدا از پی خسرو نیک بخت ‖ لبساط زرافگند بالای تخت
نهاده یکی خوان خورشید تاب ‖ برو چار کاسه ز بلور ناب
یکی از زر و دیگر از لعل پر ‖ سوم پر ز یاقوت و چارم ز در
ولی بود سرپوش بالای شان ‖ که تا سر نوشابه ماند نهان
سکندر چو سرپوش شان کرد باز ‖ ببیند که سنگیست در خوان فراز
چو بر مائده دستها شد دراز ‖ دهان بر خورش را بکشاد باز
بشه گفت نوشابه بکشای دست ‖ بخور زین خورشها که در پیش هست
بنوشابه شه گفت کای ساده دل ‖ نواکج مزن تا نمانی خجل
درین صحن یاقوت خوان زرم ‖ همه سنگ شد سنگ را چون خورم
چگونه خورد آدمی سنگ‌ها ‖ طبیعت کجا خواهد این رنگ را
طعامی بیاور که خوردن توان ‖ برغبت برو دست بردن توان
بخندید نوشابه در روی شاه ‖ که چون سنگ را در گلو نیست راه
چرا از پی سنگ ناخوردنی ‖ کنی داوری‌های ناکردنی
بچیزی چه باید سر افراختن ‖ که نتوان از و طعمه ساختن
چو ناخوردنی آمد این سغله سنگ ‖ درو سغلگانه چه یازیم چنگ

درین ره که از سنگ ناید گشاد / چرا سنگ بر سنگ باید نهاد

کسانیکه زین سنگ بر داشتند / نخوردند چون سنگ بگذاشتند

تو نیز از نهٔ مرد سنگ آزمای / سبک سنگ شو تا بمانی بجای

ز بیغارهٔ آن زن نغز گوی / زنا خورده خان کرد شه دست شوی

بنوشابه گفت آن شه بانوان / به از شیر مردان بهوش و توان

سخن خوب گوئی که جوهر پرست / ز جوهر بجز سنگ ناید بدست

ولی آنکه این نکته بودی درست / که گوینده جوهر بجستی نخست

مرا گر بود گوهری در کلاه / ز گوهر بنا میست تاج شاه

ترا کاسه و خوان پر از گوهرست / ملامت ببین تا کرا درخورست

چه باید بخوان جوهر اندوختن / مرا جوهر اندازی آموختن

زدن خاک در دیدهٔ جوهری / همه خانه یاقوت اسکندری

ولیکن چو می بینم از رای خویش / سخنهای تو هست بر جای خویش

هزار آفرین بر زن نیک رای / که ما را بمردی شود رهنمای

ز پند تو ای بانوی پیش بین / زدم سکهٔ زر چو زر بر زمین

چو نوشابه آن آفرین کرد گوش / زمین را لبالب کرد یاقوت پوش

بفرمود کارند خوانهای خورد / همین نقل دانهای نادیده گرد

نخست از همه چاشنی برگرفت / دران چابکی ماند خسرو شگفت

ز خدمت نیاسود چندانکه شاه / ز خوردن برآسود شد سوی راه

بوقت شدن کرد با شاه عهد / که نارد بآزار نوشابه جهد

بفرمود تا شه وثیقت نبشت ‌ ‌ برو داد و شد سوی بزم بهشت

پیمان و عهد ۱۲

سکندر چو زان شهر شد باز جای ‌ ‌ فریب از فلک دید و فتح از خدای

بدان رستگاری که بودش هراس ‌ ‌ رهاننده را کرد صد ره سپاس

شب از روز رخشنده چون گوی برد ‌ ‌ چراغی بیفروخت و شمعی ببرد

تباوان آن گوی زرین مهر ‌ ‌ بسا گوی سیمین که بنمود چهر

شه آسایش خواب را کار بست ‌ ‌ دو لختی دران چار دیوار بست

برآسود تا صبحدم بردمید ‌ ‌ سپیدی شد اندر سیاهی پدید

سر از خواب نوشین برآورد شاه ‌ ‌ یکی مجلس آراست چون صبحگاه

چو خورشید نارنج زرین بدست ‌ ‌ ترنج فلک را بدو نیم شکست

ماه یا خود فلک ۱۲

پریچهره نوشابه نوشش بهر ‌ ‌ بفال همایون برون شد ز شهر

چو رخشنده ماهی که در وقت شام ‌ ‌ برآید ز مشرق چو گردد تمام

کنیزان چو پروین به پیرامنش ‌ ‌ ز تارک در آموده در دامنش

روان ماهرویان پس پشت او ‌ ‌ چو ناهید صد در یک انگشت او

پری رخ چو لشکرگه شاه دید ‌ ‌ جهان در جهان خیل و خرگاه دید

ازان پرنیانهای زرین درفش ‌ ‌ هوا گشته گلگون و صحرا بنفش

ز بس نوبتیهای گوهر نگار ‌ ‌ نمی برد ره برد ره شهریار

معلوم نمی‌شود ۱۲

فشان جست آمد بدرگاه شاه ‌ ‌ سر نوبتی دید بر اوج ماه

زده بارگاهی ز ابریشم طناب ‌ ‌ ستونش ز زر و میخش از سیم ناب

فرود آمد از بارگی بار خواست ‌ ‌ زمین بوس شاه جهاندار خواست

اسپ ۱۲ ذحل ۱۲

رقیبان بارش کشادند بار | درآمد بنوبتگه شهریار
سران جهاندیده در پیشگاه | سرافگنده بر سایهٔ یک کلاه
کمر بر کمر تاجداران دهر | به پیش جهاندار پیروزبهر
چنان کز بس رونق نور تاب | شده مرد بیننده را زهره آب
همه گشته با نقش دیوار جفت | نه یارای جنبش نه یارای گفت
عروس حصاری چو دید آن حصار | بلرزید زان درگه تنگبار
زمین بوس کرد آفرین بر گرفت | در و ماند آن شیر مردان شگفت
بفرمود خسرو که از زر ناب | یکی کرسی آرند چون آفتاب
عروس جهان را نشاندند برش | عروسان دیگر فراز از سرش
بپرسید و بس مهربانی نمود | بران آن شادمانی نمود
نشیننده را چون دل آمد بجای | اشارت چنان رفت با رهنمای
که سالار خوان خورد خوان آورد | خورشهای خوش در میان آورد
نخستین ز جلاب نوشین سرشت | زمین گشت چون حوض کوثر بهشت
یکی جوی زان حوض نوشین گلاب | ز خسرو که شیرین ندیده بخواب
نهادند خوان آنگهی بیدریغ | گراینده شد گرد عنبر به میغ
ز هر نعمتی کاید اندر شمار | فرو ریخته گوشه از هر کنار
حریر رقاق دو برد یزنی | چو مهتاب روشن تراز روشنی
همان گرده نرم چون لیف خز | کز و پخته شد گرده گرد بز
ابا های الوان صد گونه بیش | بخوانهای زرین نهادند پیش

جهان رایگی نور والوان نبود ‌ ‌ ‌ گزان خورد چیزی بران خون نبود

چو خوردند چندانکه آمد پسند ‌ ‌ ‌ زجام و صراحی کشادند بند

می ناب خوردند تا نیم روز ‌ ‌ ‌ چو می در ولایت شد آتش فروز

نشاط ابر و می پرستان کشاد ‌ ‌ ‌ زنیروی می روی مستان کشاد

پری پیکران اندران دلبری ‌ ‌ ‌ نشستند تا شب براشگری

چو شب خواست کز غم سپاه آورد ‌ ‌ ‌ تنش بسته سو خوابگاه آورد

بآن لعبتان گفت سالار دهر ‌ ‌ ‌ بیکباره شب نشاید شدن سوی شهر

چنانست فرمان که فردا پگاه ‌ ‌ ‌ برآریم بزمی ز ناهید و ماه

برسم فریدون و آیین کی ‌ ‌ ‌ ستانیم داد دل از رود و می

گر چون فروزید آتش ز جام ‌ ‌ ‌ شود کار ناپخته از خون خام

زمانی ز شغل زمین بگذریم ‌ ‌ ‌ بمرغان پرورده جان پروریم

فروزنده گردیم چون گل ز می ‌ ‌ ‌ بآن کوزه از گل برآریم خوی

زمین را بجرعه معنبر کنیم ‌ ‌ ‌ بسر سوی شادی گل تر کنیم

پریزادگان بوسه دادند خاک ‌ ‌ ‌ پری وار هم شاد و هم خشمناک

فروزنده نوشابه در بزم شاه ‌ ‌ ‌ فروزان تر از زهره در صبحگاه

چو شب زیور عنبرین ساز کرد ‌ ‌ ‌ سر نافهٔ مشک را باز کرد

شه از زلف مشکین آن دلکشان ‌ ‌ ‌ کمندی برآراست عنبر فشان

مه و مشتری را بشکیب کمند ‌ ‌ ‌ فرود آوریدار سپهر بلند

شب جشن بود آن شب دلنواز ‌ ‌ ‌ پری پیکران چون پری جلوه ساز

نگر کاتشی برفروزد بلعل | در آتش نهد از پی شاه نعل
بفرموده تا آتش افروختند | برسم مغان بوی خوش سوختند
ز باده چنان آتشی برفروخت | کزو خوارگان را درو رخت سوخت
برآورد می دلهوایی دگر | همی برد شب را بشادی بسر
چو شنگرف شوند بر لاجورد | سمور سیه زاده روباه زرد
دگرباره در جنبش آمد نشاط | در آسوده شد خسروانی بساط
چمن باز نو شد بشمشاد و سرو | خرامش در آمد بکبک و تذرو
نواگر شدند آن پریچهرگان | نوائین بود مهر در مهرگان
به بیجاده گون باده دل فروز | فشاندند بیجاده بر روی روز
بیا ساقی از باده جامی بیار | ز بیجاده گون گل پیامی بیار
ز خم را بآن باده چون باده کن | ز بیجاده رنگم چو بیجاده کن

داستان جشن نوشابه

بجشن فریدون و نوروز جم | که شادی شد از جهان تام عم
جهاندار بنشست بر تخت خویش | نشستند شاهان سرافگنده پیش
نوازندگان می و رود و جام | برآراسته دست مجلس تمام
می نوش و نوشابه چون شکر | عروسان بگردش نگر در نگر
بران خیلی اسکندر فیلقوس | نکرد التفاتی بچندین عروس
یکی آنکه خود بود پرهیزگار | دگر در حرم کرد نتوان شکار

یکایک همه لشکر از شرم او | نگشتند یک ذره از زرم او

هوا سرد و خرگاه خورشید گرم | زمین خشک و بالین جمشید نرم

برون رفت از چاه و تو آفتاب | بماهی گرفتن سو حوت آب

درم بر درم کینه و کوه و شخ | گره بست چون پشت ماهی ز یخ

دمه دم فروگیر چون چشم گرگ | شده کار گرگینه دوزان بزرگ

سرین گوزن و کفلگاه گور | بپهلوی شیران برآورده زور

کباب تر از ران آهوی زر | نمک ریخته آب را در جگر

ز یاری این ابر کافور بار | سمن رسته از دستهای چنار

بنفشه نکرده سر غنچه تیز | چو ابر بهار آسمان برف ریز

درخت گل از بار آب آستنی | شکم کرده بر بچه رستنی

دهن ناگشاده لب آبگیر | که آمد لب سبزه را بوی شیر

جهان بلبلان را در دیده دل | ز نامحرمان روی پوشیده گل

شده بلبله بلبل انجمن | چو کبک دری قهقهه در دهن

ز رخسار میخوارگان رنگ می | بهر گوشه گل برآورده خوی

بعذر شب دوش فرموده شاه | که آتش فروزند در بزمگاه

برآراست از زینت و زر و زیب | چو باغ ارم مجلس لعبت زیب

در و آتشی چون گل افروخته | گل از رشک آن گلستان سوخته

شده خار از آتش چو گل زرد دست | نه چون خار زردشت آتش پرست

بمشکین زگال آتش لعل رنگ | در افتاد چون عکس گوهر بسنگ

باتش بران شوشهٔ مشک‌سنج — چو مار سیه بر سر کان گنج
ز بهر حبشی دادهٔ پیر مجوس — سواد حبش را بتاراج روس
ز هندوستان آمده جوهنی — بهر جو که زد سوخته خرمنی
نی ارغوان کشت برجای جو — بنفشه دروده بوقت درو
سیاهی بمازندران برده مشک — بدل کرده با شوشهٔ زر خشک
ز هندو زنی خانه پرخون شده — همه آبنوسش طبرخون شده
تکین کرد سقلابی ترک و تاز — سموری بپیر طاسی کرد باز
بلاسی براورده آواز خوش — صلا داده وز رقم خود در حبش
برآورد از آن زنگی قیرگون — گشاده ز دل زهره وز دیده خون
دبیری قلم رسته از پشت او — قلمهای مشکین در انگشت او
نشسته جوانمرد اطلس فروش — ز خاکستری پیرزن درع پوش
ز بهر پلاسی رسن تافته — بجای پلاس اطلسی بافته
چو در کورهٔ مرد اکسیرگر — فرو برد آهن برآورد زر
شراره که اکسیر زر ساخته — ز هر سو بدامن زر انداخته
دخان از بر شعله آویزی — چو بر سرخ گل برگ نیلوفری
سفالی بریحان برآراسته — بریحانی از بیشها خاسته
نه آتش گل باغ جمشید بود — کلیچه پز خوان خورشید بود
فروزندهٔ گوهر نیک و بد — رفیق مغ و مونس هیربد
شکفته گلی خورد از خاربن — بدیدار تازه بگوهر کهن

ترنم سرای تهی آنگان ... پیام آور رود یک همسایگان

ترنگا ترنگی که زد ساز او ... به از زند زرتشت آواز او

بدین زندگی آتش زند سوز ... برافروخته شاه گیتی فروز

چو برگ گل سرخ بر شاخ سرو ... برو گاه دراج گاهی تذرو

ز کبندی چناری برافراخته ... برو کبک نالنده چون فاخته

اگر پاسے بط بر سر آرد چنار ... برو سینهٔ بط ز ند زیر زار

تن بط بود در خور آتگیر ... چو بر آتش آری بر آرد نفیر

دران باغ مرغان بجوش آمده ... ز هر یک دگرگون خروش آمده

صراحی بر آورد بانگ سرود ... سرود نوآیین تر از بانگ رود

جگرها چو خون در نمک یافته ... نمک را ز حسرت جگر تافته

شکر پاره با نوک دندان راز ... شکر خواره را کرده دندان دراز

کباب تر و بوی ... از خشک ... ابا باهی پرورده با بوی مشک

ز آنجا رها آنچه باشد عزیز ... ترنج و به و نار و نیز بهی نیز

مغنی چو زهره بر امشگرے ... صراحی درخشنده چون مشترے

نگلگون گلابے ولا ویز تر ... نشانده جهان از جهان در دسر

همه شاز آهنگها نرم خیز ... بجز ساز کاهنگ او بود تیز

همه نخسته بودند یاران تمام ... بجز باده کو در میان بود خام

سکندر ز هستی شده نیمخواب ... روان چنگ در چنگ چنگی چو آب

نی و مرغ و ریحان و آواز چنگ ... تهی تنگ چشم اندر آغوش تنگ

کی کین مرادش میسر شود | گرش جم بنا شد سکندر شود
بیاد شه آن مشتری پیکران | چو زهره کشیدند رطل گران
چو یک نیمه از روز روشن گذشت | فلک نیم راه زمین در نوشت
بفرمود شه تا ز میان گنج | کشید از پی میهمان پای رنج
زر و زیور آرند خروارها | ز سیفور اطلس شتر بارها
ز چین و حبش خادمان نیز چند | بدیدار نیکو ببالا بلند
بسی نافهٔ مشک و دیبای نغز | کز ایشان فزوده شود هوش مغز
ز هر سو نگینهاے با آب و رنگ | در لعل و پیروزه بوزن و سنگ
کے تاج زرین زمرد نگار | بر آمود از لولوی شاهوار
پرندی مکلل بیاقوت و دُر | همه درزش از مشک و کافور پر
عماری ده اشتر بهرای زر | عماری کشان جمله زرین کمر
همه تازی اسپان دریا گذار | بیونان همه تیز رو زیر بار
چنین زیور نغز گوهر فشان | بنوشابه دادند زیور کشان
بپوشید نوشابه تشریف شاه | چو تشریف خورشید رخشنده ماه
جداگانه از بهر هر پیکرے | بفرمود پرداختن زیورے
باندازهٔ هر یکی چیز داد | بپوشیدشان بردلی نیز داد
پریچهره با آن پری پیکران | شده از بسی گنج دگو به گران
زمین بوسه دادند بر شکر شاه | بعزم ولی بر گرفتند راه
رخ از خرمی چون گل افروخته | ز نعمت سبے نعمت اندوخته

مراد دل از پادشه یافته ... عنان سوی ماوای خود تافته

ازان کان گوهر گرا آمدند ... چو گنج روان بازجا آمدند

بیا ساقی آن شیر سنگرف گون ... که عکسش درآرد بسیماب خون

بمن ده که سیماب گون گشته ام ... بسیماب چون ناخن رشته ام

داستان رفتن سکندر بدیدن زاهد

برآنم من ای همت صبح خیز ... که مغز سخن را کنم ریز ریز

بزرین سخن گوهر آرم بچنگ ... سرزر پرستان درآرم بسنگ

کرا از در و زهره که آرد بدست ... که دارای دین را کند زیردست

زر ار زیور هر مقصود زیور بود ... چو بندش کنی بندی از زر بود

توانگر که باشد زرش زیر خاک ... ز زر دان بود در دو شب ترسناک

تهی دست کاندیشه زر کند ... تمنای گنجش توانگر کند

چو از زر تمنای زر بیشتر ... توانگر تر آنکس که درویش تر

جهان انجمان شد که درویش رست ... که هم خویشتن را و هم خویش رست

شب و روز خوش بیخورد بی هراس ... نه از شحنه بیم و نه از دزد پاس

فراوان خزینه فراوان غم است ... کم اندوه آنرا که دنیا کم است

گزارنده عقد گوهر فشان ... چنین داد از کان گوهر نشان

که چون کرد سالار جمشید هوش ... می چند بریاد نوشابه نوش

بریحان و ریحانی دلفروز ... بسر برد با خسروان چند روز

یکی روز بنشست برعزم کار ‌‌ ‌‌ ‌‌ بساطی نوآراست چون نوبهار

حصاری چنان زانجمن برکشید ‌‌ ‌‌ ‌‌ کز انجم دران برج شد ناپدید

گرانمایگان سپه را بخواند ‌‌ ‌‌ ‌‌ گرامی کنان هر یکی را نشاند

شدند انجمن کاردانان دهر ‌‌ ‌‌ ‌‌ ز فرهنگ شه برگرفتند بهر

شه از قصهٔ آرزوهای خویش ‌‌ ‌‌ ‌‌ سخنها ز هر دستی آورد پیش

که دوشم چنان در دل آمد هوس ‌‌ ‌‌ ‌‌ که جز با شما برنیارم نفس

به نیروی رای شما مهتران ‌‌ ‌‌ ‌‌ جهان را ببینم کران تا کران

سوردم ازین پیش بودم بسیچ ‌‌ ‌‌ ‌‌ عنان مراد ازان چرخ پیچ

برانم که تا جملهٔ مرز و بوم ‌‌ ‌‌ ‌‌ بگردم پس آنگه شوم سوی روم

در آباد و ویران نشست آورم ‌‌ ‌‌ ‌‌ همه ملک عالم بدست آورم

کنم دست پیچی بسنجا بیان ‌‌ ‌‌ ‌‌ زنم سکه بر سیم سقلابیان

بهر بوم و کشور که گردیزی ست ‌‌ ‌‌ ‌‌ نبینم که خوشدل کدام آدمیست

ازان خوشدلی بهره یابم مگر ‌‌ ‌‌ ‌‌ که آهن تا آهن شود کارگر

نخستین خرامش ازین کوچگاه ‌‌ ‌‌ ‌‌ بالبرز خواهم برون برد راه

دران کوه فرخ در آیم بدشت ‌‌ ‌‌ ‌‌ ز صحرا بدریا کنم بازگشت

تماشای دریای خزران کنم ‌‌ ‌‌ ‌‌ ز جزر همه بران گوهر افشان کنم

چو موکب در آرم بدریا کنار ‌‌ ‌‌ ‌‌ کنم هفتهٔ مرغ و ماهی شکار

ببینم که تا عزم چون آیدم ‌‌ ‌‌ ‌‌ زمانه بکجا رهنمون آیدم

چه گویند هر یک درین داستان ‌‌ ‌‌ ‌‌ که دولت نه پیچد سر از راستان

زمین بوسه دادند یکسر سپاه / که تدبیر ما هست و تقدیر شاه
کجا او نهد پای ما سر نهیم / ز فرمان او بر سر افسر نهیم
اگر آب و آتش کند جای ما / نگردد ز فرمان او رای ما
گر اندازد از کوه ما را بخاک / بیفتیم و در دل نداریم باک
ز شاه جهان راه برداشتن / ز ما خدمت شاه نگذاشتن
شه آسوده دل شد ز گفتارشان / نوازشگری کرد بسیارشان
بسنجیده ره را به آهستگی / کشاد از خزینه در بستگی
غنی کرد گردنکشان را ز گنج / ز گوهر کشی لشکر آمد برنج
جهاندار چون دید کز گنج و زر / غنیمت کشان را گران گشت سر
در آن پیش بینی خرد پیشه کرد / که گنجے ز چشم بد اندیشه کرد
ز بس گنج و گوهر که در بار داشت / بهر جا که شد راه دشوار داشت
بکوه و بصحرا بسختی و رنج / سپاهش بگردون کشیدند گنج
چو در خاطر آمد جهانجوی را / که در چنبر آرد گلین گوی را
زمین را شود میل منزل شناس / بتری و خشکی رساند قیاس
بداند جهان را ز پست و بلند / درازیش چندست و پهناش چند
ز هر وادی بیداد اگر شود / براه آرد آن را که از ره شود
فرو شوید از زهر بیداد را / رهاند ز خون خلق آزاد را
بهر جایگاهے حصاری کند / ز بهر سرانجام کاری کند
ز دوری در آن ره شد اندیشناک / که دارد ره دور درد هلاک

نباید که ضائع شود رنج او — شود روزی دشمنان گنج او
سپاه از غنیمت گرانبار دید — بترسید چون گنج بسیار دید
یکی آنکه شیران نه کوشند سخت — که ترسند کایشان ستانند رخت
دگر هر که با شیر آید بجنگ — دو دستی زند تیغ بر بوی رنگ
ز فرزانگان آلهی پناه — صد و سیزده بود با او براه
همه انجمن ساز انجم شناس — بتدبیر هر شغل صاحب قیاس
از انجمله در حضرت شهریار — بلیناس فرزانه بود اختیار
بهر کار رو چاره درخواستی — کزو کردن چاره برخواستی
ز دشواری راه گنج چنان — سخن راند با کارسنجی چنان
جوابش چنان داد از پیش بین — که شه گنج پنهان کند در زمین
سپه را اگر شاه فرمان کند — بویرانه ها گنج پنهان کند
ز هر گواهی بران گنجدان + — طلسمی کند هر یک از خود عیان
بدان تا چون آیند از راه دور — ز هر تیره چاهی برآرند نور
گواهی که بر گنج خویش آورند — نمودار پیشینه پیش آورند
شه این رای را عالم آرای دید — سپه را سلامت دران رای دید
بزیر زمین گنج را جای کرد — طلسمی بران گنج برپای کرد
بفرمود تا هر کرا گنج بود — نهان کرد کز بردنش رنج بود
پراگنده هر یک دران کوه و دشت — بجل گنج پوشیده خود بازگشت
جدا هر یکی بر سر مال خویش — برانگیخت شکلی ز تمثال خویش

چنان بود شب بازی روزگار — کرشمه را دگرگون شد آموزگار
زهنجار دیگر در آمد بروم — فرو ماند گنج اندران مرز و بوم
همان لشکرش را زبس برگ و ساز — بآن گنج پنهان نیامد نیاز
زبس گنج پیدا که دریافتند — سوی گنج پوشیده نشتافتند
چو در خانهٔ روم کردند جای — بشکل جهان درکشیدند پای
یکی دیر سنگی برافراختند — بجمهور طاعت بپرداختند
همان نسخت گنجنامه که بود — بدارنده کاو دیر داد و نزود
که تا هرکه او باشد ایزدپرست — ازان نامها گنجی آرد بدست
هنوز اندران گنج دیرینه سال — بسی گنج مانده ازان گنج و مال
کسانی که از راه خدمت گری — کنند آن صنم خانه را چاکری
ازان گنجنامه دهندش یکی — اگر بیش باشد و گر اندکی
بیایند دان گنجدان بشکنند — وزان گنج پارنج خود بر کنند
مگر داد دولت مرا پای رنج — که پایم فرورفت زین سان بگنج
بیا ساقی آن می که ناز آورد — جوانی دهد عمر باز آورد
بمن ده که این هر دو گم کرده ام — قناعت بجو نناب خم کرده ام

گشادن سکندر قلعهٔ دژ را از دعای عابد

کسی کو درِ نیکنامی زند — درین حلقه لاف غلامی زند
به نیکی چنان پرورد نام خویش — ازان نیک یابد سرانجام خویش

بدراعهٔ در گریزد منش | که آن درعه باشد به پیرامنش

چه می خواهی ای مرد نیکی پسند | که نامی برآری به نیکی بلند

یکی جامه در نیکنامی بپوش | به نیکی دگر جامهای فروش

نه بینی که باشد ز مشکین حریر | فروشندهٔ مشک را ناگزیر

به از نام نیکو دگر نام نیست | بد آنکس که نیکو سرانجام نیست

گزارندهٔ آن همایون خیال | دم از نیکنامان زدی ماه و سال

سکندر که آن نیکنامی نمود | بدان نام نیکو بسی کرد سود

همه سوی نیکان نظر داشتی | بدان را بر خویش نگذاشتی

ز کشورکشایان شهزادگان | نظر بیش کردی بر افتادگان

کجا زاهدی خلوتی یافتی | بخلوتگهش زود بشتافتی

بهر جا که رزمی بیاراستی | از ایشان همت مدد خواستی

همانا که زان بود فیروز جنگ | که فیروزه را فرق کردی ز سنگ

سپاهی که با او بجنگ آمدند | ازین پیشه کو داشت تنگ آمدند

نمودند کای داور روزگار | بتعلیم تو دولت آموزگار

ترا فتح و فیروزی از لشکرست | تو زاهد نوازی سخن دیگرست

بشمشیر باید جهان برگشاد | تو از نیکمردان چه آری بیاد

چو همت سلاحست در دستبرد | بگو تا کنیم انچه داریم خرد

ازین بس که باهم نبردان زنم | و رهمت نیکمردان زنم

جهاندار ازین داوریهای سخت | نگهداشت پاسخ به نیروی بخت

سمن بر بدیهه نیاید صواب | بوقت خودش داد باید جواب
چو لشکر سوی کوه البرز راند | بهر ناحیت نایبی را نشاند
بهر تیره رهگذرهای سخت | ز شروان چو شیران برون برد رخت
در آن تاختن کارزومند بود | رهش بر گذرهای دربند بود
بپایین آن شهر آراسته | دژی بود در وی بسی خواسته
دژی بود با آسمان در نبرد | نگشته به پیرامنش هیچ مرد
دران دژ تنی چند ره داشتند | که کس را دران راه نگذاشتند
چو شه را سراپرده آنجا زدند | رقیبان دژ خیمه بالا زدند
در دژ ببستند بر روی شاه | نکردند در تیغ و لشکر نگاه
بنوبتگه شاه نشتافتند | سر از خدمت شاه برتافتند
اگر خواندشان داور دهرگیر | برفتن نگشتند فرمان‌پذیر
دگر دفتر داوری در نوشت | نداوند راهش دران کوه و دشت
همان چاره دید آن خردمند شاه | که بردارد آن بند زان بندگاه
بلشکر بفرمود تا صد هزار | درآیند پیرامن آن حصار
بجز سنگ غضبان خرابش کنند | بسیلاب خون غرق آبش کنند
چهل روز لشکر شغب ساختند | کزان دژ کلوخی نینداختند
ز پرتاب ناوک افگنده بال | کلندی نه کانجا رسانند دال
عروسک زنانی چو دیوان شوس | خجل گشته زان قلعه چون عروس
نه عراده برگرد او ره شناس | نه از گردش منجنیقش هراس

چو عاجز شد اندران تاختن / دران جوز بر گنبد انداختن

شه کاردان مجلس نو نهاد / سران را طلب کرد و ابرو کشاد

چه گویند گفتا درین بند کوه / که آورد زاندیشه ما را ستوه

ولایت کشایان گردن فراز / نشستند و بردند شه را نیاز

که ما بندگان کمر بسته ایم / بدین کار یک روز ننشسته ایم

حیل روز باشد که بیخورد و خواب / ستیزیم با ابر و با آفتاب

تو دانی که بر تارک مهر و میغ / نشاید زدن نیزه و تیر و تیغ

چو دیوان بسی چاره ها ساختیم / وزین دژ کلوخی نینداختیم

همان به که گردیم ازین راه تنگ / کریوه نوردیم و سازیم جنگ

شهنشه چو دانست کان سروران / فرومانده بودند عاجز دران

چو در سرمه زد چشم خورشید میل / فرو ریخت گوهر بدریای نیل

شه از گنج و گوهر بدریا کنار / یکی مجلس آراست چون نوبهار

بپرسید چون حلقه گشت انجمن / ازان سرفرازان لشکرشکن

که از گوشه ورزان دران گوشه کیست / که بر ماتم آرزوها گریست

یکی گفت کای شاه دانش پرست / پرستشگری در فلان غار هست

بکس رخ نمی نماید از هیچ راه / کند بی نیازی بمشتی گیاه

شهنشاه برخاست هم در زمان / عنان تاب گشته ازین همرهان

ز خاصان تنی چند همراه کرد / نشان جست و آمد بر نیکمرد

ره از شب چو روز بداندیش بود / وشاقی و شمعی روان پیش بود

چو نزدیک غار آمد از راه دور ... بغار اندر افتاد ازان شمع نور

پرستنده چون پرتو نور دید ... ز تاریکی غار بیرون دوید

فرشته وشی دید چون آفتاب ... برآورد اقبال را سر ز خواب

جهاندیده نزد جهاندار تاخت ... بنور جهانداری او را شناخت

بدو گفت شخصی بهی پیکری ... گمانم چنانست کاسکندری

شه از مهربانی بدو داد دست ... درون رفت و پیشش بزانو نشست

بپرسید از و کاشنای تو کیست ... ز دنیا چه پوشی و خورد تو چیست

چه دانستی ای زاهد هوشیار ... کاسکندرم من درین تنگ غار

دعا کرد زاهد که دلشاد باش ... ز بند ستمگاری آزاد باش

ز اقبال باد اخترت خاسته ... به پیروزی و دولت آراسته

اگر نیک بشناختم شاه را ... شناسد بشب هر کسی ماه را

نه آئینه تنها تو داری بدست ... مرا و دل آئینه نیز هست

بصد سال کورا ریاضت زدود ... یکی صورت آخر توانذ نمود

دگر آنچه پرسد خدا وند رای ... که چونست زاهد درین تنگ جای

به نیروی تو شادم و تندرست ... تنومند تر ز آنچه بودم نخست

ز مهر و ز کین کسم یاد نیست ... کس از بندگان چون من آزاد نیست

جهان را ندیدم وفا داری ... نخواهد کس از بی وفا یاری

چو بر سنجتم اندازهٔ کار خویش ... همین گوشه دیدم سزاوار خویش

بریدم ز هر آشنائی شمار ... بس ست آشنائی من آمرزگار

به بسیار خواری ندارم بسیچ
که پرنی و هرناف را هیچ پیچ

گیا پوششم و قوت من هم گیا
کنم سنگ را زر بدین کیمیا

بود جامها کز سرایندگان
ندیدم کسی جز تو زایندگان

سبب چیست کاشب درین کنج غار
به نیک اختری رنجه شد شهریار

درین غار من دانگمی چون توی
بلی پاس شه را کنم هندوی

همانند ارگفت ای جهاندیده پیر
ازین آمدن داشتم ناگزیر

خدا آسمانی را بدونیم کرد
با هر دو آن هر دو تسلیم کرد

کلیدی و تیغی بدین سان بگماشت
کلید آن تو تیغ بر من گذاشت

چو من زاهن تیغ گیتی فروز
کنم بازی خلق در نیمروز

تو در نیم شب گر کنی یاوری
کلیدی بجنبان درین داوری

مگر کز کلید تو و تیغ من
گشاده شود کار این انجمن

حصاریست بر سفت این تیغ کوه
درین رهزنانند چندین گروه

که در روز و شب کار دانا زنند
زبدگوهری راه جانا زنند

درین جست و جویم که بگشایش
بداد و بدانش بیارایش

تو نیز از همت کنی یاریی
درین ره کند بخت بیداریی

ز رهزن شود راه پرداخته
شود توشهٔ رهروان ساخته

چو آگاه شد مرد ایزدشناس
که دزدان بران قلعه دارند پاس

یکی منجنیق از نفس برگشاد
که بر قلعهٔ آسمان در گشاد

چنان زد به کوهسر منجنیق
که شد کوه در آب دریا غریق

بشه گفت برخیز و شو باز جای — که آن کوه پایه درآمد ز پای

چو شاهنشه آمد سوی بزم خویش — مقیمان مجلس دویدند پیش

دگر باره مجلس بیاراستند — برامش نشستند و می خواستند

کس آمد که دژبان این کوهسار — ستادست بر در با میدوار

بفرمود شه تا بیارند زود — درآمد بر شاه خدمت نمود

چو بر شه دعا کرد نا اندازه بیش — کلید در قلعه افگند پیش

نه کرد کامشب به نیروی شاه — خرابی درآمد باین قلعه گاه

دو برج قوی زین دژ سنگ بست — ز برج فلک زود در هم شکست

ز خشم خدا منجنیقی رسید — دژ افتاد و ناگاه در هم درید

گرش منجنیقی تو کردی خراب — بذره کجا رنجه آفتاب

خرابیش دانم نه زین لشکرست — که این منجنیق از دژ دیگرست

چو حکم دژ آسمانی تراست — تو دانی و دژ حکمرانی تراست

نگه کرد شه سوی لشکر کشان — کزین به دغا را چه باشد نشان

چهل روز باشد که مردان کار — بشمشیر کوشند با این حصار

بجنبندین سر تیغ الماس جنگ — نسفتند سنگی ازین خاره سنگ

بآهی که برداشت بی توشه — فرو ریخت از منظرش گوشه

شما را چه رومی نماید درین — که بی نیکمردان مبادا زمین

بزرگان لشکر بعذر آوری — پشیمان شدند از چنین داوری

زمین بوسه دادند بر بزم شاه — که خالی مبادا ز تو تخت و کلاه

توی باد در ملک بازوی تو ... بقا باد نقد ترازوی تو
چنین حرفها را تو دانی شناخت ... که ایزد ترا سایهٔ خویش ساخت
چو ما نیز ازین پرده آگه شدیم ... بره آمدیم ارچه از ره شدیم
فرستاده‌ای تا بدر تاختند ... ازان رهزنان در بپرداختند
دگر روز بستد چو شه آن حصار ... ره در گشادند بر شهریار
همه خلق آن در رعیت شدند ... اگرچه ازین پس مخالف بدند
زر و زیور و تحفهای دگر ... بخدمت کشیدند شه را ببر
چو از کار ایشان بپرداخت شاه ... همه لشکر خویش بنواخت شاه
بجای در اقطاعها داد شان ... سوادهٔ خود فرستادشان
دران سنگ بسته در آماج سای ... عمارت بسی کرد بسیار جای
خرابیش را یکسر آباد کرد ... در ظلم را خانه سوا کرد
نواحی نشینان آن کوهسار ... تظلم نمودند هنگام کار
که از بیم قفچاق وحشی سرشت ... درین مرز تخمی نیاریم کشت
که هرگه کزین سو شتاب آورند ... زیانی درین کشت و آب آورند
ازین روی ما را زیان نارسد ... زیانی که آفت بجا نارسد
گر آرد ملک هیچ بخشایشی ... رساند بدین کشور آسایشی
درین پاسگه رخنهائی که هست ... عمارت کنند تا شود سنگ بست
مگر ز آفت آن بیابانیان ... براحت رسد کار خرزانیان
بفرسود شه تا گذرهای کوه ... ببندند خرزانیان همگروه

زپولاد وا از زیر واز خاره سنگ — برآورد سدی دران کوه تنگ

وحنا را تراشان احکام کار — که بر کوه دانسند بستن حصار

فرستاد دستله بانبوه را — گذرگاه بربستن آن کوه را

چو زابادی رخنه پرداختند — بعزم شدن رایت افراختند

شه از زخمهٔ کاسه و زخم کوس — خدنگ اندران پیشها آبنوس

ملک بارگه سوی صحرا کشید — عنان راه را داد و منزل برید

چو سیارهٔ چرخ شبدیز راند — بهر برج کامد سعادت رساند

چو زلف شب از حلقهٔ عنبری — سمن رنگ بر طاق نیلوفری

شه و لشکر از رنج فرسودگی — رسیدند تختی بآسودگی

تنی چند را از رفیقان راه — زهر شب افسانه بنشاند شاه

از ایشان خبرها ازان کوه و دشت — بپرسید و آگه شد از سرگذشت

پس آنگاه از هر نشیب و فراز — بگوش ملک برگشادند راز

نمودند کانجا حصاریست خوب — که دوراست ازو تندباد جنوب

یکی سنگ مینا و مینو سرشت — بزیبائی و خرمی چون بهشت

سر بر سر افراز شد نام او — در و تخت کیخسرو و جام او

چو کیخسرو از ملک پرداخت تخت — نهاد اندران جایگه جام و تخت

همان گورخانه زغاری گزید — کز آتش دران غار نتوان خرید

هم از تخمهٔ او درین پیشگاه — ملکزاده هست بر جسد شاه

بر نقش کند جای آن شاه را — نگهدار و آن جام و آن گاه را

جهان مرزبان شاه گیتی نورد | برافروخت کین داستان گوش کرد
کجا بستدی سنخ آیین دری | چه از زر درمندی چه از تاجری
اگر آشکارا بدسے گر نهان | بدان وزرشدی تاجدار جهان
بدیدن دران وژفرود آمدی | بدژ بان برازدی ورد آمدی
بنادیده دیدن هوسناک بود | بهر جا که شد چیست و چالاک بود
جوان شب صفتهای آن دژ شنید | بدژ دیدنش رغبت آمد پدید
مگر از کهن جام کیخسروی | ده مجلس مملکت را نوی
همه شب درین فکر و اندیشه بود | که تا خود تواند روژ کشود
بیا ساقی از مے مرا تازه کن | درین ره صبوری باندازه کن
چراغ دلم یافت بی روغنی | بهی ده چراغ مرا روشنی

رفتن سکندر بقلعهٔ سریر بزیارت کیخسرو

چو روز سپید از شب زاغ رنگ | برآمد چو کافور از اقصالی زنگ
هوا صاف از دود و گیتی ز گرد | فلک روی خود شسته از لاجورد
فروزنده روزی چو فردوس پاک | برآورد سر گنج قارون زخاک
بعزلت کمر بسته باد خزان | نسیم بهاری زهر سو وزان
همه کوه و گلشن همه دشت و باغ | جهان چشم روشن بزرین چراغ
در و دشت چون بلغ افروخته | از و چشم بد دیده بر دوخته
زمانه بکردار باغ بهشت | زمین از گل و سبزه مینو سرشت

بفیروزه رائی شه نیکبخت / تخت رونده درآمد ز تخت
سرتاج برزد بهفتم سپهر / برافراخت رایت بافروخت چهر
زمین خسته گرد از خرام ستور / کزان کوه را در دل افگند شور
سپه راند از انجا بتخت سریر / که تا بیند آن تخت را تخت گیر
سریری خبر یافت کان تاجدار / برین تختگه کرد خواهد گذار
ز فرهنگ فرمانده آگاه بود / که فیروزه فرخ جهانشاه بود
ز تخم کیان هیچکس را نگشت / همه راستانرا قوی کرد پشت
سران را رسانید تا رک بتاج / بسی خرج داد و بنستد خراج
ز شادی دو منزل براه بود پیر / بفرسنگها فرش دیبا کشید
ز نزلیکه بودش دران دسترس / بحدیکه حدش ندانست کس
ز هر سو بنه کان چو گل تازه بود / گرانمایهایش ز اندازه بود
سمور سپید و بهٔ سرخ تیغ / همان قاقم و قندزی بیدریغ
وشق نیفهای چو برگ بهار / بنفشه بر و ریخته صد هزار
غلامان گردن برافراخته / یکایک همه رزم را ساخته
وشاقان موکب رو و زود خیز / بدیدار تازه برفتار تیز
چو نزلی چنین خوب آراسته / روان کرد با آن بسی خواسته
باستادکاران درگه سپرد / شده عاجز آنکس که آنرا شمرد
درآمد بدرگاه شاه جهان / دوتا کرد قامت چو کارآگهان
شهنشاه برخاست تا پیش کرد / بشرط فشاندن گرامیش کرد

چو دادش ز دولت درود تمام | بپرسید از قصهٔ تخت و جام
که جام جهان بین و تخت کیان | چگونه است بی فرّ و فرخ بیان
سریری ملک پاسخش داد باز | که ای ختم شاهان گردن فراز
کیومرث از خیل تو چاکری | فریدون ز ملک تو فرمان بری
ستاره کمان ترا تیر باد | کمندت سپهر جهان گیر باد
کلیدی که کیخسرو از جام دید | در آئینهٔ دست تست آن کلید
جز این نیست فرقی که ناموس نام | تو ز آئینه بینی و خسرو ز جام
چو رفته ز شاهان بیدار بخت | ترا باد جاوید دیهیم و تخت
ز تخت تو آفاق را باد نور | مبادا ز سرت سایهٔ تاج دور
چه مقصود بد شاه آفاق را | کزو کرد نقش این کهن طاق را
چه بد بارگی سوی این مرز راند | بدین بوم ما را اگر دون رساند
جهان خسروش گفت کای نامدار | ز کیخسرو این تخت را یادگار
چو شد تخت من تخت کاوس کی | جهان خوردم از جام جمشید می
بدین جام و این تخت آراسته | ولی دارم از جای برخاسته
دگر آنکه بینم که چون جفت شاه | دران غار چون ساخت آرامگاه
پژوهندهٔ راز کیخسروم | تو اینجا نشین تا من آنجا روم
بگیرم بران تخت پدرام او | زنم بوسه بر لب جام او
ببینم که آن تخت خسرو پناه | چه زاری کند با من از مرگ شاه
وز آن جام آن تاجور بشنوم | درودی کزین جام برتر شوم

شد آئینۂ جان من زنگ خورد　　زدائم ازان زنگ آئینہ کرد

بدان دیدہ دل را ہراسان کنم　　بجو ر و بر ہمہ کار آسان کنم

سریری زگفتار صاحب سریر　　بران داستان گشت فرمان پذیر

فرستاد تنہا بدژ دار خویش　　کہ پیش آورد نزل زانداز بیش

کمر بند و چرب دستی کند　　بصد مہر مہمان پرستی کند

اشارت کند تا رقیبان تخت　　بسازند با شاہ فیروز بخت

بہ گنجینہ و تخت بارش دہند　　چو خواہد مے خوشگوارش دہند

نشانند بر تخت کیخسروش　　فشانند بر سر نثار نوش

دران جام فیروزہ ریزند مے　　بفیروزی آرند نزدیک وی

ہر چہ خوش آید بدندان او　　نتابند گردن ز فرمان او

چو با استواران بپرداخت راز　　بشہ گفت کاہنگ رفتن بساز

من اینجا نشینم بفرمان شاہ　　چو شاہ از رہ آید کنم عزم راہ

شہنشہ پذیرا شد آن خانہ را　　بمہمانگی برد فرزانہ را

تن چار و پنج از غلامان خاص　　چو زری کہ آید برون از خلاص

سوی تخت خانہ زمین در نوشت　　ببالا شدن ز آسمان درگذشت

بر آمد بدان سان کہ تا سود ہیچ　　بران چرخ پیچان بصد چرخ پیچ

ذری دید با آسمان ہم نورد　　نبردہ کسی نام او در نبرد

عروسان دژ شربت آمیختند　　دران شربت از لب شکر ریختند

نہادند شاہانہ خوان زرکش　　ہمان خوردہا نیکہ بد در خورش

پریچهرگان سرای چو ماه / همه صف کشیدند برگرد شاه
فرو ماند حیران دران فروزیب / که سیمای دولت بود دلفریب
چو شه زان خورش خورد و شربت چشید / سوی تخت کیخسروی سر کشید
سر افگنده و برکشیده کلاه / درآمد بپایینگه تخت شاه
ز دیوار درگاهش آمد خروش / که کیخسرو خفته آمد بهوش
چنان بود فرمان ز فرمان گزار / که بر تخت ننشیند آن تاجدار
سر تاجداران برآمد بتخت / چو سیمرغ بر شاخ زرین درخت
نگهبان آن تخت زرین ستون / ز کان سخن ریخت گوهر برون
که پیروزی شاه بر تخت شاه / نیاید به پیروزی بخت راه
همان گوهرین جام یاقوت سنج / کلیدیست بر قفل بسیار رنج
بدین تخت و این جام دولت پرست / بسا جام و تختے که آرد بدست
رقیبی دگر گفت کای شهریار / ندیده چو تو شاه چندین هزار
چو بر تخت کیخسروی تاختی / سر از تخت گردون برافراختی
دگر نغزگوئے زبان برکشاد / که تا چند کیخسرو و کیقباد
چو زین تخت شد بازوی شه قوی / کند کیقبادے و کیخسروے
همان فال خسرو دران جام و تخت / به پیروزبختی برآورد تخت
شه آن تخت را چون بخود ساز داد / بکیخسرو مرده جان باز داد
بران تخت ننشست یکدم دیر / ببوسید و از تخت آمد بزیر
ز گوهر بر آن تخت گنجے فشاند / که گنجور خانه در و خیره ماند

بفرمود تا کرسی زر نهند
همان جام فرخ برابر نهند

چو کرسی نهادند خسرو نشست
بجام جهان بین کشادند دست

چو ساقی چنان دید پیغام را
ز باده برافروخت آن جام را

بر خسرو آورد با رای هوش
که بر یاد کیخسرو این می بنوش

بخور گاختر فرخت یار باد
بدین جام دستت سزاوار باد

چو شه جام را دید برپای خواست
بخور روش یکی جام و دیگر بخواست

بران جام عقد ز بازوی خویش
برافشاند و بنشست و بنهاد پیش

گر از بی شرابی گر از بی شهی
مثل زد بران جام و تخت تهی

وز آن تخت بی تاجور بنگریست
بران جام بی باده لختی گریست

که بی تاجور تخت زرین مباد
چو می نیست جام جهان بین مباد

بمی روشنائی بود جام را
بلندی ز شه تخت بدرام را

شهی را بدین تخت باشد نیاز
که بر تخت مینو بخسپید بناز

کسی کو بمینو کشد رخت را
ز ندان شمارد چنین تخت را

چو شه رفت گو تخت بشکن تمام
چو می ریخت گو بر زمین رفت جام

بسا مرغ را کز چمن گم کنند
قفس عاج و دام از بریشم کنند

چو از شاخ بستان کند تخت و تاج
نه از بریشمی یاد ماند نه عاج

از بیم در جستن تاج و ترگ
که فارغ نشیند ز بیم شبیخون مرگ

بهار سخن شاخ ازان برکشید
که شمشیر باد خزان را ندید

کفل گرد کردند گوران دشت
مگر شیر ازین گور که در گذشت

جهان نافه آهوان مشک بست | مگر چنگ و دندان یوزان شکست
گوزنان ببازی در آشفته اند | هژبران هائل مگر خفته اند
چو شیران نمانند در مرغزار | کند روبه لنگ آنجا شکار
بدین غافلی می گذاریم روز | که در مازندا آتش رخت سوز
چه سازیم تختی درین خیر خیر | که در وی شود دیگری جایگیر
کنم از پی دیگران جای گرم | کما را ز جای چنین باد شرم
چه سودا بچنین تخت کردن بپای | که گورست ما را نه تخت است جای
نه تخت زراست اینکه او جای ماست | گر آهن یکی کنده در پای ماست
چو بر تخت جاوید نتوان نشست | ازین بیشتر تخت باید شکست
چه در جام کیخسرو آبی نماند | بجام آبگینه نباید فشاند
بیا ساقی آن جام کیخسروی | که نورش دهد دیده را نوی
لبالب کن از باده خوشگوار | بنه پیش کیخسرو روزگار

در حق ممدوح خود بطریق موعظت گوید

شها شهریارا جهان داورا | فلک پایگه مشتری پیکرا
کجا بزم کیخسرو و رخت او | سکندر که شد بر سر تخت او
چو آن کوکب از برج خود شد روان | توئی کوکبه دار آن خسروان
جهانداریت هست و فرماندهی | بجا نیست گر و رجهان دل دهی
جهان گرچه در سکه نام تست | زمین گرچه فرخ بآرام تست

سنه دل برین دلفریبان دهر — که با مهربانان نسازد سپهر
جهان بین که با مهربانان خویش — زنا مهربانی چه آورد پیش
بتخته که نیرنگ سازی نمود — بآن تخت گیران چه بازی نمود
بجامی که یک مست شان شاد کرد — بر آن جامداران چه بیداد کرد
چو کیخسرو هفت کشور توئی — ولایت ستان سکندر توئی
ور آئینه و جام آن هر دو شاه — چنان به که بینی بآن هر دو راه
بهر شغل کامروز رای آوری — ره آورد فردا بجای آوری
تو آن تاج بخشی کزان شهریار — سریر پدر را شدی یادگار
تو شادی کن ار شادخواران شدند — تو با تاجی ار تاجداران شدند
درین باغ رنگین چو کبک و تذرو — نه گل در چمن ماند خواهد نه سرو
اگر شد سهی سرو شاه ختستان — تو سرسبز بادا درین گلستان
گر او داشت از نعمتم بهره مند — رساندا ز زمینم بچرخ بلند
تو زان برتر و بهترم داشتی — در باغ را بسته نگذاشتی
فلک تا بود نقشبند زمی — همیشه بدو بر تو در خرمی
مرا زان کریمان صاحب زمان — تو ای مانده باقی که باقی بمان
چه می گفتم و در چه پرداختم — کجا بود اشهب کجا تاختم
چو اسکندر آن تخت و آن جام دید — سریری به در خورد آرام دید
سریری که جز آسمانی نبود — بزندان کن زندگانی بود
بلیناس فرزانه را پیش خواند — بنزدیک جام جهان بین نشاند

نظر خواست ازوی در آیین جام — که تا راز او بازجوید تمام

چو دانا نظر کرد در جام زرف — رقمهای او خواند حرفاً بحرف

بدان جام ازینجا که پیوند بود — مسلسل کشیده خطی چند بود

تماشای آن خط بسی ساختند — حسابی نهان بود بشناختند

شهنشاه و فرزانهٔ اوستاد — عددهای خط را گرفتند یاد

سرانجام چون شاه زان مرز و بوم — گراینده شد سوی اقلیم روم

صطرلاب دوری که فرزانه ساخت — بآیین آن جام شاهانه ساخت

چو شاه جهان ره بدان جام یافت — دران تختگه لختی آرام یافت

بفرزانه گفتا که بر تخت شاه — نخواهد که سازد کس آرامگاه

طلسمی بران تخت فرزانه بست — که هر کو بران تخت سازد نشست

اگر بیش گیرد زمانی درنگ — براندازد آن تخت یاقوت رنگ

شنیدم که آن جنبش دیرپای — هنوز اندران تخت مانده بجای

چو شه رسم کیخسروی تازه کرد — چو کیخسرو آهنگ دروازه کرد

برون آمد از دیدن تخت جام — سوی غار کیخسرو آورد کام

نگهبان ز رنج بسیار کرد — که تا شاه را سوی آن غار کرد

چو شه شد بنزدیک آن غار تنگ — درآمد پی بادپایان بسنگ

کز آن ره روش بود برداشته — بخار و بخارش برانباشته

نمایندهٔ غار با شاه گفت — که کیخسرو اینک درین غار خفت

رهی دارد از صاعقه سوخته — ز بخشش کمر برکمر دوخته

بغارت سپر گنج غاری چنین	در اندیشه لختی ز کاری چنین
بجنگ و بدندان رهش رفته گیر	چو کیخسرو آنجا فرو خفته گیر
سبب جستن پردگیهای راز	کند کار جویندگان را دراز
ازین غار باید عنان تافتن	بغار اژدها را توان یافتن
سکندر ز گفتار او روی تافت	پیاده سوی غار خسرو شتافت
روان رهبر از پیش و فرزانه پس	غلامی دو با او دگر هیچکس
بشد تیز زان رهگذرهای سخت	بدهلیز غار اندر آورد رخت
چو گنجینهٔ غارش آمد بدست	هراسنده شد مرد ایزدپرست
شکافی کهن دید در ناف سنگ	رهی سوی آن رخنهٔ باریک و تنگ
بسختی دران غار شد شهریار	نشانی نگر باید از یار غار
چو لختی شد آن آتش آمد پدید	که شد سوخته هر که آنجا رسید
بفرزانه گفت این شرار از کجاست	درین غار تنگ این بخار از کجاست
نگه کرد فرزانه در غار تنگ	که آتش همی تابد از خاره سنگ
فروزنده چاهی درو دیر ژرف	که میتافت زان چاه نوری شگرف
ازان روشنائی کس آگه نبود	که جوینده را سوی آن ره نبود
همان روشنی ره بسی باز جست	بر آن راه روشن نمی‌شد درست
رسن در کمر بست مرد دلیر	فرو شد دران چاه رخشنده زیر
نشان جست زان آتش هولناک	که چون روشنی میدمد زان مغاک
پراگنده شد نی آتش گرد بود	چو دید اندرو کان گوگرد بود

خبر داد تا برکشیدش ز چاه | برآمد دعا کرد بر جان شاه
که باید بزودی نمودن شتاب | کزین چاه آتش برآید نه آب
در دکان گوگرد افروخته است | ز گوگرد او گرد او سوخته است
خبر داشت او کاندرین غار خفت | بگو گرد آن کیمیا را نهفت
درودی شهنشه بران غار خواند | برون رفت و عطر بر آتش فشاند
چو بیرون غار آمده راه جست | نشد هیچ بیچاره بروی درست
شنیدم که ابری دو در پای رف | برآمد باوج و فرو ریخت برف
ازان برف سرور جهان وحشته | زره تا کریوه شد انباشته
سکندر دران برف سرگشته ماند | چو برف از مژه قطره‌ها می فشاند
رقیبان آن در خبر یافتند | سوی خسته غار بشتافتند
بیکایک ولکد راه را کوفتند | به نیرنگها برف را روفتند
بچاره گری شاه ازان کنج غار | برون آمد و رفت بر کوهسار
چو آن تیز طاوس جلوه نمای | سپید استخوانی ربود از همای
همایون آن تاج و تخت و سریر | فرود آمد از تاجگاه سریر
سوی تختگاه خود باز گشت | بلنداخترش باز دمساز گشت
برآسود ازان رفتن و تاختن | هراس دل و رنج ره یافتن
تنی کان چنان تابش و تاب یافت | بسا لشکر آسایش خواب یافت
فرو خفت کاسایش آمد پدید | شد آسوده تا صبح صادق دمید
چو صبح دوم سر برافلاک زد | شفق شیشهٔ باده بر خاک زد

بیاراست این برکهٔ لاجورد / سفال زمین را بریحان زرد

بفرمود شه بزمی آراستن / می و مطرب و نقل در خواستن

سر یک یک را سوی بزم خواند / به نیکوترین جایگاهی نشاند

می لعل بگرفت با او بدست / چنین تا شد از می آن بزم مست

ببخشش درآمد کف مرزبان / در گنج بگشاد بر میزبان

غنی کردش از دادن طوق و تاج / همش تاج زر داد و هم تخت عاج

مکلل بگوهر قبای پرند / چو پروین بگوهر کمر ارجمند

ز فیروزه جامی ترنجی نمای / که یک نیمهٔ نارنج را بود جای

یکی نصفی از لعل مذهب زر / به از نار دانه ز گلنار تر

ز لعل و زمرد یکی تخت نرد / بساطی ز یاقوت و زر سرخ و زرد

ز بلور تابنده خوانی فراخ / چو نسرین تر بر سر سبز شاخ

نگاورده اسپ مرصع فسار / همه زین و هرای گوهر نگار

صد اشتر قوی پشت و بالیده ران / عرق کرده در زیر بار گران

ز سر بسته‌هایی که در بار بود / جواهر بمن زر بانبار بود

قباهای خاص از پی هر کسی / قباها و لیبهای زرکش بسی

ز بس تحفه و خلعت خواسته / سریری سریری شد آراسته

بر آن دستگه دست شه بوسه داد / بنوبتگه خویشتن رفت شاد

شهنشه بزد کوس و لشکر براند / سر رایت خود بگردون رساند

از آن کوه پایه درآمد بدست / سوی ژرف دریا زمین در نوشت

دران دشت یک هفته نخچیر کرد | پس از هفته کوچ تدبیر کرد
بیا ساقی آن جام زرین بیار | که ماند از فریدون و جم یادگار
می ناب ده عاشق ناب را | بمستی توان کردن این خواب را

رفتن سکندر بملک ری و خراسان و انداختن آتشکدها

دلا چند زین بازی انگیختن | سر دست رنگی در آمیختن
درخت هوا رسته شد برورت | به پیچان سرش تا نه پیچد سرت
می ناب ناخورده مستی کنی | اگر می خوری می پرستی کنی
چو بی زعفران گشته خنده ناک | مخور زعفران تا نگردی هلاک
چو شاهان مکن خوبجو شخوارگی | هراسان شو از روز بیچارگی
ازین آتشین خانه تخت جوش | کسی جان برد کو بود سخت کوش
بسختی به سختی توان رخت برد | بگو گرد و لفظ آتش کس نمرد
هلا تارها کن زبر از کهن | سر انجام و دیباچه در سخن
گزارنده صفحهٔ سال خورد | چنان در کشد نقش این لاجورد
که چون خسرو از تخت کیخسروی | سوی لشکر آمد بچابک روی
نشسته یکی روز بالای تخت | بر اندیشهٔ کوچ می بست رخت
شتابنده پیکی در آمد چو باد | بآئین پیکان زمین بوسه داد
بشاه جهان راز پوشیده گفت | خبر داد از آشکار و نهفت
که بر آستان بوس این بارگاه | ز تخت صطخر آمدم نزد شاه

نژاد ملک نائب شهریار — سخن را چنین سے نماید عیار

که تا شاه برحال عقدیکه داشت — نیابت گر خویشتن بر گماشت

چنان داشتم ملک را پیش و پس — که آزار رشته نامد ز هیچکس

بشرطیکه در عهده شه داشتم — پذیرفتها را نگهداشتم

بحمد الله از هیچ بالا و پست — نیامد درین ملک موئی شکست

ولیکن چو گردنده آمد سپهر — بگردد جهان گرد از کین و مهر

زمانه به نیک و بد آبستن است — ستاره گه دوست گه دشمن است

نگشته درستے برآمد زری — کند دعوی از تخم کاوس و کی

گزاینده عفریتے آشوبناک — شتابنده چون اژدها بر هلاک

شبانان که آهو پرستی کنند — ز تیرش گمرچو بدستی کنند

همان پیلزن مرد ایزد شناس — کند پیلش را به پیلے قیاس

برآورد گردن بآهرمنے — فگنده بهر شهر و شیونے

سر تاجی از دعوی انگیخته است — بناموس رنگی برآمیخته است

پراگنده چند را گرد کرد — که از آب دریا برآورد گرد

زبیر دزی خود دلاور شده است — همانا که تنها نه داور شده است

ز زور و سیم آن بنده در سر شود — که با خواجه خود برابر شود

خراسانیان را عنان میکشند — به پیکار شه در میان میکشند

ز حد نشاپور تا خاک بلخ — کشندش بصفرای ما آب تلخ

ز سر خیلے فتنه بر بست موی — سوی تا جگاه تو آورد روی

چنین فتنه را که شد گرم کین — اگر خرده بینی بخسروی ببین
ز خردان بسی فتنه آید بزرگ — که در پای پیکان بود کعب گرگ
گر این فتنه ماند چنین دیر باز — کند دست بر شغل گیتی دراز
شه ار ماه او در نیارد بمیغ — سر تخت خواهد گرفتن به تیغ
چو باز آز نشیمن کشاید دوال — شکسته شود کبک را پر و بال
مرا لشکری نیست چندان بزور — کزو چشم بد را توان کرد کور
سران سپه در ولایت کم اند — بدرگاه شاهنشه عالم اند
همی هر چه زور آوران دیو زاد — قوی دست گردد که دستش مباد
بجز صرصر بادپایان شاه — کس این گرد را بر نتابد ز راه
چو اندر سخن نیک چستی نمود — پیام سخن را درستی نمود
به نیک و بد از رازهای نهفت — همان بود در نامه کارنده گفت
شه شیر دل خسرو پیلتن — دران داوری گفت با خویشتن
مرا تخت گنجه و انجا بزیر — بتخت من آنجا دگر کس دلیر
بدان داستان ماند این تلخ تخت — که از هندی هندی برد رخت
صواب آنچنان شد که آرم شتاب — که از رزم دشمن بود نا صواب
مگر موکب شاه بود آسمان — که نا سود بر جای خود یک زمان
جهان کاروان شاه سالار بود — دران کاروان بار بسیار بود
بهر گوشه باری ازو می فتاد — همان کارور کار ازو می فتاد
دران کارها یار او بود و بس — پناهنده را گشت فریادرس

چو طالع جهانگیری آرد به پیش — نشاید زدن تیشه بر پای خویش

برون رفت ازان کوچگه شهریار — سواحل سواحل بدریا کنار

سپاهش زمه بردر آیت برون — ستونی برآورد چون بی ستون

بصید افگنی می نوشتند راه — که هم صید خوش بود و هم صیدگاه

ز بار گران خوشه خم گشته بود — تگ و تاز نخچیر کم گشته بود

زبس رود خیزان لب رودبار — نشانده ز رخسار گیتی غبار

زبرق آمده ابر نیسان بجوش — برآورد تندر به تندی خروش

رگ رستنی در زمین گشت سخت — برقص آمده برگهای درخت

زگلبانگ سبابهٔ زندباف — دریده صبا شعر گل تا بناف

خرامنده بر رخش بیجاده نعل — گل لعل در زیر گلنار لعل

دو لو باده هم بود و هم برگ و تود — ز حلوا و ابریشم آورد سود

زمین چون زر و آب چون لاجورد — چو دیبای نیم ازرق و نیم زرد

نوای چکاوک به از بانگ رود — برآورد باد شتابان سرود

گره بر کمر کرده ساق جو — رسیده بدهقان درود و درو

شکم کرده آهوی صحرا بزرگ — بر و تیز تر گشته دندان گرگ

پی گور چون زهرهٔ گاو شست — گوزن از بیابان ره کوه جست

ز نوزادن آهوان سره — جهان در جهان یک یک آهو بره

جهاندار با صید و با رود و جام — بمنزل و منزل بمنزل خرام

چو گل هیچ یک روزه راه تو — بگلخال یک هفته در شد گرو

زپیکار آن حلقه برکرده سر ❊ که خوانندش امروز خلخال زر

بگیلان برآمد بکردار ابر ❊ بر انسان که در بیشه آید هژبر

هر آتشکده کامد آنجا بدست ❊ چو یخ سرد کردش بر آتش پرست

چو بشکست بر هیربد پشت را ❊ برانداخت آیین زرتشت را

بر آتش پرستان سیاست نمود ❊ برآورد زان دود یکباره دود

ز گیلان برون شد در آمد بری ❊ برافگند دشمن افگند پی

چو دشمن خبر یافت کامد پلنگ ❊ بسوراخ در شد چو روباه لنگ

بآوارگی در خراسان گریخت ❊ وزان قائم ری بقائم بریخت

چو دانست خسرو که از بیم او ❊ گریزان شد از فر دیهیم او

گراز گریزنده را پی گرفت ❊ شبیخون زد و راه بر وی گرفت

چنان تیز رو شد که دریافتش ❊ بزخمی سر از ملک برتافتش

چو بدخواه را در گل آگنده کرد ❊ پراگندگان را پراگنده گرد

همانجا که بدخواه را گشته بود ❊ نزدیک صحرا یکی پشته بود

بشکرانهٔ دولت تندرست ❊ بر آن پشته بنیاد افگند چست

سرای بجنش چو پدرام کرد ❊ به پهلو زبانش هرا نام کرد

چو گنجینهٔ آن بنا برکشید ❊ بشهر نشاپور لشکر کشید

دو بهره جهان را در آن شهر یافت ❊ هواخواه خود را یکی بهره یافت

دگر بهره زو خیل دارا زدند ❊ درم دوستیش آشکارا زدند

ز دارا الملک راتبی داشتند ❊ ملک زیر آن رایت افراشتند

چنان رایتی را بناموس شاه | برانگیختندے بناموس گاه
سکندر بسی پای در کین فشرد | زکش مهر دارا نتانست برد
همان دید چاره دران داوری | که یاران خود را کند یاوری
زفوت گه خود بفرهنگ و رای | کند رایت دیگر آنجا بپای
وزان رایت این بود مقصود شاه | که رایت ز رایت بود کینه خواه
چو دانست کاین شهر دارا پرست | بجهد سکندر نیاید بدست
خصومت گهے بود تا نفخ صور | که از سازگاهی شد آن شهر دور
خصومتگران گشت در خاک پست | هنوز آن خصومت دران خاک هست
چو زد لشکر با زر آورتد رو | ز ملک نشاپور شد سوی مرو
بکشت آتش هیربد خانه را | در آتش پراگنده پروانه را
ببلخ آمد آتش زرد هشت | بطوفان شمشیر خوناب گشت
بهار دل افروز در بلخ بود | کز و تازه گل را دهن تلخ بود
پر از پیکران در چون نگار | صنمخانهاے درو چون بهار
درو بیش از اندازه دینار و گنج | نهاده بهر گوشه بیدست رنج
زده موبدش قفل زرین براسپ | شده نام آن خانه آذرگشسپ
چو خسرو بران گنجدان دست یافت | مغان را زجام مغان مست یافت
بهشت صنمخانه بے حور کرد | ز دوزخ پرستنده را دور کرد
بپرداخت آن گنج دیرینه را | وزان داد مرهم بسے سینه را
بمغز خراسان درافگند جوش | خراسانیان را بمالید گوش

بگرد خراسان درآمد تمام | بهر شهرے آورد لختے مقام
بهر جا جیست کرد موکب روان | که یاریگرش بود بخت جوان
خراسان و کرمان و غزنین و غور | بپیمود هر یک بسم ستور
بهر شهر کامد بشادی فراز | در شهر گردند بر شاه باز
جهان گشتنش گرچه با رنج بود | همه راه او گنج بر گنج بود
بهر منزلے کو گرفتے قرار | گران سنگ بودی ز گنجینه بار
زمین را بگنجے برانباشتی | گذشتی و در خاک بگذاشتی
زری کاو می را کند بیمناک | چه در صلب آتش چه در ناف خاک
خلائق که زر در زمین می نهند | برو قفل بند آهنین مے نهند
چو باد آمد و خاک شان زار بود | بزر بر زدن قفل آهن چه سود
بیا ساقی آن زر بگداخته | که گوگرد سرخست ازو ساخته
بمن ده که تا زو دوائی کنم | مس خویش را کیمیائی کنم

رفتن سکندر بهندوستان و فیروزی یافتن

فرس خوشتر کران که صحرا خوش است | عنان در کش بارگی دلکش است
به نیکوترین نام زینجای زشت | بباید شدن سوی باغ بهشت
نباید نهادن برین خاک دل | کزو گنج قارون فرو شد بگل
ره رستگاری درافگندنست | که خورشید جمع از پراگندنست
همی تا بود در ره بر نشستن | در د سود بازارگان بشتنه

چو این بود ره ز خونخوارگان | درو کم شود سود بازارگان
دران گنج خانه که زر یافتند | ره از دیلم پر خطر یافتند
همان چرب گو مرد شیرین گزار | چنین چربی انگیخت بر مرد کار
که چون شه ز غزنین درآمد ببلخ | بیکسو شد از آب دریای تلخ
ز بس سر که بر آستان آمدش | تمنای هندوستان آمدش
درین شغل با زیرکان رای زد | که دولت مرا بوسه بر پای زد
همه ملک ایران مرا شد تمام | بهندوستان داد خواهم لگام
چو من سر سوی کید هندو نهم | از و کینه و کید یکسو نهم
گر آید بخدمت چو دیگر کسان | نباشم بر و جز عنایت رسان
دگر با من او در سر آرد ستیز | من و گردن کید و شمشیر تیز
ز پهلو بپهلو بگردانمش | نشینند بجایی که بنشانمش
چو مرکب سوی راه دور آورم | سر تیغ بر فرق فور آورم
چو از فور فوران برآیم کلاه | سوی خان خاقان گرایم سپاه
وز انجا شوم سوی چاچ و طراز | زمین را نوردم بیک ترکتاز
دلیران لشکر بزرگان بزم | پذیرا شدندش بران رای عزم
بروزی که نیک اختری یار بود | نمودار دولت پدیدار بود
سکندر برافراخت سر بر سپهر | روان کرد موکب چو رخشنده مهر
ز غزنین درآمد بهندوستان | ره از موکبش گشت چون بوستان
بران شد که در مغز تاب آورد | سوی کید هندو شتاب آورد

بتاراج ملکش درآید چو میغ — دهد ملک او را بتاراج تیغ
دگر ره بفرمان فرزانگان — نگرد آنچه آید ز دیوانگان
جریده فرستاد قاصد تیزگام — فرستاد و دادش بهندو پیام
که گر جنگ داری برون کش سپاه — که اینک رسیدم چو ابر سیاه
دگر بر پرستش میان بسته — چنان دان که از تیغ من رسته
سر نرگس آنگه بر آید ز خواب — که ریزد برو ابر بارنده آب
گل آنگه عماری در آرد بباغ — که خورشید را گرم گردد دماغ
بجوشم بجوشد جهان از شکوه — بجنبم بجنبد همه دشت و کوه
بجای نجنبد عقاب دلیر — کز آنجا توان هشتن او را بزیر
گر آنجا ز سر موی انگیخته است — بدینجا سر از موی آویخته است
وگر هست کوه شما تیغ دار — کند تیغ من کوه را غار غار
گر از بهر گنج آرم اینجا فریش — بمغرب ز زر مغربی هست بیش
گرم هست بر خوبرویان شتاب — بخوانم ز روشن تر از آفتاب
جواهر بجویم درین مرز و بوم — گزین مایه بسیار دارم بروم
بهند آمدم تیغ هندی بدست — کباب ترم باید از پیل مست
مخور غره هندسی یاد من — که هندی تر از توست پولاد من
چو سر بایدت سر متاب از خراج — وگرنه نه سر با تو ماند نه تاج
فرستاده آمد بدرگاه کید — سخن در هم افگند چون دام صید
فرو گفت بادی سخنهای تیز — که سوزان تر از آتش سنگخیز

چو کید آنچنان آتش تیز دید | از و رستگاری بپرهیز دید
که خوابی دران داوری دیده بود | ز تعبیر آن خواب ترسیده بود
دگر کز جهانداری شهریار | خبر داشت کو را سپهرست یار
که از کینه با شاه دارا چه کرد | ز حد حبش تا بجارا چه کرد
نه رای آمدش روی زد تافتن | ز فرمان سوی فتنه بشتافتن
ندانست کو را دران تاب تیز | چگونه ز خود باز دارد ستیز
بخواهش نمودن زبان برکشاد | بسی آفرین شاه را کرد یاد
که چون در جهان اوست هشیارتر | جهانداری او را سزاوارتر
همش پایه تخت بر ماه باد | هم از رم را سوی او راه باد
نه دستی جز مهر او کار من | سبب چیست کامد به پیکار من
اگر گنج خواهد فدا سازمش | گر افسر هم از سر بیندازمش
اگر پیل دارد بجان هم خوشم | بزندان گرفته بخدمت کشم
وگر بنده را فرستد ز راه | سپارم بدو گنج و تخت و کلاه
ز مولائی و چاکری نگذرم | سکندر خداوند و من چاکرم
گر او نازش آرد من آرم نیاز | مگر گردد از بنده خوشنود باز
وگر بازگونه بود داوری | که شه پیل دارد بکین آوری
ز پرخاش او پیش گیرم رحیل | نبیندازم این ده به در پای پیل
چو من سر بگردانم از رزم او | شود باطل از خون من عزم او
اگر راهی داوکه گم گیردم | بنالم چو درد شکم گیردم

گر آرد سپه پای من لنگ نیست — دگر سو گریزم جهان تنگ نیست

بلی گر کند عهد من درنخست — بشرطیکه آن عهد باشد درست

کنار و بن عذر و غارتگری — وزین در بیک سو نهد داوری

دهم چار چیزش که بی انجم اند — بنوباوگی برتر از انجم اند

یکی دختر خود فرستم بشاه — چه دختر که تابنده خورشید و ماه

دوم نوش جامی ز یاقوت ناب — کز و کم نگردد بخوردن شراب

سوم فیلسوفی نهانی گشای — که باشد ز راز فلک رهنمای

چهارم حکیمی خردمند چست — که نالنده کارا کند تندرست

بدین تحفه شه را شوم حق شناس — اگر شه پذیرد پذیرم سپاس

فرستاده پذرفت کین هر چهار — اگر تحفه سازی بر شهریار

درین کشورت شادمانی کند — به پیوند خویشت گرامی کند

ز نام آوران برکشد نام تو — نتابد سر از جستن کام تو

چو بشنید و ملک دید کان پاک مغز — ندادش درین کار در پای لغز

ز پیران هندو یکی نامدار — فرستاد با قاصد شهریار

بدین شرط پیمانی انگیخته — سخن چرب و شیرین برآمیخته

فرستادگان بازگشتند بشاد — همان قاصد پیر هندو نژاد

سوی درگه شهریار آمدند — دران باغ چون گل ببار آمدند

چو بشنیده سراپرده شاه دید — همه خیمه بر خیمه ماه دید

درآمد زمین را ببارک برفت — پیامی که آورد با شاه گفت

چو پیشینه پیغامها گفته شد — سخن رانده زانها که پذرفته شد
صفت کرد زان چار پیکر بشاه — که کس را نباشد چنان دستگاه
دل شه بدان آرزو جوش یافت — طلب کرد چشم آنچه در گوش یافت
بعزمی که آن تحفه آرد بچنگ — نبود از ستایش زبانی درنگ
پس انگه بآن هندو نرم گوی — بسوگند و پیمان شد آزرم جوی
بلیناس را با دگر مهتران — فرستاد و سربسته گنج گران
یکی نامه کالماس را موم کرد — همه هند را هندوی روم کرد
نبشت از سکندر بکید دلیر — ز تندی اژدهائی بعز نره شیر
فریبنده گفتار و روبی شمار — که آید نویسندگان را بکار
بسی شرط بر عذر و آزرم او — برانگیخته با دل گرم او
چو نامه نویس این وثیقت نبشت — مثالی بکافور و عنبر سرشت
بلیناس با کاردانان روم — سوی کید رفتند زان مرز و بوم
چو دانای رومی دران ترکتاز — بلشکرگه هند آمد فراز
دل کید هندو ازو نور یافت — ز کیدی که هند و دکن در یافت
پرستش نموده بآیین شاه — که صاحب کمر بود و صاحب کلاه
ببوسید و سرنامه وپیش برد — کلید خزینه بهندو سپرد
فرو خواند نامه دبیر دلیر — که از هیبت افتاد گردون بزیر
چنین بود در نامهٔ شاه روم — بلفظی که زو گشت خارا چو موم

نامهٔ سکندر بسوی کید رای هندی

پس از نام دارندهٔ مهر و ماه
که اندیشه را سوی او نیست راه

خداوند فرمان دِه فرمانبران
فرستندهٔ وحی پیغمبران

بفرمان او زیر چرخ کبود
بسی داد بر نیکنامان درود

سخن راند انگه که ای پهلوان
که پشتت قوی باد و بخت جوان

بران بود رایم که عزم آورم
بگوپال با پیل رزم آورم

نمایم بگیتی یکی دستبرد
که گردد ز پولاد من کوه خرد

بهندوستان در زنم آتشی
برآرم دران بوم گردن کشی

کمند افگنم بر سر ژنده پیل
ز خون موج رنگین برآرم ز نیل

همه خاک او را بخون تر کنم
همه آب زو خاک بر سر کنم

چه فوروی در آشتی داشتی
عنان برنه پیچیدم از آشتی

بشیرین سخنهای جان پرورت
خداوند بودم شدم چاکرت

دلم را بزنهار ره برزدی
بجادو زبانی گره برزدی

چنان کن که این عهد نیکو نهاے
ورا بنای ما دیر ماند بجاے

گران چار گوهر فرستی بمن
کنم با تو عهدی درین انجمن

اگر هفت کشور شود بر سپاه
نگردد ز ملک تو موئی تباه

بهر نیک و بد با تو یاری کنم
بدین گفتها استواری کنم

فرستاده چون نامه بر کید خواند
درود فرستنده بر وی رساند

ز افسون و افسانهٔ دلنواز
در جادویی را برو کرده باز

ز کید فسونهای جادوی او
شده کید یکبار هندوی او

شنیدم که جادوی هندو بسیست | نخواندم که هندوی جادو کسیست
چو گفتی سخن راند بر جای خویش | ره آورده آورد و بنهاد پیش
دل کید هندو برآمد ز جای | جهانجوی را شد پرستش نمای
بسی کرد بر شهریار آفرین | که بی او مبادا سپهر برین
فرستاده کاردان را نواخت | امان خواست یکهفته تا کار ساخت
چو شد هفته و کار شد ساخته | بسی چیزها کار پرداخته
بفرمان بری شاه را سجده برد | پذیرفتها را بقاصد سپرد
جز این چار پیرایه ارجمند | گرانمایه بس دیگر دلپسند
ز گنج و ز زر و ز زیور و لعل و در | بسی مست پیلان ز گنجینه پر
ز پولاد هندی بسی بارها | ز عود و ز عنبر بخروارها
چو کوه روانه چهل ژنده پیل | که بگذشتی از نافشان رود نیل
شش پیل پیکر ز پی تخت شاه | گزیشان شدی روی دشمن سیاه
بلیناس نیسان زر و زیوری | که بودند هر یک به از کشوری
پری دخت را در یکی مهد عود | که مهد فلک بردی او را سجود
روان کرد با این چنین گنجها | جهان برده بر هر یکی رنجها
بلیناس شه نیز گنجی تمام | هم از شک پخته هم از مشک خام
بنزد جهان داور خویش برد | جهان داوری بین که چون پیش برد
چو شه دید گنج فرستاده را | چهار آرزوی خداداده را
بدان گنجها آنچنان شاد شد | که گنجینه روشن از یاد شد

نگنجد آزمایش در آن چار چیز　　چنان بود کان گفت زان بیش نیز

چو در آب جام جهانتاب دید　　ز یک شربتش خلق سیراب دید

چو با فیلسوف اندر آمد سخن　　خبر یافت از کارهای کهن

پزشک مبارک چو بر زد نفس　　ز تن برد بیماری از دل هوس

چو نوبت بدان گنج پنهان رسید　　ز هندوستان کافتی آمد پدید

ازان خوبتر دید کاندازه گیر　　صفتهای او را کند دلپذیر

گلی دید خوشبوی نادیده گرد　　بهاری نیازرده از باد سرد

پری پیکری چون گل آراسته　　پری دخت از هندوان خاسته

دهن تنگ و سر گرد ابرو فراخ　　رخ چون گل سرخ بر سبز شاخ

بشیرینی از گل شکر نوش تر　　بنرمی ز گل نازک آغوش تر

گره بر گره چین زلفش چو دام　　همه چینیان چین او را غلام

چو آهوی چین مشک پرورده بود　　قرنفل هندوستان خورده بود

به گیسو که زنجیر از مشک ناب　　فروهشته چون ابری از آفتاب

از آن مشک تر آب گل ریخته　　سه از سنبله سنبل آویخته

بر آن گونهٔ گندمین رنگ او　　چو مشک سیه خال چو سنگ او

نموده جو از گندم مشک سای　　نه چون جو فروشان گندم نمای

مهی ترک رخسار هندی سرشت　　ز هندوستان داد شه را بخشت

نه هندو که ترک خطائی بنام　　بجز دیدن دل چو هندو تمام

ز رومی رخ و هندوی گوی او　　شه رومیان گشته هندوی او

شکر خنده‌ای راست چون نیشکر — لطیف و خوش و نغز و شیرین و تر

نگاری بدین خوبی و دلکشی — بگوهر هم آبی و هم آتشی

چو شه دید در پیش باز آمدش — عروس چنان دلنواز آمدش

نبشت این سخنها که بودش مراد — ز پیروزی مهر مشکین سواد

بآیین اسحاق فرخ بنا — کزو یافت چشم خرد توتیا

طراز عروسی برو بست شاه — پس آنگه نشش را بدو داد راه

بنزل سپهدار هندوستان — بساطی بیاراست چون بوستان

جواهر بخروار دیبا و رخت — پلنگینه خرگاه و زرینه تخت

ز تاج مرصع زیاقوت و لعل — ز تازی سمندان پولاد نعل

ز جام زمرد ز خوان عقیق — ازو هر یکی در جواهر غریق

ز چینی غلامان حلقه بگوش — ز رومی کنیزان زربفت پوش

ازان بیش کارد کسی در ضمیر — فرستاد و شه کید منت پذیر

جهان خسرو اسکندر فیلقوس — ز پیوند آن ماه پیکر عروس

برآسوده کالحق نبی نغز بود — همه مغز پالوده مغز بود

چو انگشت بر صحن پالوده راند — ز پالوده انگشتش آلوده ماند

نسفته دری ناشگفته گلی — همای بر و رفته چون بلبلی

گل از غنچه خندید و در سفته شد — سخن بین که در پرده چون گفته شد

فرستاد ز آموزگاران کسی — باصطرلاب کرد استواری بسی

بجا نثار چون از جان کام یافت — دران جنبش از دولت آرام یافت

ز پیروزی مرز مشکین سواد	نوشت آن سخنها که بودش مراد
که باشد مراد دل دوستان	که کار آنچنان شد ز هندوستان
چو شد دوست با دوست پرساختم	ز کین خواهی کید پرداختم
خدا یار بادم دران راه دور	بقنوج خواهم شدن سوی فور
مگر کار بر کام خویش آیدم	ببینم کز انجا چه پیش آیدم
ز دریای چین تا بدریای روم	توئی نائب ما بهر مرز و بوم
ز ما مژده خسروی باز ده	جهان را به پیروزی آواز ده
که از ملک ماهست شان ناگزیر	سپاهی و شهری و برنا و پیر
ز ما خواه و دانش ده و داد کن	دل هر یکی را ز ما شاد کن
فرستاد پیکی بهر کشوری	نبشت انچنین نامه در بهوری
برآراست تا شد بیونان دیار	عروسش گرانمایه را نیز کار
همان استواری ز حد کرده بیش	سه دادش از استواران خویش
فرستاد چندین شتر بار گنج	بپائین آن مهد پیرایه سنج
نمودش نگهداشت تا رهنمای	دگر گنج را در زمین کرد جای
که با دانش و داد بودت سرشت	بدستور دانا وثیقت نبشت
ز فیروزی نیکخواهان خود	خبر دادش از جمله نیک و بد
سوی فوریان زد سر بارگاه	بفارغ دلی چون برآسود شاه
که هندوستان را پرآوازه کرد	ره و رسم شاهی چنان تازه کرد
برین دستبرد از جهان دست برد	بداد و دهش در جهان پی فشرد

می نوش میخورد بر یاد کی ‏ ‏ چو شاهان این در بیاد وی

بیا ساقی آن آب چون زعفران ‏ ‏ کزو پیر فرتوت گردد جوان

بمن ده که تازه جوانی کنم ‏ ‏ گل زرد را ارغوانی کنم

رفتن سکندر از ملک هند به چین

سعادت بما روی بنمود باز ‏ ‏ نوازنده ساز بنواخت ساز

سخن را گزارش بیاری رسید ‏ ‏ سخنگو بامیدواری رسید

گزارش کنا تیز کن مغز را ‏ ‏ گزارش ده این نامهٔ نغز را

نبرده جهاندار فرخ نبرد ‏ ‏ خبر ده که با فور فوران چه کرد

گزارندهٔ حرف این حسب حال ‏ ‏ زبرده چنین می نماید خیال

که چون شاه فارغ شد از کار کید ‏ ‏ پی رای بیگرد دگر رای صید

روان کرد لشکر بتاراج فور ‏ ‏ ز فیروزیش کرد یکباره دور

چو شه تیغ را برکشید از نیام ‏ ‏ بداندیش را سر درآمد بدام

همه ملک و مالش بتاراج داد ‏ ‏ سرش را ز شمشیر خود تاج داد

چو افتاده شد خصم در پای او ‏ ‏ بدیگر کسی داده شد جای او

وز آنجا برفتن علم بر فراخت ‏ ‏ که آن خاک با بادپایان نساخت

سه چیزست کان در سه آرامگاه ‏ ‏ بود هر سه کم عمر و گردد تباه

بهندوستان اسپ در فارس پیل ‏ ‏ بچین گربه زینسان نماید دلیل

جهاندار چون دید کان آب و خاک ‏ ‏ ز پوینده اسپان برآرد هلاک

ز هندوستان شد به تبت زمین ... ز تبت درآمد با قصای چین
چو بر اوج تبت رسید افسرش ... بخنده درآمد همه لشکرش
بپرسید کاین خنده از بهر چیست ... بجایی که بر خود بباید گریست
نمودند کاین زعفران گونه خاک ... کند بی سبب مرد را خنده ناک
عجب ماند شه زان بهشتی سواد ... که چون آورد خنده بی مراد
بدشواری راه بر خشک و تر ... همی برد منزل بمنزل بسر
ره از خون جنبیدگان خشک دید ... همه دشت پر نافهٔ مشک دید
چو دید آهو دشت را نافه دار ... بفرمود آهو کندکش شکار
بهر جا که لشکر گذر داشتی ... بخروارها نافه بر داشتی
چو شد لختی بیابان چین در نوشت ... بآبادی آمد ز ویرانه دشت
چو مینو چراگاهی آمد پدید ... کز از خرمی سر بمینو کشید
بهر نیم گاهی دران مرغزار ... روانه شده چشمهٔ خوشگوار
هوای خوش و بیشه‌های فراخ ... درختان بار آور و سبز شاخ
روان آب در سبزه آب خورد ... چو سیماب بر پیکر لاجورد
گیاهان نورسته از آب پر ... چو بر شاخ مینا برآورده در
پی آهو از چشمه انگیخته ... چو بر نیفه‌ها نافها ریخته
سم گور بر سبزه خار یر جای ... چو بر سبزه ریبا خط مشکسای
سوادی که در وی سیاهی نبود ... وگر بود جز پشت ماهی نبود
سکندر چو دید آن سواد بهی ... ز سودای هندوستان شد تهی

در آب و چراگاه آن مرحله — بفرمود کردن ستوران یله
یکی هفته از خرمی یا دهر — برآسود با پهلوانان دهر
دگر هفته روزی پسندیده جست — گزد فال فیروزی آمد درست
بفرمود تا کوس بنواختند — از ان مرحله سوی چین تاختند
دهل زن چو شد بر دهل خشمناک — برآورد فریادی از آب و خاک
چو آئینهٔ چینی آمد پدید — سکندر سپه را سوی چین کشید
نشستند بر تازی تیز هوش — همه خاره خفتان پولاد جوش
هوایی خس و سبزه بنجار بود — وگر بود خار انگبین دار بود
ز شیرین گیاهای کوه و دره — شکاریافته شیر آهوبره
بر آن صیدگه چون گذر کرد شاه — معنبر شد از گرد او صیدگاه
هر آهو که با داغ او زاده بود — ز نافه کشی نافش افتاده بود
گوزنی که زد در برخاک دشت — بچشم جهان چشم تریاک داشت
جهانجوی می شد چو غرنده شیر — جنده هزبر شکاری بزیر
شکار افگنان در بیابان چین — بپرداخت از گور و آهو زمین
حریر زمین زیر سم ستور — شده کور چشم از پی چشم گور
بقراضهٔ تیر پهلوشکاف — بی نافه افگنده آهو ز ناف
ادیم گوزنان سرین تا بسر — ز پیکان زرگشته چون کان زر
کمان شهنشه کمین ساخته — گوزنی بهر تیری انداخته
بنقاشی نوک تیر خدنگ — تهی کرد صحرای چین را ز رنگ

بنخجیر کردن وران صیدگاه — یکی روز تا شب بسر برد شاه

چو ترک حصاری زکار اوفتاد — عروس جهان در حصار اوفتاد

ز سودای شب همچو هندو زنی — شده جو زنان گرد هر برزنی

شهنشه فرود آمد از بارگی — همه لشکرش نیز یکبارگی

به تدبیر آسایش آورده رای — بجنبید تا روز مرغی ز جای

چو خاتون یغما بخلخال زر — ز خرگاه خلخ برآورده سر

جهانی چو هندو دهر دو افگنی — چو یغما و خلخ شد از روشنی

ز کوس شهنشه برآمد خروش — بیغما و خلخ در افتاد جوش

شه عالم آهنج گیتی نورد — دران خاک یک ماه کرد آبخورد

طویله زدند آخر انگیختند — بسبز اخوران بر علف ریختند

خبر شد بخاقان که صحرا و کوه — شد از نعل پولاد پوشان ستوه

در آمد یکی سیل ز ایران زمین — که نی چین گزارد نه خاقان چین

شتابنده سیلی که در کوه و دشت — ز طوفان پیشینه خواهد گذشت

نگر گرش زمین را ثریا کند — هلاک نهنگان دریا کند

سیاه اژدهایی که در هیچ بوم — نیامد چنان تند شیری ز روم

حبش داغ بر روی فرمان اوست — سیه پوشی زنگ ز افغان اوست

بدار ارسانید تاراج را — ز شاهان هند و ستد تاج را

چو فارغ شد از غارت نوریان — کمر بست بر کین فغفوریان

گران ترک دریا در آرد ز جای — ندارد روان داوری کوه پای

خبر سید خاقان چو زو درای تس — که بود از چنان دشمنی جای ترس

بهر مرزبان خطی از خون نبشت — که در مرز ما خاک با خون سرشت

ز شاه ختا تا بشاه ختن — فرستاد و ترتیب کرد انجمن

سپاهان و سنجاب دفرخانه را — دگر مرزداران فرزانه را

ز خرخیز و از چاچ و از کاشغر — بسی پهلوان خواند زرین کمر

چو چندی سپه بر هم آسوده شد — دل و جان خاقان بر آسوده شد

بکوه رونده در آورد پای — چو پولاد کوهی روان شد ز جای

دو منزل کم و بیش نزدیک شاه — طویله فرو بست و زد بارگاه

شب و روز پرسیدی از شهریار — که با او چه شب بازی آرد بکار

نهان رفت و جاسوس باز جست — که تا حال او باز گوید درست

خبر دادش آن مرد پنهان پژوه — که شاهست با شوکت و باشکوه

دهاد دهش دارد و مردمی — سروشیست در صورت آدمی

خردمند و آهسته و تیز هوش — بخلوت سخنگو بمجلس خموش

بسنگ و سکونت بر آز و نفس — نکوشد بتعجیل در خون کس

ستم را زیان عدل را سود از و — خدا راضی و خلق خوشنود از و

نیارد ز کس جز به نیکی بیاد — نگردد باندوه کس نیز شاد

ندیدم کسی کو برد دست برد — ز مردانه کو زبیش نسپرد

گر تیرش از چنبه آرش است — که از نوک او خاره در خارش است

چو شمشیر گیرد بود چون درخش — چو ابر کف آرد بود گنج بخش

چو نقد سخن در میان آورد — همه مغز حکمت بکار آورد
سخن نشنود تا بناشد درست — نگیرد پذیرفته خویش سست
بهر جا نگه رونق انگیز کار — بجز در شبستان وجز در شکار
بنخچیر کردن ندارد درنگ — شکیبا بود چون رسد وقت جنگ
جهان این از دانش و داد اوست — ملک بر ملک زاده برزاد اوست
بمیدان سر شهسواران بود — بمستی به از هوشیاران بود
چو خشند و خیال عجب آیدش — چو ظیبت کند بوی طیب آیدش
فراوان شکیب است و اندک سخن — که در راستی راست چون سرو بن
سیاست کند چون بود کینه ور — نجنباید انگه که یابد ظفر
لبش در سخن موج طوفان زند — همه رای با فیلسوفان زند
به تدبیر پیران کند کارها — جوانان بر د سوی پیکارها
بپرهیز هر ماه نیرو به بیگاه وگاه — نیفتد به بد مرد ایزد پناه
چو در زین کشد سرو آزاد را — بر اسپی که پیل افگند باد را
بهم آورد ار گر بود زنده پیل — کم از قطره باشد بدریای نیل
مبادا که آسیبش فزونی کند — زحرمم ار چه شیر است خونی کند
پس و پیش چپ جهاند چو مار — چپ و راست آتش زند چون شرار
ملوکان که افسر نشان داشتند — جهان را بلشکر کشان داشتند
جز او نیست در لشکرش تیغ زن — زهی لشکر آرای لشکر شکن
نبیند کسی از هیچ خونخواره — مگر ز ضعیفی و بیچاره

فراخ انگند بارگه را بساط ❊ باندازهٔ خنده جو یابد نشاط

نه بنند زه تعظیم خود در کسے ❊ چو بیند نوازش نماید بسے

خزینه است بخشیدن گوهرش ❊ طویله بود دادن اشترش

بخواهندگان گر کسے زر دهد ❊ بجای زر و ملک و کشور دهد

مرادی که آرد دولش در شمار ❊ دهد روزگارش بکم روزگار

چو خاقان خبر یافت زان تجربی ❊ شکوهید از آن فرهٔ ایزدی

باَزرم خسرو دلش نرم شد ❊ پسیچش بدیدار او گرم شد

براندیشهٔ جنگ بربست راه ❊ بهانه طلب کرد بر صلح شاه

بشاه جهان قصه برداشتند ❊ که ترکان چین رایت افراشتند

شهنشه مثل زد که نخچیر خام ❊ بپای خود آنجا که آید بدام

اگر باشن او هم نبردی کند ❊ نه مردی که آزاد مردی کند

مراد شمار اسبک راه کرد ❊ بما بر ره دور کوتاه کرد

چنان آرمش چین بابروی تنگ ❊ که در چین بگرید بر خار و سنگ

سپیده دمان کز سپهر کبود ❊ رسانید خورشید شه را درود

دبیر عطارد منش را بخواند ❊ که بر مشتری زهره دانه فشاند

یکی نامه درخواست آراسته ❊ فروزان تر از ماه ناکاسته

سخن ساخته در گزارش دو نیم ❊ یکی نیمه زامید و دیگر زبیم

دبیر قلمزن قلم بر گرفت ❊ نخستین سخن زآفرین برگرفت

نامهٔ سکندر بخاقان چین

جهان آفریننده را کرد یاد — که بی یاد او آفرینش مباد

خدائی که ایزد داری ازوست — دل مرد را کامگاری ازوست

به بیچارگی چاره کار ما — در آب و در آتش نگهدار ما

چو بخشش کند ره نماید بگنج — چو بخشایش آرد رهاند ز رنج

جهان را بنو داد بی هیچ ساز — بفرمان او نقش بست این طراز

گزیده کسی کو بفرمان اوست — بران آفرین کآفرین خوان اوست

چو کلک از سر نامه پرداخته — سخن بر زبان شه انداخته

کز این نامه زاسکندر چیره دست — بخاقان که بادا سکندر پرست

بفرمان دارای چرخ کبود — ز ما باد بر جان خاقان درود

چنان داند آن خسرو دادبخش — که ما چون درین بوم راندیم رخش

نه بهر جنگ زایران زمین آمدیم — بمهمان خاقان چین آمدیم

بآن دل که از راه فرمانبری — کنیم میهمان را پرستشگری

بشهر شما گر بلند آفتاب — ز مشرق کند سوی مغرب شتاب

من آن آفتابم که اینک ز راه — ز مغرب بمشرق کشیدم سپاه

سیه تا سپیدی گرفتم به تیغ — بدادم بخواهندگان بیدریغ

ز حد حبش عزم چین ساختم — ز مغرب بمشرق زمین تاختم

ز پایینگه آفتاب بلند — سوی جلوه گاهش رساندم سمند

بهندوستان کاشتم مشک بید — بکارم بچین یاسمین سپید

اگر ترسی از تیغ بران من — مپیچان سر از خط فرمان من

دگر هیچ از امر من رای و هوش | به بیچارت چرخ گردنده گوش
بجای میاور که این تند شیر | به نخچیر گوران در آید دلیر
بگرداند بی شیر زین بوستان | مده پیل را یاد هندوستان
بلا بر سر خود فرود آورند | که بر یاد مستان سرود آورند
ببین تا ز شمشیر من روز جنگ | چه دریای خون شد بصحرای زنگ
چگونه ز دارا نشاندم غرور | چه کردم بجای فرنیزه فور
دگر خسروان را به نیروی بخت | بسر چون در آوردم از تاج و تخت
گرایدون در آید فریدون بمن | گرفتار گردد همیدون بمن
هر مرز و بومی که من تاختم | ز بیگانه آن جای پرداختم
کسی کو مرا نیک خواهی نمود | ز من هیچ بد خواهی او را نبود
چو دادم کسی را بجود زینهار | نگشتم بران گفته زینهار خوار
مرا خود لقب دروریائی است | غلامان چینی و یغمائی است
زبانم چو بر عهد شد رهنمون | نبردم سر از حد فرمان برون
بیغما و چین زان نیازم شکست | که یغمائی و چینی آرم بدست
بزیر آمدن ز آسمان بر زمین | بسی برتر از ملک ایران بچین
چه داری تو ای ترک چینی دماغ | که بر باد صرصر گشائی چراغ
بجای فرستادن نزل و گنج | چرا با هنربران شدی کینه سنج
فرود آمدن چیست بر طرف راه | چو سد سکندر کشیدن سپاه
اگر قصد پیکار ما ساختی | بخاری بر آتش برانداختی

اگر بخشش اقبال باز آمدی — کجا عذر گر عذر ساز آمدی
خبر ده مرا تا بدانم شمار — که در سله مارست یا مهره مار
سپاه از صبوری بجوش آمدند — ز تقصیر من در خروش آمدند
هزبرانم آهوی چین دیده اند — کم آهوی فربه چنین دیده اند
بریدند زنجیر شیران من — دلیرند بر خون دلیران من
پر تیر و منقار پیکان تیز — کند از شغب جبه را ریز ریز
سنان چشم در راه این دشمنست — گرانجانی گرز با صد تنست
غلامان ترکم چو گیرند شست — ز تیری رسد لشکری را شکست
اگر خسرو شصت امیران بود — هم آماج این شصت گیران بود
چو بر دو دهم و ده من درگذشت — اگر نقش چین بود شد دور دشت
ز پیوند آزرم چون بگذرم — مبادام از ترش آلی خورم
سنانم چنان اژدها را خورد — که طوفان آتش گیا را خورد
چو تیرم گذر بر دلیران کند — نشانه ز پهلوی شیران کند
گرم ژرف دریا بود هم نبرد — ز دریا بر آرم بشمشیر گرد
بهم پنجگی پیل را بشکنم — نه پیلتن بلکه پیل افگنم
وگر کوه باشد بجوشانمش — بزنگار آهن بپوشانمش
سرین خوردن گور و پشت گوزن — ندارد بر شیر درنده وزن
چو شاهین و بحری در آید بکار — دهد ماهیان را بمرغان شکار
نما ماهیانید بی پا و چنگ — مرا اژدها در دهن چون نهنگ

سگان نیز کان استخوان میخورند — بدندان چون تیغ نان میخورند

بهر جا که نیروی من پی فشرد — مرا بود فیروزی و دستبرد

چو کین آوری کین ستانی کنم — سو مهربان مهربانی کنم

اگر گوهرت باید و گر نهنگ — ز دریای من هر دو آید بچنگ

ندیدی مگر تیغم انگیخته — نهنگی و گوهر برو ریخته

من آن گنج و آن اژدها پیکرم — که زهرست پا زهر در ساغرم

بنزد تو آن گنج و آن اژدها — خبر ده مرا تا چه آرد بها

گرامی تنت در پرند آورم — وگرنه سرت در کمند آورم

درشتی و نرمی نمودم ترا — بدین هر دو قول آزمودم ترا

اگر پای خاکی سکنی بر درم — چو خورشید بر خاک چین بگذرم

وگرنه در اندازم از راه کین — همه خاک چین را بدریای چین

چو نامه بخوانی بسازی درنگ — نمائی بمن صورت صلح و جنگ

تغافل نسازی که دریای تیز — بجوشست چون ابر سیلاب ریز

زباندان یکی مرد مردم شناس — طلب کرد کز کس ندارد هراس

فرستاد تا نامه نغز برد — بهر سکندر بخاقان سپرد

چو خاقان فرو خواند فرمان شاه — فرو خواست افتادن از تختگاه

ازان هیبتش در دل آمد هراس — که زیرک منش بود و زیرک شناس

دو پیکر ز میلی برو بست راه — که بر سر زنم یا شوم نزد شاه

مه دو رنگی در اندیشه تاب آورد — سر چاره گر زیر خواب آورد

بیا ساقی آن بادهٔ چون گلاب | برافشان بمن تا در آیم ز خواب
گلابی که آب جگرها در وست | دوائی همه دردها در وست

اندیشه نمودن خاقان چین در جواب نامهٔ سکندر

رقیبا منه خیره در پیش کن | تو شو نیز اندیشهٔ خویش کن
ز تشویش خاطر جدا کن مرا | باندیشهٔ خود رها کن مرا
ندارم سر گفت و گوی کسی | مرا گفت و گو هست با خود بسی
که آید خریداری از دور دست | که با کان گوهر شود هم نشست
تماشای گنج نظامی کند | ببزم سخن شادکامی کند
بگو خواجه خانه در خانه نیست | وگر هست محتاج بیگانه نیست
خطا گفتم ای پی خجسته رقیب | که شد دشمنی با غریبان غریب
در بار وی کسی در مبند | که بربستن در بود ناپسند
چو بار سخن نام دریا نهاد | در ما چو دریا بباید گشاد
در خانه بگشای و آبی بزن | چو سر خیمه در خرابی بزن
رها کن که آیند جویندگان | ببینند در شاه گویندگان
که فردا چو گنج درنقاب درم | ز گنجه بگیلان شتاب آورم
بسا کس که آید خریدار من | نیابد رهی سوی دیدار من
مگر نقشی از کلک صورتگری | نگارید بیند بهر دفتری
سخن بین کز و دور چون مانده‌ایم | کجا بود او هم کجا رانده‌ایم

گذارندهٔ گنج آراسته — جواهر چنین داد زرین خواسته

که چون وارث ملک افراسیاب — سر از چین برآورد چون آفتاب

خبر یافت کامد بدان مرز و بوم — رسنده چنان اژدهای ز روم

همان نامهٔ شاه برخوانده بود — دران کار حیران فرو مانده بود

باندیشهٔ پاک و رای درست — سر رشتهٔ کار خود باز جست

نخستین چنان دید رایش صواب — که فرمان شه را نویسد جواب

بفرمود تا کاغذ و کلک و ساز — نویسندهٔ چینی آرد فراز

جوابی نویسد سزاوار شاه — سخن را در و پایه دارد نگاه

زنان قلم دست چابک دبیر — پراگنده مشک سیه بر حریر

سخنهاے پروردهٔ دلفریب — که در مغز مردم نیاید شکیب

خطابیکه امیدوارے دهد — عتابیکه در صلح یارے دهد

فسونیکه بندد در جنگ را — فریبے که نرمی دهد سنگ را

زبان بندهای چو پیکان تیز — دری در تواضع دری دستیز

طراز سر نامه بود از نخست — بنامے کزو نامها شد درست

نامهٔ خاقان چین بجانب اسکندر

خداوند بے یار و یار همه — بخود زنده و زنده دار همه

جهان آفرین ایزد کارساز — توانا کن و ناتوانا نواز

علم برکش روشنان سپهر — قلم درکش دیو تاریک چهر

گردش بخش پرگار جنبش پذیر ‌‌ ‌ سکونت ده نقطهٔ جایگیر
پدید آور هرچه آید پدید ‌ رساننده هرچه خواهد رسید
ز گویا و خاموش و هشیار و مست ‌ کسی را برابر سر او نیست دست
بجز بندگی ناید از هیچ کس ‌ خداوندی مطلق او راست بس
پس از آفرین جهان آفرین ‌ کزو شد پدید آسمان و زمین
سخن راند در پوزش شهریار ‌ که باد آفرین بر تو از کردگار
ز هر شاه کاید جهان را پدید ‌ بدست تو داد آفرینش کلید
ز دریا بدریا تو کردی نشست ‌ بر ایران و توران تراهست دست
ز پرگار مغرب چو پرداختی ‌ علم بر خط مشرق افراختی
گرفتی جهان جمله بالا و زیر ‌ هنوزت نشد دل ز پیکار سیر
عنان بازکش گر دها بر ره است ‌ فسانه دراز است و شب کوته است
سکندر توئی شاه ایران و روم ‌ تنم کارفرمای این مرز و بوم
تراهست چون من بسی سفته گوش ‌ بخون ریز چون من به تندی مکوش
من و تو ز خاکیم و خاک از زمی ‌ همان به که خاکی بود آدمی
همه سروری تا بخاکست و بس ‌ کسی نیست در خاک بهتر ز کس
چو قطره بدریا در انداختند ‌ دگر قطره زو باز نشناختند
حضور تو در ضربه این سنگلاخ ‌ دیار مرا نعمتی شد فراخ
بهر نعمتی مرد ایزدشناس ‌ فزون تر کند پیش یزدان سپاس
چو ایزد بمن نعمتی در فزود ‌ سپاس خداوند باید نمود

کنم تازه یم شکر نعمت بسیچ | گزین به ندارد خردمند هیچ

شنیدم که چندین خداوند راز | بهر جا که آری تو لشکر فراز

فرستی تنی چند از اهل روم | ببازارگانان از آن مرز و بوم

بدان تا خرند آنچه باید خورد | طعامی که پیش آید از گرم و سرد

بسوزند و ریزند یکسر بچاه | ندارند تعظیم نعمت نگاه

ذخیره چو زان شهر گردد تهی | تو چون اژدها رخ بآنجا نهی

ستانی ز بی برگی آن بوم را | چو آتش که عاجز کند موم را

من از بهر آن آمدم پیش باز | که گردانم از شهر خود این نیاز

اگرچه برزق و فسون ساختن | نشاید ز چین توشه پرداختن

ولیک آشتی به ز پرخاش و جنگ | که این داغ در درد آرد آن آب و رنگ

مکن کشتی چینیان را خراب | که افتد ترا نیز کشتی در آب

قوی دل مشو گرچه دستت قویست | که حکم خدا برتر از خسرویست

خردمند را نیست کز رای تیز | کند با خداوند قوت ستیز

بکار آمد عالمی چون خرد | بحکم تو هر کاری از نیک و بد

کسی کو کسی را نپاید بکار | شمارنده زور بر تکیه و شمار

باصل از جهان پادشاهی ترست | که فرمان ده آگهی تراست

همه چیز را اصل باید درست | که باشد خلل در بناهای سست

زر از نقره کردن عقیق از بلور | رسانیدن میوه باشد بزور

کند شوقی سیب را خانه رس | دلی خوش نیابد بدندان کس

نزایزد از بهر عدل آفرید / ستم ناید از شاه عادل پدید

ستمکارگان را بکن یاوری / که پرسند روزیت ازین داوری

نکورای چون رای را بد کند / خرابی در آبادی خود کند

چو گردد جهان گاه گاه از نورد / بگرمای گرم و بسرمای سرد

دران گرم و سردی سلامت مجوی / که گرداند از عادت خویش روی

چنان به که هر فصلی از فصل سال / بخاصیت خود نماید خصال

ربیع از ربیعی نماید سرشت / تموز از تموز آورد سرنوشت

هر آنچه آن گردد ز ترتیب کار / بگردد بر و گردش روزگار

سکندر بانصاف نام آورست / دگرنی ز ما هر یک اسکندرست

مپندار کز من نیاید نبرد / برآرم بیک جنبش از کوه گرد

چو بر پشت پیلان نهم تخت عاج / ز هندوستان آورندم خراج

هنر پیشه زیبان را در آرم بزیر / زنم طاق خرپشته بر پشت شیر

ولیکن بشاهی و نام آوری / نیم با تو در جستن داوری

گر از بهر آن کردی این ترکتاز / که چون بندگان پیشت آرم نیاز

بدرگاه تو سر نهم بر زمین / نه من جمله کشورخدایان چین

بهر کار زور آوری ور قیاس / بفرمان پذیری پذیرم سپاس

درین داوری هیچ پیغاره نیست / ز مهمان پرستی مرا چاره نیست

جوابی چنین خوب خاطر نواز / بقاصد سپردند تا برد باز

چو برخواند نامه شه شیر زور / شکیبنده تر شد بنخچیر گور

سپهدار چین از شبیخون شاه | نبود ایمن از شام تا صبحگاه
بروزی که از روزها آفتاب | بسی جلوه گر بود بر خاک و آب
سپهدار چین از سر هوش و رای | برگاه لشکری کرد بار رهنمای
جهاندیده بود دستور او | جهان روشن از رای پر نور او
حسابیکه خاقان برانداختی | بفرمان او کار او ساختی
در آن کارزار کاروانی جست | که در کار با داشت رای درست
که چون دارم این داوری را بسیچ | چگونه دهم چرخ را گوشش پیچ
چه مهره برآریم از مهره کین | باین چین که آمد برابروی چین
بدستور خود گفت خاقان برای | درین کار ما را سگالی رهنمای
اگر حرب سازم مخالف قویست | تبارک برش تاج کیخسرویست
وگر در ستیزش مدارا کنم | زبونی بخود آشکارا کنم
ندانم که مقصود این شهریار | چه بود از گذر کردن این دیار
بخاقان چین گفت فرخ وزیر | که هست از نصیحت ترا ناگزیر
براندیشم از تندی رای تو | که تندی شود کارفرمای تو
بگنج و بلشکر غرور آیدت | زبون گشتن از کار دور آیدت
جهاندار آمد چنین زورمند | در دوستی را برو در مبند
بهر جا که آمد ولایت گرفت | نشاید درین کار ماندن شگفت
چه پنداشتی کار بازیست این | همان نکته کارسازیست این
بهرینگونه کار خدائی بود | خصومت خدا آزمائی بود

نشاید زدن تیغ بر آفتاب ‌‌ ‌‌ نه البرز را کرد شاید خراب

پذیره شواری سپهر بلند ‌‌ ‌‌ بدولت گرایان در آرد کمند

ز اقبال را شاید انداختن ‌‌ ‌‌ که با مقبلان دشمنی ساختن

میاویز در مقبل ای نیکبخت ‌‌ ‌‌ که افگندن مقبلانست سخت

چو مقبل کمر بست پیش از کفش ‌‌ ‌‌ طپانچه نشاید زدن بر درفش

بیک سه کم و بیش با او بساز ‌‌ ‌‌ که بیگانه اینجا نماند دراز

مزن سنگ بر آبگینه نخست ‌‌ ‌‌ که چون بشکند دیر گردد درست

گلی کان زنی بر ستون سرای ‌‌ ‌‌ گل افتد نشان ماند بجای

درستی بود زخمها را چو ن ‌‌ ‌‌ ولی زخمگه سوی نارد برون

دران کوش کاین اژدهای سیاه ‌‌ ‌‌ بآزرم یابد درین بوم راه

بچین بر دران روز آفرین رسید ‌‌ ‌‌ که این اژدها بر در چین رسید

میندار کز گنبد لاجورد ‌‌ ‌‌ رسد جامهٔ بی کبودی بمرد

نواشی جهان خارج آهنگیست ‌‌ ‌‌ خلل در بریشم نه در چنگیست

درین پرده گر سازگاری کنی ‌‌ ‌‌ هم آهنگ را به که یاری کنی

چنان ز اچین چون دران داورے ‌‌ ‌‌ بکوشش نزیبد فلک یاورے

بدین کارگه کاختن یار آمدش ‌‌ ‌‌ پرستشگری در شمار آمدش

بران عزم شد کاورد سر براه ‌‌ ‌‌ برسم رسولان شود نزد شاه

ببیند جهاندار سے شاه را ‌‌ ‌‌ همان سرفرازان درگاه را

تماشای آن شاه با فر کند ‌‌ ‌‌ پس آنگاه تدبیر دیگر کند

چو روز دگر خور ز مشرق شتافت | سپهدار چین کار رفتن بساخت

آمدن خاقان چین خود برسالت اسکندر

سحرگه که زورق کش آفتاب | ز ساحل برافگند زورق برآب

سپهدار چین شهریار ختن | رسولی برآراست بر خویشتن

بلشکرگه شاه عالم شتافت | بدانسان که این نرگس در نیافت

چو آمد بدرگاه شاهنشهی | ازان آمدن یافت شه آگهی

که خاقان رسولی فرستاده چست | بدیدن همایون بگفتن درست

بفرمود خسرو که بارش دهند | بجای رسولان قرارش دهند

درآمد پیام آور سرفراز | پرستش کنان برد شه را نماز

بفرمود شه تا نشیند زپای | سخنهای فرموده آرد بجای

بفرمان شه آن سخنگوی مرد | نشست و نشاننده را سجده کرد

زبانی شده دیده برهم زده | زنیک و بد خویشتن دم نزد

ز پرگار آن حلقه بیهوش ماند | دران حلقه چون نقطه خاموش ماند

اشارت چنان آمد از شهریار | که پیغامی از نیک داری بیار

سه روی پوشیده در زیر میغ | بگو هر زبانی درآمد چو تیغ

کز آمد شدن شاه ایران و روم | برومند بادا همه مرز و بوم

ز چین تا دگر باره اقصای چین | بفرمان شه باد یکسر زمین

جهان بی در بارگاهت مباد | سریر جهان بی پناهت مباد

نهفته سخنهاست در بار من — کزان در هراس است گفتار من

فرستنده من چنان دید رای — که خالی کند شه زبیگانه جای

نباشد کس از خاصگان پیش او — جز او کافرین باد بر کیش او

اگر یک تن آنجا بود در نهفت — نباید ترا راز پوشیده گفت

شه از خلوت آنچنان خواستن — شکوهیده در خلوت آراستن

بفرمود کز زر یکی پای بند — نهادند بر پای سرو بلند

همان ساعدش را بزرین کمر — کشیدند در زیر زنجیر زر

سرای انگه از خلق پرداختند — همه خاصگان سوی در تاختند

ملک ماند خالی دران جای خویش — نهاده یکی تیغ الماس پیش

فرستاده را گفت خالیست جای — نهفته سخن را گره بر کشای

بفرمان شه مرد پوشیده راز — ز راز نهفته گره کرد باز

چو برقع ز روی سخن برگرفت — سر آغاز آن از دعا برگرفت

که تا سبزه رو ینده باشد بباغ — گل سرخ تابد چو روشن چراغ

رخت باد چون گل برافروخته — جهان از تو سرسبزی آموخته

نگین فلک زیر نام تو باد — همه کار دولت بکام تو باد

برانم که گر بنده را شهریار — شناسد نیایش نیاید بکار

دراز راز پوشیده آگاه نیست — به از راستی پیش او راه نیست

من آن قاصد خود فرستاده ام — کزان پیش افگنده‌ای افتاده ام

ستم شاه خاقان سپهدار چین — که در خدمت شاه بوسم زمین

سکندر ز گستاخی کار او / پسندیده بشمرد بازار او
به تندی برو بانگ برزد درشت / که پیدا بود زوری و یار پشت
شناسم من از باز گنجشک را / همان از جگر نافه مشک را
ولیکن نگهدارم آزرم و آب / ز پوشیدگان برندارم نقاب
چه گستاخ روی بر آن داشتت / که در پرده پوشیده نگذاشتت
چه بی هیبتی دیدی از شاه روم / که پولاد را نرم دانی چو موم
نترسیدی از زور بازوی من / که خاک افگنی در ترازوی من
گوزن جوان گرچه باشد دلیر / عنان به که برتابد از راه شیر
جوابش چنان داد خاقان چین / که ای درخور صد هزار آفرین
بدین بارگه زان گرفتم پناه / که بی زینهاری ندیدم ز شاه
چو من ناگرفته درآیم ز در / نبرد مرا هیچ بدخواه سر
سیه شیر چندان بود کینه‌ساز / که از دور دندان نماید گراز
چو دندان کنان گردن آرد به زیر / ز گردن کند خون‌بها دست شیر
ز من چون دل شاه رنجور نیست / جوانمردی شه ز من دور نیست
مرا بیم شمشیر چندان بود / که شمشیر من تیز دندان بود
چو من با سکندر ندارم ستیز / کجا دارم اندیشهٔ تیغ تیز
دگرگان جنایت نکردم نخست / که بر من گرفتاری آمد درست
تو آورده‌ای سوی من تاختن / مرا با تو کفر است کین ساختن
خصومت‌گری برگرفتم ز راه / بدین عذر آمدم نزد شاه

چو من مهربانی نمایم بسی — نبرد بسر مهربانان کسی

دگر نیز کردم گناهی بزرگ — غریبم بود عذر خواهی بزرگ

نوازنده تر شد ز انصاف شاه — که رحمت برو خاصه بر بیگناه

پناهنده را سر نیارد به بند — ز زنهاریان دور دارد گزند

اگر من بدین بارگاه آمدم — بدستوری عدل شاه آمدم

که شاه جهان دادگر داور است — خدایش بهر کار زان یاور است

از آن چرب گفتار شیرین زبان — گره برگشاد از دل مرزبان

بدو گفت نیک آمدی شاد باش — ز بند گرفتاری آزاد باش

حساب تو زین آمدن بر چه بود — چه گستاخی آمد بباید نمود

پناهنده گفت ای پناه جهان — ندارم ز تو حاجت خود نهان

بدان آمدم سوی درگاه تو — که بینم رضای تو در راه تو

کزین آمدن شاه را کام چیست — وزین جنبش آغاز و انجام چیست

گرم دسترس باشد از روزگار — کنم بر غرض شاه را کامگار

گران کام بگشاید از دست من — همان تیر دور افتد از شست من

زمین را ببوسم بخواهشگری — مگر دور گردد شه از داوری

چو من جان ندارم ز خسرو دریغ — چه باید زدن چنگ در تیر و تیغ

گر چون تو با ساز آید بجنگ — بسختی چه باید تراشید سنگ

ز او یکه در صلح گردد تمام — چه باید سوی جنگ دادن لگام

اگر تخت چین باید و تاج فور — ز فرمانبری نیست این بنده دور

دگر بگذری از محابای من ‌‌ ‌ بجنبش کن جای آبای من

پذیرندهٔ مهر نامت شوم ‌ ‌ درم تا خریدهٔ غلامت شوم

زبانی ندارد که در ملک شاه ‌ ‌ زیادت شود بندهٔ نیک خواه

بچینی بر قبا بستهٔ کین مباش ‌ ‌ قبای ترا گو یکی چین مباش

ز چین غلامان کشور بها ‌ ‌ بکن بر چو من بندهٔ چینی رها

گرفتار چین کی بود روی ماه ‌ ‌ ز چه دور به طاق ابروی شاه

شهنشاه گفت ای پسندیده رای ‌ ‌ سخنها که پرسیدی آرم بجای

سپه زان کشیدم باقصای چین ‌ ‌ که آرم بکف ملک توران زمین

بد اندیش را سر در آرم بخاک ‌ ‌ کنم گیتی از کیش بیگانه پاک

بفرمان پذیری هر کشوری ‌ ‌ نشانم جداگانه فرمانبری

چو تو بی غضب خون شمشیر من ‌ ‌ نهادی بتسلیم سر زیر من

سرت را سر بلندی دهم ‌ ‌ ز تاج خودت بهرمندی دهم

نه تاج از تو خواهم نه کشور نه تخت ‌ ‌ نگیرم درین کار ها بر تو سخت

ولیکن بشرطیکه از ملک خویش ‌ ‌ کشی هفت ساله مراد خلل پیش

چو آرشی بمن عبرهٔ هفت سال ‌ ‌ دگر عبره ها بر تو گردد حلال

نیوشندهٔ فرهنگ را ساز کرد ‌ ‌ جوابی پسندیده تر باز کرد

که چون خواهد از من خداوند تاج ‌ ‌ بعمر چنین هفت ساله خراج

چنان به که پاداش عالم دهد ‌ ‌ خط عمر تا هفت سالم دهد

جهانجوی را پاسخ نغز او ‌ ‌ پسند آمد و گرم شد مغز او

بدو گفت شش ساله دخل دیار | بیا مزد تو دادم ای هوشیار
چو دیدم ترا زیرک و هوشمند | بیکساله دخل از تو کردم پسند
چو سالار ترکان ز سالار دهر | بدان خرمی گشت فیروز بهر
بنوک مژه خاک درگاه رفت | پس از رفتن خاک با شاه گفت
که شد گرچه گفتار خود را بجای | بیارد که نیروش باد از خدای
مرا بر چنین زینهاری نخست | خطی باید از دست خسرو درست
که من چون کشم دخل یکساله پیش | شهم بر نهنگیرد از جای خویش
چو تعوید بازو کشم خط شاه | برای سر خویش دارم نگاه
دهم خط بجون نیز من شاه را | که جز بر وفا نسپرم راه را
برین عهد شان رفت پیمان بسی | که در بیوفائی نکوشد کسی
نخواهند کین تازه دارند مهر | اگر گردشش بازماند سپهر
بفرمود شه تا رقیبان بار | کنند این فرو بسته را رستگار
ز بند زرش پایه برتر نهند | تبارک برش تاج گوهر نهند
چو شد کار خاقان ز قیصر بساز | بلشکرگه خویش برگشت باز
خرامان و خندان شادی کنان | درآمد چنین طبل شادی زنان

آمدن شاه چین پیش سکندر و بدگمانی سکندر از او

چو سلطان شب چتر بر سر گرفت | سواد جهان راه عنبر گرفت
ستاره چنان گنجی از زر فشاند | که مهد زمین گاو بر گنج راند

سکندر زمش کرده بر باده تیز | زمین را زمی کرد یاقوت ریز

نشست از گه شام تا صبحدم | روان کرد بر یاد جم جام جم

خسک ریخته بر گذر خواب را | فراموش کرده تک و تاب را

دل از کار دشمن شده بی هراس | نه پروای لشکر نه آوای پاس

صبوحی ملوکانه تا صبح راند | همی داشت شب زنده تا شب براند

چو یاقوت ناسفته را چرخ سفت | جهان گشت با تاج یاقوت جفت

در آمد ز در دیدبانی پگاه | که غافل چرا گشت یا بار شاه

رسید اینک از دور خاقان چین | بدان سان که لرزد بزیرش زمین

جهان در جهان لشکر آراسته | ز بوق و دهل بانگ برخاسته

ز بس پای پیلان که آزرده راه | شده گرد بر روی خورشید و ماه

سپاهی که گر بار جوید بسی | نه بیند بیک جای چندان کسی

همه آلت جنگ برداشته | چو دریای از آهن انباشته

نشسته بلاک بر یکی ژنده پیل | ز ما تا بدو نیست بیش از دو میل

چو زین شعبده یافت شه آگهی | فرود آمد از تخت شاهنشهی

نشست از بر باره ره نورد | برآراست لشکر به رسم نبرد

بپرخاش خاقان کمر بست چست | که نشمرد پیمان او را درست

بفرمود تا کوس رویین زدند | نابرد را ز خنییان چین زدند

برآراست لشکر چو کوه بلند | ز شمشیر و گرز و کمان و کمند

سر آهنگ تا ساقه از تیر و تیغ | برآورد کوهی ز دریا به میغ

چو خاقان خبر یافت از کار او — که آمد سکندر به پیکار او

برون آمد از موکب قلب گاه — باواز گفته کدام ست شاه

بگویید کار دشمنان سوی من — ندارد نهان روی از روی من

سکندر چو آواز چینی شنید — قبای قزاگن بچین برکشید

برون راند پیل افگن خویش را — رخ انگند پیل بد اندیش را

بنفرین ترکان زبان برکشاد — که بی فتنه ترکی ز مادر نزاد

ز چینی بجز چین ابرو مخواه — ندارند پیمان مردم نگاه

سخن راست گفتند پیشینیان — که عهد و وفا نیست در چینیان

ز چینی نجوید کسی مردمی — که جز صورتی نیست شان آدمی

همه تنگ چشمی پسندیده اند — فراخی بچشم کیان دیده اند

دگر نه بپیمان چنین آشتی — ره خشمناکی چه برداشتی

در آن دوستی جستن اول چه بود — درین دشمنی کردن آخر چه سود

مرا دل یکی بود و پیمان یکی — درشتی فراوان فریب اندکی

خبر نی که مهر شما کین بود — دل ترک چینی پر از خشم و چین بود

اگر ترک چینی وفا داشتی — جهان زیر چین قبا داشتی

مرا بسته عهد کردی چو دیو — ببند عهدی اکنون برآری غریو

اگر کوه فولاد شد پیکرت — وگر خیل یاجوج شد لشکرت

بجنبید ز یاجوج پولاد خای — سکندر چو سد سکندر بجای

تذرو یکه بر وی برآید زبان — به نخچیر شاهینش آید گمان

یلنج چون پر سنج را ساز داد — به گنجشک خطی بخون باز داد

اگر سر براری ربایم کلاه — وگر پوزش آری پذیرم گناه

مرا زیب و زنبور در کیش هست — چو زنبور هم نوش و هم نیش هست

سپهدار چین گفت کای شهریار — نپیچیده ام گردن از زینهار

بپیمان زینهارم که بودم نخست — به سوگند محکم به پیمان درست

چو گشتم پذیرای پیمان تو — نبندم کمر جز بفرمان تو

ازین جنبش این بود مقصود من — که خوشبو کنی مجمر از عود من

ندانی که من با چنین دستگاه — که بر چرخ گردان کشیدم سپاه

نباشم چنان عاجز روز کور — که برگردم از جنگ بیدست زور

باین ساز لشکر که بینی چو کوه — ز جوشنده دریا نیایم ستوه

ولیکن ترا بخت یاریگر ست — زمینت ره آسمان چاکر ست

ستیزندگی با خداوند بخت — ستیزنده را سر درآرد ز تخت

فلک میکند شاه را یاوری — مرا با فلک کی رسد داوری

چو گفت این فرود آمد از پشت پیل — سوی مصر شه رفت چون رود نیل

چو شه دید کان خسرو عذرساز — پیاده بنزدیک او شد فراز

زبهرش یکی مرکبی در کشید — ز رستا کفل زیر زر ناپدید

چو بر بارگی کامرانیش داد — بهم پهلوی پهلوانیش داد

جز اینش دگر داد بسیار چیز — رها کردش آن دخل یکساله نیز

چو شد شاه را شاه خاقان رهی — خصومت شد از خانها تهی

دو لشکر یکی شهر دران بهن جای / دو لشکرشکن را یکی گشت رای

سلاح از تن و خوی ز رخ ریختند / بداد و ستد در بهم آمیختند

سپهدار چین هر دم از چین بیار / فرستاد نزلی سوی شهریار

که درگه نشینان شه را تمام / کفایت شد آن نزل در صبح و شام

همی بود در دو دوی و جام شان / همان نزد یکدیگر آرام شان

چو از نیمه نخجیر پرداختند / بیکجای نخچیر می ساختند

نخوردند بی یکدگر باده ای / بآزادی خود هر آزاده ای

بیا ساقی آن می که جان پرورست / بمن ده که چون جان مرا در خورست

مگر تو کند سبز تر مرده را / بجوش آرد آن خون افسرده را

مناظرهٔ رومیان و چینیان در صورتگری

یکی روز خرم تر از نوبهار / گزیده ترین روزی از روزگار

بمهمانی شه بود خاقان چین / دو خورشید با یکدگر همنشین

ز روم و ز ایران و از چین و زنگ / سلاطین همه صف کشیدند تنگ

بمی مجلس و چهره آراسته / ز روی جهان گرد برخاسته

دران خرمیهای با ناز و نوش / رسیده بلب موج گوهر فروش

سخن میشد از کار کارآگهان / که زیرک ترین کیستند از جهان

زمین خیز هر کشور از دهر چیست / بهر کشور از پیشه با بهر چیست

یکی گفت نیرنگ و افسونگری / ز هندوستان خیزد ار بنگری

یکی گفت بر مردم شوربخت ‏— ز بابل رسد جادوی های سخت

یکی گفت کاید گه اتفاق ‏— سرود از خراسان رود از عراق

نمودند هر یک بمقدار خویش ‏— نموداری از نقش پرکار خویش

بر آن شد سرانجام کار اتفاق ‏— که سازند طاقی چو ابروی طاق

میان دو ابروی طاق بلند ‏— حجابی فرود آورد نقشبند

برین گوشه رومی کند دستکار ‏— بران گوشه چینی نگارد نگار

نه بینند آرایش یکدگر ‏— مگر مدت دعوی آید بسر

چو زان کار گردند پرداخته ‏— حجاب از میان گردد انداخته

ببینند کز هر دو پیکر کدام ‏— تو آیین تر آید چو گردد تمام

نشستند صورتگران در نهفت ‏— دران جفته طاق چون طاق جفت

بکم مدت از کار پرداختند ‏— حجاب از دو پیکر برانداختند

یکی بود پیکر دو ارژنگ را ‏— تفاوت نه هم نقش و هم رنگ را

عجب ماند زان کار نظارگی ‏— بعبرت فرو ماند یکبارگی

که چون کرده اند این دو صورتگر ار ‏— دو ارژنگ را بر یکی سان نگار

میان دو پیکر چو بنشست شاه ‏— درین و دران کرد نیکو نگاه

نه بشناخت از یکدگر باز شان ‏— نه پی برد در پرده راز شان

پی رازشان در نظر باز جست ‏— نشد صورت حال بروی درست

بلی در میانه یکی فرق بود ‏— که این می پذیرفت و آن مینمود

چو فرزانه دید آن دو بتخانه را ‏— بدیع آمد آن نقش فرزانه را

ورقی طلب کرد چندان شتافت / کزان نقش سررشته باز یافت

بفرمود تا در میان تاختند / حجاب دگر در میان ساختند

چو آمد حجابی میان دو کاخ / یکی تنگدل شد یکی رو فراخ

رقمهای رومی فشد زآب و رنگ / بر آیینهٔ چینی افتاد زنگ

چو شد صفحهٔ چینیان بی نگار / شگفتی فرو ماند زان شهریار

دگر ره حجاب از میان برکشید / همان پیکر اول آمد پدید

بدانست کان طاق افروخته / بصیقل رقم دارد اندوخته

در آنوقت کان شغل میساختند / میانه حجابی برانداختند

بصورتگری بود رومی بپای / بصیقل همیکرد چینی سرای

همان نقش کان صفحه گیرنده شد / بافروزش این سو پذیرنده شد

بر آن رفت فتوی درین داوری / که هست از بصر هر دو را یاوری

نداند چو رومی کسی نقش بست / که بر صیقل چین بود چیره دست

حکایت بر سبیل تمثیل

شنیدم که مانی بصورتگری / ز ری سوی چین شد به پیغمبری

ازو چینیان چون خبر یافتند / بر آن راه پیشینه بشتافتند

درخشنده حوضی ز بلور ناب / بر آن راه بستند چون حوض آب

گزارندگیاهی که کلک دبیر / برانگیخته موج زان آبگیر

چو آبی که بادش کند بیقرار / شکن بر شکن میرود بر کنار

همان سبزکو بر لب حوض رست / بسبزی بران حوض بستند چست

جوانی رسید از بیابان دور / دلی داشت از تشنگی ناصبور

سوی حوض شد تشنه و سر فراز / سر کوزهٔ بسته بگشاد باز

چو زد کوزه بر حوضهٔ سنگ بست / سفالی بد آن کوزه حالی شکست

بدانست مانی که در راه او / بدان حوضهٔ چینیان چاه او

بر آورد کلکی بآئین و زیب / رقم زد بران حوض مانی فریب

نگارنده زان کلک مانی دبیر / سگی مرده بر روی آن آبگیر

درو کرم جوشنده بیش از قیاس / کزو تشنه را در دل آید هراس

بدان تا چو تشنه دران حوض آب / سگی مرده بیند نیارد شتاب

چو در خاک چین این خبر گشت فاش / که مانی دران آب دو دور باش

زبس جادوئیهای فرهنگ او / بدو بگرویدند ز ارژنگ او

ببین تا دگر باره چون تاختم / سخن را کجا سر افراختم

جهاندار با شاه چین چند روز / برخشنده می بود رامش فروز

زمان تا زمان مهرشان بیفزود / هم آنرا هم این را جهان می ستود

بدو گفت روزی دو دارم بسیج / که گرم پیش نارد فلک پای پیچ

که گردم سوی کشور خویش باز / ز چین سوی روم آورم ترکتاز

جوابش چنان داد خاقان چین / که ملک تو شد هفت کشور زمین

باقبال هر جا که خواهی خرام / توئی قبله هر جا که سازی مقام

کجا موکب شه کند تاختن / ز ما بندگان بندگی ساختن

ز فرهنگ خاقان و بیدار هش / عجب ماند شه در وفاداریش

بسالاری چین هر زمان بزم شاه / فروزنده تر شد ز خورشید و ماه

کمر بسته خاقان به فرمانبری / بگوش اندرون حلقهٔ چاکری

بآیین نو نزل شه میرساند / بدان مهر خود را بمه میرساند

اگرچه ملک داشت بالا ترش / زمان تا زمان گشت مولا ترش

چو پایه دهد مرد را شهریار / نباید که برگیرد از خود شمار

بالاترین پایه پستی کند / همان دعوی زیردستی کند

شه آن کرد با چینیان از شرف / که باران نیسان کند با صدف

ز پوشیدنیهای بغداد و روم / که بود آن گرامی دران مرز و بوم

بخاقان چین دستگاهی نمود / که در قدر رستهٔ هیچ شاهی نبود

ز بس خسروی خوان که در چین نهاد / ز پیشانی چینیان چین گشاد

بچین در نماند از خلایق کسی / که خزی نپوشید یا اطلسی

چو بنمود شاه از سر نیکوی / بدان تنگ چشمان فراخ ابروی

چو ابروی شه بود پیوندشان / بچشم و سر شاه سوگندشان

همیشه بر خط او سر زدند / دم از مهر شاه سکندر زدند

بیا ساقی آزاد کن گردنم / سرشک قدح ریزد در دامنم

سرشکی که از صرف پالودگی / فرو شوید از دامن آلودگی

مهمان داشتن خاقان اسکندر را

مکن ترکی ای ترک چینی نگار
دلم را بدیدار خود شاد کن
اگر خود عمل خاقان چین آن تست
همه خلق و عالم بفرمان تست
بخور چیزی از مال و چیزی بده
مخور جمله ترسم که دیر ایستی
در خرج بر خود چنان بر مبند
چنان نیز یکسر میر دانی گنج
بر اندازه کن بر انداز خویش
چو رشته ز سوزن فرو نتر کنی
سخن را گزارشگر نقشبند
کز آوازه شه چنان گشت پر
شب و روز خاقان دران داوری
که شه را دهد پایمردی شگرف
ملوکانه مهمانیی سازد ش
کشد پیشکشهای شاهانه پیش
یکی روز کرد آنچنان اختیار
برآراست بزمی چو روشن بهشت
چنان بزمی و میوه خوشگوار

بیا ساقی چین و را برو میار
ز بند غم امروزم آزاد کن
دگر خنگ ایام دوران تست
مکن خرج کین روز باران تست
ز هر کسان نیز چیزی بنه
به پیرانه سر بر بود نیستی
اگر گوی زنا خوردنش دردمند
که آئی ز بیهوده خواری برنج
که باشد میانه نه اندک نه بیش
لب با چشم سوزن که در سرکنی
چنین نقش بر بندد و چینی پرند
که چینی برآموده دامن چو در
همه جست از بخت خود یاوری
بمهمانی شه کند گنج صرف
جهان در سم مرکب اندازدش
باندازه پایه کار خویش
فروزنده چون طالع شهریار
که دندان خیران بران شیر شست
برآراست مهمانیی شاهوار

که هیچ آرزوی بعالم نبود / که یکیک بران خوان فراهم نبود

گذشت از خورشهای چینی سرشت / که رضوان ندید آنچنان در بهشت

ز شکر بسی پخته حلوای نغز / بنا دام و پسته پراگنده مغز

طرائف نه زانسان که زیبا پرست / یکی آورد زان بعمری بدست

جواهر بچید آنکه جوهر شناس / کند نیمه آنرا بسالی قیاس

چو شد خانهٔ گنج پرداخته / بدانگونه مهمانیی ساخته

شه ترک با خاصگان دیار / بخواهشگری شد بر شهریار

نیایش کنان گفت اگر تخت شاه / کند بر سر تخت این بنده راه

سرش را بافسر گرامی کند / برین سر نهد کیش نامی کند

زمین بوسه داده بآئین پیش / فزود از زمین بوس او قدر خویش

پذیرفت شه خواهش گرم او / برفتن نگهداشت آزرم او

شه و لشکر شه بیکبارگی / بران خوان شد از ناز سر بارگی

زمین از سر گنج بگشاد بند / روا رو برآمد بچرخ بلند

سکندر که بر خوان خاقان رسید / پی خضر بر آب حیوان رسید

یکی تخت زر دید چون آفتاب / در و چشمه در چو دریای آب

بشادی بران تخت زرین نشست / ز کافور و عنبر ترنجی بدست

جهانجوی فغفور بر دست راست / بخدمت کمربست برپای خاست

نوازش کنانش ملک پیش خواند / ملک وار بر کرسی زر نشاند

دگر تاجداران بفرمان شاه / بزانو نشستند در پیشگاه

بفرمود خاقان که آرند خورد ‌ ‌ ز خوانهای زرین شود خاک زرد

فرو ریخت شاهانه برگی فراخ ‌ ‌ چو برگ زر از برگ ریزان شلاخ

دران آرزوگاه فرخار دیش ‌ ‌ نکرد آرزو با معامل بکیش

بهشتی صفت هرچه در خواستند ‌ ‌ بران مائده خوان بیاراستند

چو خوردند هرگونه خوردها ‌ ‌ نمودند بر باده نادرودها

نشاط می قرمزی ساختند ‌ ‌ بساطی هم از قرمز انداختند

نشسته برامش ز هر کشوری ‌ ‌ غریب اوستادی و رامشگری

نواساز خنیاگران شگرف ‌ ‌ بقانون نوازان برآورد حرف

بر ابریشم نوازان سغدی سرود ‌ ‌ بگردون برآورد آواز رود

سرایندگان ره پهلوی ‌ ‌ ز بس نغمه داده نوا را نوی

همان پای کوبان کشمیر زاد ‌ ‌ معلق زن از رقص چون دیو باد

ز یونان زمین ارغنون زن بسی ‌ ‌ که بردند هوش از دل هر کسی

کمر بسته رومی و چینی بهم ‌ ‌ برآورد از روم و از چین علم

در گنج بگشاد خاقان چین ‌ ‌ بپرداخت از گنج تا روز کین

نخست از جواهر در آمد بکار ‌ ‌ ز دراعه و درع گوهر نگار

ز بلور تابنده چون آفتاب ‌ ‌ یکی دست مجلس تبری چو آب

ز دیبای چینی بخروارها ‌ ‌ هم از مشک چینی بر انبارها

طبقهای کافور با بوی مشک ‌ ‌ ز کافور تر بیشتر عود خشک

کمانهای چاچی و چینی پرند ‌ ‌ گرانمایه شمشیرها نیز چند

نگاور سمندان ختلی خرام ... همه تازه پیکر همه تیزگام

سپکی کاروان جمله شاهین و باز ... بمرغ کلنگ افگنی تیزباز

چهل سال با تخت و برگستوان ... بلند و قوی مغز و سخت استخوان

غلامان لشکرشکن خیل خیل ... کنیزان که ور مرده آرند میل

چو ترکی چنین پیش مهمان کشید ... جز این پیشکشها فراوان کشید

پس از پیاشت گنج نو باز کرد ... از آن خوبتر تحفه ساز کرد

خرامنده خنگی فش و دم سیاه ... نگار زر ترازباده در صبح گاه

رونده یکے تخت شاهنشهی ... نشینندش از پویه بی آگهی

سبق برده از آهوان در شتاب ... بگرمی چو آتش بنرمی چو آب

فصیح از مرغان سبک تیزتر ... بدریا در از ماهیان تیزتر

بجا یک روی پیکرش دیو باد ... بگردندگی گیتیش دیوزاد

بانگیزش از آسمان کم نبود ... صبا مرد میدان او هم نبود

چنان رفت و آهنگ نباد درگاه ... که داماندزو وهم در نیم راه

فرش را رخ افگنده وقت شور ... فگنده رخش پیل را وقت زور

چو وهم از همه سوی مطلق خرام ... چو اندیشه در تیزرفتن تمام

سمندی نگویم سمند روشی ... سمند روشی نه سکندر کشی

شکاری یکی مرغ شوریده سر ... ز خواب شب فتنه شوریده تر

چو دوران در آمد شدن تیزبال ... شدن چون جنوب آمدن چون شمال

عقابی ش پولاد در چنگ او ... عقابان سینه زاهنگ او

بسی خون گرو کرده ور گردنش / عقابین چنگی عقاب افگنش

جگر سای سیمرغ در تاختن / نگارش همه گرگدن ساختن

غضبناک و خونریز و گستاخ چشم / خدا آفریدش ز بیداد و خشم

طغانشاه مرغان و طغرل بنام / بسلطانی اندر چو طغرل تمام

کنیزی سیه چشم و پاکیزه روی / گل اندام و شکر لب و مشکبوی

بتی چون بهشتی برآراسته / مرادی بصد آرزو خواسته

خرامنده ماهی چو سرو بلند / مسلسل دو گیسو چو مشکین کمند

بر او غبغبی کآب ازو می‌چکید / بر آتش برآب معلق که دید

سهی سرو محتاج بالای او / شکر بنده و شهد مولای او

زرخش بر بنفشه گل انداخته / بنفشه نگهبان گل ساخته

کمر بسته زلف او مشکناب / که زلفش کمر بسته بر آفتاب

سخنگوی شهدی شکرپاره / بشهد و شکر بر ستمگاره

بلورین تن و قاقمین پشت او / بشکل دم قاقم انگشت او

ز سیمین سخنگوی آویخته / بر و طوقی از غبغب آویخته

بدان طوق و گوی آن بت مهرجوی / ز مه طوق بر روی ز خورشید گوی

ز ابرو کمان کرده از غمزه تیر / به تیر و کمان کرده صد دل اسیر

چو می خوردی از لطف اندام وی / ز حلقش پدید آمدی رنگ می

هزار آفرین بر جنان دایه / که پرورد ز انسان گرانمایه

ز دو نرگس از تنگ چشمی نظر / ز چشمش و دهانش بسی تنگتر

تو گفتی که خود نیست او را دهان | همان نام او هست اندر جهان
رسانندهٔ تحفه را چند | بتعریف آن تحفه شد سربلند
کزین مرغ وین بارگی وین کنیز | عزیزند و بر شاه بادا عزیز
نه کس بر چنین چنگ خلخال شست | نه مرغی چنین آید آسان بدست
بگفتن چه حاجت که هنگام کار | هنرهای خود را کنند آشکار
کنیزی پری روی و هم خوار نیست | که در خوبروئی کسش یار نیست
سه خصلت در او یاد آورده است | که اکرا چهارم نیاید بدست
یکی خوبروئی و زیبندگی | که هست آیتی در فریبندگی
دوم زورمندی بوقت نبرد | نه پیچد عنان را ز مردان مرد
سه دیگر خوش آوازی بانگ رود | که از زهره خوشتر سراید سرود
چو آواز او برکشد زیر و زار | نخسپد ز آواز او مرغ و مار
جهانجوی را زان دلارام جست | خوش آوازی و خوبی آمد درست
حدیث دلیری و مردانگی | پذیرفته بود آن ز فرزانگی
شمن نازک و خاره محکم بود | که مردانگی در زنان کم بود
زن ار چه تن گرچه روئین تن است | ز مردی چه لافد که زن هم زن است
اگر ماهی از سنگ خارا بود | شکار نهنگان دریا بود
ز کاغذ نشاید سپر ساختن | پس آنگه بآب اندر انداختن
گران داشت آن نکته را شهریار | زنان را ببروی ندید استوار
پذیرفتش و حلقه در گوش کرد | چو پذرفت نامش فراموش کرد

چو آن پیشکشها پذیرفت شاه — شد از خوان خاقان سوی خوابگاه

سحرگه چو طاوس مشرق خرام — برون زد سر از طاق پیروزه فام

دگر باره شه باده بر کف نهاد — برامش در بارگه برگشاد

بسر برد روزی دو در لهو و ناز — برود و می و بادهٔ دلنواز

بشادی همی بود در رود و می — دگر باره شد مرکبش تیز پی

سوی بازگشتن بسیچید کار — بگردندگی گشت چون روزگار

پریچهره ترکی که خاقان چین — بشه داد تا داردش نازنین

از آنجا که شه را نیامد پسند — چو سایه پس پرده شد شهربند

برافروخت آن ماه چون آفتاب — فرو ریخت بر گل چو نرگس گلاب

بزندان سرای کنیزان شاه — همی بود چون سایه در زیر چاه

یکی روز کین چرخ چوگان پرست — ز شب بازی آورد گویی بدست

سکندر که از خسروان گوی برد — عنان را بچوگانی خود سپرد

درآمد بطیاره کوه کن — فرس پیل بالا و شه پیلتن

علم برکشیدند گردنکشان — پرید آب از روز محشر نشان

ز لشکر که عرضش بفرسنگ بود — بیابان بنخجیر بر تنگ بود

ز صحرای چین تا بدریای جند — زمین بر زمین بود زیر پرند

سپه چون درآمد بعرض شمار — گزیده در او بود پانصد هزار

پس و پیش ترکان طاوس رنگ — چپ و راست شیران پولاد چنگ

بقلب اندرون شاه دریا شکوه — سپه گرد بر گرد دریا چو کوه

بجز پیل زوران آهن کلاه چهل پیل جنگی پس پشت شاه
هزار و چهل سنجق پهلوی روان در پی رایت خسروی
کمرهای زر بر غلامان خاص چو بر شوشهٔ نقره زر خاص
دشاقان جوشنده چون سیل زهر سو جنیبت کشان خیل خیل
ندیمان شایسته برگرد شاه که آسان از ایشان شود رنج راه
خرامان شده خسرو خسروان طرفدار چین در رکابش روان
شهنشه چو بنوشت لختی زمین اشارت چنان شد بخاقان چین
که گردد سوی خانهٔ خویش باز باقلیم ترکان کند ترکتاز
جهانجوی را ترک پدرود کرد بآب مژه روی را رود کرد
عنان تافته شاه گیتی نورد ز صحرا بجیحون رسانید گرد
چو آمد بنزدیک آن ژرف رود بفرمود تا لشکر آید فرود
بران عرصه جائی دل افروز دید نشستن برانجای پیروز دید
طناب سراپردهٔ خسروی کشیدند و شد بیخ در مرکز قوی
ز بس نوبتیهای گوهرنگار چو باغ ارم گشته جیحون کنار
چو شه کشور ماوراءالنهر دید بهانه نگوییم که یک شهر دید
ازان مال کز چین بچنگ آمدش بسی داد کانجا درنگ آمدش
بناهای ویرانه آباد کرد بسی شهر نو نیز بنیاد کرد
سمرقند را کادمی شاد ازوست شنیده چنین شد که بنیاد ازوست
خبر گرم شد در خراسان و روم که شاهنشه آمد ز بیگانه بوم

به هر شهری از شادی فتح شاه / بشارت رسان بر کشادند راه

به شکرانه رایت برافراختند / بهر خانه جشنی می ساختند

فرستاده هر کس بسی مال و گنج / بدرگاه شاه از پی پای رنج

بیا ساقی امشب بمی کن شتاب / که باورد سر واجب آمد گلاب

میی کاب بر روی کار آورد / نه آن می که در سر خمار آورد

اگاهی سکندر از تاخت روس بملک بردع و بردن نوشابه

جهان گرد را در جهان تاختن / خوش آمد سفر در سفر ساختن

بهر کشوری دیدن آرایشی / بهر منزلی کردن آسایشی

ز پوشیده گیها خبر داشتن / ز نادیده ها بهره برداشتن

ولیکن چو بینی سرانجام کار / بشهر خود است آدمی شهریار

فرو ماندن شهر خود با خسان / به از شهریاری بشهر کسان

بشهر کسان گرچه باشد بهی / دل از مهر خانه نباشد تهی

سکندر بر آن کامگاری که بود / همه میل بر شهر خود می نمود

اگرچه ولایت ز حد بیش داشت / هم اندیشهٔ خانهٔ خویش داشت

شبی رای آن زد که فرواز جای / چو باد آورد پای بر باد پای

هوای وطن در دل آسان کند / هوای نشاط خراسان کند

زمین عجم زیر پای آورد / سوی ملک اصطرخ جای آورد

جهان را برافروزد از رنگ خویش / بلندی درآرد باورنگ خویش

بدان ملک نوش آفرین بگذرد — بر و نیک آن مملکت بنگرد
نماید که ترتیبها نو کنند — بسیچ زمین بوس خسرو کنند
کند تازه نان پارهٔ هر کسے — دران پاره سازد نوازش بسے
بخواهندگان از مغانے دهد — جهان راز نو زندگانے دهد
درین پرده میر فتش اندیشهٔ — ندارند شاهان جز این پیشهٔ
دوالے که سالار انخاز بود — به نیروی شه گردن افراز بود
دوالے کمر بست بر حکم شاه — بسے گرد آفاق پیمود راه
بنالید مانند کوس از دوال — در آمد بر شاه نیکے سگال
که فریاد شاها ز بیداد روس — که از مهد انخاز بستند عروس
کش آمد کزان ملک آراسته — خلالے نماند از همه خواسته
ستیزنده روسی ز آلان و گرگ — شب خونی آورده همچون تگرگ
بدربند آن ناحیت ره نیافت — بقرداطها سوی دریا شتافت
خرو چی نه بر وجه اندازه کرد — دران لقعه کین کهن تازه کرد
بتاراج برد آن بر و بوم را — گره بسته باد آن پے شوم را
بجز کشتگانی که نتوان شمرد — خرابی بسے کرد و بسیار برد
در انجا زاگنده خوردی نبود — همان در خزینه نوردی نبود
گنجینه یاقتی کرد رخت — و در از درج پر بود و یاز تخت
همه ملک بر وقع بر انداختند — یکے شهر پر گنج پرداختند
بتاراج بردند نوشابه را — شکستند بر سنگ قرابه را

زچندان عروسان که دیدی زپای / نماند یک نازنین را بجای
همه شهر و کشور بهم برزدند / ده و دوده را آتش اندر زدند
اگر من دران داوری بودمی / ازین باده گشتن برآسودمی
من اینجا بخدمت شدم سربلند / زن و بچه آنجا بزندان و بند
اگر داد بستانم از خصم شاه / خدا باد یاری ده و دادخواه
ببینی که روسی درین سال چند / بروم و بر ارمن رساند گزند
چو زینگونه بر گنج ره یافتند / شتابنده زانسان که بشتافتند
همه ره زنانند چون گرگ و شیر / بخوانان دلیرند و بر خون دلیر
بتازند کشور گشایند شهر / که خاقان خلق اند و دونان دهر
ز روسی بخویی کسی مردمی / که جز گوهری نیست شان آدمی
اگر بر خری بار گوهر بود / بگوهر چه بینی همان خر بود
چو دریافتند آن حریفان بگنج / بسی بومهارا رسانند رنج
ببیداد گردن برآرند بال / ز بازارگانان ستانند مال
خلل چون زبان مرز و بوم او زند / طمع در خراسان و روم او زند
بشورید شاهنشه از گفت او / ز بیداد بر خانه و جفت او
پریشان شد از بهر نوشابه نیز / که بر شاه بود آن ولایت عزیز
ز رو بند سر تیره و خشمناک / دران تیرگی گشت آشوبناک
بفریاد خواه گفت فرمان تراست / مراد دل است آنچه در جان تراست
ازین گفت به باشد ار بگذری / تو گفتی و باقی ز من بنگری

به بینی که سرچون براه آورم — چه سرها ز چنبر بجاه آورم

برآرم سگان را بشور افگنی — کر با شیر بازیست گور افگنی

چه دلهای مردان برآرم زهوش — چه خونهای شیران درآرم بجوش

نه پرطاس ماند نه روسی بجاے — سپر هر دو را بسپرم زیر پاے

اگر روس و مصر ست نیلش کنم — سراسیمه در پای پیلش کنم

برافرازم از روس باد زنگ را — در آتش فشانم همه سنگ را

نه ور غار و کوه اژدهاے بلم — نه از بهر دار و گیاهے بلم

گراین کین نخواهم ز شیران روس — سگم من نه اسکندر فیلقوس

دگرگ و برطاس را افشکرم — ز برطاسی و روس رو به ترم

گر از گردش چرخ با شلمان — نخواهیم کین خود از بدگمان

همه برده را باز جای آوریم — ستاننده را زیر پای آوریم

بنانیم نوشابه را از بربند — چو وقت آید از نی برآریم قند

گران سیم و زر سنگ شد جایگیر — برون آوریمش چو موی از خمیر

بچاره کشاده شود کار سخت — بهدت شگوفد بهار از درخت

فسبختے دراز چاره دل برگیر — که گردد زمان تا زمان چرخ پیر

درین ره چو برداشتم برگ و زاد — صبوری کنم تا برآید مراد

ز کوه گران تا بدریای ژرف — بآهستگی کار گردد شگرف

مرا سوی ملک عجم بود راے — که سازم درین مملکت چند جاے

چو زین و آستانم رسید آسمے — بهار تخت من باشد از من تهے

بجنبش گرانیده شد رخت من | سر زین من بس بود تخت من
نخسپم نه آسایم از هیچ راه | مگر کینه بستانم از کینه خواه
دوالی چو دید آن پذیرفتگی | بر آسود از خشم و آشفتگی
بلب خاک را عنبر آلود کرد | زمین را بچهره زر اندود کرد
بیا ساقی آن باده در دست گیر | که از خوردنش نیست کس را گزیر
نه باده جگر گوشهٔ آفتاب | که هم آتش آمد بگوهر هم آب

آمدن سکندر بدشت خفچاق

دو پروانه بینم درین طرفگاه | یکی روسپید است و دیگر سیاه
نگر تا نه پروانه بر شمع کس | که پروانهٔ ما نجوانند و بس
فروغ از چراغی ده این خانه را | که سازد کباب این دو پروانه را
گزارش کن فرش این سبز باغ | چنین برفروزد چراغ از چراغ
که چون یافت اسکندر فیلقوس | خبرهای ناخوش ز تاراج روس
نخفت آن شب از عزم کین ساختن | ز هر گونه رایی برانداختن
که جنبش درین کار چون آورم | کزین عقد خود را برون آورم
دگر شب ورزکین بور بیجاده رنگ | ز پهلوی شبدیز بگشاد تنگ
سکندر بر آن خنگ ختلی نشست | که چون باد برجاست و چون برق جست
ز جوشنده جیحون جنیبت جهاند | وز آنجا سوی دشت خوارزم راند
سپاهی چو دریا پس پشت او | حساب بیابان در انگشت او

بیابان خوارزم را در نوشت — ز جیحون درآمد ببابل گذشت
بدان تا کند عالم از روس پاک — قرارش نبود در آب و خاک
دران تاختن دیده بیخواب کرد — گذر بر بیابان سقلاب کرد
بیابان پر از خیل خنجاق دید — در و لعبتان سمن ساق دید
بچهره چو آتش بعارض چو آب — فروزان تر از ماه و از آفتاب
همه تنگ چشمان مردم فریب — فرشته ز دیدارشان ناشکیب
نقابی نه بر صفحهٔ روی شان — نه باک از برادر نه از شوی شان
سپاهی غرب پیشه و منگ ب — چو دیدند روی چنان بی نقاب
ز تاب جوانی بجوشش آمدند — دران داوری سخت کوش آمدند
کس از بیم شه ترکتازی نکرد — بان لعبتان دستبازی نکرد
چو شه دید خوبان آن راه را — نه خوب آمد آن قاعده شاه را
پری پیکران دید چون سیم ناب — سپاهی همه تشنه ایشان چو آب
ز محتاجی لشکر اندیشه کرد — که زن زن بود بیگمان مرد مرد
یکی روز بهر بدان کار داد — بزرگان خنجاق را بار داد
پس آنگاه شاهانه بنواخت شان — به تشریف خود سر برافراخت شان
به پیران خنجاق پوشیده گفت — که زن روی پوشیده به در نهفت
زنی کو نماید به بیگانه روی — ندارد شکوه خود و شرم شوی
اگر زن خود از سنگ و آهن بود — چو زن نام دارد همان زن بود
چو آن دشتبانان شوریده راه — شنیدند یک سخنهای شاه

سر از حکم آن داوری تافتند
که آیین خود را چنان یافتند

به تسلیم گفتند ما بنده ایم
به میثاق خسرو شتابنده ایم

ولی روی بستن به میثاق نیست
که این خصلت آیین خفچاق نیست

گر آیین تو روی بربستن ست
در آیین ما چشم دربستن است

چو در روی بیگانه نادیده به
جنایت نه بر روی بر دیده به

دگر شاه در ناید از ما درشت
چرا بایدش دید در روی دشت

عروسان ما را لبس است این چهار
که با حجله کس ندارند کار

ببر قع مکن روی این خلق ریش
تو شو برقع انداز بر چشم خویش

کسی کو کشد دیده را در نقاب
نه در ماه بیند نه در آفتاب

جهاندار گر نیک فرمان دهد
زنا هر که خواهد بر و جان دهد

بلی شاه را جمله فرمان بریم
ولیکن ز آیین خود نگذریم

چو بشنید شاه این زبان آوری
زبون شد ز بانش در آن داوری

حقیقت شد او را که با آن گروه
نصیحت نمودن ندارد شکوه

بفرزانه آن قصه را گفت باز
وز و چاره خواست از چاره ساز

کز این خوبرویان زنجیرموی
دریغیست کز کس نپوشند روی

وبال ست ازین چشم بیگانه را
چو از دیدن شمع پروانه را

چه سازیم تا زرم خوبی کنند
ز بیگانه پوشیده رویی کنند

چنین داد پاسخ فراست شناس
که فرمان شه را پذیرم سپاس

طلسمی برانگیزم از ناز شست
که افسانه سازند زان سرگذشت

هر آن زن که در روی او بنگرد
بجز روی پوشیده رو نگذرد

بشیر ملکه شه آرد اینجا نشست
دزو هر چه خواهیم آرد بدست

شه از نیک و بد هر چه فرزانه خواست
بزد در و بزر یک بیک کرد راست

جهاندیده دانا به نیک اختری
درآمد بسته بیر صنعت گری

نوآئین عروسی دران جلوه گاه
برانگیخت از خاره سنگی براه

برو چادری از رخام سپید
چو برگ سمن بر سر شاخ بید

هر آن زن که دیدی در آزرم او
شدی روی پوشیده از شرم او

در او روی از شرم چادر بردی
نهان کرده رخسار و پوشیده موی

ازان روز خفچاق رخساره بست
که صورتگران نقش بر خاره بست

نگارنده را گفت شه کین نگار
درین سنگدل قوم چون کرد کار

که فرمان ما را نبودند گوش
درین سنگ بینند و بانند هوش

خبر داد دانای بیدار بخت
که خفچاق را دل چو سنگست سخت

بگرچه سیمند سنگین دل اند
بسنگین دلان زین سبب مایل اند

برین سنگ چون بگذرد رخت شان
از و نرم گردد دل سخت شان

که روی بدین تختی از خاره سنگ
چو خود را همی پوشد از نام و ننگ

روا باشد ار ما بپوشیم روی
ز بیداد بیگانه و شرم شوی

دگر نسبتی کاسمانی ست آن
نگویم که رمزی نهانی ست آن

بیا مردی این طلسم بلند
برین ره بسا بسته شد دی بند

هنوز آن طلسم بر انگیخته
دران دشت ماندست نا ریخته

یکی بیشه در گردش از چوبه تیر / چو باشد گیا بر لب آبگیر

زبرهای تیر عقاب افگنش / عقابان فزوده نشیمنش

همان خیل خفچاق کانجا رسید / دوتا پیش این نقش یکتا رسید

زره گر پیاده رسد گر سوار / پرستش کنندش پرستنده‌وار

سواری که راند فرس پیش او / نهد تیری از جعبه در کیش او

شبانی که آنجا رساند گله / کند پیش او گوسفندی یله

عقابان در آیند ز اوج بلند / نمانند یک موی از آن گوسفند

ز بیم عقابان پولاد چنگ / نگردد کسی گرد آن خاره سنگ

صنم بین که آن نقش پرداز کرد / که گاهی گره بست وگه باز کرد

بیا ساقی آن بکر پوشیده روی / ببین ده گرش هست پروای شوی

کنم دشت شوئی به پاک از پلید / ببکر این چنین دست باید کشید

لشکر کشیدن سکندر از راه خفچاق بر روس

دگر باره بلبل بباغ آمدست / پری پیش روشن چراغ آمدست

خیالم پری پیکری می کند / مرا چون خیال پری می کند

ازین کان تاریک آهنسنے / گهر بین که آرم بدین رهفتنے

هزار آفرین باد بر زیرکان / که روشن زر آرند از تیره کان

گزارندهٔ شرح این داستان / گزارش چنین کرد بر مرزبان

که چون شاه عالم بدانای روم / بفرمود تا سازد از سنگ موم

به پیروزی آن نقش درخواسته | چو پیروزه نقشی شد آراسته
ز خوبی چنان ساختش نقشبند | که بر لعبت بر نقش ترکان برند
چو پیکر برانگیخت پیکرنمای | شه از پیش پیکر تهی کرد جای
بهر جا که میرفت میریخت گنج | بامید راحت همی برد رنج
بهر هفته منزلی چند راند | بهر منزلی هفتهٔ چند ماند
چو منزل درآمد بهدخواه تنگ | هنربان بکین تیز کردند چنگ
فراخی گهی بود نزدیک آب | فرود آمد آنجا بهنگام خواب
دران مرغزار از ملک تا سپاه | برآسوده گشتند ز آسیب راه
چو انجم برآراست لشکرگهی | کشیده بگردون دردورگهی
جهان را ز رایت چو طاوس کرد | سراپرده را در سوروس کرد
بروسی خبر شد که دارای روم | درآورد لشکر بدان مرز و بوم
سپاهی که اندیشه را پی کند | چو برگه زند کوه را خوی کند
دلیران شمشیرزن بی‌شمار | بمردم گزائی چو پیچیده مار
کمندافگنانی که چون تند شیر | درآرند سرهای پیلان بزیر
غلامان چینی که در دار و گیر | ببوتی جهانند صد چو به تیر
سکندر نه تند اژدهائیست این | جهان را ستمگر بلائیست این
نه لشکر یکی کوه بادی روان | که در زیر او شد زمین ناتوان
ز پیلان دو صد پیل پولادپوش | که آرند خون زمین را بجوش
یکی دخت پر پیل و پر پیلتن | همه کشور آشوب و لشکرشکن

چو قنطال رومی که سالار بود — شد آگه که گردون درین کار بود

یکی لشکر انگیخت از هفت روس — بکردار هر هفت کرده عروس

ز برطاس و آلان خزران گروه — برانگیخت سیلی چو دریا و کوه

ز ایسو زمین تا به خفچاق دشت — زمین را به تیغ و زره درنوشت

باهن شده غرق جمله سپاه — نهاده بسر بر ز آهن کلاه

سپر در سپر جمله آورده روی — گشاده نه یک جای یک تار موی

یلان جمله چون شیر غران دلیر — ز هر یک یکی پیل آورده زیر

خروشان و نعره زنان هر زمان — که از بانگ او پیر گردد جوان

سپاهی نه چندان که لشکر شناس — باندازهٔ آن رساند قیاس

چو عارض شمرد آنچه در پیش بود — ز نهصد هزارش عدد بیش بود

فرود آمدند از سر راه دور — که فرسنگ از لشکر شاه دور

بلشکر چنین گفت قنطال روس — که مردافگنان را چه باک از عروس

چنین لشکر خوب و نادیده رنج — همه سر بسر کار دانهای گنج

کجا پای دارند با روسیان — چنین نازنینان و ناموسیان

همه گوهرین ساخته زرین سلم — بلورین طبق بلکه پیجاده جام

همه کارشان شرب و آتشگری — نگشته شبی گرد جالشگری

شبانگه بسوی خوشش انگیختن — سحرگه بشربت درآمیختن

جگرخوردن آیین روسان بود — می و نقل کار عروسان بود

ز رومی و چینی نشاید نبرد — همه خز و دیبا بود سرخ و زرد

خدا داد ما را چنین دستگاه   خدا داد را چون توان بست راه
اگر دیدمی این غنیمت بخواب   دهانم شدی زین حلاوت پر آب
کلی نیست زین جمله می باج زر   بدریا نیاییم چندان گهر
گر این دستگه را بدست آوریم   بر اقلیم عالم شکست آوریم
جهان را بگیریم و شاهی کنیم   همه سال صاحب کلاهی کنیم
پس آنگه فرستاد بالای کوه   تنی چند با او شده هم گروه
بانگشت بنمود کانیک ز دور   جهانی در جهان نازنینند و حور
زر و درگه از گوهر و گنج پر   بجای سنان و زره لعل و در
همه زین زرین یاقوت کار   کفل پوشهاے جواهر نگار
کلاه مرصع بر افراشته   قبا تا کف پای بگذاشته
همه فرش دیبای شعری حریر   نه در دست نیزه نه در جعبه تیر
همه عنبرین خال و خلخال پوش   سر زلف پیچیده بالاے گوش
سر و پای در زیور خسروی   نه پای رونده نه دست قوی
بدان سست پایان پیچیده دست   سکندر چه لشکر تواند شکست
گر افتند بر ایشان سر سوزنی   دهن را گشایند چون روزنی
بتاریخ و تقویم جنگ آورند   مهی در حساب درنگ آورند
نه آن لشکرند آنکه روز نبرد   ز خسته کلوخی بر آرند گرد
چو ما حمله سازیم یکره بجاے   بیک حمله مانند ازند پاے
چو روسان سختی کش سخت مغز   خبر بی شنیدند زانگونه نغز

نهادند سرها که تا زنده ایم ‌ ‌ ‌ بدین عهد و پیمان سر افگنده ایم
بکوشیم کوشیدن چون نهنگ ‌ ‌ ‌ نمانیم زین گلستان بوی رنگ
بر اعدای دولت شبخون کنیم ‌ ‌ ‌ بنوک سنان خاره را خون کنیم
چو دست از عنان سوی خنجر کشیم ‌ ‌ ‌ بر اندیش را دام در سر کشیم
چو روشن سپه را دل گرم دید ‌ ‌ ‌ ز نیروی خود کوه را نرم دید
بلشکرگه آمد بتدبیر جنگ ‌ ‌ ‌ ز دل برد زنگار و ز تیغ زنگ
ز دیگر طرف شاه لشکر شکن ‌ ‌ ‌ بتدبیر بنشست با انجمن
بزرگان لشکر همه گرد شاه ‌ ‌ ‌ نشستند چون اختران گرد ماه
قدرخان ز چین گورخان از ختن ‌ ‌ ‌ رئیس از مداین و لیدا ز یمن
دوالی ز انجاز و هندی ز ری ‌ ‌ ‌ قباد و صطرخی ز خوزستان کی
زرتوند گیلی ز مازندران ‌ ‌ ‌ نبادیل از کشور خاوران
سهیل از خراسان و قوم از عراق ‌ ‌ ‌ بریسال ارمن بدین اتفاق
ز یونان و افرنجه و مصر و شام ‌ ‌ ‌ بخندانکه از گفتن آید تمام
جهاندار کرد از غم آزاد شان ‌ ‌ ‌ بدل گرمی امید داد شان
چنین گفت کین لشکر جنگجوی ‌ ‌ ‌ به پیکار شیران نکردند خوی
بدزدی و سالوسی و رهزنی ‌ ‌ ‌ نمایند مردی و مردافگنی
دو دستی ندیدند شمشیر کس ‌ ‌ ‌ همه تا بخ و نیزه از پیش و پس
سلاحی و سازی ندارند چست ‌ ‌ ‌ ز بی آلتان جنگ ناید درست
برهنه تنی چند راه مصاف ‌ ‌ ‌ چه باشد بریدن ز سر تا بناف

چو من تیغ گیرم بجنبم ز جای / فرو بندم البرز را دست و پای

من آن دور گیرم که دارای گرد / زمین جا همی برد جان هم نبرد

بکید یکه با کید پرداختم / بپای خودش چون درانداختم

چو با لشکر فور کردم نبرد / زمردانگی فور کافور خورد

کمانم چو بر زد برابر گره / شه چین کمان را فرو کرد زه

هم از جنگ روسم نباشد شکوه / که بسیار سیلاب ریزد ز کوه

ز کوه خزر تا بدریای چین / همه ترک بر ترک بینم زمین

اگرچه نشد ترک با روم خویش / هم از روم میان کینه با روس بیش

به پیکار ترکان این مرحله / توان ریخت بر پای روس آبله

بسا زهر کو در تن آرد شکست / بزهری دگر بایدش بار بست

حکایت بر سبیل تمثیل

شنیدم که از گرگ روباه گیر / ببانگ سگان رست روباه پیر

دو گرگ جوان تخم کین کاشتند / پی روبه پیر برداشتند

دهی بود در وی سگان سترگ / همه تشنه خون روباه و گرگ

یکی بانگ زد روبه چاره ساز / که بند از دهان سگان کرد باز

سگان ده آواز برداشتند / که روباه را گرگ پنداشتند

ز بانگ سگان کامد از دور دست / رمیدند گرگان و روباه رست

سگالنده کاردان وقت کار / ز دشمن بدشمن شود رستگار

اگرچه مرا با چنین برگ و ساز / بهم پشتی کس نباید نیاز

در چاره بر چاره گر بسته نیست / همه کار با تیغ پیوسته نیست

سران سپه سر کشیدند پیش / که ریزیم در پای تو خون خویش

نبودیم زین پیشتر سست کوش / کنون گرم تر زان بر آریم جوش

هم از بهر مردی هم از بهر مال / بکوشیم تا چون بود در جدال

سپه را چو دل داد خسرو بسی / که بیدل نباید که باشد کسی

سپه را ز دل دادن خسروی / دل و پشت شان گشت یکسر قوی

در اندیشه بنمود تا وقت شام / که فردا چه سازیم از تیغ و جام

چو از تیره شب روز روشن نهفت / طلایه برون رفت و جاسوس خفت

نگهبان لشکر برون از قیاس / نشستند بر رهگذرهای پاس

شب تیره بی پاس نگذاشتند / ز شب تا سحر پاس میداشتند

بیا ساقی آن زیبق تافته / بشنگرف کاری عمل یافته

بده تا در ایوان بارش برم / چو شنگرف سوده بکارش برم
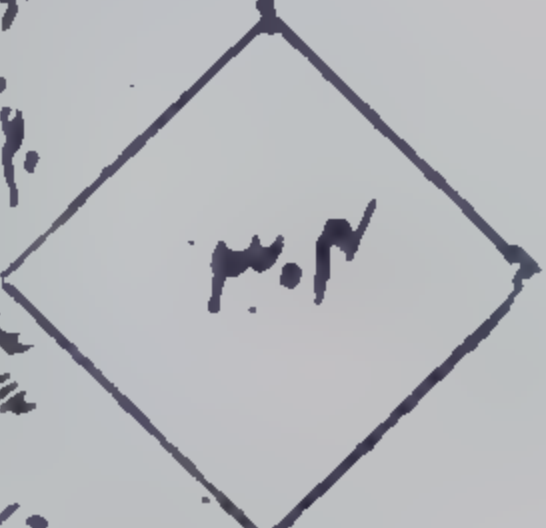
مصاف کردن سکندر با روسیان

بیارای جهاندیده دهقان پیر / سخنهای پر درد و دلپذیر

که چون خسرو از چین در آمد بروس / کجا بردش آن سبز خنگ شموس

دگر بار چرخش چه بازی نمود / جهانش چه نیرنگ سازی نمود

گزارنده صراف جوهر فروش / سخن را بجوهر بر آمود گوش

که رومی چو آشفتن روس دید | جهان را چو پر کنده طاوس دید

بفرمان شه رایت افراختند | دران پهن صحرا وطن ساختند

شب تیره پهلو به بستر نبرد | طالع پژوهی ستاره شمرد

زمین فرش سیفور چون در نوشت | برآورد سر صبح با تیغ و طشت

پیران تیغ از طشت نمود تاب | سر افگنده تیغ گشت آفتاب

برون آمد از پردهٔ تیره تیغ | ز بس تیغ گوئی یکی کوه تیغ

دو لشکر نگویم دو دریای خون | به بسیاری از آب دریا فزون

بتدبیر خون ریختن تاختند | بهم تیغ و رایت برافراختند

بعرض دو میدان دران تنگجای | فشردند چون کوه پولاد پای

دران معرکه عارض رزمگاه | برآراست لشکر بفرمان شاه

ز پولاد پوشان الماس تیغ | بخورشید روشن درآورد میغ

جداگانه از موکب هر گروه | حصاری برآورد مانند کوه

دو والی دگر دان ایران زمین | سوی میمنه گرم کردند کین

قدرخان و فغفوریان یکسره | علم برکشیدند بر میسره

جناح از خدنگ غلامان خاص | زده پرده برگشتن بیقصاص

به پیش اندرون پیل پولاد جوش | پس او دلیران تند خروش

شه پیلتن با هزاران امید | کمر بست بر پشت پیل سپید

ز دیگر طرف سرخ دیبان روس | فروزنده چون قبله گاه مجوس

بخزرانیان راست آراسته | ز چپ بانگ بر طاس برخاسته

الا ای زلیس البسوی بر جناح | سر انداختن کرد برخود مباح

بقلب اندرون روسی کینه جوی | زمهر سکندر شده سینه شوی

درابهای روشنی درآمد بجوش | چو هندوی بیدار بر زد خروش

سپه از دو جانب صف آراسته | زمین آسمان وار برخاسته

زغریدن کوس گردون شگاف | زمین را برافگنده پیچش بناف

همان نای ترکی برآورده شور | ببازوی ترکان درآورده زور

شهیل زمین سُنبه تا زیان | بماهی رسانده زمین رازیان

لکدکوبه گرزه هفت جوش | برآورده از گاو گردن خروش

یلارک بکادرسه نقره گون | زهره برآورده کاورس خون

خدنگ سه پر کرده زآهن گذار | چو مرغ دو پر بر سر مرغزار

ز نیزه نیستان شده روی خاک | زگوپالها کوه گشته مغاک

سنان برسر موی بازی کنان | بجز روی دشمن نمازی کنان

زغریدن شیر درچرم گرگ | شده فتنه خرد را سر بزرگ

سنان چشمه خون گشاده ز سنگ | برو رسته صد بیشه نیز خدنگ

نهنگان شمشیر جوشن گذار | بگردن کشی کرد گردن دراز

گشاده بخار از تن کوه و زن | زمین را فتاده بر اندام لرز

زغوغا برآوردن خیل روس | نگاور شده زیر شیران شموس

برزید با کمترین زردسی | فلاطون آنجا فلاطوسی

همان روی را بت افراخته | زهندی جو آب آتش انداخته

گلوی هوا در کشید از شگفت | بتیغ نفس کام گیتی گرفت
نه پوینده را بر زمین پای بود | نه پرنده را بر هوا جای بود
ز روسی در آمد بناوردگاه | یکی شیر برطاس روئین کلاه
چو کوهی روان گشته بر پشت باد | عجب بین که بر باد کوه ایستاد
مبارز طلب کرد و جولان نمود | بنام آوری خویشتن را ستود
که برطاسیان را درین خام چرم | به برطاسی من شود پشت گرم
چو تندی کنم تند زی گوهرم | چو آیم بر زم اژدها پیکرم
پلنگان درم بر سر کوهسار | نهنگان خورم بر لب جویبار
چو شیران به پرخاش خو کرده ام | نه چون روبه باد نه پرورده ام
بشستم به چنگال و سختم بزور | بحمله درم پهلوی نره گور
همه خون خام است نوشیده ام | همه چرم خام است پوشیده ام
نبافم ز پهلو در آید نباف | دروغی نمیگویم اینک مصاف
بباید یکی لشکر از چین دژم | که آهنش فرو زنده گردد ز موم
ببخشا ز یزدان بران رهنمون | که بخشایش آرد برین روز خون
ز قلب ملک پیش آن تنبه باز | برون رفت جوشن ور ترکتاز
به پرخاش گردن کشادند چنگ | دران لوبه گردند لختی درنگ
بشمشیر برطاس خشمناک | جوانمرد رومی در آمد بخاک
دگر رومی رفت وهم خاک دید | که برطاس را سخت چالاک دید
چنین تا بمقدار هشتاد مرد | به تیغ آمد از رومیان در نبرد

ملک زاده بود هندی بنام | بسی سر بریده بهندی حسام
بران گرگ درنده چون شیر مست | برآشفت پولاد هندی بدست
بسی حمله کردند جنگ آزمای | سر تخت کس در نیامد بپای
ملکزاده هندی چو شد سخت کوش | برآورد شمشیر هندی بدوش
چنان راند برنده الماس را | که سر و رهم افگند برطاس را
ز روسی یکی شیر شوریده سر | بگردون در آورده روسی سپر
در آمد بناورد چالش کنان | بخون مخالف سگالش کنان
ز هندی چنان هندی خورد باز | که روسی سپر گشته زو بی نیاز
چنین روسی دیگر آمد بخشم | هم افتاد تا برهم آرند چشم
چنین چند را کشت تا نیمروز | چو آهوی پی کرده را تند یوز
فروبسته شد روسیان را نفس | نیامد دگر سوی پیکار کس
بآرامگه تافت هندی عنان | بخون دل خوی آلوده سر تا سنان
ملک چون چنان دید بنواختش | سزاوار خود خلعتی ساختش
فرود آمدند از دو جانب سپاه | بکاشانه راندند بر پاسگاه

مصاف دوم

دگر روز کین ساقی صبح خیز | زمی کرد بر خاک یاقوت ریز
دو لشکر چو دریای آتش دمان | کشادند بازار کینها کمان
دگر باره در کارزار آمدند | بشمشیر افگنی در شکار آمدند

درای جگرتاب و فریاد زنگ — ز سر مغز می برد و از روی رنگ

همان کوس رویین ز گرگینه چرم — نه دل بلکه پولاد را کرده نرم

زمین برده از شورش برق تیغ — فگنده آسمان نعل خورشید میخ

برون رفت ز ایلاقیان سرکشی — سواری شتابنده چون آتشی

ز سر تا قدم زیر آهن نهان — بسنجیده آهن دلی چون جهان

مبارز طلب کرد چون پیل مست — کسی کامد از پای پیلان نرست

ز شمشیر ایلاقی خشمناک — چو اژدر دو روسی در آمد بخاک

دلیران از و بد روسی یافتند — سر از پنجهٔ شیر بر تافتند

پس از ساعتی تند شیری سیاه — برون آمد از پردهٔ قلبگاه

بر اسپ بخاری ببالای پیل — خروشان و جوشان تر از رود نیل

بایلاقی اهرمن روی گفت — که آمد برون آفتاب از نهفت

منم جام بر دست چون ساقیان — نه از باده از خون ایلاقیان

بگفت این و بر مرکب افشرده ران — برافراخت پولاد گرز گران

ز گوپال آن پیل هنگ آزمای — در آمد سر پیل پیکر ز پای

شد ایلاقی از گرز پولاد پشت — ز طوفان تنورش زمین گشت مست

سوار سر افراز تر زان گروه — بران کوه کین برد مانند کوه

بزخم دگر باز بی پشت شد — چنین تا نه گرد دلش از دست شد

سرانجام کاران سر انداختن — غرورش داد از سرافراختن

ز پولاد در عالم پولاد تیغ — بسی کشته و هم کشته شد بی دریغ

بپیشین گمان تا نماز دگر ‌ ‌ ‌ ‌ بمیدان نشد رزم ساز دگر

دگر باره خون در جگر جوش زد ‌ ‌ ‌ ‌ قضا را قدر بر بناگوش زد

ز روسی در آمد سواری چو پیل ‌ ‌ ‌ ‌ رخی چون بقم چشمهای چو نیل

بردن خواست از رومیان هم نبرد ‌ ‌ ‌ ‌ همیگرد و مردی همیگشت مرد

بدینگونه خیلی بخون در کشید ‌ ‌ ‌ ‌ تنی چند را جان ز تن بر کشید

ز پس کشتن مرد جنگ آزمای ‌ ‌ ‌ ‌ نیامد کسی را سوی جنگ رای

چو روسی بر رومی بران دست یافت ‌ ‌ ‌ ‌ ز گوپال خود پیل را پست یافت

همیگشت پولاد هندی بمشت ‌ ‌ ‌ ‌ تنی چند رومی و چینی بکشت

چو بالای نیزه درازی گرفت ‌ ‌ ‌ ‌ دران معرکه نیزه بازی گرفت

ز پهلوی لشکرگه شهریار ‌ ‌ ‌ ‌ برون راند مرکب یکی شهسوار

نه اسپی عقابی برانگیخته ‌ ‌ ‌ ‌ نه تیغی نهنگی در آویخته

حریر تنش در قزاگند زرد ‌ ‌ ‌ ‌ کلاهی ز پولاد چون لاجورد

بمیدان در آمد چو عفریت مست ‌ ‌ ‌ ‌ یکی حربهٔ چار پهلو بدست

طرنگی بر آورده بازوش گفت ‌ ‌ ‌ ‌ که خواهی همین لحظه در خاک خفت

زریوند مازندرانی منم ‌ ‌ ‌ ‌ که بازی بود جنگ آهرمنم

چو روسی در او دید در پیکرش ‌ ‌ ‌ ‌ ز صفرا بکشتن درآمد سرش

شد آگه که برگشت دنیا ورداد ‌ ‌ ‌ ‌ نباشد چنان مرد سی فرداد

عنان سوی لشکرگه خویش داد ‌ ‌ ‌ ‌ هزیمت همیداد چون تند باد

رها کرد حربه سوار دلیر ‌ ‌ ‌ ‌ پس پشت او شست بر کرده تیر

گریزنده را سر به خار بد پشت | برون شد ز سینه سنان چار شست
ز تیری که شد مرکبش بادپای | رساند آن تن سفته را باز جای
چو دیدند کان اژدهای نبرد | صلیبی که زد صلب مردان مرد
برو خویش و بیگانه بشتافتند | صلیبی شده کشته یافتند
عنانها فرو بسته شد پیش و پس | ز برطاس روسی نجنبید کس
چو لشکر شد از صبر کردن ستوه | برون رفت روسی چو یکپاره کوه
ز خویشان قنطال گوپال نام | که چون پیلتن کرده بر دی خرام
دو شمشیر زن در هم آویختند | ز هر سوی شمشیری انگیختند
سرانجام کوشش در آورنده گرد | بیک زخم جان ستیزنده برد
چنین تا ز روسان گردن گرای | در آمد ره هفتاد تن را ز پای
برآشفت قنطال آن شیر تند | که پای سپه دید زان کار کند
بپوشید جوشن برافراخت ترگ | چو سروی که تیغش بود بار و برگ
در آمد به زین چون یکی اژدها | سر بارگی کرد برده رها
ز رویینه چون دید کامد هژبر | بغرید مانند غرنده ابر
کشیدند بر یکدگر تیغ تیز | ز گرمی شده چون فلک گرم خیز
دو پرده چو پرگار مرکز نورد | یکی دیر جنبش یکی زود گرد
بسی گرد بر گرد برتاختند | بسی زخم چون آتش انداختند
نپیچید یکی زان یکی کامگار | ز پیشین در آمد نشیب کارزار
هم آخر یکی تیغ زد شاه روس | بران شخص آراسته چون عروس

بیفگندش از زین بر آن تیره خاک / بر آورد زان شیر شرزه هلاک

کشنده چو بر خصم خود دست یافت / عنان سوی لشکرگه خویش تافت

جهاندار از آن کار شد تنگدل / که سالار بد سگیلی در آمد بجل

بفرمود بر ساختن کار او / بسر شد ملکه باشد سزاوار او

مصاف سوم

دگر روز کین ترک سلطان شکوه / ز دریای چین کوه بر زد چو کوه

گرانیده شد هر دو لشکر بخون / علم بر کشیدند چون بیستون

در آمد ز دریا بغریدن ابر / ز هر بیشه سر بر زدن نره ببر

نفیر دلیران بر آمد باوج / ز هر گوشه میرفت خون موج موج

ز رومی یکی پیل گوپال گیر / بر آهیخت شمشیر بر بست تیر

بجنگ آزمائی برون خواست مرد / برون شد دلیری بخفتان زرد

فرو هشته گوپال رومی ز دست / سر و پای رومی بهم در شکست

دگر خواست بادافرین رفت نیز / بجز مغز کوبیدن ندانست چیز

الا سی سواری فرنجه بنام / هنرها نموده بشمشیر و جام

در آمد بر آورده گرزی بدوش / که از دیدنش مغز را رفت هوش

هم این گرز خود را بکین بر گشاد / همان تیر بر دوش سختی نهاد

دو سختی دری شد بهم لخت شان / دران در شد از بزش سخت شان

چو دانست الا سی که در راه او / فرو ماند سخت بدخواه او

برآورد تیغی و زد بر سرش
سرش تا فرو ریخت بر پای پیش

چو فرق سر خصم در خون کشید
از آن سرکشی سر بگردون کشید

ز گردان ارمن یکی تند شیر
بگفتن قوی دل بمردم دلیر

ز شیران سبق برده شرده بنام
بهنگام جنگ آزمایی تمام

نهنگی دو تیغی برافراخته
به تیغ از نهنگان سر انداخته

برزم آلانی روان کرد رخش
برافراخت از تیغ رخشان درخش

شر نجه چو دید آنچنان دست زور
سپر بر کتف دوخت چون پر بسور

چنان زد برو شرده شمشیر تیز
که کرد از قفس مرغ جانش گریز

ازین سو کمربسته گردن کشی
برون زد جنیبت چو تند آتشی

بکوشید و مرد افگنیها نمود
بشیری کجا کرد با شرده سود

چو خصمی قوی دید گردن کشاد
بیک ضربت او نیز گردن نهاد

بهرام نامی از کوه لاکن چو کوه
درآمد گرز و عالم آمد ستوه

یکی ترک شد نزد آهنی بر سرش
که پیکار مهر ریخت از پیکرش

قبای زره برتنش تابدار
چو سیماب روشن چو سیم آبدار

بشرده درآمد چو شیر ژیان
ز گفتن ندادش زمانی امان

چنان راند شمشیر بر شیرمرد
کز آن شیر شرده برآورد گرد

چو افتاد دشمن در آن پای لغز
بسم سمندش بسایید مغز

بسی گردنان را ز گردن کشان
زد از سر و مهری چو چرخ برنشان

دوالی چو دید آنچنان کردنی
نگردی همانا که گردن زنی

به پیچید پیرایهٔ جنگ خواست — بسیچ شدن کرد در جنگ راست

تبارک شه برآورد روی آهنین — یکی ترگ سفته ز پولاد چین

حمائل یکی تیغ زهرآبدار — کمندی چو زلف بتان تابدار

فرس را برافگند برگستوان — بزین اندر آمد چو کوهی روان

سوی دشمن آمد چنان تازه روی — که طفل از دبستان در آید بکوی

جرم چون دران فرزبنده دید — دل از جنگ شیران شکیبنده دید

ولیکن نبودش سر بازگشت — بناچار با مرگ دمساز گشت

بگرد دوالی در آمد دلیر — دوالک همی باخت با نره شیر

دوالی ز پیچیدن بدسگال — بپیچید بر خویشتن چون دوال

بسی حرف در بازی اندوختند — ز رحمت یکی حرف ناموختند

دوالی کمر بست چون شیر نر — زدش ضربتی بر دوالی کمر

گزارنده شد تیغ بی هیچ رنج — دو نیمه شد آن کوه فولاد سنج

برادر یکی داشت چون پیل مست — بکین برادر میان را ببست

چو زخم دوال از دوالی چشید — بنه سوی رخت برادر کشید

بدین گونه آن کوه پولاد پشت — بسی گرد لشکرشکن را بکشت

یکی روس بدنام او جوده — که شیر نر شش بود آهو بره

درشت و تنومند و زور آزمای — به تنها عدو بند و لشکرگشای

بگردون بسی خون در آویخته — بسی خون گردنکشان ریخته

گره بر دوال کمر کرد سخت — بجنگ دوالی روان کرد رخت

گشادند بر یکدگر تیغ تیز — که در بسته شد پای را بر گریز

بسے ضرب شان رفت بر یکدگر — ز کار آگہی شان نشد کارگر

بر آورده روسی گزارنده تیغ — بران کوه فولاد زد بید ریغ

ز پولاد ترک اندر آمد بفرق — بدریای خون شد تن خسته غرق

از ان سستی اندام زخم آزمای — عنان وز دی کرد و شد باز جای

فرود آمد از اسپ و سر باز بست — دل شاه زان سر شکستن شکست

بفرزانه فرمود تا هم ز راه — کند نوشدارو بران زخم گاه

نوازش کند تا باہستگی — دوالی بر آساید از خستگی

چو شب در سر آورد کحلی پرند — سر مه در آمد بمشکین کمند

دو در و یه سپه پاس میداشتند — مگس گرد خرگاه نگذاشتند

مصاف چهارم

چو خورشید بر زد سر از گنج نیل — فرو شست گردون قبا را ز نیل

دگر باره شیران نمودند شور — ز گوران همه دشت گردند گور

بغلغل در آمد جرس با درای — بجوشید خون از دم کرنای

بغریو شیپور آوازه کوس — پدید آمد از سرخ گل سندروس

همان جو دره سوی میدان شتافت — که در خود یکی ذره سستی نیافت

دگر باره هندی چو شیر سیاه — در افگند غلغلے بنا وردگاه

بسے چابکی کرد با جو دره — نمیرفت بر زخم کاری سره

هم آخر در ابر و یکے چین فگند — سر جو دره بر سر زین فگند

برآورد زانگیزشش کام خویش
سپردش بنعل ره انجام خویش

دلیرانه میگشت و میخواست مرد
نمی کرد جای از بسی هم نبرد

یکی نامور بود طرطوس نام
نبردی در آورد و رزمش تمام

چو شرزه اژدهائی به پیچیدگی
همه بر هلاکش پسیچیدگی

سوی هندی آمد چو سیلی بجوش
که از کوه و پستی آرد خروش

در آن داوریهای بیگانگی
نمودند بسیار مردانگی

سرانجام روسی یکی حمله کرد
کز آن مرد هندی برآورد گرد

بپرداخت از خویش اندام را
چو می ریخت بر سنگ زد جام را

ز سر ترگ برداشت گفتا منم
هزبری که زینگونه صید افگنم

مرا مادر من که طرطوس خواند
بروسی زبان رستم روس خواند

ز میدان نخواهم شدن باز جای
مگر لشکری را ور آرم ز پای

شه از کشتن هندی و زخم روس
بپیچید بر خود چو زلف عروس

بر آن بود کارد عنان سوی جنگ
دگر بار در عزمش آرد درنگ

چپ و راست میدید تا از سپاه
که خواهد شد از سینه در کینه خواه

روان کرد مرکب شتابنده
ز پولاد چون برق تابنده

همانا سوارزی چو غرنده شیر
توانا و چابک عنان و دلیر

چنانی غرق در آهن اندام او
که پیدا نه جز بر نفس کام او

بجولانگری سرفرازی کنان
بشمشیر چون برق بازی کنان

از آن جابکیها که میکرد چست
برو در شده دست بدخواه سست

بران روسی افگند مرکب چو باد ‏— به تیغ آزمائی بغل برگشاد
چنان زد که از تیغ گردن زنش ‏— سر خصم افتاد در دامنش
ازان شیردل تر سواری دگر ‏— درآمد بهر خاش چون شیر نر
بزخم دگر هم سر افگنده شد ‏— چنین تا سری چند بر کنده شد
فزون از چهل روسی کوه پشت ‏— بآسانی آن شیر جنگی بکشت
بهر شوکه میراند شبرنگ را ‏— زخون لعل کرد آهنش سنگ را
بهر تله کانگیخت از هر دری ‏— بیفگند از روسیان لشکری
چو بر خون شتابنده شد نیش او ‏— نیامد کس از بیم در پیش او
یکی حملهٔ آتشین ساز داد ‏— بهایک سواران عنان باز داد
دران حمله کان کوه آهسته کرد ‏— صد افگند و صد کشت و صد خسته کرد
شه از شیرمردیش حیران شده ‏— بران دست و تیغ آفرین خوان شده
بدینگونه میکرد پیکارها ‏— همی ریخت آتش بران خارها
فلک تا نشد بر سرش مشکسای ‏— نیامد ز ناوردگه باز جای
چو در برقع کوه رفت آفتاب ‏— سپهر روز روشن فرو شد بخواب
شب تیره چون اژدهای سیاه ‏— ز ماهی برآورد سر سوی ماه
شبه کرد بر شبروان راه را ‏— فرو برد چون اژدها ماه را
سوار از شبیخون برانداختن ‏— برآسود و آمد بشب تاختن
بتاریکی شب جهان شد نهان ‏— که نشناختش هیچکس در جهان
شه از مردی آن سوار دلیر ‏— گمان برد کان شیردل بود شیر

در اندیشه میگفت کان شهسوار ‌ ‌ ‌ ‌ که امروز کرد آنچنان کارزار

دریغا اگر روی او دیدمی ‌ ‌ ‌ ‌ صدش گنج سربسته بخشیدمی

قوی بازوئی کرد و خلقی بکشت ‌ ‌ ‌ ‌ چو با روی خویشم قوی کرد پشت

نبود آدمی بود شیر عرین ‌ ‌ ‌ ‌ که بادا بران شیر صد آفرین

مصاف ششم

دگر روز کین طاق فیروزه رنگ ‌ ‌ ‌ ‌ بر آورد یاقوت رخشان ز سنگ

الانی سواری چو غرنده شیر ‌ ‌ ‌ ‌ بر آمد سیاه اژدهائے دلیر

یکی گرز هفتاد مردی بدست ‌ ‌ ‌ ‌ که البرز را مغز و سر شکست

مبارز همیخواست میگشت فرد ‌ ‌ ‌ ‌ ز گردان گیتی بر آورد گرد

ز رومی و ایرانی و خاوری ‌ ‌ ‌ ‌ بسے را فگند اندران داوری

همان روسی افگن سوار دلیر ‌ ‌ ‌ ‌ برون آمد از پره چون نره شیر

کمان رازهی بر زد از چرم خام ‌ ‌ ‌ ‌ بمشت اندر آورد یک تیر تام

به نیروی دست کمان گیر او ‌ ‌ ‌ ‌ بهفتاد الانے بیک تیر او

پے ماشورهٔ هندوانی برنگ ‌ ‌ ‌ ‌ میان آگنیده به تیر خدنگ

دگر بار یک روسی گربه چشم ‌ ‌ ‌ ‌ چو شیران بر ابرو در آورد خشم

سلاح آزمائی در آموخته ‌ ‌ ‌ ‌ بسے درع را پاره بر دوخته

در آمد بشمشیر بازی چو برق ‌ ‌ ‌ ‌ ز سر تا قدم زیر پولاد غرق

پذیرا شده شورش جنگ را ‌ ‌ ‌ ‌ کمانے بر افگنده شبرنگ را

اگرچه دلی داشت چون خاره سنگ ‌ ‌ ‌ ‌ نبود آزموده خطرهای جنگ

به تنهائی این پیشه ورزیده بود ‌ ‌ ‌ ز شمشیر دشمن نلرزیده بود

چو آن شیردل دم براند اختش ‌ ‌ ‌ شکاری زبون دید بشناختش

سلاحی برو دید بیش از نبرد ‌ ‌ ‌ جل و جامه اش بهتر از اسپ و مرد

بیک ضربتش جان ز تن بر کشید ‌ ‌ ‌ اجل بر رخش برقع اندر کشید

دگر روسی بست بر کین کمر ‌ ‌ ‌ همان رفت با او که با آن دگر

دلیری دگر جنگ را ساز کرد ‌ ‌ ‌ ز تیر دگر جان ازو باز کرد

به تیر از شست او شد روان ‌ ‌ ‌ به پهلو در آمد یکی پهلوان

بد و چو به تیر آن سوار یکے ‌ ‌ ‌ زده پهلوان کرد میدان تہے

دگر باره پنهان ز بینندگان ‌ ‌ ‌ بیامد بجای نشینندگان

چنین چند روزان نبرده سوار ‌ ‌ ‌ بپوشیدگی حرب کرد آشکار

نشد هیچکس را دگر بارگے ‌ ‌ ‌ که با او بر دن افگند بارگے

بجائی رسیدند کز بیم تیغ ‌ ‌ ‌ پراگندگی شان در آمد چو میغ

شکیبی بناموس بیساختند ‌ ‌ ‌ خیالے به نیرنگ بیاختند

مصاف ششم

چنین تا یکی روز این چرخ پیر ‌ ‌ ‌ بر آورد گوهر ز دریای قیر

دگر بار میدان شد آراسته ‌ ‌ ‌ ز پیغولها نعره برخاسته

ز لشکرگه راس بانگ جرس ‌ ‌ ‌ بعیوق بر میشد از پیش و پس

کشیدند صف قلبداران روس ‌ ‌ ‌ در آن قلب آراسته چون عروس

کهن پوستینی درآمد بجنگ — چو از ژرف دریا برآید نهنگ

پیاده بکردار یک پاره کوه — ز پانصد سوارش فزونتر شکوه

درشتی که چون پنجه را گرم کرد — بافشردن الماس را نرم کرد

چو عفریتی از بهر خون آمده — ز دهلیز دوزخ برون آمده

یکی سلسله بسته بر پاے او — دراز و قوی هم ببالای او

چو شیران درافگنده زان سلسله — جهان کرده پر شور و پر مشغله

ز هر سو که جستی یک آماجگاه — زمین گشتی از زور مندیش چاه

سلاحش نه جز آهن سرکجم — گرز و کوه را در کشیدے بهم

ز هر سو بدان آهن مرد کش — بهر دم کشتی دستے بکردے خوش

ز سختی که بد خلعت خام او — سفن گشته کیمخت اندام او

چو آوردی آهنگ بر کارزار — نکردی بره تیغ فولاد کار

درآمد چنان اژدها پارهٔ — فرشته کشے آدمی خوارهٔ

کسے را که دیدی گرفتی چو مور — بکندی سرش را بیکدست زور

گرایش نکردی بکار دگر — گہے پای کندی ز تن گاه سر

ز لشکر گه شه به نیروی دست — بسے خلق را پای و پهلو شکست

جریده سواری توانا و چست — بکار مصاف اندرون تندرست

درآمد که گردن فرازی کند — بآن آتشی نیزه بازی کند

چو دیدش ز دوران سنگ مان — گرفتن همان بود و کشتن همان

دگر نامداری درآمد دلیر — ہم آورد ش آن شیر جنگی بزیر

بدینگونه از زخمهای درشت / تنی چند از نامداران بکشت

ز بیش دل که آن شیر درنده هست / دل شیر مردان لشکر شکست

شگفتی فرو ماند صاحب خرد / که نی آدمی بود و نی دام و دد

شبی تیره چون بانگ برزد بر زن / سر افگنده شد هر کینی فسرده نی

شه از حیرت کار آن اهرمن / سخن راند پوشیده با انجمن

که این آدمی کش چه پتیاره بود / که از جنگ او خلق بیچاره بود

سلاحی نه در قبضهٔ دست او / همه با سلاحان شده پست او

بر آنم که او آدمی زاد نیست / دگر هست زین بوم آباد نیست

ز ویرانه جائیست وحشی نهاد / بصورت چه مردم نه مردم نژاد

شناسنده کان زمین را شناخت / به تمکین پاسخ علم بر فراخت

که چون داد فرمان شه دادگر / نمایم بتو حال آن جانور

یکی کوه نزدیک تاریکی ست / که راهش چو موئی ز باریکی ست

درو آدمی پیکرانی چنین / بترکیب خاکی بزور آهنین

نداند کسی اصل ایشان درست / که چون بود شان زاد بوم از نخست

همه سرخ روی و کبود چشم / ز شیران نه ترسند هنگام خشم

چنان زورمندند افشرده گام / که یک یک بود لشکری را تمام

اگر ماده گر نر بود در ستیز / برانگیزد از ما سلی رستخیز

بهر داوری کاوفتد راستند / جز این مذهبی سانیارا ستند

ندیدست کس مرده زیشان یکی / مگر زنده وان زنده نیز اندکی

بود هر یکی قدر را مایه بیش | گران تیش سازند اسباب خویش

به پیشه دلیر است بازارشان | متاعی جز این نیست در بارشان

ندارند گنجینه هیچ کس | سمور سیه را شناسند و بس

سموری که باشد بغایت سیاه | نخیزد ز جایی جز آن جایگاه

ز پیشانی هر یک از مرد و زن | سرولی ست بر رسته چون نکرگدن

اگر با سرون شان نباشد سرشت | چه ایشان بصورت چه نسناس زشت

کسی را که آید تمنای خواب | شود بر درختی چو پران عقاب

سرون بر فشاند به شاخ بلند | چه در پوست پیچد دران بو بند

چو بینی بشاخی بر انگیخته | یکی اژدها بینی آویخته

نخسپد شبا روزی از بیخودی | که خوابست بنیاد نابخردی

چو روسی شبانان برو بگذرند | دران دیو برخفته بر بنگرند

به آهستگی سوی آن اهرمن | بیایند پنهان کنند انجمن

رسنها بیارند و بندش کنند | ز زنجیر و آهن کمندش کنند

برو چون مسلسل شود بند سخت | کشندش به پنجاه مرد از درخت

چو آن بندی آگاه گردد ز کار | خروشد خروشیدن رعد وار

گران بند را بر تواند شکست | کشد هر یکی را به یک پشت دست

دگر سخت باشد دران بستگی | برون آورندش به آهستگی

برو بند زنجیر محکم کنند | وزو آب و نانی فراهم کنند

برندش بهر کوی و هر خانه | کشانند زان وام شان دانه

دگر جنگی افتد بنا چارشان | بدان زنده پیل ست پیکارشان
کشندش بزنجیر چون اژدها | نیارند گردن ز بندش رها
چو گردد چنان آتشی جنگجوی | نماند ز جان در کسی رنگ و بوی
جهان جوی در کار آن پای لغز | دران داستان ماند شوریده مغز
بصاحب خبر گفت کاندیشه نیست | همه چوبه تیری ز یک بیشه نیست
گر اقبال من کارسازی کند | سرش بر سر نیزه بازی کند

مصاف هفتم

سپیده چو سر بر زد از باختر | سیاهی تما وز فرو برده سر
سپه را بر آراست خاور خدیو | در اندیشه زان مردم آهنج دیو
سوی میمنه رومی و بربری | چو یاجوج در سد اسکندری
سوی میسره زنگ جستان چین | شده تنگ ز انبوه ایشان زمین
شه روم در قلب چون نره شیر | چو کوهی روان خنگ ختلی بزیر
دگر سو الانی و برطاس و روس | بر آشفت چون توسنان شموس
نبیره هم آواز شد با درای | چو صور قیامت دمیدند نای
ز خاریدن کوس خاراشگاف | بر افگند سیمرغ در کوه قاف
ز فریاد خرمهره و گاودم | علی الله بر آمد ز رویینه خم
سپاه از دو سو ماند در داوری | که دولت کرا میکند یاوری
جهان اهرمن روی و زنگی رنگ | در آمد چو پیلان جنگی بجنگ

تنی چند را بی سپر کرد باز / نشد هیچکس پیش او رزمساز

زره پوشی از ساقهٔ قلب شاه / درآمد چو شیری بناوردگاه

به تیغ آتشی برکشیده چو آب / کزو خیره شد چشمهٔ آفتاب

شه قلب دانست کان شیرمرد / همانست کان جنگ پیشینه کرد

شد اندیشه ناک از پی کار او / که با اژدها دید پیکار او

دریغ آمدش آنچنان گردلی / شکسته شود پیش آهرمنی

سوار هنرمند چابک رکاب / که بر آتش انگشت ز بیحساب

فرشته صفت گرد آن دیو چهر / همی گشت چون گرد گیتی سپهر

نخستین نبرد یکه تدبیر کرد / بران تیره دل بارش تیر کرد

چو دژخیم را نامد از تیر باک / زننده شد از تیر خود خشمناک

یکی خشت پولاد الماس رنگ / برآورد و زد بر دلاور نهنگ

کز آن خشت گر بر زدی بر سندان / تمام از دگر گوشه جستی برون

ز سختی که تن را بهم در فشرد / بران خاره شد خشت پولاد خرد

دگر خشتی انداخت آن تیزتر / بران کشتنی هم نشد کارگر

سوم همچنین خشت بر وی شکست / نشاید بخشت آب را باز بست

چو دانست کان دیو آهن سرشت / نبندیشد از حربهٔ تیر و خشت

نهنگ جهانسوز را برکشید / سو اژدهای دمنده دید

زدش بر کتفگاه و بردش زجای / چنان کان ستمگر درآمد ز پای

دگرباره برخاست از زیر گرد / بسختی درآمد یکیت باهم نبرد

زشوریدگی راه بینش گرفت ... بآن آهنه جفته تخنش گرفت

ززینش برآورد چون تند شیر ... زنازک بیفتاد ترکش بزیر

بهاری پدید آمد از زیر ترگ ... بسی نغز و نازک تر از لاله برگ

سرش خواست کندن که زرم آمدش ... چو روی چنان دید شرم آمدش

دو گیسوکشان دید در دامنش ... رسن کرد گیسوش در گردنش

چو هندوی دزدش زگنجینه برد ... ز رومی ربودش بروسی سپرد

چو گشت آن فرشته گرفتار دیو ... ز دیوان روسی برآمد غریو

دگر ره بنخچیر کردن شتافت ... کز اول گرانمایه نخچیر یافت

از ان تیرگی شاه لشکرشکن ... بپیچید چون مار بر خویشتن

بفرمود تا زنده پیل سیاه ... بخشم آورند اندران حربگاه

بزد پیلبان بانگ بر زنده پیل ... بران اهرمن راند چون رود نیل

چو دید اژدها پیل سرمست را ... گشاد اندران چیرگی دست را

بدانست کان پیل جنگ آزمای ... بجز خرطوم سختش برآرد ز جای

چنان سخت بگرفت خرطوم او ... که زندان او شد بر و بوم او

خرد شد خرطومش از جای کند ... بیفتاد چون کوه پیل بلند

سپه از هول آن بازی سهمناک ... بترسید کافتد سپه بر هلاک

دران خشمناکی بفرزانه گفت ... که دولت زمین روی خواهد نهفت

مرا تیر در بافت او بار بخت ... دگر ره چه اجستم این کار سخت

بلا آسمانی چو آید فراز ... سر نازنینان بپیچد ز ناز

تگ و تاب شاهان بود اندکی — تگ شیر در سال باشد یکی
مرا نیست آسایش از تاختن — نخواهم درین عمر پرداختن
ولش داد فرزانه کای شهریار — شکیبائی آور درین کارزار
همانا که فیروزی آید بدست — چو تدبیر داری و شمشیر هست
اگر چاره در سنگ خارا شود — بتدبیر و تیغ آشکارا شود
چو یاری کند با تو بخت بلند — چنین فتنه را سر در آری به بند
اگرچه یکی موی ز اندام شاه — بمن بر گرامی تر از صد کلاه
ولیکن در اختر چنان نیست راز — که چون شاه عالم شود رزم ساز
باقبال شاه و به نیروی بخت — در آید بخاک آن تنومند سخت
جز این نیست کان پیکر سخت چرم — ندارد پی سست و اندام نرم
یکی تن شد از آنکه روئین تن است — توان کندن ار جانش از آهن است
نباید برو زخم راندن چو تیغ — کز آهن نگردد پراگنده میغ
سرش را بگرد کمند آوری — بخم کمندش به بند آوری
گرش می نشاید بشمشیر کشت — که دارد پی سخت و چرم درشت
چو در زیر زنجیرش آری اسیر — برو خواه شمشیر زن خواه تیر
شه از مژده مرد اختر شناس — غذا را پذیرفت بر خود سپاس
چو فیروزی خویش دید از خدای — بر ان خنگ ختلی در آورد پای
که او راست چینیان داده بود — ز ببر آخور چینیان زاده بود
کمندی و تیغی گرانمایه خواست — عنان کرد سوی بداندیش راست

ورآمد بران دیو دریا شکوه — چو ابر سیه کو برآید زکوه

بجنبید از جای خویش آن نهنگ — که اقبال شاهش فرو برده چنگ

کمند عدو بند را شهریار — درانداخت چون چنبر روزگار

بگردن درافتاد بدخواه را — زمین بوسه داد آسمان شاه را

چو در گردن دشمن آمد کمند — شتابنده شد خسرو دیوبند

بخم کمندش سر اندر کشید — کشان همچنان سوی لشکر کشید

بغلطید آن شیر نخچیر سوز — چو آهو بره زیر چنگال یوز

چو آن گور وحشی دران دستبرد — ز افتادن و خاستن گشت خرد

ز لشکرگه شاه فیروزمند — غریوی برآمد بچرخ بلند

بتبره چنان شد دران خرمی — که آمد برقص آسمان بر زمی

چو شه دید کان پیکر دیورنگ — باقبال طالع درآمد بچنگ

نشاندش بروز دگر دشمنان — سپردش بزندان آهرمنان

دل روسیان از چنان زوردست — بران دشمنِ دشمن افگن شکست

شه روس شد چون گدازنده موم — بشادی درآمد شهنشاه روم

تماشای رامشگران ساز کرد — در خرمی در جهان باز کرد

نیوشنده شد نالهٔ چنگ را — بکف بر نهاد آب گلرنگ را

ز فیروزی بخت خود کرد یاد — نبید گوارنده میخورد شاد

چو شب قفل فیروزه بر زد بگنج — ترازوی کافور شد مشک سنج

همان مشکبو باده میخورد شاد — همان پرده میداشت مطرب نگاه

گهی سفته لعلی به پیمانه خورد — گهی گوش بر لعل ناسفته کرد

بهر می که میخورد میر بخت گنج — بخواهنده میداد بی دست رنج

برآمد بافسانهای دراز — ز هر سرگذشتی پژوهنده راز

ازان تیغزن مرد چابک سوار — سخن راند با انجمن بیشمار

که امروزش آن بیوفا هم نبرد — ندانم که خون ریخت یا بند کرد

اگر ماند در بند آن رهزنان — برون آوریمش بنوک سنان

دگر رفت زان رفته در نگذریم — همان به که بر یاد او می خوریم

چو شد مغزش از خوردن باده گرم — بزندانیان بیش دلش گشت نرم

بفرمود کان بندی بیزبان — بیاید بر امشگه مرزبان

بفرمان شه آن گرفتار بند — بر امشگه آمد چو کوه بلند

همه تن شکسته ز نبردی شاه — فرو پژمریده دران بزمگاه

بزاری بنالید زان خستگی — شفیعی نه پیشش ز زبان بستگی

چو مرد زبان بسته نالید زار — ببخشود بر وی دل شهریار

ازان زور دیده تن زورمند — بفرمود تا بر گرفتند بند

رها کردش آن شاه آزاد مرد — بآزادمردی زیان کس نکرد

نشاندش بآرزم و دادش طعام — نوازشگری کرد با او تمام

گهی چند با گوهرش یار کرد — بسی گوهرش را پدیدار کرد

چو مستی درآمد بآن شور بخت — بغلطید چون سایه در زیر تخت

ز تو سندلی گرچه با کس نساخت — نوازنده خویشتن را شناخت

ازانجا سراسیمه بیرون دوید — چنان شد که کس گرد او را ندید

شگفتے فرو ماند خسرو دران — نشان سخن باز جست از سران

که این جندی از باده چون دنگ گشت — چرا شد ز ما دور کاز زاد گشت

بزرگان دولت دران جستجوی — فتادند زان کار در گفتگوی

یکی گفت صحرائیست این شگفت — چو بند سخن برید صحرا گرفت

دگر گفت چون مے درو کرد کار — سو خانهٔ خویش بربست بار

شه از هر چه رفت آشکار و نهفت — سخن گوش میکرد چیزی نگفت

دران ماند کین پردهٔ نیلگون — چه شب بازی آرد ز پرده برون

دل شه چو زان نکته آگاه گشت — ز ساقی خود آرزو خواه گشت

دگر ره توقف پسندیده داشت — که تاراج بدخواه در دیده داشت

چو لختے گذشت آمد آن پیل مست — کمرگاه زیبا عروسے بدست

بار زم در پیش خسرو نهاد — برسم پرستش زمین بوسه داد

چو آورد زینگونه صیدی ز راه — دگر بار بیرون شد از بزم شاه

عجب ماند خسرو چو این کار دید — نه در رہا در حصره مار دید

ز شهر ہم شه آن لعبت نازنین — چو لعبت لبس در کشید آستین

چو شه دید رخ گه آن ماه را — ز مردم تہی کرد خرگاه را

دران ترک خرگاهی آورد دست — سلاح نقابش ز رخ بر شکست

چو دید آسفتے دید ز اندیشه دور — نه آفت سیکے آفتابے ز نور

پری پیکری شوخ و مست آمده — پری وار در شب بدست آمده

بهشتی رخ از دو رخ تافته ... زبالک برضوان گذر یافته

چو سروی بسر سبزی آراسته ... وز دو سرخ گل عاریت خواسته

بهر ناوک غمزه کانداختی ... شکاری ز روحانیان ساختی

لب او چه لب شور بازارها ... در و قند و شکر بخروارها

سمن را تماشا در آغوش او ... تماشه که گل بنا گوش او

چو شهر دوران روی چون ماه دید ... صنم خانهٔ در نظرگاه دید

شکاری کنیزی شکر خنده یافت ... که خود را ببازار او بنده یافت

کنیزی که صاحب غلامش بود ... ببین تا چه والا بدامش بود

بدانست کان ترک چینی نگار ... ز خاقان چین شد بر دیادگار

ز مردانگیها کز و دیده بود ... بمیدان رزمش پسندیده بود

عجب ماند کز پرده بیرون فتاد ... عجب ترکه بازش بکف چون فتاد

بپرسید کاحوال خود بازگوی ... دلم را بدین داستان بازجوی

پرستندهٔ خوب صاحب نواز ... پرستش کنان بر دوشه را نماز

دعا کرد و بر تاجدار جهان ... که تاجت مباد از گیتی نهان

توئی آن جهانگیر کشور کشای ... که از دین و داد آفریدت خدای

شکوهت چو روز آشکاراترست ... ز دولت دلت باد آراترست

رهائی بتو روز امید را ... فروغ از تو تابنده خورشید را

دگر پادشاهان لشکر شکن ... یکی تاجور شد یکی تیغ زن

تو آن آفتابی درین روزگار ... که هم تیغ گیری و هم تاجدار

چو در بزم باشی جهان خسروی / چو در رزم آیی جهان پهلوی

ندارد چو من خاکی آن دسترس / که با آب حیوان بر آرد نفس

گر از زهره کاینجا کند ناله گرم / که گر زهره باشد گدازد ز شرم

سفالی که ما راست ناسفتنی ست / چو گفتی بگویند که گفتنی ست

من آن سفته گوشم که خاقان چین / ز ناسفتگان کرده بودم گزین

بدرگاه شاهم فرستاد و گفت / که در رهست این درج را در نهفت

مگر آن سخن را گران دید شاه / نکرد از سر خشم بر من نگاه

مرا در پس پرده خاموش کرد / بیکبار یادم فراموش کرد

من اندر دری شه تنگ آمدم / ز ننگ آمدن سوی جنگ آمدم

نمودم نبرد آوران را نخست / باقبال شه آن هنرها که جست

دگر ره که بانگی برآورد هم زدم / یکی لشکر روس در هم زدم

سوم روز چون بخت یاری نکرد / گرفتار دشمن شدم در نبرد

ز دشمن نهنگی به کین تاخته / ز خشم خدا صورتی ساخته

نگشت آن نهنگ ستمگر مرا / ببرد آنچنان سوی لشکر مرا

سپردم بروسان بیداد گر / که این گنج را بسته دارید سر

دگر ره سوی جنگ پرداز کرد / به پیل افگنی جنگ را ساز کرد

چو اقبال شاهنشه پیلتن / چو پیله فگندش دران انجمن

ز فیروزی شه در آوردگاه / سرم بر فلک شد به پیروزی شاه

چو دیدم که دام تو دمیکشد / کمندت بلا را بخود میکشد

بنوعی زبیمش نگشتم رها — که ناگشته دیدم هنوز اژدها

بنوعی ولم گشته شیر و زمند — کز انگونه دیوی درآمد به بند

همه روس را دل پر از درد شد — گل سرخ شان خیری زرد شد

برشاه لشکر سی دیدبان — همه خارج آهنگ ناخوش زبان

چو غول شب آیین بد ساز کرد — زره بردن مردم آغاز کرد

رسن بسته چون غول بر دست و پای — مرا در یکی خانه کردند جای

چو از شب یلی نیمه کمتر گذشت — بگوش آمدم های و هوی ز دشت

درآمد سپاهی ابر ظلمات زنگ — بر آن جنگ سازان ببارید سنگ

رقیبان که شب پاس میداشتند — ز بیمش همه جای بگذاشتند

بخنجر سر بند پایم که از کله کند — همی کند و بر دیگری می فگند

ز بس کله کو سر که بر کنده بود — سیکی کوه زان کله آگنده بود

درآمد چو مرغم ز جا برگرفت — همه بندم از دست و پا برگرفت

بپایینگه تخت شاهم رساند — ز پایان ماهی بماهم رساند

بزندان بدم تا با کنون چو گنج — بشادی کنون گر دو خواهم سپنج

زن آن به که زیور کشد پای او — نه زن دان که زندان بود جای او

چنانم نماید دل کامیاب — که می‌بینم این کام دل را بخواب

پری چهره چون حال خود باز گفت — ز شادی رخ شاه چون گل شگفت

ببوسید بر حقهٔ نوش او — سخن گفت چون حلقه در گوش او

که ای تازه گلبرگ نادیده گرد — بمهر خدا یکسره در نورد

و لفظ چه برای شرط و بسیج بمعنی قصد ۱۲ غیر

بهر تو ام پیشتر گشت عزم — که دیبای بزمی و دیبای رزم

به پیرفاش که چالستان دیدمت — قوی دست و چابک عنان دیدمت

پر اشکست بزد بدم شگرفت — حریفی نداری درین هر دو حرف

حریفیت منم خیز و نواز رود — دلم تازه گردان به بانگ سرود

پریچهره برخاست و بنواخت چنگ — کمان خدنگی و تیر خدنگ

نوائی زد از نغمهای نوی — نوای سرود از دل پهلوی

که شاهان خدیوا جهان پهلوا — خردمند خویا خسرو پروا

سر سبزت از سرزنش دور باد — دل روشنت چشمهٔ نور باد

جوان بخت بادی و فیروزه رای — توانا و دانا و کشور کشای

کمر بست جانت با سودگی — قبای تنت دور ز آلودگی

به جا که رد آوری از نبک رید — پناهت خدا باد و پشتت خرد

جهان باد کاختر بکامت شود — همه ملک عالم بنامت شود

سر نغمه را کرد آسمانی راز خویش — بزد سوز خویش اندران ساز خویش

که نوشین درختی در آمد بباغ — برافروخت مانند روشن چراغ

گلی بود در بوستان ناشگفت — همان نرگسی در چمن نیم خفت

می لعل در جام ناخورده بود — نسفته دری دست ناکرده بود

بامید آن کز پی صید شاه — سوی گل نشاط آورد از صیدگاه

گل سرخ چیند بهار سپید — گهی لاله بیند گهی مشک بید

گرشه ندارد فراغت بباغ — که تا زد نظر سوی روشن چراغ

وگرنه بهاری بدین خرمی | چرا رایگان او فتد بر زمی
ز باد خزان هستم اندیشه ناک | که ریزد بهار چنین را بخاک
شهنشه که آواز دلبر شنید | ز دل ناله بیدلان بر کشید
نوش آوازی و ناله چنگ او | خبر دادش از روی گلرنگ او
که روی چنان نغز گوی چنین | حرامست بود آرزوی چنین
دل شه چو زان نکته آگاه گشت | ازان آرزو آرزو خواه گشت
وگر ره توقف پسندیده داشت | که تاراج بدخواه در دیده داشت
ز ساقی یکی داوری دل نهاد | که ره توشه از بهر منزل نهاد
یکی جام زرین پر از باده کرد | بیاورد رنج آن پریزاده خورد
دگر ره یکی جام یاقوت نوش | بآن نوش لب داده گفتا بنوش
ستد ماه و بوسید و بر لب نهاد | ببوسه ستد جام و با بوسه داد
شهنشه بیکدست ساغر کشان | بدست دگر زلف دلبر کشان
گهی بوسه دادی لب جام را | گهی لب گزیدی دلارام را
دران رسم کایین او دلکش است | می تلخ با نقل شیرین خوش است
چو نوشین می اندر دهن ریختند | بخوش خوابی نوشین در آویختند
درآن آرزو گاه بی دود و باش | نکردند جز بوسه چیزی تلاش
بیا ساقی آن رنگ داده عصیر | که رنگش بخون داد دهقان پیر
بده تا کمر چون در آید بجنگ | دهد رنگ و آتش مرا آب رنگ

فیروزی یافتن سکندر بر لشکر روس

سپاه سحر چون علم برکشید | جهان حرف شب را قلم درکشید
دماغ زمین از تف آفتاب | بسر سام سودا در آمد بخواب
برآورد مرغ سحرگه غریو | چو سرسامی از نور صرعی زد دیو
شه از خواب سر برزد آشوبناک | دل پاک را کرد زاندیشه پاک
بطاعتگه آمد نیایش نمود | زبان را بشکر آزمایش نمود
زیاری ده خود دران یاوری | گهی یاوری خواست گه یاوری
چو جنی بغلطید بر زردی تاک | کمر بست و زد دامن درع چاک
نهادندش اورنگ بر پشت پیل | کشیدند شمشیر گردش دو میل
دران پهن صحرای دریاشکوه | حصاری زد از موج لشکر چو کوه
سپه را بآیین پیشینه روز | برآراست سالار گیتی فروز
چپ و راست پیرامن آن حصار | ز پولاد بستند ره بر غبار
ز دیگر طرف روسی سرفراز | برآراست لشکر بآیین و ساز
جرسهای روسی خروشان شده | دماغ از تف خشم جوشان شده
ز عکس سر تیغ و برق سنان | دل از جای میرفت و دست از عنان
ز رنگ کمان رفت در مغز کوه | فشانش کنان تیر بر هر گروه
ز پولادی لخت گردن کشان | برون ریخته مغزها از دهان
ز بیدادگو پال پیل افگنان | فلک جامه در خم نیل افگنان
نهیب پلارک ز پرهای مور | ز بال عقابان نهی کرد زور
سر نیزه از طاسک سرنگون | بهر چرم فرد ریخته طاس خون

سم بادپایان ز خون چون عقیق / شده نعل زرین بخون در غریق

سنان در سپر لولب افروخته / سپر بر سپر لولب ... دوخته

ز بس خشت آهن که شد بر هلاک / لحد ساخت بر کشتگان خون خاک

سرافشانی تیغ گردن گذار / بر آورد از جوی خون لاله زار

ز سوزن سنان سینه را دوخته / ز مقراضه مقراضی آموخته

ز هر قبضه خنجری در شتاب / بر آورد چون اژدها سر ز خواب

ز بس کشتگان گرد بر گرد راه / چو بازار محشر شده حربگاه

نماینده رومی بهر سو ستیز / بر آورد از روسیان رستخیز

بر آمیخته لشکر روم و روس / بسرخ و سپیدی چو زردی عروس

سکندر در آن حرب چون پیل مست / یلی زره پهلو اسلحه بدست

چگونه بود پیل پولاد پوش / ز شیر ژیان چون بر آید خروش

بآن پیل و آن شیر ماند شاه / که بر پیل و بر شیر بر بسته راه

بهر تیغ داری که آن ساز کرد / سرش را به تیغی زدن باز کرد

شبه پوش چترش چو عباسیان / زده سنگ بر طاس بر طاسیان

به نیروی بازوی زخم رکاب / چپ و راست انگنده سر بی حساب

هم از پای و بر جای و هم لشکرش / که تا کی بر آید ز کوه اخترش

صطرلاب فرزانه در آفتاب / بطالع گرفتن چو مه در شتاب

چو طالع به پیروزی آمد پدید / جهان کرد شمشیر شه را کلید

بشه گفت پیروزی که یاری ترست / درین دستگیری استواری تراست

بجنبید خسرو چو دریای نیل — سر دشمن افگند در پای پیل

سوی روسی آورد یک ترکتاز — چو تند اژدهائی دهن کرده باز

برآورد پیروزی شاه دست — بقنطال روسی درآمد شکست

چو بشکست بشکستن خردشان — بیک حمله از جای خود بردشان

شه پیل افگن بخم کمند — درآورد قنطال را زیر بند

هزیمت برافتاد بدخواه را — جهان داد شاهی جهانشاه را

ز روسی بسی جوی خون ریختند — گرفتند و کشتند و آویختند

ز بس روسیان را سر انداخته — بهم پشتی از کشته پرداخته

ز شیران پرطاس روسی دیار — گرفتار شد تیغزن صد هزار

دگر کشته شد زیر شمشیر تیز — ز کشتن بود فتنه را ناگزیر

قدر مایه رستند بی برگ و ساز — گریزان سوی روس گشتند باز

نه چندان غنیمت بخسرو رسید — که اندازه آید آن را پدید

ز سیم و زر و قندز و لعل و در — شتر بار قنطارها گشت پر

چو بر دشمنان شاه شد کامگار — شد از فرخی کار او چون نگار

فرود آمد از خنگ ختلی خرام — که دید آنچه مقصود بودش تمام

بشکر خداوندی بر خاک سود — کر فتح از خدا آمد از خاک بود

چو کرد آفرین داور خویش را — همان گنجها داد درویش را

جهان را ز دشمن تهی دید جای — بآرامش و رامش آورد رای

بیا ساقی آن جام گوهرفشان — بترکیب من گوهری در فشان

مگر جان خشکم بدو تر شود
که زنگار گوهر بگوهر شود

رهائی دادن سکندر نوشابه را از دست روس

چو فارغ شد اسکندر از فیلقوس
ز یغمای برطاس و تاراج روس

نشستنگهی زان طرف بازجست
که دارد نشستنده را تندرست

درختش ز طوبی دلاویزتر
گیاهش ز سوسن زبان تیزتر

روان زیر هر دو آبهای زلال
گوارنده تر ز ... بود آن زلال

به پیرامنش بیشهای خدنگ
بهم در شکسته شکنج ... سنگ

فزونتر ز رنگش به هر نیم ارشش
ز آب زلالی یافته پرورش

چو زینگونه جائی بدست آمدش
در آن جای فرخ نشست آمدش

دگر باره گسترد رومی بساط
همیکرد با تازه رویان نشاط

چو شاهان نشستند در بزم شاه
شد آراسته حلقه بر بزمگاه

بفرمود شه تا غنیمت کشان
دهند از شمار غنیمت نشان

ز گنجی که آگنده شد کوه کوه
ز روسی و برطاس و دیگر گروه

دبیران بزد دانش بکار آورند
کم و بیش آن در شمار آورند

غنیمت کشان بر در شهریار
غنیمت کشیدند بیش از شمار

نه چندان گرانمایه در بار بود
که آنرا شماری پدیدار بود

گشادند سربسته گنجینه‌ها
کز و خیزد آسایش سینه‌ها

ز زرکاسنی و نقرئی زیبقی
که مهتاب را داد بر دستفی

نباشد جز این موی مارا درم | نگر دو یکی موی زرین موی کم
از آن هیبت آمد ملک را شکوه | که چون بنده فرمان شد آن گرگ گرد
بفرزانه گفتا که در خسروی | سیاست کند دست شه را قوی
سیاست نگر تا چه تعظیم کرد | که جرم چنین را به از سیم کرد
درین کشور از هر چه من دیده ام | به اینست واین را پسندیده ام
گر این خلق را نیستی این گهر | نه بستی کسی حلم کس را کمر
ندارد هنرهای شاهانه کس | بدین یک هنر پادشاه اند بس
چو شه باغنیمت شد از دستبرد | سپاس غنیمت غنیمت شمرد
جهان آفرین را سپاس عوام | برآراست آنگاه در خواست جام
و رود خوش دبا و مخوشگوار | در آمد ببخشش چو ابر بهار
سران سپه را که بردند رنج | بجز وار بادا د دینار و گنج
غنی کردشان از زر اندازه سنج | ز نو هر زمان خلعتی ساختن
نماند از سپه هیچ محمل کشی | که بر دی زدیبا نشد مفرشی
طلب کرد مرد زبان بسته را | بیا پای بند بگسسته را
در آمد بپا بابی کوه گرد | چو دیگر کسان شاه را سجده کرد
ملک در سرش دید پاسی آن جانور | بغیرت بسی دید و جنبان زسر
ز پیرایه دچه هر وزر و سیم | بدان جانور داد نزلی عظیم
نه پذرفت یعنی که با گنج وساز | بیابانیان را نباشد نیاز
سر گوسپندی بریشه فگند | نمودش که بیابم گوسپند

بیش ۱۲ — ظاهر ۱۲

شه از گوسپندان پرورده نے | وز آنها که باشد همه خوردنے
بفرمود دادن برون از قیاس | ببستند مرد وحشی و بردش سپاس
زمین بوس او کرد زاندازه بیش | بخوشنودی آمد بجای خویش
در آن مرغزاری خوش و دلربای | خوش افتاد شه را که خوش بود جای
می ناب میخورد بر بانگ رود | فلک هر زمان میرساندش درود
چو سرمست شد از گوارنده مے | گل از آب گلگون برآورد خوے
شه روسیان را بر خویش خواند | سزاوار تر جایگاهے نشاند
ز پای وز دست آهن انداختش | ز سر تا بپا زر خلعتے ساختش
بمولائیش حلقه در گوش کرد | بر و کین رفته فراموش کرد
دگر بندیان را ز بیداد بند | بخلعت برآراست کردار چند
بفرمود کارند نوشابه را | به تنهانه خورد آنچنان باده را
بفرمان شه کرد روسی شتاب | رسانید مه را بران آفتاب
همان لعبتان ستده بده را | همان زر و زیب پسندیده را
بیاراست نوشابه را چون بهار | بپوشید پیرایهٔ گوهر نگار
بکشنبے گنج دادش ز تاراج روس | دگر باره آراسته چون عروس
شبے چند می خورد با او بکام | چو شد نوبت کامرانی تمام
دوالی ملک را بدو داد و بخت | دوال دوالی بران عقد بست
چو پیرایهٔ گوهرے دادشان | فراز زناشوهری دادشان
ببرذع فرستادشان بے گزند | که تا برکشند آن بنا را بلند

برای عمارت بران رخت گاه | لبسی مال شان داد جز برگ راه

چو ترتیب ایشان بواجب شناخت | سران سپه را یکایک نواخت

شه روس را نیز با طوق و تاج | رها کرد و بنهاد بر وے خراج

چو رومی بشهری خود آورد رخت | دگر بار خرم شد از تاج و تخت

نه پیچید زان پس سر از داد او | همه سال مے خورد بر یاد او

شب و روز خسرو در آن مرغزار | گهی عیش می کرد گاہے شکار

بزیر سهی سرو و بید و خدنگ | می لال میخورد بر بانگ چنگ

چو خوش دید دل را خوشی مینمود | بآن دلکشی دل خوشی می فزود

بوالی و شاهی و بختی بلند | چرا خوش نباشد دل هوشمند

بیا ساقی آن آب آتش خیال | در افگن درین کهربا گون سفال

گوارنده آبی کزین تیره خاک | بدو شاید اندوه را شست پاک

نشاط کردن سکندر بآن کنیزک دادهٔ شاه چین

شبی روشن از روز رخشنده تر | مهی ز آفتابی درخشنده تر

ز سر سبزی گنبد تابناک | زمرد شده لوح طفلان خاک

ستاره بران لوح زیباز سیم | بنشته بسے حرف ز امید و بیم

دبیری که آن حرف را باز شناخت | درین غار با غول منزل نساخت

بشغل جهان رنج بردن چه سود | که روزی بکوشش نباید فزود

جهان غم نیرزد بشادی گرای | نه از غم بنا کرده اند این سرای

جهان از پی شادی و دلخوشی است / نه از بهر بیداد و محنت کشی است

درین جای سختی نگیریم سخت / درین جای بی بن برآریم رخت

بی شادی آوریم شادی نهیم / ز شادی نهاده بشادی دهیم

بجو دی رفت فردا بیاید پدید / بشادی یک امشب بباید خرید

جهان به که امشب تماشا کنیم / چو فردا رسد کار فردا کنیم

غم نامده خورد نتوان بزور / که پیش از اجل رفت نتوان بگور

مکن جز طرب در سر اندیشه / پدید است بازار هر پیشه

چه باید بخود بر ستم داشتن / همه سال خود را بغم داشتن

چه پیچیم درین عالم هیچ پیچ / که آینده و رفته هیچست و هیچ

گریزیم ازین کوچهای رحیل / ازان پیش کافتیم در پای پیل

بیا تا خوریم آنچه داریم شاد / درم بر درم چند باید نهاد

خوریم آنچه از ما پس ما خورند / بریم آنچه از ما بغارت برند

اگر برده خواهی چنان مایه بر / که بر وند پیشینگان دگر

اگر ترسی از رهزن و باج خواه / که غارت کند آنچه بیند براه

بدرویش ده آنچه داری نخست / که بنگاه درویش را کس نجست

چه زیرک شدآن مرد بینا سنج / که ویرانه را ساخت ماوای گنج

نه بینی که ده یک ستان خراج / بدهلیز درویش آرند باج

چو تاریخ یک روزه دارد جهان / چرا گنج صد ساله داری نهان

بیا تا نشینیم و شادی کنیم / شبی در جهان کیقبادی کنیم

یک امشب ز دولت ستانیم داد / زدی و ز فردا نیاریم یاد

نه پرسیم ز آنها کز و سود نیست / کزین پیشه اندیشه خوشنود نیست

بر آنچه آدمی را بود دسترس / بکوشیم تا خوش بر آید نفس

بچاره دل خویشتن خوش کنم / نه چندانکه تن نقل آتش کنم

دمی را که سرمایه زندگیست / به تلخی سپردن نه فرخندگیست

چنان برزن این دم که داوش دهی / که بادش بر دگر بباوش دهی

فدا کن درم خوشدلی را بسیج / که ارزان بود دل خریدن بهیچ

ز بهر درم تند و بدخو مباش / تو باید که باشی درم گو مباش

مشو در حساب جهان سخت گیر / که هر سخت گیری بود سخت گیر

بآسان گذاری دمی می شمار / که آسان زید مرد آسان گزار

شبی فرخ و ساعتی ارجمند / بود شادمانی شود دل پسند

گزارش چنین می کند جوهری / سخن را به یاقوت اسکندری

چو اسکندر آن شب بمهر تمام / بیاد لب دوست پر کرد جام

بنوشین لب آن جام را نوش کرد / ز لب جام را حلقه در گوش کرد

نشسته بکردار سرو جوان / که گه لاله ریزد گهی ارغوان

ز عنبر خطی بر گل انگیخته / بدان گل جهان آب گل ریخته

هم از فتح دشمن دلش شاد بود / هم از دولتش خانه آباد بود

طلب کرد یار دلارام را / پری پیکری نازک اندام را

ز نامحرمان کرد خرگه تهی / سماع و سرود آورد و خرگهی

سے فرق گیسو برآراسته · مرادے بعد آرزو خواسته
لب از ناروانه ولاو یزتر · زبان از طبرزد شکر ریزتر
دهانی و چشمی بر اندازه تنگ · یکے راه دل زد یکی راه جنگ
سر آغوش گیسوی عنبرفشان · رسن دار در عطف دامنکشان
طرازندهٔ مجلس و بزمگاه · نوازندهٔ چنگ در بزم شاه
بفرمان شه چنگ را ساز کرد · در درج گوهر زلب باز کرد
که از شادی امشب جهان پر نویست · همه شادی از دولت خسرویست
بهنگام گل خوش بود روزگار · بخندد جهان چون بخندد بهار
چو خورشید روشن برآید باوج · ز روشن جهان برزند نور موج
صباچه اندر آید بدیبا گرے · زمین رومی آرد هوا ششترے
گل سرخ چون کله بندد بباغ · فروزد ز هر غنچهٔ صد چراغ
سکندر چو پیروزی آرد بجنگ · نه زیبا بود آینه زیر زنگ
چو کیخسرو از می شود جام گیر · چرا جام خالی بود در سریر
ملک گر ز جمشید بالاترست · رخ من ز خورشید زیباترست
شه ار شد فریدون زرینه کفش · بفتحش منم کاویانی درفش
شه ار چون سلیمان شود دیوبند · مرا در جهان هست دیوانه چند
شه ار کیقبادی بلند افسرست · مرا افسر از مشک و از عنبرست
شه ار هست کاوس فیروزه تاج · ز من بایدش خواستن تخت عاج
شه ار ملک عالم گرفت اے شگفت · من آن را گرفتم که عالم گرفت

اگرچه کمندی جهانگیر شاه | فتادست در گردن مهر و ماه
کمندی من از زلف بر سازمش | نه ترسم بگردن در اندازمش
گر او را کمندی بود ماه گیر | مرا هم کمندی بود شاه گیر
گر او ناوک انداز و دوربست | مرا غمزهٔ ناوک انداز هست
گر او حربه دارد بخون ریختن | من از غمزه خون دانم انگیختن
گر او قصد شمشیر بازی کند | زبانم بشمشیر بازی کند
گر او تختی از زر بدارد بدوش | دو تختست زلفین من گرد گوش
گر او را یکی طوق بر مرکب است | مرا این که طوق و غبغب است
گر آید درون که یاقوت او کانی است | مرا لب چو یاقوت رمانی است
گر او حقه دارد از لعل تر | مرا حقه هست از لعل و در
گر او چرخ را هست انجم شناس | مرا انجم چرخ دارند پاس
گر او را علم هست بالای سر | مرا صد علم هست بیرون در
گر او شاه عالم شد از سروری | منم شاه خوبان بجان پروری
چو برقع براندازم از روی خویش | بگیرم جهان را بیک موی خویش
چو برمه کشم گیسوی عنبرین | بگیسو کشم ماه را بر زمین
چو تنگ شکر و ز عقیق آورم | ز لب شراب رحیق آورم
رحیقم برقص آورد آب را | عقیقم مفرح دهد خواب را
ز سه طوق خواهی ببین غبغبم | ز فندق نمک خواهی اینک لبم
بدین قند گویا شکر خند نیست | ورین نوش بین چون سم قند نیست

اگر کیمیا سنگ را زر کند — نسیم من از خاک عنبر کند
سهیل یمن تاب را باد و بیم — همان شد که بوی مرا با نسیم
بچشم دل خسته بریان کنم — بچشم دگر غارت جان کنم
ازین سو کنم صید بتوازمش — وزان سو بدریا دراندازمش
فریبم بدرمان و سوزم بدرد — منم کین کنم جز من این کس نکرد
اگر زاهدم بیند از راه دور — برو سجده چون هیربد پیش نور
وگر زاهدی باشد از خاره سنگ — برقصش درآرم بیک بانگ چنگ
کنم سیمکاری که سیمین تنم — ولی قفل گنجینه را نشکنم
در باغ ما را که شد ناپدید — بجز باغبان کس اندر کلید
رطبهاے تر گرچه دارم بسے — نه بیند بجز خار خشکم کسے
گلابم وسے درد سر میدهم — نمک خواه خود را جگر میدهم
نگر دید شب ترکی روی من — که چون خال من گشته هندوی من
نگر ماه نو کان هلالے کند — بامید من خانه خالے کند
چو زلفم در آید ببازی گرے — بدام آورم پای کبک درے
بنا گوشم ار بر کشاید نقاب — دهان گل سرخ گردد پر آب
ز رخ راچه بسازم از زلف بند — بآب معلق درآرم کمند
چو پیدا کنم لطف اندام را — سر من بشکنم مغز بادام را
چو ساعد گشایم ز بازوی نرم — سمن را ورق در نوردم ز شرم
شکر چاشنی گیر نوش منست — قمر حلقه در گوش گوش منست

وبیاتم گرو بست بر مشتری | گرو برد از و آیک انگشتری
شرابی که با گل خورم نوش باد | مرا یاد دو گل را فراموش باد
یک افسون ز چشمم ببابل رسید | کزو آمد آن جادویها پدید
ز جعدم یکی بوی در چین گذشت | کزو خشک شد ناف آهو بدست
چو حلقه کنم زلف بر طرف گوش | هزاران دل رفته بینی بهوش
کرشمه چو در چشم مست آورم | صد از دست رفته بدست آورم
دلی را که سر سوی راه افگنم | نمایم زنخ تا بچاه افگنم
ز موی بعاشق دهم طوق تاج | بوئی ز خلخ ستانم خراج
بسلطانی چین نهم مهر موم | ز نم پنج نوبت بتاراج روم
جگر گوشهٔ چینیانم بخال | چراغ دل روسیانم بقال
طبر زد دهم چون شوم خواب خیز | طبرخون زنم چون کنم غمزه تیز
بهم لعل را کار سازی کند | خیالم بخورشید بازی کند
رخم در بر سیمین صنم خواندم | صنم خانهٔ باغ ارم خواندم
چو بشکسته نار پستانم انگیخته | ز پستان دل نار شد ریخته
ز نارم که نارنج نوروزیست | کرانجبت دولت کرا روزیست
مبارک درختم که بر دوستم | بر آورد گلم زچه در پوستم
من و آب سرخ و طبر سبز شاه | جهان گو فرو شو با آب سیاه
بر آنم که وستان بکار آورم | چو چنگش خود در کنار آورم
گهی بوسه بر چشم مستش زنم | گهی زلف خود را بدستش دهم

شرطی کنم جان خود جای او | که هرگز نتابم سر از پای او
چنان خشم از بهر آن آفتاب | که سر در قیامت بر آرم ز خواب
گر آبی است کو زندگانی دهد | دگر سایه کو جوانی دهد
کند وصل من زندگانی دراز | جوانی دهم چون در آیم بناز
سکندر بحیوان خطا میرود | من اینجا سکندر کجا میرود
گر راه ظلمات پیش آیدش | سر زلف من راه بنمایدش
دگر زانکه جوید ز یاقوت رنگ | همان آورد آب حیوان بچنگ
لب من که یاقوت رخشان در وست | بسی چشمه آب حیوان در وست
جهان خسروا چند گردن کشی | بر این آب حیوان مشو آتشی
پری دیم و چون پری در پرند | تو دل بسته در پری دل مبند
مرا با تو در بار بستن مباد | شکن باد و لیکن شکستن مباد
بپیش این سنگ سخت از دل انگیختن | بنازک دلان را نیامیختن
مکن ترکی ای میل من سوی تو | که ترک توام بلکه هندوی تو
باین آسمانی زمین توام | زچینم ولی در دچین توام
گل من گل سایه پرور نیست | که سایه بخورشید در خور نیست
چو من میوه در سایه خانه بس | که ناخوش بود میوه کا سایه رس
مرا خود تو ریحان خوشبوی گیر | ز ریحان بود خانه را ناگزیر
رها کن بنخجیر این کبک باز | بترس از عقابان نخجیر ساز
رطب کو رسیده بود بر درخت | بسستی رسد گر نگیریش سخت

نیابی ز من به جگرخواره‌ای ... شکرخواره‌ای نه شکرپاره‌ای

چه دلها که خون شد ز خون خوردنم ... چه خونها که ماندست برگردنم

برابر شدم با شکرپاره‌ها ... مرا بیش ازو بود یا زاره‌ها

بیاد از دو چهره خویش دل کشم ... همان خوش همین خوش خوش اندر کشم

چو ساقی شوم می نباشد حرام ... چو مطرب شوم نوش ریزم بکام

چو بر رود دستان کنم دست خوش ... کنم مست زانگه شوم مست کش

بدو راین چنین دل بربها کنم ... در آغوش جان پرور بها کنم

ز ابرو دهم دیده را دلخوشی ... بجو در برکشندم کنم دلکشی

من و ناله چنگ نوشین سے ... ز من عاشقان کی شکیبند کے

چه نوشهر بار بود یار من ... چه باشد بجز خرمی کار من

چو من نیست اندر جهان کس بکام ... از آن نیست اندر جهانم بنام

چو بر زد دلاویز چنگے بچنگ ... چنین قولی از قند عناب رنگ

در آمد شه از مهر آن نوش و ناز ... بر آن چوزه کبک چون جره باز

تذرو بهار سے در آمد بگنج ... برون آمد از مهد زرین ترنج

سراپرده خالی و معشوق مست ... عنان رفت یکباره دل را ز دست

شب خلوت و ماهروی چنان ... اندر چون توان درکشیدن عنان

گوزن جوان را در افگند شیر ... بتاراج گاهش در آمد دلیر

بصید حواصل در آمد عقاب ... بمهمانی ماه رفت آفتاب

زمانی چو شکر لبش می گزید ... زمانی چو نیشکر ازش مے مزید

برون گرفت آن سمن سینه را — ز در مهر برداشت گنجینه را
نگارنده می دید روشن گوار — ملی باغ در بسته پر سیب و نار
عقیقی نیازرده بر مهر خویش — نگینی بالماس ناکرده ریش
نچیده گل خار بر چیده ای — بجز باغبان مرد نادیده ای
ازان گرمی آتش فزون شدن — ز جوشنده خون خواستی ریختن
ز شیرین زبان شکر انگیختند — چو شیر و شکر در هم آمیختند
بهم در خزیده دو سرو بلند — بباد ام روغن در افتاده قند
دو تن هر دو چون لام الف خم زده — دو حرف از یکی جنس در هم زده
دو عاشق دو لولو دو مرجان شدند — همی هر دو چون مار پیچان شدند
چو لولوی ناسفته زان لعل سفت — هم آسوده لولو و هم لعل خفت
سکندر بر آن چشمهٔ زندگی — بسی کرد شادی و فرخندگی
چنین چند شب را بشادی سپرد — وزان مرحله رخت بیرون نبرد
بیا ساقی آن جام رخشنده می — بکف گیر با نغمهٔ نای و نی
می کو بفتوای میخوارگان — کند چارهٔ کار بیچارگان

رفتن سکندر بتلاش آب حیوان

چو بانگ خروس آمد از بارگاه — جرس در گلو بست هارون شاه
وزان دهل زن در آمد بجوش — ز منقار مرغان بر آمد خروش
پرستش کنان خلق برخاستند — پرستندگی را بیاراستند

شه از خواب نوشینه سر برگرفت — نیایشگری کردن از سر گرفت
به نیکی ز نیکی دهشش یاد کرد — بران پرورشش عالم آباد کرد
چو آورد شرط پرستش بجای — بشغل می و مجلس آورد رای
گهی خورد می با نواهای رود — گهی داد بر نیکمردان درود
بگلگون می تازه همچون گلاب — ز سر درد می برد از دیده خواب
در لهو بکشاد بر همدمان — ز شور و ز غوغای ناخرمان
سخن می شد از هر دری در نهفت — کس افسانهٔ بی شگفتی نگفت
یکی قصه گفت از خراسان و غور — کز انجا توان یافتن زور زور
یکی از سپاهان دری کرد باز — که گنج فریدون از انجا کشاد
یکی گفت قیصور به زان دیار — که کافور صندل دهد بی شمار
یکی داستان زد ز خوارزم و چین — که مشکش چنین است و دیبا چنین
یکی گفت هندوستان بهتر است — که هیزم همه عود و در گل عنبر است
دران انجمن بود پیری کهن — چو نوبت باو آمد اندر سخن
همیدون زبان بر شگفتی گشاد — چو دیگر بزرگان زمین بوسه داد
که از هر سواد آن سیاهی به است — که آبی درو زندگانی ده است
بگنج گر آنی عمر خود برسنج — که خاکست بر گنج و حمال گنج
چو خواهی که مانی بسی روزگار — سر از چشمهٔ زندگانی برآر
کزان آب ساقی بسی سالخورد — به بینی بهر اندران کس نمرد
شد آن انجمن با سر افگندگی — که چون در سیاهی بود زندگی

سکندر بدو گفت کای نیک مرد ... مگر کان سیاهی بران آب خورد

سواد حروفست دست آزمای ... همان آب او معنی جان فزای

وگرنه که بیند زمین سیاه ... همه چشمه کز مرگ دارد نگاه

دگرباره پیر جهاندیده گفت ... که بیرون ازین رمزهای نهفت

حجابی است در زیر قطب شمال ... در و چشمهٔ پاک ز آب زلال

حجابی که ظلمات شد نام او ... روان آب حیوان ز آرام او

هر آنکس کزو آب حیوان خورد ... ز حیوان خوران جهان جان برد

اگر باورت ناید از من سخن ... بپرس از دگر زیرکان کهن

ملک را ز تشویش آن گفتگوی ... پدید آمد اندیشهٔ جستجوی

بپرسید ازو کان سیاهی کجاست ... نماینده بنمود کز دست راست

زمانا بآن بوم راه اندکیست ... ازین رو که بیهودی از ده یکیست

چو شه دید کان چشمهٔ خوشگوار ... بظلمت توان یافتن صبح دار

در بارگه سوی ظلمات کرد ... برفتن سپه را مراعات کرد

چو شد منزلی چند در کار دید ... ز لشکر بسی خلق بیمار دید

جهانی روان دید لشکر گهش ... جهانی دگر خاص بر درگهش

زنان را ز لشکر دران کوچگاه ... ببازار محشر همی ماند راه

ستوشیر مرغ ارغنان تافتند ... ببازار لشکر گهش یافتند

بهر خشکساری که خسرو رسید ... بباریدی باران گیا بر دمید

پی خضر گفتی دران راه بود ... همانا که خود خضر همراه بود

ز بسیاری لشکر اندیشه کرد — صبوری دران تاختن پیشه کرد

یکی غار که بود نزدیک دشت — که لشکر که خسرو آنجا گذشت

بنه هرچه با خود گران داشتند — بنزدیک آن غار بگذاشتند

ازان جمع کانجا شده جای گیر — شد آن بوم ویران عمارت پذیر

بن غار خواندش نگهبان دشت — بنام آن بن غار بلغار گشت

کسانیکه سالار آن کشور اند — رهی زادهٔ شاه اسکندر اند

چو شه دید کان لشکر بیقیاس — دران ره نباشد منزل شناس

تنی چند بگزید عیار روش — کماندار سختی کش و سخت کش

دلیر و تنومند سخت استخوان — شکیبنده و زورمند و جوان

بفرمود تا هیچ بیمار و پیر — نگردد دران راه جنبش پذیر

که پیر کهن گر بود سال خورد — ز دشواری منزل آید بدرد

نشستند پیران جوانان شدند — ره دوربین راه دانان شدند

جهان خسرو از مرز آن دیار — طلب کرد کارآگهی هوشیار

بره برون لشکرش پیش داشت — دو منزل بهر منزلی میگذاشت

همه توشهٔ ره ز شیرین و شور — روان کرد بر پشت اسپ و ستور

دو اسپه سپه سوی ظلمات راند — بر آن ماندگان نایبی را نشاند

باندازه گفتش همان گفتنی — که جای چنین سست نا خفتنی

چو یک ماه ره رفت سوی شمال — گذرگاه خورشید را گشت حال

ز قطب فلک روشنائی نمود — برآمد فرو شد بیک لحظه زود

بجائی رسیدند کز آفتاب
چنان راند لشکر همی برشتاب
خط استوا بر افق سر نهاد
زمین از هوا روشنائی نمود
سوی عطف گاه زمین تاختند
ز یکسو سیاهی برآورده حرف
همی برد این رهبر هوشمند
چو گشت اندک اندک زبر کار درد
چنین تا گذرگه بجائی رسید
سیاهی پدید آمد از کنج راه
فرو ماند خسرو که تدبیر چیست
سگالش نمودند کار آگهان
درون رفت شاید بهرسان که هست
بچاره گری هر کسی می شتافت
چو آمد شب آن نیم روشن دیار
برآشفت گردون چو زنجیر پی
شد آن راه از موی باریک تر
به بنگاه خود هر کسی رفت باز
بنزد بهو اسپی جوان خرد بود

ندیدند بیش از جهانی و رآب
که میلش همی رفت بجست آب
میانجی بقطب شمال ایستاد
حجاب سیاست سیاهی نمود
دران سایبان رایت افراختند
دگر سو گذر بسته دریای ژرف
بیک سو زبر کار چرخ بلند
بهر دو رهی دور تر گشت نور
که یکباره شد روشنی ناپدید
جهان خوش نباشد که گرد سیاه
نماینده کز بیم این راه کیست
که هست این سیاهی حجاب نهان
بباز آمدن ره که آرد بدست
بسامان چاره کسی ره نیافت
سیه مشک بر عود کرد اختیار
بزنگی بدل گشت کشمیر پی
ز تاریکی شام تاریک تر
در اندیشه آن شغل را چاره ساز
که روشندلی مهر پرورده بود

پدر داشته پیری نود ساله | ز رنج تنش هر زمان ناله
دران روز زادن که فرمود شاه | که ناید ز پیران کسی سوی راه
بوالهزره بود از پدر ناشکیب | چو بیمار نالنده از بوی سیب
نگهداشت آن پیر فرتوت را | چو دیگر کسان سرخ یاقوت را
بصندوق زادش نهان کرده بود | بسرخ ره آورش آورده بود
دران شب که از راه برگشتگی | درآمد باندیشه سرگشتگی
چو آن آن در بسته را باز کرد | وزین در سخن با وی آغاز کرد
کزین آمدن شه پشیمان شده است | ز سختی کشی سست پیمان شده است
ز تاریکی آمدنش را هراس | که بیخار خود راند اندر قیاس
تواند درون رفت بی رهنمون | برون آمدن راند اند که چون
بوالهزره را پیر دیرینه گفت | که هست اندرین پرده راز نهفت
چو هنگام رفتن رسد شاه را | بدان تا برون آورد راه را
یکی مادیان بایدش تندرست | کزادن همان باشد از نخست
چو زاده شود کره بادپای | سرش باز برند حالی بجای
همانجا که باشد بریده سرش | بپوشند تا بنگرد مادرش
دل مادیان زو بتاب آورند | وز انجا برفتن شتاب آورند
چو آید گه بازگشتن ز راه | بود مادیان پیشرو بر سپاه
بپوید سوی کره انغز خویش | برون آورد ره بهنجار پیش
از آن راه بی رهنمون آمدن | بدین چاره شاید برون آمدن

جوان کین حکایت شنید از پدر — بچاره گری رشته یافت سر

سحرگه که مشکین پرند طراز — بدریای عودی بدل گشت باز

بفرمود شه تا نقیبان بار — بهر کس کنند این سخن آشکار

که شه جستجوئی کند رهنمون — که چون آید از پرده راهی برون

بیایند بر شاه گیتی فروز — ازین تیره شب پر نمایند روز

یکایک یلان جمله برخاستند — برفتاری شاه بشتافتند

شهنشاه بنشست با انجمن — برفتن شده هر یکی رای زن

زهر گونه چاره می ساختند — دگرسان فسونی بر انداختند

شه افسون هر کس خریدار نی — در چاره هر کس پدیدار نی

جوانی خردمند آهسته رای — سخن را ز اندیشه رهنمای

حدیثی که از پیر دانا شنید — بچاره گری کرد شه را پدید

چو بشنید شه دلپذیر آمدش — بنزد خود جای دلیر آمدش

بدو گفت کای زاده مرد جوان — چنین رای از خود زدن چون توان

تو این دانش از خود نینداختی — بگو راست تا از که آموختی

اگر گفتی آباد گردی بگنج — دگر نه بکش گفتن آئی برنج

جوان گفت گر زینهارم دهی — کنم محمل از بار هودج تهی

بدو گفت شه دادمت زینهار — بگو راست گر خود شوی رستگار

جوان گفت می گویمت راست راست — که این دانش از رای بابای ماست

شهنشه چو فرمود روز نخست — که ناید بره پیر تا تندرست

پدر داشتم پیر و پیرینه سال / ز گردون بسی یافته گوشمال
من از شفقت پیر بابای خویش / فراموش کردم محابای خویش
بپوشیدگی با خود آوردمش / نه بد بود اگرچه بد آوردمش
سخنهای ره رفتن شاه دوش / رسانیدم او را یکایک بگوش
بتعلیم او دل برافروختم / چنین چاره زو در آموختم
شه از رای آن رهنمون شگفت / برافروخت کین نکته نغز گفت
جوان گرچه شاه دلیران بود / که در چاره محتاج پیران بود
که دیگر نو شاخ بازی کند / بشاخ کهن سرفرازی کند
جوان گر بدانش بود بی نظیر / نیاز آیدش هم بگفتار پیر
درین گفتگو بود شاه جهان / که آن مرد وحشی ز ناگهان
در آمد بیاورد نزدیک شاه / یکی پشته وار از سمور سیاه
وزان هر یکی قندزی نام تر / بجوهر یکی از یک خوش اندام تر
چو شه نزل او را خریدار گشت / دگر ره ز شه ناپدیدار گشت
بتاریکی اندر نهان کرد رخت / عجب ماند شه اندران کار سخت
باندیشه روشنائی نمای / دو اسپه سوی ظلمت آورد رای
بفرمود تا ماده پای چو باد / که آبستنی باشدش وقت زاد
بیارید زانگونه کان پیر گفت / شتر زاده باد با خاک جفت
چو کردند کاری که فرمود شاه / سوی آب حیوان گرفتند راه
بیا ساقی آن آب ظلمات رنگ / بجوی و بیار آب حیوان بچنگ

بدان آب روشن بصر کن مرا	وزین زندگی زنده تر کن مرا

رفتن سکندر در ظلمات بطلب آب حیات

درین فصل فرخ ز نو تا کهن	ز تاریخ دهقان سرایم سخن
گزارنده دهقان چنین در نوشت	که اول شب از ماه اردی بهشت
سکندر بتاریکی آورد رای	که خاطر بتاریکی آید بجای
نه بینی کزین قفل زرین کلید	ز تاریکی آرند جوهر پدید
کسی کآب حیوان کند جای خویش	سزد گر مجالی بر آرد ز پیش
نشیننده حوضهٔ آبگینه	بلی کز حجابی ندارد گزیر
سکندر چو آهنگ ظلمات کرد	عنایت تبرک مهمات کرد
عنان کرد سوی سیاهی رها	نهان شد چو مه در دم اژدها
چنان داد فرمان دران راه نو	که خضر پیمبر بود پیشرو
شتابنده خنگی که در زیر داشت	بادو داد کو زهرهٔ شیر داشت
بدان تا بران ترکتازی کند	سوی آبخور چاره سازی کند
یکی گوهرش داد اندر مغاک	بآب آزمودن شدی تابناک
بدو گفت کین راه را پیش و پس	قوی رهروی نیست بیش از تو کس
جریده بهر سو عنان تاز کن	بهشیار مغزی نظر باز کن
کجا آب حیوان بدارد فروغ	که رخشنده گوهر نگوید دروغ
بخور چون تو یابی به نیک اختری	نشان ده مرا تا ز من برخوری

بفرمان شه خضر خضرا خرام ‌ ‌ ‌ بر آهنگ پیشینه برداشت گام

ز هنجار لشکر بیکسو فتاد ‌ ‌ ‌ نظرهای رحمت ز هر سو گشاد

چو بسیار جست آب را در نهفت ‌ ‌ ‌ نی شد لب تشنه با آب جفت

فروزنده گوهر ز دستش بتافت ‌ ‌ ‌ فروزیده خضر آنچه میجست یافت

پدید آمد آن چشمهٔ سیم رنگ ‌ ‌ ‌ چو سیمی که پالاید از ناف سنگ

نه چشمه که آن زین سخن دور بود ‌ ‌ ‌ دگر بود هم چشمهٔ نور بود

ستاره چگونه بود صبحگاه ‌ ‌ ‌ چنان بود چون صبح باشد پگاه

بشب ماه ناکاسته چون بود ‌ ‌ ‌ چنان بود کز مه برافزون بود

ز جنبش نشد یکدم آرام گیر ‌ ‌ ‌ چو سیماب در دست مفلوج پیر

ندانم که از پاکی پیکرش ‌ ‌ ‌ چه مانندگی سازم از جوهرش

نیرزد ز هر چه هر آن نور ناب ‌ ‌ ‌ هم آتش توان خواندن او را هم آب

چو با چشمه خضر آشنائی گرفت ‌ ‌ ‌ بدو چشم او روشنائی گرفت

دلش گشت شاد آن ز صافی زلال ‌ ‌ ‌ که از دیدنش شد دگرگونه حال

فرود آمد از جامه بر کند چست ‌ ‌ ‌ سر و تن بدان چشمهٔ پاک شست

وزو خورد چندانکه بر کار رشد ‌ ‌ ‌ حیات ابد را سزاوار شد

همان خنگ را شست و سیراب کرد ‌ ‌ ‌ می ناب و نقرهٔ ناب کرد

نشست از بر خنگ صحرا نورد ‌ ‌ ‌ همی دشت دید و بر آن آب خورد

که تا چون شه آید بفرخندگی ‌ ‌ ‌ بگوید که آن چشمهٔ زندگی

چو در چشمه یک چشم زد بنگرید ‌ ‌ ‌ شد آن چشم از چشم او ناپدید

بدانست خضر از سر آگهی — که اسکندر از چشمه ماند تهی
ز محرومی او نه از خشم او — نهان گشت آن چشمه از چشم او
درین داستان رومیان کهن — بنوعی دگر گفته اند این سخن
که الیاس با خضر همراه بود — دران چشمه کو بر گذرگاه بود
چو با یکدگر هم فرود آمدند — بدان آب چشمه فرود آمدند
گشادند سفره بران چشمه سار — که چشمه کند خورد را خوشگوار
بران نان که بو با تر از مشک بود — نمک یافته ماهی خشک بود
ز دست یکی زان دو فرخ جمال — در افتاد ماهی بآب زلال
بپیچید در آب فیروزه رنگ — که تا ماهی رفته آرد بچنگ
چو ماهی بچنگ آمدش زنده بود — بر و هنده را فال فرخنده بود
بدانست کان چشمهٔ جانفزای — بآب حیات آمدش رهنمای
بجو آب حیوان بفرخندگی — بقای ابد یافت از زندگی
همان یار خود را خبر دار کرد — که او نیز خود آب زان آبخورد
شگفتی نه شد کاب حیوان گهر — کند ماهی مرده را جانور
شگفتی دران ماهی مرده بود — که بر چشمهٔ زندگی ره نمود
ز ماهی چو آن آب گوهر فشان — دگر داد تاریخ تازی نشان
که بود آب حیوان دگر جایگاه — مجوسی درروسی غلط کرد راه
گر آبی است روشن درین تیره خاک — غلط کردن آبخوردش چه باک
چو الیاس و خضر آبخور یافتند — ازان تشنگان روی بر تافتند

ز نشاو ابی کام آن سر گذشت | یکی شد بدریا یکی شد بدشت
زیک چشمه دریا شده وانشان | دو چشمه شده آسیا خانه شان
سکندر بامید آب حیات | همی کرد در رنج سختی ثبات
سر خویش را سبزی از چشمه جست | که سیراب تر سبزه از چشمه رست
چهل روز در جستن چشمه راند | برو سایه افگند در سایه ماند
بگرمی و در دل تنگ داشت | که بر چشمه و سایه آهنگ داشت
ز چشمه نه سایه رسد بلکه نور | ولی کم فتد سایه از چشمه دور
اگر چشمه با سایه بودی صواب | کجا سایه با چشمه آفتاب
چو چشمه ز خورشید شد خوشگوار | چرا زیر سایه شد آن چشمه سار
بلی چشمه را سایه بهتر ز گرد | کزان هست سوزنده زین هست سرد
فرو ماند خسرو دران سایه گاه | چو سایه شده زرد زابروی سیاه
بامید آن کاب حیوان خورد | که هر کس که بینی غم نان خورد
ازان راه که او عمر پرواز گشت | چو نومید شد عاقبت باز گشت
وران غم که تدبیر چون آورد | گران سایه خود را برون آورد
سروشی دران رهش آمد به پیش | بمالید بر دست از دست خویش
جهان گفت یکسر گرفتی تمام | نشد سیر مغز از هوسهای خام
بدو داد سنگی کم از یک پشیز | که این سنگ را دار باخود عزیز
دران گوش ازین خانه سنگ بست | که هم سنگ این سنگ آری بدست
همانا که آشوب چندین هوس | بهم سنگ این سیر گردی و بس

ستد سنگ زو شهریار جهان | سپارنده سنگ زو شد نهان
شتابنده می شد دران تیرگی | خطر در دل و در نظر خیرگی
یکی هاتف از غیب آواز داد | که روزی بهر کس خطی باز داد
سکندر که جست آب حیوان ندید | بجسته بخضر آب حیوان رسید
سکندر بتاریکی آرد شتاب | ره روشنی خضر یابد بر آب
دگر هاتفی گفت کای اهل روم | فرو زنده گی شد این مرز و بوم
پشیمان بود هر که بردارد اش | پشیمان تر آنکس که بگذاردش
وزان هرکس افگند در رخت خویش | باندازه طالع بخت خویش
شگفتی بسی دید شه و نهفت | که نتوان از آن ده یکی باز گفت
حدیث سرافیل و آواز صور | نگفتم که ره می شد از راه دور
چو گوینده دیگر آن کان گشاد | اساسی دگر باز نتوان نهاد
چو با چشمه شاه آشنائی نیافت | سوی چشمه روشنائی شتافت
سپه نیز بر حکم فرمان شاه | بباز آمدن برگرفتند راه
همان پویه در راه نو شد که بود | همان مادیان پیشرو شد که بود
چهل روز دیگر چو رفت از شمار | پدید آمد آن تیرگی را کنار
برون آمد از زیر ابر آفتاب | زخی آبی اندام خسرو بتاب
و دید از پی آنچه روزی نبود | چو روزی نباشد دویدن چه سود
بدنبال روزی چه باید دوید | تو بنشین که خود روزی آید پدید
یکی تخم کارد یکی بدرود | همان کس که او زین برخورد

نشاید همه کشتن از بهر خویش
که روزی خورانند زاندازه بیش

زبا فیکه پیشینگان کاشتند
پس آیندگان بهره برداشتند

چو کشته شد از بهر ما چند چیز
ز بهر کسان ما بکاریم نیز

چو در کشتکار جهان بنگریم
همه ده کشاورز یکدیگریم

بیا ساقی آن می که دلکش است
بمن ده که می در جوانی خوش است

مگر چون وران می دهان تر کنم
بدو بخت خود را جوان تر کنم

بیرون آمدن سکندر از تاریکی

چو بیداری بخت شد رهنمون
ز تاریکی آمد سکندر برون

چنان رهبری کرد آن بادبان
که نامد چپ و راستی درمیان

بران خط نورد نخستین گذشت
چو پرکار بود آخرش بازگشت

چو اقبال شد شاه را کارساز
بروشن جهان ره برون برد باز

سوی لشکر آمد عنان تافته
مراد طلب کرده نایافته

بنعقاد از آن تاب در تافتن
که روزی بقسمت توان یافتن

ز نجید گر ره بحیوان نبرد
که در راه حیوان چو حیوان نمرد

چو اندوه آید مشو ناسپاس
ز محکم تر اندوه اندر هراس

برهنه ز صحرا الجهرا شدن
به از غرقهٔ آب دریا شدن

برنجید سر از دو سرهای سخت
نه انسان که از زخم شمشیر سخت

ز نجد گلوسی که بحون بود
خفه کرد از خورش افزون بود

لبی کارگز کار مشکل‌ترست — تن آسان کسی کو تو بدل ترست

چو دیدند لشکر ره آورد خویش — نهادند سنگی ره آورد پیش

همه سنگها سرخ یاقوت بود — کز و دیده را روشنی قوت بود

یکی راز کم گوهری دل بدرد — یکی را ز بی گوهری باد سرد

پشیمان شد آنکس که باقی گذاشت — پشیمان تر آنکس که خود برنداشت

چو آسوده روزی دو شه زان شتاب — شد داد دیرینه از خورد و خواب

بیاد آمدش حال آن سنگ خرد — که پنهان بدو آن فرشته سپرد

ترازو طلب کرد و کردش عیار — ز بسیار سنگش فزون بود بار

ز مثقال بیش آمد از من گذشت — بسی سنگ برداشت از کوه و دشت

بصد من کیانی برافراختند — در و سنگ هم سنگش انداختند

فزون آمد از وزن صد پاره کوه — ز برسنجش هر کسی شد ستوه

شنیدم که خضر آمد از دور گفت — که این سنگ با خاک سازند جفت

کف خاک با او چو کردند یار — هم سنگیش راست آمد عیار

شه آگاه شد زان نمودار نغز — که خاکست و خاکش کند سیر مغز

یکی روز با خاصگان سپاه — چو مینو یکی مجلس آراست شاه

غلامان زرین کمر گرد تخت — چو سیمین ستون گرد زرین درخت

همه تاجداران روی زمین — دران پایه گشتند زانو نشین

ز هر شیوه کان بود دلپذیر — سخن می شد از گردش چرخ پیر

ز تار یکی آب حیوان بسی — سخن در سخن می شد از هر کسی

که گر ره بتاریکی آن آب هست | شتابنده را چون نیاید بدست
اگر نیست آن آب در تیره خاک | چرا نامش از نامها نیست پاک
درینباب می شد سخنهای نغز | کز و روشنائی درآید بمغز
ز پیران آن مرز بیگانه بوم | چنین گفت پیری بدانای روم
که شاه جهانگیر آفاق گرد | که چون آسمان شد ولایت نورد
گر از بهر آن جوید آب حیات | که از پنجه مرگ یابد نجات
درین بوم شهریست آباد و بس | که هرگز نمیرد دران هیچ کس
کشیده دران شهر کوه بلند | شده مردم شهر از و شهربند
بهر مدتی بانگی آید ز کوه | که آید بنوشنده راز ان شکوه
بخواند ز مردم یکی را بنام | که ای فلان سوی بالا خرام
بنوشنده زان بانگ فرمان پذیر | نگردد یکی لحظه آرام گیر
ز پستی کند سوی بالا شتاب | بپرسندگان زو نیاید جواب
پس کوه خارا شود ناپدید | کس آن بند را می نداند کلید
گر از مرگ خواهد تن شه امان | بآن شهر شاید شدن بیگمان
شه از گفت آن مرد دانش بسیج | فرو ماند بر جای خود پیچ پیچ
بکار آزمائی دلش تیز گشت | دران عزم رائش سبکخیز گشت
بفرمود کز زیرکان سپاه | تنی چند تا سر درآید براه
در آن منزل آرامگاه آورند | سخن را درستی بشاه آورند
بپایند زشان گفت زآواز کوه | بناید که جنبد کسی زین گروه

اگر نام پیدا کند یا نشان — بران گفته گردند دامنکشان
مگر چون شود راه پاسخ دراز — برون آید از زیر آن پرده راز
نصیحت پذیران اندرز شاه — سوی شهر بی مرگ جستند راه
دران شهر با فرخی تاختند — بجای خود آرامگه ساختند
خبرهاش از آشکار و نهفت — چنان بود کان مرد دیرینه گفت
بهر وقت آوازی از کوهسار — رسیدی بنام یکی زان دیار
نیوشنده چون نام خود یافتی — برغبت سوی کوه بشتافتی
چنان در دویدن شدی ناصبور — کز آن ره نگشتی بشمشیر دور
رقیبان شه چارها ساختند — نواهای آن پرده نشناختند
چو گردون گردنده لختی بگشت — فلک منزلی چند را در نوشت
ز پیکان شش گردش روزگار — یکی را برفتن شد آموزگار
از آن راز جویان نهان پژوه — یکی را بخود خواند هاتف بکوه
سبک خواست آنکس که بشنید نام — سوی هاتف کوه شد شادکام
گرفتند دامانش یاران بجنگ — که در پویه بنمای لختی درنگ
بباید که پوینده شیدا شود — مگر راز ازین پرده پیدا شود
شتابنده را زان نمیدشت سود — فغان میزد و تیزگامی نمود
همی گفت چیزی که آید بکار — برفتن شده چون فلک بیقرار
رهانید خود را بصد زرق و زور — شد آواره زیشان چو پرنده مور
بماندند یاران ازو در شگفت — ازو هر کسی عبرتی در گرفت

٣٦٧

که زیرک تر از ما درین ترکتاز / نگر چون شد از ما و نگشاد راز
برین نیز چون مدتی در گذشت / بتابید خورشید بر کوه و دشت
بیارد گر نوبتی در رسید / شد او نیز در نوبتی ناپدید
هراسنده گشتند زان داوری / که کس را نکرد آسمان یاوری
قدرها یه مردم که ماندند باز / نخواندند از آن لوح یک حرف راز
ز بی راهی خود براه آمدند / وزان شهر نزدیک شه آمدند
نمودند حالت که از ما بسی / سوی کوه شد باز نامد کسی
بهنگام رفتن درنگی نبود / به امید باز آمدن نیز بود
ندانم که آواز آن پرده چیست / نوازنده ساز آن پرده کیست
چو ما راه این پرده نشناختیم / از آن پرده آهنگ برون تاختیم
زما چند کس کرد بر کوه ساز / نیامد یکی رفته زان کوه باز
چو دیدیم کایشان گرفتند کوه / گرفتیم دشت آمدیم این گروه
چنین است خود گنبد تیز گشت / که گه کوه گیرند و گاه دشت
سکندر چو راز رقیبان شنید / رهی دید باز آمدش ناپدید
بدان راهش آنکه نیاز آمدی / کز و یک تن رفته باز آمدی
ز حیرت در آن کار سرگشته ماند / که عنوان آن نامه را کس نخواند
خبر یافت کان رفتن ناگهان / کسی راست کو را سراید جهان
مثل زد که هر کس کاو زاد و مرد / ز چنگ اجل هیچکس جان نبرد
چو با گورگیران ندارند زور / بپای خود آیند گوران بگور

گہ تیر خوردن عقاب دلیر	زبیم خود آید ز بالا بزیر
بیا ساقی آن بادہ بردار زود	کہ بی بادہ شادی نباید نمود
بیک جرعہ زان بادہ یاریم دہ	ز جنگ اجل رستگاریم دہ

بازگشتن سکندر از فتح اقالیم و آمدن بروم

مژہ تا بہم بر زنی روزگار	بہر نیک و بد باشد آموزگار
سرے را کند در زمین پای بند	سرے را برآرد بچرخ بلند
در آید یکے را ز منظر بچاہ	برآرد یکے را ز ماہی بماہ
کند این چنین چند بازی بسیج	سرانجام بازیش ہیچ است ہیچ
از آن توسنے بہ کہ باشیم رام	کہ سیلی خورد مرکب بد لگام
چو تازی فرس بد لجامی کند	خر مصریان را غلامی کند
جہان ور جہان خلق بسیار دید	رمید از ہمہ با کسے نارسید
جہان آن کسی راست کو در جہان	شود آگہ از کار کار آگہان
گزارش چنین شد درین کارگاہ	کہ چون زد دران غار شہ بارگاہ
بسے گنج در کار آن غار کرد	وزان غار شہری چو بلغار کرد
ز بلغار فرخ در آمد بروس	برآراست آن مرز را چون عروس
وز انجا در آمد بدریای روم	بران بر گذشتی بآباد و بوم
بزرگان روم آگہی یافتند	سوی رایت شاہ بشتافتند
بشکرانہ جان می کشیدند پیش	چو دیدند در روی خداوند خویش

همه خاک روم از ره آورد شاه ... برافروخت چون شب رخشنده ماه

چو یاقوت شد روی هر جوهری ... ز یاقوت ظلمات اسکندری

در آرایش آمد همه روی شهر ... زمین یافت از گنج پوشیده بهر

بهشتی ز هر قصر بر انگیختند ... در و سیم و زر بر زمین ریختند

شکستند قفل در گنج را ... جهان قفل بر زد در رنج را

ببرج خود آمد فروزنده ماه ... بسر بر چو خورشید روشن کلاه

شه از روم شد با زمین خویش بود ... بروم آمدن زآسمان بیش بود

چو آبی که ابرش ببالا برد ... ببا ز آمدن دگر بدریا برد

نشست از بر تخت یونان بناز ... برآسود از رنج راه دراز

ز دل دامن هفت کشور گذشت ... بهر کشوری نایبی برگماشت

ملوک طوائف بفرمان او ... کمر بست بر عهد و پیمان او

بتشریف او سرفراز آمدند ... سوی کشور خویش باز آمدند

جداگانه هر یک بجوهر کشی ... برآورد گردن بگردنکشی

کسی گردن خود کسی را نداد ... بخود هر کسی گردنی بر گشاد

بیاد سکندر گرفتند جام ... جز او هیچکس را نبردند نام

چو شه باز در ملک یونان رسید ... بدو داد گنج سعادت کلید

ز دانش بسی مایه ساز کرد ... در حکمت ایزدی باز کرد

چو فرمان رسیدش به پیغمبری ... نپیچید گردن ز فرمانبری

دگر باره زاد سفر برگرفت ... حساب جهان گشتن از سر گرفت

دو نوبت جهان را جهاندار گشت ‌‌ ‌ یکی شهر و کشور یکی کوه و دشت

ازان نوبت آن بد که آباد بوم ‌ ‌ ‌ همه یک بیک دید و آمد بروم

دگر نوبت آن بد که بی راه راه ‌ ‌ ‌ روان کرد رایت بخورشید و ماه

چو زین بزمگه باز پرداختم ‌ ‌ ‌ شکار ریز بزمی دگر ساختم

سخنهای شیرین وران نیم درج ‌ ‌ ‌ بسی کردم از بکر اندیشه خرج

گران در که یک یک برو بسته‌ام ‌ ‌ ‌ بهر مطلعی باز پیوسته‌ام

بیکجای در رشته آرند باز ‌ ‌ ‌ پر از در شود رخنهٔ عقد ساز

جداگانه فرسنگ هر پیکری ‌ ‌ ‌ ز قانون حکمت بود دفتری

همان ساقیان گزارش گران ‌ ‌ ‌ که برهم نشاندم گران تا گران

نشیننده هر یک زر دیقیاس ‌ ‌ ‌ چو بر گنج گوهر نگهبان پاس

که دانند چنین نقش انگیختن ‌ ‌ ‌ برین دلبری رنگ آمیختن

چنان بستم ابریشم ساز او ‌ ‌ ‌ کز از زهره خوشتر شد آواز او

بجای که ناراستی یافتم ‌ ‌ ‌ بروز بور راستی ساختم

سخن کان نه بر راستی ره برد ‌ ‌ ‌ بود خوار گر پایه بر سر برد

کجا پیش پیرای پیر کهن ‌ ‌ ‌ غلط رانده بود از درستی سخن

غلط گفته را تازه کردم طراز ‌ ‌ ‌ برین عذر واگفتم آن گفته باز

چو شد نیمه زین بنا هر بست ‌ ‌ ‌ مرا نیمهٔ عالم آمد بدست

دگر نیمه را گر بود روزگار ‌ ‌ ‌ چنان گویم از طبع آموزگار

که خوابنده را سر برآرد ز خواب ‌ ‌ ‌ برقص آورد ماهیان را در آب

ای هشیار کند

زمانه گرم داد خواهد امان — چنانست اندیشه را در گمان

که در باغ این نقش رومی نورد — گل سرخ رویانم از خاک زرد

کنم گنج از سفتهٔ طبع پر — چو فیروزه فیروزه در جوی در

ز هر باغ آرام گل نغز بوی — ز هر گل گلابی در آرم بجوی

گر اقبال شه باشدم دستگیر — سخن زود گردد گزارش پذیر

بیا ساقی آن روز روشن چو ماه — بمن ده بیا و زمین بوس شاه

که تا مهد بر پشت پروین کشم — بیاد وی آن جام زرین کشم

خاتمهٔ کتاب بر مدح ممدوح

ولایت ستان شاه گیتی پناه — فریدون کمر ملکه خاقان کلاه

ملک نصرة الدین که از داد او — خورد هر کسی باده بر یاد داد

سپهریست کاختر بدو تافته است — محیطی که تاج از گهر یافته است

چو دریای ثالث نمط شوی خاک — ز ثالث ثلثه جهان شسته پاک

چو سیارهٔ مشتری سربلند — نظرهای او یک بیک سودمند

تبربیع و تثلیث گوهرفشان — مربع نشین و مثلث نشان

ز سرسبزی او جهان شادخوار — جهان را ز چندین ملک یادگار

ستاره که بر چرخ ساید سرش — ز ده سکه عبده بر درش

جهان را به نیروی شاهنشهی — ز فرهنگ پر کرده واز غم تهی

بزم آفتابی است افروخته — برزم اژدهای جهان سوخته

ز روشن درونی که دارد چو آب ‌‌ بدو چشم روشن شده است آفتاب

چو شمشیرش آهنگ خون آورد ‌‌ ز سنگ آب و آتش برون آورد

چو تیر از کمان کمین افگند ‌‌ سر آسمان بر زمین افگند

فرنگ و فلسطین و رهبان روم ‌‌ پذیرای فرمان مهرش چو موم

چو دیدم که بر تخت فیروزمند ‌‌ بسرسبزی بخت شد سربلند

نثارے نمودم سزاوار او ‌‌ که ریزم براورنگ شهوار او

هم از آب حیوان اسکندری ‌‌ زلالی چنین ساختم گوهری

چو از ساختن باز پرداختم ‌‌ بدرگاه او پیشکش ساختم

سپردم نگین چنین گوهرے ‌‌ ز اسکندری هم باسکندری (ذوالقرنین)

بقا بادشه را به نیروی بخت ‌‌ بدو باد سرسبزی تاج و تخت

چنین بلبلے در گلستان او ‌‌ مبارک نفس باد بر جان او

زهی تاجداری که تاج سپهر (نظامی) ‌‌ سریر ترا سر برآرد ز مهر

توئی در جهان شاه بیداربخت ‌‌ ترا دیر دولت سزاوار تخت

نیارد ز گیتی کس آن دستگاه (خ آرد) ‌‌ که نزلی فرستد سزاوار شاه

ازین کوزهٔ گل گرابی چکید ‌‌ دران ژرف دریا کی آید پدید

نم چشمه کز سنگ خارا رسد ‌‌ چو اندک بود کے بدریا رسد

نظامی که خود را غلام تو کرد ‌‌ سخن را گزارش بنام تو کرد

همان پیش تخت تو مهمان کشید ‌‌ که آن مور پیش سلیمان کشید

ببین رنگ طاوس و پرواز او ‌‌ که چون گربه زشت آمد آواز او

بدین بلبل خرده بین کز نوا | فرود آور و مرغ را از هوا
من آن بلبلم کز ارم تاختم | بباغ تو آرامگه ساختم
نوائی سرایم ز ایام تو | که ماند بر و سالها نام تو
بنام تو زان کردم این نامه را | که زرین کند نقش تو خامه را
مرا پیل بار از تو مقصود نیست | که پیل تو چون پیل محمود نیست
نبخشی تو بی آنکه خواهد کسی | خزینه فراوان و خلعت بسی
من این نامه را گر بزر گفتمی | بعمری کجا گوهری سفتمی
بهانا که عشقم بدین کار داشت | چو من کم زبان عشق بسیار داشت
مراد او توفیق گفتن خدای | ترا باد پاینده فرهنگ و رای
از آن بیشتر کاوری در ضمیر | ولایت ستان باش و آفاق گیر
زبان تا زمان از سپهر بلند | بفتح و ظفر باش فیروزمند
جهان پیشخور و جوانیت باد | فزون از همه زندگانیت باد
بیا ساقی آن جام دهقان پیر | بمن ده که ای ساغر دستگیر
از آن می که جان را بود هوش باد | مرا شربت و شاه را نوش باد

خاتمة الطبع

الحمد لله والمنة که بتاریخ بست و سوم ماه مئی سنه ۱۹۰۸ء مطابق ماه ربیع الثانی سنه ۱۳۲۶ھ نسخهٔ سکندر نامهٔ بری واقع نولکشور پریس لکھنؤ بحکم والامرتبت بابو پراگ نارائن صاحب بدرت حشمتهم مالک مطبع اوده اخبار زیور طبع پوشید

نام کتاب	قیمت
شرح زلیخاے جامی - از مولوی محمد شاہ -	۱۳ر
تحفۃ الاحرار جامی محشی -	۳ر۶پا۹
سبحۃ الاحرار جامی محشی -	۶ر
مثنوی یوسف زلیخاے فردوسی - از استاد معروف -	۴ر
مثنوی لیلی مجنون - از امیر خسرو رح -	۲ر
مثنوی ہشت بہشت - از ملا خسرو -	۲ر۳پا۹
مثنوی لیلی مجنون - ہاتفی -	۲ر
مثنوی شیرین خسرو آصفی - از نواب آصف جاہ -	۷ر
مثنوی تحفۃ العراقین - از افضل الشعرا خاقانی -	۷ر
مثنوی نلدمن فیضی -	۴ر۲پا۹
مثنوی غنیمت - از ملا محمد اکرم ملتانی -	۳ر
مثنوی نشتر غم - از ملا محمد مقیم -	۲ر
مثنوی زلالی مشہور در نازک خیالی -	۱۵ر۳پا۹
مثنوی تحفہ طہران مصنفہ مولوی ابو الحسن صاحب فرید آبادی کاغذ سفید چکنا -	۴ر ب
مثنوی میر عبد الجلیل بلگرامی جلیل القدر نامی قابل دید -	۳ر۳پا۹
مثنوی نالہ منظور - از سید منظور احمد -	۲ر

نام کتاب	قیمت
مثنوی شکرستان خیال مع خوان نعمت از ملا ذوقی -	ار
مثنوی زاد المسافرین از ملا حسین واعظ	ار۳پا۹
فسانۂ وامق وعذرا از شعراے قدیم صرفی -	۵ر
ترجیع بند خود رفتہ از منشی بہاری لال -	ار۳پا۹
کتب قصص نثر درسی وغیرہ	
عیار دانش - از شیخ ابو الفضل وزیر اکبر بادشاہ -	۹ر۹پا۹
شبستان عشرت معروف بہ عجیب القصص از منشی بخت سنگھ -	۲ر۳پا۹
انوار سہیلی - از ملا حسین واعظ -	۱۵ر
مفرح القلوب - یعنی کیدڑ نامہ از منشی تاج الدین -	۲ر۲پا۹
نگار دانش تلخیص انوار سہیلی مولفہ منشی نولکشور صاحب سی - آئی - ای مرحوم -	۸ر
بہار دانش - جلی قلم محشی در بیان بیوفائی مستورات مین -	۱۳ر۲پا۹
ایضاً - متوسط قلم -	۹ر
طراز دانش - از مولانا غلام حضرت علوی متخلص بہ صابر وفاداری مستورات مین	

نام کتاب	قیمت
کشائش نامہ مع فرہنگ۔ از منشی راج کرن بخط شکستہ۔	۳ر۹ما
کتب انشاآت ہر قسم	
انشاے بہار عجم۔ عبارت درسی بغیر الفاظ عربی۔	ار
انشاے فیض رسان مفید تعلیم طلبہ۔	۳ر۲ما
انشاے خلیفہ۔ تسلیم اطفال کا خلیفہ مع حواشی اردو دو قسم خط۔ (اول) بخط نستعلیق۔	۲ر
(دوم) بخط شکستہ۔	۲ر
انشاے تمیز۔ از منشی کالی راے۔	ار۳ما
انشاے مادھو رام۔ مشہور عام بخط نستعلیق۔	۴ر۳ما
ایضاً۔ حسب مراتب بالا بخط شکستہ۔	۳ر۳ما
نوباوۂ منیر۔ نادر انشا از میر صافی منیر لاہوری۔	ار۶ما
نثر الدرر۔ از مولوی روح الامین عبارت متین نہایت عمدہ۔	۸ر
انشاے بہار ہند۔ از منشی عبد العزیز آروی۔	۹پائی
مولانا جامی۔	۲ر۶ما

نام کتاب	قیمت
انشاے طاہر وحید۔ بلیغ مشہور درسی۔	۴ر۹ما
انشاے فائق۔ مشہور درسی	ار
انشاے دولت رام۔ مشہور عام۔	۹پائی
انشاے صفدری۔ رقعات فارسی و مقابل میں رقعات اردو عمدہ طرز تعلیم۔	۲ر۹ما
ریاحین عظیم۔ مکتوبات عبارت رنگین از ملا غیاث الدین مصنف غیاث اللغات نادر فقرات۔	۴ر
انشاے گلزار عجم۔ از مولوی قبول احمد فاروقی۔	۲ر۳ما
دستور الصبیان۔ مشہور عام۔	۹پائی
دستور المکتوبات۔ درسی کتاب	۶ما
انشاے دلاویز۔ تلازمہ شطرنج از مولوی عبد العزیز آروی۔	ار۶ما
انشاے عجیب۔ خالص فارسی الفاظ از منشی محمد جعفر۔	ار
رقعات احسن مسمی بہ ارتنگ فرنگ از حکیم محمد احسن۔	۲ر۶ما
انشاے صفیر بلبل مع صحت نامہ عبارت متین عمدہ ہے۔	۲ر۶ما
رقعات مرزا قتیل۔ مشہور درسی۔	۳ر

After NAWROZ 17 days. Here fell snow in Kashmir on 7th April 1957.

نوروز کے بعد ۱۷ سترہ دن ۲۵ رجب ۲۰۱۳ ب

مطابق ۷ اپریل 1957

۶ مطابق ۱۷ رمضان ۱۳۷۶ھ کو برف پڑی

57